

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА**

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XVII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XVII САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 9

**ПАВЛОДАР
2017**

ӘОЖ 378 (063)
КБЖ 74.58
Ж 33

Редакция алқасының бас редакторы:

Өрсариев А.А., с.ғ.д., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:

Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абишев К.К., Ахметов Қ.Қ., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Күдерин М.К., Эрнзаров Т.Я., Свидерский А.К., Каюмова М.С., Хан А.А., Шаймерден А.А.,

Жауапты хатшылар:

Ажаев Г. С., Айгужинова Д. З., Акильжанов Р. Р., Альмишева Т. У., Андреева О. А., Антикеева С. К., Байдрахманова М. Г., Бектуров К. Б., Бергузинов А.Н., Богомоллов А.В., Дубинец Н.А., Еликпаев С.Т., Ельмуратов Г. Ж., Ельмуратова Б. Ж., Жаксыбаев Д. О., Жаябаева Р. Г., Камшибаев Ж. Ж., Карипжанова Г. Т., Леньков Ю. А., Молдакимова А. С., Мусабекова Н. М., Мусаханова С. Т., Рахметова А. М., Самекин А. С., Сарсембаева Г. А., Титков А. А., Ткачук А. А., Толеужанова А. Т., Туганова Б. С., Туртубаева М. О.

Ж 33 «Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының «XVII Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2017.

ISBN 978-601-238-708-7
Т. 9 «Студенттер». – 2017. – 464 б.
ISBN 978-601-238-699-8

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 378 (063)
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-238-708-7 (Т. 9)
ISBN 978-601-238-699-8 (общ.)

© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2017

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, с.ғ.д. А. Орсариевтің алғы сөзі

Қымбатты қонақтар мен конференцияға қатысушылар!

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті жыл сайын игі дәстүрден жаңылмай, «XVII Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференциясы аясында жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының басын қосып келеді.

2001 жылдан бері өткізіліп келе жатқан «Сәтбаев оқуларының» мұраты: қазақтың бағына біткен біртуар ғалым Қаныш Сәтбаевтың еңбегін жастарға таныту, аманат ету.

Қ. И. Сәтбаев – туған халқының нұрлы болашағы үшін білімнің күдіреті арқылы күресе білген бірегей тұлға. Қазақ ғылымының қарашаңырағы Ұлттық академиясында қыруар ғылыми зерттеулер жүргізді. Ол кісі соғыстан кейінгі қиын-қыстау кезеңде қазақ Академиясын өзі бас болып құрып, ғылымның бастауында тұрды.

Қазақстан ғылымы үшін Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімі қастерлі де қымбат. Жасынан зеректік танытқан Қаныш аға өзінің бар ғұмырын ғылымға арнау туралы шешім қабылдағанда ол тек биік мақсаттарды көздеген еді. Қазақстанда геология мектебін қалыптастырып, жер асты қазба байлықтарын ел игілігіне жаратуы, осы салада көптеген ізбасар шәкірттерді тәрбиелеп шығуы өз алдына бір төбе. Жалғыз геология ғана емес, басқа ғылым салалары бойынша да талай азаматтардың ізденіс жолына түсіп, ғалым болуына өзінің ағалық және әкелік қамқорлығын көрсетті. Оның бүкіл өмір жолы, еліне сіңірген еңбегі, жасаған қызметі кейінгі жастарға үлгі-өнеге болды.

Жастарды ғылымға баулып, білімін шыңдау – біздің парыз. Оқу ордамызда он жетінші мәрте өткізіліп отырған халықаралық ғылыми конференция Қаныш Сәтбаевтай асыл ағамыздың із басарларына даңғыл салып, ғылымдағы игі дәстүрлерді жаңғырта түседі деген сенімдеміз. Өңіріміздегі білімнің қарашаңырағы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті қашанда дарынды да білгір, зияткер де қабілетті жастарды қолдауға асық.

Уважаемые участники конференции!

Поздравляю вас с открытием международной научной конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и школьников «XVII Сатпаевские чтения»!

Примечательно, что традиционно конференция проходит в стенах нашего вуза в канун дня науки.

Имя Каныша Имантаевича Сатпаева, великого казахского ученого, из года в год дает особый импульс для становления и развития наших молодых ученых, студентов, школьников. Это очень важно для нашего университета, ведь именно здесь сосредоточена региональная научная и творческая мысль нашего региона.

Ученый всегда ставил на главенствующее место, помимо, несомненно, науки, – нравственность, образование, культуру. Это те столпы, на которых основывается сейчас стратегия деятельности нашего государства. И наш университет самым фактом проведения подобных научных конференций показывает, что дело Сатпаева живет: все мы – организаторы, участники – вносим посильный вклад во многие аспекты, обозначенные в научной деятельности нашего земляка.

Самым упорным и целеустремленным из вас завтра предстоит стать продолжателями великого дела великого академика Каныша Сатпаева – дела, направленного на благо всего человечества.

Для многих этот день запомнится первой победой, а для кого-то – станет первой попыткой, «пробой пера», в будущей череде научных побед и открытий. Но одно то, что вы находитесь сейчас в этом торжественном зале, уже говорит о вас как о победителях!

Я твердо убежден в том, что в будущем вы пойдете по пути науки и просвещения.

Это тяжелый, но благородный путь, на котором я от всего сердца желаю вам удачи и настойчивости!

**С. Торайғыров атындағы ПМУ
ректоры, с.ғ.д. А. Өрсариев**

1 Секция. Адам потенциалының жағдайы мен дамуы 1 Секция. Состояние и развитие человеческого потенциала

1.1 Интеллектуалды және мәдени-рухани даму 1.1 Интеллектуальное и культурно-духовное развитие

1.1.5 Әдебиет және филологияның өзекті мәселелері 1.1.5 Актуальные вопросы литературы и филологии

ЗАҢГЕРДІҢ КӘСІБИ ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ШЕШЕНДІК ӨНЕР

АБДРАХМАНОВА М. Д.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ҚОЖАХМЕТОВА Б. Р.
магистр, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Еліміз тәуелсіздік алып, азаматтық қоғамның қалыптасуы құқықтың маңызын арттыра түсті. Қазіргі таңда заңгердің көмегіне жүгінбейтін әлеуметтік саланы табу мүмкін емес. Олар заң шығару, орындаушы және сот билігінде, прокуратура мен адвокатурада қызмет етеді. Кәсіпорындарда, әлеуметтік-мәдени, ғылыми-зерттеу, білім беру мекемелерінде, коммерциялық құрылымдарда, қоғамдық бірлестіктерде құқықтық бөлімдер, бюролар ашылған, заңгер қызметіне арнайы штат бөлінген. Заңгерлер заңнамалық және заң шығару органдарының басқа да комитеттерін басқарады. Олардың барлығы да қызмет барысында қарым-қатынасқа түседі. Заңгерлердің кәсіби қатысымы басқа сала мамандары қатысымынан өзгеше, қызмет сипатына қарай өзіндік ерекшеліктерге ие.

Құқық саласындағы тілдік қатынас мәселесі ғалымдар назарына XX ғасырдың екінші жартысынан бастап іліккен. Мәселен, құқықтық мәтіндер мәселесін И. Н. Грязин, құқықтанудың семиотико-лингвистикалық аспектілерін Н. А. Власенко зерттеген. Ал, В. П. Сальников, С. В. Степашин, Н. И. Хабибулина еңбектерінде коммуникация саяси билік ретінде қарастырылса, И. Н. Гомеров коммуникацияны қоғам мен мемлекеттің өмір сүруіне қажетті шарт деп тұжырымдады. Заңгерлік диалог А. О. Солодухин, О. А. Солодухина еңбектерінің нысаны болды. А. В. Поляков құқықтың коммуникативтік концептісі жайлы жазды. Оның пікірінше, құқықтық коммуникация дегеніміз субъектілер арасындағы құқықтық мәтіндердің әлеуметтік интерпретациясы негізінде туындайтын құқықтық өзара әрекет.

Соттағы коммуникация П. Сергеич, А. Ф. Кони, Н. Н. Ивакина, Н. С. Алексеева және З. В. Макарова еңбектерінде зерттелсе, сот шешендігі А. А. Волков еңбегінен көрініс тапқан. Отандық ғалымдар ішінде сот шешендігіне байланысты Г. Гиздатов, С. Негимов, К. Халиков, Е. Серімов қалам тербеген.

Заңгерлік жұмыс – өте күрделі және ауқымды қызмет. Оның мазмұны бір жағынан Конституциямен бекітілген азаматтардың құқығын қорғауды, ал екінші жағынан әр азаматтың құқықтық нормаларды қалтқысыз сақтауын қамтамасыз етуді, кез келген қоғамға қарсы және заңға қайшы әрекеттермен, қылмыспен күресуді қамтиды.

Мазмұнына қарай заңгерлік қызметтің мынадай түрлері бар: төрелік ету, прокурорлық қадағалау; азаматтар мен ұйымдарға құқықтық көмек көрсету (адвокаттық қызмет), нотариалды әрекеттер жасау; мемлекеттік органдардағы, кәсіпорындардағы және ұйымдардағы құқықтық жұмыс. Құқықтық қызметтің аталған түрлеріне құқықтық мамандықтар да сәйкес келеді: тергеуші, прокурор, сот, адвокат, нотариус, құқықтық кеңесші.

Заңгердің кәсіби қызметіне ең алдымен, құқықтық іс жүргізу жатады. Құқықтық істерге қылмыстар, азаматтық даулар, еңбек құқығының бұзылуына байланысты туындаған дау-жанжалдар, құқықтық нормаларға сәйкес қарастырылатын және шешілетін басқа да жағдайлар жатады.

Құқықтық іс жүргізу құқықтық мәні бар әрекеттер (куәгерлерді шақыру, айыптау, сот шешімін шығару, іс бойынша шағымдану және т.б.) жасауды талап етеді. Бұл жұмыс көбінесе «өндіріс» деп белгіленеді.

Заңгердің кәсіби әрекетіне заңды күші бар әрекеттер бекітілетін және көрініс табатын құқықтық құжаттар жасау, сондай-ақ құзыретті органдарда ауызша сөйлеу, мәселен, істі қарау барысында заңды талаптар, өтініштер, қатынас-қағаздар тұжырымдалатын және негізделетін сотта сөйлеу, төрелік ету жатады.

Кеңес беру де маңызды орынға ие, яғни кеңес беру, түсіндіру, ұсыныс беру және т.б. Сот, прокурор, адвокат әрекетінде кеңес беру көбінесе маңызды орынға ие, демек, заңгер өзінің кәсіби қызметін атқаруда «сөйлейді», «жазады» және «кеңес береді».

Заңгердің кәсіби әрекеті тікелей адамдармен байланысты, тұлғааралық қатынас үдерісінде жүзеге асады, сондықтан «адам – адам» жүйесіне жатады. Мысалы, тергеуші қылмыстық істі дұрыс ашу үшін маңызы бар жағдайларды анықтау барысында адамдардан өзіне қажетті сенімді ақпараттарды ала білуге тиіс.

Заңдардың орындалуын бақылауды жүзеге асырушы өкілеттілігіне ие прокурор үнемі басшылармен және министрлік, ведомстволар өкілдерімен, жергілікті басқару органдарымен, әкімшілік органдармен, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдармен, қоғамдық бірлестіктермен өзара әрекет етеді, арызданушы, шағымданушы азаматтарды қабылдайды. Прокурор сот отырысына қатысады. Ол сот талқылауы кезінде туындайтын сұрақтар бойынша қорытынды жасайды; сотқа қылмыстық жазалау шараларын қолдану туралы өз пікірін білдіреді; талап арыз түсіреді; қылмыстық істер бойынша сотта мемлекеттік айыптауды қолдайды; соттың заңға қайшы шешіміне, үкіміне, қаулысына, сот орындаушыларының заңсыз әрекеттеріне шағымданады. Прокуратура қызметкерлері құқықтық сауаттылыққа үндейді, азаматтар мен еңбек ұжымдарының жиналыстарында баяндама жасайды.

Қылмыстық істі тергегендегі прокуратураның міндеті: фактілердің дәлдігін, қылмыстың жасалуын, объективтік негіздер бойынша сотталушының кінәлілігін дәлелдеуге келіп сайса, адвокат қызметінің негізгі желісі: қылмыстық жауаптылыққа тартылған кісіге оның азаматтық құқығын қорғау үшін заң тұрғысынан қолдау, білікті ақыл-кеңес беруден тұрады. Екеуі де өздерінің көзқарастарын сот алдында ауызша сөйлеу түрінде жалпыға паш етеді. Адам тағдыры таразыға салынар жүргізіліп жатқан сот процесінде бұл бөліктің қылмыстық істі қарап, шешім шығарардағы алатын орны алабөтен ерекше [1, 78].

Адвокаттың міндетіне азаматтар мен ұйымдарға құқықтық көмек көрсету кіреді. Ол құқықтық сұрақтар бойынша кеңес және түсінік, заңнамалар бойынша ауызша және жазбаша анықтама береді, арыз, талап арыз жазуға және басқа да құқықтық сипаттағы құжаттарды толтыруға көмектеседі, жалпы юрисдикциялық, төрелік сотта және басқа да мемлекеттік органдарда азаматтық, еңбек істері, экономикалық дау, әкімшілік құқық бұзушылық істері бойынша өкілеттілік танытады. Адвокаттардың алдын ала тергеу органдарының әрекетіндегі қызметінің маңызы зор. Ол сотта жәбірленушінің, азаматтық арызданушы немесе азаматтық жауап берушінің өкілі, қорғаушысы болады. Клиентімен жақсы қарым-қатынас орнату, оның сеніміне кіру – адвокаттың кәсіби міндеті.

Өділеттілік орнатуда маңызды қызметті судьялар атқарады. Ол азаматтық, әкімшілік, қылмыстық және т.б. сот отырыстарына төрағалық етеді. Сонымен қатар, лауазымды тұлғалардың, мемлекеттік биліктің, органдардың азаматтардың құқығын

шектейтін заңсыз әрекеттеріне қатысты шағымдарды қарайды. Мұның барлығы төзімділікті, адамдардың психологиясын жақсы білуді, олармен қарым-қатынас жасай білуді талап етеді. Сот процесі дауласқан екі жақтың жасындай жарқылдаған пікір-таластарынан, қисынды дәлелдерден, нақ та дәл, көрікті де көркем сөйлуден тұратын кеңістікті құрайды.

Ішкі істер органдарының бөлімшелерінің қызметкерлері құқық қорғау қызметімен бірге басқару қызметін, бөлімшелерді, аппараттарды басқару қызметін де атқарады, халыққа құқықтық тәрбие беру ісін де жүзеге асырады. Демек, заңгер өз қызметінде тек заңды пайдаланып қана қоймайды, сонымен қатар, түсіндіреді, дәлелдейді, иландырады. Сондықтан ол «кәсіби коммуникант» болуы тиіс, яғни уақыты мен күш-қажырын үнемдей отырып, коммуникативті мақсатқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін адамдарға әсер студия арнайы дағдыларын белсенді түрде пайдалана білуі қажет. Заңгердің тұлғааралық қатынасының деңгейі неғұрлым жоғары болса, ол кәсіби міндеттерін де соғұрлым тиімді шешеді.

Зерттеушілер тілдесімнің негізгі мынадай қызметтерін көрсетеді:

- 1) ақпараттық-коммуникативтік (ақпаратты қабылдау және жеткізу);
- 2) реттеушілік-коммуникативтік (бірлескен әрекет үдерісінде әрекеттерді өзара түзету);
- 3) аффективті-коммуникативтік (эмоционалдық қатынастың жеткізілуі) [2, 78]. Заңгердің кәсіби қатысы осы үш қызметті толығымен атқарады.

Құқықтық саладағы коммуникацияның негізгі ерекшеліктері мыналар болып табылады:

Тілдік әрекеттің ауызша формада дамуы. Ауызша форма заңгердің сөз болып отырған жағдайды тікелей, неғұрлым толық қабылдауына мүмкіндік береді.

Тілдік әрекеттің құрылымдық жағынан құқықтық құралдардың көмегімен нақты өмірдегі қарастырылып отырған, шешілуге тиіс жағдайға байланысты ұйымдастырылуы.

Заңгерлік тілдік қатысымның нормативті түрде реттелуі және тілдік құралдардың құқықтық реттеудің пәні мен әдісіне қарай тандалуы.

Заңгердің тілдік әрекетінің құқықтық ережелермен анықталатын кеңістіктік-уақыттық шектеулілігі.

Кәсіби тілдік қатысымның міндеттілік сипаты (заңгердің белгілі бір құқықтық мәселені шешуде міндетті әрекеті арқылы қамтамасыз етілетін қатысым).

Құқықтық тәжірибедегі тілдік қатынас – бұл үлкен диалог, оның барысында ой бөліседі, ақпарат беріледі және сөздің көмегімен бірлескен әрекет үйлестіріледі. Заңгер мамандығы тек кәсіби шеберлікті ғана емес, білімінің, дүниетанымының кең құлашты болуын да талап етеді. А. Ф. Конидің пікірінше, «юрист должен быть человеком, у которого общее образование идет впереди специального» [3, 67].

Заңгердің бүкіл қызметі заң шығару, тергеу жүргізу, үкім шығару, айыпталушының құқығын қорғау, құқықтық ережелерді жүзеге асыру, түсіндіру бәрі де адамдар арасында қарым-қатынасты дамыту үдерісінде жүзеге асады. Ол бірлескен әрекет қажеттіліктерінен туындайды, сондай-ақ ақпарат алмасуды, бір адамның басқаны қабылдауы мен түсінуін, кәсіби заңгерлік әрекетте өзара әрекет студия бірыңғай стратегиясы мен тактикасын қалыптастыруды қамтиды.

Заңгердің тілдік қатынасының құрылымына мыналар кіреді 1) субъектілер; 2) объекті; 3) субъективті жағы; 4) объективті жағы [3, 17]. Сәйкесінше, заңгерлік тәжірибеде тілдік қатысым мынадай тұлғалардың арасында болуы мүмкін: а) лауазымды тұлға – лауазымды тұлға (судья - адвокат); б) лауазымды тұлға – жеке тұлға (адвокат – клиент).

Зерттеушілер заңгерлік қызметтегі коммуникацияның бұқаралық, интерперсоналды (тұлға – қызметкер), интраперсоналды (ішкі диалог) түрлерін көрсетеді. Заңгерлік қатысымға түсу үдерісінің негізгі төрт себебін көрсетуге болады: а) экспрессия (қарым-қатынасқа түсуші серіктесінен ықпал іздеу); ә) эвристика (сұрақ қою арқылы жаңа ақпарат алуға талпыну); б) үйлестіру (коммуникация арқылы өзіне пікірлес адамдар табу); 4) реттеу (қарым-қатынаста нұсқаулар, тапсырмалар, өкім беріледі).

Заңгер қатысымының коммуникативтік сипаты:

Нормативтілік немесе тілдесімнің дұрыстығы, яғни ойын әдеби тіл нормасына сәйкес жеткізе білу шеберлігі.

Нақтылық. Заңгер қатынас процессуалдық ережелердің талаптарына сай болуы тиіс. Мәтіннің процессуалды заңға сәйкестігі құжатты дұрыс атау, тұжырымдар мен заңгерлік терминдерді заңда жазылған мағынасына сәйкес қолданудан байқалады. «Трудно назвать какую-либо другую область общественной жизни, где неточность

слова, разрыв между мыслью и словом были бы чреватые такими иногда тяжелыми последствиями, как в области права, – подчеркивает А. А. Ушаков. – Неточное слово в праве – большое социальное зло. Оно создает почву... для произвола и беззакония» [3, 16].

Логикалығы – ой құрылымы тілдік элементтердің семантикалық байланыста болуынан байқалатын қатысымның коммуникативтік сипаты. Баяндау логикасының сақталуы немесе бұзылуы тілдесімді қабылдаушылардың жағдайды түсінуіне тікелей ықпал етеді.

Тіл тазалығы. Заңгер қатынасында әдеби тілге жат элементтері қолданылмайды, сондай-ақ сөздер орынды қолданылады.

Анықтық және түсініктілік. Анықтыққа құжаттың нақты композициясы, баяндаудың логикалық жақтан дұрыс құрылуы, аргументтердің дәлелділігі арқылы қол жеткізіледі. Сондай-ақ құжаттарда күрделі ойды жеткізу үшін күрделі синтаксистік құрылымдарды пайдалануды көздейді.

Тіл байлығы. Бұл коммуникативті мақсатқа қол жеткізу үшін өртүрлі тілдік құралдарды пайдалану. Қатысымда сөздер неғұрлым дұрыс қолданылса, соғұрлым онда ақпарат мол болмақ.

Көркемдік. Тіл көркемдігіне мына құрылымдық элементтердің көмегімен қол жеткізіледі: тілдік фигура, көркемдегіш құралдар (тенеу, эпитет, ирония және т.б.) және эстетикалық жағынан жетілген стиль. «Шешендік сөзде сөйлеу айшықтары мол қолданылады. Сөйлеу айшықтары дегеніміз – тыңдаушыға әсерлі болып, сөйлеудің әсемдігін, мәнерлілігін, экспрессивті мәнін күшейтіп беретін синтаксистік құрылымдардың ерекшеленген формаларына шендестіру (антитеза), градация (дамыту), қайталау, параллелизм, риторикалық сұрау, риторикалық қаратпа сөздер, дауыс ырғағы т.б. жатады. Шешендік сөздерде бейнелі эпитеттер, образды тенеулер, аллитерация, ассонанстар мольнан қолданылады» [4.70].

Сөз өнерін шебер пайдалануды қажет етпейтін мамандық бүгінде жоқтың қасы. Тіпті адам қызметінің кейбір салаларында сөйлей білу шеберлігін меңгермей жұмыс істеу мүмкін емес. Соның бірі құқық қорғау органдары десек, асыра айтпаймыз. Сондықтан да заңгер қатысымының теориялық негіздерін қарастыру өзекті болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Халиков К. Х., Серімов Е. Е. Сот шешендігі. // Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2006. – 218 б.

2 Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации. // Москва, 2003. – 248 с.

3 Ивакина Н.Н. Основы судебного красноречия. //Москва: Юристъ, 2003.

4 Дәулетбекова Ж., Раев Қ., Қадырбаев Ә. Қазақ тілі // Алматы, 2002.

5 Грязин И.Н. Текст права. // Таллинн, 1983.

6 Власенко Н.А. Язык права. // Иркутск, 1997.

7 Солодухин А.О., Солодухина О.А. Юридический диалог: Теория и практика, круг проблем. // Москва, 1998.

КОГНИТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СОМАТИЗМАМИ В РУССКОМ, КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

АБЫКЕНОВА Н. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Проблема языка и культуры касается самого развития науки о языке, которая в настоящее время не замыкается в рамках собственной языковой структуры и требует рассмотрения экстралингвистических факторов. Это порождает такие отрасли языкознания, как антропологическая лингвистика, когнитивная лингвистика, психолингвистика, социоллингвистика, этнолингвистика, лингвокультурология и ряд других.

Изучение соматических фразеологизмов казахского и русского языков представляет значительный интерес не только для лингвистической индоевропеистики, но и для изучения функционирования русского языка в тюркских регионах России. Русский язык так или иначе, отражает лексические и семантические особенности многих фразеологизмов, как исконных, так и заимствованных, позволяет при соответствующей методике преподавания более эффективно решать сложные вопросы практического изучения русского и тюркских языков в Казахстане. В настоящее время усиление международных контактов и необходимость взаимопонимания между народами в диалоге культур диктуют поиск новых подходов к проблеме языка и культуры в ряду актуальных социоллингвистических и лингводидактических исследований.

В последние годы «человеческий фактор» вовлечен в лингвистические исследования с целью анализа того, как человек – носитель родной (или неродной) культуры, использует язык в качестве средства общения. Актуально конкретное исследование того, как в языковых единицах отразился сам человек как национальная личность во всем многообразии своих проявлений. Конечной целью исследования является установление не только сходств, но и различий между исследуемыми языковыми культурами.

Объектом исследования являются соматические фразеологизмы как особый класс антропокультурных образований с целостно-смысловой, экспрессивно-образной структурой, формирование которых обусловлено опытом аналитической деятельности человека в познании мира, социума и индивидуума. Изучение соматических фразеологизмов в контексте антропоцентризма предполагает обращение к исследованию особенностей языкового кодирования информации, ее хранения и переработки.

Вильгельм фон Гумбольдт писал: «Язык народа есть его дух, и дух народа есть его языка, и трудно представить себе что-либо более тождественное» [1, с 67].

Древнегреческий термин «этнос» этимологический означал «народ», «племя», «стая», «толпа», «группа людей». Этнос – категория социальная. Первостепенная роль в функционировании этносов принадлежит языку и культуре. Связь между языковым выражением, концептуальной структурой и национальной культурой неоднократно постулировалась в лингвистических исследованиях теоретических контекстах. Проблема соотношения языка и культуры представлена в лингвистике, культурологии, философии, этнографии, социолингвистике. В языкознании она решается в этнолингвистических исследованиях, которые определяются пересекающимися проблемами истории и культуры, этнографии и лингвистики. Идея создания особой отрасли языкознания, оперирующей на стыке этнографии и социологии, принадлежит Б. Л. Уорфу. Так родилась этнолингвистика – учение о взаимодействии языка и его носителей.

Согласно гипотезе лингвистической относительности, Б. Уорфа, язык – не средство выражения мыслей, а форма, определяющая образ мыслей. «Субъективные» системы видения мира сопоставимы, то есть они переводимы с одного языка на другой. «Отражение мира осуществляется путем отражения его пиков. Иными словами, отражению подвергается не мир в целом, а лишь его пики, то

есть те его составляющие, которые представляются говорящему наиболее важными, наиболее релевантными, наиболее полно характеризующими мир», – говорит О. Г. Поченцов. Исследователь рассматривает языковое представление мира как языковое мышление, его осмысление, интерпретацию. Соотношение между некоторым участком мира и его языковым представлением О. Г. Поченцов определяет, как языковую ментальность. Под миром в определении языковой ментальности он понимает не только окружающий мир, но и мир, создаваемый человеком.

Как отмечает Ю. Н. Караулов, «нельзя познать сам по себе язык, не выйдя за его пределы, не обратившись к его творцу, носителю, пользователю – к человеку, к конкретной языковой личности». Обращение к творцу языка, т.е. к человеку, не может быть плодотворным без анализа и понимания той лексики, которая порождена познанием его самого и, прежде всего без анализа соматической лексики, называющей и отражающей его строение, т.е. без группы названий частей его тела. Неслучайно соматическая лексика, принадлежащая к древнейшему пласту лексического состава в любом языке, издавна была объектом внимания лингвистов – широта связей соматизмов с реалиями окружающего мира объясняется онтогенетическими функциональными свойствами частей тела человека и их широкими символизацией [2, с. 34].

Термин «соматизм» произошел от греческого слова «soma» – корпус, тело, в настоящее время обозначает какую-либо определенную часть тела. Такая лексика называется соматической, то есть обозначает части тела человека и проявления его организма, и является одним из самых интересных лексико-семантических полей как казахского, так и английского языков. Соматические фразеологизмы в последнее время часто вызывают повышенный интерес у исследователей фразеологии благодаря своей многочисленности и частности употребления в речи.

Соматизмы как языковое явление говорят о том, что образование фразеологических единиц часто происходит на основе типологического мышления разных народов. Такие образно-философские компоненты, как сердце, голова, глаз, рука могут многое прояснить, помочь разобраться в том, как в различных языках формируются те или иные социальные, психологические, эстетические воззрения народов об окружающем их мире, о жизни и месте человека в нём.

Фразеологизмы с соматизмом «Hand/arm/рука/қол». В русском языке есть анатомические названия частей руки: плечо, предплечье, рука, кисть. Людям было бы удобно называть практически все части руки одним обобщенным словом. Лишь когда дело касалось медицины или специальных употреблений, использовались названия конкретных ее частей. В английском языке есть два слова, имеющие свои индивидуальные значения: «Arm» – вся рука, «Hand» – кисть руки. В казахском языке таких различий не наблюдается. По подсчетам число соматических фразеологизмов компонентом Hand – 134, Arm – 49. Частность соматических фразеологизмов с соматизмом «Hand/arm/рука/қол» свидетельствует о том, что человек всегда осознавал руку как первичный и в то же время универсальный орган труда.

A bird in the hand – синица в руках; To eat out of smb.'s hand – заискивать, угождать; To give a hand – помогать; To get the upper hand – взять под контроль; To force someone's hand – навести на мысль, подать идею; At hand – поблизости, под рукой; To have a hand – приложить руку. В каждом языке были обнаружены фразеологизмы, не имеющие аналогов двух сопоставляемых языках, что позволяет говорить о различности исторических и культурных факторов, влияющих на образование конвенциональных фразеологизмов в языковых фразеологизмах [4].

Глаза – важнейшая часть головы и лица человека. Глаза – один из важнейших органов, с помощью которых человек имеет возможность видеть.

Таблица 1

Фразеологические единицы с соматизмом «глаз/eye/көз»		
Не отрывать взгляда; высматривать	Көз сүзу, көз тігу, көзі ұясынан шығу	Not to take one's eyes off To keep an eye out for
кокетство		
строить глазки, подмигивать	көзін қадау	to give smb. the eye

С глазом связываются пространственные представления человека о близости, так называемая личная (своя) зона, распространяемая на фрагмент досягаемого (видимого) внешнего мира: на мой глаз (взгляд) – близко, глаза в глаза – рядом, перед глазами – көз алдында – Under smb.'s eye; To catch someone's eye – попасться на глаза – көзге түсу; To turn a blind eye on – закрывать глаза на что-либо – жағдайға көз жұма қарау; set one's eye on – взглянуть – қарау; The mind's eye

– воспоминания, визуализация пережитого – ойға алу, еске түсіру; Without batting an eye – и глазом не моргнув, не смутившись – көзді ашып жұмғанша, жылдам.

Итак, культурная семантика соматизма «глаз/eye/көз», отражающая долгий путь человеческого развития, в составе представлена следующими основными значениями:

- глаз как божественное и магическое начало;
- глаз как символ человека, характеристика его физических и духовных данных;
- глаз как концент материческо-эталонной сферы.

ЛИТЕРАТУРА

1 В. Фон Гумбольд. Избранные труды по языкознанию / В. Фон Гумбольд. – М.: Прогресс, 1985.

2 Вакк, Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском языке: дис. канд. филол. наук: Талин, 1964. – 175с.

3 Гак, В. Г. Русская динамическая языковая картина мира / В. Г. Гак // Русский язык сегодня // Сборник статей. РАН: Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М.: Азбуковник, 2000. – с. 36 – 44.

4 Байбурин А. К., Топорков А. Л. У истоков этикета / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Л., 1990, с. 86-91

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮНДЕСТІК ҮРДІСІ

АБЫЛХАЙЫРОВА А.
студент, ПМПИ, Павлодар қ.
СҮТЖАНОВ С. Н.
ф.ғ.д., профессор, ПМПИ, Павлодар қ.

XX ғасыр басында әдебиет тарихында бұрын-соңды кездеспеген саяси шиеленіс белең алды. Бұл дегеніміз, әдебиет арқылы саяси мәселелер қозғалып, саясат арқылы әдеби жайлар қарастырылатын болды. Мұның бір себебі де, ел қамын ойлаған ұлт көшбасшылары санатының өздері әдебиетшілер қауымынан шығуы еді. Сондықтан да отаршылдар әдебиетті қатаң бақылауға алып, өздерінің саяси мүдделері үшін пайдалануды көздеді. Кеңестің қасаң саясатының салқынынан сөз өнерінде таптық көзқарасқа сүйенген кертарпа қағида туып, әдебиеттің табиғилығы жасандылықпен ауыстырылды.

Большевиктік билік орнаған алғашқы жылдарда Түркістан әдебиеті негізінен екі бағытта дамыды: бірінші бағыттағы ақын-жазушылар бастапқы позициясын өзгертпей, ұлтшылдықты жалғастырса, екінші бағыт өкілдері кеңестік биліктің теңдік уәделеріне иланып, ұлтшылдығын кеңестік шындықпен жалғады. Екінші бағыттағы қаламгерлер кеңестердің патшалық кездегі отаршылдықты жалғастырушылар екендігіне көздері жеткеннен кейін ғана бағыттарынан теріс айналады.

Сонымен қатар екі бағыттағы азатшыл әдебиетшілер ел қамы үшін ұлттық мүдде қағидатымен 1918-1919 жылдары большевиктермен «ымыраласу» қадамына да барды. Түркістан әдебиетінің ұлтшыл бағытынан танбаған өкілдерінің ізінше жас азатшыл қаламгерлер легі келіп қосылды. Бастапқы беталысын өзгертпей, ұлтшылдығын ашық жалғастырған бірінші бағыттағы ақын-жазушылар қатарынан Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Абдурауф Фитрат, Мағжан Жұмабай тақтылес тұлғалар орын алады. Ал кеңестік биліктің теңдік уәделеріне иланып, ұлтшылдығын кеңестік шындықпен жалғаған екінші бағыттағы қаламгерлер қатарында Абдулла Авлони, Абдулхамид Сүләймани (Чулпан), Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгірұлы т.б. сияқты азатшылдарды айтуға болады. Кеңестік билікке қарсы Түркістан әдебиетін сипаттауда оның осы кезеңде қаламы мұқалмаған азатшыл өкілдерін жеке-жеке талдайтын боламыз.

А. Байтұрсынұлы – XX ғасыр басындағы Түркістанның әдеби әрі саяси тарихында ерекше көзге түсетін дара тұлғалардың бірі. Ол 1915-1917 жылдары ұлттық Алаш қозғалысын жандандыруға атсалысты.

Кеңестік кездегі А. Байтұрсынұлы қаламынан туған дүниелердің дені ғылыми еңбектер, оқулықтар және ұлттық мұқтаждықты толықтыратын мақалалардан тұрады. Оның шығармашылығынан Ресейдің «төңкеріс толқынынан» туған «қызыл» шумақтар мен таптық көзқарасқа негізделген туындыларды мүлде кездестірмейміз. Азатшыл тұлға тіпті партия құрамына алынғаннан соң да тапсырыспен жазылатын туындыларды жаратпады. Айталық, күрескердің «Ер Сайын» (Мәскеу, 1923), «Әліпби» (1924), «23 жоқтау» (Мәскеу, 1926), «Әдебиет танытқыш» (Қызылорда-Ташкент, 1926), «Баяншы» (1926), «Оқу құралы» (Қызылорда, 1926-1927), «Жаңа әліппе» (1926-1928) т.б. кітаптары мен «Қазақ арасында оқу жұмыстарын қалай жүргізу керек?» («Қызыл Қазақстан», 1923. № 14), «Түрікшелер құрылтайы» («Жаңа мектеп», 1926. № 7-8) т.б. мақалалары бастапқы ұлттық реңкпен қалыптасқан шығармашылығының нақты жалғасы болды.

А. Байтұрсынұлы қаламдастарына «өзгеріндер», «қайта құрылындар» демейді, бағыттан таймандар, жалаң ұранға ермендер, ғылым мен білімді игеріп, әдебиетті байытуға, тереңдетуге тырысындар, қаламмен халықтың мәдениет теңдігін әперіндер, қазіргі жағдайда ұлтты ағартып һәм мәдениетін көтеріп қана зорлықтан, жойылудан азат ете аласындар дейді.

Міржақып Дулатұлы да «Оян, қазақ!» деп көтерген азатшыл рухтың жалауын төмен түсірмеді:

Кәрі-жасың енді ғәфіл жатпасың,

Аш көзіңді, болма баяу, Алашым! – деп ояту миссиясын өткір өлеңдерімен жалғастырды. «Жұрт болудың ойланайық амалын», «Өз қамынды ойлан өзің ел болсаң, Ел боламын, тең боламын дер болсаң» деген өлең жолдары ақынның қай бағытта ізденгенін айқындайды.

М. Дулатұлы да Алаш көсемдері Ө. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлымен қазақ ұлттық мұхтариятын құру жұмыстарының бас-қасында жүрді. XX ғасыр басында Түркістан зиялылары шоғырланған Ташкент қаласындағы түрікшілдер арасынан да табылды (1920), азатшылдардың екінші орталығы Орынбордағы әрекеттердің де бел ортасында қызмет етті. Ол 1922-1926 жылдары Орынбордағы қазақтың халыққа білім беру институтында (КИНО) ұстаздық етті. Ұстаздық қызметке қайта оралғаннан кейінгі осы төрт жыл, одан кейін Қазақстан мемлекеттік баспасында бөлім бастығы болып істеген кездері – Дулатұлының қарбыта қалам сілттеп, өндірте жұмыс істеген табысты жылдары болды. Ол екі бөлімнен тұратын «Есеп құралын» әзірлеп, Ташкент қаласында бастырып шығарды. 1922 жылы «Балқия» атты төрт перделі драмалық шығарма жазды. Күрескердің осы трагедиялық пьесасы ұлттық драматургияны ілгері бастыруда маңызды рөл атқарып, қазақ ұлттық театрының шаңырақ көтеруін тездеткен шығармалардың бірі болды. 1924 жылы Орынборда «Қирағат кітабы» атты хрестоматиялық оқулығы жарық көрді.

Кеңестік кезеңдегі басқа да азатшыл ақындар шығармашылығында байқалғандай, Дулатұлының да шығармаларында саяси үн ерекше басымдылық алды. Ол көсемсөзші ретінде әбден төселді. М. Дулатұлы көсемсөздерінде ұлт тәуелсіздігі, Түркістанның әлеуметтік өмірі, мәдениет, әдебиет, экономика, тарих, дін мен тіл мәселелері, сондай-ақ халықаралық оқиғалар да қарастырылды. «Газет бетінде Міржақып көтерген мәселелердің ішінде ең бір сүбелісі де, ең шетіні де – отарлау мәселесі, қазақ жеріне қоныстандырылған шаруалар мен жергілікті халықтың арасындағы қарым-қатынас жайы» болды.

Сол кезде жүріп жатқан «ымыраласу» саясатына Фитрат та тартылды, яғни ол 1919 жылы компартияға тіркелді. Бірақ Фитрат туындылары арасынан да партия нұсқауымен жазылған шығармалар кездеспейді. Ақын еш уақытта ұлтшылдығы мен түрікшілдігінен танбады. Классикалық үрдіспен Отаны Тұранды асыл анаға балаған лирикалық кейіпкерінің жалғыз мұраты бастапқыдай Отан ананы құтқару болып жалғасты:

Төбемнен әскерлер ғана емес шайтан ордасы қаптаса да,
Аяғымды темір тұсау ғана емес, тозақ жыландары матаса да,
Тағы да саған барамын.
Басыма бүтін дүниенің бар бөлесі төнсе де,
Көзіме зұлымдықтың темір тікендері кірсе де,
Тағы сені құтқарамын.
Мен сен үшін тірілдім,
Сен деп өмір сүрем,
Сен үшін өлемін, уа, түріктің қасиетті ошағы!

«Темір алдында» деген өлеңінде түрік сардары Темір құзырына отарланған елі үшін медет сұрап барады (бұл «елу жылдан бері езілдік..» деген сияқты Фитрат мансурларынан бірі):

Анашым, сені құтқару үшін жаным керек пе?
Намысым, ұжданым, иманым керек пе?
Тамырымда Темір мен Шыңғыстың қаны тасыды,
Айтшы, сені құтқару үшін қаным керек пе?
Жау келсе жүрегіне қылыш сұққалы,
Кеудемді тұт алдыға қалқан керек пе?
Қарашы, түрік теңізіне толқындап тұр,
Тұран жауын қууға топан керек пе?
Тұран, жігіттеріңе қара, бәрі аяқта,
Жұрт күзетіңе арыстан керек пе?...

Түркістан автономиясы басқыншылар қолына өткеннен соң Бұхарадағы, Самарқандағы ұлт күрескерлері Ташкентте топталды. Азаттық күресті жұмыла жалғастыру ниетінде Алаш азаматтары да осы қалада бас қосқандығы мәлім. Фитрат пен Чулпан да түрік тарландары топталған осы тұста танысса керек. Фитраттың Ташкенттегі атқарған ең үлкен істерінің бірі – 1918 жылы «Чиғатой гурунги» тобын (Шағатай бәсі) саптауы еді. Рухани құлдықтан құтылуды мақсат еткен ұйым мүшелері күрес жолында өздеріне маңызды міндеттер жүктеді.

Чулпан да осы топтың он үш мүшесінің бірі болды. «Чиғатой гурунги» тарихы әлі күнге дейін жүйелі түрде зерттелген жоқ, десе

де оның әдебиет тарихы мен құнды мұраларын саралап, ғылыми зерттеп, халыққа танытудағы игі істері белгілі. Ұйым 1918 жылдың қараша айынан 1921 жылдың қаңтар айлары аралығында, небәрі үш жылда тек өзбек әдебиетінің ғана емес түрік әлемі мен мәдениетін зерттеудің жаңа бастамаларын ашып, ұтымды әдістерімен өте жемісті жұмыстар атқарды. Топты басқара жүріп Фитрат Түркістан халықтарының бай да көне мәдени мұраларын әр қырынан, жүйелі де кешенді зерттеудің көзін ашып берді.

Фитрат 1920 жылы Бұхараға қайта оралды. Ол мұнда әуелі Сыртқы Істер министрі, кейін Білім министрі лауазымдарына тағайындалады. Бұл кезде Бұхара өлкесі Файзулла Хужаев басқаруында болатын. Екеуінің ортақ әрекетімен өлкедегі білім беру саласы алға басты. Олар сол жылы Алманияға алпысқа жуық оқушы жіберді. Абдурауф Чулпан мен Мунаввар Қари сынды әріптестерін де туған жеріне шақырды. Осылайша жәдитшілдер Бұхарада қайта шоғырланды. Фитрат тобының ұсынысымен үкімет Бұхара көтерілісінің тарихын жазу туралы қаулы қабылдады. Бір ортада қайта шоғырланған бұхаралық түрікшілдердің табанды әрекеті нәтижесінде елде 1921 жылдың наурыз айында түрік тілі мемлекеттік тіл болып бекітілді. Көп кешікпей өлкеде Мемлекеттік театр да тұрақты жұмыс істей бастады. Әрине жергілікті халық ішіндегі мұндай игі өзгерістер Турккомиссияға ұнай қоймады. 1923 жылы Халық шаруашылық кеңесі басшысының орынбасары лауазымын атқарып жүрген Фитрат орнынан босатылды.

Фитрат XX ғасырдың екінші жартысында негізінен ғылыми жұмыстармен шұғылданған көрінеді. Бұл кез – Абдурауфтың ғалым ретінде әбден төселген шағы еді. Ғалым тек өзбек әдебиеті мәселелерімен ғана емес, түрік әдебиетінің терең тарихы және оның көптеген мәселелерімен айналысып, Афрасияб – Алып Ертоңға, Ясауиден Чулпанға дейін жазды. Оның ғылыми мұрасының жетістіктерін қазіргі әдебиеттану ғылымына пайдалансақ, көптеген мәселелердің басы ашылып, біраз жаңалықтарға қол жеткізеріміз анық.

Абдурауф Фитрат кеңестік билік тұсында да өте өнімді жазды. Оның бүгінге дейінгі құрастырылған төрт томдық шығармалар жинағының үш томы осы тұста дүниеге келген туындылар. Мысалы азатшылдың кеңес отаршылдығына қарсы «Мұсылмандар, қапы қалмандар» («Хуррият», 1917. № 33), «Шурай Исламияның қателігі» («Хуррият», 1917. № 36), «Түркістанда орыстар» («Хуррият», 1918. № 63-64), «Шығыс саясаты» («Иштирокиюн», 1919) т.б.

көсемсөздері, түріктік сананың оянуына қызмет ететін «Құтадғу білігі» («Маориф ва уқитғучи», 1925. № 2), «Науаидың парсы тілді шығармашылығы һәм оның парсы девоны турасынды» («Маориф ва уқитғучи», 1925. № 12), «Ахмед Ясауи» («Маориф ва уқитғучи», 1927. № 6), «Өзбек акыны Тұрды» («Маориф ва уқитғучи», 1928. № 1), «Шағатай әдебиеті» («Қизил қалам», 1929), «Мухаммад Солих» («Аланга», 1929. № 10) т.б. ғылыми еңбектері және «Қиямат» әңгімесі (1923), Түркістан әдебиетінің сахналық шығармаларын биік белеске көтерген драмалық шығармаларының барлығы кеңестік отарлауға қарсы туған дүниелер еді.

Фитраттың сахналық шығармалары Түркістан театрының дамуына орасан зор қызмет етті. Өзбек бұтағындағы жәдит драматургиясының іргетасы М. Бехбудидің «Падаркуш» пьесасымен қаланып еді. Драмадан алғаш 1914 жылы сахналанғаннан кейін Түркістан әдебиетінде сахналық шығармалар көптеп туа бастады. Фитраттың жеке қаламынан оннан аса драмалық туындылар шықты. Санамалап шықсақ, жанама тақырыппен Үндістан азатшыларын баян еткен пьесалары «Чин севиш» (1920), «Хинд эхтилолчилари» (1923) немесе қанды қылыш билеушілер саясатын әшкерелей отырып, ұлттық болмысты, еркіндікті аңсайтын «Уғизхон», тарихи мазмұнда жазылған өзбек әдебиетіндегі бірінші драма болып табылатын «Абулфайз хон» (Мәскеу, 1924), әпсаналық «Шайтанның тәңіріге қарсылығы» (Ташкент, 1924), «Арыстан» (1926 Самарқан-Ташкент), «Темір сағанасы» (1918), «Оғызхан» (1919), «Қан» (1920), тәжік тілінде жарияланған ең алғашқы сахналық шығарма саналатын «Восеъ қузғолони» немесе «Шуриши Восеъ» (1927) пьесаларын айтуға болады.

Драматург өз идеясын кейіпкерлерінің тілімен беру арқылы асқан шеберлікпен азатшыл ойларын өрнектеді. Ұлттық болмысты, оның қадір-қасиетін жоққа шығарып, тек партия мүддесіне қызмет етуші кеңесшілерге Фитраттың шебер шығармашылығы, ондағы түрікшілдік ұраны үлкен қауіп төндірді. Оның кеңестік отаршылдыққа қарсы түріктерді бірігуге үндеуі кеңесшілер идеясына балта шапқандай әсер етті. Шектеулі идея өкілдері ақын шығармаларының халық арасына таралмауының алдын алып, баспаларға қайта жіберілуіне тыйым салды, ал басылған еңбектердің оқылмауын қарастырды.

Ұлт зиялылары тарихи процеске үлкен өзгерістер әкелді. Атап айтқанда, қос төңкеріс тұсында түркілік түлектер ұлттық мемлекет құрылымдарының негізін қалады; болашақтың бағдарламасын

жасады. Ұлт зиялыларының құрамында әдебиет пен мәдениет қайраткерлері де болды. Бұл іске олар таза творчестволықпен кірісіп, халықтың мүдде-мұратын, арман-аңсарын тап басып, айта білді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Реизов Б.Г. Сравнительное изучение литературы // В кн. Вопросы методологии литературоведения. – М.-Л.: Наука. – 1966.

2 Чулпон. Яна олдим созимин. – Тошкент: Ф. Ғулом номидаги Адабиет ва санъат нашриети. – 1991. – 576 б.

3 Турдыев Ш. «Берегите мудрецов». Судьба и смерть М.Бехбуди // «Звезда Востока». – 1991. – № 5. – С. 83-86.

4 Қамзабекұлы Д. Әдеби-тарихи процесс: ағымдар, концепциялар (Ағартушылық кезең)). – Фил. ғыл. док. дис. авторефераты. – Алматы. – 2003.

MALE HONORIFICS IN ENGLISH JOKES

ADAMZHANOVA N. S.

student, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

ZHURAVLEVA E. A.

master, senior lecturer, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

In today's world, diverse cultures interact with each other because of the interconnected economies, the Internet, improved transportation system, global trade, and the growth of MNCs. Cross-cultural communication is becoming more influential. The study of foreign humor is an important step in deepening the understanding of the mentality of different ethnic groups. The work was written in order to identify the honorifics existing in English jokes, which, in turn, will lead to a better understanding of English culture and, as a result, will ease its comprehension during a cross-cultural communication. The analysis conducted is based on the analysis of English jokes which involve male honorifics as a subject or an object.

The problem of the relationship between honorifics and jokes plays an important role in linguistics. The relevance of this work is based on the fact that modern jokes reflect current mode of life because they exist due to active participation of every individual, and thus are called 'a form of traditional folk literature' [1, c. 65]. This paper gives a detailed analysis of male honorifics in English jokes. It first describes the use of

male titles in different English jokes and then gives valuable information on the origins of these honorifics.

Honorific is an expression or title that is used to show respect for the person you are speaking to [2, c. 943]. There are several types of male honorifics. These can be the salutations indicating respect and affection, e.g.: 'Mr.', 'Sir', which are used before the family name or full name, or 'General', 'Father', 'Doctor', which can function independently. There are many examples of male titles that are used to denote person's nobility or royalty, such as 'Your Majesty', 'Your Royal Highness' or 'My lord'.

According to their functional peculiarities, the male honorifics addressed to a person can be divided into several groups: conventional, family, occupational, noble, and first name male honorifics.

The group of conventional honorifics basically includes 'Sir' and 'Mister'. The word 'Sir' is a title of honor of Knight or Baronet and is derived from the word 'sire'. The word 'sire' comes from the Middle French 'sieur'. 'Sieur', as well as 'sire', had a meaning equivalent to 'father'. The clear evidences of it are that Old French 'grant-sire' was a synonym to 'grand-pere' and that the word 'sire' was used to address a married man only [3, c. 24].

- What is the name of the knight who moonlights as a geologist?
- Sir Vey.

Paronomasia, or pun, is used as a main tool in these joke written above by adding 'Vey' to 'Sir', thus, making these words sound similar to the words 'survey'. When 'Sir' is written with a lowercase 's', it is used to express respect to a man. Next joke is an instance of using 'sir':

One day a group of husbands and wives went to a scientific program. The doctor there was showing them brains from real people and telling how expensive it would be to buy one. He said it was five million dollars for a female brain and ten million dollars for a male brain. The men snickered, thinking they knew why. One of the women said, 'Well, why is that, sir?' The doctor answered, 'The men's brains cost more, for they have never been used'.

The word 'mister', not 'Mr.', can stand alone when stressing person's name is redundant:

A man comes across another man lying in the road. He looks up and says, 'Mister, call me an ambulance!'

The other fellow says, 'Are you sure that's what you want?'

He says, 'Mister, please, call me an ambulance!'

The other guy says, 'OK, if that's what you want: Hey, mister, YOU'RE AN AMBULANCE!'

The English language uses a broad array of family honorifics related to men, such as 'Father', 'Son' and 'Brother'.

'Father' is an ancient Indo-European word with long history and has a plethora of forms, e.g., 'papa', 'par', 'pappy', 'pa', 'pop', or 'dada', 'dad', 'daddy' [4, c. 124-134]. Jakobson suggests that 'father' is a modification of nursery words like 'papa' and 'dada' [4, c. 538-545] called 'reduplicated canonical babbling' [5, c. 236], i.e., producing of polysyllables with repeated consonants and vowels. The forms derived from 'papa' and 'dada' are used in jokes more often than 'father' which is considered to be too formal. In support of everything mentioned above, there is an example which vividly illustrates a conversation between a father and a son in an informal situation:

A small boy was at the zoo with his father. They were looking at the tigers, and his father was telling him how ferocious they were.

'Daddy, if the tigers got out and ate you up...'

'Yes, son?' the father asked, ready to console him.

'... Which bus would I take home?'

'Son' is derived from 'suhnus' which means «son» in Proto-European language [6, c. 81]. Usually, parents use 'Son' or 'Sonny' when referring to their children:

Father: Son, when Lincoln was your age, he walked 10 miles to school in a foot of snow.

Son: Well, when he was your age, he was a president.

The meaning of 'Husband' is believed to be 'the head of a household'. The word itself dates back to Old English and is a compound of *hús*, 'house', and *bónda*, 'peasant'. The root of 'bonda' is 'búa' or 'bóa', 'to dwell' [7, c. 169], therefore, 'Husband' conveys the meaning of «male head of a household, master of a house, householder».

Wife: I found Aladin's lamp today.

Husband: Wow, what did you ask for, darling?

Wife: I asked him to increase your brain power by ten times.

Husband: Oh! Love you so much! Did he do that?

Wife: He laughed and said multiplication doesn't work with zero.

The joke written above is an example of how husbands are addressed nowadays. Spouses rarely tend to call each other 'husband' and 'wife' in a *tete-a-tete* conversation. They rather use first names or endearments, such as 'darling', to show affection and love.

'Occupational' male honorifics include names of professions which can be applied as titles, i.e., 'Doctor' and 'Professor', etc.

Formerly, the title ‘Doctor’ was used to refer to a religious teacher or scholar and dates back to 1303. Afterwards, the word ‘doctor’ started to convey the meaning of ‘one having the highest university degree’ and, finally, ‘one having a medical degree’ [8, c. 880].

As H. L. Mencken says, all medical practitioners have Doctor title in America, but this trend is not so widespread in England, especially among the lower ranks [9, c. 137]. However, in England medical practitioners are addressed as ‘Doctor’ traditionally when someone refers to them in the second person. Consequently, the following jokes originated from American English:

A hurried man runs into his physician’s office. ‘Doctor! Doctor! My wife’s in labor! But she keeps screaming, «Shouldn’t, couldn’t, wouldn’t, can’t!»’

‘Oh, that’s okay,’ says the doctor. ‘She’s just having contractions.’

The Latin verb ‘profiteri’, which means ‘to declare aloud’ in Latin, laid the foundation for two nouns, i.e., ‘professor’ and ‘professional’ [10, c. 129]. H. L. Mencken points out that in America ‘every male pedagogue is a professor, and so is every band leader, dancing master and medical consultant’ [10, c. 138]. However, in England the title is used as an academic rank at universities only. Its short form, ‘Pr.’, traces back to 1706 and is used together with the person’s name.

Professor: And now, Mr. Jones, what do you know about French syntax?

Student: Professor, I didn’t know they had to pay any!

The honorifics such as ‘Your Majesty’ and ‘Your Highness’ are included in the group of noble honorifics used when referring to a monarch.

The word ‘majesty’ is derived from the Latin word ‘majestas’ and was a symbol of ‘the highest power and dignity’ in Rome [11, c. 4236]. ‘Majesty’ replaced ‘highness’ and was used as a title for the first time by Charles V, Holy Roman Emperor. The first king to be called ‘Your Majesty’ in England was Henry VIII. Nowadays, ‘Your Majesty’ is used to address all European emperors and kings [12, c. 224].

Paddy Englishman, Paddy Scotsman and Paddy Irishman were boasting about their Uncles being so famous.

Paddy Englishman says, ‘My Uncle’s descended from the Kings of England, and when he walks down the street, everybody bows down and says, «Your Majesty, Sir».’

Paddy Scotsman says, ‘My Uncle’s a Bishop, and when he walks down the street, everybody bows down and says, «Your Honor, Sir».’

Paddy Irishman says, ‘My Uncle weighs 25 stone, and when everybody sees him they say, «Lord Almighty!»’

Old English word ‘Lord’ has a plethora of meanings, such as ‘master’, ‘prince’, ‘chief’, ‘sovereign’, ‘feudal superior’ and ‘husband’, however, its original meaning is customarily assumed to be ‘the male head of the household’ [7, c. 53]. To summarize the information given on the etymology of the words ‘husband’ and ‘lord’, these two honorifics give the same meaning, i.e., ‘the head of the household’. However, they do not have same roots because ‘husband’ is derived from the words ‘hus’ and ‘buan’ while the word ‘lord’ comes from Old English ‘hlaford’ [13, c. 248].

The word ‘Lord’ was firstly used in religious context by English Bible translators such as Bede [14, c. 6]. Nowadays, it is widespread to substitute the word ‘God’ with ‘Lord’:

A missionary was walking in Africa when he heard the ominous padding of a lion behind him. ‘Oh Lord,’ prayed the missionary, ‘Grant in Thy goodness that the lion walking behind me is a good Christian lion.’

And then, in the silence that followed, the missionary heard the lion praying too: ‘Oh Lord,’ he prayed, ‘We thank Thee for the food which we are about to receive.’

The first name male honorifics include all first names without ‘Mr.’, ‘Sir.’ or another titles added. The tendency of addressing people by their first names is common between relatives and friends who are close enough to tolerate such familiarity. English names usually tend to have implicit connotation; therefore, their meaning is not so obvious. The reason is that English first names usually originate from ancient and extinct languages or the Bible:

Teacher: Paul, give me a sentence beginning with ‘I’.

Paul: I is the...

Teacher: No, Paul. You must say ‘I am’ not ‘I is’.

John: All right. I am the ninth letter of the alphabet.

‘Paul’ originates from the Latin word meaning ‘small’ or ‘humble’ and is widespread in most European languages. Aaron is English form of Greek Aarōn and means ‘light-bringer’.

To conclude, this paper was set out to understand English male honorifics. It explained the meaning of specific honorifics and the way they came into use. This was conducted via studying English jokes. Apart from touching on the matter of words’ etymology and meaning, the article also discussed the way of using same honorifics towards different social groups, i.e., naming both God and feudal superior as ‘Lord’.

REFERENCES

- 1 Hetzron, Robert. 'On the structure of punchlines'. *Humor: International Journal of Humor Research*, vol. 4. New York: Mouton de Gruyter, 1991.
- 2 Bullon, Stephen. 'Longman Dictionary of Contemporary English'. London: Pearson ESL, 2008.
- 3 Spencer, Herbert. 'The Evolution of Ceremonial Government'. *The Popular Science Monthly*. New York: D. Appleton & Company, 1878.
- 4 Jakobson, Roman. 'Why «mama» and «papa»'. Jakobson, R. *Selected Writings*, vol. I: Phonological Studies. The Hague: Mouton, 1962.
- 5 Ferguson, Charles A. and Macken A. Maryls. 'The Role of Play in Phonological Development', *Children's Language*, vol. 4. London: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1983.
- 6 Fortson IV, Benjamin W. 'Indo-European Language and Culture: an Introduction'. Chichester: Blackwell Publishing, 2010.
- 7 Durkin, Philip. 'The Oxford Guide to Etymology'. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 8 Mory, Robert N. et al. 'The Leech and the Physician: Biology, Etymology, and Medical Practice with *Hirudinea medicinalis*'. *World Journal of Surgery*. Berlin: Springer Science+Business Media, 2000.
- 9 Mencken, H.L. 'The American Language: An inquiry into the development of English in the United States'. New York: A.A.Knopf, 1921.
- 10 Williams, Raymond. 'Keywords: A vocabulary of culture and society'. New York: Oxford University Press, 1983.
- 11 Salvo, Davide. 'The Encyclopedia of Ancient History'. Hoboken: Blackwell Publishing Ltd., 2013.
- 12 Lieber, Francis. 'Encyclopedia Americana', vol. 8. Philadelphia: Carey and Lea, 1831.
- 13 Reid, Alexander. 'A Dictionary of the English Language'. Edinburgh: Oliver & Boyd, Tweeddale Court, 1844.
- 14 Huntley, James W. 'Lordship vs Discipleship'. Bloomington: AuthorHouse, 2013.

ДИАЛЕКТИЛІК ЖӘНЕ КӘСІБИ СӨЗДЕР

АДАМОВА Т.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ТҰРЫШЕВ А. Қ.

ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ тілінің жалпыхалықтық лексикасы жалпылама лексика және қолдану өрісі тар лексика болып бөлінетінін білеміз. Біз сөз етейін деп отырған кәсіби сөздер мен диалектілер, міне, ұлттық лексика ішінен қолдану өрісі тар лексикаға енеді.

Диалектілік сипаттағы кәсіби сөздерге тоқталмай тұрып, алдымен жалпы қазақ тілінде кәсіби сөздерге қандай анықтама берілгендігін анықтайық.

Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбаев өз еңбектерінде кәсіби сөздерге мынадай анықтама береді: «Кәсіби сөздерге жалпы халыққа бірдей түсінікті бола бермейтін, белгілі кәсіп я шаруашылық саласымен шұғылданатын адамдардың арасында ғана айтылып, соларға түсінікті сөздер мен сөз тіркестері жатады» [1, 158]. Мысалы, иінілік – ау тоқитын ағаш ине, кемпірауыз – шеге сырғыш құрал немесе Шығыс Қазақстан тумасы Оралхан Бөкеев шығармасындағы «Қанша құласаң ауырсынбайтын, қанша аунасаң жапырылмайтын күлтеленген күреңсе балапан табанымызға кілемдей жұмсақ тиюші еді-ау» [4, 127] деген сөйлемде біз үшін бейтаныс сөздер ретіндегі күлтеленген және күреңсе деген сөздерге талдау жүргізейік. Күлтеленген – Ақтөбе облысы, Қарабұлақ ауданы, Орал облысы Чапаев ауданының тұрғындарының тілінде қолданылатын түрлену, көріктену деген мағына беретін қарапайым диалекті, ал күреңсе – сазды жерге шығатын шабынды шөп, бұл сөз Жамбыл облысы, Мерке аудан тұрғындары тілінде кездеседі екен, яғни бұл белгілі бір кәсіпке байланысты болып тұрғандықтан, нақтырақ айтсақ бау-бақша кәсібіне, бұл сөзді кәсіби диалект ретінде қарастыруға болады [5, 377, 383]. Сонымен қатар термин сөздер мен кәсіби сөздердің айырмашлықтарын білген жөн. Аталған зерттеушілер осы екі арнаулы сөздердің түрлерінің өзара ерекшеліктер ретінде басты орынға мына сипаттарын қояды: біріншіден термин сөздер ғылым, техника салаларының дамуымен байланысты мамандар жасап қалыптастырған сөздер, ал кәсіби сөздер белгілі кәсіп түрлерімен шұғылдануға байланысты жергілікті халықтың өз арасында туған сөздер; екіншіден кәсіби сөздерді белгілі бір

территорияны мекендеуші тұрғындар қолданса, ал терми сөздерде ондай территориялық шек жоқ [1, 158].

Қазақ тілінде кәсіби сөз мол кездеседі. Олар таралу сипаты жағынан екі топқа бөлінеді: жалпыхалықтық кәсіби сөздер және диалектілік кәсіби сөздер. Жалпыхалықтық кәсіби сөздер, аты айтып тұрғандай, халық тілінде қолданылып, әдеби тіл лексикасына еніп кеткен сөздер. Ал диалектілік кәсіби сөздерге тереңірек тоқталайық.

Ш. Сарыбаев өз еңбегінде диалектілік сипаттағы кәсіби сөздерге халықтың қолдануынан орын ала алмай жүрген, бірақ әдеби тілді байытуға аса қажетті сөздермен қатар әдеби тілде баламасы бар, сол себепті әдеби тілдің лексикасына кіре алмайтын сөздер тобын жатқызады [2, 74]. Диалектілік кәсіби сөздердің жалпыхалықтық тілде баламалары бар да, әдеби тілде баламалары сирек кездеседі.

Жалпылай алғанда халық тілінде ұшырайтын кәсіби сөздер белгілі аймақтың тұрғындарының айналысатын кәсібіне қарай туындайтыны айдан анық. Мысалы, оңтүстік қазақтарының кәсіптері мақта, бау-бақша, суарылмалы егін шаруашылығы немесе Каспий, Арал, Балқаш өңірлерінде балық аулау кәсібі қарқынды дамығандықтан осы өлкелердің кәсіби лексикасының сөздік қоры аталған кәсіптерге байланысты жиі кездеседі. Н. Жүнісов: «белгілі бір өлкедегі кәсіп түрі – соған сай кәсіби сөздердің тууының басты себебі. Кәсіби сөздердің көп жағдайда халық тілінің жергілікті ерекшелігі болып табылу сыры да осында жатыр» [3, 122] деген пікірі де осыған дәлел болып келеді. Қарақалпақ өңірінің қазақтарының жергілікті тіл ерекшеліктерін зерттеген Н. Жүнісов осы аталған өңірдің шаруашылығына да тоқталып өткен. Зерттеушінің деректеріне сүйенсек аталған өңір қазақтары жібек құртын өсіру, бау-бақша, балық, мақта, егін егу сияқты шаруашылықпен айналысады. Әсіресе Арал төңірегіндегі Мойнақ ауданын қоныстанған қазақтарда балыққа, балықшылық кәсіпке байланысты, ал Тахтакөпір, Қараөзек, Шымбай, Кегейлі аудандарын мекендеген қазақтарда мақтаға, жібек құртын өсіруге, бау-бақшаға, егін егуге байланысты айтылатын сөздер көп кездесетіні анықталған. Осыған байланысты Жүнісов осы өңір шаруашылығына қарай кәсіби сөздердің бірнеше кәсіп салаларына байланысты түрлерін көрсеткен: балық, теңіз кәсібі, мақта шаруашылығына байланысты, егін шаруашылығына, су шаруашылығына, мал шаруашылығына байланысты кәсіби сөздер [3, 124]. Бұл жерден зерттеушінің тек маңызды кәсіп түрлеріне ғана біраз үстіртін тоқталғанын байқаймыз. Ал Ф. Қалиев пен Ә. Болғанбаев еңбектерінде жалпы кәсіби сөздерді кәсіби-өндірістік

мәніне қарай екі үлкен топқа жіктеген. Біздің ойымызша жалпы кәсіби сөздерді алдымен осы зерттеушілер тұрғысында жіктеп алған жөн. Бір саласы әр түрлі шағын кәсіпке (балташылық, ұсталық, өрімшілік, тоқымашылық т.б.) байланысты сөздер [1, 158]. Мысалы, тарақ балта – жүзі кедір-бұдыр балта, пышқы – араның бір түрі немесе тағы Оралхан Бөкей шығармаларындағы тілдік ерекшеліктерге көз жүгіртейік: «Қарағайдың жуан кеспелтек шөркесінен стол жасап, май шам қойыпты» [4, 218] деген сөйлемдегі шөрке кәсіби диалекті, оның ішінде біз сөз етіп отырған шағын балташылық кәсібіне қатысты сөз. Себебі шөрке – Алматы облысы, Еңбекші қазақ ауданы, Семей облысы, Абай, Шұбартау, Ақсуат аудандары тұрғындарының тілінде арамен кесілген кеспелтек ағаш мағынасын білдіреді, сонымен қатар бұл сөз Шығыс Қазақстан облысы Большенарым ауданында ағаш жару үшін пайдаланылатын кеспелтек ағаш деген мағына береді [5, 738]. Ал кәсіби сөздердің екінші тобы ірі кәсіпшілікке байланысты. Бұған жоғарыда тоқталған Жүнісов жіктеуін жатқызуға болады.

Жалпы Н. Жүнісов пікірімен санасып жатқан келесі жіктеу Ф. Қалиев, Ш. Сарыбаев еңбектерінде кездеседі. Тек мұнда біраз өзгешеліктер бар. Мысалы, Жүнісовта кездесетін балық шаруашылығына байланысты кәсіби сөздер аталған зерттеушілерде де бар, бау-бақша, мақта шаруашылығы да мағыналық сипаты жағынан астасып жатыр. «Қазақ диалектологиясы» атты еңбекте Жүнісов жіктеуінен ерекшеленетіні дақыл түрлерін егін шаруашылығынан бөліп қарастыруы [2, 78].

Енді кәсіби сөздердің жасалу жолдарына біраз шолу жасап өтейік. Кәсіби сөздердің көпшілігі тілдің сөздік қоры негізінде сөз тудыру тәсілдері арқылы жасалған. Сонымен қатар Ш. Сарыбаев кәсіби сөздердің жасалуының тағы бірнеше түрлерін көрсетеді. Сөз мағынасының жаңаруы арқылы жасалған сөздер, мысалы, сүзгі – балық сүзетін құрал, өре – ау торының кре жазған бойы; кірме сөздерден жасалған кәсіби сөздер: шөмейке – шемай балық (орыс тілінен енген сөз), шан – балық тұздайтын үлкен бөшке (орыс тілінен енген) [2, 80].

Сөзімізді қорытындылай келсек, жоғарыда келтірілген біраз дәлелдердің нәтижесінде қазақ тіліміздегі кәсіби сөздер таралу жағынан да, әдеби тілге қатысы жағынан да біркелкі еместігін анықтадық, оның ішінде күрделі зерттеуді қажет ететін диалектілік сипаттағы кәсіби сөз екендігі айдан анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» Алматы, «Сөздік-Словарь», 2006, -Б. 158.
- 2 Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. «Қазақ диалектологиясы» Алматы, «Мектеп», 1967, -Б. 74, 78, 80.
- 3 Жүнісов Н. «Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері» Алматы, «Мектеп», 1981, -Б. 122, 124.
- 4 Бөкеев О. «Үркер ауып барады» Алматы, «Жалын», 1981, -Б.127, 218.
- 5 Диалектологиялық сөздік, Алматы, «Арыс», 2007, -Б. 377, 383, 783.

ФУНКЦИИ МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА В ПОВЕСТИ Д. ДЖ. СЭЛИНДЖЕРА «НАД ПРОПАСТЬЮ ВО РЖИ»

АМАНГАЛИЕВА С. А.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Сленг всегда выступал и выступает как определенная четко различимая языковая система: хотя, как и другие звенья языка, он постоянно развивается, пополняется новыми словами и новыми значениями слов, основой костяк его лексического, грамматического и фонетического состава остается неизменным. Не теряет сленг и своего функционального своеобразия. Мы склонны выделять общий и специальный сленг. Специальный сленг является принадлежностью тех или иных профессиональных коллективов и включает в себя не принятые в литературном языке слова и выражения, входящие в специальную лексику и различные жаргоны. Общий сленг - широко распространенная и общепонятная социальная микросистема, включающая слова, изначально появившиеся в специальном сленге, но затем, в силу различных причин, расширившие ареал своего употребления. Поэтому существуют функции, которые присущи только специальному сленгу (например, эзотерическая и идентификационная), а для общего сленга эти функции не характерны, т. к. особенностью общего сленга является общность для всех социальных групп носителей языка.

В данной статье на материале повести Д. Сэлинджера «Над пропастью во ржи» рассматриваются следующие функции сленга: номинативная, когнитивная, коммуникативная, эмоционально-

оценочная, экспрессивная, мировоззренческая, идентификационная, дейктическая, эзотерическая (крипто-функция или конспиративная), сигнальная (идентификационная), функция экономии времени.

Коммуникативная функция сочетается с номинативной в силу того, что наименования в сленге и в языке появляются вследствие коммуникативных потребностей говорящего. Номинативные единицы, не имеющие эквивалента в стандартном языке, несомненно, обладают высокой коммуникативной значимостью, т.к. они упрощают, а порой определяют процесс коммуникации. Так, в английском сленге существует лексема to flunk out (быть исключенным из института после несдачи экзамена), которая не имеет соответствия в стандартном языке. Однако главный герой повести Д. Сэлинджера употребляет этот сленгизм в разговоре со своими друзьями, сверстниками, обучающимися в школе-интернате для мальчиков из состоятельных семей Пенсии: «I'm the one that flunking out of the goddam place, and you're asking me to write you goddam composition».

Для них это слово не просто понятно, но и необходимо, т.к. знание сленга позволяет им непринужденно общаться и понимать друг друга с полуслова.

Такие лексические единицы и когнитивно значимы, т.к. входят в языковую картину мира в качестве уникальных элементов. Таким образом, мы можем наблюдать связь коммуникативной функции когнитивной. Последняя проявляется в том, что многие наименования в сленге несут в себе дополнительную информацию, отсутствующую в стандартных обозначениях, и посредством этого репрезентируют дополнительные знания об окружающем мире.

Номинативная функция. В связи с техническим прогрессом, процессом компьютеризации, стремлением следовать тенденциям моды появляются новые сленговые слова, т.к. в литературном языке отсутствуют адекватные обозначения некоторых реалий. В таких случаях, когда слова и словосочетания, входящие в сленг, не имеют словарных соответствий в других пластах лексики, лексикографы вынуждены прибегать к описательным приемам для объяснения тех или иных лексических единиц. Например, в повести «Над пропастью во ржи» встречаются сленгизмы, не имеющие постоянных и равнозначных соответствий, поэтому в словаре Oxford Dictionary of Modern Slang (J. Ayto, J. Simpson) для них даются определения в виде развернутых словосочетаний: lulu – a remarkable or excellent person or thing; tail – woman regarded collectively (by men) as means

of sexual gratification: sexual intercourse: falsies – a padded bra: breast – pads [1, с. 410]

Сленг не только обозначает противоречащие морали и закону явления, он выражает и определенное отношение к ним – эпически-нейтральное, положительное либо несколько высокомерное и пренебрежительное. Таким образом, мы можем говорить об эмоционально-оценочной функции сленга.

В следующем примере из повести Сэлинджера многие слова имеют вульгарно-разговорную окраску, они эмоциональны, экспрессивны и не оставляют никакого сомнения относительно взаимного чувства неприязни и даже ненависти Стрэдлейтера и Холдена Колфилда:

«You don't even know if her first name is Jane or Jean, you goddam moron!

«Now, shut up, Holden, God damn it – I'm warning ya», – he said. I really had him going. «If you don't shut up, I'm gonna slam ya one».

В данном диалоге употребляется сленгизм *shutup*, который выражает сильную степень раздражения, компонент оценки в нем присутствует, но он смещен, т.к. отрицательное отношение направлено не на то, чтобы человек замолчал, а на то, что он говорит. В словах сленга обязательно присутствуют все типы коннотаций: эмоциональный компонент в большинстве случаев иронический, презрительный и соответственно оценочный.

Многие ученые указывают на тот факт, что эмоционально-оценочная функция переплетается с экспрессивной функцией сленга. Это связано с тем, что коллектив, который использует в своей речи сленг, стремится к образному выражению своих мыслей, к передаче своего отношения к окружающему миру, событиям, происходящим в нем, к их оценке.

Сленгизмы представляют собой стилистические синонимы слов и словосочетаний литературной речи, они никогда не являются единственным средством выражения тех или иных понятий. Именно поэтому они как бы вторые, более экспрессивные, чем обычные, названия предметов, почему-то вызывающие эмоциональное к себе отношение. Экспрессивность их опирается на образность, остроумие, неожиданность, иногда забавное искажение. Экспрессивная функция доминирует над номинативной.

Многим словам сленга присущи меткий юмор, гротескное подчеркивание нелепой или смешной стороны обозначаемых ими предметов или явлений: *to chew the rag (fat)* – подробно обсуждать

вопрос, ворчать; *yellow-belly* – трус; *to tickle the pants off some one* – уморить смехом, обрадовать до смерти, рассмешить; *half-assed* – безрезультатный, заурядный, глупый.

Главный герой повести «Над пропастью во ржи» – подросток. Он учится в школе, общается со сверстниками и в своей речи употребляет такую разновидность специального сленга, как молодежный, который очень часто используется молодыми людьми, когда они общаются между собой в непринужденной, неофициальной обстановке. К тому же повествование идет от первого лица в виде искреннего признания Холдена своему другу-читателю, поэтому любой юноша, читающий книгу, может легко идентифицировать себя с героем, в котором ничего нет идеального, или, по крайней мере, без особого труда понять его переживания, проблемы, с которыми нередко сталкиваются подростки в реальной жизни. В речи главного героя огромное количество слов из молодежного сленга, например: *to get (give) the ax* – быть исключенным из учебного заведения; *wiseguy* – всезнайка; *can* – туалет, умывальная.

Говоря об экспрессивности сленга, нужно отметить, что нередко большее значение имеет контекст, реальная языковая ситуация. Его экспрессивность будет выше, если он используется среди носителей сленга.

Общественное или индивидуальное отношение к тому или иному типу речи играет важную роль. Однако, помимо этого, большее значение имеет социальная, внутриязыковая, идиолектная, возрастная мотивированность тех или иных языковых средств, слов и значений. Единицы специального сленга связаны с социальной стратификацией общества и, в конечном счете, с теми или иными аспектами его социальной дифференциации – социально-групповой, профессиональной, социально-демографической и др. Владение тем или иным специальным сленгом является следствием принадлежности к той или иной группе, а порой – к нескольким группам, а иногда отражает жизненный путь человека. Вступая в контакт с представителями других групп, эти люди распространяют сленг. Причем единицы специального сленга – жаргонизмы и арготизмы – отражают специальные установки членов социальной группы, их мировоззрение. И в этой связи мы можем говорить о мировоззренческой функции.

Об интересах той или иной группы мы можем судить по тематике сленговой лексики – раскрывается система культурных, этических, эстетических, социальных предпочтений носителей специального

сленга. Так, в результате исследования речи главного героя повести и его сверстников, мы выявили следующие тематические группы лексических единиц, которые явно свидетельствуют об интересах Холдена и его друзей: алкоголь, алкогольные напитки: *tight, oiled, blind, crocked, stinking, boozehound*; сексуальные отношения: *tail, to rush somebody, to get wise with somebody, pancy, flit, horny, toneck*; части тела: *knockers, butt, can, yap*; драка: *to rough up, to scrag, to slam, to sock*; деньги: *rocks, buck, dough, stuff, single, to haulin, to shell out*; отношения между людьми, оценка: *dopey, rat, snotty, sharp, nut, slob* и мн. др.

Из всего вышесказанного вполне очевидно, что мировоззренческая функция связана с функцией, характерной для специального сленга – эзотерической. Единицы именно специального сленга отражают, присущее членам какой-либо группы, чувство солидарности или даже враждебное, неприязненное, насмешливое отношение к посторонним. Это противопоставление «своих» «чужим» находит отражение в серии пейоративных сленгизмов, применяемых в отношении чужаков, не способных стать «своими», влиться в ту или иную группу.

Например, если рассматривать молодежный сленг, то следует учитывать, что молодежь – это люди самых разнообразных занятий, пристрастий и убеждений, уровня образования. Поэтому и молодежный сленг так же неоднороден, как и сама молодежь. Многочисленные сообщества подростков и молодежи противопоставляют себя не только миру скучных взрослых, но и - в большей даже степени – друг другу. Поэтому именно в молодежной среде сленг отдельных групп – и один из способов узнать «своего», и средство обособления, создания некой «эзотерической» сферы. Сленг различных молодежных групп заимствует из других сленгов (криминального, программистского, хиппи, спорта и т.д.) элементы, которые наиболее соответствуют системе ценностей и эстетическим предпочтениям определенной группы. Так, Холден употребляет слова из актерского сленга (*to go in to this nodding routine* – раскланяться), из области психоанализа (*exhibitionist* – человек, который любит выпендриваться), спортивного сленга (*to sink* – забрасывать мяч в корзину, *flaysup* – игра в мяч), из жаргона джазистов (*lick* – импровизация, *licoricestick* – кларнет). Таким образом, специальный сленг выполняет защитную функцию, оставаясь в некоторых случаях малопонятным для окружающих.

Идентификационную функцию некоторые ученые называют сигнальной, и она также связана с эзотерической функцией.

Суть ее состоит в том, что сленг является своего рода паролем, позволяющим опознать «своего» среди прочих (а также по манере разговора, жестам), он облегчает поиск нужных лиц, помогает устанавливать и поддерживать специфические контакты. В ходе разговора говорящий сигнализирует о себе, об окружающем его мире, по его речи складывается четкое представление о его социальном положении, возрасте, региональном происхождении (т.к. для определенного говора характерны определенные фонетические, грамматические, лексические черты). Речевым поведением говорящий подчеркивает готовность поддерживать контакт с членами данной группы. Так, Холден без труда понимает сленгизмы, употребляемые Стрэдлейтером (*I'll be up the creek* – мне здорово попадет, *buddy* – друг, *sharp* – отлично), и отвечает ему в той же манере с использованием сленга. Такое общение для обоих участников разговора кажется естественным и незаменимым.

Дейктическая или характеризующая функция, как правило, актуализируется в художественной литературе. Сленгизмы, употребляемые тем или иным персонажем, в какой-то степени характеризуют его личность, принадлежность к определенной группе людей. И в этой связи прослеживается связь данной функции с идентификационной, нацеленной на опознание «своего» среди «чужих», как было отмечено выше. Употребление сленгизмов в речигероев придает повествованию определенный колорит, характерный для этой группы, данная лексика употребляется для типизации речевых портретов персонажей и их социальных ролей.

В повести «Над пропастью во ржи» описывается сцена знакомства Холдена с проституткой Сани в отеле Нью-Йорка. На вопрос, сколько Холдену лет, он отвечает, что ему двадцать два, и это вызывает смех у девушки: «*Like fun you are*». Но Колфилду эта фраза показалась неожиданной, т. к. у него уже сложилось представление о поведении и манере разговаривать (в частности, об употреблении сленга в речи), характерной для проституток: «*It sounded like a real kid. You'd think a prostitute and all would say «Like hell you are» or «Cut the crap» instead of «Like fun you are»*».

Функция экономии времени связана с тем, что сленг помогает экономить время и место - пространство написания. Средством реализации этой функции, по мнению Захарченко (2006), является аббревиация. У Сэлинджера также можно встретить следующие сокращения: *dorm* (*dormitory*) – спальный район, *Penceurper* (*preparatory school*) – закрытая школа-интернат для мальчиков из

состоятельных семей, bud (buddy) – друг, butt (buttocks) – ягодицы, аббревиатура BBguns – мелкокалиберные ружья.

Таким образом, сленг в речи выполняет самые разнообразные функции, но самой важной из них является экспрессивная. Это связано с тем, что «сленг - форма речи, которая обязана своим происхождением желанию человеческой особи отклониться от обычного языка, навязанного нам обществом, желанием позабавиться» (Jespersen, 1922: 149). С помощью сленга наш герой Холден Колфилд выражает свое отвращение ко всему на свете, в том числе и к себе. Все функции сленга тесно связаны между собой: коммуникативная и номинативная, экспрессивная и эмоционально-оценочная, мировоззренческая и эзотерическая и др.

ЛИТЕРАТУРА

1 J. Ayto, J. Simpson, Oxford Dictionary of Modern Slang – 2003. – 410 с.

2 Захарченко Т.Е. Эквивалентная лексика в русском и английском сленге: словообразовательный, системный и функциональный аспекты: дис... канд. филол. наук / Т.Е. Захарченко. Ростов н/Д., –2006.

3 Иванова, Г.Р. Функции сленга в речевой деятельности американских студентов.

4 Salinger J. D. The Catcher in the rye // в переводе Риты Райт-Ковалевой – 1951.

АҒЫЛШЫН, ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ БОЛМЫС ПЕН ҰЛТТЫҚ ТАНЫММЕН ТЫҒЫЗ БАЙЛАНЫСТЫ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕР

АМАНТАЕВА М. Ш.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
ИСЛЯМ К. С.

доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі таңда ұлт мәдениетін жаңғыртып, тануда, әсіресе бұрынғы кеңестік жүйеде өмір сүрген сан ұлттар тарихын зерделеу, тарих қойнауынан тіл арқылы жеткен мәдениеттің мәйегін таразылау, салмақтысын, сапалысын сол ұлттың рухани арқауы ету өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны сөзсіз [1, 128 б.]. Тіл – әрбір ұлттың мәдениетімен, рухани құндылықтарымен біте

қайнасқан әлемнің тілдік бейнесінің ұлттық бедерін айқындаушы құрал. Әртүрлі мәдениет өкілдерінің санасындағы, танымындағы әлем бейнесі әртүрлі және әр халықтың өмірді тануында, қабылдауында ұқсастықтар, ортақ, жалпы жақтарымен қатар, өзіндік айырмашылықтар мен ерекшеліктер болады. Ол сөз жоқ, тілде көрініс табады, ал сол тілді зерттейтін әр ұлттың өзінің тіл ғылымы бар [2, 173 б.].

Зоонимдерде тіліміздің ұлттық менталитеті, дүниетанымы сақталып қалатын себебі, барлық жалқы есімдер өте көне дәуірден қалыптасқан. Адамды сипаттайтын зоонимдер – кез-келген тілдегі тұрақты тіркестердің көпшілігін құрайды. Бұл тұрақты тіркестерде жануарлар адамның бойындағы белгілі бір қасиеттерді сипаттайды. Зоонимдер – әлемдегі кез-келген тілдің лексикасында орасан зор маңызға ие. Өзін, қылығын, әрекетін, сезімін және сыртқы бейнесін бейнелеуге талпынған адам өзіне таныс, әрі жақын жануарлар әлеміне жүгінген. Сондықтан түрлі халықтардың тілінде зоонимдермен байланысты теңеу, тұрақты тіркес пен мақал-мәтелдер кездеседі. Ата-бабаларымыз адам мен жануар арасындағы ұқсастықты іздестіріп, әр тайпа өзіне «тотем», яғни белгі таңдаған. Бұндай жануарлар қасиетті саналған. Тұрақты тіркестер, әдетте, ауыспалы мағынада қолданылады. Мысалы: көзді ашып жұмғанша – өте тез, тіс жармау – үндемеу. Фразеологизмдердің көбісі тарихпен, ата-бабамыздың әдет-ұрпы, салт-дәстүрімен байланысты. Күнделікті өмірде адам жануарлардың мінез-құлқын еріксіз бақылай отыра, соған орай теңеулер тауып отырған. Бұл фактор ең мол және көне тұрақты тіркестер тобының жануарлар жайлы болуын түсіндіреді. Тіл білімінде І. Кеңесбаев фразеологизмдерді танып білудің басты үш белгісін атайды. Олар:

- 1) қолдану тиянақтылығы;
- 2) мағына тұтастығы;
- 3) тіркес тиянақтылығы.

Осы үш критерийді бір-бірінен бөліп алмай, тұтасымен басты арқау еткенде ғана тұрақты тіркестердің ерекше белгілерін тани аламыз. Орыс тіл білімінде бұл салада көп еңбек сіңірген – академик В. В. Виноградов. Ол француз ғалымы Ш. Балидың фразеологиялық схемасын творчестволық түрде өндеп, фразеологиялық орамдарды

- 1) Фразеологиялық тұтастық;
- 2) Фразеологиялық бірлік;
- 3) Фразеологиялық тіркес деп үшке бөлгенде, мақал, мәтел, термин сөздерді бұған кіргізбеген. Н. Л. Шанский,

В. В. Виноградовтың осылай бөлген жүйесіне төртінші етіп, фразеологиялық сөйлемше (выражение) дегенді қосады. Бұған, мәселен, орыс тіліндегі «қасқырдан қорыққан орманға бармас», «жылтырағанның бәрі алтын емес» тәрізді тіркестерді жатқызуға болады. Сонымен, зоонимдер дегеніміз не және олар тұрақты тіркестер құрылымында қандай қызмет атқарады? Ғалымдардың көпшілігі зооним (зооморфизм) – бұл жануардың атауы болып табылатын сөздің лексико-семантикалық үлгісі деп санайды. Мысалы мысық, ит, жылқы т.б. Әдебиетте зоонимдер «анимизм» деп аталады. Кейбір лингвисттер зоонимдерді фразеологизмдердің жеке тобы ретінде қарастырады, себебі, кей жануарлардың атауы адамды сипаттаудағы тұрақты метафораларға айналған. Мысалы, түлкі – қу, жағымпаз адам. Қорытындылап айтқанда, зоонимдер (зооморфизмдер) – жануар атауы бар сөздің лексико-семантикалық нұсқасы. Олар жеке тіл бірлігі ретінде немесе тұрақты тіркестер (мақал-мәтел, қанатты сөздер т.б.) құрамында қолданылады. Зоонимдер бүгінгі таңда өте кең тараған, әдебиет пен күнделікті қарым-қатынаста кездесе береді. Дәлел ретінде зоонимдерден құралған 3 негізгі топты көрсетуге болады: Өз бетімен мағына беріп тұрған зоонимдер; Зоонимдер араласқан мақалдар; Зоонимдер араласқан мәтелдер; Зоонимдердің біраз бөлігі үй жануарларымен байланысты, алайда көп жағдайда адамдар оларды жағымсыз жағынан сипаттаған. Мысалы, ата-бабамыз алдынан қара мысық кесіп өтсе, жолың болмайды деп ырымдайды. «Араларына қара мысық өтті» деген сөз тіркесі осы салтық ұғымнан туындаған деуге болады. Ит ежелден адамның досы болып саналып келеді. Алайда, итпен байланысты тұрақты тіркестердің көбісі жағымсыз мағынаға ие. Мысалы:

Ит байласа тұрғысыз – адам тұрғысыз

Ит болу – қор болу (собачья жизнь, собаке собачья смерть)

Ит терісін басына қаптау – ұрысу, балағаттау

Иттің қара тұмсығындай көру – жек көру

Иттің құлы итақай – кім көрінген, кез келген [3, 18 б.].

Тұрақты тіркестерде «ақ түйенің қарны жарылды» деген қарық болып қалды мағынасында қолданылады. Мәселен, Сол күннен бастап Итбай ауылында ақ түйенің қарны жарылды (С. Мұқанов). Ал «Сөзі түйеден түскендей» деген тіркес дәрекі, ерсі сөйлейтін адамға байланысты айтылады. Айтар болсақ: Жаманның сөзі түйеден түскендей болады (Мақал). «Түйе үстінен ит қапты» деген фразеологизмде икемсіз, епсіз кісі деген мағына

бар. Мысал келтірер болсақ: Күн жаумай су болып, түйе үстінен ит қапқан келеңсіз жігіт мұнын айтты (Т. Ахтанов). Сондай-ақ «Биені бүгімен, түйені түгімен жұту» тұрақты сөз тіркесі – жебір, жемқор, паракор мағынасында жұмсалады. Мәселен: Бідысың параның, түйені түгімен, биені жұтсаң бүгімен, қақалмай бір-ақ толғайтын (Д. Бабатайұлы). Фразеологизмдерде «алалы жылқы, ақтылы қой» – мыңғырған мал, табын-табын жылқы, қотан-қотан қой мағынасында жұмсалады. Мысалға алар болсақ: Алалы жылқы, ақтылы қой, Аңдыған бөрі жемей ме?, Иесі ұйықтап жатқан соң (М. Өтемісұлы). «Жылқыдай жусатып, қойдай өргізді» дейтін болсақ, айтқанына көндіріп, айдауына жүргізді деген мағынаны береді. Мәселен: Бүкіл Дешті Қыпшақты өзіне бағындырып, жылқыдай жусатып, қойдай өргізуің керек (І. Есенберлин). Ал «Айғыр үйір шолақ жылқы» фразеологизмі аз ғана, бір топ мағынасында қолданылады. Айтар болсақ: Сол жобамен маңайдағы жерлерден, сай-саладан іздеп жүріп, айғыр үйір шолақ жылқыға кездесті (Қазақ ертегілері). Халық даналары: «жаман сиыр өрешіл», «құдай сүзеген сиырға мүйіз бермейді», «сиыр сипағанды білмейді» деп, сиыр мінез-теріс, шыдыр мінезді кісілерді осылай атаған екен. Мүйіздекен сиырдай тіркесі - жанжалдасу, өзара қастасу мағынасында жұмсалады. Ал, сиырдың бүйрегіндей бытырады бұл – бет-бетіне, жан-жаққа тарап кетті мағынасында. Мәселен: Жүр, анда! Сиырдың бүйрегіндей бытырауға айналған екенбіз, тек арты қайырлы болсын (С. Мұқанов). Сиыр құйымшақтатты - аяқсыз қалдырып берекесіз етті мағынасында қолданылатын сөз тіркесі. Мысал келтірер болсақ: Матайдың сөзінің басы қандай болса да, аяғы сиыр құйымшақтап келіп, қылдай болып кетті (М. Әуезов). Момын, жуас деген мағынада көптеп жұмсалатын тұрақты тіркесіміздің бірі - қой аузынан шөп алмас. Түнде қойға шапқан қасқырдай ол әдетте Орта Азия хандарының бөтен елге жорыққа кеткен кезін аңдып тұратын (І. Есенберлин). Осы сөйлемдегі тұрақты тіркесіміз: қойға шапқан қасқырдай – қырып жою, тас-талқан қылу турасында айтылып тұр. «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалады» фразеологизмі – тыныштық, бейбіт заман орнады мағынасында. Мәселен: Асан қайғы желмаяға мініп, жиһан кезіп, «Жер ұйық» дейтін ну орманды, көкорай шалғынды сулы жер, қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын қоныс іздейді (Қазақ ертегілері). «Сенген қойым, сен болсаң» – үміт етіп, сенген адамы ойлаған жерінен шықпай, көңілі қалғанда айтылатын тұрақты тіркес. Мысалға, Сенген қойым сен болсаң, күйсегенің құрысын! Ақмоладан оқып келгенде, одан «қосшы болыс» атағанда жылпос Жақыпқа бір

ауыз сөз айта алмадың, – деді Тәуке Әлжанға (Ғ. Мұстафин). «Ақсақ кой түстен кейін маңырайды» деген тұрақты тіркесіміз мезгілінен кешеуілдеу, ерте туып, кеш қалу деген мағынаны білдіреді. Төрт түлікке қоймен қосылып айтылатын мал – ешкі. Мал баққан жұрт ешкінің серкесін қатты құрметтейді. «Серкесіз кой болмайды» деп қоралы қойға басшы ретінде серке қояды да, оны көсем серке дейді. Қолданыстағы «тоқал ешкідей қылды» деген фразеологизм – жатсынды, жатырқады мағынасында жұмсалады. «Ешкі көзденді» – бақырайды, аларды деген мағынаны береді. Мысал келтірер болсақ, Ит көрген ешкі көзденіп, елерме жынды сөзденіп (Абай).

Кең таралған мәтелдер қатарына жатқызамыз:

Сиырға тоқым жапқандай (It's like putting a saddle on a cow)

Жылы сөйлесең – жылан інінен шығады (a little sympathy goes a long way)

Ат тұяғы тимеген жер (where no foot may tread)

Қасқырдан қорыққан орманға бармас (nothing venture nothing have)

Жылқыдай жусатты (pull the wool over someone eyes)

Жалғыз қаздың үні шықпас (One swallow does not make a summer)

Қасқырды қанша асырасаң да, орманға қарап ұлиды (the leopard cannot change its spots) [4, 55 б.].

Шет тілін үйретуде және аударма жұмысында аса бір қиындық туғызатын тілдік бірліктер – фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер. Оның себебін тілдің фразеологиялық, паремологиялық жүйесіндегі тұрақты тіркестердің ұлттық сипатының, ұлттық нақышының ерекшелігімен түсіндіруге болады. Тілдік бірліктердің тұтас мағынасын жете түсінбей, тіркес құрамындағы сынарлар мәнін негізге ала отырып аудару әртүрлі келеңсіз жағдайларға, «сәтсіздіктерге» ұшыратуы әбден мүмкін. Сондықтан мақал – мәтелдің тіларалық семантикасын салғастыра зерттей отырып, ондағы жалпы азаматтық, жалпы халықтық мәнділіктер мен заңдылықтар және этностық ерекшеліктерді, сондай-ақ ұлт, тіл, мәдениет және өркениеттің өзара сабақтастығын айқындау да аса өзекті мәселелер қатарына жатады.

Мақал-мәтелдердің тіл білімінде, оның ішінде, қазақ және ағылшын тілдерінде әр тұрғыдан азды-көпті зерттеліп келгені мәлім. Зерттеу нысанына қатысты еңбектерге тоқталар болсақ, мақал-мәтелдердің тілдік табиғаты, олардың басқа тұрақты тіркестермен ұқсастықтары немесе ерекшеліктері А. Байтұрсынов, І. Кеңесбаев,

Р. Сәрсенбаев, Б. Адамбаев, Ә. Қайдар, С. Нұрышев, Ғ. Мұсабаев, М. Ғабдуллин, Ғ. Тұрабаева салыстырмалы – салғастырмалы тұрғыдан А. Нұрмаханов, Э. Мұқышева, А. Дондаева, Д. Беғалықызының т.б. жұмыстарында қарастырылған. Ағылшын тіліндегі ұлттық болмыс және ұлттық таныммен тығыз байланысты тұрақты тіркестерді, мақал-мәтелдерді жан-жақты, түбегейлі зерттеген ғалымдар – Н. Барли, А. Дундэс, А. Крикман, М. Куузи, Г. Мильнер, А. Тэйлер, Г. Л. Апперсон, Линда және Роджер Флавэлдер. Аталған ғалымдардың зерттеулері жұмысымызда теориялық және әдістемелік тұрғыдан басшылыққа алынды [5, 58 б.].

Қорытындылай келе, тұрақты сөз тіркестерінің көпшілігі – халықтың тарихын, салт-дәстүрін, наным-сенімін, адамгершілік заңдылықтарын, кәсібі мен тұрмыс-тіршілігін, мінез-құлқын, ой-жүйесін бейнелейтін ең қысқа формадағы болмыс пен тұрмыс ережелері десек қателеспейміз. Фразеологизм – сөздік қордың айшықты да, мәнерлі де, бай саласының бірі. Олар өзінің бейнелілік, әсерлілік, экспрессивті-эмоциялық, суреттеме қасиетімен көзге түседі. Осындай көркем, пәрменді, алуан түрлі тұрақты тіркестерді халық орынды пайдаланып, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп келеді. Біздің де міндетіміз – бұл байлықты бос шашыратпай, қанық бояуларын жоғалтпай дұрыс қолдану [6, 20].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жанұзақ Т., Рысбергел Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004.
- 2 Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат. – 2003.
- 3 Кеңесбаева І. К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977.
- 4 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 1991.
- 5 Жүсіпова Р. Б. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің синонимдік мәні // Қаз ҰУ Хабаршысы – Филология сериясы // N 3- 2003.
- 6 Смағұлова Г. Фразеологизмдердің варианттылығы. – Алматы: Санат, 2000.

ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН «ҚҰТТЫ БІЛІК» ДАСТАНЫНЫҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АМРИНОВА Ү.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЖУМАНБАЕВА Р. О.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы, Павлодар қ.

Қазіргі тілімізде ерте кезендерден бері адамзаттың тілдік қатынасын қанағаттандырып келе жатқан, экстралингвистикалық фактілермен қоса тілдік үдерістерді бірнеше мәрте басынан өткізген, сан ғасырлық дербес даму жолынан өте отырып, жалпытүркілік табиғатын сақтап келе жатқан алтын қазына қоры бар екендігіне тағы да көз жеткіздік. Бұл қазынаның үлкен бір бөлігін бір буынды түбірлер – моносиллабтар құрайды. Тіліміздегі моносиллабтар қазіргі түркі тілдерінің қалыптасу ерекшеліктерін анықтап қана қоймай, сонымен бірге олардың өзара туыстық деңгейін айқындауға да көмектеседі. Біз орта ғасырдың құнды тілдік деректерін сақтап қалған XI ғасырдың ең ірі тарихи жазба ескерткіші – Жүсіп Баласағұнның «Құдатғу білік» дастанының тілдік ерекшеліктеріне назар аудардық. «Құдатғу білік» – орта ғасыр жазба ескерткіштерінің ішінен қазақ тілінің орта ғасырмен сабақтастығын нақты дәлелдейтін тілдік фактілерді бойына сақтаған құнды мұралардың бірі. Біздің заманымызға «Құтты біліктің» үш қолжазбасы жеткені белгілі. Біріншісі – Вена нұсқасы (көшірілген жеріне қарай Фират нұсқасы деп те атайды); екіншісі – араб әрпімен жазылған Қайр нұсқасы; үшіншісі – ең толығы, жақсы сақталғаны Наманған (Ферғана) нұсқасы. Ескерткіш көшірмелерінің бір шеті Мысырдан, енді бір шеті Венадан шығуы, сонымен қатар көне Сарайшық қаласынан табылған XIII ғасырдың ескерткіші деп есептелінетін қыш құмырада «Ақыл көркі – тіл, тілдің көркі – сөз. Кісі көркі – жүз, Жүздің көркі – көз» деген «Құтты біліктің» бір бөлігінің жазылуы аталған ескерткіштің түркі әлеміне өте танымал болғанын, Тұран шахнамасы атанғанын, «Махабхарата», «Шахнама», «Златоуст», «Домо-строй», «Сиасатнаме», «Құпия шежіре» т.б. сияқты әлемге әйгілі түркі халқының орта ғасырдағы ұлы жазба ескерткіш екенін дәлелдейді. Түркологияда ескерткіштің тілі, орта ғасырда түркі халықтары қолданылған бірнеше жазудың ішінде алғаш қай түрімен жазылғандығы туралы зерттеулер көп. Белгілі түркітанушы С. Е. Малов: «Трудно сказать, каким шрифтом писал сам автор свое произведение, но все же, судя по рукописям, хотя и XV в., можно

думать, что Юсуф Баласагунский сочинял и писал свое произведение арабскими буквами, и затем уже, возможно в качестве подарка хану «Кутадгу билиг» было переписано уйгурским шрифтом» – деген пікірін айтты [5, 224-229]. (Фрунзе) ескерткіш тіліндегі терминдерге назар аударып отырып, «арпа, ас, қымыз, сүт, жүн, құрт, киіз, тон, қой, қодас» тәрізді сөздер, терминдер, жалпы ескерткіштің бүкіл терминологиясы Шығыс халықтарының әртүрлі тарихи мәселелерін зерттеу үшін аса бағалы материал» деп түйеді [Хыдыров]. А. Сикалев (Черкесск) Сарайшық қаласынан табылған қыш құмырадағы жазу туралы еске түсіре отырып: «бұл деректің өзі, біздіңше, атақты ақынның ноғай елінде кең танымал екендігінің дәлелі, оның арасындағы көптеген найман, бұғы, байтегі, тағы басқа руларының өкілдері Жүсіп Баласағұнды өздерінің туған ақыны деп санауына да болады» деген ойды білдіреді [5]. Ұйғыр тіліндегі аудармасын баспаға дайындаушылар: «Құтадғу білік» – ұйғыр халқының XI ғасырда жасаған ұлы ағартушы ақыны Юсуф Хас Қажиб қолымен жазылған шоң хажимлік дастан» – деп хабарлайды [23, 1]. Жоғарыда келтірілген қай зерттеушілердің пікірін алсақ та шындыққа жанасады. Себебі «Құтты білік» XI ғасырдың барлық белгілерін, сипаты мен ерекшеліктерін бойына сіңірген, түркі халықтарының рухани-философиялық, моральдық-этикалық құндылықтарымен дүниетанымдық ерекшеліктерімен үндесіп жатқандығын көреміз. Ал ескерткіш тілін қазіргі тілімізбен салыстырып, қыпшақтық негізін айқындау арқылы қазақ тілінің де тарихи тамырын тереңдете түсеміз. «Құтадғу билиг» ескерткішінің транскрипциясын алғаш рет атақты түркологтар В. Томсен мен В. Радлов жасады. Содан кейін түрік ғалымы Р. Р. Арат үш қолжазбаны транскрипциялап, толық текстің жасады және түрік тіліне аударып 1947 жылы Стамбул қаласынан I бөлімін, ал II бөлімін 1959 жылы Анкара қаласынан басып шығарды. Бүгінде «Құтты біліктің» толық аудармасы орыс тілінде (С. Н. Иванов, Ю. Баласагунский, «Благодатное знание», Москва, 1983), орыс тіліндегі көркем поэзиялық еркін аудармасы Н. Гребнев (Ю. Баласагунский «Наука быть счастливым», Москва, 1971), өзбек тілінде (К. Каримов, Ташкент, 1972), ұйғыр тілінде (Шыңжаң ұйғыр автономиялық районы Академиясы, Юсуф Хас Хажиб, «Кутадғу билиг». Пекин, 1984) жарық көрді. Осы басылып шыққан еңбектердің негізінде соңғы уақыттарда Москва мен Ленинградта, Ташкент пен Бакуде, шетелдерде көптеген зерттеулер мен ғылыми жұмыстар жүргізіліп келеді. Қазақстанда Асқар Егеубаев (Алматы, 1986) пен Әбжан Құрышжанұлы (Түркістан,

2004) аталған ескерткіштің поэтикалық аудармасын жасады. XI ғасырдың әдеби тілінде жазылған «Құтты білік» ескерткішінің қыпшақтық негізін анықтау барысында моносиллабтарға талдау жүргіздік. Моносиллабтар XI ғасырдағы түркі халықтары тілінің лексикалық құрамы мен фонетикалық жүйесін, морфологиялық, синтаксистік құрылымы мен стильдік ерекшелігін қазіргі қазақ тілімен табиғи-генеологиялық сабақтастықты ғана көрсетіп қоймайды, жалпытүркілік рухтың, тілдік сананың беріктігіне де дәлел бола алады. «Кутадғу билиг» ескерткіші жазылған орта ғасыр мен қазіргі қазақ тілін жақындастыратын тілдік фактілердің бірі – ақ моносиллабы. Қазіргі қазақ тілінде бұл сөз әр тарапты, зат есім, сын есім, етістік, шылау бола алатын, бес түрлі ұғым беретін омоним түбір. Әсіресе, етістік ретінде туынды, ауыспалы мағыналары жан-жақты дамыған. Түсіндірме сөздікте: АҚ Ш 1 Судың өз арнасымен бірқалыпты жылжуы. 2 Тер, қан, жас, сорпа сияқты сұйық заттардың сорғалап құйылуы. 3 Судың еркімен бірәуді ағызып алып кетуі. 4 Бойдағы ет, сөл сияқты заттардың біртіндеп құрып бітуі. 5 Ауысп. Жүйітқу, зулау. 6 Ауысп. Аспаннан ағып түсу [2, 31].

Ақ моносиллабының семантикалық құрылымы күрделі екендігін тарихи жазба ескерткіштер материалдары да айғақтайды. «Кутадғу билиг» ескерткішінде аталған лексеманың бізге беймәлім жоғары көтерілу мағынасын берген: Көтүрди йашық бакты Машрық тапа, Көрүр ағды йердин йуқару копа – Бас көтеріп, Шығыс жаққа карады, Күн жоғары көтеріліп барады (5557-бәйт). 1 Өрмелеу мағынасында жұмсалған: Аңар ағдым емди бирәр бағнача, Башынгө теги бағна садым нечә – Өрмелеп барады екем ана жаққа, Баскыштың баспалдағын санамаққа (5909-бәйт). Егер өрмелеу іс-әрекеті жоғары жаққа бағытталатынын ескерсек, мұнда да көтерілу мағынасының бір семасын беру үшін қолданылғанына көз жеткіземіз. 2 Ұшу мағынасы: Йа Иса болуб көккә ағдым тақы мен, Йа Нушинравантег төрү түз йурыттым – Исадай ұштым көкке рауандай, Ең әділ заң орнаттым Нәушаруандай (6316-бәйт). 3 Жоғары мағынасында: Йағыз йер йашыл көкда ерди көшүш, Аңар берди тәнри ағырлық өкүш – Қара жерде, жасыл көкте – ең ірі, жоғарғы құрмет берген оған Тәңірі (43-бәйт). 4 Өсіру, арту мағынасында: Кишиг тил ағырлар булур қут киши, Кишиг тил учузлар йарыр ер баша – Тіл сыйлы етер, құтты қылар, өсірер, Бас та жарар, қадір-құтты ол өшірер (159-бәйт). 5 Тұру, орнынан көтерілу мағынасында: Ағырлады хажиб орун берди төр, Адаб бирла Айтолды олтурды көр – Төрден орын беріп хажиб о тұрды, Сақтап әдет Айтолды да отырды (564-бәйт).

Ақ моносиллабының көтерілу мағынасы көне түркі тілінде де кездеседі: 1 Көтеріл мағынасы: Ай йоқары ағар – Ай жоғары көтерілер (ДТС; 16); 2 Тік тұру мағынасында: Мені көрүп йини ағды – Мені көріп (қасқырдың) түгі тік тұрды (қатты қорықты) (ДТС, 16); 3 Шық мағынасында: Зұлқарнайын Қаф тағына ағды – «Ескендір» Зұлқарнайын Каф тауына шықты (Боровков, 1963, 36-б.); 4 Көш, жөңкі мағынасында: Булут ағмыш – Бұлт көшті (Ибатов, 1974, 25-б.). Ақ моносиллабының семантикалық дамуы оның өзге сөз таптарына ауысуына мүмкіндік жасады. Қазіргі тілімізде ақ жауын, ақ жаңбыр фразеологизмі қолданылады, оның мағынасы – ұзаққа созылып, майдалап жауатын жаңбыр. «Кутадғу билиг» ескерткішінде қолданылған мағынасы бойынша тұрақты тіркестің мағынасын қалпына келтірсек: ақ жауын – ағып тұрған жаңбыр. Ақ моносиллабының басқа да орта ғасыр ескерткіштерінде қозғалыстың, процесің, күйдің сан алуан түрін, сипатын білдіргенін Б. Сағындықұлының еңбегінде де талданған [4, 136]. Сонымен ақ жауын фразеологизмінде ақ сөзі сын есім емес, етістік қызметінде жұмсалудан тұрақтанған деген қорытындыға келеміз. Ақсу географиялық атауы – Қазақстанның көп жерінде қолданылатын топоним. Біздің Павлодар облысындағы да бір қалашық осылай аталады. Топырақты өңірлерде немесе жаңбыр жиі жауатын жерлердегі өзен лайланып, мөлдір болмай, ағарып ағатыны белгілі. Бір қарағанда, бұл атау судың түсіне қойылғандай көрінеді. Ал егер орта ғасырдағы жазба ескерткіштерде қолданылған мағыналарын қалпына келтірсек, онда қимыл-қозғалыс мағынасын білдіретініне оңай көз жеткіземіз. Сонда Ақсу – ағын су немесе аққан су. Етістік мағынасы дами келе сын есімге айналып кеткен. Белгілі тілші Б. Сағындықұлы ақ етістігі трансформация (конверсия) тәсілі арқылы ақ сын есімі пайда болған деген пікір айтады. Жиі қолданыстан ақ етістігінің мағынасы абстракцияланып, нәтижесінде түркілік үрүң сөзін ығыстырған дей келе ғалым конверсиялық тәсіл бойынша етістіктен, сын есімдік мағынасы, дамудың келесі сатысында одан заттық мағынасы пайда болған дейді [25, 137]. Ғалым қазіргі сөздік қорымыздағы сау (сағ-), жау (йағ-) үш сөздері, сонымен бірге шыр-ақ; от-ақ; шу-ақ; там-ақ сөздеріндегі түбірге кірігіп кеткен –ақ (-ек, -ық, -ік, -қ, -к) өлі жұрнақ осы байырғы ақ моносиллабынан тарағандығын дәлелдейді [3, 137]. Зерделеп қарасақ, демеулік шылау қызметінде жұмсалатын ақ сөзінің де түп-төркіні Ақ моносиллабына барып тіреледі. Ақ-етістік ретінде қызмет еткенде белгілі бір процесс қимылдың тоқтаусыз, үнемі іске

асатынын білдірсе, ақ шылауы осы күйдің бір кесегін, бір бөлігін үзіп көрсетеді. Сонымен қазіргі барлық түркі тілдерінде аздаған фонетикалық өзгерістермен қолданылатын Ақ моносиллабының семантикалық құрылымы: қозғалыс, жылжу (судың өз арнасымен бірқалыпты жылжуы), шығу; қозғалыстың белгілі бір бағытта іске асуы; сұйықтықтың (тер, қан, жас, сорпа және т.б.) сорғалап құйылуы; сан мыңдаған майда бөлшектердің бірігіп, бір бағытта орын ауыстыруы; орын ауыстырудың ілгері, жоғары қарай бет алуы (көне түркі тілінде: ай ағар – жоғары көтерілер мағынасы); тұру, орнынан көтерілу (ескерткіштердегі хажиб ағырлады (орнынан) – тұрды мағынасы); орын ауыстырудың кейін, төмен қарай бет алуы; сан мыңдаған майда бөлшектер жиналып, белгілі бір күшке ие болуы (судың ағыны қатты болуы, т.б.); орын ауыстырудың белгілі бір уақытқа байланысты болуы; ілгері қозғалудың баяу іске асуы (ескерткіштердегі өрмелеу мағынасы); баяу қозғалыстың артуы, өсуі (ескерткіштердегі тіл өсірер мағынасы); қозғалыстың тез, жылдам іске асуы (жұлдыздың ағуы; ұшу); қозғалыстың үнемі, ұзақ уақыт ішінде іске асуы (ақ жауын); басталған қозғалыстың аяқталуы, сұйықтықтың таусылуы; сұйықтықтың біртіндеп құрып бітуі.

«Кутадғу билиг» ескерткішінің тілі мен қазіргі қыпшақ тілдеріндегі бір буынды түбір-негіздердің тұлғалық ерекшеліктерін анықтау арқылы аталған тілдердің дыбыстық жүйесін, морфологиялық құрылысы мен семантикалық құрылымын тереңірек танып, қазақ тілінің орта ғасырдағы түркі әдеби тілімен сабақтастығына көз жеткізуге болады.

Халық байып, ырысы артты елінің,
Тілін безеп көтерді елі Елігін.
Құт дарыды, өсті халық өрісі,
Бірге жусап, өрді қозы, бөрісі [2, 26].

М. Қашқаридың «Түрік сөзінде» өрісті деген сөзге анықтама берілген: «Ол меңа шағығ шермешді – Ол маған қамшы өрісті. Басқаларға да осылай, бәсекелескенде де осы сөз қолданылады» [2, 299].

Қамшы өру деген сөзге кейінгі тарауда анықтама береміз. Қамшы дегеніміз барлығымызға аян атқа мінген адам ұстайтын, бірнеше таспа қайыстармен көмкеріліп, өрілген, сабы тобылғыдан, ырғайдан, аңдардың тұяғы, мүйіздерінен жасалған атты айдап жүргізетін құрал. Мал өрді деген тіркес өріс ұғымына байланысты қолданылады. Өріс – мал жайылымы(тура мағынада). Малмен күн көрген қазақ халқы үшін мал өрісі маңызды орын алған. Мал күтімі

үшін қыста күзеуге, жазда жайлауға шығып, өрістерін кеңейтіп, жаңартып отырған. Осыған байланысты қазақ лексикасында көптеген тіркестер бар. Мәселен:

Өрісі кеңіді – мал жайылымына жер кеңіді(тура мағынада).

Өрісін кеңісін – ұрпағың көбейсін, үбірлі – шүбірлі бол(ауыспалы мағынада).

Өріс алды – кең тарады, жайылды мағынасында.

Өрісін кеңге жайды - өрледі, өркендеді, қанат жайды және т.б.

Халық байып, ырысы артты елінің,

Тілін безеп көтерді елі Елігін.

Құт дарыды, өсті халық өрісі,

Бірге жусап, өрді қозы, бөрісі [26, 26].

Халық өрісі, өрді деген тілдік бірліктер тікелей өріс сөзінің негізіне байланысты.

М. Қашқари сөзіндегі:

ШЕРМЕЛДІ: өрілді; тоқылды.

Шавығ шермелді – қамшының ұшы өрілді [27, 331]. Өрілді – ырықсыз етіс тұлғасында келген. Қазақ тілінде өрілді, тоқылды деген сөздер жиі қолданылады. Мысалы: шаш өрілді, қамшы өрілді (тура мағынада); әңгіме өрілді (ауыспалы мағынада әңгімелері жалғасты, жарасты дегенді білдіреді).

«Құтты білік» ескерткішіндегі келтірінді мағынаның метонимиялық жолмен жасалуы:

Жақсылардың көтер жебеп, еңсесін,

Жамандардан бүтін сақта ел шетін.

Занды түзе, сұмдық сонда сасады,

Құтың өсіп, абыройын асады [26, 26].

Ақылды адам қарын бақпас, ой бағар,

Жан семіртер, ой семіртер, ойланар...

Қарын бағу, ой бағу – ауыс мағынада. Түпкі мағынасы қой бағу, мал бағу дегеннен шыққан. Мал бағу – адамның істейтін еңбек әрекеті. Ой бағу, аузын бағу – ойына абай болу, байқап сөйлеу мағынасында болса, қарын бағу – тамақ іздеу, қарынының қамын ойлау мағынасында. Бала бағу тіркесі де жиі қолданылады. Балаға қарау, күту, бағып-қағу мағынасында. Жаңа туған жас балаға күтім қандай қажет болса, жас өспірім шағында да ақыл-кеңес, тәрбие қажет. Ата-анасы үнемі әр қадамына назар аударып отырады. Бала белгілі педагог Ы. Алтынсариннің айтуынша, «бақша ағаштары сияқты, қараусыз қалса, қисайып, дұрыс өспейді».

Тән семіртер – нәр ауыздан сінеді,

Жан семіртер – сөз құлақтан кіреді(19 –бап). Семіру тән қатысты құбылыс. Дененің артық салмақ жинауы. Семіру құбылысы малға тән. Тек малға байланысты оң қабылданады. Қазақ үшін малдың семіруі – жақсы соғым, нәрлі азық. Адамның артық салмақ жинауы медицина тарапынан зиянды болып табылады. Қорыта айтқанда, семіру адам мен малға байланысты қолданылса, тура мағынада жұмсалғаны. Жанның семіруі, ойдың семіруі – ауыспалы мағынада. Білдіретін мағынасы: көңілі көтерілу, ойы сергу, жан дүниесінің толығыуы. Қазір халық эстетикасында тұрақты мағыналары қалыптасқан, белгілі бір символдық мәні ежелден қанық «ақ», «көк», «қызыл», «қара», «жасыл» түстер бояу реңдеріне қарай қалыптасқан поэтикалық қызметіне орай жиі қолданылады. Мысалы:

Жаратты ол: жасыл көк, ай, күн, түнді,

Қара жер, ел, заман, уақыт, бұл күнді (1-бап Әзиз уа ұлы тәңірдің құдіреттілігі айтылады).

Келтірінді мағынаның метафоралық жолмен жасалуы:

Тіл – арыстан есік баққан ашулы,

Сақ болмасаң жұтар, ерім, басыңды! (7-бап).

Кісілерге мирас ата сөзі ғой,

Ата сөзі – ұқсаң - құттың көзі ғой(7-бап).

Қорыта келе айтарымыз, Ж. Баласағұнның «Құтты білігі» лексика-стистикалық тұрғыдан өте бай шығарма. «Құтты біліктің» тілдік ерекшелігі біршама зерттеулерге арқау болған. Алда талай зерттеулердің нысанына ілігері сөзсіз. Біз бұған ғұлама туындысына лексика-семантикалық талдау жасау барысында көз жеткіздік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. - Алматы: Рауан, 1991. - 216 б.
- 2 Тіл білімі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 560 б.
- 3 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь. 2005. – 440 б.
- 4 Қалиев Ф., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы, 2003. – 242 б.
- 5 Виноградов В.В., Келімбетов Н. Қазақ әдебиеті бастаулары. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 378 б.
- 7 Құрысжанов Ә., т.б. Ескі қыпшақ тілі. – Алматы, 2007. – 316 б.
- 8 Сабыр М.Б. Көне қыпшақ жазба ескерткіштерінің тілі. – Орал, 2009.

9 Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X-XIII вв. из Восточного Туркестана. – М.-Л.: Наука, 1961. – 204 с.

САРТАЙ БАТЫРДЫҢ ӨШПЕС ЕРЛІГІ

АШИРОВА Ұ. А.

студент, Жаяу Мұса колледжі, Ақсу к.

Халқымыз ғасырлар бойы аңсаған Тәуелсіздік жолында өз ерлігімен дараланған, елі үшін, жері үшін жанын аямай күрескен батырларымыздың бірі – Сартай батыр. Қазақ даласы елін-жерін қорғаған батыр-бабалардың ерліктерімен аты шыққан өңір. Тарихымыздың аумалы-төкпелі кезеңіде найзасын қолға алып, Кіші жүз елінен шыққан, нақтылап айтқанда Арал ауданындағы Ақшатау елді мекенінде дүниеге келген Сартай батырдың ерлігіне тоқталғанды жөн көрдім. Жинақталған материалдарға сүйенсек, қазақ-орыс құжаттарында Сартай батыр әрі би болғандығы жайында деректер айтылған. Сартай өскен орта Сартай батырдың өмірдегі жолы сан-салалы, салмақты болып келген. Аңыз әңгімелер және ақын Нұрмағанбет Қосжанұлының (1897-1937) Сартай атты дастаны ел ішіне кезінде кең таралғанымен, 1930 жылдағы көтерілістер, 1932-33 жылдағы ашаршылық, қудалау, оған қосылған, 1937-38 жылдардағы зобалаң бәрін астан-кестен қылып қазақ елінің басына қараңғы ұлт төгілген уақытта адамдар басын қаттап, қолжазбаны сақтауға мүмкіндік болмаған. Алайда ел ішінде ағайын-туыстар ортасында айтып отырған. Кейін ұзақ дастанды жаттап алып ел ішінде ағайын-туыс ортасында айтып отырған. Ұзақ дастанды білетіндер қатары азайып, дастан ұмытылған. Сол үзілгенді жалғаған белгілі журналист Өмірзақ Жолымбетов 1998 жылы «Сартай батыр» дастанын өз оқырмандарымен қауыштырды. Нұрмағанбет Қосжанұлының аталған дастанын оқиғаның аға батырлардай жоңғар - ойраттарға қарсы қазақ қосындарының ұрысы. Бұл ұрыста мың баланы бастап барған Сартайдың аға батырлардай қомданып, жаудың әскерін жеңудегі ерлік ісі ғана дастанға арқау болған. Мың бала қатысқан ұрыс болған өңір «Мың бала» аталған көрінеді. Аңыз ізімен жазылған дастан Сартай туралы осылайша жырлап. Сартай Байжанұлы хақындағы деректер 1732-1817 жылдарды қамтиды. Бұдан біз С. Байжанұлының ел билігіне араласуының деректерін аңғарамыз. Осы жерде ауызша әңгімелер негізінде

жазылған Сартай дастанындағы 15 жасында мың баланы бастап ұрысқа түскен оқиғасымен сәйкес келеді. Екінші бір мәліметтерді нақтыласақ 1785 жылдың 21 шілдесінде 50-ден астам қазақ билерінің Екатерина II-ге Нұралы ханды тақтан түсіру жөнінде өтінішке қол қойғандар басында Сартай бидің есімі тұр. Бұл хатты бекіткендер Кіші жүзге пір атанған Әбджәлел Қосым Қожаұлы мен Сырым батыр. Мұнан кейінгі 1786, 1787 жылғы ант беру қағазына басқа билермен қатар Шекті руының 10 000 үйі үшін Нұбай би Бекарыстанның атасы. Бекарыстан бидің 1765 жылы өмірге келіп, 1858 жылы дүние салған шежірені зерттеу тәсілімен есептесек Нұбай 1714-1715 жылы туған болатын. 1786-1787 жылдары Түркия Ресеймен соғысып жатқан кезі. Олар кіші жүздегі билер мен батырларға арнайы хат жазыпты. Негізгі мазмұны: батыр әскерлерге, билер, ауыл ақсақалдары Сартай биге, Сырым батырға, Садырбек, Барак, Жанбатырларға Алла қолдасын сіздер де, біздер де мұсылманбыз, сіздер тарапынан көмек керек деген мағынада хат жазған. Осындағы Сартай батыр жайлы отырған өздеріңіздің Сартай билеріңіз. Орыс құжаттарында көбіне-көп қазақ есімдерін дұрыс жаза алмайды. Үшінші бір құжаттарында барон Игельстром өзінің патшайымы Екатерина II-ге жазған мәлімдемесінде: «...басқаларға қарағанда өздері артықшылық халде боларлықтай қызмет жүктеу қажет» деп өз ойын білдірген. 1787-1789 жылдар аралығында сайланған тексеру, басқару старшиналығына Әлім әулетінен Сартай би, Қаракөбек, Мұратбектер тағайындалған. Төртінші құжатта Ералы сұлтанның 4 қаңтар 1794 жылғы хатында Сартай батырдың ресейлік Хусейн татар басқарған керуенді тонағаны айтылыпты. Осыдан-ақ Сартай Ресейді шынмәнінде (іс нәтижесінде) қолдамағаны көрініп-ақ тұр. 1817 жылдың 16 тамызында Кіші және Орта орданың билерінің мәлімдеме хатында Шерғазы Айшуақұлын өздеріне хан етуді ұсынып, ол турасында дәйекті деректерді алған таратқан жүзден астам билер қол қойған. 21 ретте «мен би Сартай Байжанұлы өзімнің мөрімді бастым» деген сөздер бар. Демек, зерттеушілер жазып жүргендей Сартай би Байжанұлы 1785 жылы қайтыс болмаған. Ең қызығы осы құжатта Сартайұлы Жабы деген кісі де қол қойған. Мүмкін біз әңгімелеп отырған Сартай би баласы, болмаса атасы болар. Сартайдың баласы Малтабардан Бисен Мендіқара Асан Сәт, Жұма туады. Мендіқарадан Боранбай, одан Әйтен (1883 жылы) туған. Сартай батыр Қалмаққырылған деп атау алған Бәлентіг Біленуті өзені маңындағы ірі соғысқа және шешуші ұрыстарға қатысқан деген деректер де кездеседі. Ел аузында бірде

би, енді бірде батыр атанған өз кезінде айтулы тұлғалардың бірі болған Сартайдың өсиеті бойынша ол Кіші жүзге пір атанған Қосым -Қожа қабірінің маңына жерленген. Қосым – Қожамен сырлас дос болған Дәулет бақсы да осы қорымда, батыстағы ұйтам Сартайдікі екен. Бүгінде ел азаматтары бас болып, Қосымқожаның тікелей ұрпағы Айнақожа Алдабергенұлы, Сартайдан тараған Қарасай, басқа да азаматтардың қолдауымен Қосымқожа қорымы қоршалып, қамқорлыққа алынған. Ортақ тарихымызды жалпы қазақ халқы құрметтеп жатқанда бабамыздың туып өскен ел-жұрты әлі күнге үнсіз. Әншейінде ықпалдың ырқына жығылып, атқа мінген азаматты алдиярға балап жатқандығымыз неліктен екен. Сартай жыры да бұрынғы эпостық дастандар үрдісімен жазылған кейіпкерін ерекше көрсету мақсатында әсерлеу де бар. Мәселен, Кіші және Орта жүздің сарбаздары жиылған шаршы топтың алдында садақ жебесімен атқанда жер тасты қақ айырып тамам жұртты таң қалдыруы. Жырдағы осындай әдеби тәсілдердің өзі де тарихи тұлғаның аңыздық кейіпкерге айналуына да негіз қалаған. Нұрмағанбет ақынның суреттеуі бойынша, Сартай батыр ғана емес, қара қылды қақ жарған Әлім тайпасының әділ биі де болған екен. Ұлы адамдар арасында да кездесетін пендешілік әрекет бақталастыққа байланысты Қаз дауысты Қазыбек пен Қырғауыл бидің арасында ат тұрманы ер үшін дау шығады. Осы сәтте Алшынның ақиығы Әйтеке би атасынан рұқсат сұрап сөз алған Сартай бала Қазыбек биді жаладан арашалап мерейін үстем етті. Дауға негіз болған ерді шын иесі Қазыбек биге ұсынды. Өзін-өзі дәлелдеуі қиынға түсіп, ар-ожданы таразыға түскен сын сағаттың әділ шешіміне риза болған Қазыбек би ақ желең тұлпарды сыйға тартты. Әлімнің биі ретіндегі қызметін ол кісі өмірінің соңына дейін атқарған ұқсайды. Тұлпар мініп, ту ұстаған бала Сартайдың күллі қазақ еліне есімі тараған батыр. Сартайға айналар тұсы да осы оқиғадан кейін екендігі баршаға мәлім. Сыр өңірінде жыр керегін лапылдап ақын атамыз Нұрмағанбет Қосжанов «Сартай батыр» дастанын батырдың жақын туыстарының айтуымен жазғаны белгілі. Ақын осы дастанын жазып, өзі орындап жүргенінде ұсталып, халық жауы ретінде 1937 жылы атылған. Нұрмағанбет Қосжанұлының Сартай батыр бастаған «Мың бала» жорығы туралы жазған. Атаулы дастан арқылы ұрпаққа: азаматтықтың, бостандықтың, тәуелсіздіктің құны мен қадірін жете түсіну үшін;

– ұрпаққа елжандылықты, ұлтжандылықты, отансүйгіштікті үйрету үшін;

– ұрпақ болашағы қыл үстінде тұрғанда, үш жүздің халқының ауызбіріктіруінің арқасында келген жеңістің құнын білуге, ұлт болып жер бетінде қалғанымызды еске түсіруді мақсат еткен.

Отан үшін қазақтық қасиетті алтын қазығы Ұлытау үшін болған негізгі шешуші шайқас 1727 жылы Бұланты мен Білеунті өздерінің арасында кең жазықта болған. Шона-доба бастаған қалың қалмақ пен сардар болып бекіген Әбілхайыр бастаған қалың қазақ сарбаздары оқжетер жерге келіп, қарама-қарсы тұрған деседі. Қаніпезерлігі мен қаталдығы қатар жүретін Жоңғарлар зеңбіректерінен 5-6 оқ атып, қазақ қолын алдын-ала зәре-құтын алады. Қолында қарағай сап найзасы, сірі қалқаны, мықтағанда азды-көпті шиті мылтығы бар қазақ қолы, қаруы сай Жоңғар қолын көтергенде сескеніп қалады. Сол кезде Шона-добаның батыр нояны шығып жекпе-жекке адам сұрайды. Сол кезде жазылмаған заңы бойынша жол Ұлы жүздікі болғандықтан, бәрі Ұлы жүзден батырды күтеді. Қару-жарағына мінген аты сай жоңғар ноянына қарсы шығуға Ұлы жүз батырлары кібіртіктей бастайды. (Негізгі бас батырлар бұл соғысқа қатыспаған). Қолындағы найзасын жоғары лақтырып, қайта қағып алып қазақ қолына айбат көрсетіп, жекпе-жекке адам сұрап ортада айналып шауып жүрген жоңғар нояны бір шетте тұрған жап-жас боз балаларды көріп, қорқытпақ болып соларға тұра шабады барлығын бақылап тұрған Сартай батыр, өздеріне тура салған жоңғар ноянының сауытының жоғарғы түймесінің салынбаған жаудың кеңірдек тұсы ашық келе жатқанын анық көреді. Жанында тұрған Жылқаман мен Жылқайдарға мен мынаны атып құлатсам жауға лап қойып зеңбіректерін қиратындар дейді. Өз астындағы Шалқасқа атқа тақым қысып «Бақтыбайлап» ұрандап алға шығады. Жоңғар нояны да баланы іліп тастамақ ниетпен астыңғы есікпен төрдей теңбіл атты тебініп, далақтап қарсы шаба жөнеледі. Арқан бойы жер қалғанда Сартай батыр жаудың кеңірдек тұсына шолақ найзаны жіберіп ұрады. Серппедей серпінді қолдан шыққан шолақ найза жаудың кеңірдегіне дәл қадалып аттың үстінен аударады. Мұны көріп тұрған «Мың бала», «Сартай, Сартайлап» ұрандап жаудың зеңбіректеріне қарайлап қояды. Әлемнен тай салмай жауға шапқан балаларды көргенде қабағына қар жауған шоқпарын сілтесе қара тасты уататын Қанжығалы Бөгенбай, өзіне сілтеген найзаны ауада қылышпен қақ бөлетін-Тама Есет, тірі жанға ырк бермейтін Шектінің жолбарысы – Бақтыбай, өзіне адам теңгермеген-Тархан Шақшақ Жәнібек қандары бастарына шаншып, «ел үшін, жер үшін» деп ұрандап бұларды жауға лап қояды. Жоңғарлар

бұрынмұндай екпінді шабуыл көрмеген еді.«Бала үшін қалай қырқысады мына қазақтар» десіп шуласыпты. «Қалмаққырылған» соғыс біткен соң Үйсін Төле, Қаракесек, Қазыбек, Алшын Әйтеке билер түскен олжаны бөлуді Сартайға міндеттепті. Сартай батыр туралы ауызша деректер Сартай Байжанұлы (шамамен 1711-1785) – батыр. Кіші жүз Әлім ішінде Жақайым атасынан шыққан. Есімі А. И. Левшиннің «Описание киргиз-кайсацких орд и степей», А. И. Тевкелевтің «күнделіктерінде», М. П. Вяткиннің «Сырым батыр» кітаптарында кездеседі. 1732 жылы 6 наурыз күні Сартай батырмен әңгімелескенін жазады. Генерал-губернатор О. А. Игельсьтомның 1785 жылы Кіші жүзді басқару жөніндегі реформасы бойынша, Сартай батыр, Қара Көбек би мен Мұратбек би үшеуі Әлім руын басқарған Сартай батырдың ерлігі мен елшілік қызметі туралы Н. Қосжанұлының «Мың бала» дастанында айтылады. Жырда мың баланың жасағын басқарған 15 жасар Сартайдың Әбілхайыр хан басқарған сарбаздардың құрамында болғаны айтылады. Батырдың өз өсиеті бойынша денесі Қазалы қаласының оңтүстігіндегі Қызылдың құмындағы Қосым қожа қорымына жерленген. Сартайдың қазақ, қалмақ, башқұрт және қарақалпақтан алған төрт әйелі болған. Балалары ер жетіп есейе келе, әке балаға сыншы дегендей былай депті: «Өз кіндігімнен тараған ұрпақтарымнан менің қасиетім шықпайды. Күндердің күнінде қыздан туған қисық болса да, менің қасиетім бір ұрпағымнан шығады. Әзірге ондай күдірет дарыған ешкімді есіте қойғанымыз жоқ. Дегенмен бабамыз болжаған қадыр-қасиет, тектілікпен бекзаттың ұрпақтары жалғастығында қылаң береріне сенгіміз келеді. Өзін Сартайдың ізіндегі туысы санайтын Жақайымның Асаны, оның Байжан аталығынан тарайтын Нұров Ердеш ақсақал өмір бойы атасының рухын қастерлеп сиынумен, дұғасын тастамай өтті. Ақшатаудың бастауыш мектебінде қырық жыл ұстаздық жасаған Ердеш 1970 жылы ағайын – туғандардың басын қосып, Сартайдың денесін жуған жерге арнайы белгі орнатып, игілікті бір іс тындырды. Сол оқиғаның бел ортасында болған Қайыңбаев Өмірзақ ағамыз көзімен көрген мына бір күдіретті былай деп еске алады. «Белгі орнату жұмысы қызу жүріп жатқан болатын. Жер ошақта баба рухына арналған құдайы ас камалуда. Осы кезде батыс беттен шыққан қалың қара бұлт нөсерін төгіп бізге де жетті. Біздің жұмысымызға кедергі жасауға айналған әлгі бұлт төбемізге шықты. Сонда барып жасап жатқан тірлігіміздің бекер еместігін, баба әруағының тегін еместігін сезінгендей болдық».

Тарихымыздың осы бір аумалы-төкпелі кезеңінде ақ найзасын қолға алып, арғымақ мінген батырлардың бірі, әрі биі, Кіші жүз елінен шыққан нақтылап айтсақ, Арал ауданындағы Ақшатау елді мекенінде дүниеге келген Сартай баба есімі туралы кейінгі ұрпаққа ғылыми, әдеби материалдар тапшы. Сартай есімі аз-кем дерек, әңгімелердің осылайша қағаз бетіне түскенін мақұл көрдік. Бұлай жасамасақ, енді бір ұрпақ жаңарғанда тіпті бұл мәліметтерден айырылып қаларымыз ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Т. Дәрменов. «Мырзастан шықты шайырлар». – 2002 ж.
- 2 Н. Мусабаев. «Ортаймаған қазаны, Қасиетті Қазалы». – «Атамекен» баспасы. – 1998.
- 3 А. Мусабаева «Егемен Қазақстан» газеті 11.26.2008 ж.
- 4 З. Шүкіров «Сыр бойы» романы. Қариялардың естеліктерінен.

THE PROS AND CONS OF MULTILINGUALISM

AUBAKUR S. S.

teacher, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

BAIGAZINOVA A. M.

student, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

Throughout the world there are thousands of languages, some common and others nearly unheard. Every country has its own policies about languages, which ones to teach and which not to. Some countries are monolingual and some are multilingual. Multilingual meaning knowing and having the capability to speak or understand more than one language and monolingual understanding just one.

The situation in Kazakhstan reflects this concept. Today, more than 130 nationalities live in Kazakhstan. The majority of people of Slavic origin mainly speak only one language, whereas the majority of Kazakhs speak two languages. Multilingualism is prevailing among Uighur, Uzbek, Dungan, Turkish, Azerbaijani, Tajik, Tatar, and other ethnic groups. In German, Korean, and Chechen communities, multilingualism is also more frequent phenomenon. Due to the recent government attention to the knowledge of multiple languages, multilingualism is growing among the Kazakhs, too. According to the 1989 data, in the former Soviet Union, 73 mln people (23.4 %) were bilingual; the Russian

language was the second language of 61 mln people. A small group of them were multilingual (polyglot) [1].

Multilingualism is often a process of using a combination of more than three languages in a social relationship. «Multilingualism» sometimes refers to many languages. In this case, the issue is not about the process, but rather about language information. Today, countries of the world are, basically, multilingual. Multilingual environment necessitates a common language; that is why international languages are used extensively. Moreover, the language is experiencing globalization. At present, English is recognized worldwide as the language of globalization. In Kazakhstan, more than one hundred nations and ethnic groups use their ethnic languages in daily life. Officially, the Kazakh and Russian languages are used predominantly. Nowadays, more than 17 million people live in the country; 65.2 % of them are Kazakhs, 21.8 % are Russians and 13 % are representatives of other ethnicities [2].

Continuing the above discussion, in today's world in general, and in megacities in particular, people are living in the multilingual environment. Such phenomena as bilingualism or even multilingualism is widespread. Our country is also experiencing this global process. One of the main directions of social-economic development of today's Kazakhstan is to develop an environment where the citizens would speak three languages.

Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev presented his idea of the use of three languages for the first time in 2006 in his speech at the Assembly of People of Kazakhstan. In his 2007 annual address themed «New Kazakhstan in a New World», the President proposed gradual implementation of the «Trinity of languages» cultural project. In the 2008 address, he declared that «the Government should accelerate the implementation of the «Trinity of languages» project and should urgently improve the quality of teaching the Kazakh language, as the state language that unites our entire society» [3]. Thus, the Kazakh language was determined as the state language, the Russian language is now the language of interethnic communication, and the English language serves for integration of our country into the world economy and global society. Apart from this, in his address to the people of Kazakhstan «Building the future together» in 2011, the President stated, «I always say that knowing three languages is essential for the success of every Kazakhstani. Our task is to raise the number of citizens speaking the state language up to 80% by 2017. I think, by 2020, the number of Kazakhstanis speaking English should reach 20 %» [4].

Multilingualism is questioned and debated greatly. People wonder if it does more harm than good, and whether it's worth it to be multilingual. It's debated whether children can handle more than one language at a young age. Linguistic professors at Georgetown University, Kendall King and Alison Mackey believe that children can handle a multilingual environment. They state, «Millions of children grow up learning three or more languages and have been doing so for hundreds of year, with no ill effects» (King and Mackey 31). Despite many beliefs research has shown that there aren't any ill effects from teaching a child multilingually.

One of the most common myths is that children can't handle more than one language. If they are taught more than one language at a young age, they will mix and scramble the languages together. They will get confused and they won't be able to tell the difference between the two and so they will speak a mixed language. That is, a mix of the languages they are learning. King and Mackey also say that «results of decades of carefully conducted research point to the fact that young children distinguish early on between their two languages» [4]. It is also stated that children who are exposed to multiple languages from birth view them as means of communication [4].

Another misconception about multilingual learning is that one language should be thoroughly learned first. After that, more can be learned, but only then. Studies have shown otherwise. Learning multiple languages simultaneously is much easier for the child. It is easier to introduce new languages into a child's brain when they are younger and their brain hasn't become very developed yet. UCLA biophysicist Michael Phelps says that our brains are most capable of gathering new information when we are young. He says, «For example, foreign language instruction is often deferred until high school, despite the fact that youngsters can learn to speak like natives – that is, to think in the language without having to translate – whereas teenagers or adults usually cannot. When small children learn a new language, he said, the ability to use that language is wired in the brain» [7].

So, there are many people with the impression that multilingualism is not beneficial and is difficult to teach. The common myths are that children can't handle more than one language, two languages may be a possibility but no more than that, and languages have to be learned individually instead of simultaneously. It has been proven that most of these negative conceptions about multilingual learning are in fact false, but what are the benefits of knowing more than one language?

There are several.

In an article from Time Science and Space the author states that multilingualism is very beneficial to the brain. He says, «New studies are showing that a multilingual brain is nimbler, quicker, better able to deal with ambiguities, resolve conflicts and even resist Alzheimer's disease and other forms of dementia longer». The easiest way to understand this is that being multilingual exercises your brain. Learning languages works and strengthens your brain. Language is one of the things that exercises the brain. So, the more languages being learned, the better condition your brain will be in [5].

Besides individual benefits of being multilingual there are also economic advantages. «Today, the lack of a second language doesn't just isolate people. It makes them less competitive» [6]. Knowing more than one languages helps in the business world. While English is probably the most widely spoken language throughout the world, it gives a very distinct advantage in the business world to know more than one language. Today's global labour market makes the integration of multilingual and multicultural workers crucial for sustainable business growth.

Also, multilingual people better understand and appreciate people of other countries, thereby lessening racism, xenophobia, and intolerance, as the learning of a new language usually brings with it a revelation of a new culture.

The easiest way for Kazakhstan to start becoming more multilingual is to help young children learn because they will pick it up the fastest. Then their children will learn and their children's children and so on. There are many ways Kazakhstan can go about making these changes and creating environments where multilingual learning is not only accepted but encouraged. The ideal environment for a child to learn is at home. «Second language learning works best when it is integrated into all of our busy everyday routines and many activities» [4]. It is best for a child to learn additional languages like they would their first. From their parents, at home, and hearing it in everyday life. Since it is obviously very unrealistic for most children to learn like this due to busy schedules of their parents and home life, there is an alternative. Sufficient language programs at schools would act as this alternative.

Head of State Nursultan Nazarbayev has said: «We must put all our effort on development of the Kazakh language as a main factor of unity of all Kazakhstani people. Besides, we need to provide every opportunity to different nationalities living in our country to speak, learn and develop their own mother tongues».

The tasks of the state program on the development and use of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 are the following:

- 1) Improvement and standardization of the teaching methodology of the state language;
- 2) Development of infrastructure for teaching the state language;
- 3) Stimulation of the process of learning the state language;
- 4) Strengthening the status of the state language;
- 5) Increasing the demand for the state language;
- 6) Improvement and systematization of lexical resources of the Kazakh language;
- 7) Enhancement of the language culture;
- 8) Functioning of the Russian language in the communicative language space;
- 9) Preservation of the linguistic diversity;
- 10) Learning English and other foreign languages

The Kazakh scientists' opinions on the trilingual policy can be divided into two parts:

1 Children should learn three languages. But they should study only Kazakh till the age of 13 and then, they can learn other languages.

2 Children learn languages quickly while they are small, so they should be taught three languages from kindergarten.

In conclusion, this however is not something that can happen overnight. Or in a year or two for that matter. Programs can be put into place but the Kazakhstan's population will not be fully multilingual for a few generations to come. This gives urgency to this matter. Since multilingualism is so important for the business world, and government, and is so beneficial for individuals. If Kazakhstan wishes to become economically advanced country, steps must be taken to insure this. Steps that can start in the homes of parents but that will also hopefully start in the settings of public and private schools as well.

REFERENCES

- 1 The explanatory dictionary of terms of linguistics – Almaty. «Dictionary», 2005. ISBN 9965-409-88-9
- 2 Khassanuly, B. (2013) The State Language: the Society and the Youth. Almaty
- 3 Nazarbayev, N.A. «Increasing the well-being of the people of Kazakhstan is the main goal of the state policy» / The Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan. February 6, 2008

4 King, Kendall A., and Alison Mackey. The Bilingual Edge: Why, When, and How to Teach Your Child a Second Language. New York: Collins 2007., Print

5 Kluger, Jeffrey. «Science & Space. «Science Space How the Brain Benefits From Being Bilingual Comments. Time Science &Space, 18 July 2013. Web. 11 Nov. 2013.

6 Chu, Judy. «We Must Promote Multilingualism in Our Schools (Rep. Judy Chu)»The Hill. The Hill, 15 Sept. 2010. Web. 11 Nov. 2013.

7 Nadia, Steve. «Riggs News»The Riggs Institute. N.p., n.d. Web. 11 Nov. 2013.

ДУЛАТ ИСАБЕКОВ ПОВЕСТЕРІНІҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

БАЙҒАНИ Д. Н., АБУБАКИРОВА Р. М.
студенттер, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

ҚАДЫРОВ Ж. Т.

ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

Жазушының «Гауһар тасы» әдеби сында жоғары бағаланған шығармалардың қатарынан орын алған. «Д. Исабековтың алғашқы туындылары дүниеге келе бастаған тұста кеңестік одақ аясындағы әдебиетте, сондай-ақ қазақ прозасында да лирикалық-психологиялық бағыттағы шығармалар легі молайған болатын. Алайда «Гауһар тасты» лирикалық-психологиялық сипатына қарап немесе әдеби сын атап көрсеткендей, «кейіпкер характерінің табиғилығы, оқиға дамуының, шиеленісуінің нанымдылығына, қарапайым кейіпкерлерінің өмірге құштарлығына» – демек, автордың әдебиеттің әліп-би қағидаларын ойдағыдай меңгеруіне байланысты бағалау, сондай-ақ «Пері мен періштені» адасқан кейіпкердің дұрыс жолға түсуін суреттеуі, «характер даралауда көш ілгері кетуімен» бағалау тым қораштық болар еді» [1, 4 б.].

Және бір байқалатын нәрсе – Дулат өңгіме-новелла жанрында айтар ойын, шығарманың барлық болмысын сіңістіріп жіберетін жазушы. Ал повестерінде өзіне өзі сене қоймағандай ежектеп кететіні байқалады. «Пері мен періште» повесінде Сапар мен Сафура келіншектің арасындағы сүйіспеншіліктің драмасы сәтті суреттеледі.

Әсіресе, характерлерді даярлауда Дулат бұрынғы повестерінен көш ілгері кеткенін танытады [2, 160-161 б.].

Бір ғана Сафураның қатесін ұғыну жолы – психологиялық толғаныс, толқу трагедиясына куә. Ақыры өз ұясына, күйеуіне қайта оралуы да оқырманға көп ой салады. Онымен келісуге де, келіспеуге де болады. Бірақ, осы повесть Сафураның қайтуың, күйеуінен кешірім сұрайтынын баяндаған хатын Құлахметке тапсырумен біткен секілді. Шығарманы бұлай аяқталуы оқырманға ой салады әрі сұрақ туындайды. Өзі біреуден екіқабат боп сегіз ай түзде жүрген Сафура қанша ма сұлу болғанымен – сұлулығы оны қорғап қала ала ма? Оған қоса, Сапардың ойымен берілген мына актау актісі тіпті артық көрінеді. «Осы сегіз ай бойы көзден аққан ыстық жас Сафураның алдамшы, өзімшіл қасиетпен астасқан ойларын жаңбырдай жуып, ішкі дүниесіндегі адамдық ар мен адамдық сезімдерін жаңғыртып өтті.

Күйеуінің көзіне шөп салып, біреуден бала көтеріп келген әйелге – бұл тым жеңіл үкім емес пе? Жазушы өзі таза сезімнің насихатшысы бола тұра осы жолы кейіпкерді тым «аяп» кеткен сияқты. Әйтпесе, Сафура секілді «жеңіл-етек» келіншектердің бағасы басқаша болмай ма?

«Гауһар тастағы» негізгі түйін Салтанат пен Ыбырыштың жан дүниесі қақтығыстарынан, бірін-бірі жете түсінбеуінен туындайды. Екі жас бір-біріне ғашық болып қосылмады. Алайда оларды зорлап қосқан ешкім жоқ. Ата дәстүр жолымен, ата-аналарының келісіміне шаңырақ көтерген олардың мінездері бір-біріне қарсы болып шықты. Күйеуге шыққанында бақытты емес екенін Салтанат ашық айтады. Салтанаттың бойына біткен табиғи зиялылық пен сұлулық Ыбыш бойындағы туа біткен жан керендігімен соқтығысады.

Ел-жұрттан алыста, алдындағы малын ғана біліп, қоңырқай ғана тіршілік кешіп отырған өтенге қуаныш ұшқынын алып келген, осы өтеннің бұлжымас қағидаларын бұзбаққа, рухани жасампаздыққа қанша ұмтылғанымен де ақыры жеңіліс тапқан жас келіншек ұлттық бояуы қанық бейне. Салтанат «өршіл мақсат пен үлкен арман иесі, өмірге келе алмаған сәбидің анасы... адал жар» еді. Бірақ оның жан трагедиясының себепкері Ыбыш қана ма? Повесть аяқталу диалогына зер салайық:

«Қолда бар алтынның қадірі жоқ» деген осы ғой. Сол алтынның қадіріне сен жетпедің-ау, балам. Сенің қаталдығың, сенің жігерсіздігің ғой осыған кінәлі...

Ыбыш көпке дейін үнсіз тұрды да:

– Мені оған үйреткен сіз кінәлісіз, әке, – деді үзе сөйлеп. Бәлкім, бұл сөз оның ойында көптен жүрген шығар» [3, 234 б.].

Салтанаттың өлімі – оның ортасына әсер етуі, Ыбыштың жан дүниесін оятуы рухани-мәдени тыныс-тіршілік қайшылықтарынан. Салтанат армандағандай «адам қараса қызығатындай, тоймайтындай тәтті тұрмыс құра алмауының» сыры қауымдық, үй-ішілік, ауыл-аймақтық бірлік туыстықтың рухани бірлік-туыстық деңгейіне әлі жете алмауында жатыр.

Жазушының жастар өміріне арналған келесі лирикалық повесі – «Кеш туған жұлдыз». Психологиялық толғамға құралған бұл шығарманың негізгі арқауы – махаббат, адамгершілік.

Повестке кеш туған махаббат арқау етіледі. Түйіндеп айтсақ, Бектемір деген председатель жігіттің Еркембайдың әйелі Кәмшатқа асық болу хикаясынан сыр шертеді. Соңында күйеуінен бір түнде кетіп қалған Кәмшат та Бектемірді ұнатып қалатын сияқты. Еркембай болса, бастықтың қарындасымен қол ұстасып кете барады.

Міне негізгі оқиға осы төңіректе өрбиді. Бір жағынан оқиға оқырман үшін таныс. Бұл сынды сюжеттер көптеген шығармалардың өзегі болғаны да бар.

Кәмшат пен Еркембайдың сүттей ұйып отырған тіршілігін Әсила сұлу сыяндап жүріп бұзып кетеді. Оған: шығасыға иесі басшы дегендей Еркембай соғылғанның өзі де оң жамбасын тоса береді. Өйткені, өмірдің үнемі жеңіл жағын ойлап, бір үзім нанды артық жегісі келетін адам екені бірте-бірте ашыла түскендіктен – ең соңында оның іс-әрекетіне тіпті ренжігін де келмейді. Ол өз отбасының намысын да қорғай алмайтын халге жетеді.

Әсила Кәмшатқа нағашы ағасы Бектемір атынан сөз айтады. Ал, Бектемірдің бұл келіншекті ұнататыны рас еді. Әлиса болса Кәмшатты Еркембайдан ертерек айырып – өзі оған тұрмысқа шықпақшы. Ақыры – айла-тәсілмен Кәмшатты арандатып та үлгереді. Мақсатына да жетеді. Кәмшат босанғанда Еркембай Әсилаға үйленіп, өз бетінше кетеді.

«Кәмшаттің көзіне «Бектемірге көнемін» деп хат жазған түн елестейді. Олардың үйіне барғанда ашық терезеден Бектемірдің: «Айтсам ұнататынымды айттым. Мен саған көндіріп бер дедім бе» деген сөз жаңғырып, қайта естілгендей болды. Байғұс Бектемір-ай, оның не істеп жүргенін сен де білмейтін бе едің?!

Кәмшаттың жаны түршікті. Сөйтсе де Бектемірді аяды. Ақыр соңында оны қарындасы да жалғыз тастап кетті ғой.

Ол қос теректі есіне алды. Жапырағынан айырылған ол екеуі келер жаздың тез жетуін күріп дірілдеп тұр ма екен? Бәлкім, оның түбінде қолын маңдайына тіреп, қайратты да жігерлі Бектемір Кәмшатты сағынып, сол теректерге мұнын шағып, егіліп отырған шығар» [4, 158 б.].

Тұтастай алғанда лирикалық шуакты эпизодтар, әдетте жай көзге байқала бермейтін өмір көріністері, адам мінезінің кейбір қалтарыс қырлары да шығармада көрініс табады.

Алайда шығармадағы образдар шешімінде таптаурын схемалар кездеседі. Повесті оқи бастағаннан-ақ санаңда «осылай болмаса еді» деген ой туындайды. Мәселен, мына бір оқиғаға назар аударайық.

Еркембай... Анау кім? – деді кеңет Кәмшат демін ішіне тартып. О не?

– Ана біреу, аттан түсіп жатыр [5, 13 б.]. Кәмшаттың анау кім дегені Бектемір екен. Айтқандай-ақ «демін ішіне тартқан» Кәмшат оған ұнап қалады. Міне, енді Бектемір қайтқалы тұр. «Ол алдымен Еркембайдың, сонан соң Кәмшаттың қолын қысты. Бастықтың алақаны жып-жылы әрі жұмсақ екен. Кәмшат саусақтарын тез тартып ала қойды.

– Сау... сау болыңыз, – деді сыбырлап». Байқасақ Кәмшат та Бектемірді ұнатып қалған сияқты. Осы келтірілген штрихтардың өзін оқығанда-ақ, Бектемір мен Кәмшаттың арасындағы асықтық жырдың алғашқы шумағы жазылып та қалғанына күмәнданбайсың. Өмірде мұндай жағдай кездескенмен оны қата-қайта қайталай беруден табатынымыз аз сияқты. Сондай-ақ Бектемірдің Кәмшатқа жанып-күйіп жазған хаты да сенімге кіре бермейді.

Дулат Исабековтың аталмыш повесінде характерлердің көркемдік шешімін беруде өзіндік ізденіс, шеберлік нышанын таныта алмаған. Сағат Әшімбаевтың сөзімен айтқанда, онда авторлық идея жаңалығы, оқиғалар дамуының сонылығы, беймәлім тартыс жоққа тән. Оның себебі жазушының схемалық ойлаудан шыға алмай қалуында. Сондықтан да мұндағы өмір құбылыстары шын мәніндегі көркемдік шындықтың ауылынан әлдеқайда алыс жатыр. Біз Дулатты бұл жолы «Гауһар тас» сияқты салмақты повесіндегі суреткерлік қырынан көре алмадық [6, 91 б.].

Суреткердің «Тыныштық күзетшісі» повесінің басты кейіпкері – Демесін. Жазушының бұл кейіпкері жарты көңіл, жарымжан адам. Бала кезінде бандылар әке-шешесін көзінше атқан. Сол оқиға баланың жүрегіне жара болған, басына зақым тиген. Бірақ көп нәрсенің байыбына бара бермейтін кейбір адамдар оны күлкі қылады,

кемсітеді. Оған тек жаны ашитын колхоз бастығы Ормантай. Өйткені Демесінді өз баласындай көріп өсірген Ормантай еді.

Демесін бейнесі повесте екі түрлі қызмет атқарады: а) азаматтың соғысқа деген нәлеті; ә) ауыл адамдарының соғыс кезіндегі тауқыметі.

Шыдамдылық шығармада түрлі тұрғыдан көрінеді. Демесін – төзім иесі. Тағдыр оған қанша сыр артса да, ол оны көтеріп келеді. Жарымжан болды, сонда да берілмеді. Елде «тыныштық күзетшісі» болды, қайда жүрсе де ер міндетін ұмытпады.

Суреткер Демесінді әумесер етіп көрсету арқылы өзіміз көңіл бөле бермейтін қорғансыз адамдар тағдырына тағы да терең бойлауымызды талап етеді. Түрлі оқиғаның ортасында Демесінді кездестіреміз. Бірақ бәрінде де айналасындағыларды үлкен ойға қалдырып кетеді. Оны көргенде жұрттың бәрі қашады, бірақ ол сияқты ойлауға өрелері жетпей жатады. Жұрт жырым деп жүрген ол да соғыс десе қаны қайнайды. Балалар соғыс ойынын ойнайық дегенде, бейбітшілік ойынын ойнауды ұсынады. Балалармен қызығып ойнап кетіп, Мүтән деген баланың қолын шығарады.

Жазушының балалардың Демесіннен қорқақтығын білдірерде қолданған тәсілі қызық. Демесіннің дорбасы толы тәтті көмпиттер, ол жақсы ертегі айтқан балаға көп етіп көмпит бермек болады. Бірақ ешкім жоламайды. Ақыры баланың аты – бала, бір бала бастап еді, бәрі де тығылған жерлерінен топырлап шығып, көмпиттерді бөлісіп алды да, дорбаның өзін қалдырды. Осы жерде жазушы соғыстың тағы бір шындығын, яғни аш-жалаңаштық, қара қағазбен келетін қайғы балаларды ерте есейткенін білдіртпей байқатады. Мүтән деген бала ойнап жүрсе де, тек өзін емес анасында ойлап көмпиттің екеуін апасына алып қалады.

Ормантай – сабырлы жан. Демесіннің қанша жындылығын көрсе де, ешбір ашу шақырмайды. Өршеленген мінезін Ормантай оның иығына қолын салып, баяу үнмен сөйлеп басады: «Демесін, сен бұл мінезінді қой... Жоқ жерден жау іздеп аласұрма. Бұл ауылда фашист жоқ. Олар анда, алыста».

Қазақ халқы да басына қандай күн түссе де, қайғыны бірігіп көтереді. Майданнан келген хатты бірге оқиды. Бірге қуанып, бірге жылайды. Баласы соққыға жығылған Хадиша күйеуі майданда қаза тауып, тағы қайғыға батады. Сонда да жылауға үйренген бастары күндегі тіршіліктерін жалғастыра береді. Өзі қара жамылып отырса да, өзгенің халін ойлайды. Бұл жерде жазушы қазақ әйелінің ер басына күн туған уақытта қайсар, шыдамды, батыл тұлғасын

сомдайды. Бұлар әрбір ұлтта болатын ұқсас характер болғанымен, оның бейнесінде, өзінде реңк бар. «Сабыр, Хадиша, сабыр. Мұндай қазаны жыламай қарсы алайық. Еркек тоқты – құрбандық... Амал қанша, мықты бол!» деген Ормантай сөзінің ұлттық бояуы бар. Бұлар үйреншікті, бірақ көңілге демей болатын сөздер. Ғасырлар бойы халық бір-бірін осы сөздермен жұбатады.

«Әйелдердің ортасында Хадиша жер тоқпақтап жылап отыр екен». Шашын жайып, жер тоқтатпақ, бауырымдап, дауыс шығарып жылау – қазақ әйелінің қайғы үстіндегі әрекеті.

Ормантайдың «Иә... тағы да бір азаматтан айырылды» дегендегі «дүние салды» демей «азаматтан айырылды» деген сөзінен үлкен парасат, кең ақыл аңғарылады.

Дулат Исабеков ұлттық характерді тұлғаландыратын ұлттың әдеп-ғұрпы екенін жете түсініп, шебер суреттейді. Ұлтты танытатын басты белгі – тұрмыс салт дәстүрі. Одан оны бөліп қарай алмайсың, санаға берік орнаған, ғасырдан ғасырға жалғаса бермек.

Шығармада аз көрінетін, бірақ ұлттық характер бола алатын кейіпкер – Зейнеп. Мұның да күйеуі майданға аттанған. Екі баласын тастап қыстың қақаған күнінде өзі сұранып барады, қайтарында ұрылардың қолына түсіп, мерт болады. Қыс ішінде ел үшін жалғыз батыл әйел Демесіннен қорқады. Ол оған Хадиша үйінің жылап жатқанын айтқанда: «Мүтән ше? Мүтән жылап жатыр ма?» – деп сұрайды.

– Иә. Иә. Ол байқұстың жылауға да шамасы жоқ... Бағанағы «ойыннан» кейін... – «Сіз соққаннан кейін деп айтуға батылы бармады». Бұлайша тіке айта алмауының себебі: біріншіден, Демесіннен үрейленгендігінен, екіншіден, қайнағасының ісін батылы барып бетке айта алмауынан, яғни қайынағаны сыйлаған келін әдетінен.

Ал, Ардақ бойында, бір қарасаңыз, әйелге тән мейірім, нәзіктік деген жоқ. Оны жазушы Ормантай мен әйелдер сөзі арқылы да жеткізеді. Бірақ «бет – перне ғана, оның аржағына үңіліңіз» дегендей, Ардақ, шын мәнінде, жауыз, қаһарлы адам емес. Мұндай мінез соғыс салмағынан болған.

Ардақ – қажырлы, қайратты әйел. Күйеуінен қаза тапқаны туралы қара қағаз келсе де, оны ешкімге білдірмейді. Өзіне артқан жауапкершіліктің мәнін терең түсініп, ол туралы ешкімге тіс жарып айтпайды. Егер темірдей тәртіп иесі Ардақ жылыса, өзгелер бордай езіліп, күйрейтіні анық. Барлығын ішіне сақтаған қандай төзімді әйел деп таңғаласыз.

Жазушы ұлттық характерді танытпақ мақсатымен Ардақ секілді сенімдердің типтік образын тандап алды және оны өзгеше сипатта ашып берді. Барлық жұмыстың ортасында жүрген қатал Ардақтың да әлсіздігі бар екен. Ол бір күні ашылды.

Перизатты аяйды. Оның шешесінің өлімін айта алмады. Бала жүрегін жаралағысы келмеді. Халқымыз адам жанына ауыр тиетін сөзді тікелей айта алмайды. Бұл кейіпкерді жазушы сол тұрғыдан көрсетуге тырысады. Автор оны іштей тайталасқан екі түрлі мінез етіп суреттейді. Бала көңілі үшін бір айла ойлап табады. Зейнептің күйеуінің атынан өзі хат жазып, оны апарып беріп баланың жандүниесіне үміт шоғын жағады. Мұнан оның қажетті жерде мейірімді бола алатын аяулы ана екенін байқаймыз.

Соғыс көктемі сан балаға жаралы гүл сыйлайды. Соның бірі – Перизат басындағы оқиға. Оны да сол жылдар ерте есейткен. Ойыннан гөрі ойға көп батырған. Үлкендерше ойлап пішетін Перизат анасының байпағы кең болған соң, ұлтарак қып өзінің дәптерін салып береді. Кейін ұрылар қолындағы анасының аяқ киімі екенін сол арқылы таниды.

Қай характерді болсын өзгертетін қоғамдық жағдай. Ардақты қатал еткен – соғыс. Әйтпесе оның бойындағы ізгілік ешқашан өшпек емес. Өйткені ол әйел – Ана. Жазушы айтпағы – осы. Ардақтың шыдамдылығының көрінер тағы бір тұсы – қиындыққа төтеп беру, берілмеу. Ардақ ауыл әйелінің алдында ғана емес аудан өкілдерінің алдында да иілмейді. Өзінің жаңа қырынан көрінеді. Өзін қорғай алады. Күйеуі майданға кеткен әйелдерге әлімжеттік жасау, зорлық көрсету сияқты теріс қылықтар талай көркем шығарманың нысаны болды. Жазушы Сейітжаппардың қылығын Демесін арқылы әшкере етеді. Бүкіл ауыл жарым деген Демесін шолақ белсенді, арсыз Сейітжаппарға қарағанда ақылды. Оны ауыл тыныштығын бұзушы ретінде ұстап, ел алдында абыройын айрандай төгеді. Сейітжаппарды Демесінге кездестіру арқылы жазушы қазақ қызын қалай құрметтейтінін танытты. Елдің қарғысына қалу ерге – өлім. Ал, Сейітжаппар ер емес, ез болып шықты.

Характерді тартыс үстінде ашуда оның ұлттық психологиясы ерекше септігін тигізеді. Ашу ар алдындағы сотпен басылды.

Ормантай сабырлылығы парасаттылықпен астасқан. Соғысқа жіберуді өтінген Демесінге кемістігін бетіне баспай жаймен түсіндіреді. Мүсәпір жанның көңілін өсіріп, қанаттандырады. Демесінге айтқан бір ауыз сөзі мынау: «Сен мұнда керексің. Сен тыныштық күзетшісі боласың». Өзінің ат-шанасын, қолына

мылтығына дейін береді. Оның Демесінге деген жылылығынан азаматтық парыз, биік адамгершілікті көреміз. Жындының тілегін орындағын Ормантайдағы сабырлылық құлдық психологиясы емес, ішкі аяушылық, түсінушілік сезімінен туған құбылыс. Ақыл есі түзу кісінің бір сөзінен шам алып қалатын басқа адам болса Демесіннің дегеніне көнер ме еді? Демек, жазушының авторлық концепциясы: парыз бен қарыз бар жерде төзімді адамға «ыстық қайрат нұрлы ақыл, жылы жүрек» көмекке келеді.

Демесіннің бойында да махаббат атты ұлы сезім бар. Бірақ оны Ардаққа білдіре алмайды. Жазушы жарымжан жандар бейнесін жасауда ерекше жол таңдаған. Бір ғана кейіпкер әрекеті арқылы өзге образдардың реалистік жағын толықтырады, бір ғана бейне арқылы басқа кейіпкерлердің жан дүниесін жаңғыртады, ойын тазартады.

Әңгімелері мен повестері мінез-құлықтық ізденістерінің тереңдігімен ерекшеленетін Д. Исабеков өз туындыларында шынай және жалған құндылықтар проблемаларын шеше отырып, күнделікті тұрмыс-тіршіліктің мәнін, кәдімгі және қатардағы тұлғалардың маңызын айқындады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дәдібаев Ж. Дәстүр және жаңашылдық. – Алматы, Ғылым, 1980.
- 2 Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2003.
- 3 Исабеков Д. Қарғын. Роман, повест, әңгіме. – Алматы, Жазушы, 1980.
- 4 Исабеков Д. Кеш туған жұлдыз. – Алматы, Жазушы, 1978.
- 5 Әшімбаев С. Парасатқа құштарлық. – Алматы, 1985.
- 6 Елеукенов Ш. От фольклора до романа-эпопей. – Алматы, Жазушы, 1987.

ЯЗЫК СОВРЕМЕННОГО АНГЛО- И РУССКОЯЗЫЧНОГО ВИДЕОБЛОГА (НА МАТЕРИАЛЕ ВИДЕОХОСТИНГА YOUTUBE)

БАЙЛЬДИНОВА А. Е.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

ГАФИАТУЛИНА Ю. О.

м.ф.н., ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

В настоящее время Интернет стал основным источником информации и с этим уже невозможно поспорить. Он соединил все уголки нашей планеты всеюди и позволил почти мгновенно передавать информацию из одной точки мира в другую. По данным последнего пресс-релиза Международного союза электросвязи от 22.07.2016, количество пользователей интернета в мире составляет 3,5 миллиарда человек [1]7 Согласно исследованию TNS в Казахстане аудиторией YouTube являются 79 процентов пользователей всего казахстанского сегмента интернет в возрасте старше 18 лет, при этом 35 процентов пользователей заходят на YouTube ежедневно [2]. Такой широкий обмен информацией не мог не повлиять на языки. И большинство зарубежных лингвистов уже ведут исследования в данной области. Кроме того, будучи текстами определенного типа, видеоблоги (влоги) изобилуют стилистическими приемами, формируя ряд функций, способных повлиять на восприятие человеком действительности, поэтому они требуют подробного наблюдения и анализа со стилистической точки зрения. В этой связи интересным представляется анализ языка блогов с точки зрения используемых в них средств пополнения лексического состава языка (таких, как неологизмы, эрративы, заимствования, аббревиатуры, акронимы, Интернет-мемы) и когнитивных механизмов (например, метафора и метонимия), особенностей их функционирования в специфической языковой среде.

В соответствии с определением концепта «языковая форма», представленным в Словаре этнолингвистических понятий и терминов [3, с. 178], язык влогеров можно в полной мере назвать самостоятельным структурным образованием. Данная форма существования языка представляет одну из характерных особенностей современного дискурса сети Интернет и является вариантом более емкой категории языка компьютерных пользователей, наряду со сленгом хакеров, жаргоном программистов, языком чатов и т.д.

В чем особенности жанра? Videоблог – это форма блога, где потоковая передача видео является основным способом

передачи информацию. Видеоблог также можно рассматривать как форму интернет-телевидения. Видеоблог основан на концепции интернет-дневника, где записи размещаются в хронологическом порядке (блоге). Одной из заметных особенностей влогов являются аналогичные композиционные компоненты. Все влоги обладают следующими элементами: введение автора, определение обсуждаемой темы или события, оценка с помощью комментариев и видео-ответов, обоснование заявленной позиции, приглашение на групповое обсуждение. Тематическое разнообразие и аутентичность индивидуального авторского стиля делают влог интересным объектом стилистического анализа [4, с. 2].

С появлением интернета и различных видеохостингов, изменения, прежде всего, коснулись лексического состава языка. Особенно широко стало применяться заимствование иностранных слов, в основном, в сфере информационных технологий, поскольку аналогов в русском языке не существует или они являются некомпактными, например: дисплей (англ. display), свитч (англ. switch) [5, с. 1].

Само слово Интернет также является заимствованным. По мнению подавляющего числа лингвистов, слово «Интернет» склоняется по правилам русской грамматики как существительное мужского рода, ничем не отличаясь от таких слов, как «интернат» и «интерфейс». Поэтому писать следует: «в Интернете», «структура Интернета». Также иногда берётся иноязычная корневая морфема и с учётом всех правил словообразования из него получается новое слово, например: твитнуть – добавить запись в системе Twitter, позволяющей пользователям отправлять короткие текстовые заметки. Популярными в использовании таким же способом стали слова фоловер (follower), репост, репостунть (repost), спамить (spam), блокнуть (block), хэйтить (hate), фейл (fail), флуд (flood), хайп (hype) и так далее. Употребление заимствованных слов зависит от классификации видеоблога. Например, в видеоблогах, посвященных красоте используются такие слова, как бьютииндустрия, лук, свотч, финиш, контуринг, нейлфи, блюр, шиммер и так далее. В игровых блогах используются такие слова как, читерить, забанить, флексить, вин, винеры. Если рассматривать видеоблоги, посвященные образованию, то можно заметить, как часто используются слова скилз, типс, рычаги, советы, задействовать, практиковать, укреплять, рекомендовать, предлагать, фокусироваться и так далее.

На данный момент становятся популярными видеоблоги жанра «реакции», отсюда произошли такие слова как «реакционер» (те, кто снимает реакции), «делать реакцию».

Сравнивая англоязычные и русскоязычные видеоблоги, относящиеся к определенному жанру, можно заметить, что лексический состав языка особо не отличается. Например, в англоязычных видеоблогах, относящихся к сфере образования чаще всего повторяются слова to boost, trick, skills, tips, mistakes, hook, methods, strategies, to concentrate, to do, to make и так далее. В обоих случаях можно заметить акцент именно на частом употреблении глаголов.

Помимо заимствования слов существует и другие способы образования новых слов, такого как словообразование. Путем словообразования получились такие сложные имена существительные, как интернет-зависимый, веб-камера и видеоблог. Некоторые слова образуются из иностранных аббревиатур, например: аська (от аббревиатуры ICQ – централизованная служба мгновенного обмена сообщениями сети Интернет), эсэмэска (от аббревиатуры SMS – служба коротких сообщений). Иногда аббревиатуры остаются неизменными, и к ним дописывается русское слово, например: IP-адрес, LED-дисплей.

Наряду с перечисленным существует тенденция к созданию и употреблению новых авторских слов, так называемых окказионализмов. Некоторые из них становятся общепотребляемыми в Интернете, если здешнее сообщество одобряет это. Но постепенно эти слова переходят из виртуального мира в реальный и влияют на всё общество в целом. Трудно сказать, идут ли они на пользу или во вред русскому и английскому языкам. Ведь эти слова создаются далеко не самыми грамотными людьми, а употребляются в основном подростками.

Подводя итоги проведённого исследования, хотелось бы отметить, что оно представляет собой первый опыт рассмотрения языка видеоблогов с позиции лингвистики.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire/0-404
- 2 <http://today.kz/news/tehnо/2015-09-30/627899-google-zapuskayet-kazhstanskuyu-versiyu-youtube/>
- 3 Словарь этнолингвистических понятий и терминов
- 4 Влог как тип интернет-текста (стилистический аспект) (Шилин В. А.), электронный научный журнал «arprogi». Серия: Гуманитарные науки www.arprogi-journal.ru

5 Лексические особенности интернет-языка и его влияние на русский литературный язык (С. А. Белясников, А. Е. Зверев, И. Л. Андриевич).

ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ДИАЛЕКТИЛЕР

БАЙХАН Ә. А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ҚАДЫРОВА Б. М.

ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жергілікті тілдік ерекшеліктер – жалпы халықтық тіліміздің бір аймаққа тән көрінісі. Ол аймақтың тілдік материалы жалпы халықтық тіл арнасымен жалғасып жатады да, кейбір лексикалық, фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктері жағынан одан ажырап тұрады. «Өзінің шекарасы бар нақтылы территорияда өмір сүріп жатқан тілдік ерекшеліктер ру-тайпалық тілдің қалдықтарынан сол жердің халқының шаруашылық кәсібіне қалыптасқан сөздерінен, қонысы мен тұрмыс-тіршілігі жағынан жақын көрші отырған елдер тілінің әсерінен кейбір грамматикалық формалар арқылы семантикалық өзгеріске түскен жергілікті тілге қатысты сөздер мен формалардан тұрады» [1, б. 56].

Жергілікті ерекшеліктердің қамтитын территориясы, тілдік материалының көлеміне қарай лингвистикада диалект және сөйленіс деген екі термин қолданылады. Диалект – жалпы халықтық сипаты бар белгілі бір жерде ғана қолданылатын тілдік ерекшеліктер. Сөйленістің қамтитын аясы шағын. Бірнеше сөйленіс бірігіп бір диалектінің құрамына енуі мүмкін. XIX ғасырға дейін диалектілік ерекшелік «қате сөйлеу», «дұрыс сөздің бұрмалануы» сияқты болып көрініп келді. Жергілікті тіл ерекшеліктері XIX ғасырдың 2-жартысында Германия (И. А. Шмеллер), Франция (Г. Парис, Ж. Жильерон), Италия (Г. И. Аскоме) сияқты елдерде кеңінен дамыған. Дүние жүзі тілдеріндегі диалектілердің сипаты бірдей емес. Кейбір тілдердің құрамындағы әр диалектіде сөйлейтін адамдар бірін-бірі түсінбейтін немес әрең түсінетін дәрежеде болуы мүмкін. Ал кей тілдердегі диалектілер сан жағынан көп болғандықтан бір-бірінен айырмашылықтары бірден байқалып тұрады. Қазақ тілі басқа түркі тілдерімен салыстырғанда біртұтастығы, тілдік ортақтығы жағынан әлдеқайда күшті.

Жергілікті тіл ерекшеліктері тілдің өмір сүру формаларының бір түрі. Диалект сөздер әдеби тілге қатысына қарай бірнеше

түрге бөлінеді: лексикалық, лексика-фонетикалық, семантикалық диалектизмдер. Диалектке тән сипат территориялық жақтан шектеулілігі. Диалектизм әдеби тілден тысқары тұрған құбылыс, дегенмен оның әдеби тілді толықтыруға, байытуға өзіндік үлесі мол. Ғылым мен техниканың дамуына байланысты көптеген жаңа ұғымдарға атау беруде халық қазынасы ретінде пайдаланылатын сөздеріміздің бірі – диалектизмдер.

Тілдің әлеуметтік саралануына байланысты әлеуметтік диалектілер деген термин бар. Әлеуметтік диалектілер көп жағдайда диалектизмдермен, профессионализмдермен байланысты болып келеді. Тіл білімінде әлеуметтік лексикаға әр түрлі топқа, мәселен, оқушылар мен студенттер, спортшылар және т.б. сияқты кейбір жастар тобы, сондай-ақ қолөнершілер, аңшылар, саудагерлер, ұры-қарылар қолданатын сөздер, кейбір «құпия тілдер», варваризмдер, жаргондар мен арголарды жатқызады. Шет тілдерімен байланысты болып келетін пиджиндер мен креоль тілдеріне қатысты сөздер мен сөз тіркестері де әлеуметтік лексиканы құрайды [2].

Пиджин – әр түрлі алыс аймақтардан келген халықтардың қарым-қатынас жасау барысында өзара сөйлесу, түсінісу үшін құрастырылған жасанды тіл «Алғашқы шыққан кезінде мұндай жасанды тіл «пиджин» – «инглиш» деп аталынды. Бастапқыда іскер тіл – (деловой язык) мағынасында қолданылды; қолма-қол қатынас жасау – сөйлеу, нақты іске көшу, сөйтіп әрқайсысы әр тілде сөйлеуші халық өкілі бір-бірін түсінісу мақсаты үшін жасалынды. Бұл – өбден дерлік қарапайымдандырылған тіл» [2, б. 96].

Пиджин-инглиштің пайда болған жері Оңтүстік Қытай екен. Зерттеулерде пиджин-инглиштің лексикасы фонетикалық және семантикалық жақтан тұрпайыландырылған, мүлдем қарапайымдандырылған ағылшын лексикасы делінген. Ал пиджин-инглиштің грамматикасы – қытай тілі грамматикасы. Пиджин тілі пиджинше сөйлеушілердің ешқайсының да ана тілі сияқты қызмет атқара алмайды. Ол сөйлеуші екі халық өкілінің екеуінің де ана тілі нормасына сай келмейтін, жасанды, қосалқылық қызмет атқаратын тіл. Оның лексикасы ағылшын, француз, португал, испан халықтарының сауда-саттық, отарлаушы және отарланушы ерекшеліктеріне қарай іріктелініп алынған сөздер.

Әлеуметтік лингвистикада тілдің өмір сүру формаларының бірі ретінде креоль тілдері аталады. Креоль тілінде дүние жүзінде 10 миллиондай адам сөйлеседі екен. Бірақ ол осы миллиондаған адамның ешқайсысының ана тілі емес. Креоль тілін қолданушылар

саудамен айналысатындар және басқа жақтан қоныс аударып келгендер. Бұл тілде сөйлеушілердің саны біртіндеп көбеюде екен. «Қазіргі кеңірек тараған креоль тілдері ағылшын тілдес, француз тілдес, испан тілдес, португал тілдес пиджиндермен дамыған. Көптеген территорияларға там-тұмдап таралған креольдарда құрылым жағынан ұқсастар өте көп. Соған орай, қазірде «жалпы креоль грамматикасын жасау қолға алынууда» [2, б. 167].

Әлеуметтік лексикаға жататын тілдік бірліктердің бірі – варваризмдер. Варваризмдер әдеби тілдің нормасына қайшы келетін сөздер. Тіл біліміндегі зерттеулерде варваризмнің үш түрлі мағынада қолданылатындығы айтылады:

1) белгілі бір тілдің нормасына қайшы, ол тілдің заңы бойынша «теріс құрастырылған» сөз формалары мен тіркестер;

2) шетел әдет-ғұрпы, өмір-тұрмыс салты реалийлеріне қатысты кірме сөздер;

3) әзірше өзін қолданып отырған «азаматтық құқық ала алмай, тек кейбір әлеуметтік мұқтаждықтарын өтеу үшін «амалсыздан» пайдаланылатын шетел сөздері мен тіркестері.

Әлеуметтік диалектілерге жататын тілдің пассив қолданылатын лексикасы – жаргондар мен арголар. Екеуі де француз тілінен алынған термин. Мағынасы «күпия сөз», «күпия тіл» дегенге келеді. Кейбір әлеуметтік топ өкілдерінің өз сөздерін басқа адамдар түсініп қоймауы үшін қолданған жасанды, шартты тілі. Жаргон мен арго шағын әлеуметтік топтарға қызмет етеді. Жаргондардың өз алдына сөздік қоры, грамматикалық құрылысы жоқ. Бірақ жалпы халықтық тілдегі сөздерді өз мақсатына қарай мағынасын өзгертіп, басқаша түрде қолданады. Қазақ тілінде шын мәнінде жасанды тіл дәрежесіне жеткен жаргон мен арго болған емес. Дегенмен ол тілден жойылып та кеткен жоқ. Белгілі бір әлеуметтік ортада пайда болып, қазір де қолданылады. Бұл екеуі өте ұқсас дегенмен айырмашылықтары бар. Ә. Хасенов жаргондарда эмоционалды-экспрессивті реңк басым болатындығын, үстем таптың жоғарғы топтарына тән екендігін, ал аргоның төменгі әлеуметтік топтарға тән екендігін айтады. Арго жасырын әрекетті, күпия сырды бүркемелеу мақсатынан туған. Аргоны қолданушы топтарға қарай аргоның да түр-түсі көп. Мәселен, мектеп оқушылары аргосы, студенттер аргосы, ұры-қарылар аргосы т.б.

Ұрылар аргосы: сыпырып кетті (ұрлап алып кетті), апсар-жапсар (ұрланған нәрсе жапсарда тұр), үй таза ма? (үйде кісі жоқ па?) және т.б.

Мектеп оқушылары аргосы: қаш (келіп қалды), қалайсың (амандасу) т.б.

Сол сияқты буын арасында дыбыс қосып (көбінесе ф, п, з, р) ежелеп сөйлеудің де арголық сипаты бар.

Бүгінгі жастар өзара тілдескенде жаргондарды жиі қолданады. Жаргон сөздерді мектеп оқушыларынан да, бірге оқитын студенттерден де жиі естиміз. Мәселен, бүгінгі қолданыстағы сөздерді айтатын болсақ: «Бір-біріне жарасымды киініп алыпсың, өзіңе құйып қойғандай» дудің орына «тема киініп алыпсың ғой» дейді. Келбетті, сұлу қыздарды көрсе, «Өзі жыңды қыз екен» дейді, бұны қалай түсінеміз? Әдетте, жыңды деп ақылы кем, науқас адамды айтады. Жастар тілінде керісінше, әдемі, жарасымды мағынасында қолданады. Бір нәрсеге таңырқағанда немесе қуанғанда «Пай-пай», «Уа, шіркін» деген сөздердің орнына «Ё маё, афигеть, ёшкин свет, ничё се» деп сөйлей жөнеледі. Бір нәрсеге алаңдап, өзінді қоярға жер таппай тұрсаң «неге потеря болып жүрсің» дейді.

Студент оқу ғимаратында жүріп және дәріс сабақтарында, кітапханада болғанда студент жаргонына тән сөздерді қолданады. Мысалы, «читалка» – «оқу залы», «внеаудиторка» – «аудиториядан тыс тапсырма», «препод» – «эдвайзер-оқытушы», «общяга» – «жатақхана», «столовка» – «асхана», ал оқу ғимаратынан алыстаған кезде ол өзінің достарымен кездесіп бір жерге баратын болса, қоғамдық көлік дудің орына «маршруткаға мінеміз бе?» «Инетке барамыз ба?» дейді, яғни интернет орталығы деген сөз. Әдеби тіл тұрғысынан келетін болсақ, бұлардың бәрі нормадан тысқары тұрған сөздер. Әдеби норма талаптарына жауап бермесе де, бүгінде бұл сөздер қолданыста бар. Бұл сөздерді қолданатын орта бар. Сондықтан жаргон сөздер тілдің өмір сүру формасының бірі ретінде өмір сүріп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тасымов А. Қазақ диалектологиясы.
- 2 Хасенов Ә. Тіл білімі. Алматы, 2003.

РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ СРЕДСТВАМИ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

БЕЙСЕМБАЕВА С. М.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Понятие коммуникативных умений

В настоящее время стратегической целью обучения иностранному языку является готовность осуществлять иноязычное межличностное и межкультурное общение. Это требует переориентации аспектов формирования и развития коммуникативных умений как необходимых компонентов иноязычной коммуникативной компетенции, а также внесения определенных изменений в процесс учебной деятельности учащихся на уроках иностранного языка. В достижении этих целей эффективную помощь учителю может оказать использование информационных технологий и Интернет-ресурсов.

Информационные технологии существенно расширяют поле деятельности учителя, который получает доступ к обширным базам данных, может использовать различные режимы руководства учебным процессом, интересные формы работы на уроке. В процессе изучения английского языка информационные технологии обеспечивают визуализацию и моделирование реальных ситуаций иноязычного общения, многократное повторение на экране компьютера лексических и грамматических языковых структур, комплексное воздействие на различные каналы восприятия информации; нелинейность предоставления учебно-методического иноязычного материала, выбор индивидуального режима работы; возможность поиска, хранения и обработки иноязычной информации.

Традиционно коммуникативные умения – это умения правильно, грамотно, доходчиво объяснить эту мысль и адекватно воспринимать информацию от партнеров по общению в непосредственной и опосредованной межличностной коммуникации.

С риторических позиций первоисточником коммуникативно-речевых умений являются риторические умения, а именно:

- умение изобретать, находить материал;
- умение располагать материал в логической последовательности;
- умение выражать мысли;
- умение запоминать подготовленную речь;
- умение произносить подготовленную речь, используя звуковые

средства эмоционально-смысловой выразительности.

Некоторые возможности развития иноязычных коммуникативных умений старшекласников

Эффективность развития коммуникативных умений во многом зависит от того, какие методы, приемы, средства, технологии используются в обучении иностранному языку. Основным средством обучения иностранному языку является учебник. В нем содержатся различные тексты, упражнения, правила инструкции, схемы, таблицы, иллюстрации, ориентированные на решение всех задач обучения, в том числе развитие коммуникативных навыков учащихся. Учебник, по мнению И. Л. Бим, является макромоделью системы обучения в целом. Эта макромодель отражает все компоненты системы: цели, содержание, принципы, приемы, учебно-познавательный процесс [1].

Любой учебник иностранного языка для общеобразовательной школы важно рассматривать, прежде всего, с такой точки зрения: в какой степени он способствует успешной организации обучения. Успех зависит от того, насколько полно выявляются в нем мотивирующие возможности, следовательно, развитие иноязычных коммуникативных умений школьников. Учебник призван заинтересовать, активизировать и стимулировать учащихся в обучении иностранному языку, то есть мотивирующая функция учебника состоит в том, чтобы с его помощью обеспечить стимулирование речевой деятельности учащихся и их учебной деятельности в целом, формировать интерес к учебному предмету, создавать искусственную иноязычную среду, по возможности пробуждать потребности в иноязычном общении, в дальнейшем самообразовании.

К вспомогательным материалам, требующим технической оснащённости, относятся аудио и видеоматериалы. Это может быть запись текстов, или наглядное пособие из сети интернет. Такие материалы дают детям возможность слышать подлинную речь на английском языке, являясь образцом для подражания, что благотворно сказывается на качестве произношения, а также на формировании умения понимать речь на слух.

Технология обучения – это способ реализации содержания обучения, предусмотренного учебными программами, предоставляющий систему форм, методов и средств обучения, обеспечивающую наиболее эффективное достижение поставленных целей. Применение информационных технологий на старшем этапе обучения значительно способствует оптимизации учебного процесса и его перехода на качественно новый уровень развития.

Информационные технологии (от англ. information technology, IT) – широкий класс дисциплин и областей деятельности, относящихся к технологиям управления и обработки данных, в том числе, с применением вычислительной техники. В настоящее время, под информационными технологиями (ИТ), чаще всего, понимают компьютерные технологии. В частности, ИТ имеют дело с использованием компьютеров и программного обеспечения для хранения, преобразования, защиты, обработки, передачи и получения информации [2].

Использование информационных технологий в образовании обусловлено серьезными объективными причинами. Они способны в несколько раз повысить эффективность обучения. Использование информационных коммуникативных технологий при обучении иностранному языку позволяет усваивать за единицу времени больше учебных понятий, повышает скорость усвоения материала, что является одной из самых сильных сторон информационных технологий, но далеко не единственной. Рассматривая процесс обучения в каждый отдельно взятый момент времени (на учебном занятии или во время выполнения домашнего задания), компьютер выступает только как средство обучения. Учащийся использует компьютер при изучении иностранного языка как любое средство обучения (например, кино и видеопроекты, таблицы, схемы, карты и другие наглядные пособия). Но рассматривая процесс обучения в динамике (на протяжении какого-то промежутка времени), компьютер выполняет и функции учителя.

Информационные технологии как средство развития коммуникативных умений школьников

Рассмотрим пять основных направлений использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на уроках иностранного языка (по классификации С. А. Войтко).

1 Использование готовых мультимедийных продуктов и компьютерных обучающих систем.

2 Создание собственных мультимедийных презентаций.

3 Создание собственных мультимедийных и обучающих программ.

4 Использование ИКТ во внеклассной работе.

5 Использование ресурсов Интернет для развития коммуникативных умений во всех видах речевой деятельности.

По способу получения учебной информации различают следующие учебные системы:

– синхронные;

– асинхронные.

Синхронные системы предполагают одновременное участие в процессе учебных занятий обучаемых и преподавателя. К таким системам относятся: интерактивное телевидение, аудио графика, компьютерные телеконференции, IRC, MUD, MOO.

MOO – это сокращение от Multi-user Object Oriented – многопользовательский объектно-ориентированный. MOO – это среда, обеспечивающая контакт через Интернет в реальном времени, представляет собой удобный сервис для организации занятий в единсе время.

MUD (Multi User Domain) – «многопользовательский домен» очень похож на MOO. С помощью MUD можно создавать как частные встречи, так и групповые. Окружение MUD обеспечивает MUD-почту – небольшие сообщения между отдельными участниками и бюллетень сообщений для публичных обсуждений. MUD также позволяет создавать ситуационные модели.

IRC – Interactive Relay Chat – можно перевести как «интерактивно передаваемый разговор». IRC – это программное обеспечение, позволяющее сотням пользователей посылать и просматривать короткие текстовые сообщения в реальном времени.

Асинхронные системы не требуют одновременного участия обучаемых и преподавателя. Обучаемый сам выбирает время и план занятий. К таким системам в дистанционном образовании относятся курсы на основе печатных материалов, аудио / видео кассетах, электронной почте, WWW, FTP.

WWW – World Wide Web – всемирная паутина. Именно благодаря этому сервису Интернет получил ошеломляющее развитие. WWW позволяет: воспроизводить текстовую и графическую информацию, передавать звук (включая музыкальные файлы в формате MPEG, по качеству сопоставимые с аудио CD), видео изображения, воспроизводить имитационные модели, проводить тестирование в автоматическом режиме, обеспечивать голосовую и видео связь (Интернет телефония).

FTP – File Transfer Protocol – протокол передачи файлов – в образовательных системах носит вспомогательных характер. На FTP серверах располагают большие файлы, содержащие наглядные пособия: видео фильмы, графические изображения высокого разрешения, программные модели, документацию (обычно в формате PDF) и другие. На FTP серверах лежит гигантское

количество информации, которую можно использовать в качестве учебных пособий [3].

Рассмотрим основные виды лингводидактических задач, которые можно решать с помощью ИТ, то есть лингвометодические возможности применения средств ИТ при овладении аспектами языка, формировании навыков и умений в различных видах речевой деятельности [4].

При обучении фонетике с помощью ПК используется прием визуализации произношения.

При обучении грамматике: формирование грамматических навыков чтения и слушания; формирование продуктивных грамматических навыков преимущественно письменной речи; контроль уровня формирования грамматических навыков на основе тестовых программ; оказание справочно-информационной поддержки (автоматизированные справочники по грамматике, системы обнаружения грамматических ошибок на морфологическом и синтаксическом уровнях).

При обучении лексике: формирование рецептивных лексических навыков чтения и слушания; формирование продуктивных лексических навыков преимущественно письменной речи; контроль уровня формирования лексических навыков на основе тестовых и игровых компьютерных программ с использованием визуальной наглядности; расширение пассивного и потенциального словарей обучаемых; оказание справочно-информационной поддержки (автоматические словари, программы подбора синонимов и антонимов).

При обучении чтению: формирование навыков установления звукобуквенных соответствий; обучение технике чтения вслух, совершенствование навыков техники чтения за счет применения таких приемов, как варьирование поля восприятия и темпа предъявления, изменение расположения текста и так далее; закрепление рецептивных лексических и грамматических навыков чтения; овладение умениями извлечения из текста смысловой информации различных видов (основной, второстепенной, уточняющей); обучение различным видам анализа текста; формирование умения самостоятельного преодоления языковых трудностей; оказание справочно-информационной поддержки путем преодоления языковой или экстралингвистической информации (за счет использования автоматических словарей; электронных энциклопедий); контроль правильности и глубины понимания прочитанного текста.

При обучении слушания: формирование фонетических навыков слушания; контроль правильности понимания прослушанного текста.

При обучении говорению: формирование фонетических навыков говорения; организация общения в парах и небольших группах с использованием ролевых игр на базе симулятивно-моделирующих программ.

На современном технологическом этапе развития общества общение посредством сети Интернет уже не может рассматриваться как дополнительный вид общения. Интернет-общение, скорее, должно рассматриваться в качестве отдельного полноценного вида межличностного общения.

Чтобы Интернет стал практическим помощником и эффективным средством обучения иностранному языку, учитель должен уметь отбирать и адаптировать извлеченную информацию. Осуществлять ее адаптацию целесообразно по нескольким направлениям в зависимости от характера методической проблемы и от готовности учителя иностранного языка решить ее более эффективно с помощью ресурсов сети Интернет [5].

Сказанное выше подтверждает, что на сегодняшний день школьный учитель иностранного языка должен уметь хорошо ориентироваться в огромном количестве Интернет-ресурсов, которые помогают овладеть иностранным языком в единстве с культурой его носителей. Они в значительной степени облегчают работу учителя, повышая эффективность обучения, позволяя улучшить его качество при умелом использовании в образовательном процессе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бим, И.Л. Система обучения иностранным языкам в средней школе и учебник как модель ее реализации / И.Л. Бим. – М., 1974. – 389 с.

2 Информационные технологии: [Электронный ресурс]: образовательный портал RuaEdu. - Режим доступа: [www.URL: http://www.rusedu.info/Article581.html](http://www.rusedu.info/Article581.html) - 06.09.2005.

3 Синхронные и асинхронные системы дистанционного образования, основанные на Internet: [Электронный ресурс]: вопросы Интернет образования. – Режим доступа. - [www.URL: http://www.masters.donntu.edu.ua/2006/fvti/skorobagataya/library/article08.htm](http://www.masters.donntu.edu.ua/2006/fvti/skorobagataya/library/article08.htm)

4 Дубцова, Т.А. Использование компьютера для обучения иностранным языкам: реферат / Т.А. Дубцова. – Мн., 2006

5 Лучина, О. Б. Лингводидактическая адаптация Интернет-ресурсов к обучению английскому языку /О.Б. Лучина // Иностранные языки в школе – 2009. - №2. – С. 12-17.

МОТИВ ОПЬЯНЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ А. А. БЛОКА

БЕКТУРГАНОВА Р. К.

студент, Северо-Казахстанский государственный университет
имени М. Козыбаева, г. Петропавловск

Что есть напиток? Напиток – это жидкость для питья. В современном нам смысле слово появилось в конце 18 века. Алкогольные напитки назывались питиями, а прохладительные в 19 веке - «пойлом». В русском языке до сих пор, говоря «он пьет» или «он выпил», без уточнения подразумевается употребление алкогольного напитка, пьянство. Слово же «напиток», применяемое первоначально только к безалкогольным жидкостям, произошло не от слова «пить», а от слова «напитать», то есть накормить, насытить.

Лексика, соотносимая с понятиями «питье», «пьянство», «опьянение», «выпивка», безусловно, принадлежит в русской поэзии к разряду эмоционально окрашенной, а в определенные исторические периоды отчасти табуированной.

В дохристианскую эпоху на Руси потребление алкоголя имело место главным образом на языческих пиршествах (народный и княжеский пиры, игрища, тризны). Известно, что в Древней Руси пьянства не было вовсе. Население Древней Руси не выращивало виноград, и вино для Причастного таинства привозилось из Византии. Хмельными напитками были сбродивший мёд и пиво.

С этих далеких времен сохранился знаменитый рефрен многих народных сказок: «И я там был. Мед, пиво пил. По усам текло, а в рот не попало». Хмельное питье каждый варил сам для себя, сколько ему нужно было для обихода. Иногда напитки варили семьями, миром, что получало название мирской бражки, мирского пива. Общины и миры, города и села сходились на игрища, собирались на братчины, пиры и беседы. На народные пиры приглашался князь, на пир княжеский собирался народ.

Иван Прыжов приходит к выводам: «Строй земской жизни проявлялся в том веселом единении народа и князя-государя, которое мы встречаем на пирах Киевской Руси, древней Польши, еще жившей по-славянски, в чехах, и так далее по всей славянщине.

Общины и миры, города и села сходились на игрища, собирались на братчины, пиры и беседы, которые, по старой памяти, доселе еще именуются у народа почетными и честными. На народный пир приглашали князя, на пир княжеский собирался народ. Народная память донесла до наших дней известия о пирах князя Владимира. Изяслав и сын его Ярослав осенью 1148 года давали пир Новгороду: «Посласта подвойскеи и бориче по улицам кликати, зовуче к князю на обед от мала и до велика; и тако обедавшие, веселишася радостию великою и разеидошася в своя домаы». В общий строй жизни входила Церковь, которая учила: «Егда творите пир, и зовете и братию и род и вельможи, или кто в вас возможет князя звати, и то все добро есть, то бо в свете сем чешьтно. Призовите же паче всего оубогую братию, колико могуще по силе» [1, с. 33-34].

Слова киевского князя Владимира Святославича «Руси есть веселие пити, не можем без того бытии» не означали, что русский народ не мог обходиться в повседневной жизни без алкоголя. Киевский князь не мог представить себе пира без алкогольных напитков своего времени. Это был всего лишь навсего его вежливо-ироничный отказ мусульманским послам, склонявшим Русь к принятию ислама, который не допускал употребления алкоголя. Христианская вера, в которую был обращен русский народ, пить не запрещала, но требовала умеренности в отношении хмельного.

Всякое мирское дело непременно начиналось пиром, и поэтому в жизни народа хмельные напитки имели большое культурное значение. Стоит отметить, что потребление крепкого, и не только, алкоголя в больших количествах на Руси началось после открытия питейных заведений во времена правления Петра I. В допетровскую эпоху пьянство было свойственно некоторой части простолудинов из-за силой навязанного им кабацкого стиля потребления алкоголя. Аристократия и люд были гораздо менее подвержены этому пороку, поскольку им позволялось самим производить вино и потреблять в домашних условиях. Даже во время царских приемов и пиров неукоснительно соблюдался ритуал умеренного угощения медами и иноземными винами, после чего все чинно расходились.

Мотив опьянения имеет богатую традицию репрезентации в русском историко-литературном процессе. Его семантические поля включают вольнолюбивую вакхическую лирику, удалство гусарской оды, веселье и дружеское единение за чашей. С другой стороны, опьянение рассматривается как аналог утраты человечности, как национальная болезнь и сопрягается с антиэстетикой безобразного.

Оно становится также знаком бунтарства и ухода от бытовой исторической реальности. В поэтике модернизма опьянение сопричастно мистическому прозрению. Наша цель – проследить динамику мотива опьянения на примере творчества А. А. Блока.

Раннему творчеству поэта имманентно соединение мотива опьянения с интуитивным постижением высшей реальности («Мне снились веселые думы...», 1903):

Пьяна от веселого шума,
 Душа небывалым полна...
 Со мною – весенняя дума,
 Я знаю, что Ты не одна... [2, с. 120].

Лирический герой ощущает близость сострадательной души («В час, когда пьянеют нарциссы...», 1904), а субъектом опьянения становится не человек, а сама природа:

И, пока пьянеют нарциссы,
 Я кривляюсь, крутась и звеня...
 Но в тени последней кулисы
 Кто-то плачет, жалея меня [2, с. 143].

Уже в поэме «Ночная фиалка» опьянение приобретает негативную эмоциональную окрашенность, которой соответствует убогий пейзаж:

Только пьяные бабы ругались вдали.
 Над равниною мокрой торчали
 Кочерыжки капусты, березки и вербы,
 И пахло болотом [2, с. 161].

«Осенняя воля» (1905) репрезентирует универсальный характер опьянения как признака национальной ментальности:

Буду слушать голос Руси пьяной,
 Отдыхать под крышей кабака [2, с. 195].

Опьянение сопрягается с картинами Апокалипсиса («Последний день», 1904): «Женщина-блудница – от ложа пьяного желанья – / На коленях, в рубашке, поднимала руки ввысь...» Лирическому герою открывается апокалиптическое видение: «Розовым зигзагом в разверстой лазури / Тонкая рука распластала тонкий крест» [2, с. 236]. Подобные картины присутствуют в стихотворениях 1904-1905 гг. «Гимн», «В кабаках, в переулках, в извивах...», «Легенда», «Невидимка».

В стихотворении «Незнакомка» «окрики пьяные» намечают тему пошлого мира. Однако мотив опьянения в «Незнакомке» развертывается далее в двух планах: бытовом и метафорическом,

отчетливо символистском. Вино названо «влагой терпкой и таинственной». Эпитеты «терпкая» и особенно «таинственная» придает вину особый ценностный смысл, но при этом вино, словно это всего лишь напиток, «оглушает», опьяняет в буквальном смысле слова. Предметны и отталкивающие «пьяницы с глазами кроликов» [2, с. 261]. Затем мотив опьянения приобретает вновь символистский смысл некоего преобразования души:

И все души моей излучины

Пронзило терпкое вино [2, с. 262], – хотя ощущаемое откровение представлено размытым, неопределенным и несколько сомнительным: «тайны» - «глухие», а «солнце» – «чье-то». Тем не менее и эти «тайны», и «солнце» явно противопоставлены скучному пошлому миру. «Глухие тайны» контрастируют с диким и глухим воздухом дачной местности из второй строки, а «солнце» – с бессмысленным кривящимся «диском» из двенадцатой. Соответственно, и финальное утверждение «Я знаю: истина в вине» отнюдь не звучит как простое согласие в возгласом пьяниц-пошляков «In vino veritas».

В циклах А. А. Блока «Город», «Родина» образ нищей России неизменно сопровождается мотивом вина, но это не культовое (эстетское), а бытовое пьянство, совершающееся не в ресторане, а в кабаке, сопровождается не полетом-танцем, а оторопью, пьется не искрометное шампанское, а зелье, водка, брага; явственны традиции не Ницше, а Н. А. Некрасова, его «Пьяной ночи» и стихотворения «Пьяница».

Меняется тип стиховой структуры: поэты ориентируются не на элитарную, а массовую культуру, городской романс, частушку, плясовую. Усложняется субъектная организация: вместо условного лирического героя или героя-маски нередко происходит переплетение голосов лирического и ролевого героев, как в стихотворении А. А. Блока «В октябре»:

Открыл окно. Какая хмурая
 Столица в октябре!
 Забитая лошадка бурая
 Гуляет во дворе... [2, с. 266].

Казалось бы, это слова лирического героя, но элемент сюжетности и характерные просторечные интонации говорят о том, что субъект, скорее, ролевой:

А все хочу свободной волею
 Свободного житья,

Хоть нет звезды счастливой более
С тех пор, как запил я! [2, с. 266].

Мотив вина связан с дионисийским священным экстазом, позволяющим преодолеть ограниченность отдельного «я». Культовое пьянство (причащение из золотой чаши) приобщает героя к вечно движущемуся, «танцующему» Космосу и к Вечности. Вино конкретизируется как легкий хмель, или шампанское. Его атрибуты – брызги, пена, струи, потоки. Цвет этого хмельного напитка светлый (золотой, метельно-серебряный, изумрудный, пламезарный), он сливается с образами неба и воздуха. В «Снежной Маске» А. А. Блока «вино волшебств» сопрягается с вечностью:

И вновь, сверкнув из чаши винной,
Ты поселила в сердце страх
Своей улыбкою невинной
В тяжелозмейных волосах.
Я опрокинут в темных струях
И вновь вдыхаю, не любя,
Забытый сон о поцелуях,
О снежных вьюгах вокруг тебя [2, с. 277].

Результат символистского жизнетворчества – это творение нового искусства, следствие приобщения к мировой стихии – стихи, с прихотливыми, изысканными ритмами, необычной рифмой, выразительной звукописью («Настигнутый метелью» А. А. Блока). Однако поэт пережил угасание мистического восторга. В статьях А. А. Блок напряженно размышляет о дрянной интеллигентской жизни и обещает («Ах я, хулиган, хулиган!») плеснуть на умных господ «немножко винной лирической пены: вытирайте лысины, как знаете» [3, с. 396]. Он остро ощущает «болезнь, тревогу, катастрофу, разрыв» не только веков, культур, но и разрыв между интеллигенцией и народом. В статье «Стихия и культура» А. А. Блок пишет:

...великий сон и разымчивый хмель – сон и хмель бесконечной культуры, – «аполлинический сон», в котором пребывает «цвет интеллигенции, цвет культуры» [3, с. 396]. В стихах младосимволиста периода «антитезы» часто звучит горькая самоирония («Я знаю: истина в вине»).

Показательны блоковские стихотворения «Клеопатра» 1907 года и «Поэты» 1908 года. Стихотворение «Клеопатра» обрамляется мотивом опьянения. В начале это опьянение пошлой толпы, из которой лирический герой себя не выделяет: «Открыт

паноптикум печальный / Один, другой и третий год. / Толпою пьяной и нахальной / Спешим... В гробу царица ждет» [2, с. 274]. Имеется в виду музей восковых фигур, который часто посещал А. А. Блок. Созерцание восковой фигуры Клеопатры формирует оппозицию «поэт / проститутка». Поэт и куртизанка объединяются состоянием опьянения и противопоставляются эмоциональной реакцией: «Тогда я исторгала грозы. / Теперь исторгну жгучей всех / У пьяного поэта – слезы, / У пьяной проститутки – смех» [2, с. 275].

Пространство поэтов – зыбкое, непрочное. В их творческом процессе опьянению отводится роль источника вдохновения:

За городом вырос пустынный квартал
На почве болотной и зыбкой.
Там жили поэты, – и каждый встречал
Другого надменной улыбкой.
Напрасно и день светозарный вставал
Над этим печальным болотом:
Его обитатель свой день посвящал
Вину и усердным работам.
Когда напивались, то в дружбе клялись,
Болтали цинично и пряно.
Под утро их рвало. Потом, запершись,
Работали тупо и рьяно... [2, с. 421].

Опьянение для богоподобного творца превращается во «всемирный запой», подчеркивая его теургическую функцию, его избраннычество и сопричастность дионисийской стихии:

Пусть я умру под забором, как пес,
Пусть жизнь меня в землю втоптала, –
Я верю: то бог меня снегом занес,
То вьюга меня целовала! [2, с. 422]

А. А. Блок показывает Россию страной вечного пьянства, это царство Смерти. Царство смерти рисует А. А. Блок в «Страшном мире», «Плясках смерти»:

Как тяжко мертвецу среди людей
Живым и страстным притворяться!
Но надо, надо в общество втираться,
Скрывая для карьеры лязг костей...
Живые спят. Мертвец встает из гроба,
И в банк идет, и в суд идет, в сенат...
Чем ночь белее, тем чернее злоба,
И перья торжествующе скрипят [2, с. 360].

Умиранию души соответствует появление нового лирического субъекта – некий «он», как бы объективированный для самого себя лирический герой. Итак, герой стихов Блока то совершает «восхождение» в Пьяную вечность, то – «нисхождение» в Вечное пьянство. Например, в стихотворении «Я пригвожден к трактирной стойке. / Я пьян давно. Мне всё – равно» 1908 года:

А ты, душа... душа глухая...

Пьяным пьяна... пьяным пьяна... [2, с. 448].

При этом опьянение природой и весной мотивирует жизнеутверждающую эмоциональную окраску поэтического цикла 1907 года «Заключение огнем и мраком»:

Принимаю бессонные споры,

Утро в завесах темных окна,

Чтоб мои воспаленные взоры

Раздражала, пьянила весна! [2, с. 315].

Как известно, А. А. Блок принимает и прославляет революцию в трактовке, которая вполне соответствовала бунинской - отвращение к размеренным будням, знаменитая русская тоска, выливающаяся в жажду «праздника», реализуемого в пьянстве и бунтарстве.

Отмыкайте погреба,

Гуляет нынче голытьба [2, с. 640].

Таким образом, мотив опьянения пронизывает все творчество А. А. Блока. Символический мотив опьянения в его художественном мире приобретает семантическую и оценочную поливалентность. Если в ранней лирике опьянение сопрягается с творческой позитивной стихией, весельем, то позднее, начиная с поэмы «Ночная фиалка», в его эмоциональной окрашенности появляется семантика разрушения и гибели, имманентная картине «страшного мира». Опьянению в контексте поэтического творчества имманентна связь с идеей богоизбранности художника, с преодолением быта и выходом в бытие. Мотив опьянения, т. о., обеспечивает целостность и единство поэтического мира А. А. Блока.

Е. Эткинд писал: ««Я знаю: истина в вине», его опьянение, его «вино» инсе, чем то, которым дурманят себя «пьяницы с глазами кроликов». Сила этого поэтического, т.е. иносказательного, вина в том, что оно сквозь мертвую прозу пошлости позволяет видеть поэтическую сущность мира – в конечном счете мира единого, целостного» [4, с. 382].

ЛИТЕРАТУРА

1 Прыжов И. Г. История кабаков в России. – М.: Дружба народов, 1992. – 380 с.

2 Блок А. А. Стихотворения. Поэмы. Театр. – М.: Издательство «Художественная литература», 1968. – 840 с.

3 Александр Блок, Андрей Белый: Диалог поэтов о России и революции. – М.: Высшая школа, 1990. – 686 с.

4 Эткинд Е. Г. Поэзия и перевод. – М.-Л.: Советский писатель, 1963. – 430 с.

ГАЗЕТ – ХАЛЫҚ ЖАРШЫСЫ

БОРАНБАЕВА А. Ж.

студент, ИнЕУ, Павлодар қ.

ИМАМБАЕВА Ф. Е.

ф.ғ.д., профессор, ИнЕУ, Павлодар қ.

Жалпы газет дегеніміздің өзі не? Оның қандай пайдалы жақтары бар? Газеттің атқарар міндеті мен жүгі қандай? Осы сұрақтар қоғамдағы өзіндік пікірі бар, ойлы азаматтардың қайсысын болмасын толғандырады деп білеміз. Газет дегенге тікелей анықтама берудің қажеті де жоқ. Ол қоғамның жаршысы, адамдарға түзу жол сілтеуші. Бағыты мен бағдарын айқындап беретін құрал іспетті [1].

Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі. Адамға көз, құлақ, тіл қандай керек болса, халыққа газет сондай керек. Газеті жоқ жұрт басқа газеті бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керең, тілі жоқ мақау, көзі жоқ соқыр сықылды. Дүниеде не болып жатқанын көру жоқ, не сөйленіп жатқанын есту жоқ, өз пікірін айту жоқ. Бүтін дүние жүзіндегі халықтар телеграмм, телефон, пошталардың арқасында бір-бірімен хабарласып, газет арқылы жұртқа жайып, бір үйдегі адамдардай сөйлесіп отыр. Дүниеде болып жатқан істер, сөйленіп жатқан сөздер – кімге пайдалы? Кімге зарарлы екендігін күні бұрын біліп, пайдалы болса, шаттанып, зарарлысынан сақтанып тұрады.

Екінші, газет – жұртқа қызмет ететін нәрсе, олай болатын мәнісі жұрттың білімді, пікірлі, көргені көп көсемдері, оқығаны көп адамдары газет арқылы халықтың алдына түсіп, жол көрсетіп, жөн сілтеп, басшылық айтып тұрады.

Үшінші, газет – халыққа білім таратушы. Олай дейтініміз, газеттен жұрт естімегенін естіп, білмегенін біліп, бірте-бірте білімі молайып, зейіні өсіп, пікірі ашылып, парасаты жетікпекші.

Төртінші, газет – халықтың даушысы. «Жұртым» деп халықты арын арлап, зарын зарлап, намысын жоқтайтын азаматтары газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарарына қарсы тұрып, қарғаға көзін шоқытпасқа тырысады.

Халыққа газеттің осындай пайдалы қызметтері бар екендігін білген жұрттар газетті киетін киімі, ішетін тамағы, үстіндегі үйінен соңғы керек нәрсеге санайды. Газеттің пайдасын білімді, өнерлі халықтар көбірек біледі. Сондықтан неғұрлым білімді, өнерлі халық болса, соғұрлым газет-журналдары көп.» – 1913 жылдың 2 ақпаңында дәл осы сөздермен «Қазақ» газетінің редакторы Ахмет Байтұрсынов алғаш мақаласын бастаған еді [2].

Газеттердің пайда болуын қарастыратын болсақ, оның үш себебін бөліп көрсетуге болады: көбінесе экономикалық қызмет алады, қоғамдық топтардың қызығушылық танытқан көпшілік пікірін қалыптастырады және мемлекеттік идеологияны жүргізеді. Сол себепті өткен XX ғ. басында мерзімді басылым ретінде газеттің негізгі қызметі түбегейлі айқындалды. 1868-69 жылдардағы патша өкіметінің қыр болыстарын басқару жөніндегі ережелері Қазақстанда ел билеу, әкімшілік жүйесінің жаңа түрін енгізді. Қазақстан территориясы 3 генерал-губернаторға бағынған 6 облысқа бөлінді. Орал және Торғай облыстары Орынбор генерал-губернаторлығына, Ақмола және Семей облыстары Батыс Сібір генерал-губернаторлығына, Жетісу және Сырдария облыстары Түркістан генерал-губернаторлығына қарады. Патша өкіметі бұл кезде өзінің отаршылдық саясатын жүргізуде татар тілмаштарының «көмегінен» бас тартып, қазақтың ұлттық буржуазиясына арқа сүйей бастады. Патша әкімшілігінің бұйрық-жарлықтарын жергілікті әкімдерге өз тілінде жеткізу, отаршылдық саясатты күшейте түсу, өкілеттік құжаттарды жергілікті халықтардың ана тіліне жариялап, сөзсіз орындаттыру, патша өкіметінің ресим көзқарастарын халық арасына кең тарату мақсаты қазақ тілінде шығатын газетті қажет етті. Сөйтіп, алғашқы газеттер жергілікті әкімдердің қазақ елін басқару ісін жеңілдету ниетімен шығарыла бастады.

Қазақ тіліндегі тұңғыш газеттер «Түркістан уәлаятының газеті» мен «Дала уәлаятының газеті». 20 ғасырдың басында қазақ зиялылары ұлттық мүддені көздеп, бұқаралық сананы оятуға ұмтылған «Қазақ» газеті, «Серке» газеттерін шығару қолға алынды [3].

Сондай газеттердің бірі де бірегейі қазақ тіліндегі алғашқы газеті-Түркістан уәлаятының газеті. Түркістан генерал-губернаторының орталығы Ташкент қаласында 1870 жылдың

28 сәуір айында шыға бастаған. Газеттің айына 4 нөмірі (екеуі қазақша, екеуі өзбекше) шығып тұрды. Газет алғашқы хабарламада «түркістан ведомствыларына» қосымша делінгенімен, көп ұзамай-ақ өз алдына жеке газет ретінде шығып тұрған. Газет редакторы он жылдан астам уақы бойы генерал-губернатордың тілмашы Ш. М. Ибрагимов болды.

Газеттің негізгі бағдарламасы-үкіметтің бұйрық-жарлықтарын, сот орындарының үкімдерін, сауда хабарларын, Ресей және басқа мемлекеттердің өмірінде кездесетін оқиғаларды, шаруашылық хабарларын жазып тұру болды.

Сонымен қатар мұнда қазақ халқының тарихы, мәдениеті, әдебитіне қатысты материалдар да жарияланды. Материалдар мазмұнына қарай негізгі екі топқа бөлінді: ресми және ресми емес. Ресми материалдарға үкімет бұйрықтары, кейбір саяси-экономикалық мәселелер, ресми емес бөлімге жай корреспонденциялар, тарихи мақалалар мен көркем әдебиет үлгілері жатты. Газет материалдары публицистикалық, ғылыми, көркем әдебиет және ресми іс қағаздар стилінде жазылды [4].

Әрине, қазір заман да, адамдардың ойлау жүйесі де, көзқарасы да, бәрі өзгерді десек қателеспеспіз. Қазіргі заманғы адамдардың өзгерудегі басты себебі, техника құралдарының шарыштап дамуында жатыр. Оның ішінде-байланыс құралдары. Дәрігер мамандардың айтуы бойынша, ұялы телефонды ең көп дегенде күніне 3-4 сағат ғана пайдалану қажет екен. Оған қарсы қолданған жағдайда жүйке клеткаларына әсер етіп, көз жанарынан айрылу қаупі бар. Бірақ та, бұл ескертулерге көбінесе жастар мән беріп те жатқан жоқ.

Техниканың дамыған заманында газеттің сан-алуан түрі шығып жатыр. Ал, оның ішінде пайдаға асары қайсысы, оқырмандарының ықыласына бөленетін, болашаққа үн қататын газеттердің саны көп емес. Жақсы нәрсенің көп болмайтындығы белгілі. Жақсы нәрсе, кәдеге асар нәрсе уақыт өте келе өзінен-өзі нашарлардың қатарынан алға қарай ойысып кетуі заңды құбылыс. Қазіргі кезде газеттеріміздің таралымы аз деген ақпарат бар. Тіпті көбі осы газет деген дүниені керек етпейтіндей. Мекемелер амалсыз жазылады, ал сол мекемелерде жұмыс істейтін адамдар өздерінің қалауынан тыс, басшылық талап еткен газеттерге оның ішінде «Егемен Қазақстан», «Сарыарқа Самалы» сияқты газеттерге жазылуды әдетке айналдырды. Жазылған газеттерінің ішіне не жазылғандарына бас ауыртпайтындар да бар. Жазылды ма болды. Мекемедегі басшылық тарапынан «газетке жазылмапсың, осындай газетке жазылуды

жоғары жақтан жүктеп жатыр» деген сөздер құлақ етін жемесе болды. Оларға ең бастысы айлығы жүргені керек. Елінде не болып жатыр, нендей істер қолға алынайын деп жатыр, оған мемлекеттегі басшылардың, зиялы қауым өкілдерінің пікірі қандай, бір сөзбен айтқанда ұлтымыздың болашағы не болмақ деген сан түрлі сұрақтарға бас ауыртып жатқан қауым аз бұл күнде. Мұны айтып отырғандағы себебim көпке топырақ шашу емес. Оқығандарынан өзіндік тұжырым жасап, ой түйетіндер де жетіп артылады. Бірақ бұқара халықтың көп бөлігі елдің келешегіне мән бермейтіндер. Тiптi кейбiр мықты деген басылымдардың өзi кейбiреулердiң үйiнде түрлi қызмет атқарады. Яғни сiз бен бiз ойлағандай емес. Кейбiр газеттер жаз мезгiлiнде терезелердi күн көзiнен тұмшалау үшiн қолданылса, ендi бiрi қонақ шақырғанда астан кейiн қол сұртуге жырттылып кете барады. Тiптi керемет мақалаларға терезелерден телмiретiн болдық. Бұрыңғының қариялары секiлдi үйге келген газеттiң әр санын жоғалтпай, жыл соңында тiгiп қою деген дәстүр жоғалғалы қашан...

Қазiргi кезде ақпарат көзi өте көп. Теледидар, интернет, радио сынды ақпарат тарататын құралдар аз емес. Соның iшiнде газеттiң де алар орны, басар салмағы бар. Адамдар қазiр ақпараттың қайсысын оқу керектiгiнен жаңылды, себебi сананы интернет, жаһандану биледi. «Интернет-газет» деген ұғым пайда болды. Жарыққа шықпаса да ғаламторда электронды нұсқасы жарық көретiн газеттер бар бұл күнде. Осылар кейде газетке аз да болса кесiрiн тигiзiп тұрма деп те ойлаймыз. Бірақ, интернет бетiне шықпайтын, тек газетте ғана жарияланатын материалдар мол болса, оқырман баспасөзден алыстамайды. Газеттiң оқылуына бiрден-бiр себепшi болатын ол-дизайн. Газеттi ашқан жұрт ең бiрiншi суретiне көз жiберетiнi дәлелдеудi қажет етпейдi. Дизайны жоғары деңгейде жасалған газеттердiң оқылуы да анағұрлым көп болмақ.

Бүгiнгi таңда жалпы түрде Қазақстанда қазақ тiлiнде 449 газет жарық көредi. Кеңестiк дәуiрмен салыстырғанда қазақ басылымдары санының бұлай артуы тәуелсiздiк арқасында қол жеткен жетiстiк екенi даусыз. Осы газеттер негiзiнен қазақ тiлiнiң шешiмiн таппаған сан алуан мәселелердi үздiксiз көтерiп, тiлiмiздiң дамуына, оның Ата Заңда көрсетiлген мәртебесiне сәйкес қолданылуына қатысты жазудан жалыққан емес. Тек журналисттердiң ғана емес, тiлшi ғалымдар мен филологтардың, тiл жанашырларымен түрлi сала мамандары тарапынан тiлдiң жайын сөз еткен сан алуан мақалалар да негiзiнде қазақ тiлiнде жарық көретiн газеттер арқылы қалың

жұртшылыққа жол ашады. Сондай газеттердiң бiрi-республикалық «Егемен Қазақстан» газетi. Тарихы, беделi, қоғамдық пiкiрге ықпалы және таралымы жөнiнен «Егемен Қазақстан» газетi қашанда Қазақстандағы нөмiрi бiрiншi қазақтiлдi басылым болып келдi. Бейресми түрде ол елдiң бас газетi деп аталады.

«Егемен Қазақстанның» тарихы 1919 жылы 17 желтоқсанда Орынбор алғашқы саны жарық көрген «Ұшқын» газетiнен басталады. Одан кеiн газеттiң аты бiрнеше рет өзгердi. Басылым 1920 жылы «Еңбек туы», 1921 жылы «Еңбекшi қазақ», келесi жылы «Еңбекшiл қазақ», 1932 жылы Социалды Қазақстан» деген атпен шықты. Ал 1937 жылы «Социалистiк Қазақстан» болып өзгерiлдi де, осы атпен ол 54 жыл бойы жарық көрiп тұрды.

«Егемен Қазақстан» газетi құрылымдық жағынан материалдар тақырыбы мен атқарылатын жұмыс саласына байланысты Саясат және құқық, Экономика, Әлеумет және бiлiм, Мәдениет және руханият, Спорт, Интернет-редакция сияқты бөлiмдерге бөлiнген. iстейдi.

Газеттiң барлық облыста меншiктi тiлшiлерi, Алматы қаласында және Шымкентте тiлшiлер қосыны бар.

«Егемен Қазақстан» акционерлiк қоғамында 100-ден аса адам жұмыс

Ең жақсы газет бiздiң кемшiлiгiмiздi дер кезiнде айта бiлетiн, жетiстiгiмiздi көрсететiн құрал болу керек. Әрине, әр оқырман өзiне қажеттi газеттi iздейдi. Мысалға, менiң сұранысымдағы газет – сан қырлы, қызықты, тың тақырыптарға бара алатын, үнеми оқырманның пiкiрiмен санасатын газет деп айтар едiм. Өзiм әдебиетке жақын болғасын ба, әдеби газет-журналдарды үнеми оқып тұрам және де түрлi хабарландырулар мен жарнамалардың орнына ұлт зиялыларының, белгiлi қоғам қайраткерлерiнiң, қаламгерлердiң парасатты, пайымды сұхбаттарын, түрлi ой-толғамдарын оқығым келедi. Әйтпесе, ананы-мынаны бiр жазатын, ойдан-қырдан алынған хикаяттар, арзан әңгiме, өсек-аяң қуған саржағал газеттер жетiп артылады. Газеттердi ақтарып отырып жаба салатын кездерiм болады. Жүрекке жылы тиетiн, жан дүниеге әсер ететiн шынайы дүние iздеймiн. Кейде таппай налимын да. Қазiргi газеттер халықтың жүрегiне жақын нәрселердi емес, өздерiне керектi жарнама iздейтiн болды. Бұл нарықтық қоғамның талабы шығар деп ұқтым. Адамның жүрегiне, жан әлемiне, сезiм дүниесiне әсер етуден гөрi қу тiршiлiктiң қамына қажеттi жарнамалар, әр түрлi хабарландырулар мен тапсырыс мақалалардың саны артты. Себебi, қазiргi қоғамның

тыныс-тірлігі сондай, тек адамның ішіп-жеуіне, қалай киінуіне, ақша табудың жолына, жан бағуына қатысты жәйттер негізгі тақырып тіні болып отыр. Бұл оқырманның талғамын биіктетпейді, ой-өресін өсірмейді. Бұған журналистер қауымын кінәлаудан аулақпыз, олар осындай бір тәуелділік шеңберінде жүр. Осы орайда кезіндегі А. Байтұрсыновтардың ерен еңбегін айтпай кетуге болмас. Олар қоғамға жұмыс істеумен қатар, қазақ қауымының көзін ашу, көкірегіне нұр құю, санасына сәуле түсіру жағын ойлаған дарындылар еді-ау... Аллаға шүкір, қазіргі заман үніне сай, мазмұнды, қызғылықты, көркемдігі жоғары, сан қырлы, оқылымды газет-журналдар бар біздің елімізде. Оқырман сұранысындағы газет қандай болу керек?! Әр басылымның өз оқырманы бар. Газеттің қызықты да қарапайым, көңіл пернелерін дөп басатын, әр санына өзгеше нәр беріп, оқырманын күттіретін түрлі тақырыптары болады. Ондай ескірмейтін, оқылымды тақырыптарға «Айқынның» «Ақ сөйлесі», «Парасаттағы» Г. Бельгердің «Күнделігі», «Ақжүніс – Астананың» «Бақыттың кілті» секілді дүниелерді жатқызуға болады. Біздің қазақ газеттері осындай құнды дүниелер арқылы халықтың жүрегіне жол таба білуі керек-ақ. Осылардың қатарына әр саны кешігіп жетсе де халық үзбей оқитын «Сарыарқа самалы» газетін жатқызар едік. XX ғасырдың басынан шығып келе жатқан бұл газеттің қаншама тарихы бар. Әрдайым оқырмандарына белсенді түрде ақпарат таратып отырады. Ондағы Нұржайна, Қарлығаш сынды әпкелерімнің еліміздегі басты жаңалықтармен тың тақырыптарға түре салатыны таңғалдырады, қуантады. Мысалға алатын болсақ, балалар мен жасөспірімдерге арналған «Айналайын», жастарға «Жас Times», жас қаламгерлердің шыңдалуына «Әдебиет әлемі» сынды қосымшалары бар. Сонымен қатар, онда спорт, мәдениет, өнер, денсаулық сияқты тақырыптардағы мақалалар да шығып тұрады. Аға буынның жазғандарымен қатар жас буынның, кейінгі жеткіншектердің мақалалары да жиі жарияланып тұрады. Мағжан Жұмабаев айтқандай «Толқыннан толқын туады» дегенді ескерсек, бұл да бір жас буынның қанаттарын қатайтып, журналистика әлеміне кеңінен құлаш сермеуіне, сол арқылы олардың өсіп, қалыптасуына үлкен септігін тигізеді деп есептейміз. Жақсыны көре білу де білгірлік.

Облыстық газеттің тарихына көз жүгіртетін болсақ, газет 1929 жылы «Кеңес туы» атауымен өлкелік басылым ретінде жарық көрген. 1929 жылдың 15 ақпанында Павлодар өңіріндегі қазақ баспасөзінің негізі қаланды. Бұл күні «Сарыарқа самалы»

газетінің негізін қалаушы округтік «Кеңес туы» газетінің алғашқы нөмірі жарық көрген болатын. Газет алғашқы екі-үш ай бойы аптасына бір рет екі мың дана тиражбен шығарылып отырған. Елімізде шаруашылықты ұжымдастыру қозғалысына байланысты 1930 жылдың 14 ақпанынан бастап басылым атауы «Колхоз» деп өзгертілді. Ал 1938 жылдың 14 сәуірінен «Қызыл ту» деген атпен шыға бастады. Басылым 1991 жылдың 26 қыркүйегінен бастап «Сарыарқа самалы» деген жаңа атаумен жарық көруде. Апталық таралымы – 26 000 дана. Газет Ертістің Павлодар өңірімен қатар, еліміздің барлық облыстарына және Ресейдің Алтай, сондай-ақ Моңғолияның Баян-Өлгий өлкелеріне тарайды. 2016 жылдың 25 қазаны күні Павлодар облыстық «Сарыарқа самалы» газетінің 15 000-ыншы нөмірі жарық көрді.

Бұл газетте Инновациялық Еуразия Университетінің де қаншама түлектері еңбек етті және қазіргі кезге дейін еңбек етуде. Солардың бірі-Инновациялық Еуразия Университетінің алғашқы түлегі – Нұржайна Шодыр. Нұржайна Шодыр оқуын бітірісімен қазіргі таңға дейін «Сарыарқа самалы» газетінде тапжылмай еңбек етуде.

Өзімді оқырман ретінде сезініп, оқырманның көзімен қарасам, газет оқырмандарымен жиі кездесулер өткізіп, жастар оқуға қызығарлық танымды да тағылымды жаңа айдарлар ашылса оқырмандар нені оқығысы келетінін, нені құптап, нені құптамайтынын ашық айтса деп ойлаймыз. Бұл газеттің жыл бойғы бағыт-бағдарына көп көмектеседі. Мықты газет қандай болу керек дегенге келсек. Мықты газет – негізінен әр түрлі өсек-аян, қызық қуған сенсациялы тақырыптардан аулақ болса керек, яғни шағын көлемді мақалалардан бастап тіршіліктің терең толғақты тақырыптарына дейін қарапайым болған дұрыс. Жалпы, қарапайым нәрселер адамның қабылдауына жеңіл тиеді. Қарапайымдылық – ұлылықтың бастауы іспетті. Қарапайым дүниелер журналисттің ізденісімен, тапқырлығымен, ойының ұшқырлығымен ұштасып жатса нұр үстіне нұр, сол арқылы басылымның мықтылығын, сапасын көруге болады. Газет – біздің санамызға әсер етуші негізгі фактор. Ол – тәрбие құралы. Тәрбие құралында тілдің көркемділігі, ойдың жинақылығы, сөздің жандылығы бірінші орында тұруы шарт. Кез келген материалды ойлылықпен, көркемдікпен жазу әрине мүмкін емес. Нарықтық қоғамда бұқара халыққа сіздің көркемдігіңіз, сіздің тереңдігіңіз қажет емес сықылды. Бір сәт ойлап қараңызшы, ешқандай жан дүниенді байытпайтын, ойыңды өсірмейтін тек ақпараттық негізде сөйлейтін басылымдар қажет

шығар, алайда сезіміңе сезім, ойыңа ой қосатын, рухани азық беретін, таным кеңістігіңді ашатын, тұшынып оқитын құнды да қымбат дүниелер керек бәрібір! Қай тақырыпқа қалам салса да өзінің тақырыбын өзгеше қырынан аша білетін, тілдік көркемділігі жоғары, идеялы, сөзі сүйірік, қаламы жүйрік журналисті бар газет қайткен күнде де өзін сақтап қалады.

Демек, басылымның мықтылығы журналистке де байланысты.

Қазақ елінің ертеңі – қазақ тілінде! Ал оның дамуы, өркендеуі, өсуі тіл арқылы ғана көрінісін табады. Тілі бай елдің болашағы да жарқын, келешегі де кемелді. Қазақ тілінің дамуында қазақ баспасөзінің маңызы зор, рөлі ерекше. Ендеше біз баспасөзімізге қарап тіліміздің қаншалықты дамығандығын білеміз!

Ең жақсы газет біздің кемшілігімізді дер кезінде айта білетін, жетістігімізді көрсететін құрал болу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ж. Болатбекұлы. «Хал қалай, қазақ баспасөзі?» мақаласы. – «Қазақ үні» газеті. – № 18. – 19 маусым, 2013 жыл. Астана қаласы.

2 А. Байтұрсынов. «Қазақ газеті» газеті. – 2 ақпан, 1913 жыл. Орынбор қ.

3 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Ғылымтану. Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын. – Павлодар қ. «ЭКО», 2006 жыл.

4 Л. Дүйсембекова, «Іс қағаздарын қазақша жүргізу». – Ана тілі ЖШС, Алматы қ., 2001 жыл. – 47-49 бб.

ПОТТЕРИАНА ДЖ. К. РОУЛИНГ КАК ПОПУЛЯРНОЕ ЯВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

БУРСАГОВА Р. К.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Можно согласиться с тем, что «современного читателя, искусственного многообразием литературных жанров и направлений, очень трудно удивить и предложить поистине увлекательную книгу, захватывающую не только сюжетом, но и наводящую на серьезные размышления. Но все-таки есть авторы, способные заставить, как говорят, всех от мала до велика «запоем» прочитывать книгу, ставшую мировым бестселлером. Гораздо сложнее бывает угодить

подрастающему поколению, живущему в мире социальных сетей и интернет-технологий, чтобы вообще возникло желание взять именно эту книгу с полки, а читать ее было интересно и доступно [1, с. 14]. Сегодня есть такая серия книг, пробившая себе дорогу в сердца людей и занявшая почетное место не только в качестве книг для детского чтения, но и оцененная по заслугам взрослой читающей аудиторией. Это серия книг Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере, «мальчике, который выжил» [2, с. 3].

В данной статье мы постараемся рассмотреть литературно-художественное своеобразие цикла романов о Гарри Поттере с целью выявить феномен популярности данных книг.

В 1995 году Джоан Роулинг, никому не известная учительница, заканчивает свою рукопись романа «Гарри Поттер и философский камень», начатую в 1992 году и напечатанную на старой пишущей машинке для своей маленькой дочери. После восторженного отзыва Брайони Ивенса, читателя, которому было предложено оценить первые три главы книги, фулхэмская фирма литературных агентов «Christopher Little Literary Agents» согласилась представлять Роулинг во время поисков издателя. Книга была отправлена в двенадцать издательств, все из которых отвергли рукопись. Год спустя она, наконец, получила зеленый свет (и 1500 фунтов аванса) от редактора Барри Каннингема из лондонского издательства «Блумсбери». Каннингем предупреждал, что у Роулинг мало шансов заработать на детских книгах. Уже через два года Роулинг получила грант в размере 8 тысяч фунтов от Scottish Arts Council на то, чтобы она продолжила писать.

В том же году известнейшая киностудия Warner Brothers принимает решение об экранизации романов; Гарри Поттер стремительно завоевывает сердца многомиллионной аудитории – выхода каждой новой книги или фильма ждут, как всенародного праздника, а поклонники поттерианы в своем фанатизме затмили почитателей и «Звездных войн», и «Властелина колец» вместе взятых. В довершение всего, Джоан Роулинг превращается из скромной учительницы в самую богатую женщину Британии, получает наиболее престижные премии и награды, в ее честь называют астероид, и наконец, публика официально признает ее величайшей из ныне живущих писателей.

Также об успешности и феноменальности книг Дж. К. Роулинг говорят следующие факты. Романы переведены на 67 языков, в том числе – на русский язык. Известными на весь мир стали и экранизации

данных романов, в которых Джоан Роулинг дважды выступила в качестве продюсера (первой и последней части экранизации), а также приняла активное участие в написании сценариев ко всем фильмам. Также были созданы многочисленные фан-клубы и сайты.

В чем секрет успеха романов о Гарри Поттере пытались разобраться многие, на страницах прессы периодически появлялись статьи в поддержку той или иной версии о причинах популярности юного волшебника. Всех, высказывающих свое мнение, можно условно разделить на два лагеря: первые признают, что «Джоан Роулинг написала детский бестселлер и серия книг о Гарри Поттере достойна занять почетное место в ряду лучших детских произведений» [7]; вторые утверждают, что «феноменальный успех Гарри Поттера – лишь хорошо продуманная рекламная кампания, пиар-проект, продукт книжного рынка» [8].

Герой в литературе для детей – обычно ровесник читателя. Он наделен теми же привычками, слабостями, у него могут возникать такие же проблемы в отношениях с родителями и сверстниками. Но «Гарри не просто ровесник своих читателей. Он растет вместе с ними. Внутренний мир героя и его восприятие окружающей действительности меняются из романа в роман» [3].

Необыкновенной доброты мальчик, на которого сваливается слава, «избранность» – то, о чем другие могли только мечтать, а он при этом желает лишь одного – вернуть своих родителей. Славный мальчик, в чем-то абсолютно такой же, как и сотни его сверстников, но в чем-то – очень одинокий, непонятный другим, ибо зло, с которым ему пришлось столкнуться, оказывается не по плечу даже большинству взрослых волшебников.

Примечательным является то, что на фоне волшебного мира Роулинг умудряется рисовать вполне характерные для обычных людей взаимоотношения и чувства: автор с точностью передает человеческую психологию, особенно подростковую. Мы видим великолепно выписанные типажи: мрачный профессор зельеварения с глубоко запрятанным благородством и нежными чувствами, могущественный директор волшебной школы со своими «скелетами в шкафу», но более всего – совершенно замечательные дети: такие разные, взрослеющие с каждой книгой, а посему открывающие себе и нам всё новые черты характера.

Роулинг создала в своих книгах совершенно новый, удивительный, полный красок волшебный мир, который, тем не менее, бок о бок соприкасается с простой повседневной действительностью.

«Волшебники среди нас!», – будто говорит она публике, описывая все с такой достоверностью, что невозможно ей не поверить. Используя самые разные приемы, в том числе факты собственной биографии, национальный литературный колорит и многое другое, автор дает волю своей фантазии, поэтому повествование так захватывает. Но полный чудес и красок волшебный мир, в который Гарри попадает в самом начале, постепенно приобретает все более мрачные очертания. Потрясающая воображение детализация, придающая неповторимое очарование романам Роулинг, отходит на второй план, уступая место проблемам, с которыми приходится сталкиваться главному герою. Границы деления персонажей на положительных и отрицательных постепенно стираются. По мере взросления, герой лишается своих защитников: в пятой книге погибает крестный отец Гарри Сириус Блэк, в шестой – директор школы Альбус Дамблдор. Роулинг оставляет Гарри один на один с противостоящим ему злом, на него ложится вся ответственность за его будущее и будущее его друзей.

Время в детской литературе, как правило, весьма условно: события могут происходить во все времена, и лишь предметный мир указывает на принадлежность к тому или иному веку. Однако время не должно нарушать своего логичного хода, и календарно-сезонное течение обычно не уходит за пределы реальности. «События в книгах Джоан Роулинг происходят в современную эпоху, о чем свидетельствуют такие реалии как, например, метрополитен, телефон, телевизор» [4]. Но волшебный мир Гарри Поттера сохраняет свои древние традиции. В этом заключается еще один секрет успеха романов Роулинг. Волшебники живут среди нас. Мир волшебства существует параллельно реальному, обыденному миру и имеет схожую и, в то же время, свою собственную, уникальную структуру. У волшебников есть собственное правительство – Министерство Магии, школы (Хогвартс, Дурмстранг, Шармбатон), больницы (больница святого Мунго), банки (Гринготтс), денежные знаки (галлеоны, сикли и кнаты), своя железная дорога, которая связывает Лондон с деревней Хогсмид на севере Англии. Есть даже собственные игры – квиддич, плюй-камни, волшебные шахматы и другие. Волшебники предпочитают путешествовать через каминь, используя летучий порошок. Вместо шариковых ручек используются перья и чернильницы, письма пишутся не на бумаге, а на пергаменте, вместо почты, телефона и телеграфа сообщения доставляют совы.

Еще одной особенностью семикнижья Роулинг является мифология, основанная на литературных традициях предшествующих

поколений (например – в книгах появляются волшебные существа из мифов разных народов – драконы, кентавры, единороги, василиски, фениксы) и в то же время, это принципиально новое оформление уже известных образов, сюжетов, мотивов (появляются и другие волшебные существа, созданные уже авторским воображением: гиппогрифы, фестралы, дементоры). Одни становятся помощниками и защитниками, другие – воплощением зла и ужаса. Неслучайно было выбрано и само количество книг, так как цифра семь – «священное, мистическое, волшебное число, самое распространенное (наряду с тройкой) для всех религий» [1, с. 15].

Пожалуй, самым спорным вопросом, касающимся литературных достоинств книг о Гарри Поттере, является вопрос об идейной основе этого произведения. Высказываются различные точки зрения, однако самой основной является идея вечного противоборства добра и зла. История Гарри Поттера – это иллюстрация развития личности, проблем самостановления, саморазвития, выбора жизненного пути и утверждения собственной индивидуальности. Добро и зло здесь борются не только в мировом масштабе, но и в границах сознания каждого человека.

Важно отметить и проблемно-тематическое своеобразие данного цикла романов. Автор в своем произведении затрагивает такие вечные темы как темы любви, семьи, дружбы, жизни и смерти. Роулинг с самых первых строк романа говорит о важности семейных уз, когда, еще будучи ребенком, Гарри становится сиротой – он оказывается в семье единственных родственников со стороны матери, Дурслей, которые слышать о нем не желают. Однако Дамблдор все равно оставляет мальчика в семье Дурслей до его одиннадцатилетия, когда мальчик достигает возраста для начала обучения в школе волшебства и чародейства «Хогвартс». Дамблдор полагает, что родная кровь – лучшая защита для мальчика. «Я имею в виду, конечно, то, что твоя мать пожертвовала собой ради твоего спасения. Она дала тебе такую надежную защиту, какой он (Волан-де-Морт) и представить себе не мог, и она по сей день тебя оберегает. Таким образом, я решил положиться на материнскую кровь. И я отнес тебя к ее сестре, поскольку других родственников у нее не осталось» [6, с. 793]. Таким образом, Роулинг говорит о том, что именно семейные узы являются самым ценным, что может быть у человека.

Особое место в произведении отведено теме дружбы. Роулинг говорит о том, что «счастье можно найти даже в темные времена,

если не забывать обращаться к свету» [6, с. 47]. Таким светом для Гарри становятся друзья – Рон и Гермиона. На протяжении всей истории тянется неразрывная нить дружбы, которая проходит через все трудности. Каждый из них готов умереть друг за друга и именно дружба помогает победить им в борьбе со злом.

Остро встают в произведениях темы жизни и смерти. Данные темы начинают звучать в семикнижии Роулинг с самого начала. Автор противопоставляет чувства Гарри Поттера (любовь и волю к жизни) и Темного Лорда (зависимость и страх перед смертью), т.е. Гарри, не боясь смерти, выживает, тогда как Волан-де-Морт, пытаясь скрыться от нее, попадает в ее ловушку, и терпит последнее сокрушительное поражение. Противопоставляет автор и отношение остальных персонажей к жизни и смерти. Таким образом, общий вывод получается несколько неожиданным: отношение к жизни и смерти – чуть ли не главное, что разделяет светлых и темных магов в книгах Роулинг. В ее романах сражаются между собой, с одной стороны, Пожиратели смерти (т.е. те, кто боится смерти и пытается обрести бессмертие, пусть даже ценой чужих жизней), а с другой – «орден Феникса» (светлые маги). Неслучайно своим символом светлые маги делают феникса – неуничтожимую волшебную птицу, которая умирает много раз, но всегда потом воскресает из пепла. Получается, что «орден Феникса» тоже не чужд идее бессмертия, только бессмертие это не отрицает смерти, а наоборот, включает её в себя. Оно находится по ту сторону смерти. Это вечная жизнь.

Тема любви в произведении играет особенно важное значение. «В Отделе тайн есть комнатка, которую всегда держат запертой. В ней хранится сила, одновременно более чудесная и более ужасная, чем смерть, чем человеческий разум, чем сила природы. Пожалуй, она еще и самая загадочная из всех сокровищ, что там хранятся. Имя этой спасительной силы – любовь» [6, с. 800]. Любовь в произведении присутствует во всех ее проявлениях. Но именно любовь жертвенная есть основа всего произведения. Мать Гарри Поттера закрывает собой свое дитя, пытаясь защитить его от Волан-де-Морта и тем самым приносит себя в жертву. Ее любовь становится преградой, защищающей Гарри до его совершеннолетия. «Твоя мать умерла, пытаясь спасти тебя. Если на свете есть что-то, чего Волан-де-Морт не в силах понять, – это любовь. Он не мог осознать, что любовь – такая сильная любовь, которую испытывала к тебе твоя мать – оставляет свой след. Это не шрам, этот след вообще невидим... Если тебя так крепко любят, то даже когда любящий тебя человек

умирает, ты все равно остаешься под его защитой» [2, с. 385]. Таковы были слова Дамблдора, сказанные еще в самом начале семикнижья. Важно заметить, что главная интрига – в финале романа, и все, кто дочитают эту книгу до конца, поймут, что эта история – о великой силе любви. «Мне казалось, что я предаю Гарри, если не позволю ему жить дальше, жить правдой об огромной силе любви, которая ему открылась, – говорит писательница. – Я часто вспоминала о людях, на долю которых выпали ужасные испытания, например, они вернулись с войны и вынуждены строить свою жизнь заново. Я всегда думала: нужно быть очень смелым, чтобы восстановиться после травмы, ведь восстанавливать гораздо сложнее, чем разрушать. Иногда мне казалось, что нет другого выхода и Гарри нужно убить. Но потом я понимала, что это будет нечестно, ведь он мой герой, а значит должен совершить благородный поступок – вернуться с войны и попытаться построить новый, лучший мир, хотя бы для своей семьи, а в идеале – для всех» [4].

Также нужно сказать о том, что «книги Роулинг поднимают очень актуальные в современном обществе вопросы расовой терпимости, толерантности, равенства полов, влияние на сознание человека идеологии и средств массовой информации, соотношение этики и науки. Роулинг не поучает, ни в коем случае. Она показывает на конкретных примерах судеб своих героев, к чему приводит позиция молчаливого соглашательства или же сопротивления давлению обстоятельств, когда человек отстаивает своё право поступать по совести» [5, с. 8].

Но самой главной особенностью романов о Гарри Поттере, на мой взгляд, является гениальный замысел данной эпопеи, который раскрывается в самом конце произведения. Гарри с самого начала невольно становится живым символом борьбы со злом. Ему ничего не остается, кроме как возглавить эту борьбу – и мы видим, что он готов: сражаться, рисковать жизнью, порой теряя друзей и близких. И в то же самое время идет «борьба» и в его собственной душе, ибо сам смысл всех книг Роулинг состоит в том, что уже когда-то было высказано великим русским классиком, Достоевским, пускай несколько в иной форме: только наш личный выбор определит, какими мы будем, какая часть нас одержит верх. И вот в конце Гарри должен узнать главное: все его испытания, страдания, потери – весь путь его вёл к одному: зло в лице Волан-де-Морта не может быть уничтожено, пока жив он сам, так как в нём самом живет часть души Волан-де-Морта.

И перед нами уже глубокий моральный аспект: мы можем представить, что должен чувствовать человек, который хотел принести всем мир и спокойствие, но может сделать это лишь одним способом – принеся в жертву самого себя, явившись в стан врага, чтобы безропотно принять смерть.

И Гарри оказывается готов к такому исходу. Именно за эту готовность его и «возвращают» назад – умирает лишь жившая в нём часть души Волан-де-Морта. Вернее, его не возвращают – ему вновь дают выбор (и он заслуживает его своим подвигом, своей жертвой): «отправиться дальше», либо вернуться и завершить начатое, что Гарри и выбирает, вспоминая всех тех, кто остался, кому еще нужна его помощь.

В данной статье мы постарались рассмотреть литературно-художественное своеобразие романов о Гарри Поттере для выявления феномена популярности данных книг. Феномен популярности данных книг в том, что в форме захватывающей волшебной истории читателям подаются по-настоящему глубокие и важные тезисы: это повествование о великой силе любви, дружбе, храбрости, преданности, о борьбе добра и зла – глобальной и той, что идет внутри каждого из нас; о том, что у зла есть человеческое лицо – и порой не влияет на человека ни среда, в которой он жил, ни количество любви и заботы, которое он получил, а лишь пресловутый «выбор» – о чем и говорит нам автор. Таким образом, серия романов о Гарри Поттере стала не только феноменом в современной литературе, но и изменила жизнь самой Джоан Роулинг. Успех у читателей, а также кинофильмы, снятые по романам, принесли ей всемирную известность и состояние. Размышляя о своих книгах, Джоан Роулинг понимает, что это – лучшее, что она может предложить миру. Семикнижье вышло именно таким, как она хотела.

ЛИТЕРАТУРА

1 Анкушина Ю. П. Феномен книг Дж. К. Ролинг о Гарри Поттере // Филологические науки в России и за рубежом: материалы II междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 14-16.

2 Роулинг Дж. К. Гарри Поттер и философский камень. – М.: Росмэн-Пресс, 2005.

3 Одышева А. С. Феномен Гарри Поттера в современной культуре [Электронный ресурс] http://zhurnal.lib.ru/o/odysheva_a_/fenomenofharrypotter.shtml

4 Прохорова Ю. А. Гарри Поттер и феномен массовой культуры [Электронный ресурс] <http://www.detlitlab.ru/?cat=8&text=32>

5 Быкова Н. Ю. Научно-практическая конференция 14.11.2009 Актуальные проблемы изучения литературы в вузе и школе, Самарская Гуманитарная академия.

6 Роулинг Дж. К. Гарри Поттер и Орден Феникса. – М.: Росмэн-Пресс, 2006.

7 Кинг С. Э. О новом Гарри Поттере Дж. К. Роулинг [Электронный ресурс] <http://brat-nikodim.livejournal.com/127943.html>

8 Яковлев А. А Гарри Поттер: история создания и причины популярности [Электронный ресурс] http://www.langust.ru/news/13_09_13.shtml#ixzz4ampTsaxt

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ИНФОРМАЦИОННО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ

ГОРПИНЧЕНКО О. М.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Современное общество можно назвать информационным, где информация – это не только основное богатство XXI века, но и ключ к управлению. Информационное общество управляемо с помощью высшей формы информации – знаний. Сегодня именно интернет является самым колоссальным источником информации и знаний. Люди, контролирующие глобальные информационные источники формируют то, что называется «общественным мнением». Отношение к вопросу отражает окрашенность общественного мнения. Слово «информация» произошло от латинского слова «informatio» – разъяснение, изложение, осведомленность, то есть информация – это различные сведения на определенную тематику, необходимые, чтобы поставить людей в известность. Понятие «информация» включает в себя такие характеристики как: новизна, достоверность, актуальность, объективность и ценность [1, 174 с.]. На сегодняшний день информационно-познавательная сфера играет важную роль в жизни человека и тесно связана со многими общественными науками, такими как экономика, политология, история, право, социология, психология, а также лингвистика. Особый интерес к этой сфере проявляют и лингвисты-переводчики. Правильное

донесение информации является залогом успеха в политической деятельности, поэтому важно акцентироваться преимущественно на работе с профессионалами. Рассмотрим основную специфику перевода политических текстов более подробно.

Одной из особенностей перевода общественно-политических реалий является отражение особенностей жизни народа. В. З. Демьянков считает, что политический язык отличается от обычного языка тем, что в нем политическая лексика «терминологична», а обычные, не чисто «политические» языковые знаки употребляются не всегда так же, как в обычном языке [2, 32 с.]. Для политического языка характерно наличие специального словаря, хотя он также используется и в самых различных сферах жизни. Общественно-политический текст – это, прежде всего, выражение определенной точки зрения по вопросу на политическую тематику. К ним можно отнести выступления государственных, партийных и общественных деятелей; публикации международных, правительственных и общественных организаций; статьи, посвященные борьбе за мир, разрядке международной напряженности, ограничению вооружений, национально-освободительному движению, экономическим отношениям и т.д. Зачастую переводчикам бывает сложно правильно передать национальные политические реалии, не имеющие эквивалентов в других языках. При передаче возникают проблемы с поиском исторической и культурной индивидуальности.

Другой особенностью перевода общественно-политических реалий является то, что общественно-политические реалии чаще всего не имеют конкретных соответствий в других языках. Всем известно, что главной задачей переводчика является достижение адекватности и понятности перевода, т.к. очень важно умело произвести различные переводческие трансформации для того, чтобы текст перевода более точно передавал всю информацию оригинального текста [3, 42 с.]. Трансформация – это основа большинства приемов перевода. Для передачи политических реалий выделяют несколько основных способов: переводческая транслитерация и транскрибирование, калькирование, а также описательный перевод.

Чем отличается транскрибирование от транслитерации? Транскрибирование точно передает произношение с помощью специальных знаков, а транслитерация передает примерное произношение средствами другого языка. Различные политические термины следует охарактеризовать как особый тип языковых единиц, чаще подвергающийся транскрибированию. В результате

исследований учеными было выявлено, что первоначальным источником транскрипций, как правило, служат греческие, латинские, немецкие или английские единицы, в зависимости от того, какие корни лежат в основе исходного термина [4, 102 с.]. Кроме того, русские термины, отмеченные национальным колоритом, очень часто являются объектом транскрипции при переводе их на английский язык, например: большевики – the Bolsheviks; перестройка – perestroika; дума – duma и т. д.

Транслитерация имеет большое практическое значение и особенно часто применяется при переводе названий организаций, должностей, специфических для данной страны и понятий материального быта, а также для международной письменной унификации географических названий и собственных имён, например: колхоз – kolkhoz; совхоз – sovkhos; агитпроп – agitprop.

В ходе проведенного исследования, можно прийти к выводу, что в процессе перевода нередко распространён «симбиоз» транскрипции и транслитерации. В чистом виде транскрипция и транслитерация используются очень редко.

Калькирование используется при переводе названий памятников истории и культуры, названий политических партий и движений, например: Белый дом – White House, Зимний дворец – Winter Palace, Советский Союз – Soviet Union, the Democratic Party – Демократическая партия, Нацистский режим – the Nazi regime.

Калькирование, в свою очередь, может сопровождаться комментарием для разъяснения перевода реалий, состоящим обычно из одного и нескольких слов или использоваться без него, например: perestroika – «rebuilding» or «restructuring» [5, 81 с.].

Описательный перевод, который представляет собой развернутое объяснение словосочетания или слова: когда в русском языке отсутствует обозначаемая им реальия, например: maverick – государственный деятель, который занимает позицию, отличную от других; negotiated settlement – оглашение, достигнутое в результате переговоров.

Следует отметить, что в общественно-политических текстах, обзорах, статьях очень часто используется образная фразеология. Она обладает метафоричностью, тем самым придавая высказыванию выразительность, яркость, своеобразие [6, 93 с.]. Среди политических терминов и экспрессивных выражений можно выделить такие выражения как: Cold War – холодная война; Wild-cat strike – стихийная забастовка; The founding fathers – отцы-основатели.

При освещении событий внутри страны нередко используют метафорическое выражение: «home front», что в переводе означает «ситуация страны», которое заимствовано из военного языка.

Отсутствие прямых эквивалентов для политических реалий в словарном составе другого языка вовсе не означает, что их невозможно перевести на этот язык. Каждый из приемов передачи реалий имеет свои достоинства и недостатки. Выбор того или иного приема зависит от задачи, которая стоит перед переводчиком: сохранить колорит языковой единицы с возможной потерей для семантики или передать значение реалии, утратив при этом колорит. Тем не менее, главная задача переводчика – сделать перевод максимально приемлемым для носителя другого языка со своей культурой, поэтому следует по необходимости использовать переводческие приемы, чтобы добиться социальной корректности и адекватности.

Резюмируя все вышесказанное, можно прийти к заключениям:

1) В наше время информация имеет огромное значение в общественно-политической сфере. Однако, информация – это всего лишь «осведомлённость о том, что существует определенный предмет», а знание – это еще и способность этот «предмет» умственно воспроизводить;

2) Переводчику следует прибегать к ряду переводческих трансформаций для корректного донесения культурного контента политического текста;

3) При переводе политических текстов следует учитывать социально-культурный фактор языка оригинала, чтобы соблюдать экстралингвистические нормы политического языка, что поможет избежать ошибок в процессе перевода.

Для того, чтобы правильно передать определение предметов, о которых идет речь в оригинале, и образов, повязкам связанных с ними, необходимо обладать «фоновыми знаниями» о той действительности, о которой говорится в тексте оригинала, то есть совокупность представлений о том, что представляет собой реальный фон, на котором разворачивается картина жизни другой страны и народа [7, 115 с.]. Именно переводчик несет ответственность за адекватность и понятность своего перевода, поэтому профессионализм является важным критерием в его работе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Панов В. Г. Советская энциклопедия. – М.: Ежегодник БСЭМ, 1989. – 592 с.
- 2 Демьянков В. З. Политический дискурс: История и современные исследования. № 3. – М.: Политическая наука, 2002. – 43 с.
- 3 Комиссаров В. Н. Слово о переводе – М.: МО, 1973. – 215 с.
- 4 Бархударов Л. С. Язык и перевод. М.: МО, 1975 – 240 с.
- 5 Timothy J. Colton Russia: What everyone needs to know – New York: Oxford University Press, 2016. – 249 p.
- 6 Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – М.: МО, 1980. – 167 с.
- 7 Томахин Г. Д. Реалии. Американизмы. – М.: Высш. шк., 1988. – 239 с.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗА ПЕТЕРБУРГА В ЛИРИКЕ АННЫ АХМАТОВОЙ

ДОРОШЕНКО Т. А.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

XX век оказался веком потрясения для России и о том, как переживали этот век люди, как он «испытывал их на прочность» – об этом можно узнать только от тех, кто XX век пережил. Так, Анна Андреевна Ахматова ощутила на себе все тяготы времени и, благодаря своему поэтическому дару, тонко и выразительно описала его.

Она любила Россию всем сердцем, не покидала ее, сколько бы боли ей не причиняла родина, стойко выносила все тяготы и заслуженно стала в ряд ключевых личностей XX века.

Горбачев А. Ю., например, называет Анну Ахматову «Одной из знаковых фигур русской литературы», поясняя: «к какой крупной проблеме ни обратим мы взор: история, власть, и культура – всюду приложимы биография и творчество великой поэтессы. Она свидетельница самого кровавого и трагического периода русской истории, она испытала на собственной судьбе давление тяжелой десницы советской власти, она органично, как никто другой, соединила в своем творчестве художественные традиции XIX и XX веков, реализм и модернизм, и почти без потерь пережила годы свирепствования нормативной литературы. Ахматова по

многим «номинациям» была первой: «научила женщин говорить», показала, как можно оставаться русским поэтом в советскую эпоху, соединила женскую эмоциональность со способностью к строгому художественному анализу, довела до совершенства искусство «тайнописи» [1, с. 28].

Тема Родины является одной из центральных тем творчества Анны Ахматовой, а одним из ключевых образов – образ Петербурга. Именно поэтому целью данной статьи является раскрыть значение образа Петербурга в лирике поэта.

Сама Анна Ахматова не раз признавала значимость Петербурга в ее судьбе: «на скупых страницах прозы, почти чудом дошедших до нас, так как Ахматова неоднократно уничтожала свои рукописи, она сообщает, что помнит Петербург еще 90-х годов XIX века. Если учесть, что родилась она в июне 1889 года в Одессе, в двухлетнем возрасте перевезена была в Царское Село, а в Петербурге бывала наездами, то это не начало 90-х годов, а последние годы XIX века» [2, с. 2].

Петербургу, который стал неким культурным центром России, посвящен небольшой цикл стихотворений – «стихи о Петербурге»

Вновь Исакий в облаченье
Из литого серебра.
Стынет в грозном нетерпенье
Конь Великого Петра.
Ветер душный и суровый
С чёрных труб сметает гарь...
Ах! своей столицей новой
Недоволен государь [3, с. 68].

Петербург – место, где жили и творили великие русские писатели, сыгравшие ключевую роль в формировании культурного наследия. Анна Ахматова видит в Петербурге некий связующий элемент между эпохами. Посредством образа Петербурга она говорит об архаичности города, о сохранении культурного наследия в первоизданном виде, кроме того демонстрирует начитанность, любовь, восхищение к поэтам и писателям прошлого.

В самых ранних воспоминаниях Анна Ахматова отмечает: «...Это в сущности Петербург Достоевского» [4].

Не я одна, но и другие тоже
Заметили, что он подчас умеет
Казаться литографией старинной,
Не первоклассной, но вполне пристойной,
Семидесятью кажется годов [5].

Связь с эпохой понимается как связь с ее ключевыми личностями, такими как Ф. М. Достоевский, Н. А. Некрасов, М. Е. Салтыков-Щедрин, А. С. Пушкин.

Темнеет жесткий и прямой Литейный,
Еще не опозоренный модерном,
И визави меня живут – Некрасов
И Салтыков... Обоим по доске
Мемориальной. О, как было б страшно
Им видеть эти доски! Прохожу [5].

Здесь же и трепетное отношение к прошлой эпохе и неприятие современной ей, ведь не зря «не опозоренный модерном» Петербург вызывает восхищение, а модерн «позорит».

Петербург – это город Пушкина, любовь к которому выразилась не только в ее великолепном знании его творчества, но и в ее пушкиноведческих статьях и неугасаемом интересе к личности поэта, который был ей присущ до конца ее дней. Как не вспомнить строки из «Медного всадника», читая ахматовское признание в любви этому городу:

Как люблю, как любила глядеть я
На закованные берега [3, с. 84].

И снова в облике города для нее дороже всего были черты пушкинского Петербурга.

Город живет как бы вне времени, существуя в настоящем, так и не покидая своего прошлого, город, который она считала своим, населен дорогими ей писателями и поэтами.

Ахматова прекрасно знала и парадный город, и окраины.

...А я один на свете город знаю
И ощупью во сне его найду [3].

Петербург для нее – культурный центр, скопление творческой элиты, как прошлых веков, так и современного для нее времени. Так, «в начале 10-х годов, точнее под новый, 1912 год, на Михайловской площади открылось литературно-художественное кабаре «Бродячая собака». Здесь встречались поэты разных направлений и школ, общение это было для всех плодотворным. Завсегдатаями бывали здесь акмеисты: Н. Гумилев, М. Зенкевич, О. Мандельштам и А. Ахматова» [7, с. 188], которая посвятила вечерам в «Бродячей собаке» следующие строки:

Да, я любила их, те сборища ночные, –
На маленьком столе стаканы ледяные,
Над черным кофеом пахучий, тонкий пар,

Камина красного тяжелый, зимний жар,
Веселость едкую литературной шутки
И друга первый взгляд, беспомощный и жуткий [3, с. 114].
В начале 1913 года в связи с годовщиной открытия «Собаки»

Ахматова написала:

Все мы бражники здесь, блудницы,
Как невесело вместе нам!
На стенах цветы и птицы
Томятся по облакам.

Ты куришь черную трубку,
Так странен дымок над ней.
Я надела узкую юбку,
Чтоб казаться еще стройней.

Навсегда забиты окошки:
Что там, изморозь или гроза?
На глаза осторожной кошки
Похожи твои глаза.

О, как сердце мое тоскует!
Не смертного ль часа жду?
А та, что сейчас танцует,
Непременно будет в аду [5].

Таким образом, если прошлое города вызывает у Анны Ахматовой восхищение, то современное для нее представляет некий духовный упадок, но стоит отметить, что и это Анна Ахматова принимает, более того находит этот упадок неизбежным результатом исторических событий.

Любила Ахматова и театр, на сцене которого ставили балет Стравинского «Петрушка», о котором она пишет:

Из-за ширмы Петрушкина маска,
Вкруг костров кучерская пляска,
Над дворцом черно-желтый стяг...
Все уже на местах, кто надо;
Пятым актом из Летнего сада
Пахнет... Призрак цусимского ада
Тут же. – Пьяный поет моряк.. [3, с. 329].

Петербург – это не только город с его набережными, улицами и архитектурой, это люди, которые в нем живут, создают некую особенную атмосферу города:

В последний раз мы встретились тогда
На набережной, где всегда встречались.

Была в Неве высокая вода,
И наводненья в городе боялись.
Он говорил о лете и о том,
Что быть поэтом женщине – нелепость.
Как я запомнила высокий царский дом
И Петропавловскую крепость! –
Затем что воздух был совсем не наш,
А как подарок божий – так чудесен.
И в этот час была мне отдана
Последняя из всех безумных песен [3, с. 50].

Это стихотворение о несостоявшейся любви, и память о ней сохраняется вместе с памятью о городе. Для лирической героини Петербург это не просто фон событий, это его необходимый элемент – образ благодаря которому событие и остается в памяти.

Петербург для Анны Андреевны Ахматовой – место ее творческого подъема, ее активной литературной деятельности, именно здесь произошли судьбоносные для писательницы встречи и события. Образ Петербурга появляется в стихотворениях, посвященных не только непосредственно ему, но и в любовной лирике, в посвящениях друзьям.

«Нам бы только до взморья добратся,
Дорогая моя!» – «Молчи...»
И по лестнице стали спускаться,
Задыхаясь, искали ключи.
Мимо зданий, где мы когда-то
Танцевали, пили вино,
Мимо белых колонн Сената,
Туда, где темно, темно.
«Что ты делаешь, ты, безумный!» –
«Нет, я только тебя люблю!
Этот вечер – широкий и шумный,
Будет весело кораблю!»
Горло тесно ужасом сжато,
Нас в потемках принял челнок...
Крепкий запах морского каната
Задрожавшие ноздри обжег.
«Скажи, ты знаешь наверно:
Я не сплю? Так бывает во сне...»
Только весла плескались мерно
По тяжелой невской волне.

А черное небо светало,
Нас окликнул кто-то с моста,
Я руками обеими сжала
На груди цепочку креста.
Обессиленную, на руках ты,
Словно девочку, внес меня,
Чтоб на палубе белой яхты
Встретить свет нетленного дня [3, с. 90].

Образ Петербурга ярко передает не только атмосферу того времени, но и мироощущение Анны Ахматовой. Через него она показывает свою неразрывную связь великими деятелями русской литературы такими как Н. А. Некрасов, Ф. М. Достоевский, А. С. Пушкин, М. Е. Салтыков-Щедрин, Н. С. Гумилев, А. А. Блок и другие, связь с народом и Россией, ее прошлым, настоящим и будущим.

Анна Андреевна Ахматова с присущей ей выразительностью описала образ современного ей Петербурга, с его нравами, его культурой. Передала главным образом не только атмосферу того времени, но и то, как она ощущает себя в ней.

Она не боится обличать все недостатки Родины, но мирится с ними и не покидает страну несмотря ни на что.

Для Анны Ахматовой идеален тот «дотрамвайный» Петербург, его уклад и нравственные ценности «неиспорченные модернистами».

Именно через детали (трамвай, камин, снег, глаза, набережная, статуя Петра) А. А. Ахматова раскрывает образ Петербурга. Воспевает не только пейзажи и архитектуру города, но и своих современников, причем современники для нее не только именитые деятели искусства, но и народ в целом.

А. А. Ахматова ощущает себя нутривно от общества, в котором находится, переживает все потрясения, выпавшие на долю ее друзей и народа вместе с ним. Эта неразрывная связь и позволяет ей стать голосом своей страны, голосом, не только воспевающим Россию, но и надрывно скорбящим по ее судьбе.

Для Анны Ахматовой мир искусства, как современный для нее, так и классический, – мир духовности неразрывно связан с образом Петербурга.

Петербург Анны Андреевны Ахматовой – единое нерушимое целое изменчивости и архаичности. Она смиренно принимает его таким. Этот город воспринимается ей как сосредоточение культурного наследия всей России, кроме того с этим местом

связаны и личные переживания Анны Ахматовой: любовь, встречи, расставания – все в этом городе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Горбачев А. Ю. Анна Ахматова: Эволюция творчества в культурно-историческом контексте // Университетское образование – Минск, БГУ, 2010.

2 Вербловская И. Горькой любовью любимый Петербург Анны Ахматовой – СПб.: Журнал «Нева», 2003.

3 Ахматова А. Собрание сочинений : в 2 т. – т. 1. – М., 1986.

4 Ахматова. Юные годы Царскосельской Музы // электронный ресурс путь доступа: <http://www.litmir.me/br/?b=547109&p=1>

5 Ахматова А. Записные книжки // электронный ресурс путь доступа: http://imwerden.de/pdf/akhmatova_zapisnye_knizhki_1958-1966_1996.pdf

6 Ахматова А. Собрание сочинений : в 2 т. – т. 2. – М., 1986

7 Парнис А., Тименчик Р. Бродячая собака // Памятники культуры. 1983.

THE FUSION OF HUMAN LANGUAGE AND FOREIGN CULTURE

EPISHKO D., ILYASOVA D.

students, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda

KABENOVA D. M.

m.p.s., E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda

The pedagogical process of the XXI century is well known for the variety of its models. Not a single discipline of modern university exists isolated from the others. At this rate, the teacher must not only be good at his subject but also know the requirements of the modern world in a relation to the future professionals well. The majority of Kazakhstan population knows two or even more languages as well as their native one. Nowadays the question of bilingual education for Kazakhstan people is open.

The process of education the bilinguals occurs on several aspects in terms of linguistics, ethnolinguistics, culturology and sociolinguistics. If linguistics is the science of language then ethnolinguistics is the direction that stands for studying the dialogue of language and culture.

Sociolinguistics studies the language features of different social and age groups and culturology is a branch that studies the culture.

Based on the definition of ethnolinguistics we may firmly say that language and culture are closely related. Language lies at the heart of the culture. Traditions, customs, artworks, myths may only be relayed through the language. It's also important to say that the language development depends on the development of cultural activities of native speakers themselves. But it should be noted that ethno linguistics relays on historical information and searches for the reflection of this information in the modern world. However, as it was mentioned above, the language evolves and therefore culture progresses.

The problems of culture and language synergetics are getting real due to increasing the role of international relationships and cross-cultural communication, and by the growing of the role of foreign languages. Hence, a new science called cultural linguistics, which is one of directions of linguistics, has appeared. A. T. Hrolenko, J. S. Stepanov, N. D. Arutyunova, V. V. Krasnykh, V. N. Telia, A. V. Kostina, A. Vezhbickaja, N. I. Tolstoy, G. M. Alimzhanova, V. V. Vorobieva, V. A. Maslova, J. S. Stepanova, V. I. Karasik, E. A. Yakovleva, U. D. Apresjana, G. G. Slyshkina, V. M. Shakleina, A. D. Shmeleva, etc. have made a great contribution into the elaboration of cultural linguistics as a science.

The cultural linguistics term has appeared quite recently in the end of the twenties century. V. A. Maslova notes that cultural linguistics is a science, which has emerged at the interface of linguistics and culturology and does study the display of national culture, which has been reflected and established in language as humanitarian subject that, being a discipline, studies the material and spiritual culture embodied in a live national language and expressed in language processes.

It allows you to determine and explain how one of the fundamental functions of the language to be the tool of the creation, development, storage and transmission of culture is carried out. Its purpose is to study the approaches the language uses to store, transmit and carry out the culture in its units.

The ideas of Humboldt, according to which, language is the «national spirit» and «the very existence» of the nation, are the confirmation of these postulates. Culture primarily reflects itself in the language. It is the true reality of culture; it is able to introduce the person to the culture. Based on the Humboldt's concept, it can be confirmed that the culture, language and people are closely connected. This is the

kind of the relationship that cultural linguistics studies. Keeping this in mind, we have no right to say that the cooperation between linguistic and cultural studies is temporary. In other words, the interrelation between the language and culture, between the language and national consciousness also provides knowledge and studying the specific patterns of the whole «language-culture-identity» interrelation as a methodological basis of the theory of foreign language education.

The person's place is established in the public system by culture. Culture cannot be expressed and developed without the language, but the language is developed in culture. It shapes the language, which helps to transmit accumulated human experience to the next generation. Learning a foreign language – is not just an excellent knowledge of grammar, large vocabulary, communication skills, but also a knowledge of the native speaker culture. The comprehension of language and culture helps to understand person's thoughts completely.

Therefore, the study of foreign languages is aimed not only at mastering communication skills, but also at understanding of native speakers' culture. They are foreign languages that form a multicultural entity – a person representing several cultural communities. Such a person respects the language, customs, traditions and culture of native speakers. The person is important in the language for us. His vocabulary helps others to understand what the person do not know about himself. If the models are quite typical for a representative of a language community, the vocabulary and manner of speaking may indicate that he belongs to a particular society, bear witness of the education level, type of character, indicate the gender and age, etc. The language repertoire of a person, whose activities are related to the play of a dozen social roles, must be learned in consideration of the speech etiquette adopted in the society [1, p. 25].

For example, in the Karaganda State University named after academician E. A. Buketov, German language learners are encouraged to attend a club provided by a native speaker. Before each German feast the extracurricular activities are being prepared, where we study the culture and life of nation, interesting holiday facts, the way people greet each other, etc. Thus, the student has the opportunity not only to communicate during the class of a foreign language, but also to enrich linguaculturological knowledge directly with native speakers. It does help the audience to dive into the language environment. Most importantly, while an optional event there is no officious, and students cannot hesitate to engage into dialogue, to express their thoughts without fear of teacher evaluation.

These activities are based on the premise that culture lives and grows in the «linguistic envelope». Though earlier cultures were «real», today they are verbal. Language serves culture, but does not define it; he is able to create verbal illusion, like the verbal mirage that substitute a reality. Language is the means by which a person receives information about the culture; the thing that lies in the human being in the culture. For good reason Heidegger defines language as the «house of life» and states, «in the language of the home a person lives» [2, p. 127].

Problems of culture and language relate directly to our state. Kazakhstan is a multinational country; therefore, it is characterized by pluralism of cultures and multilingualism. Every day, each of us meets with the person of another culture, and the teacher is not an exception. He must take into account the particularities of each culture while teaching. Knowledge of these characteristics helps the teacher to choose a suitable technique, to motivate learning, make a connection, and most importantly to teach the material in a way student can feel a connection between the new theme and life, his culture and environment. More than 130 nationalities live in Kazakhstan: Kazakh, Russian, Tatars, Germans, Ukrainians, Uzbeks, etc. All of them speak their own language, Russian and foreign languages. Since the Russian language is more widespread among nations, you can study in Russian. Mutual respect of culture, language, traditions and way of life of other nations is natural for every citizen of Kazakhstan. However, Kazakhstan is not the only country in the world where the representatives of different nationalities coexist in piece and quite. Therefore, the coexistence of different cultures, learning foreign languages is an important issue for the entire world.

REFERENCES

- 1 Maslov V.A. Cultural linguistics - Moscow: Publishing Center «Academy», 2007.
- 2 Heidegger M. Worldview time // New technocratic wave on the West. - Moscow, 1986.

«ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ СӨЗДІК» ҰҒЫМЫ ЖӨНІНДЕ

ЕРМЕКБАЕВА М. С.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АХМЕТБЕКОВА А. М.

PhD докторы, қауымд. профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі уақыттағы маңызды және өзекті мәселелердің бірі стандарттау, біріздендіру, реттеу және терминологиялық сөздіктер құру болып табылады, осы мәселелер әр түрлі ғылым немесе техника салаларында жұмыс істейтін мамандар қажеттіліктеріне толық қанағаттандыра алмайды. Термин жасамның негізгі тәсілдерінің дамуы мамандардың қазіргі заманғы ғылым мен техниканың мәселелерін шешуіне белсенді қатысуына ықпал етеді, осылайша оның құзыреті арта отырады [1].

Терминографияның негізгі міндеті жіктеудің негізгі принциптерін және терминологиялық сөздіктердің типологиясын өңдеу, терминологиялық сөздіктер үшін арнайы лексиканы жекелеген типтерінің ғылыми негізделген принциптерін іріктелуін анықтау, сондай-ақ біртұтас принциптерді неғұрлым тиімді сипатталуын орнату және терминологиялық лексиканы арнайы сөздіктерде ұсынуы болып табылады. Әдістемені әзірлеу және арнайы сөздіктер жасаудың нақты тәсілдері терминографияның зерттеу пәні деп есептеледі [2, 6 б.]. Терминологиялық сөздіктердің талдауы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, яғни терминографияның нысаны терминдер, ал терминологиялық сөздіктер осы ғылыми пәннің нәтижесі болып табылады. Дегенмен, терминологиялық сөздіктің сапасы сол немесе өзге білім салаларының нақты әзірленген әдістер мен тәсілдеріне бағынады, ол терминдерді жүйелеуге және біріздендіруге ықпал етеді.

Терминологиялық сөздік ұғымы зерттеуден бұрын, бірнеше ғалымдардың сөздік ұғымының анықтамасына назар салайық:

Сөздік:

1 Белгілі бір тәртіппен орналасқан лингвистикалық бірліктерден тұратын және олардың мағынасын түсіндіретін анықтама кітап. Сөздік әр түрлі типті болуы мүмкін: лингвистикалық сөздік, политехникалық сөздік, терминдер сөздігі, энциклопедиялық сөздік.

2 Белгілі бір тілдің, диалектінің, қандай да бір әлеуметтік топтың және жеке жазушының Лексикасы, сөздер жиынтығы. Мыс., Пушкин тілі сөздігі, Абай тілі сөздігі, Актив сөздігі, Пассив сөздігі, Қостілдік сөздік [3, 344 б.].

Сөздік – нақты бір тілдің сөздер жиынтығы, аумақтық немесе әлеуметтік диалект; жазушылардың тілін ерекшелейтін тіл құрамының жалпы сөздігі, әдеби бағыт [4, 421 б.].

Сөздік – белгілі бір уақыттың барлық сөздердің жиынтығы. Тілдің сөздік қорын бірнеше критерийлерге жіктеуге болады: 1) семантикалық байланыс негізінде, оған синонимдер, антонимдер және т.б. жатады; 2) сөздің қалыптасуы негізінде (морфология); 3) кірме сөздердің тарихи аспектілерінің негізінде, шетелдік сөздер; 4) аймақтық немесе әлеуметтік дәрежесінде негізделген (диалект, жаргон); 5) статистикалық жиілік және пайдалану негізінде; 6) педагогикалық ой-пікірлер негізінде [5, 1268 б.].

Сөздік – 1 Тілдің, диалектінің, белгілі бір әлеуметтік топтардың жеке бір жазушының т.б. лексикасы, сөздік құрамы; 2 Сөздер мен морфемалардың, сөз тіркестері мен идиомалардың т.б. әліпби тәртібімен орналастырылып, олардың түсінігі немесе аудармасы берілетін анықтамалық кітап.

Сөздік халықтың мәдени, рухани өмірінде үлкен рөл атқарады, одан белгілі бір дәуірдегі қоғамдық білім, таным көрінеді. Сөздік ақпараттық қарым-қатынастық, нормативтік сияқты әр түрлі әлеуметтік қызмет атқарады. Сөздік қатынас құралы ретінде тілдің жетілуіне, бір қалыпқа түсуіне мүмкіндік береді.

Сонымен, жоғарыда айтылған бірнеше ғалымдардың анықтамасы бойынша, сөздік бұл нақты бір тілдің, әліпби тәртібімен орналасқан лексикалық бірліктер жинағы және сол бірліктердің анықтамасы.

Сөздіктердің типологиясын сипаттау кезінде жиі сипаттау нысанына назар аударылады (сөздіктерді сипаттау), демек, оларды энциклопедиялық және лингвистикалық ажыратулары, себебі лексикалық бірліктердің сипаттау тәсілдері берілген сөздіктерде айтарлықтай ерекшеленеді.

Сөздіктің лингвистикалық (тілдік) және энциклопедиялық екі түрі бар. Лингвистикалық сөздіктерге тілге (сөзге) байланысты сөздіктердің бәрі жатады. Олардың негізгі түрлері: түсіндірме сөздік – әдеби тілдегі жалпылама және жиі қолданылатын сөздердің нақты мағыналарын, ауыспалы мағыналарын, оларға қатысты тұрақты тіркестерді талдап түсіндіретін бір тілдік сөздік; аударма сөздік – екі немесе бірнеше тілдің сөздік құрамын салыстыра отырып, тәржімелеу арқылы жасалған сөздік; фразеологиялық сөздік – тілдегі фразеологизмдердің мағынасын түсіндіріп жасаған сөздік; диалектологиялық сөздік – тілдегі диалектілік ерекшеліктердің мағынасын әдеби сөздер арқылы түсіндіріп жасаған сөздік;

сөз-жасам сөздік – сөздің жасалған құрылымын түсіндіретін сөздік; тарихи сөздік – белгілі бір дәуірге тән тарихи сөздерді түсіндіретін сөздік; этимологиялық сөздік – сөздердің шыққан тегін түсіндіретін сөздік; терминологиялық сөздік – тілдегі термин сөздердің мағынасын түсіндіретін сөздік; синонимдер сөздігі – бір-біріне синоним болатын сөздердің сөздік; омонимдік сөздік – бір-біріне омоним болатын сөздердің сөздігі; орфографиялық сөздік – сөздердің орфография ережелеріне сай дұрыс жазылуын көрсететін сөздік; орфоэпиялық сөздік – сөздердің дұрыс айтылуын көрсететін сөздік; жиілік сөздік – белгілі бір мәтін көлеміндегі не нақты бір анықтамалардағы тіл бірліктерінің қолданылу жиілігін көрсететін тізбе. Ал сөздіктің екінші түрі: энциклопедиялық сөздік – қазіргі ғылыми саладағы білім жайынан қысқаша мағлұмат беретін сөздік [6, 258 б.].

Энциклопедиялық сөздік пайдаланушыға тиісті жағдайлар туралы мәліметтерді хабарлайды – заттар, оқиғалар, құбылыстар, онда лингвистикалық сөздік сөздердің мағынасын және қандай ортада қолданылатының түсіндіреді. Айта кететін болсақ, терминологиялық сөздіктер лингвистикалық ретіне жатады, себебі сипаттау нысаны тікелей термин (анықталатын ұғым) болып табылады.

П. Н. Денисов бойынша сөздіктің типологиясын келесі төрт координаттар негізінде анықталады: 1) лингвистикалық, 2) психологиялық, 3) семиотикалық, 4) социологиялық. Осы координаттардың әрқайсысы екі қосымша бағдары бар : 1) нақты берілген сөздік типіне байланысты, 2) кез келген сөздік типіне байланысты.

Сөздіктер типологиясы – бұл сол ғылым классификациясы, идеалды сөздік түсінігінде негізделген үлгі ретінде, тип түрінде, жоғарыда айтылған координаттарды ескеретін сөздік [7, 207 б.].

Терминологиялық жұмыс шеңберінде сөздікті жобалау кезінде түгендеу және нормативтік функцияларының лексикографиялық анықтамалығы ерекше рөл атқарады. Түгендеудің (сипаттаудың) астында барлық терминдерді жинағы және сипаттамасы түсіндіріледі, олар белгілі бір білім саласына немесе оның бір бөліміне тиесілі. Бұл жұмыстың нәтижелері сипаттамалық терминологиялық сөздіктер түрінде рәсімделеді (этимологиялық, тарихи, жиілік және т.б.). Инвентаризация терминологияны алдын ала ретке келтіру жумыстары мен қалыпқа келтіру кезеңіне көшуі болып табылады, соның нәтижесінде терминологиялық сөздік қалыптасады –

терминологиялық стандарт немесе ұсынылатын терминдер жинағы [8, 14-17 б.].

Ал терминдер жинағы терминологиялық сөздікті құрайды. Сондықтан, ғалымдардың анықтамасы бойынша терминологиялық сөздік (лингв.) – бұл белгілі бір тілдегі ғылым мен техника, өнер саласындағы арнаулы атаулардың сөздігі. Қазіргі сан алуан осындай үлкен-кішілі терминологиялық сөздіктер шығып, оларға лингвистика, әдебиеттану, музыка, металлургия өнеркәсібі, тау-кен ісі, физикалық география, математика, физика, астрономия геология, юриспруденция, педагогика, психология, медицина, іс жүргізу, экономика, философия, спорт, құрылыс және құрылыс материалдары, ботаника және топырақтану, теміржол қатынасы, биология, химия, археология, механика мен мәшине, мал дәрігерлік, әлеуметтік-экономикалық, анатомиялық, өсімдіктер физиологиясы мен биохимиясы, қоғамдық-саяси ғылымдарының терминдері енгізілді [9, 154 б.].

Терминологиялық сөздіктер – бір немесе бірнеше арнайы білім салаларының немесе қызмет түрінің терминологиясынан құрылатын сөздіктер. Терминологиялық сөздіктер, ең алдымен, терминологиялық лексикография (терминография) жетістіктерін көрсетеді. Сапалы ерекшеленетін сөздіктердің 3 түрі бөлінеді: жалпы ғылыми және жалпы техникалық сөздіктер; салалық терминологиялық сөздіктер; тар шеңберлі мамандық сөздіктері [10, 148 б.].

Терминологиялық сөздік – белгілі бір тілдегі ғылым мен техника, өнер, білім саласындағы арнаулы атаулардың сөздігі [6, 281 б.].

Терминологиялық сөздікте, яғни оның өзге түрлерінде, логикалық семантика нысаны ретінде жүйе ұғымдарының белгісі емес, ал термин, дәлірек айтқанда терминнің мәні анықталады [11, 27 б.].

Термин – арнайы мақсаттарға арналған белгілі бір тілдің лексикалық бірлігі, жалпы – нақты немесе абстракттілі – белгілі арнайы саланың немесе қызметтің теориялық түсінігін белгілейді [12, 32 б.].

Термин – белгілі бір ұғымдар беретін, ауызша белгілердің ерекше түрі, ғылым мен революциялық тәжірибенің осы кезеңде орнатылған, әрі терминмен берілетін терминологиялық ұғымы сөздік ұғымымен, күнделікті өмірдегі ауызша салмағына тән болғанымен келіспеу мүмкін [13].

Термин – бір және одан да көп сөзден тұратын және белгілі бір қызмет саланың шегінде ұсынылатын түсініктің лексикалық бірлік [14].

Жоғарыда аталған анықтамалар, терминдер бұл сөздер немесе сөз тіркестерінің, белгілі бір ғылым мен техника саласындағы ұғымдарды білдіретінің тағы бір рет растайды. Терминнің негізгі белгілерін көрсете отырып, лингвист – ғалымдар жалпы қолданылатын сөздерді бөліп тастауға тырысады. А. В. Суперанская термин сөздің сыртқы түрі сақтайтынын көрсетеді, бірақ өзінің мазмұны бойынша толық ажырасады. Егер әдеттегі сөз өзінің сыртқы нысаны арқылы танылатын болса, онда терминнің бірінші орында оның мазмұны болады. Терминнің түрі ерте кезеңдерінде анық емес немесе нақтылау мұқтаж етуі мүмкін. Бұл дәлелдеме терминнің жалпы лексика сөздерінен түбегейлі айырмашылықтарын тудырады [15, 83 б.]. Егер терминнің лексикалық және синтаксистік байланыстар туралы сөз шықса, бұнда терминді сөз ретінде қабылдауға болады. Алайда терминтану аясында термин сөзге қарама-қайшы келеді, себебі термин түсінікпен байланысты, ал оның түсінігі жалпыға қайшы келетін ерекше нәрсе ретінде ойланады. Термин тұтынудың арнайы саласына жатады және ұғымдарды атау үшін ғана қолданылады.

Терминологиялық сөздіктер белгілі бір саладағы мамандарына арнайы лексиканы кәсіби тұлғааралық қарым-қатынаста еркін пайдалануға, сондай-ақ белгілі бір білім қорын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Білімі және салалық терминологиялық сөздіктерді қолдануға арналған жаңа салаларының пайда болуы арнайы сөздіктердің жаңа түрлерінің туындауына себеп болуы мүмкін. Нақты әзірленген лексикографиялық параметрлер ғалым-мамандарының арнайы сөздіктер жасау кезінде қате шешімдерді қабылдау мүмкіндігін азайтады. Демек, кез келген терминологиялық сөздіктің сапасы, ең алдымен, автордың сөздікті сипаттау және дайындау кезіндегі неғұрлым маңызды және қажетті лексикографиялық параметрлерін саналы таңдауына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Beisembayeva G., Zharkynbekova Sh. Development Trends of Technical Terminology in the Germanic Languages // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 143. – P. 487-490.

2 Гринев-Гриневиц С.В. Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь: учебное пособие / 3-е изд., доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009 – 224 с.

3 Тіл білімі сөздігі. Словарь по языкознанию / под общей редакцией Э. Д. Сулейменовой. – Алматы: Ғылым, 1998. – 544 с.

4 Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / 2-е изд., стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.

5 Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. – London and New York: Routledge, 2006. – 1304 p.

6 Тіл білімі терминдерінің сөздігі. – Алматы: «Фирма ‘Орнак’» ЖШС, 2012. – 388 бет.

7 Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М.: Русский язык, 1980. – 253 с.

8 Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.

9 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том / Құраст.: М.Малбақов, Қ. Есенова, Б. Хинаят және т.б. – Алматы, 2011. Т.14: – Т-Ұ. – 800 бет.

10 Дубичинский В. В. Лексикография русского языка: учеб. пособие. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.

11 Авербух К. Я. Терминография: традиционное и специфическое // Теория и практика научно-технической лексикографии: Сб. статей. – М.: Рус.яз., 1988. – С. 27-34.

12 Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / 4-е изд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

13 Жубанов Х. К. Исследования по казахскому языку. – Алма-Ата, 1966. – С. 273.

14 Besse V. De., Nkwenti-Azeh B., Sager J.C. Glossary of terms used in terminology // Terminology. – 1997. – № 4 (1). – P. 117-156.

15 Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории / 6-е изд. – М.: Либроком, 2012. – 248 с.

МӘШҮР-ЖҮСІП ЖӘНЕ ДЫБЫСТАР ТІРКЕСІ

ЖӨКЕНОВА Т.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

А. Қ. ТҰРЫШЕВ

ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тіл тарихы тіл құрамындағы жеке элементтердің тарихы ғана емес – тілдік құралдар жүйесінің, солардың өзгеріп, дамуының тарихы. Тілдің фонетикалық жүйесінің тарихы немесе тарихи фонетика жеке дыбыстардың немесе жеке фонетикалық құбылыстардың өзгеру, даму тарихы ғана емес, ең алдымен фонетикалық заңдылықтар, фонетикалық құбылыстар жүйесінің тарихы болып табылады. Тарихи фонетика бүгінгі тіліміздің фонетикалық жүйесінің құрылымы мен жүйелік заңдылықтарының қалыптасуын, даму ерекшеліктерін түсіндіруі қажет. «Даму ерекшеліктері» дегенде бір тілдің өзімен ұялас, өзімен түбірлес жеке тілдерден, тілдер тобынан ерекшелену, айрықшалану, соның нәтижесінде дербестену жолдары еске алынады.

Дыбыс жүйесі – дыбыстар туралы ілім. Дыбыстар сөзді, сөздер сөз тіркесіп, сөз тіркестері сөйлемді құрайды. Осылар арқылы ойды білдіріп болсақ, онда сөйлеу дегеніміз дыбыстардың ұзыннан-ұзақ тіркесі болып шығады. Бірақ олар тұтас тіркес емес, түйдек-түйдек тіркес. Жазуда сол түйдектер сөздің ыңғайына қарай іштей бөлшектеніп кетеді.

Әр түйдектегі көрші дыбыстар өзара үндесіп, үйлесіп, кірігіп, тұтасып, басқаша айтқанда, бас түйістіріп, қол ұстасып, тіл табысып тұрады. Яғни дыбыстардың қатар тұруында тарихи қалыптасқан тәртіп, жүйе, заңдылық бар деген сөз. Тілді тіл етіп, бар табиғатын айқындап тұрған да дыбыстардың осы қасиеті деп түсіну керек.

Лексикалық құрамы, грамматикалық құрылымы ұқсас қазіргі түркі тілдері бірін-бірі жөнді ұға алмай қалатын болса, ол дыбыстардың әрқилылығынан емес, сол дыбыстардың өзара өзара қиюласып, ұқсасып тұру тәртібіне көп байланысты. Көне түркі тіліне оларды жақындататын да, алшақтататын да негізгі тетік баршасына ортақ, ұқсас дыбыстардың сөздің әртүрлі деңгейінде (басында, ортасында, соңында) өзге дыбыстармен қиюласу, тіркесу мүмкіндігі мен ерекшелігіне байланысты. Бұдан дыбыстар тіркесі фонетиканың өзекті мәселесі деген қорытынды шығады [1, 73-75]. Айталық, қазақ тілінде сөз басында айтылатын ғ, г, д, з кейде б дыбысы да таза түркілік құбылыс еместігі тарихи салыстырулар арқылы ғана

белгілі болды. Сондай-ақ ішкі қайта құру әдісін қолдану арқылы қазіргі қазақ тілінде кейбір сөздердің бас шенінде айтылатын ж және н, а және ы, а және е, ы және і дыбыстары бір-бірінен ерекше фонетикалық құбылыс емес, бір ғана дыбыстың әр түрлі көріністері екенін айқындауға да болады. Мысалы: жайқалу және найқалу, арс-арс және ыр-ыр, жалт етті, жылт етті, аңқаңдау және еңкендеу, ырк-ырк және ірк-ірк тәрізді параллельдер құрамында аталған дыбыстар бірінің орнына екіншісі айтылған, бірақ бір-бірінен лексикалық дербес мағыналы сөз жасалмаған. Қысқасы, бұл сөздер құрамында сәйкес қолданылған дыбыстар бір ғана фонетикалық құбылыстың әр түрлі көрінісі дәрежесінде ғана [2, 50-51].

Тек дыбыстарды транскрипциялаудың өзіндік қиындықтары (әсіресе баспа үшін) оларды фонемалар деңгейінде қарауға мәжбүр етеді. Олай болса, фонемаларға негізделген біздің жазуымызда дыбыстар тіркесі фонемалар тіркесі екені есте болуға тиіс.

Дыбыстар тіркесі – дыбыстардың бірімен-бірінің қатар тұру мүмкіндігі, тарихи қалыптасқан орны. Бұл – халықтың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жетілген, жүйеленген сөйлеу өнерінің жемісі, нәтижесі.

Қазақ тіліндегі негізгі үндестік заңдар деп жүргеніміздің. Өзі айналып келгенде, дыбыстар тіркесінің нәтижесі болып шығады. Бұл заң бойынша:

Бір сөз деңгейінде тек жуан дауыстылар немесе жінішке дауыстылар ғана тұра алады.

Сөз (түбір) ішінде, сөз бен қосымша, сондай-ақ сөз бен сөздің аралығында қатаң дауыссыздардан соң тек қатандар ғана тұра алады.

Өлгіндей жағдайда ұяндардан соң тек ұяң дауыссыздар тұрады.

Үнділерден соң ұяндар, қала берді үнділен келеді. Міне, бұлар – бүкіл тілдің болмыс, бітімін айқындайтын, өзге тілдерден ерекшелендіріп, айшықтандырып тұратын, ұзақ дамудың нәтижесінде қалыптасқан, бұлжымас заңдылықтар.

Тілдің тазалығын сақтап айту, жазудың дұрыс, бұрысын парықтап, зерделеу үшін тіліміздегі дыбыстардың тіркесімен білудің маңызы зор.

Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың тіркесі жөнінде алғаш орыс тілінде арнайы мақала жазған – Е. Омаров [3, 23-32]. Ол қазақ тілінде 9 дауысты, 34 дауыссыз бар деп анықтайды да, қосымшалардың түбірге жалғану ретін таблица түрінде көрсетеді. Осыған қарап қазақ тіліндегі дыбыстардың тіркесін тануға болады. Қатандарды 1, ұяндарды түрде d таңбалап, 1+d ешуақытта

тіркеспейтінін, қатар келе қалған күнде қатаңдар ұяңданып, немесе ұяңдар қатанданып кететінін мысалдармен дәлелдейді: ат + дорба = атторба, үш + жарым = үшшарым, ақ + бала = ақпала, сегіз + сом = сегіссом, көк + дөнен = көгдөнөн. Қатаң, ұяңдардың үнділермен тіркесуі ерекшеліктерін де дұрыс аңғарған: түрікмен – түрікпен, осман – оспан, дұшман – дұшпан, түк+неме=түктеме, іш+неме=іштеме т.б. Сондай-ақ ол алла – алда, молла – молда, абдолла – әбділдә, Мұхаммет – мағамбет – мәмбет, уммат – үмбет болып айтылатынын да ескерткен. Е. Омаров дыбыстар тіркесін дұрыс танып білген деуге әбден болады.

Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың тіркесін анықтаған ізденістер негізінен орыс тілі үлгісімен орындалған. М. Райымбекова қазақ тілінде 25 дауыссыз фонема барын ескертіп алды да, белгілі фонетист С. Трубецкойдың ізімен әлгі фонемалардың санын анықтауды мақсат етеді [4, 108-113]. Дауыссыздардың өзара тіркесуін көрсететін таблица ұсынады. Таблицада 19 фонеманың өзара тіркесетіні немесе тіркеспейтіні анықталған. Бірде-бір тіркеске мысал жоқ. Таблицаның айтуына қарағанда қазақ тілінде: бб, бр, бй, бл, бн, бр, бу сияқты тіркестер бар. Тіпті й, у фонемалары кез келген дауыссыздан соң қатар тұра алатын сияқты.

А. Исенгельдина қазақ, орыс тілдеріндегі дауыссыздардың тіркесін анықтап, түрлі заңдылықтар табуға тырысқан [5, 99-130]. Ол үшін 1954 жылы шыққан қазақша-орысша сөздіктен 10000 байырғы сөз қолданысты алады. Дауыссыздардың екіден, үштен тіркесу мүмкіндіктерін анықтап таблица ұсынады. Тек бұл тіркестер сөз ішінде кездесе ме, әлде сөз бен сөздің аралығында ұшырай ма, ол жағы белгісіз; мысал жоқ. Қалай болғанда да: нк, нғ, нқ, нб, нр, зр, мр, шр, тр, кр, пр, др, бр, ру, лу, шу, йу, бу, жу, уу, сш, ше сияқты тіркестер қазақ тілі дыбыс жүйесінде ұшырамайтыны анық.

Кейінгі бір тезис мақаласында М. Райымбекова қазақтың байырғы сөздері де қос дауыссыздан басталатынына назар аударады. Мысалы: блек, брақ, ктап, клем, пшак, псір [6, 98].

Қазақ тіліндегі дауыссыздардың тіркесімін – анықтап беруді мақсат еткен А. И. Рабинович тіркесімдерді нақты мысалдар арқылы дәлелдейді. Дауыссыздардың сөз ішіндегі тіркесімдерінен мыналарға назар аударайық:

мл (мемлекет), нм (менмендік), лу (балуан), рр (зәрредей), ру(шаруа), нк (зиянкес), нб (жанбас), нг (мінгес), тн (қатнас), км (тоқмейіл), қл (мақлұқ), бл (қаблан), бр (аброй), жн (мәжнүн), жл (мәжіліс), ғл (мағлұмат), сш (қосшы) [7, 77-87].

Қазақ тіліндегі дауыссыздардың тіркесімін ғылыми түрде жүйелеп, саралап беру міндетін өз мойнына алған С. Мейірбекова бұдан кандидаттық диссертация жазып, табысты қорғады. Мысалы: ру (аруа), рпп (серппестен), лл (алла), йу (хайуан), йқт (ұйқтау), сс (қисса), ну (жануар), км (тоқмейіл) т.б. «Өзге түгіл өзіне пайдасы жоқ» (Абай Құнанбаев) осындай жұмыстардан қазақ тілі жауып болып қалды. Дыбыстардың түрін, үндесуін дұрыс түсінбей тұрып, әріп пен дыбыста ажырата алмай тұрып, дыбыстардың тіркесімін анықтау көзсіз батырлық.

Орыс, қазақ тілдерінің дыбыстық жүйесінің арақатысын салыстыра зерттеген М-Ж. Жүсіпов бұл тілдердегі дауыссыздардың тіркесіне көңіл бөлген. Қазақ тілінде 527 дауыссыздар тіркесімен анықтайды. Оның 259 кірме сөздерде, 268-і қазақ сөздерінің құрамында ұшараған. Тіркестердің түрін көрсеткенмен, қандай сөздердің құрамында кездесетінін анықтау қиын. Тек ғл, ғн, қл, йу сияқты орыста жоқ әріптер тіркестері ғана көңілге күдік ұялатады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мырзабеков С. Қазақ тілінің дыбыс жүйесі. – Алматы: «Сөздік-Словарь».- 1999, 73-75б.
- 2 Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. – Павлодар: С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, 2010. – 50-51б.
- 3 Омаров Е.О. О сочетании звуков казахского языка. – 1920-30 жылдардағы қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Қарағанды, 1994, 23-32 б.
- 4 Раимбекова М. Сочетание согласных фонем в казахском языке. – Сб. «Фонетика казахского языка». Алма-Ата, 1969, с. 108-113.
- 5 Исенгельдина А. А. Типология сочетания согласных казахского и русского языков, в их форме и функции. – Вопросы казахской фонетики и фонологии. Алма-Ата, 1979, с. 99-130.
- 6 Раимбекова М. Стечение согласных фонем в начальной позиции казахского слова. – Тюркская фонетика – 90. Тезисы докладов. Алма-Ата, 1990, с. 98.
- 7 Рабинович А. И. Сочетаемость согласных в казахском языке. – «Советская тюркология». Баку, 1970, с. 77-87.

GENDER STEREOTYPES OF MAN IN KAZAKH AND ENGLISH PROVERBS

IENBERGEN N. N.

teacher, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

ZHURAVLEVA E. A.

master, senior lecturer, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

Relevance of the research topic. In modern linguistics, the mutual connection of language and culture is beyond doubt. As you know, each language is inseparable from culture, which is its content aspect; Language not only reflects modern culture, but also fixes its previous states and passes its values from generation to generation. It should be borne in mind that the cultures are diverse and that social behavior in general and speech behavior in particular are extremely variable. Each culture has its own rules for conducting a conversation, closely related to culturally-conditioned ways of thinking and behavior, since a person lives in a certain life environment from the moment of birth and is in constant interaction with it.

Gender research is a new direction of the humanitarian science. Gender (social or sociocultural sex) is not a linguistic category, but its content can be revealed by analyzing linguistic units, which explains the relevance of linguistic competence for studying the cultural representation of gender. The notions of masculine and feminine, masculinity and femininity are very different in different cultures, which is reflected in the language. In these conditions, the study of the linguosociocultural aspect of gender relations becomes especially urgent.

Modern researchers note the need to study not only the verbal behavior of men and women, but also the system of language for the specificity of femininity and masculinity. Thus, in order to get the most complete idea of how gender manifests itself in the stereotypes fixed by the language, we consider it appropriate to describe the proverbial-speaking units of the Kazakh and English languages, which reflect gender stereotypes. Many European languages have been thoroughly studied to reflect the gender factor in them, but this aspect of the Kazakh language has not been studied so deeply, especially with comparing other languages. The study of each of the poorly studied languages in the gender plan will allow to more accurately describe the features of the conceptualization of masculinity and femininity in different languages. The above facts indicate the relevance of the theoretical interpretation of the cultural representation of sex in the language and the need to

systematize the knowledge obtained from the material of different languages.

The main reason of choosing proverbs in my work. Because proverbs are a rich material for studying the culture and mentality of the people. They helped the person understand the surrounding reality. It is in the proverbs that the most complete idea of the carriers of the given language is contained, since it is in them that reflects the history of the people, way of life and worldview. Studying the proverbs of different languages, the researchers have long paid attention to the fact that their composition, even more than words, reflects the peculiarity of each language and has a pronounced national character. At the same time, the mismatch of phraseological facts testifies to the national identity of the languages being studied, just as the coincidence of facts often indicates a commonality of traditions, customs, norms of behavior peculiar to the respective ethnic collectives.

This work is devoted to a comparative analysis of the concepts «man» in Kazakh and English language cultures. The relevance of the chosen topic is determined by the increased interest in gender issues in the modern world, the comparative analysis of gender stereotypes in various languages and cultures, the study of the positions occupied by women and men in it, and the attitudes towards them in different linguistic cultures. «...All people are born not just people, but always men or women» [Abubikirova, 1996: 124]. Therefore, it is quite natural to be interested in these two key figures. And it is natural that many facts related to them have repeatedly become the object of various kinds of linguistic research. In recent years, the communicative behavior of women and men has been studied in great numbers. However, in each of the studies on this topic, in particular, great attention has been paid to the study of gender inequalities in women and the example of one language. Despite the interest of modern linguists to the sex difference of man, the study of the concepts «man» and «woman» can not be called complete. But I want to give great attention to the study of the concept of men on the material of proverbs of the two languages: English and Kazakh, which was not conducted.

The object of our study is to study the concepts of «man» in Kazakh and English culture. The subject of the study is proverbs about a man in English and Kazakh. The purpose of this study is to compare English and Kazakh proverbs about men to analyze thematic content and emotional assessment and to reveal their cultural characteristics. At present, much is said about the fact that different systems of values are at the basis of

different cultures. Analysis of proverbs about men to establish certain value priorities of Englishmen and Kazakhs.

The Kazakh language has hundreds of proverbs and sayings. They were created by many generations of people, developed and perfected over the centuries. The study showed that proverbs are effective and imaginative means of expressing the worldview of Kazakh speakers. In particular, they clearly demonstrate the Kazakhs' idea of a man and a woman as part of their language picture of the world. In modern Kazakh linguistics, among the research works of the anthropocentric trend, many works have been published that deal with language problems in the framework of gender linguistics. These include the studies of G. Smagulova, Zh. Isayeva, B. Khasanuly, A. Baigutova, G. Mamaeva, G. Shokym, M. Eshimov, and others. According to Zh. Isayeva, who studied the paremiological picture of the world in the linguocultural aspect, Understanding of the Kazakhs, the social and social status of men is higher than the family role of women in society [3, c. 21], by origin the woman is below the man and the fact that it is the son in the Kazakh family who is the heir, and the daughter has absolutely no rights to inheritance even in the event of the parents. For instance:

If the son remained after his father, then he remained himself; If the daughter was left after the father, then he left a trace after himself.

Атадан ұл қалса, өзі қалғаны, қыз қалса, ізі қалғаны.

Mother, who gave birth to her son, is waiting for happiness.

Ұл туғанға – күн туар.

If we proceed from the point of view of A. V. Kirilina, then the associative space of women is generalized and humanized, and in men it is associated with hunting, sports, professional and military fields. With the desire to be stronger, stronger, to be in sight, to feed the family, work and do business. In the analysis of the proverbs of the Kazakh language, the main dominant signs of men are revealed. It's determination, courage, superiority, straightforwardness [4, c. 57].

A man dies in battle, a hare in the reeds.

Ерді намыс өлтірер, қоянды қамыс өлтірер.

Djigit is the son of his people and the slave of his honor.

Ер жігіт елінің ұлы, намысының құлы.

Probably, therefore, when it comes to men, these stereotypes come to mind, the image as a leader, strong, decision-maker, strict, demanding, careerist, warrior, breadwinner of the family.

V. Dal's conclusion that proverbs and sayings are a historical category, changing in accordance with social and social circumstances:

«People give birth to proverbs. Which change depending on people's views of the world, traditions and customs, with the development of knowledge, culture begins to demand a deep meaning, ideologically adjusted values. «And I can not disagree with this, because during the study was discovered a nomadic image of Kazakhs and that they appreciated horses very much considering that a real man should have a good horse, even judging by the horse one can understand what the owner of a horse is like.

Horse man's wings

Ер қанаты – ат.

Djigit is known in trouble, a good horse is at the races.

Ер сасқанда белгілі,

Ат шапқанда белгілі.

The long road is a test of a horse, a hard way is a test for a djigit.

Алыс жол атты сынайды,

Ауыр жол ерді сынайды.

And also it was revealed that bravery and courage are the main feature of the Kazakh djigit. And it was found a lot of proverbs related to the batyrs and his nations, where it is said that the birth of a batyr is an honor for the nation.

Rain will go – earth happiness, batyr will be born – people happiness.

Батыр туса – ел ырысы, жаңбыр жауса – жер ырысы.

The djigit will justify the hopes of the people, the people protect the glory of the jigit.

Ел үмітін ер ақтар, ер атағын ел сақтар.

The connoisseur of djigit's merits is his own people.

Ердің сыншысы – елі.

Djigit is the mirror of his people.

Ер – елдің айнасы.

The name of the hero in the memory of the people.

Ер есімі ел есінде.

It was also believed that men should always be responsible for their words:

It's better to die than to promise twice for djigit.

Ер жігіттің екі сөйлегені – өлгені.

Generous does not recall what he gave; The djigit will not give up on what he said.

Жомарт бергенін айтпас, ер айтқанынан қайтпас.

The djigit's word – the word of the people, spoken in defense of the people.

Ер айтса – ел айтқаны, елдің қамын жеп айтқаны.

Proverbs from the Kazakh language reflect the desire of the male sex to find his life path and achieve heights.

To the persistent djigit happiness itself comes to meet.

Талапты ерге нұр жауар.

Each djigit has its own peak.

Ер жігіттің өзі шығар биігі бар.

Possible mistakes in the life of men are more likely admissible accidents, of which there is always a real way out.

Without a descent, there is no rise, there is no one able to correct the error of the djigit.

Ылдисыз өр болмайды, қанысын таппас ер болмайды.

Likewise, the Kazakh people attached great importance to genetic bases, problems of origin, so any man tried not to tarnish the honor of parents, tribe-tribe, they first of all sought to be people who did not have shortcomings. In the following proverbs and sayings that have arisen in this connection and preserved in the memory of the people:

The good glory of his father for forty years serves as an unsuccessful son

Жақсы әке – жаман балаға қырық жылдық ризық

Father is the main critic of his child.

Ата-балаға сыншы.

Analysis of proverbs and sayings related to gender stereotypes has yielded the following results: in the stereotypical image of a man there are qualities, first, correlated with activities such as enterprise, the desire to achieve goals, determination, perseverance, courage, self-reliance. Secondly, the «masculine» characteristics are usually correlated with the positions of power and government - responsibility, strength, and intelligence. A propensity for meditation, a quicker mind, resourcefulness is attributed to a man; In the male stereotype there is directness. In addition to macroframe branches that transmit «knowledge of the» woman «and» man «concentrated in Kazakh proverbs, show the Kazakh paremiological picture of the world in the androcentric (with the predominance of the position of «masculinity» characteristic. For example:

Even a copper-headed man is better than a golden-headed woman.

Алты басты әйелден, бақыр басты еркек артық.

A smart djigit will sit on a horse and on the throne.

Ақылды жігіт атқа да мінер, таққа да мінер.

In English, the concept of «woman» is represented by the word woman, and also the words «wife», «maid». The concept of «man» is represented by the word man. Therefore, when selecting the actual material in English,

a certain difficulty arose in distinguishing the meanings «man» and «man» from the word man. In most of the proverbs man has the meaning of «man». At that time when in Kazakh proverbs the concept of a man was represented in different words (man, batyr, djigit and etc). The meaning of «man» can be determined by sense and by the following features:

If proverbs have a woman component: A man without a woman is like a ship without a sail.

If proverbs have a wife component: Three things drive a man out of his house: smoke, dropping of rain and wicked wives.

Proverbs about marriage: A young man should not marry yet, an old man not at all.

Thus, we found very rare proverbs about only men. Many English proverbs are full of contrasts between male and female beginnings and in these comparative parallels the women again come out of negative positions. Which also was seen in Kazakh proverbs in previously examples when man had higher status rather than woman.

Man, woman and devil are the three degrees of comparison. By the principle of «bad, worse, worst» we can see the woman's place in these comparisons.

Deeds are males, and words are females – 'actions are of a masculine nature, words are feminine'. Again we can feel a hint at the talkative and uselessness of women.

The group of proverbs positively describing women occupies a significantly smaller place in the total mass of the units studied. However, despite numerous proverbs about the poverty of the female mind, we found several statements that highly appreciate the female mind. When male's position slightly decreasing.

Women's instinct is often truer than men's reasoning – 'the instinct of women is often more correct than male arguments'.

Women on mischief are wiser than men – 'in the misfortune of a woman is wiser than men'. The woman makes the man. So, we also found some Kazakh proverbs when was said; Good wife can made you a big people. Which means that it depends from woman how will be look her husband in others view.

Comparing the data of the two languages, we came to the conclusion that the proverbs with the «male» component are not numerous as in English, but in the Kazakh language the number of proverbs about men is much larger. The small number of proverbs and sayings with the male component in the English language proves that there is no need for separate proverbs that characterize men, because All the proverbs,

with the exception of a small group of so-called female proverbs, are perceived as male. So, for example, there are concepts of female logic (female logic is the absence of any logic), the female mind (stupidity in a woman is unfeminine), a woman's heart, female tricks, female flattery, female language and etc. But there are no concepts for men logic, the male mind, the masculine heart, and so on. These concepts are absent, because they are not needed. Human logic – this is the «male» logic, because if a man, whether he is a woman or a man, reasoning correctly, they will say about him that he is logical, and if he gets confused in his reasoning, then he has a woman's logic. In the same way, proverbs with a subject in the masculine gender will be perceived as referring to the description of a man. This fact explains such a small number of proverbs with the male component in comparison with the proverbs with the female component. Also in the Kazakh culture, the status of a man was higher, and similar features can be seen in some English proverbs. For example: «It's a man's world» that means everything in life is arranged to the advantage of men. Life is tough for women.

Thus, after a comparative analysis of the proverbs of both languages, it turned out that the stereotypes about a man are described almost parallel to Kazakh and English cultures. Despite the fact that the English and Kazakh languages belong to different groups, that our peoples did not have close contacts, and each went its own way of historical development, many folk sayings fully or partially correspond, and some coincide in meaning. Basically, these are international proverbs, reflecting views on the relationship of men from the standpoint of universal human values. In the quantitative ratio of proverbs in both languages, we found approximately the same. Our hypothesis was confirmed that stereotypes about man in both cultures is equally significant.

REFERENCES

- 1 <https://superbotanik.net>
- 2 <http://www.gadel.info/2011/10/men-quotes-sayings-and-proverbs.html>
- 3 http://www.englishclub.com/ref/Sayings/Men_and_Women/
- 4 <http://www.goodreads.com/quotes/tag/gender-roles>
- 5 <http://www.special-dictionary.com/proverbs/keywords/boys/>
- 6 <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/9862/3/Gender%20Stereotypes.pdf>
- 7 <http://cyberleninka.ru/article/n/otrazhenie-gendernyh-stereotipov-v-yazyke-i-kulture>

М. ҚАШҚАРИДІҢ «ТҮРКІ СӨЗДІГІНДЕГІ» КЕЙБІР ҚҰС ПЕН БАЛЫҚ АТАУЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ КӨРІНІСІ

ИСАБЕК Н. Ж.

студент, Е. А. Бөкетов атындағы

Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.

ТҰРСЫНОВА М. А.

ф.ғ.к., Е. А. Бөкетов атындағы

Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ.

Тілдің сөздік құрамын дұрыс меңгеру үшін сөздерді зерттеп, оларға тән мағыналарды танып білудің маңызы зор. Лексика жүйесі бізді қоршаған ортамен тікелей байланысты болып келетін күрделі құбылыс.

Түркі қоғамында адамзат тілінің биік дәрежеге жеткені анық. Зерттеу барысында көне түркі тілінде құстардың түріне байланысты атаулардың көптеп кездесетінін байқауға болады. Олардың кейбірі қазіргі түркі тілдерінде бірінде болмаса, бірінде кездесіп жатады. Махмұт Қашқаридің еңбегінде құс атауына байланысты сөздер жиі кездеседі. Жалпы құс атауын көне түркі тілінде «құш» деп атаған [1, 389]. Кейін айырым сөздер қосылып, бөлек-бөлек тарамдалып кеткен. Қазіргі қазақ тілінде құс; өзірбайжан тілінде қуш; қарақалпақ тілінде қуш; хакас тілінде хус; ғағауз тілінде қуш; түрікмен тілінде қуш; түрік тілінде қуш; тува тілінде қуш; татар тілінде кош; қырғыз тілінде куш; өзбек тілінде куш деп атайды. Қазіргі түркі тілдеріндегі құс мағынасындағы сөздердің көне түркі тіліндегі құш сөзімен ортақ сипатын байқаймыз. Тек осы мағынада чуваш тілінде кайақ; якут тілінде көтөр сөздері қолданылады [2]. Яғни, құс сөзіне байланысты басқа түркі тілдерімен салыстырғанда чуваш тілі мен якут тіліндегі айырмашылықты атап өткеніміз жөн.

Сөздікте келесі «үһі» сөзін кездестіруге болады [1, 192]. Қазіргі қазақ тілінде үкі; түрікмен тілінде һүwi; чуваш тілінде үхё; тува тілінде үгү; қырғыз тілінде үкү; өзбек тілінде икки деп атайды. Көне түркі тілінде қолданған «үһі» сөзімен ортақ көріністі көруге болады. Осы мағынадағы сөзді өзірбайжан тілінде бауқуш; түрік тілінде бауқуш; татар тілінде байғыш деп атайды. Мұнда да өзара ортақ сипатты байқауға болады. Ал ғағауз тілінде gesä kuşu (buhu); якут тілінде модьу атах деп кездеседі [3].

Махмұт Қашқаридің еңбегінде кездесетін жыртықш құстардың бірі «шівек қиғуј» сөзіне келсек, қазіргі қазақ тілінде тұйғын,

қырғи деп қолданылады. Қырғиды көне түркі тілінде «кыққи» деп те атаған [1, 446]. Әзірбайжан тілінде қиғи; хакас тілінде хартыға; ғағауз тілінде атмаса қуш (alaca kuş); тува тілінде хартыға; түрікмен тілінде гуғу; түрік тілінде şahin; татар тілінде карчыға; якут тілінде кыырт; қырғыз тілінде карчыға; өзбек тілінде кирғий; чуваш тілінде хурчка деп атайды [2].

Көне түркі тілінен бері қазіргі қазақ тіліне дейін өзгеріске түспеген құстың атауы «қағға» [1, 485]. Қағға сөзі кейбір түркі тілдеріне де ортақ сипатқа ие. Мәселен, әзірбайжан тілінде қағға; хакас тілінде харға; ғағауз тілінде garga; түрікмен тілінде gaqagarganiñ; түрік тілінде karga; татар тілінде кара; қырғыз тілінде қарға; өзбек тілінде қарға деп аталады. Ал тува, якут, чуваш тілдерінде өзгешеліктер байқалады. Тува тілінде қуқун, якут тілінде тураах; чуваш тілінде улақурақ деп атайды [3]. Қазіргі қазақ тіліндегі сауысқан сөзі көне түркі тілінде «сағзыған» деп кездеседі [4]. Кейінгі түркі тілдерінде де сауысқан сөзі көрініс табады. Әзірбайжан тілінде сағсаған; хакас тілінде саасхан; ғағауз тілінде saksan; түрікмен тілінде кырк; түрік тілінде saksagan; татар тілінде саесқан; қырғыз тілінде сағызған; өзбек тілінде сағизған; чуваш тілінде чакак деп аталады [2].

Келесі құстың атауы көне түркі тілінде «қишғаш», «шапшарға» деп атаған [1, 514;]. Бұл құстың қазіргі түркі тілдеріндегі атауына келетін болсақ, қазақ тілінде шымшық; әзірбайжан тілінде алақанад; ғағауз тілінде кара başlıkuş; түрікмен тілінде çij; түрік тілінде karabaşlıskete; татар тілінде сары чыпчык; қырғыз тілінде боз чымчык; өзбек тілінде саъва деп атайды [3]. Қазіргі түркі тілдерінде кездесетін құстың бір атауы көне түркі тілінде «сығышшық» деп аталған [1, 560]. «Сығышшық» сөзі қазақ тілінде қараторғай; ғағауз тілінде surcık; түрікмен тілінде sar; хакас тілінде парчык; түрік тілінде siğircik; татар тілінде сыерчык; қырғыз тілінде чыйырчык; өзбек тілінде чуғурчук; чуваш тілінде шанкәрч; әзірбайжан тілінде siğircindep аталады. Бұл арада да ортақ сипатты байқауға болады.

Махмұт Қашқаридің еңбегінде кездесетін келесі құстың атауы – «қағғылаш» [1, 585]. Қазіргі түркі тілдерінің ішінде, атап айтқанда қазақ тілінде қарлығаш; ғағауз тілінде kırlangaç; татар тілінде қарлығач; өзбек тілінде қалдирғоч деп аталып ортақ сипатқа ие болып отыр. Қарлығаш мағынасындағы сөз чуваш тілінде чекес; қырғыз тілінде чабалекей; хакас тілінде харачхай; әзірбайжан тілінде udmaq; түрік тілінде утмак; тува тілінде хараачыгай; якут тілінде хара-аччы деп аталады [3]. Аталған сөздерге байланысты хакас, тува,

якут тілдеріндегі және әзірбайжан тілі мен түрік тілі арасындағы ұқсастықты көруге болады.

Қазіргі түркі тілдерінде көрініс табатын, көне түркі тілінде қолданыста болған құстың тағы бір атауы – «қашғалақ» [1, 586]. «Қашғалақ» сөзі қазіргі қазақ тілінде қасқалдақ; әзірбайжан тілінде qaşqaldaq; қырғыз тілінде қашқалдақ; түрікмен тілінде sakarbalak; түрік тілінде sutavuşu; татар тілінде су тавығы; якут тілінде ураанай; өзбек тілінде қашқалдоққуш деп аталады [2]. Сөздікте «sanduvash», «sanduwach» сөздері кездеседі [1, 587]. Қазіргі түркі тілдерінің ішінде құс атауына байланысты татар тілінде сандугач сөзі бар. Қазақ тілінде бұлбұл; әзірбайжан тілінде bülbül; чуваш тілінде шәпчәк; қырғыз тілінде булбул; ғағауз тілінде bülbül; түрікмен тілінде dumanlaarsiñ; түрік тілінде bülbül; татар тілінде сандугач, былбыл; якут тілінде түүннү чыычаах; өзбек тілінде булбул деп аталады [2]. Чуваш, түрікмен, якут тілдерінде «бұлбұл» атауына қатысты өзгешеліктерді көруге болады.

Қазіргі түркі тілдерінде қолданыста жүрген, көне түркі тілінен бері келе жатқан құстардың келесі атаулары: «тоғыға» (торғай), «көкүгчкүп» (көгершін), «туғна» (тырна), «қиғи» (аққу), «қаз» (қаз), «tuğmtaj» (тұрымтай) [4]. Көне түркі тіліндегі «көкүгчкүп» сөзі қазақ тілінде көгершін; әзірбайжан тілінде göyәçin; чуваш тілінде кәвакарчән; қырғыз тілінде көгүчкөн, кептер; ғағауз тілінде guğuş; түрік тілінде güvercin; тува тілінде көге-буга; татар тілінде күгәрчен; якут тілінде холууп; өзбек тілінде қаптар деп аталады [2]. «Тоғыға» сөзі қазіргі қазіргі түркі тілдерінде, атап айтқанда, қазақ тілінде торғай; әзірбайжан тілінде сәғсә; чуваш тілінде сәрси; қырғыз тілінде таранчы; ғағауз тілінде saçak kuşu; түрікмен тілінде serçe; түрік тілінде serçe; тува тілінде бора-хәкпеш; татар тілінде чыпчык; якут тілінде барабыай; өзбек тілінде чумчук деп атайды [2]. Келесі «туғна», «қиғи», «қаз» сөздері қазақ тілінде тырна, аққу, қаз; әзірбайжан тілінде kran, qu, dərziütüsü; чуваш тілінде тәрна, ақаш, хур; қырғыз тілінде турна, ақ куу, қаз; хакас тілінде турна, хуу, хас; ғағауз тілінде turna, kaz; түрікмен тілінде leññe, guw, gaz; түрік тілінде vınc, kuğu, kaz; тува тілінде дуруя; куу, қас; татар тілінде торна, аккош, қаз; якут тілінде туруйа, куба, хаас; өзбек тілінде турна, оққуш, ғоз деп аталады [3].

Жоғарыда атап өткен құстардың атауынан бөлек, Махмұт Қашқаридің сөздігінде басқа да құстардың атауын кездестіруге болады. Бұлардың ішінде қазіргі түркі тілдерінде қолданылатын да, қолданылмайтын да атаулар бар. Мысалы, қазға ұқсас қызыл реңді бір

құсты «аңыт», ал ерте көктемде келетін, үйрекке ұқсас құсты «қы қиш» деп атаған [1, 395]. Үлкендігі көгершін шамалас, суда тіршілік ететін «шулық», аяғы, тұмсығы қызыл, қанатында ақ жолағы бар «шумфиқ» құстарының атауы кездеседі. Сөздікте кездесетін «süglin», «қишған», құйрығы қызыл болып келетін «қызлақ», «tartar», «вағылық», балықпен қоректенетін ақ құс «валықшып», «turulğan», «sundylash», қаршығаға ұқсас «күзкүпек», шымшықтан кішірек алашұбар құс «шекік», «кекүк», бұлбұлға ұқсас «semütgük», «bajbajuk», «ша», «сеча», «kordaj», «сунқа», қаршыға тектес кішкене құс «teñelgүш», жыртқыш құстың бірі «toғтыл» сөздерін атап өтуге болады.

Түркі тілдерінде балық шаруашылығына байланысты сөздер, оның ішінде балық атаулары көптеп кездеседі. Ондағы жекелеген кейбір түркі тілдеріндегі ұқсастықтарды байқауға болады. Қазақ тіліндегі балық сөзі басқа түркі тілдерінің көбісінде көрініс табады. Түркі тілдерінде балықтардың түрлеріне байланысты жалпы атаулар аса көп кездеспейді. Олардың өздері барлық түркі тілдерінде кездеспегендіктен, бұл атауларды ортақ түркі тілдеріне жатқыза алмаймыз. Тек кейбір түркі тілдерінде ортақ көрініс табады. Мысалға, балық сөзі башқұрт және қазақ тілдеріне, одан кейін балық татар, алтай, қырғыз, түрікмен тілдеріне; balik түрік тіліне; балығ әзірбайжан тіліне; балиқ өзбек тіліне; белик ұйғыр тіліне; пула чуваш тіліне; baluq көне ұйғыр тіліне тән болып келеді [3]. Түркі тілдеріне ортақ балық атауларына келетін болсақ, қазақ тілінде алабуға; татар тілінде алабуга; башқұрт тілінде алабуға; өзбек тілінде олабуға; алтай тілінде алабуга; чуваш тілінде уланка деп атайды. Келесі қазақ тіліндегі шортан сөзі татар тілінде чуртан; башқұрт тілінде суртан; алтай тілінде чортон; түрікмен тілінде чортан; чуваш тілінде сарттан деп кездеседі. Қазақ тілінде қарабалық (оңғак); татар мен алтай тілдерінде кара балық; башқұрт тілінде кара балық; чуваш тілінде хура карас болып келеді. Аталған түркі тілдеріне ортақ болып келетін балықтың тағы бір түрі қазақ тілі мен башқұрт тілінде табан балық (мөңке балық); татар тілінде табан балық деп аталады. Қазақ тіліндегі ақсерке балығы татар тілінде ак балық, әзірбайжан тілінде ағ балығ деп аталып, ұқсас көрініс табады [2].

Түркі тілдерінің ішінде татар, башқұрт, чуваш тілдеріне ортақ нәлім балығының атауы. Мәселен, татар тілінде шамбы, жумба; башқұрт тілінде шамбы; чуваш тілінде шампа деп атайды. Осы сияқты қазақ тіліндегі жайын (лақа) сөзі татар тілінде жәен; башқұрт тілінде йәйен деп атайды. Ал сүйрік, шоқыр балығын татар тілінде чеге; башқұрт тілінде сөге; чуваш тілінде сөкә деп кездеседі.

Жоғарыда атап өткендей, бір түбірден болған балықтың түрлері татар тіліндегі карпы балық пен корбан балық башқұрт тілінде карпа және корбан балық деп аталады. Мұндағы карп балығы орыс тілінде де осылай аталады [2].

Түркі тілдерінің бәрінде көрініс табатын балық сөзі Махмұт Қашқаридің еңбегінде балық деп кездеседі. Осы еңбекте балықтың түріне қатысты түрік көлдерінде болатын кішкентай балықтың түрі «шабақ» және шөміш балық «қамышақ» сөздері де кездеседі. Сонымен қатар көне түркі тілінде үлкен балықты «вашған» деп атаған [2].

Жазба ескерткіштері, сөздіктері, тілдік материалдарды өзек етіп, қазіргі тіл жағдайының заңдылықтарын таныта көрсетеді. Бұл сөздіктерден мәліметтерді талдаудағы, олардың түп төркінінің сол ескерткіштерде жатқандығы терең танытуға септігін тигізбек.

Кез келген тілдің сөздік құрамы мен грамматикалық құрылымындағы көптеген құбылыстардың тарихи қалыптасуын ең алдымен көне дәуірден бері сақталып келе жатқан жазба әдеби ескерткіштердің тілдік деректерін жан-жақты зерттеу арқылы ғана анықтауға болады.

Қорыта келгенде, М. Қашқаридің «Түрік сөздігіндегі» кейбір құс пен балық атауларының қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісін салыстыру барысында төмендегідей ерекшеліктерді байқадық:

Қазіргі түркі тілдерінде кездесетін құс пен балыққа қатысты атаулар сол халықтың тұрмыс-тіршілігіне, орналасу аймағына байланысты ерекшеленеді. Сондай атауларға қатысты сөздердің көп кездесуі таулы аймақ немесе өзен-көлді жер болуы да салыстырған атаулардың қолданылу аясына әсер етеді;

Салыстырылған атаулар түркі тілдерінде фонетикалық өзгерістерді есепке алмағанда, лексикалық жағынан да біршама ерекшеленетіні көрінді;

Салыстырылған тілдерде көне түркілік тектектікті сақтап, ескі жазба ескерткіштермен үндес келетін атаулар болса, кей тілдерде жаңаша сипатқа ие болған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қашқари М. Түрік сөздігі. I том. – Алматы: Хант, 1997. – 375 б.
- 2 Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Часть третья. Лексика. – Москва: Изд. АН СССР, 1955. – 298 с.
- 3 Историческое развитие лексики тюркских языков. – М.: Издательство академии Наук СССР, 1962. – 461 с.

4 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1974. – 754 с.

5 Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА СТЕФАНИ МАЙЕР «СУМЕРКИ»

ИСИНА М. Д.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Перевод – это несомненно очень древний вид человеческой деятельности. Как только в истории человечества образовались группы людей, языки которых отличались друг от друга, появились и «билингвы», помогавшие общению между «разноязычными» коллективами. С возникновением письменности к таким устным переводчикам – «толмачам» присоединились и переводчики письменные, переводившие различные тексты официального, религиозного и делового характера. С самого начала перевод выполнял важнейшую социальную функцию, делая возможным межъязыковое общение людей. Распространение письменных переводов открыло людям широкий доступ к культурным достижениям других народов, сделало возможным взаимодействие и взаимообогащение литератур и культур. Знание иностранных языков позволяет читать в подлиннике книги на этих языках, но изучить даже один иностранный язык удается далеко не каждому.

Актуальность темы исследования обусловлена устойчивым интересом к проблемам понимания авторского замысла и адекватной передачи смысла иноязычного текста, функционирующим как в художественной литературе, так и в реальной жизни. А так же в том, что в настоящее время современная литература не переводится на казахский язык.

Предметом исследования явились особенности художественного перевода в романе Стефани Майер «Сумерки».

Цель исследования состоит в переводе романа «Сумерки» с английского на казахский язык и обозначить главные проблемы и особенности при переводе художественных текстов с английского на казахский язык.

Задачи исследования: 1 Обозначить основные проблемы перевода художественного текста. 2 Изучить связь между решаемыми в произведении художественными задачами и спецификой переводного текста. Избранная для исследования проблема не утрачивает своей актуальности, поскольку интерес к переводу художественного текста в наше время чрезвычайно велик.

Первыми теоретиками перевода были сами переводчики, стремившиеся обобщить свой собственный опыт, а иногда и опыт своих собратьев по профессии. Понятно, что с изложением своего «переводческого кредо» выступали наиболее выдающиеся переводчики всех времен и, хотя высказываемые ими соображения не отвечали современным требованиям научности и доказательности и не складывались в последовательные теоретические концепции, все же целый ряд таких соображений и сегодня представляет несомненный интерес.

Так, еще переводчики античного мира широко обсуждали вопрос о степени близости перевода к оригиналу. В ранних переводах Библии или других произведений, считавшихся священными или образцовыми, преобладало стремление буквального копирования оригинала, приводившее порой к неясности или даже полной непонятности перевода. Поэтому позднее некоторые переводчики пытались теоретически обосновать право переводчика на большую свободу в отношении оригинала, необходимость воспроизводить не букву, а смысл или даже общее впечатление, «очарование» оригинала. Уже в этих первых высказываниях о целях, которые должен преследовать переводчик, можно найти начало теоретических споров нашего времени о допустимости буквального или вольного перевода, о необходимости сохранить в переводе то же воздействие на читателя, которым обладает оригинал, и т.п.

В 1790 г. в книге англичанина А. Тайтлера «Принципы перевода» основные требования к переводу были сформулированы следующим образом:

- 1) перевод должен полностью передавать идеи оригинала;
- 2) стиль и манера изложения перевода должны быть такими же, как в оригинале;
- 3) перевод должен читаться так же легко, как и оригинальные произведения.

В отличие от переводов, к примеру, научных текстов, перевод художественных произведений можно в полной мере сравнить с искусством, чьей задачей является не буквальная передача текста, а

нечто большее. Сложность перевода художественных текстов можно объяснить специфическими способами отражения мира в разных языках и различием культур, к которым принадлежат языки перевода и оригинала, из-за чего дословный перевод зачастую просто не в состоянии передать всю глубину художественного произведения.

Перевод художественный текст и иностранного языка на русский, переводчик, как правило, сталкивается с целым рядом трудностей. В теории перевода художественных текстов бытует следующее мнение: оригинал художественного текста, изначально написанный для читателей своего языка, обладает своими национальными особенностями и характеристиками, которые характерны, только для данного народа, практически не может быть в абсолютной точности воссоздан на языке другого народа [1, с. 13].

Далеко не каждый, даже практикующий, переводчик в состоянии качественно перевести художественное произведение, так как зачастую переводчику приходится не столько репродуцировать текст на иностранном языке, сколько создавать его заново, предварительно всесторонне осмыслив оригинал. Для создания грамотного литературного перевода переводчик должен обладать умением интерпретации игр слов, способностью передачи художественных образов. Следовательно, переводчик художественных произведений – это не просто человек в совершенстве владеющий двумя языками, это также и писатель.

Иными словами, перевод художественного произведения не есть просто буквальный дословный перевод текста и зачастую художественный перевод текста может не совпадать с оригиналом, так как главная задача такого перевода – чтобы перевод означал для носителей языка перевода то же самое, что значило исходное высказывание для носителей своего языка [2].

При первоначальном анализе особенностей перевода художественного текста, переводчик может столкнуться с рядом проблем, например проблема перевода устойчивых выражений и игры слов. Переводчик, применяя словарь устойчивых выражений, может легко добиться желаемого результата.

При переводе текста переводчик использует переводческие трансформации. То есть, это преобразования, с помощью которых можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода в указанном смысле. Поскольку переводческие трансформации осуществляются с языковыми единицами, имеющими как план содержания, так и план выражения, они носят

формально-семантический характер, преобразуя как форму, так и значение исходных единиц.

В данной статье были использованы разные трансформации, рассмотрим несколько предложений из романа Стефани Майер «Сумерки». Имена персонажей, названия городов были переведены при помощи транскрипции и транслитерации. Например, Isabella Swan – Изабелла Свон, Phoenix – Феникс, Washington – Вашингтон, Charlie – Чарли, Port Angeles – Порт-Анжелес. То есть транскрипция и транслитерация – это способы перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее формы с помощью букв переводимого языка.

Так как структуры английского и казахского языков не схожи совсем, при переводе используются такие трансформации, как членение и объединение предложений, антонимический перевод или же опущение и т.д. Например, I'd never given much thought to how I would die – though I'd had reason enough in the last few months – but even if I had, I would not have imagined it like this [3, с. 1]. Бұрын ажал туралы шындап ойлаған емеспін, бірақ соңғы уақытта осындай ойларға айтарлықтай көп себеп туды. О дүние жайлы ойласам да, бәрі де дәл солай болатынын елестемедім. В данном случае предложение разбили на две части. Таким образом сложное предложение было преобразовано в два самостоятельных предложения.

Разберем следующий пример. Surely it was a good way to die, in the place of someone else, someone I loved. Noble, even. That ought to count for something. Сүйгенің үшін құрбан болу – батылдықтың белгісі. В этом же случае наоборот используется объединение предложения. То есть синтаксическая структура в оригинале преобразуется путем соединения двух предложений в одно.

I felt a spasm of panic as I stared at her wide, childlike eyes. Оның үлкен ботадай көзіне қарап, жүрегім ауырып кетті. Фраза a spasm of panic в английском языке была переведена, как «жүрегі ауыру». То есть в казахском языке вы не сможете перевести дословно данную фразу, поэтому применяется идиоматическое выражение, полностью понятное любому казахогворящему человеку.

I felt my breathing gradually creeping toward hyperventilation as I approached the door. Кірмес бұрын, қорқыныш сезімі тұла бойымды биледі. Слово «hyperventilation» переводится на русский язык, как «учащенное дыхание». В данном предложении предполагается, учащенное дыхание в результате страха, поэтому вышеназванное слово переведено на казахский язык просто, как «қорқыныш сезімі».

Русский писатель Александр Иванович Куприн очень метко подметил: «...для перевода с иностранного языка мало знать, хотя бы и отлично, этот язык, а надо еще уметь проникать в глубокое, живое, разнообразное значение каждого слова и в таинственную власть соединения тех или других слов» [4, с. 26].

Художественный перевод произведения – это долгий и трудоемкий процесс, который является своеобразным вызовом для любого переводчика, так как он требует не только исключительного уровня знания двух языков, но и их культуры. При этом в силу тех или иных причин, не всегда представляется возможным передать всю ту информацию, которую несет в себе оригинал. Отличительной чертой художественных переводов является то, что они передают не только смысл оригинального текста, но и, в силу своей специфичности, особенности восприятия самого переводчика. В общем же, суть этого процесса можно определить как попытку устранения языкового и межкультурного барьера между автором и читателем, пропуская оригинальный текст, сквозь «призму восприятия» переводчика.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учебник. М.: Высшая школа, 1990. 253 с.
- 2 Тернистый путь переводчика: [Электронный ресурс]. URL: http://moiperevod.ru/info/articles/article_detail.php?id=96
- 3 Майер С. Сумерки. М: роман, 2009. – 447 с.
- 4 Куприн А. И. Юникера. М.: Эксмо-Пресс, 2007. С. 1-78.

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДЕГІ ТЕКТІЛІК МӘСЕЛЕСІ

КАВЕРИНА М.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ҚОЖАХМЕТОВА Б. Р.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақтар «өнер алды қызыл тіл», деп шешендікті тектіліктің белгісі ретінде қабылдаған. Ойшылдарға сүйенсе айтсақ, шешендік – кісі көркі, ақылмен билеу өнері, тіл өнері мен сөйлеу мәдениетінің ең жоғарғы сатысы. Тындаушысының жүрегі мен ақыл-ойын баурап, сендіруге, иландыруға мүмкіндік беретін, кез келген нақтылы зат туралы шебер сөйлеу өнері жас тұлғаның жетістіктерге жетуі үшін қажетті қабілет.

Бүгінгі қазақ елінде, туған жерімізде қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алып, ана тіліміздің қоғамдық қызметі жоғарылаған кезеңде шешендік сөздің әлеуметтік мәнін ұғындыру ісі және мемлекеттік тілде шешен сөйлеу мәдениеті мәселесі аса өзекті. Ал жастарды шешен сөйлеу мәдениетіне баулу ісі – өз алдына мән-мағынасы зор мәселе. Қазіргі таңда шешен, шешендік, шешендік сөз, шешендік өнер, шешендіктану, риторика, шешен сөйлеу мәдениеті, шешендікке қойылатын талаптар, қағидаттар қандай, қазақ шешен-билерінің, шешендік сөздердің тағылымы неде, шешендікке баулу амалдары қандай, т.б. мәселелер турасында жан-жақты ойлану – жас ұрпақ алдында парызды іс.

Тектілік – атадан балаға берілетін мұра, генетикалық тұрғыда адамның бойындағы жақсы қасиеттердің белгілерін тұқым қуалау арқылы 75-80 пайызын тектен, ал қалғанын тәлім-тәрбие, қоршаған әлеуметтік ортадан алады екен. Сонымен қоса, ата текпен берілетін асыл қасиеттер мен бірге жаман қасиеттердің берілетіні де ұмытпаған жөн. Тектілікті тәрбиелемесе, ол ешқашан да дамымайды. Адамның өмірге бейімделуі мен қоршаған әлеуметтік ортасының оның индивид, тұлға болып қалыптасуына әсері мол «Жақсыдан жаман ұл туар, бір аяқ асқа алғысыз, Жаманнан жақсы ұл туар, адам айтса нанғысыз» деген даналықтың ғылыми мәні тереңде жатыр.

Шежіренің ғылыми әлеуеті «Жал күйірығы қаба деп, Жабыдан айғыр салмаңыз. Қалың малы арзан деп, Жаман қатын алмаңыз. Жабыдан айғыр алсаңыз, Жауға шабар ат тумас, Жаман қатын алсаңыз, Топқа кірер ұл тумас. Жақсыдан жаман туса да, Жаманнан жақсы туса да, Тартпай қоймас негізге!» – деп Бұқар жырау тектің әлеуметтің өміріне әсерін дәл айта білген [1].

Шешен сөйлеуге баулу мәселесі машықтық бағыттың басымдылығымен ерекшеленеді. Бұл күрделі шеберлік білім мөлшерінің молдығын қажетсінуімен бірге өзіндік жеке тәжірибелер негізіндегі икем-дағдылармен де тығыз бірлікте сомдалады. Мәселен, жағада отырып суға түсушілерді бақылау арқылы суға жүзуді, малтуды үйрене алмайтынымыз сияқты, үнемі жүргізілетін тәжірибелер мен жаттығуларсыз шешендік дағдыларды бойға бойлату, денеге дарыту мүмкін емес.

Шешен болу үшін, тек туа біткен талант болу керек деген ұғым дұрыс емес. Дарынды болып тумаса да, өз ісінің майталман шебері болу – әркімнің қолында, тек бойын жалқаулықтан аулақ ұстау қажет. «Сөйлей-сөйлей шешен боларсың», деген халық сөзі бекер

емес. Дегенмен, көп көргеннің бәрі көсем, көп сөйлегеннің бәрі шешен емес. Әрине шешен болу үшін, көп еңбек пен тәжірибе керек. Шешендікті әрбір сауатты адам меңгере алады деп ойлаймын. Сол себептен, кез-келген мамандық иесі жоғары дәрежеге сай болуы үшін шешендік қабілетін дамытып, жүрек қалауын нақты анықтап алуы қажет. Бірақ, шешенді оның ерік-жігерінен тыс тәрбиелеу мүмкін емес, ерекше жоғары деңгейдегі қабілет-қарымын дамытып, өрістете өрбіту үшін, жүйелі де сатылы іс-әрекеттер қажет.

Сонымен, адам сөзсіз өз генінің, отбасылық тарихының жемісі. Адам тәуелсіз емес! Ол – буынды жалғаушы ғана. Бірақ, әрбір пенде әулеттен келе жатқан әлеуеттен басқа келер ұрпағына не бере алады? Бұл практикалық мәні бар сұрақ. Әр адам өзінің өткені мен бүгінгі өмірінің мәнін ертеңгі ұрпақ алдындағы жауапкершілігін сезінгенде ғана мақсатты әрекет ете алады. Осының бәрін сезіну, келер ұрпаққа мұра қалдыру мен азаматтық, қайраткерлік болмыстары тектілікпен ұштасып жатқандай. Тектілік биігіне көтерілу шын бақытқа ұмтылумен сипатталады. Ал, бақытқа апарар жолдың арман екендігі анық.

Халық: «Жаманнан жақсы туады адам айтса нанғысыз, жақсыдан жаман туады бір аяқ асқа алғысыз», деп тегін айтпаған. Тектілік адамның ізгілікке, баянды мақсаттарға ұмтылып, жақсы үлгі-өнеге қалдыруынан көрінеді. Ал пендешілік пен нәпсіқұмарлықтың теріс жолына түскен азамат тексіздіктің құрсауына шырмала түседі» [2].

Нағыз текті адам сыпайы, кешірімпаз, мейірбан бола тұра, ешкімді төмендетпей, шеттетпей өзі биіктейді. Әрине, текті адам халқының, Отанының мүддесін жоғары қоя біледі, сонда қоғамдағы қайшылықтар шешімі де жеңілдейді.

Қазақ менталитетінің бір қыры болған тектіліктің мәні тереңде жатыр. Тек – адамның түп нәсілін, арғы атасын білдіретін тарихи ұғым. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «текті» сөзіне келесідей анықтамалар берілген: «1) шыққан тегі бір, тұқымдас, тектес; 2) тегі, шыққан жері жақсы. Текті жер – үлгілі, өнегелі ел, ауыл». Демек, қазақта тектің физиологиялық тұқым жалғаудан бөлек, адам ұрпағының сапалық белгілерін айқындайтын индикатор екендігін аңғаруға болады.

Текті зерттеу Еуропада XIX ғасырда ғана кең етек жая бастады. Ал, халқымыз оның тәжірибесін ықылым заманнан-ақ қолданып келеді. Текті ғылыми тұрғыда, тірі ағзалардағы тұқымқуалаушылық пен өзгергіштік заңдылықтарын анықтайтын генетика ілімі зерттейді. Тұқым қуалаушылық дегеніміз ағзалардың келесі ұрпақтарында ата-

бабаларына ұқсас белгілердің сақталу қабілеті және осы қасиеттің негізінде түрдің біртектілігінің сақталынуы болса, ал, өзгергіштік – ағзалардың өз аталық-аналықтарынан басқа, жаңа белгілерге немесе қасиеттерге ие болу қабілеттілігі.

1865 жылы чех ғалымы, сопы Грегор Мендель тұқым қуалаушылықтың негізгі заңдылықтарын зерттеп, «Өсімдік будандарымен жүргізілген тәжірибелер» еңбегін жазған болатын. Ядролық тұқым қуалаушылықтың негізгі тасымалдаушысы жазуша ядросында орналасқан хромосома. Әрбір хромосоманың құрамы химиялық компоненттерден тұрады. Кейде жазушаның микроскопиялық өлшемі кезінде ұзындығы бірнеше сантиметрге жететін ДНҚ-ның (дезоксирибонуклеин) бір алып молекуласынан тұрады. Мысалы, адамның ең үлкен хромосомасының ұзындығы 7-смге дейін жететін бірінші хромосомасы болып табылады. Адамның бір жазушасындағы бір хромосомадағы ДНҚ молекуласының жалпы ұзындығы 170-смге жетеді. Ғылым бүй дегенімен, халқымыз «түбін білмеген тексіз, тегін білмеген түбін білмейді, тегі мен түбін білмегеннен келелі кеңес шыға қоймайды» деп кесіп айтқан.

Қазақи шежірені зерттеуші ғалым, Дәуірхан Айдаров: «Ғылыми тек (ген) – адамның шыққан негізі, нәсілін, тұқымын білдіреді. Ал, қазақи танымдағы тектіліктің мазмұны тереңде» – деп тек пен тектілікті ажыратады. Жазушы Қ. Түменбай тектілікті шыңырау құдыққа теңеп, «оның суы мөлдір болғанындай, тектілік те мөлдір болады» – дейді. Тектіліктің дәл анықтамасы болмағанымен, белгілі бір нышандары мен қалыбын анықтасақ, бірінші белгісіне әулеттің өсіп-өнгендігімен сипатта едік. Егер, тұқымында белгілі бір дарын иелері болса, ол қан арқылы келесі ұрпаққа берілетінін қазақ зерттемей-ақ қалай дәл білген?! Сондықтан, «көріп алған көріктіден, көрмей алған текті артық» деп жар таңдауда текке қарауды ең бірінші критерий ретінде ұстанған.

Академик Досмұхаммед Кішібековтың пайымдауынша, текті болуға ата-баба, ана, туған жер, өскен орта әсер етпей қоймайды, бірақ, осылардың ішінде ең бастысы – әр адамның өз басы, ақыл-есі, парасаты, жігері, алдына қойған биік мақсаты, жаманнан жиреніп, жақсыға ұмтыла білуі. Сонда ғана, адам дараланып, сомдалып, тұлғалық дәрежеге көтерілуі мүмкін. Осылайша, қоғам қашан да тектілерге сүйенеді. Текпен берілетін қасиеттерге өнеге-үлгі, инабаттылық, кішіпейілділікті әбден жатқызуға болады. Себебі, баланың бойындағы бұл қасиеттер әке-шешеден бастау алады. Адамгершілік, азаматтық, қайраткерлік, қолбасшылық, зиялылық,

діншілдік, әділеттілік те адам бойына текпен дарыса керек-ті. Ғалым, философ Ж. Молдабеков текті жанды «ол өнер жолын қуады, сертінде тұрады, уәдесін орындайды, қолы ашық, көңілі жайдары, тілі майда, әрекеті батыл келеді» деп сипаттайды.

Қазақтың атақты ғалымы, профессор Мәтжан Тілеужанов «Сөзбен қаймықтыру, сөзден жаңылыстыру, жауларын сөз тыңдарлық жағдайға түсіру – мықты өнер. Ол қару-жарақтан да күшті. Суырылған қылышты қынабына қайта тықтыру – қарсыласыңды қаһарлы сөзіңмен, тапқырлығыңмен, шешендігіңмен иілткенің. Ал бұл ойлау қабілетіңе байланысты, оның күштілігіне, құбылмалылығына байланысты» деген екен [3]. Текті адамның бойындағы асыл қасиеттері мен парасаттылығы ұрпақтан-ұрпаққа рухани сабақтастықта беріліп отырады. Демек, жақсы адам кездейсоқ қалыптаспайды, әдетте дүниетанымы, ділі мен психологиялық болмысы және т.б. бейімділіктері ата-бабаларынан берілген деп жатады. Бірақ, адам өзін жақсы жағынан көрсетіп, қабілеттерін жетілдіру арқылы белгілі бір қоғамдық дәрежеге жетуі де мүмкін. Өзінің жеке басының кемшіліктерімен күреспеген адамға халық өз бағасын беріп отырған. Сондықтан қандай текті жерден шыққанмен де өмірде өз жолын таба алмай, жеке басының ғана мүддесінің аясынан аса алмаушылықты тектілік деп танымаған.

Ендеше, қазақ халқының бай мұрасының бірі болып табылатын, шешендік өнер де бүгінгі ұрпақтың бойына тегі арқылы беріліп отырғандығы сөзсіз. Тектен дарыған қазынамызды тәрбиелеп, келер ұрпаққа қалдыра алсақ игі деген қорытындыға келемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <http://alashainasy.kz/>
- 2 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия (Ә.Нысанбаев - Алматы) 8-том;
- 3«Ақиқат» ұлттық қоғамдық саяси журнал №4-2013 жылы;
- 4 «Ақиқат» ұлттық қоғамдық саяси журнал №4-2014 жылы;
- 5 <http://anatili.kazgazeta.kz>

С. МҰҚАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КАНАТОВА Т.

студент, Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ.

РАЙНБЕКОВА Г. С.

п.ғ.м., аға оқытушы, Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ.

Фразеологизмдер – кешенді белгілерінің негізінде басқа тілдік бірліктерден ажыратылатын оралымдар болып табылады. Олар тұтасқан күйінде даяр тұрған оралым ретінде, фразеологизм құрамындағы компоненттер бұрыннан тіркесіп қойған қалпында қолданылады, олардың орын тәртібі тұрақты десек те, жалпы фразеологизмдердің шыққан тегі сөз тіркестері мен сөйлемдер екеніне ешкім шек келтірмейді. Фразеологизмдердің мағынасы туынды, астарлы, даму барысында семантикалық өзгерістерге түсіп қалыптасқан, олар экспрессивтік қызмет атқарады.

Фразеологизмдердің шығу негіздеріне байланысты төмендегідей пікірлерді айтуға болады:

– фразеологизмдер сөздердің тіркесіп, мағыналық әрі құрылымдық жағынан тұрақтануы негізінде қалыптасады; фразеологизмдердің тууына фразеологиялану процесі себепші болады;

– фразеологизмдерден халық танымын байқаймыз және олар ғасырлар бойы халық жадында сақталып, жатталып, қолдануға даяр күйінде енетін тілдік құралға айналған;

– фразеологизмдер бейнелі, астарлы ұғымды білдіреді.

Фразеологизмдердің семантикалық мағыналарынан ажырағандықтан деактуализация негізінде лексикалық мағынасы да тұрақсызданады. Компоненттердің семантикалық және грамматикалық негізінде фразеологизм компоненттері өздерінің бастапқы мағынасынан айырылып, тың мағынаға ие болады. Бұл қағида С. Мұқанов шығармаларындағы фразеологизмдерді қарастыру барысында да дәлелденетіне көз жеткіздік.

С. Мұқанов қолданысындағы фразеологизмдерді прагматикалық аспектіде қарастырғанда, ақынның коммуникативтік іс-әрекетінде өзінің ниет, аялық білімінен қоса белгілі прагматикалық мақсатқа құрылған ойлау стилі арқылы тілдік таңбаларды тандай отырып, өз туындысының мағыналық-ақпараттық және эстетикалық мән-мазмұнын ашып бере алатындығына көз жеткіздік. Фразеологизмдер ақынның объективті шындық болмысты қабылдауындағы сезімдік

және танымдық іс-әрекетінен туындай келіп, өмір тіршілігінің барлық саласымен ұштасып жататыны анықталды. Осындай фразеологизмдерінен ақынның өмірлік тәжірибесінен танымдық деігейдегі қорытынды пайымдары байқалады.

Мәселен, Желкеме шор түсер деп

Сөзде фразеологизмдердің қолданылуы – шығарма тіліне тән. Фразеологизмдік қолданыстардың құпиясы тым әріден, ертедегі грек ғұламасы Аристотельден бастап зерттеліп келе жатса да, әлі күнге толық ашылып, лингвистикалық қырлары айқындалады деп айта алмаймыз. Оның басты себебі, көркемділік-эстетикалық құралы ретінде ғасырлардан ғасырларға жалғасын табуда, олардың берілу, көріну қырлары да уақыт озған сайын жаңа мағынатуып ұштала түсуде. Соған байланысты сөз мағынасын ауыстырып қолданудың көркемдік және танымдық саясаты да өзгеше мәнге ие болып отырады.

Осы тұрғыдан келгенде, ілгеріде де ескертілгендей, С. Мұқановтың шығармалық дүниелері өзінше бір көркемдік әлемді қалыптастырған, жалпы қазақ шығармасында алатын орны белгілі, әдеби мұралар болып табылады. С. Мұқанов туындыларындағы фразеологизмдік қолданыстарда бір нәрсені екіншісіне балап немесе өзара мәнделес құбылыстарды ұқсатып қана қоймай, бейнелі сурет беріледі. Айталық, қазақы тұрмыс-тіршілікті, мыңғырған малды жазушы былай суреттейді:

Төрт түлік мал өргенде құрттай қайнап,
Құмырсадай қыбырлап жапқан жерді...
Түйелері түздерде бота туып,

Қойы жүрген жерінен қозы терді! («Сұлушаш»)

Өлең жолдарында «қой көп төлдеді» мағынасында Қойы жүрген жерінен қозы терді деп жазушы өте әдемі келтіреді. Әдетте, «бір нәрсені жинау» және «аз-аздан жинау» мағынасындағы «теру» етістігі (мысалы, гүл теру) берілген шумақта өзгеше семантикалық ренке (көбею) не болған, яғни «амал-әрекет» мәнінен «өсіп-өну» мәніне қарай мағына ауысқан. Бұны жазушының тілді жұмсау зертханасындағы өзіндік қолтанбасы демеске лажың жоқ. Енді бір мән мәтінде жеке алғанда «теру» етістігі тура мағынасында жұмсалады:

Сұлушаш бала еді аз жыл бұрын,
Балалық өмірдің жай терген гүлін

Сонымен бірге Балалық өмірдің жай терген гүлін деген жолдардың мағыналық түсіндірмесі тұтасымен «алаңсыз, уайым-

қайғысыз балалық шақты» суреттейді. Екі мысалда да өмірге көркемдік көзбен қарау бар. Көз алдымызға қазақ өмірінің шынайы суреті келеді. Ақын сөзді ауыспалы мағынада қолданудың ерекшеліктерін жете түсінген.

Классик жазушымыздың өзіндік қолданысын паш ететін өзге де фразеологизмдік үлгілерді шығармасынан көптеп кездестіруге болады. Бір-екі мысал:

Шөп таусылып, болып қалды,

Көтерем «бақыт» қонып қалды... («Шоқпыттың шаруасы»)

Жері азат, елі азат, кені азат,

Ол еңбектің даласы жатқан жалпақ («Қарақалпақ»)

Алғашқысында жазушы халық тілінде малға қатысты қолданылатын «көтерем» сөзін дерексіз ұғыммен (бақыт) тіркестіру арқылы жаңа сөз өрнегін қолданудан қаша отырып, тың ұғым тудырған. Сондай-ақ «келіп қалды» етістігін «қонып қалды» етістігімен алмастыру арқылы астарлы ой түзеді. Келесі мысалдағы еңбектің даласы фразеологизмдік қолданысы да сол жолдарға жарасымды нәр беріп тұр. Егер еңбектің даласы жалпы халықтық тілгеберік сіңісіп, дәстүрлі фразеологизмге айналып кетсе, ал көтерем бақыт фразеологизмдік қолданысы өзінің жекелік сипатын сақтап тұр деп айтамыз.

Келтірілген өлең жолдарынан «сұлу» деген сөзді кездестірмейсіз, алайда қарапайым сөздер арқылы ақын тың мағына тудырған. Ол тың мағына қазақтың болмысына жақын бейнелі суреттерді бере алған. Демек, автор өзіндік жеке қолданыстары арқылы қазақ болмысын, кең мағынасында қазақ әлемін (тұрмыс-тіршілігі, рухани келбеті, дәстүрі т.т.) қалыптастырады. «Қойы жүрген жерінен қозы терді», «Көтерем бақыт» сияқты жекелік-авторлық қолданыстары – солардың бір тобы. Мына мысалға назар аударайық:

Күйдің кілтін осымен бұрап ашып,

Енді күйдің түп-тура өзіне енем («Сұлушаш»)

Күй – қазаққа тән саз өнерінің бір түрі. Күйдің әсері қазақ үшін, қазақ халқының рухы үшін үлкен мәнге ие. Бұл мәнінде күй сөзінің ауыспалы мағынасы «жыр», «дастан» сөзіне көшірілген. Күй тәрзді жырдың қазақтың рухани дүниесінде ықпалы мол. Екі ұғымның бір мәнде тоғысқан көрінісі арқылы ақын ұлттық ойлау ерекшелігін, психологиялық жай-күйін ескереді. Бұдан ақын қолданыстарындағы фразеологизмдердің когнитивтік сипаты айқын көрініп тұр. Осы орайда А. Б. Әмірбекованың: «Поэтикалық мәтінде индивидуалды-авторлық көзқарас арқылы ойда дүниенің бейнесін,

сыртқы формасын қалыптастыру жағдайлары кездеседі» [1, 15], – деген тұжырымының дұрыстығын көреміз.

Фразеологиялық тіркестер тілге ұлттық ерекше сипат, нақыш береді. Фразеологизмдер – ұлттық психологияны, оның тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын бойына сіңірген, соларды баяндайтын лингвокультуремалар.

Жазушы шығармаларында фразеологиялық тіркестерді молынан пайдаланған.

Қай қаламгердің болмасын өз шығармасында фразеологизмдердің дайын күйінде де, авторлық өңдеумен де (перифраза жасап) қолданатыны сөзсіз. Әрине, мұнда да жазушының талғамы мен тілдік қоры шешуші болмақ. Соларға орай фразеологизмдер біреуде аз, екінші біреуде мол кездеседі, екіншілері өңдеуі, толықтыруы, ал қайсы бірі оны тыңнан туындатуы мүмкін.

Ө. Қайдаров «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» атты жинағында фразеологизмдердің қасиеті жөнінде мынадай ой айтады: «Фразеологизмы – весьма сложные лингвистические образования. Сложность их объясняется не только множеством структурных типов и синтаксических моделей, но и тематической и семантической многоплавностью, а также способностью выражать самые различные эмоционально-экспрессивные оттенки мысли». Демек академик-ғалымның пайымдауынша, фразеологизмдер-бейнелі ойлаудың жемісі.

С. Мұқанов романдарында фразеологизмдерді молынан пайдалана отырып, шығарма тіліне мәнерлегіштік, бейнелегіштік әр берген. Жазушы фразеологизмдерді талдап, тандап кейіпкердің образын сомдауда, мінезін ашу, портрет жасау, шығарманың идеялық қоркемдік жақтарын жетілдіруде тағы басқа толып жатқан мүмкіндіктеріне сай етіп, белгілі бір стилдік мақсатпен қолданады.

Ғалымдар арасында ара-тұра авторлық фразеологизмдер когнитивтік ұғымдарының астарында қарама-қайшы мән бар ма деген күмәнді сауал бой көрсетіп қалады. Біздің ойымызша, бұл дәлелсіз күмәндану болмақ. Өйткені дәл осы авторлық фразеологизмдер арқылы жазушының немесе ақынның тілдік тұлғасы, оның қолданыстарының когнитивтік табиғаты кең көрінеді. Автор өзіне тән жекелік қолданыстар арқылы халықтың ұлттық танымын сөзбен береді. Оның жекелік сөз мәнерінде ұлтқа тән болмысты жинақтаушы қасиет болады.

Тағы бір нақтылап алатын түс, тілдік фразеологизм мен тұрақты сөз тіркестерінің, сондай-ақ тұрақты сөз тіркестерінің соған ұқсас

келетін бірліктерден аражігін ашып алу мәселесі. Фразеологизм қолдану сипатына қарай екі түрге бөлінеді. Олар:

- 1) тілдік(сөздік) фразеологизм;
- 2) поэтикалық (сөйлеу кезінде туындайтын мәнмәтіндік) фразеологизм.

С. Мұқанов қолданысындағы тұрақты сөз тіркестерін осы ерекшеліктеріне қарай іштей мынада түрлерге ажыратуға болады:

- 1) дәстүрлі фразеологизмге айналып кеткен қолданыстар: тілсіз жау, сөз дүкені, еңбек майданы, жүйрік көңіл т.б.;
- 2) тілдік ерекшелік ретінде дәстүрлі фразеологизмге айналған, алайда, танымдық мәні тұрғысынан келгенде, жекелік болып табылатын авторлық фразеологизмдер: өмір «концепсіне байланысты сұм өмір, еске өмір, жаңа өмір, тәтті өмір т.б.;
- 3) тек ақын қолданысына ғана тән өзіндік қолданыстар: тұрмыс тоны, жалшылық тоны, жүрегім суық мұзға төселеді т.б.;
- 4) ақынның өз туындысында белгілі бір мән мәтіндерде ғана қолданылатын авторлық фразеологизмдер: тұйық көрпе, мұз көрпе, жүрегі байдың инелі шибұт, шабан т.б.;

Көркем туындыларда фразеологизмдердің қолданылуы әрдайым табиғи әрі заңды болып табылады. Фразеологизм әлемді поэтикалық тұрғыда танумен органикалық байланысты. Шығармаға берілген анықтаманың өзі кейде фразеологизммен синонимдес ісаетті. Өйткені фразеологизмнің қасиеттерінен поэтикалық тілдің белгілері көрінеді. Белгілі бір автордың шығармашылық туындылары оған тән болып келетін фразеологизмдер арқылы анықталады.

С. Мұқанов қолданған сөз өрнектері қай қазақтың болмасын рухани жан-дүниесін, тілін паш ететін және бей-жай қалдырмайтын сөз кестелері болып табылады. Ақын өлеңдері негізінде С. Мұқановтың тілдік тұлғасы айқын көрінеді. Олай дейтініміз жазушы өзінің саналы ғұмырында сөзді, онда да асыл сөзді қару етіп, ойы, іс-әрекеті, қызметі арқылы халқының сүйікті перзенті бола білді. Бұған табиғи дарынды қоссаңыз, С. Мұқановтан алатын тіл тағылымы мол икемдігіне көзіміз жете түсті.

Жазушы шығармасындағы фразеологизмдік қолданыстардың түпуі сырларына неғұрлым терең үнілу деп білеміз.

С. Мұқановтың тілдік тұлғасы өзінің бастауын когнитивтік лингвистикадағы жалпы тілдік тұлға теориясынан алатынын көреміз. Тілдік тұлға – когнитивтік лингвистиканың ең бір іргелі ұғымдарының бірі. Оның термин ретінде қалыптасуы екі мәселенің – тіл мен тұлғаның (адамның) басын бір арнаға біріктіреді.

С. Мұқановтың авторлық фразеологизмдерін тануда біз жұмыста бір-бірімен байланыстағы екі нәрсені басты өлшем етіп алдық:

- 1) автордың сөз қолдану даралығы, өзіндік мәнері;
- 2) автордың когнитивтік – ассоциялық ойлауының жекелігі, яғни автордың белгілі бір сөз топтарын фразеологизм ретінде қолданудың танымдық жекелігі мәселесі. Көрсетілген осы өлшемдерге байланысты ақын қолданысындағы тұрақты сөз тіркестерін төрт түрге ажыратуға болады.

С. Мұқановтың шығармаларында мақал-мәтелдер тақырыптық жағынан әр алуан. Олар түрлі мақсаттарда қолданылған. Мақалдардың қолданылу аясына қарай талдап қарастыратын болсақ:

1 Кейіпкер бейнесін ашуда: «Біреу тойып секіреді, біреу танып секіреді» ақындардікі тойғандық. Өйткені олардың жазғандарының өз қара басына көбінесе көпейкелік пайдасы тимейді.

2 Портрет жасауда: «Құс баласы үшін торға түседі», «Қарға баласын аппағым, Кірпі баласын жұмсағым дейді». Әкесінің баласына деген махаббатын өз хатында толығымен әдеби түрде жеткізу үшін қолданылған. Баласының алдындағы әкесінің портретін жасайды.

3 Тәлім-тәрбиеге байланысты: «Қыран құс қисық ұшып түзелер».

4 Туыстық қатынасқа байланысты: «Кіріспесе, туған жат» шартты бағыныңқы құрмалас; «Жетімнің құрсағы жеті қабат». «Туғаныңды жасырасың, өлгенде кайтесін» [2, 88].

Қазақ мақал-мәтелдері мазмұны жағынан болсын, тақырыбы жағынан болсын орасан көп дүние екендігінің білеміз. Халықтың ғасырлар бойы сақтап келген және өзінің тіршілік – тұрмысында, қоғамдық өмірде қолданған мақалдары халықтық сипатын жоймай біздің заманымызға С. Мұқанов сияқты кемеңгер жазушымыздың шығармалары арқылы жеткенін байқаймыз. Халықтың арманын, көзқарасын, әрбір қоғамдық, таптық жағдайларға берген бағасын білдіретін, өсиет, нақыл сөз ретінде айтылатын бұл мақалдар бүгінгі күнде де өзінің қасиетін жойған жоқ. Сондықтан, мақал-мәтелдер тіл тұрғысынан зерттеуге тиісті қызықты да өзіндік ерекшелітері мол күрделі мағыналық бірлікке жатады. Сондай-ақ мақал-мәтел табиғатына тән ерекшеліктердің бәрі этнолтаным, лингвомәдениеттаным, психоллингвистика, когнитивті лингвистика тұрғысынан зерттеуді талап етеді.

С. Мұқанов ұлттық тілдің бай қазынасы – сөздік құрамын мейлінше шебер пайдаланып, әр сөзін, сөйлемін, тұтас мәнін мәнерлі, өткір шебер тілмен өрнектеген және оларды белгілі бір стилдік мақсатпен ұтымды пайдаланып отырған. Жазушы шығарма тіліндегі суреттеліп отырған заман мен оқиғаны жан-жақты ашып көрсету және мүмкіндігінше шындыққа сай беру үшін, сонымен қоса мәнерлеп жеткізу үшін мақал-мәтелдерді ұтқыр әрі дәл қолданған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әмірбекова А. Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі ербалдану ерекшелігі (М. Мақатаев шығармасы бойынша) – филол.ғыл.канд.автор.реф. – Алматы, 2006. – 31 б.

2 Оразалиева Э. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы. – Алматы: 2007. – 312б

3 С. Мұқанов Адамдар романы. – Алматы, 1995.

МӘШҰР-ЖҮСІП ЖӘНЕ АНТРОПОНИМДЕР

КЕРЕЕВА А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ТҰРЫШЕВ А. Қ.

ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жер-су аттарының әр түрлі ғалымдар тарапынан зерттелуінде басты орынды тіл білімі алады, өйткені атау дегеніміз ең алдымен сөз, ал сөзді зерттеу лингвистиканың сыбағасы (Әбдірахманов – 17). Ономазиология тіл білімінің негізгі саласының бірі. Ономазиология зат немесе құбылыс ұғымының белгілі бір сөзбен аталуы нәліктен екендігін қарастырады (Аханов-81) [1].

Онома – грекше ат, есім деген сөз. Ономастика, тұтасынан алғанда, ат, есім атауларының шығу, қалыптасу жайын тексереді. Ономастиканың өзі бірнеше тармаққа бөлінеді: топонимика, антропонимика, этнонимика, астронимика, зоонимика, гидронимика, ойконимика сияқты салаларын қамтиды. Аукымды саланың әрқайсысына жеке тоқталсақ: ономастика (грекше:onomastike – атау, techne – өнері) – жалқы есімдерді зерттейтін тіл білімінің саласы. Объектілер категориясына қарай ономастика дәстүрлі салаларға жіктеледі. Олар: антропонимика – адам есімдерін зерттейді, топонимика – географиялық атауларды зерттейді. Ономастика халықтың этнографиясымен тығыз байланыста қаралып, басқа

халықтармен жүргізген тарихи, мәдени қарым-қатынастың сыр-сипатын танытады. Ономастика қазақтілінде ғылым ретінде соңғы 20 жыл ішінде дами бастады [2].

Антропонимика (гректің адам және есім) – адам есімдерін, жеке есімдерді, патронимдерді әкесінің атын, тектерді, жалған аттарды, псевдонимдерді, криптонимдерді жасырын аттарды зерттейтін ономастиканың бір бөлімі [3]. Антропонимика (гр. *anthropos* – адам, *опутаат*) – адамдардың өзіне меншікті есімдерін, аты-жөнін, жалған, бүркеншік, жасырын аттарын, ру аттарын – антропонимді зерттейтін ономастиканың тармағы.

Антропонимика соныменбірге әдеби шығармалардағы антропонимдер мен ауыз әдебиетіндегі кейіпкерлердің аттарын зерттейді. Антропонимика халықтық және канондық есімдерді, сол сияқты бір есімнің әдеби және диалектілік, ресми және биресми түрлерін ажыратып қарастырады. Әрбір этностың әрдәуірде өзіне тән антропонимиканы (есімдер тізімі) қалыптасады. Антропонимдердің жиынтығы антропонимия деп аталады. Жеке адам есімдері басқа көптеген жеке атаулардай өздерінің дербестігімен ерекшеленеді: әр адамның жеке есімі бар. Есімдер тізілімі шектеулі. Жеке есімдер қайталап отыратындықтан, оларға қосымша атаулар беріледі [1]. Дамыған қоғамда адамның ресми атауларының өзіндік жүйесі болады. Мәселен, антикалық Римдегі есімдердің тұрақты жүйесі мынадай: адамның жеке есімі + ру тегі + жалған аты + ата тегі, есімі + қосымша аты. Үнді елінде бұл жүйе 3 құрамнан тұрады: гороскоптық есімі, жыныстық немесе діни секталық есімі, касталық есімі. Мысалы, Рабиндранат Тагордың есімі: Рабиндра (Күнқұдайы), Натх (еркек), Тхакур (жер иеленушілер кастасынан) құралымынан тұрған.

Антропономия есімге қатысты хабарларды: адамның қасиетін, әкесі, руы, отбасымен байланысы, ұлты, кәсібі, қай жерден шыққан т.б. зерттейді. Теориялық антропономия белгілі этнос антропонимдерінің пайда болу, даму заңдылықтарын, құрылымын, жүйесін, үлгілерін, тарихи қабаттарын, тілдердің антропонимиялық өзара байланысын қарастырады. Оның зерттеу әдістері ономастиканың басқа түрлеріндегідей (адам есімінің әлеуметтік сипаты, салт-әдет, дін мен моданың ықпалы т.б.).

Қолданбалы антропономия есімдерді нормаландыру мәселесін, есімдердің әртінде берілу тәсілдерін зерттейді. Антропонимия ономастикадан 20 ғасырдың 60-70 жылдарында бөлініп шықты, бірақ олардың бірқатар мәселелері бірге қаралады. 60-жылдарға

дейін «Антропонимия» термині орнына «ономастика» қолданылып келді [4].

Жалқы есімдердің олардың ішінде, топоним, антропоним, этноним, космономимдерді этимологиялық тұрғыдан зерттеудің өзіндік сыр-сипатқа ие екендігі нақтылы жағдайлармен байланысты қаралуға тиіс. Бұл ерекшелік қасиет – жалпы есімдер мен жалқы есімдердердің лексика-семантикалық дихтологиясына, яғни лексикалық жүйенің екі жақтылығына, атап айтқанда, мәнді сөз (апеллятив) бен лексикалық мәнсіз сөз (оним) қатысына байланысты болып отырады. Жалқы есім бойында денотативтік мағынаның басым екендігі, оның есесіне сигнификат жоқтығы айқын байқалады. Яғни атаудың бойында нақты заттық мағына жоқ деген пікірге бой ұру үрдісі көбірек сөз болады. Сондықтан да жалқы есімдер этимологиясын зерттеу жайында әртүрлі болжам, екіұдай пікір бары аян. Кейбір ғалымдардың пікірінше, этимологиялық зерттеу барысында әдістемелер жеткілікті десе, басқалары кешенді әдіспен тәсіл тым қолайлы дегенді бетке ұстайды. Ал шынтуатқа келгенде, жалқы есім этимологиясы, жалпы есімдер – апеллятив этимологиясынан, көбіне, ерекше айырмасы бар, ғылыми тұрғыдан қарағанда, өзіндік қасиетке ие келеді [5].

Ономастиканың барлық салалары сөз ретінде тілге тікелей қатысты болғандықтан, оларды зерттеудің әдістері мен тәсілдері тұтастай алғанда, ортақ тәсілге бағынышты келеді. Яғни, тіл білімінің лексиканы зерттеуде қолданатын әдістері мен тәсілдері ономастикалық этимология зерттеулерінде де дерлік, тұтас қолданыс табады. Атап айтқанда, лингвистикада кеңінен қолданылып жүрген негізгі әдістер ономастикалық зерттеуде қолданылады. Олар: 1) дескриптивтік (сипаттама), тарихи-салыстырмалы (компаративтік), тарихи-салғастырмалық (типологиялық), фонетикалық, морфологиялық.

Алада ономастикалық материалдарды зерттеудің әдістері мен тәсілдері бірнеше бағытта болып, талдау тұрғысынан көп қырлы болатыны да белгілі. Олардың ішінде – этимологиялық талдау, сөзжасамдық талдау, тұлғалық (форманттық) талдау, статистикалық талдау. Дифференциалдық-генетикалық талдаудың орны бөлекше [5].

Қазақ жеріндегі ономастика мәселесі туралы XIX ғ. П. П. Семенов-Тянь-Шанский, Н. А. Северцов, И. В. Мушкетов, В. В. Радлов, Ч. Ч. Уалиханов, С. У. Ремезов, А. Л. Левшин, П. И. Рычков, А. Е. Алекторов, Н. А. Аристов, П. С. Паллас, Г. Н. Потанин, А. Н. Харузин т.б. еңбектерде әр кезде жазылып келді.

Қазан төңкерісінен кейін ономастика саласына көңіл бөліне бастады. 30-40 жылдары Х. Досмұхаметов, Қ. Жұбанов, А. Аманжолов, С. Алиев, А. В. Маракуев, Н. Баяндин Қазақстандағы кісі аттары мен географиялық аталымдарды зерттей бастады. Кісі аттарына ең алғаш талдау жасаған Х. Досмұхаметов: Махамбет деген сөзді қазақ екіге бөліп айтады: біреуі Махам-Махан. Екіншісі-бет. Сондықтан Махамбет деп айту пайда болады. Ханибет, Ханден деген сөздерді де қазақ Қанибет, Қанден деп екіге бөліп айтады. Қ. Жұбанов «Из истории порядка слов в казахском предложении» деген зерттеуінде: «По вопросу о генезисе личных имен наука располагает в настоящее время достаточным данными, говорящими что более сложные имена появились позднее. До их возникновения отдельные личности носили общее имя племени или рода».

Антропонимдер мен топонимдерді Қазақстанда лингвистика аспектісінде қарастырғандар А. Әбдірахманов «Қазақстанның жер-су аттары» (1959). Т. Жанұзақов «Қазақ тіліндегі жалқы есімдер» (1965). В. Н. Папова, Е. К. Койчубаев, О. А. Султаньяев т.б. Бұл арада академик Әбдуали Қайдаровтың тіл білімінің қай саласында болмасын зерттеу еңбектерін атап өткен ләзім. Оның «Қазақ тілінің өзекті мәселелері» (1998) орны айрықша. Мысалы, «Состояние и перспективы развития казахской ономастики», «Қазақ эпосындағы жер-су атаулары мен кісі аттары жайында» («Қозы Көрпеш – Баян сұлу» дастаны негізінде) деген мақалаларының құны ерекше [6].

М-Ж. Көпейұлының шығармаларынан ономастикалық атаулар көптеп кездеседі. Әсіресе, «Қазақ шежіресіндегі» ономастикада жеке дара есім арқылы бүкіл ұлтты, ру басшысын беретін белгінің байланысы көрінеді. Мысалы, М-Ж. Көпейұлы «Баянауыл қойсайшы жердің атын» деген өлеңінде он екі ата-бабаларының есімдері аталып, олардың қай рудан тарағаны келтіріледі:

... Қарақожа бабамнан Арғын туып,
Дәулетке сондай толған айналасы.
Онан соң Мейрамсопы бабам өткен,
Қуандық, Сүйіндік, Бегендік, Шегендікпен.
Бес бала Мейрамсопыдан туған екен,
Қаракесек анасы басқа тектен...
... Екінші атам – Сермұхамед,
Көпжасар – Көпей мағырып өз баласы.
...Солардың бір қалған жұрағаты,
Көпеев фамилиясы – Мәшһүр-Жүсіп [7].

Сонымен қатар, Мәшһүр-Жүсіпте басқа шежірелерде кездеспейтін бір тақырыпқа тоқталады, ертеде ел билеп, жұрт ұстаған атақты адамдардың арулап қойылған жерлері, зираттары туралы айтылады. Мысалы, Қаржас: Анай, Есенаман, Жарқын; Ақбұра: Айырбай, Батырбай, Шанышқұл; Қаракесек: Алшынбай, Тіленші, Жидебай, Жолшора, Қожантай, т.б. ел аузындағы адамдардың молалары, тамдары қай жерде, қай өзеннің жағасында екенін анықтайды [8].

М-Ж. Көпеев шығармаларындағы антропонимдер құрамын қысқаша түрде бірнеше бөліктерге жіктеуге болады:

1 Адам есімдер лексикасының морфологиялық тәсіл арқылы жасалғандары: -ай, -ей, -й, -лік, -шы, -ші, -ше, -ті, -бы, -лы, -лі, -кы, -кі, -ыш жұрнақтары арқылы есімдер кездеседі. Мысалы, Малай Жәдігер, Анай, Көпей, Дүйсекей, Тұтқыш, Суғыныш, Ышқыш, Сейдалы, Құтболды және т.б.

2 Жеке сөз табынан жасалған есімдер:

Зат есімнен пайда болғандар саны жағынан басқа туынды сөздерден басып озады. Негізгі сын есімнен болған есімдер: Есен, Жабық, Жарқын, Қара, Сарыкелімбет, Ақбике.

Туынды сын есімнен болған есімдер: Баралы, Бағаналы, Жақсылық, Күреңше, Құлатай, Мүйізді, Майқы.

Бір сыңары немесе екі сыңары да сын есімнен біріккен елу жалқы есімдер кездесті: Алтынтөре, Ақсары, Айтайлақ, Ақжар, Сары Қозған, Мырзақара, Құлажын, Ақботаш, Қарабұжыр Күреңбей.

Есімдік арқылы жасалынған жалқы есімдер төртеу: Өлдекүн, Қайсары, Қайдауыл, Ешмұхамет.

Етістіктен болған есімдер: Көгер, Айдапкел, Сүріпкел, Жәйілмес, Елемес, Қойгелді.

Сан есімнен болған антропоним кездесті: Бестібай, Бесімбай, Алтыбасар, Бесім, Бесмұхамет, Мыңбас, Төртуыл, Сексен батыр, Ондан.

3 Адам есімдер лексикасының синтаксистік тәсіл арқылы жасалуы:

-Бай, -бек, -бет, -күл, -тай, -әлі, -ұзақ, -мырза, -жігіт, -торы, -сай, -қай сөздерімен өте көп антропонимдер жасалады. Мысалы, Жылқыбай, Ырысбек, Жиенбет, Ниязқұл, Құлымбет, Тілеумбет.

Тәуелдеулі, меншікті мәндегі есімдер арқылы туған жалқы есімдер: Қызылым, Жиренім, Жолым, Бесім.

Қала аттарына сәйкес антропонимдер: Еділ, Самарқан, Орал [9].

Есімдер сөздік қорға енуші бай саланы құрайды да, жалпы халықтық сипатқа енеді. Тілдегі сөздердің барлық салаларының ішкі заңдылығына сүйене дамиды. Қазақ есімдері арқылы халқымыздың өткен өмірі мен мәдениетін, тарихы мен географиялық мекенін, таным түсініктері мен қалау тілектерін аңғарасың [10]. Шежіредегі есімдердің жасалу қабаттарының негізінде лексика тұрғысынан төмендегідей лексика-семантикалық топтарына жіктеуге болады:

Мал шаруашылығы мен байланысты есімдер: Тайлак, Тұлпар, Бұқабай, Қозыбай.

Андар мен құстарға, жәндік пен түрлі мақұлықтарға байланысты туған жалқы есімдер: Балапан, Сұңқар, Төбет, Үкібай.

Табиғат құбылыстарына байланысты есімдер: Бораншы, Жаңбыршы, Боранбай, Қайдауыл, Амалдық.

Асыл металдар мен қымбат заттарға байланысты туған жалқы есімдер: Алтынтөре, Алтынбай, Жібек, Ақша, Бақыр.

Өсімдік, тал, ағаш аттарымен байланысты туған есімдер: Шыбық, Аргүл, Сарғалдақ, т.б.

Туыстық атаулармен қойылған жалқы есімдер: Жиенбет, Ұлболсын, Апай, Қызбике, Ұлбике.

Балық кәсібіне байланысты есімдер: Сазан, Сазанбай, Ұзынсазан, Балық, Балықшы, Қармақшы.

Үй жиһаздары мен мүліктеріне байланысты есімдер: Балға, Балғабек, Айырбай, Өтек, Ақбелбеу.

Қару-жарак аттарынан туған жалқы есімдер: Найза, Жаскылыш, Балта.

Ай, күн, жұма аттарына байланысты туған жалқы есімдер: Рамазан, Ақпан, Наурыз, Сәрсен, Бейсен.

Асханалық заттарға байланысты қойылған есімдер: Ошак, Қазан, Саба, Алаяқ, Қазанғап.

Ұлттық киімдер негізінде туған есімдер: Сәлде, Бөркін, Ішпек.

Дене мүшесіне телініп қойылған есімдер: Мандай, Тілмәмбет, Мұрынбай.

Әскери киім негізінен туған жалқы есімдер: Дулыға.

Екі-үш түбірдің бірігуі арқылы жасалған зат есімдер: Қыстаубай, Саққұлақ, Үкібай, Аспантай, Аманбол, Мейрамсопы, Жанбаба, Байнабай, Еркебұлан, Жантемір, Айдабол, Мұратқожа, Төртуыл, Бесмұхамет, Жайпаңқажы, Мұхамедрахым және т.б. [9].

Қазіргі түркі тілдеріндегі кісі аттары құрылысы мен жасалу сипатына қарай көне түркі тіліндегі кісі аттарымен тым ұқсас та сәйкес келеді. Оған көне түркі тілдеріндегі кісі есімдерінің қазіргі

түркі тілдерінде де сақталып, сәйкес келуі толық дәлел бола алады. Мысалы, М-Ж. Көпеев шығармаларындағы Ақбас, тувада Ақбаш, шорда Ақпаш, осымен қатар Сарыбас, Қарабас, қазақта Бұқа, тувада Буга, қазақ тілінде Дархан, Тархан, шор тілінде Чарык (Сәуле), қазақ тілінде де Жарық сияқты есімдер бары белгілі. Осылармен қатар компоненттерінде бег, бек, бай, бөрі, пору сөздері бар кісі аттары да толық сақталып отыр. Оны қырғыз, қазақ тіліндегі Кушбек, Құсбек, Нұрбек; тув. Қарабай, Сарыбай; қырғ. Борубай, қаз. Бөрібай сияқты есімдерден анық көреміз. Ал ақ, кара, сары, қоңыр сияқты сөздер көне түркі және қазіргі түркі тілдерінде күрделі тұлғалы кісі есімдерін жасауда негізгі тірек сөз ретінде кеңінен кездесер құбылыс [10].

XI ғ. тән Махмұт Қашқаридың «Дивану-Луғат-ит-турк» атты еңбегімен салыстырсақ, олардың құрылымдық жүйесі, құрамы, қолдану, жұмсалы аясы, қоғамдық-әлеуметтік қызметінің топоним, этнонимдердің әлдеқайда басым екендігі көрінді. Құрылымдық жүйесі мен құрамына қарай ескерткіштегі антропонимдер бірнеше топ құрайды. Олар:

1 Жалаң тұлғалы, яғни бір құрамды есімдер: Шон, Шата, Ораз, Ақыл, Қуан, Омар, Арын, Фияш т.б.

2 Туынды тұлғалы есімдер: Көтеш, Жазқын, Құтан, Бұлан, Нұрғали, Дүйсен, Шұбыш, Көпей, Айдар, Жаныс т.б.

3 Екі құрамды есімдер: Қарақожа, Құтан-Қоғам, Ғабдолғазиз, Есенаман, Әбілпейіз, Ғабдол момын, Шағыр-Бөлтірік, Құлболды және т.б.

4 Күрделі тұлғалы кісі есімдері: Токқұлқожа, Мұхаммедшарафи және т.б.

V-VIII ғасырлардағы көне жазба ескірткіштері мен тарихи деректердегі антропонимдермен М-Ж. Көпеевтің «Қазақ шежіресіндегі» есімдермен салыстырып көрелік: Бури-шад, Бурихан – Бөрібай, Жанғар – Жангір, Жәңгір, Йарук-тегін – Жарық, Орыз – Ораз, Шугай – Шығай сияқты есімдердің шығу тегінің көне түркі есімдерімен лексика-семантикалық ұқсастығы байқалады.

XI ғасырда жазылған Махмұт Қашқаридың еңбегіндегі 98 антропонимнің ішінде 53-ке жуығы қазіргі қазақ антропонимдерімен сәйкес келеді, солардың ішінде шежіреде кездесетіндері: Абу-Бакыр-Әбубәкір, Ібраһим – Ибрагим, Тәкіш-Тәкіш, Тоқіш – Тоқыш, Кабан –Қабанбай, Чучу-Шөже.

Қорыта келгенде, М. Ж. Көпеев шежіресіндегі көп есімдер халық тарихындағы ерекшеліктер мен дәстүрге, дүниетанымдары

мен психологиясына, географиялық жағдайларына байланысты қарастырылды. Ономастиканы жеке тарау қылып алып, оны іштей бірнеше тарауларға бөліп, оның антропонимика тарауына жеке тоқталып өтілді. Шежіре көбіне жер-су, кісі аттар, ру атаулары болып келеді. «Қазақ шежіресінде» жалпы алғанда 4073 антропонимдік атаулар бар екенін Тұрышев А. Қ. өз еңбектерінің бірінде айтып кетеді. Сол есімдерді барлығын қамту, тізіп жазып шығуды мақсат тұтпадық [11]. Тек «Қазақ шежіресінің» этнолингвистикалық сипатын, оның ішінде: адам аттарының кейбірінің этнолингвистикалық сипатын қарастырып, шежіредегі антропонимдердің жасалу қабаттарының негізін лексика тұрғысынан кейбір лексика-семантикалық топтары қарастырып өттік.

Жеке есім болса да, жалпы есім болса да өз бетінше тілдік заңдылықтардың негізінде дамып, ұлттық сана мен салт-дәстүрді де айналып өте алмайтыны анық. Олардың жасалуы мен қалыптасуы тікелей халықтың дүниетанымымен, тарихымен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Тұрышев Айтмұхамет Қасымбайұлы. М-Ж. Көпеев шығармаларының лексикасы. Монографияға қосымша. II том. -Павлодар, 2004, 79 бет.

2 Қазақ тілі. Энциклопедия. -Алматы: Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму институты, 1998 ж., 509 бет.

3 Лингвистикалық түсіндірме сөздігі. -Алматы: Сөздік, 1998. 224 б.

4 Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі -Алматы. «Сөздік-Словарь», 2005.

5 Т. Жанұзақ. Қазақ ономастикасы. Атаулар сыры 3. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007.-9б, 11 б, 427 б.

6 Тұрышев А. Қ. М-Жүсіп шығармаларының этнолингвистикалық сипаты. Монография. –Павлодар ПМУ, 2003ж, 92 б.

7 Көпеев М. Ж. Қазақ шежіресі. Алматы: Жалын, 1993.-12 б

8 М-Ж оқулары. I жинақ. - Павлодар, 2000 ж. -28 бет, Т. Енсебаев мақаласы «М-Жүсіптің шежірелік қызметі».

9 Мәшһүр-Жүсіп тағлымы III конференциясында жарияланған мақалалар. Павлодар ПМУ 2003 ж. 3, 189, 221, 222 б.

10 Жанұзақов Т. Есіміңіз кім? -Алматы, 1995, 17, 30 б.

11 Тұрышев А. Қ. Мәшһүртану. Оқу құралы. 2 том. – Павлодар ПМУ, 2006 ж, 20 б, 31б.

12 Мәшһүр-Жүсіп. Қазақ шежіресі. Шығармалары 10 том. - Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2007. 1-35 б.

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА В ТВОРЧЕСТВЕ РУССКИХ И НЕМЕЦКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XX ВЕКА

КРЕСТЬЯНИНОВА Н. Ю.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Более 75 лет отделяют нас от страшного события – Второй мировой войны. Но время не снижает интереса к этой теме, обращая внимание сегодняшнего поколения к далёким фронтовым годам. Фашизм явился отражением и результатом развития главных противоречий западной цивилизации. Вторая мировая война двух мировых военно-политических коалиций, ставшая крупнейшим вооружённым конфликтом в истории человечества. В ней участвовали 62 государства из 73 существовавших на тот момент (80 % населения Земного шара). Боевые действия велись на территории трёх континентов и в водах четырёх океанов. Это единственный конфликт, в котором было применено ядерное оружие. Число участвовавших стран менялось в течение войны. Некоторые из них вели активные военные действия, другие помогали своим союзникам поставками продовольствия, а многие участвовали в войне только номинально.

В настоящей статье мы обратим внимание на произведения о войне советских писателей, так как именно Советский Союз принял на себя самый мощный удар, который нанесла фашистская Германия, а также и на произведения немецких писателей, так как вызывает огромный интерес отношение к войне немецкого народа, описание войны глазами немецких солдат.

Многие национальные литературы не могли оставить тему войны без внимания, но наиболее ярко она прозвучала в русской литературе. С первых же дней грандиозной битвы наши писатели встали в один строй со всем сражающимся народом. Более тысячи писателей принимали участие в боевых действиях на фронтах Великой Отечественной войны, «пером и автоматом» защищая родную землю, из них более 400 не вернулись с войны, 21 стали Героями Советского Союза.

Один из советских писателей, который максимально правдиво описал все то, что происходило на войне, в тяжелые минуты боя, в перерывах между боями – Юрий Васильевич Бондарев. Он являлся непосредственным участником войны. После окончания средней школы Юрий Бондарев ушел на фронт, где был командиром артиллерийского орудия и всю войну уничтожал танки противника.

Наиболее ярким и значительным произведением Ю. Бондарева является роман «Горячий снег» [1], вышедший отдельной книгой в 1970 году. В нем повествуется о конкретном историческом событии, которое решило исход войны. Тема массового героизма советского народа в дни самых жестоких испытаний, которую начал разрабатывать Юрий Бондарев еще в первых своих военных повестях, получила в «Горячем снеге» наиболее полное воплощение. Автор рассказывает о последних днях Сталинградской битвы, о людях, вставших насмерть на пути фашистов, рвущихся к окруженной группировке Паулюса. Перед нами весь человек, понятный, близкий, а между тем нас не оставляет ощущение, что прикоснулись мы только к краешку его духовного мира, – и с его гибелью чувствуешь, что ты не успел ещё до конца понять его внутренний мир. Комиссар Веснин, глядя на грузовик, сброшенный с моста на речной лёд, говорит: «Какое всё-таки война чудовищное разрушение. Ничто не имеет цены» [1, с. 226]. Чудовищность войны более всего выражается – и роман открывает это с жестокой прямотой – в убийстве человека. Но произведение показывает также и высокую цену отданной за Родину жизни. Главными героями стали молодые люди, недавно окончившие военное училище. Они только начинают свою жизнь, но, несмотря на все сложности, именно благодаря таким молодым людям, как Николай Кузнецов, удается спасти Родину. Михаил Чижов пишет: «Однако одним из самых близких и дорогих писателю в романе «Горячий снег» является образ лейтенанта Кузнецова. Он еще совсем юный и, по сути, его боевым крещением стала битва под Сталинградом. В романе «Горячий снег» Бондарев несколько не идеализирует этот образ. Кузнецову, как и обычному человеку, свойственны и страх смерти, и сомнения, и колебания. За одни сутки он проделывает путь от новичка до умудренного тяжелейшим опытом, зрелого, перешедшего на «ты» со смертью командира. В этом бою Кузнецов проявил негибаемую волю, решительность и огромное мужество» [2, с. 1].

Сам Бондарев в одном из интервью так скажет об этом произведении: «Некоторые говорят, что моя последняя книга о войне,

роман «Горячий снег» – оптимистическая трагедия. Возможно, это так. Я же хотел подчеркнуть, что мои герои борются и любят, любят и гибнут, недолгожив, не дожив, многого не узнав. Но они узнали самое главное – прошли проверку на человечность, через испытание огнем» [3, с. 4].

Борис Львович Васильев – еще один великий мастер слова, которого также не могла не затронуть тема войны. Он ушел на фронт добровольцем в составе истребительного комсомольского батальона. Служил в 8-м гвардейском воздушно-десантном полку 3-й гвардейской воздушно-десантной дивизии. 16 марта 1943 года попал на минную растяжку и с тяжелой контузией был доставлен в госпиталь.

Рассказывая историю главного героя повести «В списках не значился», писатель повествует о пути, пройденном им самим и его сверстниками [4]. Это путь формирования личного человеческого и национального достоинства, вынуждающего врага уважать мальчишку, заявляющего «Я – русский солдат». Николай Плужников прошел через страх и отчаяние, уныние и потерю близких, ставших почти родными Денищика, Степана Матвеевича, Мирры, Семишного. В борьбе Николай мужает, набирается опыта. Он ведет свою войну в крепости, не давая немцам успокоиться, забыть, что они на чужой земле. Страницы романа повествуют о подвиге и достойной гибели русского солдата, даже враги признают его превосходство, отдавая ему честь: русского хотели отнести на носилках, но он пошел сам.

Заметим, что главные герои в произведениях «Горячий снег» и «В списках не значился» носят одно имя – Николай, которое в переводе с греческого языка означает «победитель народов». В этих романах имена героев полностью совпадают с его значением [5].

В немецкой литературе тема войны широко представляется в творчестве многих писателей.

Ю. А. Никифоров пишет, что с одной стороны, в Германии были писатели, активно противостоявшие нацистской идеологии и политической практике, с другой стороны – были те, кто поставил свое перо на службу нацизму или занял пассивную гражданскую позицию. Было бы упрощением считать, что официальная литература «третьего рейха» не отвечала культурным запросам значительной части населения Германии и не соответствовала немецкой культурной традиции. В годы войны художественные произведения, однако, постепенно вытеснялись массовыми популярно-пропагандистскими изданиями. В 1941-1943 гг. были закрыты немногие журналы и

издательства, допускавшие оппозиционные выступления: «Нойе рундшау» (П. Зуркамп), «Дойче рундшау» (Р. Пехель), религиозные журналы «Хохланд» (К. Мут) [6, с. 7].

Министерство пропаганды ежегодно публиковало списки рекомендованной для книготорговцев и библиотек литературы. Они включали произведения либо партийных функционеров и сотрудников Министерства пропаганды, либо нацистских идеологов и пропагандистов, таких как Й. Геббельс, А. Розенберг, Р. Гесс, В. Дарре, Х. Франк, О. Дитрих. Многие оставшиеся в Германии писатели отошли от острых тем современности, предпочитая в иносказательной форме выразить неодобрение нацизма. Г. Гауптман, например, обратился к написанию автобиографического романа «Приключения мсей юности», создал трагедию «Магнус Гарбе» (1942), поэму «Великий сон» и тетралогии на сюжет греческой легенды об Атридах. В годы войны нацистами были убиты многие писатели и поэты: Г. Герман, Л. Фульда, Г. Кольмар, Г. Мангеймер, А. Зильберглейт, Я. Ван Годдис и другие. В антифашистском подполье выпускались листовки, брошюры, газета «Die innere Front», журнал «Stich und Hieb» (редактор Я. Петерсен). Поэту Р. Леонхарду под псевдонимом Роберт Ланцер удалось нелегально издать во Франции сборник стихов под названием «Германия должна жить». Оказавшись в 30-е годы перед дилеммой, признать установившийся в Германии режим или встать на путь борьбы с ним, около 250 немецких писателей и поэтов эмигрировали в другие страны. Среди них Б. Брехт, С. Георге, Т. и Г. Манны, Л. Фейхтвангер, С. Цвейг, Э.-М. Ремарк, Ф. Вольф, О. М. Граф, Ф. Вайскопф, Э. Вайнерт. Двадцать три немецких писателя сражались в Испании в составе интербригад. Этой эпопее посвящен ряд произведений, многие из которых были изданы в ГДР в сборнике «Знамя солидарности». Многие писатели-антифашисты, такие как Й. Р. Бехер, А. Зегерс, В. Бредель, Э. Вайнерт выехали в СССР. Здесь они нашли не только дружескую поддержку, но и возможность издания своих произведений [7, с. 163-187].

В числе писателей, которые изображали войну объективно, был Э. М. Ремарк. В 1933 году нацисты запретили и сожгли произведения Ремарка. Сожжение книг студенты-нацисты сопровождали речёвкой «Нет – писакам, предающим героев Мировой войны. Да здравствует воспитание молодёжи в духе подлинного историзма! Я предаю огню сочинения Эриха Марии Ремарка» [8, с.8].

Показательным является роман «Время жить и время умирать» [9] «Время жить и время умирать» (нем. Zeit zu leben und Zeit zu sterben) – антивоенный роман немецкого писателя, опубликованный в 1954 году. Название, вероятно, отсылает к Екклесиасту 3:1-2: «Всему своё время <...> Время рождаться и время умирать» [10, с. 15].

Эрнст Гребер – главный герой, немецкий солдат, на фронте с самого начала войны, воевал в Африке, в Европе, России. Несмотря на то, что Гребер уже много раз являлся ее участником, война все равно казалась ему чем-то ужасным, противным, ненужным. Он – беспомощный винтик в машине, который понимает всю бессмысленность этой войны. Именно она лишила его родителей, близких ему людей, возлюбленной. В романе описывается истинное положение Германии, которая находится в бедственном положении – постоянные бомбежки, разрушенные города, смерти мирных жителей.

Еще один автор, который наиболее ярко описал войну, был Генрих Бёлль – немецкий писатель, который входил в литературное объединение «Группа 47». А главная особенность их творчества – максимально приближенный к «действительности» показ военных будней, военных событий, всех ужасов войны. Что мы и можем наблюдать в романе «Где ты был Адам?» [11]. Автор поднимает проблему бесчеловечности и бессмысленности войны. Эта бессмысленность проявляется в чудовищной повторяемости и монотонности событий, случайности и хаотических передвижениях. Все герои – усталые, равнодушные мишени, пушечное мясо. Солдаты умирают глупо. Таким образом, писатель показывает негероическую суть войны.

Роман построен по принципу монтажа или мозаики из отдельных зарисовок, связанных нитями человеческой жизни. Великая трагедия страны вырастает из множества трагедий «маленьких» людей.

Действие романа «Где ты был Адам?» происходит в 1945 году, когда немцам уже было ясно, что война проиграна. Немецкие войска отступают, идет эвакуация раненых. Бёлль показывает сломленных, измученных людей, которых «проклятая война» сделала равнодушными до апатии. Война принесла им только скорбь, тоску и ненависть к тем, кто послал их воевать. Героям произведения уже понятна бессмысленность войны, они внутренне прозрели и не хотят умирать за Гитлера. Эти обманутые и несчастные жертвы противопоставлены в романе «хозяевам смерти», для которых война

– это нажива и удовлетворение маниакальной жажды власти над всем миром.

Главная тема – непреодоленное прошлое. Автор ни с кого не снимает вины за бессмысленные смерти. Также Бёлля волнует нравственный аспект героев – противостояние правды и лжи, совести и приспособленчества.

Само название и эпиграф: «Где ты был, Адам?» – «В окопах, Господи, на войне...» сохраняет изначальный смысл – испытание человека на нравственность. И очень интересно наблюдать, как ее будут сохранять герои. Генрих Белль одним из первых немецких писателей обозначил проблему вины и власти, и народа Германии за развязанную мировую войну. Писатель утверждал, что война ни для кого не может быть оправданием.

Таким образом, писатели XX века были потрясены всеми ужасами войны и никак не могли обойти эту тему стороной. Как в творчестве русских, так и немецких писателей мы видим, что война – это страшное событие, которое ломает жизнь, судьбы всех людей. В результате краткого обзора нескольких произведений можно увидеть главное отличие русской от немецкой литературы – это то, что русский солдат готов отдать жизнь за свою родину, он верил в светлое будущее своей страны, чего мы не видим у немецкого солдата. Он же наоборот, разочарован во власти, в своей стране.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бондарев Ю.В. Горячий снег. – М.: Советский писатель, 1970. -384 с.
- 2 Чижов М. Вещие сны. Прозаический сборник// Горячий снег Ю.Бондарев. Нижний Новгород, 2008. – 4 с.
- 3 Коробова В.И. Юрий Бондарев. - М.: Современник, 1984. – 76 с.
4. Васильев Б.Л. В списках не значился. – М.: Детская литература, 1986. – 223 с.
- 5 Имена. Значение имен/<http://kakzovut.ru/names/nikolay.html>
- 6 Никифоров Ю.А. Советское военно-стратегическое планирование накануне Великой Отечественной войны в современной историографии // Мир истории. - М., 2001. - №3. – 25 с.
- 7 Исаев Ю.Н. Участие российской эмиграции во второй мировой войне. Брянск, 1999. – 187 с.
- 8 Гусейнов Г. Крепите заботу о языке – величайшем сокровище нашего народа!// Deutsche Welle. - М., 2001. – 68 с.

9. Ремарк Э.М. Время жить и время умирать. – М. АСТ, 2010. -464 с.

10 Душенко К.В. Словарь современных цитат (изд. 4-е, дополненное) - М.: изд-во «Эксмо», 2006. – 235с.

11 Белль Г. Где ты был Адам? – М., Book challenge.2016. – 287 с.

СВАДЕБНЫЙ ОБРЯД ПРИГРАНИЧНЫХ СЕЛ РУДНОГО И ГОРНОГО АЛТАЯ

КУБЕНОВА А. К.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Семейные ценности – неотъемлемая и незыблемая часть любого общества. На сегодняшний день актуальным является именно культурное наследие прошлого как исторический опыт.

Как отмечает Мотузная В. И., свадьба – одно из важнейших жизненных событий, знаменующих переход человека в новый статус. Это центральный момент жизни, так как весь предшествующий период является подготовкой к последующей реализации человека в семейно-общественном быту. Правовые, нравственные и практические основы свадебных традиций будут всегда актуальны как результат многовекового народного опыта [1, с. 255].

По мнению А. К. Байбурина, свадьба («срединный» обряд) противопоставляется похоронам и родинам («рамочным» обрядам жизненного цикла) [2, с. 7]. Появляется соблазн рассматривать свадьбу и родину как единый обрядовый комплекс (по крайней мере, для женщины), потому что именно в родине достраивается женский текст, для которого свадьба служила подготовкой к становлению женщины. В таком случае соответствия между родинами и свадьбой могут быть объяснены не «типологическим» сходством, а их внутренней связью [2, с. 8].

Одним из самобытных центров, где практически без изменений сохранился свадебно-обрядовый комплекс, является Алтай. Рудный и Горный Алтай разделяет горный хребет. Ранний период заселения Алтая русскими начинается на рубеже XVII-XVIII вв. Уникальная часть Республики Алтай – Уймонская долина, где по сей день сохраняется самобытная старообрядческая культура. Переселение в Рудный Алтай, как и в Горный Алтай, старожилы и их потомки связывают с реформой патриарха Никона, с

расколом русской церкви [3, с. 104]. На территории современной Восточно-Казахстанской области, граничащей с Горным Алтаем, и которую принято называть Рудным Алтаем, населенные пункты, основанные староверами в результате вольной и правительственной колонизации, расположены в Зыряновском, Катон-Карагайском, Глубоковском и Шемонаихинском районах. Несмотря на близкое расположение и тесную взаимосвязь между приграничными селами Горного и Рудного Алтая, старообрядческая культура и традиции лучше сохраняются в Горном Алтае и характеризуются активным бытованием [3, с. 105].

Старообрядчество – это общее название нескольких религиозных объединений православных людей, отказавшихся принять церковную реформу, предпринятую в XVII веке патриархом Никоном, и стремящихся сохранить церковные установления и традиции в тех древнеправославных формах, которые, по их мнению, существовали с момента принятия Русью христианства. Старообрядцы разделены по вероучительным признакам на согласия и толки, разница между которыми может быть весьма существенной и принципиальной. Благодаря общности исторической судьбы, представители всех согласий осознают свою идейную и социальную близость. Все старообрядческие течения подразделяются на два основных направления: поповство и беспоповство [4, с. 7].

Несмотря на то, что в результате притеснений в советскую эпоху устои алтайского старообрядчества были подорваны, их среда отличается консервативностью, быт – большой замкнутостью, а круг общения достаточно узок.

В настоящей работе к исследованию привлекаются материалы фольклорных экспедиций ПГУ им. С. Торайгырова 2011-2015 гг. в старообрядческие села Рудного Алтая (Быструха, Сенное, Малоубинка, Карагужиха) и Горного Алтая (Верхний Уймон, Тихонькое, Мульта).

Характерной чертой семейных традиций староверов было серьезное отношение к браку. В большинстве случаев у староверов невест сватали из соседних деревень: «Он в Бузулае жил, а я там, в Мульте. Они приехали, посмотрели, понравилась, значит все» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькое Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Во многих старообрядческих семьях сохраняется традиция создания семьи по выбору родителей, о чем свидетельствуют записи, сделанные в Восточно-Казахстанской области в селе Быструха:

«Раньше, наверно, женихов выбирали родители, богатые к богатым, бедные к бедным. Были случаи и побегов. Но и по любви, конечно, женились» (Рыльская В. С., 1952 г.р., с. Быструха Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2012). Желание жениха и невесты не учитывалось ни при выборе будущей жены или мужа, ни при назначении даты свадьбы: «Невесту выбирали раньше родители. Хочешь, не хочешь, идешь свататься. Приходят родители, договариваются между собой. Родители жениха приходят в дом невесты, сватают невесту, смотрят на невесту и назначают день свадьбы. Назначили день свадьбы родители, а не жених с невестой» (Харламова Г. А., 1958 г.р., с. Быструха Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2011). В Горном Алтае слова информантов подтверждают обратное: «Он приезжал и Василий Николаевич тоже, а я их даже и не знала, не помню. Может быть, и видела до этого когда. Тетка Евлампя, тетка-то наша, она все на быках к нам приезжала на Мульта-то. Ну, и присмотрели. Ему понравилась» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькое Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015). Однако, в последнее время традиция создания семьи по выбору родителей утрачивает свою силу, и выбор остается за молодыми. Записи, сделанные в селе Верхний Уймон, подтверждают, что в настоящее время дети просто прислушиваются к совету родителей: «Ну, вот у нас, как мы своих женили, так просто совет наш только. Они сами уже. Им же жить-то ведь. Ему не понравится, он приведет, а не будет ее любить, так какая жизнь?» (Кононова Е. М., 1939 г.р., с. Верхний Уймон Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Браки разрешалось заключать только между представителями старообрядчества и только своего толка или согласия, об этом свидетельствуют записи, сделанные как в Горном Алтае, так и в Рудном Алтае. Однако, если старовер решил вступить в брак с женщиной другой конфессиональной группы, она должна была принять его веру: «Если они пожелают в нашу веру, разрешают. Обычно все в нашу веру переходили давно-то. Крестили этих на речке, в речке. У нас вот прошлый год приезжал с Севера, там племянник живет, и он взял. Как она? Не бурятка или бурятка, ну, в общем кака-то така. Ну, она пожелала и зимой покрестилась прямо на протоке» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькая Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015). Или: «Моя бабушка была самодуровская. А он был австрийской веры. У бабушки был жених, и у него была, наверно, невеста. И вот он пошел в веру, в

самодуровскую. Зимой крестился: как обыкновенно крестят детей. В прулубке купали. Крестил самодуровский поп» (Козлова П. С., 1936 г.р., с. Быструха Глубоковского р-на Восточно-Казахстанская область, 2012). Бывали случаи, когда невеста принимала веру мужа уже после рождения ребенка, потому что в противном случае ребенок не мог быть крещен: «Мы с мужем (муж – русский – А. Ц.) зарегистрировались просто, свадьбы не было. Я же крещеная, я крестилась, когда родился у нас ребенок, я крестилась, чтобы ребенка покрестить. Меня покрестили, потом ребенка покрестили в этот же день» (Сумешева А. Н., 1959 г.р., с. Мульта Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Прежде чем засватать невесту, жених с родственниками ездил на нее посмотреть, сватать невесту могли до трех раз: «Ну, а потом за мной прибежала там мультинская тоже тетка, Мироновна ее звали. Она говорит: «Пойдем, Валя». Ну, она меня вперед так, с фермы вперед, и в избу открыла дверь и - меня. Ну, я захожу, там сидит мужик, и там сидит мужик. Кто их знает? Я их не знаю. И вот жених-то третий сидит. Но я пришла, у меня моложе сестренка Катя была. Я села с ней и давай ей задачку решать. У меня что спросят, я отвечу, но они посмотрели и уехали. И уехали вот, потом они на маральник съездили, да за Мульту туда съездили, а потом вечером я с дойки-то пришла уже к мамочке. Смотрим, они опять забегают, а он – сразу. В тот же день вечером. А еще вот тут и посмеялась, говорю: «Ну, давайте, пару запрягайте и – за мной». Пошутила, а они вправду вот тебе второй раз приехали, потом в третий раз приехали» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькoe Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Сватовство происходило в доме невесты. В записях, сделанных в Горном Алтае, говорится о том, что девушку приходили сватать родственники мужа: «Так жених идет свататься. Мать. Почему? Мать, отец, там кто-то, сестры, жених сам. Меня, например, так сватали. Деверь пришел, муж пришел, мать пришла, сестра пришла, бабушка вот эта» (Кононова Е. М., 1939 г.р., с. Верхний Уймон Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015). В Рудном Алтае выбирали свата или сваху, чтобы засватать невесту: «Сватали там, придут сваты. Сватают, сватают. Ну, что приходили сваты, какой-то мужчина пожилой - как за большого свата, жених вот. Если соглашается девка, все сядут. Это сватовство еще, а потом с браньем приходят. Ну, как вы, дети? Мы ходили. Ну, пришли, их посадили, молодых, за стол. Невесту с женихом посадили, за стола родители

сели. Ну, мы пришли к вам за девушкой, с браньем пришли, как вы согласны - родню спрашиваем. А они отвечают, как вы, молодые. Что там скажут молодые. Вот их давай спрашивать, как вы любите друг друга, характером как. Ну, они что сидят, молодые еще были. Ну, договорились все. Сваты, давайте по рукам, все бутылку поставили, ну, как, без бутылки же не ходили. Сразу по стопке наливаем всем или родителям. Им налили стопочку пополам, пейте по глотку. Мы любим друг друга, любите, давайте мы будем готовиться к свадьбе» (Федорова А. П., 1925 г.р., с. Карагужиха Глубоковского района Восточно-Казахстанской области, 2014).

Если жених не нравится невесте, то она придумывала отговорки: еще не готова, приданное не собрано. Если же он ей приглянулся, то немного подумав, она соглашалась: «Да нет, расспрашивали, ну, как сватали, давай выходи и все. А я говорю: «У меня еще ничего нету. Я же еще учиться собралась. Никуда я не пойду». (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькoe Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Через несколько дней после сватовства совершали рукобитье: сначала родители жениха, затем родители невесты. Жених с невестой кладут рука на руку, перевортывая их полотенцем. Последним прикрывает руки дружка и спрашивает: «Какой запрос за невесту?» Отец невесты оговаривает определенную сумму денег, подарки невесте [1, с. 258]. В Рудном Алтае невесту «запивали»: «У подружки, он мне был двоюродный брат Михаил, она – подружка. Сватать. Мы на полатях лежим это с ребятишками, хотя я почти, что ее ровесница. Нет, она на 3 года старше меня. Ее говорят «запили». Ну, значит, уже выпили и все такое. Ее уже засватали» (Рымырева А. А., 1937 г.р., с. Малоубинка Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2014).

Невесту забирали вечером, жених прятал коней и приходил за невестой пешком, чтобы никто не увидел, чтобы не было сглаза: «Потом меня вечером и увезли. Ну, мамочка стряпню там все настряпала. Взрослые то все травянушку давно варили, так попили, как пропивали меня вообще там они, а потом у нас уже свадьба была первого февраля. Увезли сюда в Бузулаю меня, но они, правда, коней спрятали где-то, а пешком за мной пришли. Взяли, потом уж на паре приехали и увезли меня. А бывает что-то делают, что потом-то конь не идет, то из пряжки он как-то вылазает, не идет, что-то делают. Стары-то люди все знали тоже. И вот они, чтобы никто не знал и не

видел» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькое Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Для жителей Горного Алтая также были характерны сводины, которые у староверов-беспоповцев заменяли церковное венчание. Жить в браке без сводин означает жить во грехе, в беззаконии. Если молодых свели, их брак был скреплен духовно, разводиться им было нельзя. Об этом свидетельствуют записи, сделанные в селе Верхний Уймон: «Нас дедушка с бабушкой сводили. Ну, и нельзя разводиться. Жить до старости надо. Наставник отправил старого старичка, и он пришел, и нас сводил. Он тоже должен благословиться. Благословился. Его благословил наставник. А без благословения никак он не сможет» (Кононова Е. М., 1939 г.р., с. Верхний Уймон Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015). Брак признавался старообрядческой общиной, если супруги были венчаны (у поповцев) или «сведены» наставником (у беспоповцев): «А мирская свадьба – никакой это не брак. Ничего это не значит» (Конева П.В., 1959 г.р., с. Мульта Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015).

Обязательным этапом в свадебном обряде было благословение: «Когда сводят, так тут благословляют. Его мама его благословила иконой, а моя мама тоже меня благословила. Ну, я их (иконы – А. К.) – своим тоже детям, у меня было-то две только иконушки, я вот своим благословением Диму, сына, благословила, Никола был такой маленький. Тятячка еще всю войну с ним проходил, оно где-то простреляно было это. Он все говорил: «Что эта вот иконочка меня спасла только». Он на груди все время ее таскал, она такая маленькая была и с дырочкой в этом, можно одевать ее было» (Бочкарева В. А., 1931 г.р., с. Тихонькое Усть-Коксинского р-на Республики Алтай, 2015). Принято благословлять и в селах Рудного Алтая: «Вот мы с Колей только приехали к свекрови, когда нашу свадьбу-то делать, а у нас было плохо ездить, и сильный буран поднялся, все, ну, и мама, свекровь не приехала. Потом мы к ей приехали. Приехали, она давай нас тоже хлебом-солью, тут нас благословляет и все-все. Вот в первый раз она меня увидела тогда. И мы сразу же свекровь забрали домой. И вот потом мы ее домой привезли к себе, и так всю жизнь прожили. Ну, с иконкой молют. Крестют еще» (Тишкина З. М., 1935 г.р., с. Малоубинка Глубоковского района Восточно-Казахстанской области, 2014).

Несмотря на строгость и запреты родителей, были браки, которые осуществлялись «убегом», т. е. жених забирал невесту без согласия на то родителей и без их благословения: «Замуж я вышла

убёгом. Сама я – быструшинская, а он из Александровки. Так вышло. Он тоже австрийской веры. Подружили, он поехал, позвал. Мамка против была, «караул!» кричала. Я работала в магазине, он в контору приехал. Я не хотела, не хотела, потом согласилась. Он день промучал меня уговорами. Я вечером домой пришла с работы, поужинали с ним. Его брат приехал. К нам в дом пришли уже. Ну, и всё. Мамка, – «караул!», - кричала. Поужинали, встали, и уехала. Черти унесли. Там мучались 22 года, детей натаскала пятерых. Вон соседка, Харитинья, по пути выходила. Свадьбу играли, жених с армии пришел» (Рыльская Г. Я., 1927 г.р., с. Быструха Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2012). При этом давали задатки, чтобы не отказались: жених – шарф, невеста – опояску [1, с. 266]: «В то время платочки дарили да такое. Когда в армию уходили, что буду ожидать. Платочек, на уголке вышивали «люблю тебя» или что-нибудь от себя вышивали» (Рымырева А. А., 1937 г.р., с. Малоубинка Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2014).

Родители могли отправиться в дом к жениху для того, чтобы забрать сбежавшую дочь: «Я убежала, свадьбы никакой не было. Меня родители пришли отбирать, я в подпол залезла. Золовка села на западню. А они кричат: «Выходи, мы с тобой разберемся!» Старший брат, сноха, отец и младшая сестра. И потом, а как я оттуда вылезу. Я говорю: «Будете меня бить, я не вылезу!» А сама полны руки картошки набрала, в подполе у него картошка была. Будут на меня нападать, я отбиваться картошкой буду. Ну, вылезла, открыли. Старший брат говорит: «Да открывайте! Никто ее бить не будет!» Я вылезла до половины. У него с сердцем плохо стало, я выскочила, давай отхаживать. А мой отец этого зятя на улице метелит, только шум стоит. А раньше так убегом убегали» (Мингалиева А. Е., 1934 г.р., с. Сенное Катон-Карагайского р-на Восточно-Казахстанской области, 2012). Бывали случаи, когда родители прощали дочь, а было и наоборот: родители проклинали дочь и до конца своих дней не поддерживали с ней отношений: «Отец ей говорит: «Не пойдешь!», а она: «Пойду, а не пойду, бегом убегу», а бегом – все, значит, отцу такой чести не будет. Моя бабушка бегом убежала. Взяла – бегом убежала за деда Василия, а ее отец не прощал: «Чтоб ты, – говорит, – подавилась!». Она говорит: «Я как, уже четверо детей, как стану кушать, так давлюсь» (Рымырева А. А., 1937 г.р., с. Малоубинка Глубоковского р-на Восточно-Казахстанской области, 2014).

Таким образом, семейные ценности играют важную роль в традиционном укладе старообрядцев и их потомков. Носители обычаев передают из поколения в поколение устои и ценности, которые практически не подвергаются изменениям с течением времени. Общим для приграничных сел Горного и Рудного Алтая в «срединном» обряде является сватовство, бранье, благословление молодых. Вместе с тем, в Горном Алтае исследованные традиции сохраняются лучше. Для них является актуальным обычай рукобיתья и сводин, который бытует и в настоящее время. Рукобיתье же было обязательным, причем зачастую оно следовало сразу после сватовства, а иногда и через несколько дней, когда для Рудного Алтая характерен обычай «запивать невесту», который проходил сразу после сватовства. Несмотря на то, что сватовство является обязательным этапом, как в Горном, так и в Рудном Алтае, отличительной особенностью можно считать состав участников сватовства. В остальном свадебный обряд приграничных сел Горного и Рудного Алтая является устойчивым по своей структуре и по характеру входящих в него ритуальных действий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Мотузная В. И. Свадебный обряд староверов Солонешенского района // Солонешенский район. Очерки истории и культуры. Сб. научно-практических материалов – Барнаул: Изд. БГПУ, 2004. – С 255-281.
- 2 Байбурун А. К. Родинный обряд у славян и его место в жизненном цикле // Живая старина 2(14) – М., 1997. – С. 7-9.
- 3 Цветкова А. Д. Семейные традиции алтайских староверов (по современным записям и публикациям) // Народная культура Сибири: материалы XXIV научно-практического семинара Сибирского регионального вузовского центра по фольклору – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2016. – С. 104-112.
- 4 Кабанов А. Е. Старообрядцы владимирских и костромских земель – Иваново: ИПК «ПресСто», 2010. – 220 с.

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ МАЙТАЛМАНЫ – ҚАЗ ДАУЫСТЫ ҚАЗЫБЕК БИ

КУРМАНГАЛИЕВА Д. У.

студент, Жаяу Мұса атындағы Ақсу колледжі, Ақсу к.

КЕНЖЕГАЛИЕВА М. Б.

ф.ғ.м., Жаяу Мұса атындағы Ақсу колледжі, Ақсу к.

Халқымыздың шешендік өнеріне елеулі үлес қосқан, бірегей тұлға – Қаз дауысты Қазыбек би. Қазыбек би қазақ елінің ел болып қалыптасуы, тарихи оқиғалардың басында жүрген тұлға. Үш жүздің ішіндегі шешуі қиын, ең күрделі мәселелердің басын шешіп, хандардың сенімді ақылшысы, халықтың ханға бергісіз биі болған. Әр кез батыр жинап, ел шаппай, қылыш шауып, оқ атпай-ақ ақылымен жол тауып, ел бірлігінің емшісі бола білген.

Ж. Омаридің пікірінше даңқты бабамыз Сыр бойында туыпты. Өйткені он жетінші ғасырдың екінші жартысында Жоңғар хандығының басым түсіп отырған шабуылының әсерінен ата қонысынан ығысқан Қазақ жұртының Алтай мен Арқаны еріксіз тастап, Сыр бойы мен Қаратау өңіріне жөнкіле құйылғаны тарихтан мәлім. Қазыбек би текті жердің ұрпағы: атасы Абыз атанған Шаншар. Бабасы – Бұлбұл. Шетінен тілге шешен, сөзге ұйыған, уәжге тоқтаған біліктілер болыпты. Қазыбектің атасы Шаншардың ескіше көп оқып, көп тоқып, төңірегіне ақыл-кеңесімен, үлгі-өнегесімен ерекшеленіп Абыз атануы да тегін емес. «Қазыбектің ат жалын тартып мінген тұсы халқының қиын-қыстау тағдырымен дөп келгендіктен жүйрік мініп, сұлу киініп, бала тірлік кеше алмаған. Әрине, бедеу мінгізіп, бұлде кигізіп, нөкер ертем десе, қызды ауылдың сыртында түн күзетіп, торғын шапан жамылған бұлықсыған бойжеткенді оңаша құшам десе, әке дәулеті жетер де еді. Бірақ, есі кіргеннен ел бетіндегі мұнды ел бетінен қууды, сол мұң торлаған ел жүзіне күлкі шырайын енгізуді өмірлік мақсат қып алған ғой. Содан да ол ел ісіне ерте араласып, ел дауын шешуді өз басына ғұмырлық міндет етіп еншілеп алып, ел бірлігін сақтаудың төте жолына тайсалмай түсіп кеткен-ді». Бала би деген аттан дана би деген атаққа дейін көтерілген Қазыбектің ғұмыр жолы он жетінші, он сегізінші ғасырлардағы қазақ халқының аса бір қилы кезең, дүрбелең дәуірінің шытырман оқиғаларымен тікелей байланысты. 1680 жылы, Қазыбек он үш жасқа толған кезеңде өз Тәуке атанған Тәуке қазақ хандығының тағына отырып еді. Есім ханның кезінде «Алты алаш» атанып: Қазақтың үш жүзі мен ноғай, башқұрт, өзбекті құраған қазақ

даласындағы хандықтың бірлігі әлсіреп, ноғай, башқұрт, өзбек одақтары ыдырап, енді «Төрт алаш» атауымен үш жүзге қырғыз ұлысы қосылып, Тәукенің қол астына жиналады. Осы төрт алаштың басына төрт биді – ұлы жүзге Төлени, Орта жүзге Қазыбекті, Кіші жүзге Әйтекені және Қырғыз биін қырғыз ұлысына қойып, солар арқылы ел басқару тізгінін өз қолында ұстап отырған. Тәуке тұсында қазақтың шығыстағы көршісі – Жоңғария хандығының негізгі халқы – ойраттар ат арқасын құрғатпай жиі шабуылдап тұрған. Бірде ойрат, бірде қазақ жеңіп, ит-жығыс түсіп жатқан жерде елшіліктің, мәмлелерліктің ықпалы мол болады. Сондайда атақты үш бидің еңбегі ерекше сіңген. Тарихи деректерге сүйене отырып, Қаз дауысты Қазыбек бидің тапқырлығын, ақылдығын, кемеңгерлігін дәлелдейтін бірнеше тарихи деректерге талталуды жөн көрдім. Бір деректе былай дейді: «Қанды қырғын ұрыстан кейін бейбітшілік жолымен бітімге келу үшін Қазақ пен ойрат бір-біріне мәмлелер елшілік жібермек болады. Жоңғария хонтайшысы «Қазақтың атақты үш биінің бірі келсін. Аузынан сөзі, қойнынан бөзі түсіп тұрған иіс алмас біреу келсе, бітім болмайды» – деп қолқа салады. Осы хабарды естіген үш би қырандай дүр сілкініп, әрқайсысы өзі бармаққа ниет қылған екен. Төртеу отырған Төкең екі биге кезек қарап, екі етегін қымтанып, екі иығын қомданып қойып, тамағын қырнапты:

– Уай, қос інім, қос шырағым! Аға боп алдарыңа түсейін деп тұрмын. Аған- алдындағы әуелеп өскен дарағың. Інің – қанатың мен құйрығың, қайрап салар жарағың. Артымда сендер барда қанат жайып самғармын, алдаспанды сермермін. Дауласқанды жайғармын, жауласқанды жерлермін. Мен барайын бұл жолға! – депті. Сонда Әйтеке жай оғындай жарқ етіп, жайраң қағып, шапшаңдық танытыпты.

– Уай, Төкем! «Аға – бордан, іні – зордан» демей ме. «Іні – найза, аға – қорған» демей ме. Арқамды қорғанға тірмеймін бе, найзамды ерсілі-қарсылы ірмеймін бе?. Жағаласқанды жапырып, дауымды аршып, күрмеймін бе. Менің баруым жөн емес пе? – дейді ғой. Сол кезде қоңыр қаздың дауысындай дауысын бір жотадан екінші жотаға асыра саңқылдап Қазыбек есіліп кетіпті.

– Уай, асыл ағам! Уай, асқақ інім! Ағасы бардың жағасы бар емес пе. Жағасы бардың тоқсан пәледен сақтар панасы бар емес пе. Інісі бардың тынысы бар емес пе. Тынысы бардың елде- ырысы, жауда – ұрысы, дауда – жұмысы бар емес пе. Екі би үнсіз бас шұлғып, бірақ тіл қатып, ләм дей қоймапты. Қаз дауысты Қазыбек енді Төле биге еңсеріле бұрылыпты.

– Бүтін билікке Төле жеткен, бүтін хандыққа Есім жеткен. Қазақта хандыққа жолсыз таласқандар болғанмен, билікке жөнсіз таласқандар болған емес. Ендеше, әділ би, әділетін өзің айт. Аттың басы күшті ме, белі күшті ме, құйрығы күшті ме?

– Шырағым Қазыбек, жол бастайды әманда омырауы жүйріктің. Бөгелекті қуарда пайдасы мол құйрықтың. Аттың белі қызметті көп қылар, саған кепті кезегі осы жолғы бұйрықтың. Жай онда қолыңды!

Атасызға ата бол!

Батасызға бата бол!

Арып-ашқан қаріптің

Жел жағына жота бол!

Панасызға пана бол,

Кек сақтамас бала бол!

Дос сүйініп, қас сыйлар,

Асу бермес дана бол – деп батасын беріп аттандырып салыпты. Хош. Қазақтан келген елшілерді сынау үшін хонтайшы қарапайым киініп, белін жіппен буынып, түсіне көрілік сипат өң беріп, жотасына бөстек-өркеш өңгеріп, Қазыбектер түскен үйге келеді. Өңгімеден өңгіме туындап, бара-бара сұрақ-жауап додасы басталып кетеді.

– Әуелінде не бар? Ортасында не бар? Ақырында не бар? – деп бүкір кейпіндегі хонтайшы Қазыбекке шаншыла қарайды.

– Арға мінәжат етілсе, барға қанағат етілсе, әуелінде ынтымақ, ортасында береке, артында шүкірлік тұрмас па, – деп Қазыбек бір түйіп қойыпты.

– Аспан мен жердің арасы қаншалық жол? – деп «бүкір» хонтайшы қыңырая қадалыпты.

– Бір-ақ шақырым жол ғана. Олай дейтінім, ешкім аспан мен жердің арасын құлаштап өлшеген жоқ, қадамдап басқан жоқ. Күн күркіреп жауғанда, ел дүрлігіп сасатын, құлақтарын басатын. Сонда күн күркірі шақырым жерден жететін. Кемпір-қосақ құрылып, аспан мен жерді табыстырып кететін. Доғаланған иіні шақырымдай-ақ жерден өтетін, – деп Қазекен тағы бір қайырып тастапты.

– Батыс пен шығыстың арасы қаншалық жер? – деп кірпіше жиырылған хонтайшы кіржие қалыпты.

– Небәрі күншілік жер ғана. Олай дейтінім, азанда шығыстан атқан күн ымыртта батысқа шаршап батады. Күншілік жер жүріп өтіп ұясында қалжырап жатады. Ал кереметті көзбен көрген, шығыс пен батыстың арасында зымыраған күнге ерген адамзатты естіген

емеспін, – деп соңғы рет кесіп түскенде, хонтайшы үн-түнсіз шығып жүре беріпті. Содан көп кешікпей келіссөз басталып кеткен ғой.

«Біз Қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз...» – деп басталатын атақты дауын Қаз дауысты Қазыбек бабамыз дәл осы сапарында айтуы да мүмкін деген пікірді қостағымыз бар. Не десек те, осы елшілік екі елдің арасындағы дау-жанжалды бейбіт жолмен тындырып, бітім тапқызып, екі елдің жер шебін белгілетсе керек. Ойрат пен Қазақ бітімінен кейін тұтқын алмастыру болған ғой. Сол кезеңнің тағы бір үлгілі аңызына құлақ түрейік. Сол жолғы сапарынан туған жерге оралып келе жатқан Қазыбек шағын тобымен жол-жөнекей Қоңырат руының бір жігітінің үйіне қонып қалыпты. Қонақжай қазақ дәстүрімен қолын қусырып, қойын сойып, құрақ құшып қымызын ұсынған үй иесінің жүзі сынық, көңілі күпті көрінген ғой. Қонақтар әліптің артын бағып, суырыла сөйлеп, сұғына қоймапты. Ет пісіп, табаққа түсіп қонақтар алдына келіп те қалады. Сыйлы меймандардың мүшелі сыбағасын турап берген жігіт енді бір табақ етті майдалап кесіп, кұрулы тұрған шымылдықты түріп қалып, ағаш төсекте жатқан иттің алдына апарып қойыпты. Қонақтар аң-таң боп, үнсіз отыра берген ғой. Жігіт сыртқа шығып кетіп, үй қасындағы үйшіктен үсті-басы алба-жұлба, мойнына дорба салған, шашы ұйысқан, бет-аузы тырысқан, көзі кіртіген, өңі оңған бір әйелді ертіп кіріп, итаяқтағы сүйек-саяқты алдына итере салыпты. Қазекен тіксініп қалып, қолын майлыққа сүртіп, кейін шегініп арқасын жұқаяққа сүйеп, қасын қиғыштай кере үй иесіне шаншылып қарапты. Жігіт те түйсіксіз болмаса керек, қолын кеудесіне төсеп, бас иіп, хикаясын бастап кетіпті. Сөйтсе, келіншек жігіттің қыздай айттырып алған әйелі екен. Содан бірер жыл бұрынғы ойрат шабуылында қолды боп кетіпті. Қазақ-ойрат бітімінен кейін келіншегін іздеп барған жігітті некелі жары кеудеден итерген ғой. Тұтқында жүріп тұрмыс кұрған ойрат күйеуіне әбден бауыр басып алған бәтшағар шіркін бұрынғы қазақ отағасына пысықырып та қарамай қойыпты. «Қолға түскендерді тегіс қайтару керек» дейтін хонтайшы әміріне бас иген ойраттың жігіті: «Көнсе, алып кете бер» деп мәрттік танытыпты. Әйелді иліктіре алмай әбден мысы құрыған жігіт: «Алыстан әдейі іздеп келіп ем, ең болмаса әудем жер шығарып сал» деп келіншекке жалынады. Амалсыз ілескен әйелді ұзап шыға беріп, мойнына қыл шылбырды тастап жіберіп, артына қағып салып, іліп ала жөнеледі. Ер жігіттің аты – қанаты. Түнімен күйғытып, таң ата Қазақтың жер шебіне жеттім деген мезетте артынан шаң көрінеді. Жарамды

атпен қуып жеткен кең жауырынды ойрат күйеу екен. Анадайдан айқайлап, дабылды қағып қалады ғой, «Енді бұл әйелді жеңген алар. Кел, бауырым. Сенімен аянбай бір ойнайын!», – деп қылышын ала ұмтылады. Жігіт те аттан қарғып түсіп, қарсысына шыға беріпті. Дәл сол кезде әйел жігіттің аяғынан шап беріп, екеулеп жерге алып ұрады. Ойраттың астына түсіп, өлгелі қалғанда күшігінен асыраған иті жауын жарып тастапты. Содан бері өмірін сақтап қалған итті қадірлеп, иттік жасаған әйелге итаяқтан ас беріп жүрген екен». Қаз дауысты Қазыбек ұзақ ойланып отырып, бір кезде қоңыр Қаздай қаңқыл дауысты көмейден төгіпті деседі:

«Жүрекке әмір жүрмейтінін білмей, күштарлықтың қызыл тілді күрмейтінін білмей, сен жүректі білекпен жеңбек болыпсың. күшағына өктемдікпен еңбек болыпсың. Сенің өктемдігіңе көнбеген бұл айыпты емес, жүрекке ерік бермеген сен айыптысың. Одан соң бұл әйел басқаны ұнатқаны үшін емес, жауына болысып, сені құлатқаны үшін айыпты. Сонымен айыпты айып жусын да ашуды ақыл қусын. Бұл әйел төркінін тапсын. Сен өзің өшпенділіктен босап, еркіндігінді тап!» – деп кесігін шорт кесіпті би бабамыз.

Тағы бір аңыз мынандай бір сыр шертеді.

«Дәл осы бітім тұсында әлде келушілердің көзіне түсе қоймаған ба, әлде іздеушісі болмаған ба, қаршадай ғана қозышы қазақ баласы жылқының бас сүйегін құшақтап: «Толыбай сыншының баласы деп мені кім айтады, алдына қара салмаған тұлпардың басы деп сені кім айтады?» – деп еңіреп отырған жерінен хонтайшы әлгіні шақыртып алады.

– Балам, сен тұлпарды танымсың? Онда мыналардың ішінен маған тұлпарды көрсетші, – деп мың-мындаған жылқысын айдап өткізеді.

– Тұлпар жоқ, тақсыр. Ылғи жабы жинапсыз, хан ием! – дейді бала.

– Онда сен маған елімнен тұлпар тауып бересің. Таппасаң, басынды мен шауып берем! – деп хонтайшы баланың қасына кісілерін қосып, хандығын аралатып жібереді. Апта жүреді, ай жүреді – тұлпар кездеспейді. «Ханға не деп жауап беремін?» – деп аландап келе жатқан баланың көзі өзенде ағып бара жатқан жылқының тезегіне түсіп кетеді ғой. Қуанған бала: «Тап анау тұлпардың тезегі!» деп айғайлап жіберіпті. Өзенді өрлеп, күйғыта жөнелген бұлар су жағасында дамылдап жатқан саудагерлерге кездеседі. Баланың көзі сал сүйек, көтерем, арқасы жауыр атқа түскен бойда айрылмай қалғанын көріп, қасындағылар әлгіні бір

бедеуге айырбастап алады. Көтеремді жетектеп хонтайшыға әкеліп көрсетеді ғой.

– Тулақтан тұлпар іздеген бұл ақымақ па, малшыдан сыншы іздеген мен ақымақ па? – деп хонтайшы арық атқа оскырына қарапты.

– Тақсыр, біздің елде «ерді кебенек ішінде таны, түйені жүк астында көр, тұлпарды бәйгеде сына» деген мақал бар. «Жылқы жануарды күніне мінсе - есек, айында мінсе – ат, жылында мінсе – тұлпар» деген емес пе. Сіз бұған он қысыр биеден үйір салып беріңіз. Жылында кезегімен біреуін сойып көріп, тұлпардың толған уағын өзіңізге айтып берем, – дейді бала. Содан әлгі көтерімді үйірге салып, жайлауға айдап кетіпті. Жылда бір биені сойып байқап жүрсе, жетінші жылғы сойылғанының жілік майы ақ кемік болған көрінеді дейді. Тұлпардың мүддеге толғанын білген сыншы енді оны баптап, суытуға кіріседі. Сымға тартқан күмістей болған тұлпарды бәйгеге қоспақ болады. Хан бұйрығымен бүкіл елден арғымақтар жиналып, күншілік жерге жіберіледі ғой, ә дегенде тұлпар қикақтап шаба алмай, жарысқа қосқан сәйгүліктердің ең соңында қалып қойыпты дейді. Анау да, мынау да мазақтап ағызып өтеді екен. Бір кезде өз-өзінен еліріп, өршіген ат сәске түсте алдында самғап бара жатқан арғымақтардың бәрін көктей өтіп, күн қыза хонтайшының алдына қара үзіп жетіп барған ғой.

– Аз да болса дәмдес, тұздас болып ем, сау бол, хан ие. Ит тойған жеріне, ер туған жеріне деген. Арманым бір тұлпар еді, міне сұңқар боп еліме ұшып барам, – деп бала жігіт батысты бетке алып, тартып беріпті деседі. Бұл шақта Толыбай сыншы құсадан жатып қалған екен. Күншілік жерден тұлпардың дүбірін естіп, орнынан атып тұрған көрінеді.

– Тұлпар дүбірі жетіп тұр, қашып шыққан ұлым болар-ал осы!.. Қас тұлпар басын тасқа соқпай тоқтамаушы еді, амалдап баланы түсіріп алайық, – деп Толыбай сыншы арқан кергізіп, кілем төсетіп қойыпты ғой. Әлгі керілген арқан баланы тұлпардың арқасынан сыпырып қалып, кілемнің үстіне топ еткізіп түсіріпті дейді. Құйғытқаннан құйғытқан тұлпар басын тасқа соғып, мен-зең боп, Жиделі-Байсынға жетіп бір-ақ тоқтаған ғой. Ол жақтағы жұрт оған дейін жылқы тұқымын көрмеген екен деседі аңызда. Бір қария әлгі тұлпарға қарап тұрып: «Бұл өзі төрт тұяғы болат жылқы деген мал екен, жүрген жері жаугершілік пәле екен. Құтырғаннан құтылған абзал» деп жануарды атқызып тастапты» – деп аяқталады аңыз.

Халық тағдырының қиын-қыстау шағында, ел өмірінің аса қиын кезеңінде шұғыл жасалатын құбылыстар – төңкерістер,

өзгерістер, реформалар әл заманда сол халықты билеген әкімнің, басшының пәрменді әрекетімен тікелей байланысты болған. Қарап отырсақ сол кездегі би шешендердің орны ерекше болды. Қазыбек би тарихта ғана емес Қазақ әдебиетінде үлкен үлес алады. Жоңғар басқыншылығына қарсы халық күресін ұйымдастырушылардың бірі болған Қазыбек би елдің азаттық алуы жолында аянбай тер төгеді. Абылай сұлтан жоңғарлардың қолына тұтқын болып түсіп қалғанда, оны босатып алуға белсене араласады. Сондай ақ ол Ресей, Бұхара, Хиуа мемлекеттері арасындағы еларалық мәселелерге де араласып, бейбітшілік пен достықты дәріптеуші мәмілегер болған, аразды татуластырып, алысты жақындастырып отырған. «Қазақ деген мал баққан елміз, ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден күт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп найзасына жылқының қылын таққан елміз. Дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөз асырмаған елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзын ақтай білген елміз. Бірақ асқақтаған хан болса – хан ордасын таптай білген елміз. Атадан ұл туса – құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса – күң боламын деп тумайды, ұл мен қызын жатқа құл мен күң етіп отыра алмайтын елміз. Сен темір болсаң, біз көмірміз – еріткелі келгенбіз, қазақ-қалмақ баласын теліткелі келгенбіз. Танымайтын жат елге – танысқалы келгенбіз, танысуға көнбесең – шабысқалы келгенбіз. Сен қабылан болсаң, мен арыстан – алысқалы келгенбіз, тұтқыр сары желіммен жабысқалы келгенбіз. Бітім берсең – жөніңді айт, бермесең – тұрысатын жеріңді айт!» – деп осы Қазыбек атамыздың сөзімен аяқтаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Өуезов М. Әдебиет тарихы. -Алматы: Ана тілі, 1991.
- 2 Билер сөзі. -Алматы: Қазақ университеті, 1992.
- 3 Әдебиеттану терминдерінің сөздігі / Құрастырушылар: З. Ахметов, Т. Шаңбаев/ –Алматы: Ана тілі, 1996.
- 4 Адамбаев Б. Халық, даналығы. –Алматы: Мектеп, 1976.
- 5 Адамбаев Б. Шешендік сөздер. –Алматы: Мектеп, 1967.
- 6 Адамбаев Б. Қазақтың шешендік өнері. –Алматы: Ғылым, 1984.
- 7 Адамбаев Б. Тозған Қазды топтанған қарға жейді. –Алматы: Мектеп, 1982.
- 8 Ғабдуллин М. Халық ауыз әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1979.
- 9 Дәдебаев Ж. Шешендік сөздер. – Алматы: Ғылым, 1993 Омаридің Ж. Қаз дауысты Қазыбек. –Астана: Фолиант, 2000.

- 10 Досмұхамедұлы Х. Аламан. – Алматы: Ана тілі, 1991.
 11 Сматаев С. Қаз дауысты Қазыбек // Егемен Қазақстан, 1991.
 16 қараша.
 12 Н. Қазақтың 100 би-шешендері. – Алматы: «Қазақстан», 1993.
 13 Негимов С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1998.

«КОНТАКТ» ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІСІ: ЛИНГВОПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТ

ҚАЛЫҚҰЛ Н.
 студент, ПМПИ, Павлодар қ.
 ЕРФАЛИЕВ Қ. С.
 ф.ғ.к., қауымд. профессор, ПМПИ, Павлодар қ.

Бүгінгі таңдағы жаһандану үрдісі коммуникация шеңберін жан-жақты кеңейту үстінде. Адамзат қауымы алғашында бір-бірімен тек бетпе-бет қарым-қатынас орнатып келсе, қазіргі ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды дамуы нәтижесінде виртуалды әлем арқылы да қатынасқа түсіп отыр. Виртуалды әлем, түптеп келгенде, әлеуметтік желілерге қосылу арқылы іске асады. Бәрімізге белгілі, әлеуметтік желілер – адамдарды ғаламтор арқылы бір-бірімен байланысқа түсіретін интернет сайты. Яғни адамдар арасындағы ақпарат алмасу, пікір алысу процесі. Бұл жөнінде А. Қ. Мейірбеков: «Ашық әрі қолжетімді ақпарат көзі ретінде интернет оқырманға шынайы өмірде орын алып жатқан оқиға хақында өз ойын білдіріп, сол оқиғаға байланысты өзге оқырмандармен диалог құруға мүмкіншілік туғызады. Осы орайда кейбір интернет сайттары оқырмандарға өз ойларымен бөлісу үшін «пікір алмасу» бөлімін құрған», – деп жазады [1, 181-182 б.].

Виртуалды қатынас ұғымының шығу тарихын, қоғам өміріндегі маңызы мен ерекшеліктерін, оның адамзат қауымына психологиялық, әлеуметтік, физикалық тұрғыдан әсер етуін көптеген ғылым салалары (психология, әлеуметтану, педагогика т.б.) қызу талқылауға көшкен. Ал, тіл білімі сөйлеу тілінің ерекшеліктеріне қарай психолингвистикалық, экстралингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, стилистикалық, прагматикалық тұрғыдан зерттеуді көздейді.

Аталмыш желілер интернет қызметтері (чат, форум, блог) арқылы тілдік бірліктің қызмет ету аясын бір қырынан таныта отырып, жаңа әлеуметтік қатынастардың орнауына жол ашты.

Демек, ғаламтордағы коммуникация сөйлеу жанрының бір формасы болып табылады. Н. Марченко: «В рамках этого особого типа языкового существования сформировались своеобразные знаковые системы, использующие языковые и графические, вербальные и паравербальные средства. Одновременно с формированием виртуальной картины мира, в том числе и языковой, отражающей жизнь в пространстве Интернета с ее специфическими особенностями, происходит изменение языковой личности [2, 3 б.],» – деп, ғаламтор қатынасындағы тілдік бірліктердің вербалды, бейвербалды, бейнелік құрал, белгілер жүйесі арқылы адресатқа жеткізілуін келтірген.

Бүгінде әлеуметтік желі 1995 жылы Рэнди Конрадс іске қосқан «Classmates» (Сыныптастар) желісінен бастау ала отырып, қазіргі әлемге танымал «Facebook», «Twitter», «В контакте» т.б. сайттарымен жалғасын тапқан. Соның ішінде ең көп пайдаланылатын желілердің бірі (қазақстандық тіркелушілер саны 11 миллионнан астам) – «В контакте» сайты.

«В контакте» сайтына орыс зерттеушісі Н. Г. Марченко арнайы тоқталып, 2013 жылы кандидаттық диссертация қорғаған. Сонымен қатар ғаламтордағы тіліміздің кейбір сөйлеу актілеріне лингвопрагматикалық аспект тұрғысынан қарастыру қазақ зерттеушілерінің еңбектерінде де дамып келеді.

Виртуалды байланысқа түскен адресат санадағы реалды көріністі (оқиғаны) немесе басынан кешкен түрлі көңіл-күйді екінші бір адресатқа түрлі тілдік құралдар арқылы жеткізуге тырысады. «В контакте» желісіне шоғырланған «хабарлама, жаңалық, бірлестік» сияқты қызметтік бөлімдердің бәрінде дерлік ақпараттар мәтін арқылы жеткізіледі, коммуниканттар мәтін арқылы тілдеседі. Адресанттың өз анкетасына жазған статусы, өз парақшасына шығарған жазбалары, адресатқа жіберген хабарламалары оның өзіндік жеке тұлғасы мен қайсыбір әлеуметтік топтың өкілі екендігін анықтайды. Демек, әртүрлі әлеуметтік топтардың таным-түсінігі, білімі мен мәдени ортасына байланысты өзіндік сөйлеу стильдері қалыптасады. Ж. Абдрахманованың еңбегінде былай делінген: «Сөйлеу жанрлары мәтіндерінің авторлығы дәстүрлі ұғым тұрғысынан қарағанда жеткілікті деңгейде шартты болып табылады (анекдот, частушка, қалжың және т.б.), сондықтан да коммуниканттардың аялық білімі мәтін тудыру барысында айқындалушы білім болады» [3, 66 б.]. Оның ішінде жастар тобының виртуалды қатынасқа түсу кезіндегі тілдік қызметтің көрінісі өзгеше танылады. Аталмыш ерекшелікті саралайтын болсақ, бір-бірімен

күнделікті диалог құру барысында: «Сәлем қалайсың?, Жақсы өзін?, Не істеп жатырсың? Не жаңалық? Әңгіме айта отыр» деген сияқты сөйлемдерді қолдану кезінде фонетикалық, морфемдік өзгерістер байқалады. Біріншіден, мәтіндер көпшілігінде дерлік орыс, латын графикасымен жазылады (Салем, жақсы озин? Ne jan? Sabak kalai?), екіншіден, сөйлемдер түрлі қысқартуларға ұшырайды (См, жақсы оз, не ист, анг айт, не жан), үшіншіден, кейбір жастар сөздерді айтылуы бойынша таңбалайды (Не истеватсын, каз келед, бош тез). Бұл көрініс жастардың уақытты кетірмеу, көп әріптік таңбаларды теруге еріну салдарынан туған.

Келесі бір спецификалық ерекшелік – жастардың дистантілі қарым-қатынас құру кезінде де жаргон, арго, сленг, варваризм, диалект сөздерді көптеп қолдануы. «Интернеттегі әңгімелесуде ауызша сөйлеу мәнері көбірек ұшарасады. Ауызша әңгімелесу барысында бұқаралық сөйлеу тілі белгілі ережелерді сақтап айтылмайтыны секілді коммуникациялық байланыс тілінде де осы орын алады. Жаргондар мен диалектизмдердің, варваризмдер мен қысқартылған сөздердің көптеп орын алуы соның айғағы» [4, 140 б.]. Ғаламтор коммуникациясында мәтін ауызша және жазбаша сөйлеу тілінің арақатынасы негізінде жарыққа шығып отырады. Адамның санасында бейнеленген көріністер игерусіз, яғни спонтанды түрде туылып, сол арқылы таңбалаынады. Айталық, байланыста отырған екі коммуникант:

«Айбек: Братан ка отем саган, косякка кирип кеттим.

Дархан: Ее мөе койш, базар жок кел брат.

Айбек: Батян уииндема?

Дархан: Уиде жок оте берш)))) жакындаганда маяк таста ок».

Бұл диалогтегі «косякка кирип кеттим» – қиындыққа тап болдым, «базар жоқ» – сенімді болу, «батя» – әке, «маяк тастау» – қысқа түрде қоңырау шалу деген мағынада қолданылып тұр. Бүгінде жаргон сөздер қазақ жастарының сөйлеу кезіндегі негізгі сөздік қорлары қатарынан орын алады. Ауызекі сөйленіс тіліне тән жаргондардың (сленг, арго) жастар үшін интернет қатынасында да хабар алмасудың тиімді әрі түсінікті жолы екенін байқауға болады.

Тіл және тілдік құралдардың уақыт ағымына қарай өзгеріп, жаңарып отыруы – табиғи процесс. Жылдан-жылға тоқтамай дамып келе жатқан дистантілі қатынас тілдік бірліктің қызметін басқа да қырынан аша отырып, ғаламторға тән өзіндік стильді қалыптастырды. Қазіргі ХХІ ғасыр жастарының бір-бірімен әңгімелесу қатынасын ғаламторсыз бір сәт елестету мүмкін емес.

Ол коммуниканттардың когнитивтік танымы мен аялық білімінің деңгейінде ғана мәтін жанданып, екі жақтық ортақ әңгімелесу қатынасы орнайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мейірбеков А. Ғаламтордағы қазақ тіліндегі құттықтау және тілек мәнді сөйлеу актілерінің лингвопрагматикалық аспектілері // Научный журнал Павлодарского государственного университета имени С.Торайгырова. Серия филологическая, 2014. – №4. – Б. 181-187

2 Марченко Н. Социальная сеть «в контакте»: лингвопрагматикалық аспект. – Ростов-на-Дону, 2013. – 160 с.

3 Абдрахманова Ж. Сөйлеу жанры мәтінінің прагматикалық құрылымында кездесетін фразеологизмдердің окказионалды өзектіленуі // Вестник КазНУ. Серия филологическая. № 3(143). 2013. – 161 б.

4 Өтеген Н. Қазақтың әңгімелесу салты және оның ағылшынша таптаурын баламалары // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. – Алматы, 2014. – 147 б.

ПОЭЗИЯЛЫҚ ДИСКУРСТАҒЫ АВТОРДЫҢ КӨРКЕМ ӘЛЕМІ

ҚАЛЫМ А. Б.

студент, Қазақ заң-гуманитарлық университеті, Астана қ.

ШАХМЕТОВА Н. А.

ф.ғ.к., қауымд. профессор, С. Торайгыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Адам тілді қарым-қатынастың құралы ретінде игереді. Тілді игеруге делдал болатын – сөз. Сөз ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Ішкі сөз – көру, есту, сипап-сезу, иіс сезу тәрізді адамның туа біткен қабілеті. Ал сыртқы сөзді игеру үшін бала өзінің ішкі сөзін үлкеннің тілін игере отырып, соған лайықтап отырып қалыптастырады.

Л. С. Выготский ішкі сөзді сыртқы сөздің ойдағы шимайы деп түсіндіріп, сыртқы сөз ретінде пайымдаған коммуникативтік актілерді белгілеу үшін дискурс категориясының қажет екендігін атап өтті [1, 25 б.].

Дискурс терминінің интерпретациясы әртүрлі (В. В. Виноградов, Н. Д. Арутюнова, М. М. Бахтин, А. Ф. Лосев т.б.; Г. Г. Бүркітбаева, К. Қ. Садирова, К. К. Еңсебаева т.б.). Кейбір зерттеулерде дискурс

«мәтін» сөзімен синоним ретінде, «тіл – сөз – дискурс» байланысында қарастырылады.

К. Қ. Садиrowаның пікірі бойынша, дискурс тек өзінің креативтік, рецептивтік, коммуникативтік қызметтер арқасында ғана іске асырылады [2, 86 б.]. Біріншіден, дискурс оқырманға түсінікті болу үшін белгілі бір стильмен жазылады. Ол дискурстың креативтік қызметін айқындайды. Екіншіден, дискурсты қабылдайтын субъект, яғни оқырман мәтінді өзінің ішкі күйіне, санасына байланысты қабылдайды. Бұл дискурстың рецептивтік қызметінің бағыты болып табылады. Үшіншіден, коммуникативтік қызметте дискурс оқырман мен автордың арасындағы байланыс көпірі бейнесінде болады. Жоғарыдағы қызметтерді қарастыра отырып, К. Қ. Садиrowа мынандай екі коммуникативтік байланысты алады. Нақты айтсақ, дискурсты туғызушыға қатысты «А креативтік нұсқасы» аталатын үшбұрыш түзіліп, оның бұрыштарында «А креативтік интенциясы», «А коммуникативтік интенциясы», «А референттік интенциясы» түзіледі. Дискурсты қабылдаушыға қатысты «N рецептивтік нұсқасы» түзіліп, оның үш бұрышында «N коммуникативтік интенциясы», «N референттік интенциясы», «N рецептивтік интенциясы» түзіледі [2, 88 б.]. Бұл байланысты суретке түсіріп көрелік:

Сурет 1 – Дискурстың қызметтері

Ғалым Н. Д. Арутюнованың пайымдауы бойынша, дискурс дегеніміз «речь, погруженная в жизнь» [3, 234 б.], өмір жүктелген

сөз және коммуникацияға қатысушылар арасындағы ақпараттық ағымның қозғалысы. Жалпы, басқаша айтқанда, дискурс деген коммуникация барысында креативтік нұсқада туындап, рецептивтік нұсқада қабылданатын, онтологиялық негізін интерсубъективті мән мен объективті танбаларды жалғастырушы буынды түзетін күрделі коммуникативті жағдай [2, 88]. Осыдан ғалымдардың пікірлерін зерделей отыра, біз өз тарапымыздан дискурсты былай түсіндірер едік: Дискурс – бұл сөйлеушінің немесе жазушының ішкі жан дүниесіндегі пайда болған ойдың ерекше стильмен құралған, бірқатар тілдік құралдардан тұратын мәтін арқылы көпшілікке берілуі.

Қазіргі таңда көптеген филология ғылымдарының зерттеу бағыты дискурсқа бағыттталып, оның ішінде көркем дискурсты өздерінің негізгі зерттеу нысанына айналдырған. М. М. Бахтиннің анықтамасы бойынша, дискурс – бұл барлық гуманитарлық пәндердің және «жалпы барлық гуманитарлық-филологиялық ойдың» алғашқы шындығы [4, 37 б.]. Дискурс сол тікелей шындық, осы пәндер мен осы ой туындай алатын ой мен іштей ойлап қайғырудың шындығы болып табылады. Дискурс жоқ жерде зерттеу үшін және ойлау үшін нысан жоқ.

Көркем дискурс мазмұны оқырманнан мағынасын ашуды талап етеді, өйткені шынайы көркем дискурс әрдайым көпмағыналы және имплицитті, ауыспалы мағыналы ақпараттың болуымен сипатталады. Көркем дискурс тұтастықтың және құрылымдылықтың жоғары дәрежесімен сипатталатын жеке эстетикалық тілдік құралдар жүйесі болып табылады. Ол бірегей, ерекше және сондай-ақ типтелген құрастыру амал-тәсілдерін қолданады. Бұл – белгілі бір уақытта қабылданатын және сызықтың бойы бар эстетикалық нысан. Көркем дискурс әрдайым арналған хабар: бұл «автор-оқырман» коммуникациясының формасы. Дискурс «эстетикалық қатынасты» ескере отырып қызмет етеді, осы үрдіс барысында адресат автордың интенцияларын қабылдауы және шығармашылық белсенділік танытуы қажет. Оқырман назар аударған кез-келген көркем дискурс оның белгілі бір «күткен үмітін» (ойларын) оятады [5, 226]. Көркем дискурс әрқашанда кез келген көзқарас арқылы ұйымдастырылады, белгілі бір субъектіні көздейтін және оның санасының саласын көрсететін лирикалық монолог, баяндау түрінде іске асырылады [5, 227 б.].

Көркем дискурс өзіне қатысты бірнеше қызметтерді атқарады: – ең бірінші қызметі, көркем дискурста айтылатын ой әрқашанда тілдік тәсілдер (авторлық метафоралар, тенеулер, лексикалық

окказионалдык құрылымдар) аркасында түспалданып, терең мағыналы ойдың жүйесін құрайды. Бұдан біз көркем дискурстың ойды жеткізудегі басты құралы бұл көркемдеуіш құралдар екендігін анық көре аламыз.

– екінші қызметі – бұл оқырманға дискурсты жеткізу тәсілі. Көркем шығармада міндетті түрде бір тақырып туындап, өзіндік қызығушылық дәрежеде болуы тиіс. Бұл автордың қандай көркемдеуіш құралын таңдап алуына байланысты. Неғұрлым айтылатын ой ауыспалы мағынада тұрса, соғұрлым оқырман бұл мағынаның сиқырын, шешімін табуға ынталы болады.

– келесі көркем дискурстың қызметі – ол шығарманың оқырманға әсер ету деңгейі, яғни оқырман шығарманы оқығаннан кейін қандай тұжырымда болады әрі өзінің ой иірімінен алынған түсінікті қалай өткізетіне басты назар аударылады. Алынған ақпарат өзіндік құндылығы болу керек. Көркемдеуіш құралдарының саны емес, олардың әсер ету сапасы жоғары деңгейде болуы тиіс.

Міне, бұл қызметтердің орындалу барысында оқырман алдында толық көркем образдар жүйесі қалыптасады. Жалпы, көркем дискурс, оның ішінде поэзия әлемі, сонау ықылым заманнан бері оқырмандардың ішкі жан толғанысын тербететін бірден-бір құралы болып табылады. Сөзімізді тұжырымдай келе, әдеби аспектісінде дискурс үш өлшемдік құрылымнан тұратындығын айта кетелік: объективті әлем (А) → автордың көркем әлемі (В) → оқырманның қабылдауынан туындаған объективті әлемі (С). Демек, дискурс дегеніміз тұлғаның «талғамындағы» дара стилі, сөйлеушінің ия болмаса жазушының этникалық ерекшелігі.

Поэзия әлемі ақындардың тілдік шеберліктері негізінде құрылады. Тілдік шеберліктерге жоғарыда айтылған көріктеу құралдар, яғни троптар жатады. Троп (грек тілінен аударғанда «tropos»-айналу) – сөздердің дағдылы мағынада емес, ауыспалы мағынада қолданылуы. Троптың негізінде бір-бірімен белгілі бір қасиеттері арқылы байланысқан екі құбылысты салыстыру жатыр. Тура мағынаны ауыспалы мағынаға айналдыру сипатына байланысты троп төмендегідей түрлерге бөлінеді: метафора, метонимия, гипербола, ирония және т.б. Көркемдеуіш құралдардың ішінен метафораның орны бөлек. Метафора белгілі бір құбылысты шамадан тыс мәнерлеу емес, ол автордың көркем ойын әсерлі етіп жеткізу, бейнелеу болып табылады. Сонымен, «метафора (грек тілінен аударғанда «metaphora» – ауыстыру) – белгілі бір ұқсастықтар мен салыстырулар негізінде ауыспалы мағынада қолданылатын, сөздер

мен сөйлемшелерден тұратын сөз орамы» [6, 77 б.]. Метафораларды, әсіресе авторлық метафораларды, ақын-жазушылар тосын көркем образдарды, ерекше экспрессияда құрылған сюжеттерді жасау үшін қолданады, яғни, көркем шығармада қолданылған авторлық метафоралар ақынның өзіндік қолтаңбасы ретінде қызмет атқарады.

Ең бастысы, авторлық метафоралар әрбір ұлтқа тән ұлттық сурет әлемін жасайды. Ұлттық сурет әлемі дегеніміз бұл ұлттық мінез айқыштарды бейнелейтін, сол белгілі ұлтқа тән мінез-құлықтар мен аса ерекше белгілерді көркемдеуіш құралдар арқылы суреттеу, яғни, тек мысалы, қазақ немесе орыс ұлтына тән қасиеттерді өрнектеп көрсету.

Осы бір ұлттық сурет әлемінің қоржынын аса дарынды қазақ ақындарымыздың бірі әрі бірегейі Мұхтар Шаханов өзінің әсерлі авторлық метафоралармен толықтырады. Ерекше сипатқа ие тосын метафоралар Мұхтар ақынның да тілдік тұлғасының болмысын көрсететін көркемдеуіш құралдары сапынан да табылады. Ақынның еңбегін зерттеу барысында, оның поэтикасы образды үндеулерге, шақыруларға толы екендігін көруге болады. Белгілі бір жер, су, ауа проблемалары Отан Ананы қорғау шеңберінде түрлі көзқарастар тудырып, ел, халық үшін намыс, абырой рухын асқақтата көтереді. Бұған қоса, ақын өзінің үндеулерінде ұлтымыздың басты байлығы тіліміздің болашағы туралы айта отыра, оның өзге тілдер ішінен ең бай тіл екендігін атап өтеді. Тілге деген құрмет және оның күдіретін бағалау, оның өз шығармаларында метафораларды орынды қолданудан көрініс тауып отыр.

Мұхтар Шаханов қазақ халқына тән ерекше қасиеттерді, мінез-құлық сипатын, ұлттық құндылықтарды оқырманға әсерлі жеткізе біледі. Ақынның метафоралары кең даламызды мекен еткен бағалы аң, қасиетті құстар образдарымен тығыз қарым-қатынаста қолданылған және адам тағдырының өзгеруін заман ахуалымен байланыстырған. Атап өтсек: «Өттең, тағдыр қоса алмадым / Сорым ба? / Заман-жылан / Жатып алды-ау жолымда, / Бірақ менің бақытым да, барым да / Қорлан берген алтын жүзік жарқырап, / Елу бір жыл сәуле шашты қолымда» («Ғашықтық ғаламаты», 18-19 б.). Ақын жоғарыда көрсетілген метафораны қолдану арқылы өлеңнің басты кейіпкерлері Естай мен Қорланның ғашықтық жолындағы құрбан болуын, сол кездегі орныққан қисынсыз заманмен ұштастырады. Бұл өлең жолдарында қазақ жастарына ғана тән қасиет бұл ата-бабаларымыз қалдырған дәстүрлерді бұлжытпай орындап, өз бақытынан бас тарту қағидалары ежелден келе жатқан құбылыс

ретінде ақын қарастырады. Қос ғашықтың махаббат өзегінде өртеуіне сол замандағы орныққан ережелердің кедергі болуы, ақынның бұл заманды жылан деп атауына тура келеді.

Жылан – бауырымен жорғалаушылар тобына жататын, уы бар жәндік. Ауыспалы мағына жағынан қарастырғанда, жылан араға іріткі салатын арамза, зәлім адам [7, 326 б.]. Ақын бұл сөзді қолдану арқылы заманның, уақыттың құбылмалығын кейіпкерлерімізге удай ащы тигенін атап өтеді.

Мұхтар ақынның басқа өлеңдеріндегі метафораларға тоқталайық: «Мен сағындым, сол адамның ақ жүрегін сағындым, / Бәйтерегі секілді еді ол менің балғын шағымның / Сол бәйтерек, өр бәйтерек құлады екен неге ерте, / Неге ертерек тартты терен құшағына кең өлке» («Мұра», 118 б.). Ақын метафораны қолдану арқылы өзінің нағашысына, Ысқаққа деген сарғайған ыстық сағынышын жеткізгісі келді. Оның ақын үшін үлкен бәйтерек секілді мықты тірек болғанын айқын білдіреді.

Бәйтерек – терек туысына тән ең биік ағаш. Қазақ халқы үшін әрқашанда сүйеніш, таяныш ретінде образды бейнеленген [8, 119 б.]. Тіпті арман орындайтын ағаш секілді қарастырылады. Ақынның өз нағашысын бәйтерекке балауы бұл тұлғаның оның өмірінде ерекше сезім қалдырғанын көруге болады әрі нағашысының өмірден өтуі ақын үшін үлкен ауыр соққы екендігін көруге болады.

Ақынның авторлық метафораларын терең зерттеу үшін келесі мысалға көшсек: «Жаным – жайлау, көңілім – мөлдір бір ағын, / Бәріне де түріп жатыр құлағым. / Кей шақтарда дос деп ұғып қасымды, / Дарқандықпен құшақ жайып тұрмын» («Адал жүріп келеміз-ау десек те...», 132 б.).

Жайлау – жазда жайлайтын, биік таудағы не шүйгін шөпті жазықтағы мал жайылымы [7, 249 б.]. Жайлау – қазақ жерінің кендігін көркем бейнелейтін нағыз пейзаж. Ағын – судың жылжып ағу қарқыны, ағысы. Ауыспалы мағынада, бір заттың бойындағы күштің екпіні, қарқыны [7, 16 б.]. Ақын өзінің жанын «жайлау», көңілім «мөлдір бір ағын» деу арқылы қазақ қоғамына тән кеңпейілділік, достарға деген құрмет, қиындықта қол ұшын беретін адамгершілік қасиеттерді нақты образды түрде айқындап береді.

Қорытындылай келгенде, жоғарыда көрсетілген барлық мысалдар Мұхтар Шахановты аса дарынды ақын ретінде, әдеби тілдің дамуына үлкен үлес қосушы тұлға ретінде танытады. Қолданылған метафоралар негізінен, біздің ойымызша, автордың көркем дискурсына әсерлі реңк беруші, терең ойға жанама мағына

беруші негізгі авторлық қолтаңбалар, яғни авторлық құрал-жабдықтар рөлін атқарып отыр. Жалпы, метафоралардың қолданылу аясына байланысты біз әрбір жазушының жазу стилін, ұстанатын көзқарасын тани аламыз. Сонымен, біз метафораларды қолдану арқылы өз ойымызды оқырманға әсерлі, түсінікті тілде жеткізе аламыз, яғни орынды троптар тізбегі оқырман жүрегін, санасын баурайтын негізгі әдіс. Бұған қоса, ақын бұл әсерлі метафораларды қолдану барысында, біз үшін, яғни халық үшін маңызды үндеу туғыздырып, ел мүддесін қанағаттандыратын негізгі мәселелер шеңберін кеңейтіп отыр.

Жоғарыда айтылған ойларды қорытындылай келе, мынандай бір өзекті ой айтқымыз келіп тұр: көркем дискурс ішіндегі қолданылған әрбір метафора өзіндік құндылық ақпаратты тасушы құрал болып келеді және бұл құралды дұрыс бағытта қолдану ол автордың тіл шеберлігіне, ой-санасының мазмұнды құрылуына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Выготский Л.С. Психология искусства. – Минск: Современное слово, 1998. – 480с.
- 2 Садирова К.Қ. Қазіргі лингвистикадағы «дискурс» терминінің интерпретациясы // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2007. – № 4 (103) – 85-89 б.
- 3 Арутюнова Н.Д. Функции языка // Русский язык. Энциклопедия. – М.: Дрофа, 1998. – 234 с.
- 4 Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Просвещение, 1975. – 323 с.
- 5 Еңсебаева К.К. Көркем мәтін – автор мен оқырман коммуникациясының формасы // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2008. – № 2 (110) – 225-228 б.
- 6 Қалиев Ф., Болғанбаев Ә. Қазақ тілі лексикологиясы мен фразеологиясы. – А., 2003. – 212 б.
- 7 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 8 Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь баспасы, 1997. – 367 б.
- 9 Шаханов М. Дара талғам қасіреті. – Алматы: «Раритет», 2007. – 264 б.

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТЕГІ АНТРОПОНИМДЕРДІҢ КӨРІНІСІ (С. МҰҚАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

ҚАЛЫШБЕКОВА Н.

студент, Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ.

РАЙНБЕКОВА Г. С.

п.ғ.м., аға оқытушы, Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ.

Жер жүзі халықтарының бәрінде әрбір кісінің өзіне тән аты-жөні бар. Адамзат қоғамында есімі, аты жоқ адам кездесуі мүмкін емес. Бірақ кейбір елдерде фамилиясыз, фамилия (тегі) иемденбейтін адамдар ұшырасуы мүмкін (кейбір мәліметтерге қарағанда, исландықтарда фамилия болмайды екен).

Жеке адам есімдері басқа көптеген жеке атаулардай өздерінің дербестігімен ерекшеленеді: әр адамның жеке есімі бар. Есімге қатысты хабарларды, адамның қасиетін, әкесі, руы, отбасымен байланысы, ұлты, кәсібі, қай жерден шыққанын, т.б. ономастиканың тармағы антропонимия зерттейді.

Антропонегіз кісі есімдерінің мағыналық бөлігі, негізгі қаңқасы. Кісі есімі жасалуының ұйытқысы, тірегі. Антропонегіз – «антропонимдік негіз» ұғымының қысқарған түрі. Кез келген нәрсенің бастау негізі болатыны секілді антропонимдердің де әуел баста жасалу тарихы бар. В. А. Никонов «Есім іздейміз» («Ищем имя») атты еңбегінде, кісі есімдерінің шығу тарихына, Гомердің он мың жыл бұрын жазылған «Одиссейіндегі» «адамдар арасында есімсіз ешкім болмайды» – деген өлең жолын мысалға келтіреді [1, 12 б.]. Алғашқы адамзат есімдерінің қандай болғандығы туралы ғалымдардың көп ойланғаны туралы айта келіп, Ивашко оны анықтау мүмкін емес дейді, алайда өз болжамын ұсынады. Алғашқы есімдер жекелеген ерекшеліктерді (особый) білдіретін, еркін дыбыстардың кешені түрінде пайда болуы мүмкін, яғни адамдар қоршаған ортадағы нысандарды атай бастаған уақыттан бері есімдер де пайда бола бастаған дейді [2, 26 б.].

Қазақ есімдерінің құрылымдық жүйесі түрлі элементтерден тұрады. Антропонимжасамдық тұлға ретінде алғанда олардың өзіне тән ерекшеліктері бар: түбірі мен қосымшалардың жігін ажыратып қарау немесе түбір орнында тұрған элементтің табиғатындағы дәстүрлі жүйеге сәйкес келе бермейтін белгілер арнайы талдаулармен зерттеп, зерделуді талап етеді. Антропонимжасамдық негіз ұғымы кей тұстарда түбір, түбір морфема, морф ұғымдарына сәйкес келеді. Сондықтан оның өзіндік ерекшеліктерін айқындау үшін

тіл біліміндегі кей зерттеулердің тұжырымдарына тоқтала кетуге тура келеді. Тіл біліміндегі түбірге берілетін анықтамаларда, сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін мағыналық түпкі формасы және түбірдің әр сөзде міндетті түрде болатын негізгі морфема, сөздің лексикалық қазығы екені, сондай-ақ түбір сөздердің ішінде қазір дербес тұрып қолданылмайтын, сол себепті әрқашан да айқын көріне бермейтін тарихи түбірлер болатыны туралы айтылады: майысу, майыру, майып, маймақ сөздерінің түбірі: майы-, май- [3, 333 б.].

Антропонимжасамдық негіз кісі есімдерінің басты бөлігі, ұйытқы-тірегі болғандықтан, құрылымдық жүйенің басты элементі ретінде түрлі зерттеулерде сөз болғаны белгілі. Көпшілігінде түбір тұлғалы, туынды тұлғалы, біріккен тұлғалы немесе алдыңғы екеуі біріктіріліп дара және соңғысы күрделі тұлғалылар деп топтастырылып жүр. Қазақ есімдерімен қатар өзге тілдердегі зерттеушілерде де құрылымдық жүйені осы қырынан келіп қарастырады. Бұл зерттеулердің барлығында компоненттердің бірігуі, тіркесуі дәстүрлі грамматикалық жүйенің аясында қарастырылады. Кісі есімдерінің қалыптасу жолдары тілдік жүйенің негізінде жүзеге асатын болғандықтан, зерттеулердің бұл бағытты басшылыққа алуы заңды да. Дегенмен, кей ғалымдар тарапынан антропонимдердің тілде ерекше қабат түзетіні туралы айтылады. Мысалы, Б. Ю. Хигр «Есімдердің мағынасын талдау мен түсіндіру антропонимияның міндеті. Алайда, антропонимдік мағынаны өзі жасалған сөздің мағынасымен салыстыруға болмайтынын» айтады [3, 3 б.].

Антропонимдердің жасалуына байланысты өмірлік жағдаяттар көркем шығармаларда жиі кездеседі. Кейіпкер есімдерінің қойылу уәждерінде антропонимжасамдық мағынаның белгілері көрініп тұрады. Әсіресе, ауыз әдебиетіндегі көптеген есімдер автор тарапынан кейіпкер бейнесін сомдауға арналады да, мағынасы арқылы берілетін ақпараттар есім иесінің кім екенін алдын ала айғақтап тұрады. Антропонимжасамдық мағынадағы басты мәселелердің бірі «есім ретінде таңдалған сөз өзі атайтын адам болмысын қаншалықты сипаттап бере алады?» – деген сұрақтың төңірегінде. Осыдан келіп, есім мен адам арасындағы байланыс мәселесі туындайды. Есім таңдалғанда, таңдап алынған сөз мағынасы арқылы баланың болмысын сипаттап беру көбіне мақсат етіле бермейтіндіктен, екеуінің арасында алшақтық байқалып тұрады. Мысалы, өзен, көл, теңіз т.б. судың жағасында туған ұлдың аты Өзенбай, Көлбай, Теңізбай т.б., қыздың аты Дәрия деп қойылады, ал ол есімнің баланың табиғатына ешқандай қатысы жоқ. Ат қою

дәстүріндегі ерекшеліктерге байланысты, тілдік тұрғыдан алғанда ғана байқалатын, осындай қайшылықтар болғанымен, тіліміздегі «Атына заты сай», «Алтын десе алтын» т.б. секілді тіркестердің адамның аты мен затының үйлесімін қалаудан туғанын жоққа шығаруға болмайды. Сонымен қатар үйлесім таппағанда «Жаман итінің атын бөрібасар қояды» – деп кекететіні бар. Көркем әдебиетте кездесетін кейбір авторлық суреттеулер де осыған саяды: «Қайдан қалай тауып әкелгені есімде жоқ, төтем бір күні қалқиған қара әйел алып келді. Шектен шыққан олақ та, салақ та жан екені көрініп тұр. Шаш дегенін таралмай, дудырап, орамалдың жан-жағынан шығып кеткен, бөренедей аяқ-қолы қап-қара. Беті балшықтан жасағандай бытқиған майбет. Үстіндегі киімдері әрі лас, әрі тозып біткен. Қап-қара күс шынтағы көйлектің жыртқық жеңінен көрініп жүреді.

Тұр-түсі осындай бола тұрып, әйелдің аты тамаша-ақ еді – Бибіжамал. Соңынан ере келген, өзіне аумап тартқан бес-алты жасар қызы бар. Оның да аты осал емес – Айгүлсім» [4, 179 б.] немесе «Күміс әкемнен үлкен бе деп қалам (жас жағынан). Ал бойы жағынан Ыдырыстан биік: бет бітімі кесек, қалбиған қара әйел. Аты Күміс демесең, өзі де киген киімі де шойынға көбірек ұқсайды» [4, 289]. Қазақ ұғымында адамның аты мен затының бір-біріне сай, үйлесімді болуы қашан да эстетикалық құндылық ретінде жоғары бағаланғанын осындай кері мысалдар айғақтай түседі. Ата-бабамыздың негізгі кәсібі мал шарушылығы болғандықтан да төрт түлік малға байланысты кісі есімдері жиі кездеседі. Түйеге, қойға немесе жылқыға бай болсын деген мақсатпен төрт түлік малға байланысты балаға ат қойған. Мысалы, қазақтың белгілі ақын-жазушысы Сәбит Мұқановтың «Ботагөз» романындағы Итбай, Бүркітбай сықылды кейіпкерлерді атап өтуге болады. Сонымен қатар, адамның жаман, жақсы қасиеттерінің бәрі ең бірінші атымен байланыстырылады. Мысалы, «Сұлушаш» поэмасындағы басты кейіпкердің бірі Сұлушаштың сұлу да сымбатты, ақылды қыз екенін қырдағы портретінен аңғара аламыз:

Қарақат көз, қыр мұрын, ұзын кірпік,
Тістері меруерттің тізген тасы.
Бетінен нұры бөртіп, қаны тамған
Толқыған сұлу айдай кесер басы.
Мойыны иірілген аққу сынды,
Тамағы торғындай боп тартты күнді.
Қан-қызыл, жұқа ерін, оймақ ауыз,
Қиылып құмырсқадай белі үзілді.

Сонымен бірге, «Ботагөз» романындағы Асқар бейнесі арқылы жазушы қазақтың дарқан даласынан шыққан оқыған, әділ азаматты көрсеткен. Ботагөз болса, оқыған, өзіндік ой-өрісі қалыптасып, төңкерістік дәрежеге дейін жеткен жаңа тұрпатты қазақ қызы ретінде суреттеледі. Ботагөздің бойындағы адалдық, әділдік, махаббат, достыққа беріктік, сабырлылық, батылдық секілді қасиеттер кейіпкердің атына заты сай келеді.

Қорыта келе, антропонимдер ономастиканың антропонимдерді, яғни, кісі аттарын, фамилияларын лақап аттарын және бүркеншік есімдерді зерттейтін саласы. Қазақ антропонимдері қазақ халқының дүниетанымдық болмысымен, ырымдарымен, тыйымдарымен, дінімен тығыз байланысты. Сонымен қатар, тілімізде халықтың осындай ұлттық психологиялық түсінік, ырым, наным-сенім негізінде дүниеге келген есімдер өте көп. Айталық, аты аңызға айналған Қорқыт есімінің шығу тарихы «Қорқыт ата» кітабында: «Қорқыт ата дүниеге келгенде, табиғат алай-дүлей қаһарына мініп, көк аспанды қара бұлт басып, бірнеше күн қараңғылық билеп, елдің зәре құтын қашырған күн болыпты» делінген. Халықты қорқытқан бала деп атын Қорқыт атапты десе, енді бір деректерде Қорқыт түбірі – күт - береке, байлық, ырыс мағынасында қойылған есім делінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Никонов В.А. Ищем имя. – М.: Совр. Россия, 1998.-128с.
- 2 Система личных имен народов мира. – М.:ИНаука, 1989. – 383 с.
- 3 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 440б.
- 4 Жанұзақов Т. Қазақ есімдерінің тарихы. – Алматы: Ғылым, 1971. -218 б.
- 5 С. Мұқанов «Ботагөз» романы, - Алматы: «Жазушы», 1989, – 480 б.
- 6 Әбдуәлиұлы Б. Қазақ антропонимжасамы: теориялық және практикалық негіздері. – Астана: «Астана полиграфиясы», 2012, - 320 б.

М. ӘУЕЗОВТІҢ ДИАЛЕКТІНІ ҚОЛДАНУЫ

ҚАРАТАЙ Б.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ТҰРЫШЕВ А. Қ.

ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі қазақ тілі бүкіл қазақ халқына ортақ біртұтас қарым-қатынас құралы болып табылады. Бұл ортақтық, біртұтастық сөздік құрам (тек неізгі сөздік қор ғана емес) мен грамматикалық құрылыстың негізі жалпыхалықтық, барлық қазақ тілінде сөйлеушілер үшін ортақ екендігіне байланысты. Бірақ тілдің біртұтастығы деген ұғым қашанда оның барлық элементтері сол тілде сөйлейтін жердің бәріне бірдей деген ұғымды білдірмейді. Тілдегі заңдылықтардың бәрі бірдей емес, олардың ішінде тілдің бірлігі үшін маңыздылары, негізгілері бар да, сондай-ақ маңызды еместері де бар. Аса маңызды бүкіл тілді қамтиды, олардан тілдің біртұтастығы көрінеді. Ал онша маңызды еместері тілдің белгілі бір тармағын, аз ғана бөлігін қамтиды. Мәселен, аса қажетті заттық, қимылдық, сапалық т.б. ұғымдарды білдіретін сөздер, негізгі грамматикалық байланыстар мен сөздердің өзгеру тәсілдері, сол сияқты дыбыстық құрылыстың негізгі заңдары қазақ тілінің барлық жергілікті диалектілерінде де, жалпыға бірде әдеби тілге де ортақ негізі бір. сол себепті оларды жалпыға бірдей ортақ элементтер дейміз. Ал тек диалектілерде кездесетін жергілікті ерекшеліктер тілдің неғұрлым маңызы аз элементтерінен құралады және олар барлық аймақтарға тарамай, шағын территорияларда ғана қолданылады.

Диалектілік ерекшеліктердің бәрі бірдей бір дәрежеде қолданылмайды. Біреулері жиі қолданылса, енді біреулері өте сирек қолданылады. Бірқатар ерекшеліктерді тұрғын халық жаппай қолданса, енді бірқатары көп тарамай, тек қарт, егде тартқан адамдардың тілінде ескінің сарқыншағы ретінде ғана сақталып қалады. Қазақ тілінде жалпыхалықтық сипат алмаған, әдеби тіл нормасынан аулақ жатқан немесе белгілі бір аймақ көлемінде ғана қолданылып, әдеби тіл дәрежесіне көтеріле алмай жүрген жергілікті ерекшеліктер кездеседі. Олардың лексикалық, фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктер деп, үлкен үш топқа бөліп қарауға болады. Осы үш топтың сандық арақатынасы тұрғысынан алып қарағанда, фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктерге қарағанда лексикалық ерекшеліктердің әлдеқайда басым екені байқалады [1, 12].

Жергілікті диалектілер мен говорлар жүйесі өте күрделі. Олардың қазіргі жағдайы, өзара қарым-қатынасы және ұлттық тілге қатысы туралы түсінікті жеңілдету үшін тіл тарихына тоқтауға тура келеді.

Жалпы, әдеби тіл қашан және қалай қалыптасқанына қарамастан, жалпыхалықтың сұрыпталған түрі болып табылады да, олар бір жағынан, сол жалпыхалықтық тілдің бір құрамы ретінде өмір сүреді де, екінші жағынан, жалпыхалықтық тілдің әдеби тілге еңбейтін бөліктерімен (қарапайым сөйлеу тілі, диалектизмдер, кәсіби сөздер, жаргондар мен варваризмдер т.б.) әр түрлі қарым-қатынаста болады. Әдеби тілдің жалпыхалықтық тілмен қатынасы біркелкі болмайды, өзгеріп, дамып, құбылып отырады [2, 31]. Бірқатар ғалымдар әдеби тіл дегеніміз жалпыхалықтық тілдің өңделіп, қырланған түрі деп таныса, кейбір ғалымдар жалпы хатқа түскен дүниелердің тілін әдеби тіл деп табады. Күні бүгінге дейін «қазақ әдеби тілі», «қазақ жазба әдеби тілі», «қазақ ауыз әдебиеті тілі», «қазақтың жалпыхалықтық тілі» деген категориялар бір-бірінен ажыратылып, әрқайсысына нақты анықтама жоқ. М. Балақаев: «Әдеби тіл жазба тіл. Жазба әдебиет арқылы тіл байлықтары, оның құрылысы сымбатты қалыпқа түсіп екшеленеді. Жазуы болмаған халықтың тілі әдеби тіл дәрежесіне көтеріле алмайды», деп жазады [3, 16]. Әдеби тіл жайын арнайы сөз еткен М. Әуезов: «қазақтың әдеби тілін Абайдан басталады дейтін тілшілерге дау айтамыз. Абайдың алдындағы қазақ халқының көп ғасырдан келе жатқан мол эпостардағы, ұзынды қысқалы салттық, тарихтық жырларындағы, шебер, көркем өлең үлгілеріндегі тілдерді ұмытуға бола ма? Бұқар, Махамбеттерде қазақ әдеби тілінің үлгі өрнектері жоқ дегуге бола ма?» дейді [4, 60-61]. Осыған үндес пікірді І. Кеңесбаев та айтты: «Абайға дейін де қазақ әдеби тілінің ұрығы себілген болатын... олар жаңа туа бастаған жазба әдебиеттің кейбір уәкілдерінің (Махамбет Өтемісов, Ы. Алтынсарин сияқты) шығармаларынан табылады, – деп жазды [5, 125]. Абайдың алдында өткен Шортанбай, Базар, Бұхар жыраулар жазба әдебиет өкілдері, Абайдың ірі ақын болуына себепкер осы бай әдебиет дегенді С. Мұқанов та айтты.

Халық тілінің екінші бір бөлігі болып табылатын ауызекі сөйлеуге байланысты қарапайым сөздер, белгілі бір территорияға байланысты жергілікті тіл ерекшеліктері, кәсіпке байланысты белгілі мөлшердегі адамдарда ғана түсінікті кәсіби сөздер, халықтық бір тобына ғана қатысты жаргон сөздер, жөнсіз қолданылған бөтен тілден енген кірме сөздер варваризмдер әдеби тілге қарама- қарсы

құбылыс болып келсе де, олардың қоғамдық өмір сүруінде байланыс бар, бір-бірімен қатынасып тырады, кейде ол әдеби тілге еніп, нормаланып, әдеби тілді байытуға байланысты қызмет атқарады. Олардың әдеби тілмен қарым қатынасқа түсіп, жалпыхалықтық көрініс алатын орны- көркем шығарма. Көркем шығарма тілінде қарапайым сөздер де, диалектілік ерекшеліктер де, кәсіби сөздер де, жаргондар мен варваризмдер де жиі кездесіп отырады. Әсіресе кейіпкер тілінде орынды қолданылған ондай тілдік элементтер көркем туындының нәрін келтіріп, оған образдылық мән береді. Қарапайым сөйлеу тілі-әдеби тіл нормаларынан тыс тұратын тілдік бірліктер негізінен ауызекі тілінің элементі. Қарапайым сөздердің әдетте әдеби тілдік эквиваленті болады. Олардың мағыналары көпшілікке таныс болып келеді, әрі таралу изоглосы болмайды, яғни еліміздің барлық аймақтарында ұшырасады. Басым көпшілік тұрпайы мағынада келетін, экспрессивті-эмоциональді реңкі бар тұлғалар. Сондықтан ресми жағдайдағы қарым-қатынаста қарапайым сөздерді қосып сөйлеу әдеби тілдің нормасына жат болып саналады. Мысалы, оттама, былшылдама, құрғыр, сандалма, пысықай [6; 26, 46-48]. т.б. дегендердің мазмұны төмен болса, мисәлі (мысалы), сәбеп (себеп). киттай (күрттай) т.б. дыбыстық құрамы жағынан «жарым-жан» сөздер. Варваризмдерге әдеби тіл нормасында жоқ шет тілдік сөздер жатады [7; 106]. Кейбіреулер конечно, так что, если, почти т.б. сөздерге үйреніп алады да, сөз арасында тықпалай береді. Мұндай сөздерді орынсыз қолдана беру тыңдаушысын мезі етіп, жағымсыз әсер қалдырады. Варваризмдерді уәжсіз, мақсатсыз қолдану тілдік түйсіктің, тілдік сананың төмен екенін көрсетеді. Варваризмдердің көркем мәтінде, кейіпкер тілінде ұшырасатындығы белгілі. Кейіпкерлердің портретін жасап, даралау үшін варваризмдерді эстетикалық қызметке жегеді.

Мысалы, Абай «Шегіртке мен құмырсқасында»:

Шырылдауық шегіртке,
Біршып жүріп ән салған,
Көгалды қуып гуляйттап,

Қызықпен жүріп жазды жазды алған, – делінеді. Неге гуляйттап? Тіпті орыс текстіндегі жоқ гулять сөзін Абай неге алған? Селеңдеп бос қыдыруды, болашақ күн көрісін ойламай, бір сәттік қызықтың соңына түсушілікті, соған деген автор көзқарасын айқын байқату үшін гуляйттап сөзі сәтті қолданылған.

Көркем әдебиеттің тілі, шығарманың идеясы, мазмұны, оның көркемдік ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Көркем

әдебиет тілінде диалектизмдерді пайдалануды сөз еткенде екі нәрсені шатастырмауымыз керек. Диалектизмдерді автордың өз баяндауларында қолдану мәселесі бар да, кейіпкер тілінде беру жағы бар. Кейде жазушы сипаттап отырған кейіпкерін өзіне тән ерекшеліктерімен толық көрсету мақсатында диалектизмдерді әдейі қолданады. Бұл жазушының кейіпкерді неғұрлым нанымды, жан жақты көрсетуіне мүмкіндік береді. Мысалы, М. Әуезов «Абай жолы» романында (екінші кітап, 1961 жыл, 588-589 беттер). Жамбыл мен Мағаштын кездесуін суреттегенде, Алматы маңында айтылатын жергілікті сөздерді орынды келтіреді: ояқ, бұяқ, мұқым, тегі, әкем, айталы т.б. Айталық сөзі айталы тұлғасында қолданылуы, С. Аманжоловтың пікірі бойынша, оңтүстік диалектісінің негізгі грамматикалық ерекшеліктеріне тән. Яғни, оңтүстік диалектіде «бұйрық райлы етістіктің көпше І жағының -лы, -лі қосымшалары арқылы жасалған тұлғалары кездеседі» [1, 148-149].

М. Әуезов «Білекке білек» повесіндегі Түлкібас өңіріндегі ғана емес, басқа да жерлердегі қазақтарды сөйлеткенде, олар Мұқтарша сөйлемейді, өздерінше сөйлейді:

- Бірақ оралып, буынып қалады-ау, тыпыршыған қараңқағыр.
- Оны мен бүйгіп қоймаймын. Жиішкертем.
- Жемің азайып қапты-ау!
- Бұдан артық қаяққа апарам сені?
- Қанша үрмет қысам да болмай-ақ қойдың ғой, жүдә!

«Білекке білектегі» осы сөйлемдердің ішіндегі диалектизм, қарапайым сөздердің бәрі қасқартылып айтылған: қараңқағыр-қараң қалғыр, жиішкертем – жіңішкертемін, қапты-ау- қалыпты-ау, қаяққа апарам- қай жаққа алып барамын, үрмет қылсам- құрмет қылсам. «Құрмет» сөзінің «үрмет» деп қолданылуы туралы Н. Жүнісов: «тіліміздегі х мен к дан басталатын дыбыстардың кейбір кірме сөздердің басқы дыбыстарының түсіріліп айтылуы- аферезис. Бұл құбылыс әсіресе араб, парсы тілдерінен енген сөздерде кездеседі: әзір көзір, үрмет құрмет, әсірет хасірет, әжет хажет, айран қалу қайран қалу, үрдің қызы хордың қызы т.б. Бұл сияқты сөз басындағы дыбыстың түсіріліп айтылуы қазақ тілінің басқа говорларында бар. Оңтүстік Қазақстан облысының Түлкібас, Сайрам аудандары тұрғындары тілінде (үрмет, айран, үрмәт), Шу бойы қазақтары тілінде де (үрмет, әсірет, әжет, айран қалу) бірсыпыра сөздердің құрамында сөз басындағы х, ғ дыбыстарының тұрақсыз екенін көреміз» дейді [8, 43].

А. Айғабылұлы: «көркем әдебиетте диалектизмдерді қолдануға болады, бірақ орнын, мақсатын түсініп алу керек. Егер автор өз кейіпкерін қай аймақта тұратынын, жас шамасын, білімін көрсету үшін аузына диалектизмдерді салып, сол арқылы оның өзіндік ерекшелігін сомдауға әрекет жасайды, – дей келе, – мұндай жағдайда диалектизмнің қолданылуы орынды болады. Ал автор сөзінде диалектілерді кездесуі орынды бола бермейді»– деп қорытады [9, 34-35]. Мысалы, М. Әуезов Жетісу өңіріндегі оқиғаға құрылған «Қилы заманында» мұттайым, сұрау, демегін сияқты сөздерді әдейі қолданады. «Арызымыз тыңдалмай, ақ-қарамыз тексерілмей өле беретін болған соң, бізде бір, белгілі мұттайым кісі де бір болғаны ғой. Ел сұраған ұлығы бұлай десе, қоялық... – Қой олай демегін... – деп, ақырын басып қойды. Қонағы жоқ асбұзыл жұтағандай қағырап тұр». Келтірілген мысалдағы мұттайым сөзі оңтүстік диалектіде (Жетісу) қу, бұзық мағыналарын білдіреді. Диалектологиялық сөздікте сұрау сөзі билеу, басқару мағынасын білдіреді. Жамбыл, Алматы, Шу, Шымкент, Ташкент, Түрікменстанда қолданылады. Сол байдың баласы болыс болып сұраған екен осы арада [10, 596].

«Демегін» сөзі деме мағынасында қолданылған. Бұл грамматикалық ерекшелік туралы Ж. Досқараев «Некоторые вопросы диалектологии и истории казахского языка» атты еңбегінде, оңтүстік-шығыс сөйленісіндегі грамматикалық ерекшеліктердің бірі ретінде көрсетеді. «Бұйрық райдың жекеше екінші жағы – -қын, -ғын, -кін, -гін қосымшалары арқылы жасалады: айтқын, барғын (айт, айтыңыз, бар, барыңыз орнына) [1, 154-157].

«Қанша үрмет қысам да бармай-ақ қойдың ғой, жүдә? Сен албасты! Секендеген шайтан... Қараңғы үйде қамап қоятын ба шыли... Көзінді бозартып!» («Білекке білек» повесі) дегендегі албасты қарапайым сөздер қатарына жатқызылады және дәрекі сөз болып есептеледі. Ал жүдә сөзі диалектологиялық сөздікте – Жамбыл, Маңғыстау, Торғай, Қарақалпақстанда «тіпті», «тым», «аса», «мүлде» мағынасын береді деп көрсетілген: [10, 300].

«Оған шекті мынау екеуі осы арадан табылмайды» [12, 741] дегендегі шекті сөзі әдеби тілдегі шейін, дейін шылауларымен мағыналас және бұл Семей, Қостанай, Зайсан, Орынборда қолданылса, Семей облысында шектейін деп [10, 718], Моңғол Халық Республикасының қазақтары тілінде шекім [10, 719], Павлодар, Баянауыл ауданы, Жезқазғанның қазақтары шекейін деп сөйлейді. Бұл жергілікті ерекшеліктердің диалектаралық қатысы тұрғысынан алып қарағанда, яғни бір ерекшеліктердің басқа

сөйленістік топтарда балама сыңарының, сәйкес құбылыстардың болуына қарай өзара сәйкесті диалектизмдер.

«Биік сүйек төсектегі шағи дүриялаған көмкерулер де сол дөңгелек бір санмен жиырма бестен жасалыпты» [11, 749]. Мысалдағы шағи сөзі Семей облысында шәйі, сырт киім тыстайтын жібек матаны білдіреді. Бұл ерекшелік бір нәрсенің атауының әр жерде әр түрлі аталуымен байланысты болғандықтан диалектінің лексикалық ерекшелігіне жатқызамыз. «Қандай матор, қандай сұлусыз сіз, Мағыш!» дегендегі матор сөзі сұлу, әдемі (Семей) мағынасын береді. «Бақанас аулынан оңтүстікке қараған жақ өзгеше бір бүк, ыстық болушы еді» [11, 180] дегендегі бүк сөзіне диалектологиялық сөздікте Семей, Үржарда «желсіз, тымырсық», ал Қытай Халық республикасында «орман, тоғай» деген мағынасын берген.

«Мына көп кедей көршіңмен қыйталасып жатқаның қалай?» [12, 741] мысалындағы қыйталасу – жанжалдасу, шатақтасу мағынасын береді. Жоғарыда аталған мысалдардың барлығы диалектінің лексикалық ерекшелігіне жатады. Ал «жігітек ішіндегі намыскер, отты, пысық жігіттердің бірі» [12, 741] деген мысалда намыскер сөзі Семей, Абай аудандарында әдеби тілдегі намысқой сөзімен синонимдес қолданылған. – Қой жұрнағының орнына – кер жұрнағының алмасып қолданылуы шығыс диалектінің негізгі грамматикалық ерекшелігі.

Тіл білімінде диалектизмдер- негізінде болашағы жоқ категория деп саналады. Өйткені әдеби тілдің даму барысында олардың біразы жалпы халыққа тарап, тегіс түсінікті болып кетсе, біраз ұмытылып қалады. Қазіргі қазақ тілінде лексикалық, фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктерімен оқшауланған, өздеріне ғана тән негізгі сөздік қорымен ерекшеленген диалектілер жоқ. Бір тілде сөйлейтін халықтың барлығына түсінікті бола бермейтіндіктен, говорларды әдеби тілдің басты бөлшегі деп есептеуге болмайды. Сондықтан диалектілік ынғайда сөйлеу, жазу әдеби тіл нормалары болып табылмайды. Әдетте диалектілер жергілікті халыққа тән сөздермен қоса, тілдің ескі элементтері, тілдердің тоғысуынан пайда болған қалдықтар мен басқа тілдердің әсерінен пайда болған ерекшеліктер өзінің таралу шегі бар, әдеби тілге тән емес. Сондықтан М. Әуезовтың жоғарыда аталған жергілікті тіл ерекшеліктерін авторлық баяндауларда емес, кейіпкер сөзінде, онда да белгілі стильдік құбылыс ретінде қолдануында өзінше эстетикалық мән бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қалиев Ғ., Сарыбаев Ш. Қазақ тілінің диалектологиясы- Алматы: «Ана тілі» 1991ж. –Б. 12, 147-149, 154-157.
- 2 Исаев С. Қазақ әдеби тілінің тарихы. - Алматы: «Ана тілі», 1996ж. -Б. 31-32.
- 3 Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері. - Алматы: «Арыс», 2008ж. -Б. 16.
- 4 Әуезов М. Қазақтың әдеби тілі туралы. // Әдебиет және искусство. 1951ж, №4. -Б. 60-61.
- 5 Кеңесбаев І. Абай- основоположник казахского литературного языка. //Советский Казахстан 1955. № 9. С. 125.
- 6 Әуезов М. Қорғансыздың күні. Әңгімелер мен повестер. - Алматы: «Атамұра», 2002ж. –Б. 28-48.
- 7 Оразбаева Ш., Сағидолла Ғ., Қасым Б., т.б. Қазіргі қазақ тілі. - Алматы: «Print- S», 2005ж, -Б. 106.
- 8 Жүнісов Н. Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері. - Алматы: «Мектеп», 1981ж. -Б. 43.
- 9 Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы. Оқу құралы. –Алматы: Зият- Пресс, 2007. –Б. 34-35.
- 10 Диалектологиялық сөздік. - Алматы: «Арыс», 2007ж. -Б. 300, 596, 719.
- 11 Әуезов М. Абай жолы І. - Алматы: «Жазушы», 1962ж. -Б. 180, 324, 749.
- 12 Әуезов М. Абай жолы ІІ. - Алматы: «Жазушы», 1962ж. -Б. 19, 450, 741.

КЕЙІПКЕР БЕЙНЕСІН БЕРУДЕГІ ТЕҢЕУДІҢ ҚЫЗМЕТІ

МАДМАРОВА А.

студент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.
САЛЫҚЖАНОВА Ш.

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Жазушы қарапайым қолданыстағы халықтық тілді өзіне ғана тән ерекшелікпен, жаңа бір тәсілмен, өзгеше түр, оң беру жолымен көрсеткен. Бұл ерекшелік жазушыны бөлектеп, дараландыра түседі.

Қаламгер шығармаларында қолданысқа көп түскен көріктеу құралдарының бірі – теңеу. Шығармада кейіпкерлер бейнесін жасауда теңеудің алатын орны ерекше. Теңеу – көнеден келе жатқан сөз сомдау тәсілдерінің бірі. Сөзге шешен қазақтар ауызекі сөйлеу

барысында да теңеуді жиі қолданған. А. Байтұрсынов, Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, Т. Қоңыров, З. Ахметов т.б. ғалымдарымыздың еңбектерінде теңеуге жан-жақты сипаттама беріліп, теңеудің табиғаты ашылады.

Қаламгер еңбектерінде кейіпкер бейнесін сомдауда теңеудің де алатын орны ерекше. А. Байтұрсынұлы теңеуге төмендегіше анықтама береді: «Көріктеу нәрсені айыра көрсетіп, айқын шығаруға жарағанмен, нәрсенің бейнесін сүгіреттеп көрсетуге күші жетпейді. Ондай орында белгісіздеу сипатты белгілі сипатқа, белгісіздеу нәрсені белгілі нәрсеге теңеп, көрнектеп, ашығырақ көрсетеміз. Теңеу екі түрлі: Әншейін теңеу, әдейі теңеу. Екеуінің арасындағы айырмасы сол: әшейін теңеу-әдетті теңеу болады, мәселен, удай ащы, айдай жарық, күйедей қара дегендегі «удай», «айдай», «күйедей» деген сөздер-әдейі теңеу» [1 157].

Өзінің «Қазақ теңеулері» атты еңбегінде ғалым Т. Қоңыров «Теңеу дегеніміз ұқсас ортақ белгілердің негізінде бір затты екінші бір затқа салыстыру арқылы сипатталушы нәрсенің бейнелілік, көркемдік, эмоционалды-экспрессивтік сапасын күшейтетін, сол нәрсені жаңа қырынан танытатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы» – дейді [2, 7].

Ғалымның жіктеуіне сүйене отырып, Ә. Нұрпейісов шығармаларында кездесетін теңеулерді төмендегідей жолмен көрсетуге болады:

- көру теңеулері;
- есту теңеулері;
- дәм сезім теңеулері;
- тері сезім теңеулері;
- иіс сезім теңеулері;
- сезім күй теңеулері.

Көру теңеулері арқылы кейіпкердің бойындағы, тұлғасындағы ерекшелігін танимыз. Мәселен, Сүзетін бұқаша басын бауырына алып, бұған тұздай көк көзінің астынан кірпік қақпай қадала қарап, жақындай берді. Сүзетін бұқаша, тұздай тәріздес жазушы қолданысындағы теңеу түрлерін алуға болады. Негізінен, жазушы шығармаларындағы кездесетін теңеулерді кейіпкер бейнесін беру ерекшелігіне қарай, суреттеу қызметіне қарай тағы да екі топқа бөлеміз. Олар: адамның жеке мүшесіне қатысты және көңіл-күйіне қатысты теңеулер деп бөлінеді. Мәселен, «Іші тартылып қалған жарау аттың кеудесіне ұқсас, тынысы мол кең кеудесіне онша көп үйлесе қоймайтын шошақтау келген кішкене басы сомдап соққан жұмыр

темірге орната салған секілді», «Тоят іздеген бүркіттей», «бытыр еткізе түсіретін бүркітке ұқсап», «мойын емес, темір дерсін», «сурет секілді», «үлкен обаға ұқсап» т.б.

Теңеулерден кейіпкердің сыртқы бейнесін анықтасақ, «итше ырылдасып қайтемін», «қызғыштай қорыған», «ысқырған жылан секілді», «тышқанның арыстанға шапқаны секілді», «көктемде бұрқырап аққан Сарысу секілді алып кетеді, ағызып кетеді. Шілденің аңызғағы секілді қуартып кетеді, күйдіріп кетеді».

Бұл келтірілген теңеулер кейіпкердің мінез ерекшелігін көрсетіп, ішкі сезімін-көңіл күйін сездіреді. Жазушы қолданысындағы теңеулер өзгеше өрнектер тудырып, шынайы суреттер жасайды. Халық арасында ерте кезден қалыптасып, құлаққа сіңімді болып кеткен бұл теңеулердің де өзіндік ерекшеліктері бар. Ал автор көбіне-көп теңеулерді ыңғайлап алған. Мәселен, «Итше ырылдамаймын, немесе тышқанның арыстанға шапқаны секілді» деген теңеулер – авторлық теңеулер. Жазушы қолданысында ерекше мәнге ие болған. Осы тәріздес қолданыс түріне белгілі қаламгер М. Әуезов: «Жеке сөз өзінің орны мен сәтін тапқан шақта жаңаша жанданып кетеді. Сондай шағына жетіп, жанданған сөздің демі, лебі білініп, тың тірлік етіп бал-бұл жанып тұрады. Ол көп қолданылатын өлі болып кететін сөз емес, қызықты, ыстық лепті қайнар сөз болады», – дейді [3, 84].

Авторлық теңеулерге мысал келтірер болсақ,

Қара тырыспай жылы жастай өлген ағасының үлбіреп отырған уыздай келіншегін ағайындары зорлап бұған алып беріп еді.

Үлбіреп отырған уыздай – халықтық теңеу. Яғни триллогияда халықтық теңеулер де орнын тауып қолданылған.

Демек, жазушы қолданысындағы теңеулер өзінің жеке дара ойларынан қорытылып шыққан ерекше мәні бар, өзіндік орны бар теңеулер болып танылады.

Жазушы қолданысындағы көріктеу құралдары ерекше реңк беруімен қатар, оның шеберлігін, сөз қолданудағы өзгешелігін де білдіреді.

Шығармада кейіпкерлер бейнесін жасауда теңеудің алатын орны ерекше.

Мысалы, Бет ұшындағы қара меңі енді мүлде айқын, көз қарашығындай мөлдір қара ноқатқа айналған.

Бірі – кірпішешеннің инесіндей тікірейтіп шаш қойған, қалқан құлақ қара жігіт, ал екіншісі тым жүдеу, жақ еті суалған, сонысына қарамастан осы жақтың әйелдерінің салтын сақтап, көк жаулық, оның үстіне қоқырайтып шаршы тартқан қарт адам..

Теңеу – көнеден келе жатқан көріктеуіш тәсілдерінің бірі. Сөзге шешен қазақтар ауызекі сөйлеу барысында да теңеуді жиі қолданған.

Қаламгер шығармаларында теңеуді:

- екі затты салыстырып көрсету мақсатында;
- айтылар ойды әсерлі ету негізінде;
- кейіпкердің мінез-құлқын көрсету үшін;
- іс-әрекетті айқындау мақсатында жұмсайды.

Сонымен теңеудің стильдік қызметінің өзгешелігі жөнінде З. Ахметов: «Әдетте теңеу туралы сөз болғанда, салыстыру үшін не нәрсе алынды, қандай нәрсемен салыстырылады, соған көп мән беріледі. Асылында, мәселе тек онда ғана емес. Екі нәрсені теңестіруден, олардан артық сипат-белгі табудан қандай мағына туып, қандай ой аңғарылады, қандай сезім-әсер жалғастығы (ассоциация) пайда болады – міне, осы толық ескерілуі керек», – дейді [4, 15].

Ақын-жазушылардың көпшілігі теңеудің қызметіне сүйенеді. Теңеу прозада да, поэзияда да стильдік қызмет атқаратын, әрі жиі қолданылатын тілдік құрал болып табылады. Мысалы, Ф. Мүсірепов шығармаларындағы теңеудің стильдік мәніне көңіл аударсақ, жазушы теңеулерді бірдей кейіпкерлердің кескін – келбетін, бет пішінін, сыртқы көрнісін, тұлғасын, портретін беру үшін қолданса, бірде кейіпкердің мінез – құлқын, көңіл – күйін, ішкі сезімін ашуда таптырмас тәсіл ретінде пайдаланады»Қанды жүзі қан қатқан, тот басқан жалпақ алмас пышақ секілді» (Оянған өлке, 76).

«Жалпақ жаурыны қақпақтай, жұдырығы тоқпақтай, сыртынан қарағанда құйған пештей болып, оқ бойы алдымызда отырады; астында сар қасқа аты бар, шекіп тастап, оқтаудай ойнап, киіктей ыршып келеді» (Оянған өлке, 87). Прозада кейіпкерлердің көңіл – күйін, ішкі сезімдерін ашатын төмендегідей теңеулер кездеседі. «Нұрсыз көзі бозарып, қорыққан қояндай алайып, ұясынан шығып барады» (Оянған өлке, 68).

Ал Ә. Нұрпейісов шығармаларында да теңеу оқырман сезіміне суреттелер затты өзге нәрсеге ұқсату арқылы бейнесін әсірелеп жеткізу құралы ретінде т.б. қызметтерде жұмсалады. Мысалы,

Анау шоқы аяғының ұшынан басып, аспанға қарай мойнын созғанда талғар бар ауыр тұлғасымен тұтас көтерілген сияқты.

Қазақ тілінде теңеуді жан-жақты зерттеп, ғылыми тұжырымдама жасаған ғалым Т. Қоңыров теңеудің жасалу жолдарын жан-жақты зерттеп, тоғыз түрін көрсетеді [2].

Ә. Нұрпейісов шығармаларында теңеулер қаламгердің шеберлігін, тілінің байлығын, орынды сөз ұйқастыру тәсілдерін айқындаған.

Сонымен, адам сезімін, көңіл – күйін, психологиялық халін суреттеуде теңеулердің атқарар ролі ерекше. Мысалдардағы кейіпкерлердің күйін, өкінішін, аянышын, ызасын, қорлық пен зорлығын, жиреніш сезімдерін жинақтап жеткізген.

Біз қарастырып отырған көркем әдебиетте: Аш иттей әр үйді бір торып, әр қораны бір тіміскілеп шетке шыққанға ауыз салып жүрген аштық біздің үйге аранын ашып келе жатты.

Автор дерексізді деректендіріп, жан бітіріп көрсеткен.

Мұз үсті шахмат тақтайы секілді. Адамды жұтар ажал аузындай болып, ойдым-ойдым үңірейіп көрінген үлкен қара тесіктер көкшіл мұзбен жиі алмасады. Солардың қарауытқан арғы тұңғиық тереңінде, заманша зырлап аққан балық көзді бұйра-бұйра ағын су жылтырап, өзінің жылуы жоқ салқын өрі нұрсыз сәулесін тітіреген жүрекке қанжарша сермеп, өн бойынды сескендіреді.

Мұз үстіндегі кейіпкердің сезімін мұз ойықтарын ажал аузына теңеу арқылы, мұз астындағы судың солғын сәулесінің қанжарша сермелетіндігі арқылы жеткізіледі.

Көк ауысып жерге түсіп, жер ауысып көкке шығып кеткен секілді.

Теңеулер адамның сезімдерін, өзіндік көзқарасын білдіру үшін қолданылған. Мұндай теңеулер көбінесе секілді, бейне, ұқсап, сияқты сөздері арқылы жасалған.

Келіншек үндеместен зып беріп төргі бөлмеге кіріп кетіп еді, төбедегі аспалы шамнан түскен сәулеге жаңағы келіншектің аппақ балтыры шағылысып, тұра қашқан ақ бөкеннің таңындай бір жарқ етті де, көзден ғайып болды.

Еламан қара тас сияқты, не дерге сөз таппай түйіліп тұр. Әр қаһарманның бір сәттік кезін ішкі сезімімен байланыстырып, қара тас сияқты теңеумен көрсеткен. Бұл арада автор қара – эпитетті, тас сияқты – теңеуімен қабат алып, бірнеше көріктеу құралдарын біріктіре жұмсаған. Тас сияқты сөзін қара сөзі әсерлендіре түседі.

Кейіпкерлердің қимыл-әрекетін теңеулер арқылы бейнелейді:

Темір келгенше Құдайменде ұлық алдында «тақсыр-тақсыр» дегеннен басқа түк айта алмай, сақау кісіше өзара ымдасып қана отырған.

Көне заманнан қазақ елі теңеуге жұп етіп, малды, құстарды немесе ұлттық танымға байланысты атауларды алады.

С. Шаймерденов шығармаларында кездесетін теңеулерде осы тәріздес болып келеді. Мәселен,

– Тоның не? Атан түйедей бола ма, соны айтсаңшы.

Ол тоят іздеген бүркіттей қомданып алыпты.

Жазушы кейіпкердің әдетін, қалыпты күйін теңеулер арқылы береді:

Амал бар ма, тасыған көңіл судай басылды.

– табиғатты суреттеуді кейіпкер сезімімен ұштастыруда қолданылған теңеулер:

Аспан мен кең жазықтың көз жетер шетінде ғаламат бір күш тегеуірінімен көкке шапшып барып, бұрқылдай қайнап, асыла қатып қалған су толқынына ұқсайды.

Сұр күйін лезде аппақ боп белі ирелендеп ұзарып шыға келді. Төбенің басына шығып ап, жынша құтырып, өз қылығына өзі мәз боп ойнақтап кетті. Құйын әуеге қарай өрлеп, ирелендеп тұрды да, кенет әйел жаулығын ала қашқан баладай жалт беріп, бермен қарай салды.

Ә. Нұрпейісов еңбектерінде қолданылған қазақтың көнеден келе жатқан тұрақты теңеулері, яғни халықтық теңеулерде өзгеше қызмет атқарған.

«Проза тілінде кез келген екі құбылысты алып, салыстырып, бір-біріне теңей бермеген, әрбір теңеу шығарманың идеялық, соған орай эмоциялық мазмұнына байланысты құрылған», – дей келе зерттеуші Ж. Қоңыратбаева қазақ көркем прозасындағы тұрақты теңеулердің қолданылу мақсатын:

– «теңеу негізді фразеологизмдер, ең алдымен, кейіпкерлердің бет-пішінін, сыртқы тұлғасын жасау үшін қолданылады;

– проза тілінде кейіпкерлердің тұлғасын, қасиет-қарекеттерін беруде фольклорлық персонаждармен келген тұрақты теңеулер;

Адам сезімдерін, ішкі психологиялық халін, әсерлері мен ойларында нақтыландыру амалы ретінде пайдаланылады,

– кейіпкердің іс-қимылын, әдетін бейнелеуде жұмсалады» [4, 88-92], – деп топтап береді.

Біз қарастырып отырған көркем проза тіліндегі тұрақты теңеулердің стильдік қызметін осы жіктеуге сәйкес талдауға болады. Мысалы, автор тұрақты теңеулердің стильдік қызметін кейіпкердің іс-әрекетін бейнелеуде пайдаланады.

Темірке кенет қан исін сезген көрі жыртқыштай дүр сілкініп, басын көтеріп алды.

Адамның ішкі толғаныс, қуаныш, күйініш т.б. сезім иірімдерін жеткізудегі қызметіне мысал келтірер болсақ,

Темірке әлі де болса күйген терідей бүріскен күйі.

Осыған дейін бір ашып, бір жұмып отырған шүнірек көздің жанарына шоқ түскендей жарқырап кетті.

Кейіпкердің іс-қимылын білдіру мақсатында автор қызғыштай қору деген тұрақты теңеуді жұмсайды.

– Қызғыштай қорығаны қалай?.

Тұрақты теңеулер шығарманың өн бойында белгілі мақсатта жұмсала отырып, көркем прозаның тіліне дәлдік, айқындық, табиғилық, әуезділік, бейнелілік т.б. береді.

Қазақ халқының ертеден қалыптасқан салт-дәстүріне, жоралғысына қатысты алынған теңеулер арқылы кейіпкерлердің дүниетанымы, сөйлеу ерекшелігі, ұғымы көрінеді. Мысалы, Кеңет мына кісінің ат құлағын қаққандай қос тізесіне көзі түскенде құман ұстаған қолы қалтырап қоя берді.

Прозада әдеттегі ауылдың өмірінде кездесетін ауызекі сөйлеу түрі де қолданылған. Қарапайым ауыл адамының өзіне тән мінез, сөйлеу ерекшелігін күшейту, әсірлеу мақсатында қаламгер тойған қозыдай, текенің мүйізіндей, табаны күректтей теңеулерін қолданған. Бұл сөздер арқылы әрі суреттеу, әрі кейіпкер мінез өзгешелігін жазушы шебер көрсеткен. Автор тарапынан мысқылдау, келемеждеу де бар. Мәселен, текенің мүйізіндей, табаны күректтей теңеулері астарлы түрде беріліп, жазушының кекесінін жеткізіп тұр. Келемеждеуді әсерлі етуде теңеулер белсенділік көрсетеді. Кейіпкердің бір сәттегі сезімін, тұрмыс-тіршілігін суреттеуде теңеудің қызметін пайдаланады.

Табиғатты суреттеуде теңеу ұтымды жұмсалып, бейне жасауға қызмет етеді.

Мысалы, Іркес-тіркес кесе тұрған ақ жолдар ми қабығының тарамдарындай болып әр түрлі бейнелер жасайды.

Қол шананың соңында тартылған сымдай болып, ап-айқын жіп-жіңішке қос сызық қалады.

Ми қабығының тарамдарындай – теңеуі шым-шытырық болып таралып жатқан жол тармақтарын дәл басып бейнелесе, тартылған сымдай болып – теңеуі жолдың айқындылығын береді.

Теңеулердің жасалу жолын зерттеген ғалым Т. Қоңыров: «Бүкіл қазақ теңеулерінің 70 %-дан астамы -дай/-дей/, -тай/тей/, -дайын/дейін/, -тайын/-тейін тәсілі арқылы дүниеге келетін» [2, 20] деп тұжырымдайды.

Ә. Нұрпейісов шығармаларындағы теңеудің жасалу жолдары килы тәсілдерден тұрады.

-дай //-дей, -тай //-тей жұрнағы арқылы жасалған (кірпі шешеннің инесіндей, қара өрттей, сендей соғылысқан, оттай, сойталдай, ағаштай т.б.) теңеулер жиі ұшырасады;

-ша //-ше жұрнағының көмегімен жасалған (тамыршыша, жылқыша, елікше) теңеулер кездеседі;

Ұқсап, бейне, сияқты секілді сөздерінің тіркесуімен жасалған (бейне бір жылан, өлген қойдың жамбасына ұқсап, жер бетінің мендері секілді, т.б.) теңеулер қолданылған.

Қаламгер шығармаларында теңеудің күрделенген түрлері кездеседі. Теңеудің мұндай түрін қолданудың стильдік маңызы да бар. Күрделенген теңеулер – кейіпкердің мінез-құлқын, кескін-келбетін эмоциялық тұрғыда көрсету үшін жұмсалған тілдік құралдар.

Т. Қоңыровтың теңеулер жөніндегі пікірлеріне сүйенсек, онда күрделі теңеулер жөнінде: «Өзінің структурасы жағынан күрделі теңеу - жалаң теңеуге қарама-қарсы құбылыс. Мұнда не образ немесе жай теңеу, екеуі де өздеріне бүтіндей күрделі ұғымын негіз етіп алады да, соның нәтижесінде күрделі ойға негізделген, шытырман суретке құрылған, эмоциялық-экспрессивтік әсері күшті теңеулік образдар жасалады. Осындай күрделі ұғымның нәтижесінде жаңа заттар мен құбылыстарды былай қойғанда, ескі бұрыннан белгілі заттар мен құбылыстардың өздері жаңа сипатқа ие болып жаңа қырларынан көрінеді, – дейді [2, 21].

Кірпікшешеннің инесіндей тікелей тіп шаш қойған, бір мезгілде тасқұдайға ұқсап, қара шыбын сияқты, шоқ ағаштар бейне теңізде жүзген ғажайып кемелерге ұқсап, т.б. теңеулер белгілі бір затты немесе кескінді суреттеуге арналған. Қазақ прозасындағы тұрақты теңеулер қолданысының бір ерекшелігі – оның кеңейтілген, күрделенген, тіпті сөйлем тәрізді болып келетіндігі. Жоғарыдағы мысалдар соның айғағы.

Сонымен қорытар болсақ:

– қаламгер шығармаларында жай теңеуден басқа күрделенген теңеу түрлері жиірек қолданылған;

– көбінесе теңеу түрлері эпитетті теңеулер болып келеді;

– теңеулер қазаки нанымдар мен сенімдерге негізделген.

Авторлық теңеулермен қатар қолданылған сөйлеу тілінде кездесетін тұрақты теңеулер шығарма тілін көріктендіріп, ажарлай түскен.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байтұрсынов А. Шығармалары. Алматы, 1989.-302 б.
- 2 Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. Алматы, 1978.- 192 б.
- 3 Әуезов М. Әр жылдар ойлары. -Алматы, 1959.-556 б.
- 4 Қоңыратбаева Ж.

АЙТЫС ЖАНРЫ ТУРАЛЫ ЖАЗБАЛАР

МАҚСАТХАН А.

студент, ПМПИ, Павлодар қ.

СҮТЖАНОВ С. Н.

ф.ғ.д., профессор, ПМПИ, Павлодар қ.

Айтыс – халық ауыз әдебиетінің ерекше бір түрі. Айтыс қазақтан басқа арабтың бәдеуилер тайпасында және түрік тілдес елдердің бірқатарында, ірі ақындар айтысы Үндістан халықтарында бар.

Кейбір зерттеушілер айтыстың алғашқы шығу тегі өте ерте заманнан келе жатқанын айтады. Оның әуелгі элементі көркемөнердің түрлері сараланып, бір-бірінен әлі ажырамай, бәрі бірігіп бір бүтін өнер саналып, әні де, өлеңі де, оны шығару да, орындау да, қимыл, бет құбылысы, тағы басқалары да қосыла жүрген дәуірде туса керек деп топшылайды. Айтыстың алғашқы адымы осы кезеңде басталса керек.

Айтыстың ескі түрі деп есептелетін бәдік айтысының негізінде адам баласының табиғатқа әсер ету мақсаты жатса, басқа айтыстардың ішінде қайсысы ерте, қайсысы кеш туды, оны айту қиын.

Айтыс туралы алғаш рет ой қозғап, пікір білдірген әдебиеттанушы ғалымдар А. Байтұрсынов, М. Әуезов және С. Мұқановтар болды [1]. Әрине, тұшымды да, тұжырымды пікір айтып, тамсандырған жазбалар Мұқтар сынды ғұламаға тиесілі екені анық.

Әуезовтің «Қазақ әдебиетінің тарихына» енген (1-том, 2-кітап, 1960, 671-714-беттер), 1948 жылы жазған «Айтыс өлеңдері» атты еңбегі «Совет ақындарының айтысы» деген атпен берілген [2] Еңбекте автор қазақ халқының ежелден келе жатқан төл өнері – айтыстың жаңа заман, жаңа кезеңдегі өзіндік ерекшеліктерін айқындайды. Егер өткен дәуірлердегі айтыстарда ақынның негізгі арқа сүйері ру, ата-баба сияқты ескі әдет-салттар болса, кейінгі ақындар өздерінің елі, ұжымшар, аудан, қала, облыс жайын тілге

тиек етеді. Сол арқылы сын мен өзара сынды өткірлеп, өрістете түседі. 1922 жылы Семейдің екі ақыны (Иса мен Нұрлыбек) бірі қала, екіншісі ауыл атынан айтысқанын, «Шашубайдың қасқырмен айтысын» (1932) мысалға келтіріп, айтыс өнерінің жаңаша мазмұн, түр сипатқа ие бола бастағанын сөз етеді. Осы сияқты «Қасқыр мен қойдың айтысы», «Қарагер ат пен директордың айтысы», «Бай мен кедей айтысы» туралы, 1939 жылы Алматыда өткен Нартай мен Нұрлыбектің айтысына және 1943 жылы республикалық көлемде өткен үлкен айтыстың кейбіріне қысқаша тоқталады. Жазушы кеңес кезеңіндегі айтыстарда қоғамдық-әлеуметтік, шаруашылық мәселелері мейлінше кең, терең толғаныспен сөз болатынын атап көрсетеді [3].

Әуезовтің айтыс жанры туралы сүбелі еңбегінің бірі – 1946 жылы Жамбылдың 100 жылдық мерейтойында жасаған «Жамбылдың айтыстағы өнері» дейтін баяндамасы («ҚазКСР ғылым академиясының хабарлары. Әдебиет сериясы», 1948, №255). Бұл еңбегінде автор ақындар айтысының үш халықта - қазақ, қырғыз, қарақалпақтарда бар екенін айтады. Ақындар айтысына ұқсас жанрдың көшпелі араб тайпаларында бар екеніне (мұғалақат) тоқталып, қазір ірі жанр ретінде жоқ болғанмен, ертерек уақыттарда Еуропа халықтарында да айтысқа ұқсас жанрлар болғанын атап көрсетеді. Айтыскер ақынға тән қасиеттер ретінде алғыр импровизаторлық қасиет, дүниетанымның кеңдігі, тапқырлық, батылдық тағы басқа қасиеттерді санамалап айтқан. Жамбыл айтыскерлігін мысалға ала отырып, айтыстағы демократиялық үрдістің дамуын және жыршылық дәстүрдің айтыс ішіне кіру ерекшеліктерін талдаған. Айтыс жанры - 19 ғасырда Ш. Уәлиханов, В. Радловтардан басталған үлкен ғылыми-зерттеу тарихы бар жанр. Әуезовтің әсіресе 50-жылдардағы зерттеулері бұл саланы жаңа сапалық биікке көтерді. Қазақ КСР Ғылым академиясының М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 1960, 1964 жылдары шығарған «Қазақ әдебиеті тарихында» (1-том, 1, 2-кітаптар) дәстүрлі айтысқа және кеңес дәуіріндегі айтыстарға арналған тарауларында айтыс жанрының зерттелуі туралы салиқалы ойлар келтірілген. Ондағы «Айтыс» тарауын, 60-жылдарда шыққан 3 томдық «Айтыс» жинағының алғы сөздерін Әуезов жазып, айтыс поэтикасы туралы озық ойлар, тартымды тұжырымдар айтқан. Айтыстың жиналуына, зерттелуіне қал-қадерінше еңбек сіңірген алғашқы ғалымдар Ш. Уәлиханов, В. Радлов, Ә. Диваевтардың еңбектеріне тоқталған. Әуезовтің «Ақындар айтысы – көпшілік

алдында, тындаушы, сыншы журттың көз алдында туып, орындалады. Әнмен не әр ақынның арнаулы сарынымен: қобызға, домбыраға, гармонға қосылып айтылады. Ақындардың бірі жеңіп, бірінің жеңілгеніне төрелік айтушы да сол жиынның өзі болады» деген пікірлерін айтыс поэтикасының негізі, әліппесі деу керек. Тындаушы орта жайындағы пікірлері де әлі күнге дейін өте маңызды. «Оның үстіне, көбінесе, тындаушы жұрт екі жақ болып, екі ақынның туысы, тілеулесі, жақын ортасы болады. Сондықтан тартыс, талас тек екі ақын арасында ғана емес, бөсеке тілеулестік екі жарылған жиында да болады» деген қағидалар ұсынады. «Осы айтылған ерекшеліктердің барлығы, ақындар айтысын, тындаушы көпшілік үшін әр кезде театрлық, драмалық аса қызу әсері бар, өнер түріне айналдырады» деп, айтыста драматизм элементтері, театрлық белгілер бар екеніне ден қояды.

Әуезов ақындар айтысы салт айтысының дамуы негізінде шыққанын, 16-18 ғасырлардағы ақындар айтысының бізге жетпегенін айтады. Арабтардағы «мұғаллақат», Үндістан, Иран елдерінде «мұшайра» жанрлары талданған Еуропа халықтарындағы импровизация белгілері бар әдеби фактілер келтірілген. Ақындар айтысы (қазіргідей, бірден жазып алынбаған) дәл айтылған қалпында сақталмайды, айтушылар ақынның өзі, одан ұғып алған басқа ақындар, шәкірттері негізін сақтай отыра жырлайды, бірақ бәрібір өзгеріске ұшырап, редакцияланады. Жеңу мен жеңілу мәселесіне талдау жасалып, күр шешендіктен, төкпеліктен гөрі логикалық қарым негізгі себеп екенін дәлелдеген. Айтыстың тақырыбы мен идеясына келгенде, таптың, халықтың мәселелерін қарап, ақынның идеялық көзқарастарынан барып туындайтын айтыскерлік бітім, шығармашылық ерекшеліктері талданады. Әуезов айтысты негізінде – әдет-салт айтысы және ақындар айтысы – деп екі түрге жіктеген. Ақындар айтысын -түре айтыс және сүре айтысқа бөлді.

Ғалымның айтыс түрлеріне берген анықтамалары әлі күнге айтыс түрлерін ажыратудағы негізгі пікір болып келеді. Түре айтыстың бір шумақ өлеңін екі түрге ажыратқан. Бірі – қайым өлең, екіншісі – қара өлең. Әдет-салт айтыстары «аса ескісі, жекелеген айтыс емес, топ-топ болып айтысқан, салттан туған, ескілікті наным әдеттерден туған айтыс» деп, бұл айтыстарды діни салт айтыстарына (бәдік), үйлену салт айтыстарына (жар-жар) жіктеген. «... әдет-салт айтыстарында «жеңу», «жеңілу» сияқты қорытындылар болмайды» дейді. Ақындар айтысына тусуші ақындардың өзіндік стилі, ерекшеліктері болғанымен, көп ақындарға тән тақырыптар, мотивтер болатынын

айта келіп, ең алдымен көп жағдайда ақындар алдымен өздерін мадақтайтынын, белгілі бір ру, тайпаның мүддесін көздейтіндігін, белгілі бір әлеуметтік топтың жоқшысы болатындығын айтады. Бір топ ақындар ауқатты үстем тап өкілдерінің мүддесін көздесе, екінші бір топ ақындардың жалпы халық мүддесіне жақын тұратынын мысалдармен дәлелдеген.

Бұл еңбекте Жамбыл, Құлмамбет, Майкөт, Сүйінбай, Біржан-Сара айтыстарына баға беріліп талданған. Тараудың соңында діни айтыстардың табиғатына тоқталады. «Қазақ әдебиеті тарихының» 1-томының 2-кітабындағы «Айтыс» тарауында кеңес дәуіріндегі айтыстар қаралады. Бұл дәуірдегі айтыстың дәстүрлі айтыспен қарым-қатынасы, ұқсайтын, ұқсамайтын жақтары қарастырылып, осы ерекшеліктерді тудыратын себептер айтылған. Қоғамдағы ірі өзгерістерге, белгілі оқиғаларға байланысты жаңа тақырыптардың тууы, ақындардың өзіне баға берудегі өзгешеліктер, жаңа жағдай туғызған ақындық этика нормалары, шаруашылық мәселелерін тақырып ету, белгілі оқиға, тақырыпқа бейімдеп айтысу, жазып айтысу тағы басқа айтыс проблемаларын Әуезовтің зерттеулерінен көреміз. Кеңес өкіметі кезіндегі ақындар айтысы туралы ойларын сол кездегі идеологиялық талаптарға сәйкес талдаған жерлері де бар. Иса Байзақов, Шашубай Қошқарбаев, Нұрлыбек Баймуратов, Көшен Елеуов, Нартай Бекежанов тағы басқа ақындардың айтыскерлік ерекшеліктеріне жан-жақты баға берілген. Әуезов 1943 жылы Алматыда өткен 1-республикалық ақындар айтысына ғылыми қорытынды жасап, баға берді. 1961 жылы өткен халық ақындарының республикалық мәслихатын да басқарады. Осы күнге дейін Әуезовтің айтыс жанры туралы, әсіресе айтыс поэтикасы туралы зерттеулері қазақ әдебиеттану ғылымындағы ең озық еңбектер болып саналады.

«Айтыс өлеңдері» – жазушының құнды зерттеу еңбегі. 1948 жылы шыққан «Қазақ әдебиетінің тарихына» (1-том, 237-267-беттер) арнап жазған. Кейін Әуезовтің «Әр жылдар ойлары» атты (1959, 318-359-беттер), 12 томдық (11-том, 1969, 421-471-беттер), 20 томдық (17-том, 1985, 279-336-беттер) шығармалар жинағына енген. Ал 1960 жылы шыққан «Қазақ әдебиетінің тарихына» (1-том, 1-кітап, 671-714-беттер) енген нұсқасында айтыс өлеңдерінің жиналып, зерттелуі жайлы және басқа аздаған толықтырулар қосылған. 1948 жылы нұсқадағы «Совет ақындарының айтысы» атты тарауы «Қазақ әдебиетінің тарихы» 1-том, 2-кітабына (1964, 194-240-беттер) «Айтыс» деген атаумен еніп, оны О. Нұрмағамбетова жалғастырып, толықтырған. Айтыс

өлеңдері туралы Әуезов алғаш рет 1927 жылы шыққан «Әдебиет тарихы» кітабында және 1939-1940 жылдары Л. Соболевпен бірге жазған «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» («Эпос и фольклор казахского народа») атты еңбегінде қысқаша тоқталған. Әуезов кейінгі зерттеуінде айтыс өлеңдерінің жиналып, зерттелу тарихына және басқа халықтардың ауыз әдебиетінде кездесетін кейбір ұқсас жанрларына қысқаша шолу жасап, қазақ айтыс өлеңдерінің өзіндік әр алуан ерекшелік, өзгешеліктерін ашып айқындайды. Айтыс өлеңдері ауыз әдебиетінің сонау ескі замандардан келе жатқан ең көне әрі кең тараған мол түрі болумен қатар, онда халық театр өнерінің де «анық, дәл ұрығы бар деуге болады» деген пікір айтады. Айтыс өлеңдерін автор әдет-салт айтысы және ақындар айтысы деп, үлкен екі түрге бөліп, әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, талдаулар жасайды. Әдет-салт айтысын өте ескіден келе жатқан түрлі наным, салттан туған, топ-топ болып айтысатын «бәдік айтыс» және «жар-жар» деп екі түрге бөліп қарастырады.

Ақындар айтысын сыртқы көлеміне, түр ерекшелігіне қарай «түре айтыс» және «сүре айтыс» деп екі топқа бөліп, түре айтыстың өзін «қайым өлең», «қара өлең» деп екі үлгіге жіктейді. Мұнда жазушы айтыс өнерінің жүйірігі ретінде аты шыққан Біржан, Сара, Майкөт, Сүйінбай, Құлмамбет, Шөже, Жамбыл, Әсет, Ырысжан, Кемпірбай, Шәді төре, Манат қыз, Түбек тағы басқа ақындар айтысының кейбір үлгілеріне тоқталған.

Айтыс – ақынның талантын шындайтын үлкен өнер жарысы. Өткен ғасырда Жанақ, Сабырбай, Шөже, Сүйінбай сияқты ғажайып айтыс ақындары болған. Бұл үлкен дәстүрді қазір Әсия, Әселхан, Қонысбай, Баянғали, Әлфия, Абаш, Мұхамеджан сияқты айтыс ақындары жалғастырып келе жатыр [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Алаш, 2003.
- 2 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011.
- 3 Мұхтар Әуезов энциклопедиясы. – Алматы: Атамұра, 2011.
- 4 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2005.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ КОМПОНЕНТЫ НАИМЕНОВАНИЙ ДЕРЕВЬЕВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

МУЗЫКА А. В.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ПОПОВИЧ О. А.

к.ф.н., доцент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Вопрос о связи языков и культур различных народов впервые был затронут ещё Вильгельмом фон Гумбольдтом в XIX веке, и сегодня по-прежнему очень актуален. Глобализация сегодня занимает одну из ключевых позиций общества, поэтому данный вопрос уже имеет своё собственное направление в лингвистике. Большая часть современных учёных сходится в том, что язык, будучи социальным явлением, может и должен рассматриваться не только с чисто лингвистической точки зрения, но и с культурологической, поскольку он сам – часть культуры, «зеркало», которое отражает её своеобразие.

Одной из важнейших функций языка является кумулятивная, которая позволяет накапливать и хранить в вербальной форме весь опыт нации. Не вызывает сомнения тот факт, что культура народа отражается в языке как на лексическом, так и на грамматическом уровне. Однако наиболее ярко данная функция языка проявляет себя в лексике, поскольку именно словарный состав языка отражает фрагменты социального опыта, связанные с повседневной жизнедеятельностью этноса.

Национальная специфика в семантике языковых единиц является результатом влияния экстралингвистических факторов – культурных и исторических особенностей развития народа. Каждый язык обладает определённым количеством единиц с национально-культурным компонентом значения. Впервые о национально-культурном компоненте значения упоминает русский лингвист Н. Г. Комлев. Согласно его мнению, в слове помимо информации о предмете содержится и некий социальный фон, ассоциирующийся с этим словом. Некоторые слоёв лексики наиболее ярко выражают национальное своеобразие данной лингвокультуры.

Большое количество трудов посвящается сегодня данному вопросу. Проявления взаимодействия языка и культуры рассматриваются на всех языковых уровнях – от фонетического до текстового.

В данной работе представлены результаты исследований лексических единиц, входящих в тематическую группу «деревья»

в русском языке. Представленная группа интересна для нас тем, что определённый пласт слов является лингвокультурами – комплексными межуровневыми единицами, представляющими собой диалектическое единство лингвистического и экстралингвистического компонентов.

В процессе исследования нами было рассмотрено 48 лексических единиц данной тематической группы. Этимологический анализ показал, что 60 % наименований (28 лексем) данной тематической группы являются исконными, 40 % наименований (20 лексем) являются заимствованными (таблица 1). Большая часть слов данной тематической группы с позиции современного русского языка является производными наименованиями.

Таблица 1– Происхождение наименований деревьев в русском языке

Исконные		Заемствованные
Индоевропейские	Общеславянские	
Берёза	Багряник	Абрикос (голл.)
Бук	Восковница	Айлант (лат.)
Вишня	Ель	Акация (лат.)
Вяз	Клён	Альбиция (лат.)
Граб	Липа	Гимнокладус (лат.)
Дуб	Лиственница	Гледичия (лат.)
Ива	Ольха	Дзельква (лат.)
Каштан	Осина	Карагач (тур.)
Кипарис	Рябина	Катальпа (лат.)
Кедр	Сосна	Либодедрус (лат.)
Можжевельник	Тополь	Магнолия (лат.)
Хмелеграб	Чёрмуха	Пихта (нем.)
Черешня	Шелковица	Платан (лат.)
Ясень	Яблоня	Псевдотсуга (лат.)
		Самшит (пер.)
		Сирень (нем.)
		Софора (лат.)
		Сумах (нем.)
		Таксодий (лат.)
		Туя (лат.)

Большая часть исконных наименований данной тематической группы содержит лингвокультурный компонент.

Исследователи отмечают, что наименования деревьев интересны в этом плане тем, что в них лучше всего обнаруживается взаимосвязь природы и культуры, так как именно в растениях «с какой-то удивительной простотой выступают изначальные закономерности бытия» (М. Эпштейн). Следовательно, отношение

к природе, отраженное в зеркале мифологии, фольклора и поэзии, можно считать и феноменом языка, и феноменом культуры [1].

В. А. Маслова отмечает, что в основе сакрализации деревьев древними лежит архетип дерева-тотема [1, с. 116]. Архетип Мирового дерева символизирует связь низа и верха, подземной, земной и небесных сфер, земного (греховного, телесного) и небесного (священного, духовного) начал; единство животных, людей, мифических существ и богов. Кроме того, он несет в себе семантику роста, развития, приобщения к высшей мудрости, истинному знанию и добру.

В мифологических представлениях восточных славян центральное место принадлежит дубу. В древности дуб был одним из наиболее почитаемых деревьев не только у славян, но и многих других европейских народов.

В мифологической системе славян дуб связывался с культом бога грома и молнии Перуна.

В мифологических представлениях, нашедших отражение в фольклорных текстах, дуб воплощает образ мирового древа, которое являет собой модель мирового пространства. Ветви, ствол и корни мирового древа соединяют, соответственно, верхний, средний и нижний миры, а ветви – стороны света. Именно так выглядит дуб в русском заговоре: «Есть святое Акиян море, на том море остров, на том острове стоит дуб, от земли до небес, от востоку и до западу, от молодца месяца и до ветху» Как мировое дерево дуб изображается и в русской загадке о мире, небесах и солнце: «Стоит дуб-вертодуб, на том дубе-стародубе сидит птица-веретеница; никто ее не поймает: ни царь, ни царица, ни красная девица».

Ранние свидетельства о почитании дуба у славян относятся к X-XII векам. Константин Багрянородный в трактате «Об управлении государством», написанном в середине X века, описывает жертвоприношения россов около священного дуба на острове Хортица (остров Св. Георгия).

Представление о виде священных деревьев древних времен также дают археологические находки XX века. Одной из них является причудливый мореный дуб, обнаруженный в 1975 году при расчистке русла Днепра.

Интересным является происхождение слова «дуб». Первоначально это слово обозначало дерево вообще. Не случайно происходящие от него слова дубина, дубинушка относятся не только

к дубовой палке. Ср. также полабское *jablkodaþ*, которое имеет значение «яблоня».

По мнению М. Фасмера, в этимологии слова «дуб», по-видимому, следует исходить из **dombros* от **dom-gos*, которое могло развиваться в праславянском в основу на -и под влиянием какого-либо другого названия дерева (например, **dubъ* или **grabъ*, как **grabъ* по аналогии **dobъ*). Первоначально корень этого слова связан с греч. *δέμω* «строю», дреснеисландским *timbr*, англосакским *timber*, древневерхненемецким *zimbar* «строительный лес, деревянное строение, жилище, комната», готским *timþjan* «строить, сооружать». Таким образом, этимология слова «дуб» подтверждает значимость обозначаемого данным словом реалии объективной действительности.

По одной из версий, слово «берёза» появилось в VII веке и произошло от глагола «беречь». Во все времена язычества у древних у древних славян было божество, которое считалось матерью всех духов – Бергиня, а поклонялись ей в образе священного белого дерева – березы. Со временем берёза стала особо почитаться на «русалиях» – празднествах в честь бергинь (русалок).

Одним из интересных также является наименование «береза». Берёза в мифологии славян представляет одну из спутниц Макоши – Доль (Счастье, Среча, Жива и др. ипостаси), отвечающую за возобновление и продолжение жизни на Руси, бракосочетание, рождение новых Русов. В этом значении берёза отражает женскую символику, включая символизм Русалки – Матери русов. Берёза – символ Руси и России, ассоциируется с живой водой. Береза также является символом молодости, чистоты. Образ березы в русском фольклоре часто связан с образом молодой девушки.

По мнению М. Фасмера, лексема «берёза» имеет более древнее происхождение – индоевропейское, об этом свидетельствует то, что в современных славянских языках это слово имеет сходное звучание: белорусское *бяро́за*, украинское *бері́за*, болгарское *бре́за*, сербохорватское *бре́за*, словенское *bréza*, чешское *bříza*, польское *brzoza*, верхнелужицкое *brěza*, нижнелужицкое *brjaza*. В свою очередь, можно проследить более древнюю основу ж. р. на -о: литовское *bėržas*, древнепрусское *berse*, латышское *bērgs*, древнеиндийское *bhūgjas* «вид березы», осетинское *bærz(æ)* «береза», древнеисландское *björk* ж. «береза», древневерхненемецкое *birihha* «береза»; далее родственно албанскому *bardh* «белый», готскому *baihrhts* «светлый, блестящий». Таким образом, мы приходим к выводу.

что лексема «берёза» имеет индоевропейское происхождение и её первоначальное значение отличалось от современного.

Весьма важным является также тот факт, что, кроме лингвокультурологического компонента, слова тематической группы «деревья» также имеют концептуальное содержание. Это связано с тем, что дерево в русской культуре является одним из базовых концептов и определяется его исключительной ролью в жизни человека. Истоки сакрализации дерева связаны с растительным тотемизмом, возникшим в древности и закрепившемся в мифах, фольклоре, поэзии [1].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208с.
- 2 Красс Н.А. Концепт дерева в лексико-фразеологической семантике русского языка: На материале мифологии, фольклора и поэзии. - М., 2000.
- 3 Воробьев В.В. О статусе лингвокультурологии // Материалы XI Конгресса МАПРЯЛ. – М., 1999.

ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АБАЙ ДӘСТҮРІНІҢ ЫҚПАЛЫ

МҰҚАНОВА Ұ. А., ЕРҒАЛИ Қ.
студенттер, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.
ҚАДЫРОВ Ж. Т.
ф.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

Шәкәрім Құдайбердиев – кейінгі тарихи кезеңде, яғни ХХ ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінде көркем өнер алдындағы ауыр жүктің салмақты бөлігін көтеріп, оны тиісті көркемдік-идеялық дәрежеде, мөлшерде бейнелеген үлкен суреткер, жаңашыл, ізденгіш ақын. Ш. Құдайбердиевте Сұлтанмахмұт Торайғыров сияқты, өз заманының әдебиетке деген жаңаша талап-тілегін және әдебиеттің алдына дәуір қойып отырған күрделі мәселелерді ұсақтатпай, оны кесек ойлар, суреттеулер, көркем туындылар арқылы шешудің қажеттігін жетік түсінген, ақындық мәдениеті мол,

ойшыл қаламгер. Кезінде әдебиетімізге үлкен үлес боп қосылған оның поэмалары, міне, осы өреде туған. Бұл айтылғандардан, әрине, Шәкәрім Құдайбердіұлының ақындық өнерінде, қоғамдық, көркемдік ой-пікірлерінде қайшылық, кемшіліктер жоқ екен деген пікір тумасқа тиіс. Өмірге өте күрделі бұл суреткердің аяғын шалыс басқан кездері де мол. Ол өзінің халқымен, қауымымен бірге өсіп, солардың әрқайсысы көрген, кездестірген қайшылықтарды, қиыншылықтарды бірге өткізіскен адам. Оның жеке өз басына, творчествосына тән қате-кемшіліктердің өзі де осы үлкен мақсатқа жету жолдағы ізденуден, әрбір қадамын заманмен, халықпен бірге алу талабынан туған. Ізденудің барлық уақытта бірдей сәтті, нәтижелі бола бермейтіні белгілі. «Ақиқатты іздемеген адам қателеспейді де. Бірақ, бұл ешкімді қызықтырмақ та емес» [1, 47 б.].

Шәкәрім Құдайбердіұлының поэмаларына ортақ қасиеттерді сөз еткенде, алдымен олардың адам бойындағы ең қымбат, ең абзал қасиет – махаббат тақырыбына байланысты екенін айту қажет. Бірақ, бұл махаббат ақын ұзақ уақыт бойы творчестволық байланыс жасаған шығыстың классикалық әдебиетіндегі арманмен, қиялмен, мистикамен ұштасып жатқан көктегі махаббат емес, кәдімгі жұрттың көбіне тән, қоғамдық өмірдің қатпар-қатпар шындығын ашуға негізделген махаббат. Бұл жағынан алғанда махаббат ақын үшін қоғамдық тұрмысты зерттеуге, білуге батыл қадам жасаған көркемдік құралы, тәсілі ретінде жемісті қызмет еткен. Ол махаббат бостандығын дін жолымен байланыстырса да, бұл оның аса салмақты саласы ретінде көрінеді, танылады. Адамды сүюді, әділдікті, адамдықты ардақтауды өмір бойы уағыздаған ақын, сөйтіп, махаббат сияқты мәңгі жас, мәңгі жаңа тақырыпқа өзінше келіп, өзінше жырлады. Бұл үшін оны жазғыруға болмайды. Керісінше, оның сыры мен сипатын айыра танып, ұғына білу, тиісінше бағалау ғылым үшін абыройлы міндет.

Шәкәрім Құдайбердіұлының «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек» поэмалары ұлы сыншының поэмаға қойған негізгі талаптарына лайықты жауап береді.

Ақын поэмаларының қайсысы да халқымыздың арғы-бергі тарихындағы белгілі аңыз-әңгімелердің негізінде туған. Бірақ, бұл оның шығармаларында қоғамдық шындықты мол қамтып, өмір, болашақ туралы өз идеяларын нақты білдіруіне, кесек-кесек әдеби тұлғалар жасауына кедергі келтірмеген. Өмірде болған жеке оқиғаның төңірегін алыстап, ақындық қиялдың өріне өрлегенде, ол қоғамдық шындықты, өмір ақиқатын шебер білдіретін жинақтаушы

келелі ойлар, көркем бейнелер жасау биігіне сәтті көтеріледі. Ақын поэмаларына ойшылдық пен шешендік тән. Тапқыр айтылған аз сөздерден мол мағыналар орын тауып, шығарма мазмұнын тереңдетіп, күрделендіре түсіп отырады.

Әдебиетіміздің күрделі жанрына, оның ішінде поэма саласына көптеген көркемдік тәсілдер Шәкәрімнің осы шығармалары арқылы келіп, кейінгі тұста орныға, қанат жая түсті. Бұл ретте, әсіресе, адам портретін жасау, психологиялық мінездемелер беру, диалог, монолог арқылы кейіпкерлерді даралау, ұнамды, ұнамсыз кейіпкерлер жасау, шығарманың сюжеттік, композициялық желісін өмір шындығына лайықтап, тартымды түрде құра білу т.т. айтуға болады.

Шәкәрім шығармаларының архитектуралық біркелкі және қарапайым. Алдымен автор шығарма прологында ұстанған принципі мен оқиғаның тарихын таныстырады, кейін эпилог ретінде берген қысқаша қорытындысында өзі айтпақ идеяны айқындап, нақтылай түседі. Бұл байырғы, көне тәсіл өз тұсындағы оқушысының әдеби талап-талғамына толық үндесумен, жауап беру мен қатар, ақынның ақындық шабытына да ешқандай салмақ салып, кедергі келтірмегенге ұқсайды.

Ақынның поэма негіздерін халық тарихындағы аңыз-әңгімелерден алуын – оның «Өткен істен адамзат үлгі алмақ» деген ағартушылық идеяларымен байланысты тану қажет. Поэмалары арқылы ол оқушысына өткенді білдіру, өз тұсын таныту, болашағын аңарту сияқты мақсаттарын жеткізуді көздеген. Бұл, басқаша айтқанда, талантты ақынның «Өмір оқулығын» жасауға өз жолы, өз бетімен келуі еді. Осы айтылғандардың түйіні Шәкәрім поэмаларының үлкен әдебиет жасау тәрізді игі тілек-мақсаттан туғанын білдіреді.

Шәкәрім өз ұстазы Абайдың толық адам іліміне терең мән бере отырып, өз шығармаларында ұждан мәселесіне ерекше тоқталып өтетіні бар. Ол XI ғасырда жазылған Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу біліг» дастанымен жете танысып, ондағы жауәнмәрттік іліміне назар аударған, Йасауидің кемел адам туралы хал ілімін де білген. Абайдың толық адам ілімінің арғы түп төркіні осы аталып өткен шығармалардан желі тартып, өз заманы шындығына орай қазақ әдебиеті тарихында тың тақырып болып енген толық адам ілімін қалыптастырды. Осы ілімнен идеялық бағыт-бағдар алған Шәкәрім адамды рухани тазалық жолына түсіретін:

Ар түзейтін бір ғылым табылмаса,

Зұлымдықты ешқашан әділ жеңбес [2, 209 б.] – деген қорытынды ойға келді. Өйткені білімді жұрт, өркениетті ел

деген Еуропаның өзі (ар түзейтін ғылымы жоқ болғандықтан) хайуандықтан шыға алмай отырғанын атап өтеді, сонымен қатар:

XX ғасырдың адамынан

Анық, таза бір елді көрмей өттім [2, 209 б.], – деп, ауыр да өткір сын айтып «мылтық билеп тұрғанда, әділет жоқ», – деп отаршыл басқыншы елден, бар табысын адамды қыратын, басқыншылық жасайтын қару-жарақ ойлап табуға жұмсауы – әділеттіліктен алыс кетуі деп қараған.

Жантану ілімі Абай мен Шәкәрім мұрасындағы философиялық лирикалары мен қара сөздерінде желі тартады. Жантану ілімі жайында Жүсіп Баласағұн мен Йасауи шығармаларында теологиялық тұрғыдан тереңірек қарастырылса, ХҮ-ХҮІІІ ғғ. Қазақтың ауызша жырланған поэзиясында да тікелей болмаса да, жанама түрде ой-пікірлер айтылып табиғи жалғастық тауып келген. Ал ХІХ ғасыр аяғы мен ХХ ғасыр басында жантану ілімі Абай мен Шәкәрім мұрасының өзекті желісінің ғылыми рухани кілтін айналып, өз заманының шырқау биігіне көтерілді. Абайдағы:

Ақыл мен жан – мен өзім, тән – менікі,

«Мені» мен «менікінің» мағынасы – екі.

«Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,

«Менікі» өлсе өлсін, оған бекі [3, 28 б.], – деп, «мен»,

яғни, жан өлмейді, ал тән өледі деген байлам жасалады. Жан туралы Абай танымы екі түрлі. Біріншісі – 27 қара сөзде жан өлмейді деген таным дәстүрлі діндерде айтылатын дәстүрлі танымы тұрғысынан тән өлсе де, жан өлмейді делінеді. Екіншісі – Абай бес сезім мен жанның қуаты арқылы жинақталған іштегі ой қазынасы өнердің бір түрі арқылы сыртқа шығып, ол ой қазынаның иесі (тәні) өлсе де, оның рухани ой қазынасы ретінде ақындық өнердің қуатымен сыртқа шығып, мәңгілік рухани азық көзі болып қалады екен. өзінен кейінгі ұрпақтардың рухани жан азығына айналады. Осы себепті де Абай:

«Өлді деуге сыя ма, ойландаршы,

Өлмейтұғын артына сөз қалдырған», – деп, рухани ой қазынасына айналған жанның не себепті өлмейтініне мән бере қараған. Ал, Шәкәрім болса, осы идеяны жаңа қырынан көрсетуге ұмтыла отырып:

Фибрат қылар артына із қалдырсаң –

Шын бақыт, осыны ұқ,

Мәңгілік өлмейсін, – деп өзіндік ой-байламын жасап отыр.

«Адам жаны қайдан келді?» деген мәселеге Абай да, Шәкәрім де ерекше мән бере қараған. Абай 27 қара сөзінде осы мәселе

төңірегінде ой жүгіртеді: «Жә, сен бұл ақылға қайдан ие болдың? Әрине, қайдан келсе де, жан деген нәрсе келді де, сонан соң ие болдың» [3, 179 б.], – деп ақыл мен жанның ара қатысы жайлы пікір көтереді. Осы ойдың желісін Шәкәрім нақтылай дамытып, жан ұғымына тереңдей отырып, өзінің тынымсыз ізденуден туған жаңаша ой-танымын оқырман назарына ұсынғанда жан күннің нұрынан келген деген өзіндік жаңаша танымын ұсынады:

«Жанымыз күннен келген нұрдан,

Тәніміз топырақ пенен судан.

Күн – атам, анық жер – анам...

Кетеді жаным күнге таман,

Жазықсыз болса, барады аман,

Қиянат істі қылмаған, – деп жанның көп қырлы сырын аша отырып, жанның мәңгі өлмейтіні жайлы ой-танымын бар болмысымен алдымызға жайып салады.

Шәкәрім Құдайбердіұлы қазақ философиясындағы шоқтығы биік тұлға... Поэзияға тән көркемдікті сақтай, сабақтай отырып, әрбір сөзге осыншама терең мазмұн, мағына жүктеу Шәкәрімдей әрі талантты ақын, әрі ойшыл, философ адамның ғана қолынан келетін іс. Ақынның сол аз сөзге сыйғызған мол мағынасын қарасөзге айналдырғанның өзінде, айтып жеткізу өте қиын. Ол қазақ сөзін үлкен ой, салмақты түйіндер жасауға орнымен, лайығымен жұмсайды, сөйтіп, ұлы Абайдың осы саладағы игі дәстүрін онан әрі жалғастырып, жандандыра түседі. Қазақтың өлең сөзіне Абай енгізген тереңдік, ойлылық Шәкәрім шығармаларында өзгеше мағынасын тауып, философиялық бояуын едәуір қоюландырды.

Шәкәрім қазақ халқының дәл сол тұстағы тұрмыс-ахуалын, жай-күйін нақты байыптайды. Абай бедерлеген өмір суретін кеңейте, айқындай түседі. Қуы алдап, сұмы еліріп, байы бас қамын ғана күйттеген, игі жақсылар дау-дамай ғана қуған елдің бүгінгі тірлігі тым сұрықсыз. Батыстың оқу, ғылымынан, өнер-білімінен махрұм жұрттың тура жолға түсер, оналар түрі көрінбейді.

Ойда жоқ өнер біліп жол табайын,

Жалмауға жалықпайды өз маңайын.

Мұның түбі не болар деген жан жоқ,

Ұрлық, ұрыс, араздық күнде дайын, – дейді төңірегінен түнілген ақын. Абай: «Өз бетіңмен түзелер дей алмаймын, – Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың», – деп еді. Сөйте тұра заманды өзгертпесе де, адамды түзеуге күш салған. Шәкәрім де сүйектен өтер ащы сөзін, ақиқат сырын айта отырып, туған халқын бақытқа жеткізер

амал іздейді. «Қазағым, қам ойлаң, – Сен де адам едің ғой!» – деп зар шеккенде ұсынар жолы – ағартушылық. Ғылым – жұрттың бәрін сусындатар шалқар көл, халықты бақытқа, байлыққа бөлер таусылмас кең, рухани дерт атаулының бәрін аластайтын, елге қуат, күш беретін дәру. Күнбатыс халықтарын қуат-қүдіретке жеткізген ғылым-білімді игерсе, қазақ та тарих көшіне ілеспек, басқалармен басы теңеспек. Ал ғылым-білімді игеру үшін жас балаларды жаңаша оқыту қажет.

Ақын туған халқын жарық сөулеге үндеумен ғана шектелмейді. Ел тірлігіндегі кеселді құбылыстарды ашады, алға жылжуға бөгесін, кертартпа сананы әшкерелейді, діни және рухани соқырлықтың мән-мағынасын ашуға тырысады. Адам баласының басқа тіршілік иелерінен айырым белгілерін сөз етеді. Адамның өзгеше болмыс-бітімін, оның ақыл-ойын ғана емес, түйсік-сезімін, тіпті физиологиялық ерекшеліктерін де өлеңге арқау етеді. Еуропа ғылымының адамтану саласындағы жетістіктерін көпшілік алдына тартуды мұрат тұтады. Ақын шығармашылығындағы, қазіргі оқырманға әншейін ақылгөйлік көрінуі де мүмкін осындай сыпаттардың өзі қазақ халқының қоғамдық ойының даму жолындағы үлкен белесі еді.

Батыстың отаршыл мемлекеттерінің түпкі саясатын нақты тану, әсіресе бірінші дүние жүзілік соғыс тек Шәкәрімге ғана емес, сол тұстағы ағартушылық жолын ұстанған бүкіл қазақ зиялысына қатты әсер еткен еді.

Шәкәрім білім-ғылымның қадір-қасиетін кеш түсінсе де өз бетімен оқып, үйреніп, рухани қазыналарға көп үңілген. Мінезінің даралығы мен алғырлығы алған бетінен қайтпайтындығын анық байқатады.

Ақынның бойын билеген ой талант, орнықты қиял, білмегенін білуге асыққан күштарлығы өмірінің соңына дейін сақталғаны таңғажайып. Адамның осындай ерекше мінезі туралы: «Дүниедегі бүкіл ләззат екінші мәртәбада қалып, бір ғана хақты таппақ, әрбір нәрсенің себебін таппақпенен ләззаттанады», – деген Абай. Осы тақылеттес мінез келешек руханият зерттеушісі, дербес ойдың, асқан ақылының иесі Шәкәрімге тән болса керек.

«Қош» деген өлеңінде Шәкәрім жасынан білім ала алмағанына өкініш білдіргені рас.

Жас өтті тынымсыз
Өнерсіз, ғылымсыз
Надандық жолымен

Кеттім-ау білімсіз.

Ойына не келсе, соны істеп ғылымсыз өстім деп жастық кездің желіктерін ол кейін өкіне еске алады.

Әрине, ақынның бұл өкініші ғылым тұрғысынан қарағандағы өткен жастық шағын бағалауы. Ол жеті жасында әкеден жетім қалған тұрмыс таукіметінен туған дәрменсіздік салдары.

Алайда, ұлы ғұламаны балалық шағында білім мен өнерден мүлдем хабарсыз болды деп ойлау қисынсыз және оны кесіп айта алмаймыз. Шәкәрімнің бала кезінен хат танып, өз талабымен өнердің әр түрін үйренуге бет қойғанын харекет екенін ескермеуімізге болмайды. Шәкәрімнің табиғи ақындық қуатын, өнер-білімге күштарлық қасиетін және зор қабілетін ерте танып ерекше бағалаған – Абай.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, Ана тілі, 1999. – 247 б.
- 2 Құдайбердиев Ш. Шығармалары. Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. – А., «Ана тілі», 1988 ж. – 560 б.
- 3 Абай шығармалары. I т. – Алматы, 1995. – 225 б.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АРНА

МҰХТАР Н. С., ҚОБЛАН А. Қ.
студенттер, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.
ҚАДЫРОВ Ж. Т.
ф.ғ.к., М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

Мағжан Жұмабаев – қазақ халқының ғана емес, исі түркі дүниесінің ұлы дауылпазы. Оның ашық түрікшілді ұрандағы жырлары көптеп кездеседі. Мағжан – халқын шексіз сүйген адам. Оған ақынның мына пікірін мысал ете аламыз: «Міне, алашты халық десек, халықты шын сүйген адам «жарты жоңқасы» қалғанша халық үшін қызмет етуге тиіс. Өз елін сүю дегеннен адам өз халқынан басқа халықтарды мейлінше жек көрсін, басқа халықтарға қасқыр болып тисін деген сөз шықпайды. Бұлай болса, жер қанға тұншығып, бұзақылық белең алып, жауыздық өрлеп, жер жүзінде тыныш тұрмыс болмас еді» [1].

Мағжанның өсиет сөзінен-ақ халқын сүйгендігін, бірақ та ұлтшыл болмау керек екендігін көреміз. Олай болса, ақынға тағылған «ұлтшыл» деген айыпты жоққа шығаруға болады. Ақынның ұлтын, халқын, жерін сүйгендігі «Сүйемін» деген өлеңінде көрініп тұр.

Бірге жусап, бірге өрген.
Алаш деген елім бар,
Неге екенін білмеймін,
Сол елімді сүйемін! [2, 61 б.].

Ақын осы жыр жолдары арқылы халқының қандай қасиеттері, жетіспеушіліктері болса – болсын сол елін сүйетіндігін ашық та, айқын көрсете білген. Мағжан түсінігінде Отанына деген сүйіспеншілік халық үшін қандай да бір құрбандылыққа баруға апарады. Өзі соның құрбаны да болды. Оның Қазақстанның өз алдына дербес мемлекет бола алатынына сол кезде-ақ көзі жеткен болатын [3, 114 б.].

Әсіресе, Мағжанның осы ойлары «Түркістан» өлеңінен көрінеді.

Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған,
Түріктің тәңірі берген нәсібі ғой [2, 215 б.].

Мағжан Жұмабаев «Түркістан» өлеңінде тек қазақты ғана емес, заты түркі халықтарының барлығын сөз етіп, сол кезде осы Түркістанда барлық Тұран мемлекеті болғаны туралы айтады.

Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып-өскен.
Тұранның тағдыры бар толқымалы,
Басынан көп тамаша күндер кешкен [2, 215 б.].

Мағжан Жұмабаев сол кездегі өткен күндерді сағынады. Сол кездегідей барлық түркі халқы бір болса деген ойға барады.

Тұранда түрік ойнаған ұсап отқа,
Түріктен басқа от болып жан туып па?
Көп түрік енші алысып тарасқанда,
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па? [2, 218 б.].

Міне, осы Тұран барлық түркі халықтарына бір болған кездерде қандай болғанын, түркілер басқа халықтардан дарынды болған деп суреттейді. Мағжанның өз жерін қатты сүйгенін осы өлең шумақтарынан көруге болады. Мысалы:

Тұранның теңіз дерлік көлдері бар,
Шалқыған шегі-шетсіз Теңіз, Арал.
Бір шетте қасиетті Ыстықкөлдің,
Бауырында дүние көрген түрік көкжал [2, 216 б.].

Немесе:

Балқашты бауырына алған Тарбағатай,
Жоталы, жер кіндігі – Памир, Алтай.
Қазықұрт қасиетті тау болмаса,
Толпанда Нұқ кемесі тоқтар қалай? [2, 216 б.].

Осы өлең жолдарынан кейін Мағжанды елін, жерін сүймеген ақын деп айта да алмаймыз. Егер елін сүймеген болса, мұндай өлең жолдарын жазбас еді.

Мағжан қазақ әдебиетінің өзге ел әдебиетімен тең болуын қалады. Қазақ елінің мәдениеті мешеу, тарихы белгісіз, «бұратана» ел атануына намыстана қарады. Әсіресе, қазақ төңкерісі алдындағы «қазақ халқының тарихы кірмейтін жабайы халық» деп есептеген шавинистік пиғылдағы пікірлер намысына тиді [3, 3 б.].

Осындай жағдайларға байланысты Мағжан өзінің «Түркістан» өлеңінде осы халықтың жерінен шыққан ұлы ойшыл әл-Фарабиді, Шыңғыс ханды, Ибн-Синаны ешкім жоққа шығара алмайды деген пікірге келген. Осы ойшылдар, хандар барлығы да осы Тұран елінен шыққанын көрсетеді.

Тумайды адамзатта Шыңғыстай ер,
Данышпан, тұңғық ой, болат-жігер.
Шыңғыстай арыстанның құр аты да,
Адамның жүрегіне жігер берет.

Немесе:

Тұранның билері бар Тарағатай,
Сол биден темір туған от боп ойнай.
От шашып жер жүзіне Ақсақ Темір,
Жарқ етіп өте шыққан нажағайдай.

Мағжанның осы жолдарынан оның тарихты терең білгендігін аңғарамыз. Ол қазақ, түркі халықтарының тарихын жетік білген. Егер де осындай елін, жерін сүйген болмаса ол тарихқа тереңнен қарар ма еді? Мағжан тарихты терең білгендігінің арқасында түркі халықтарынан ойшыл-ғұламалардың шыққанын да жаза кетеді:

Асыл қан – қасиетті түрік қаны,
Сол қаннан Ибн-синаӘбуғали.
Молдығыбілімініңсикырдерлік,
Дүниегемұндай Адам тудымаәлі?

Немесе:

Түріктің кім кеміткен музыкасын,
Фараби тоғыз шекті домбырасын.

Шерткенде тоқсан тоғыз түрлендіріп,
Жұбанып, кім тыймаған көздің жасын?!

Мағжанның жанын жеген уайым – қазақтың қайғысы болды. Ол ұлт қайғысын бүкіл поэзиясына арқау етті, саналы ақындық дәуірінде жазған басты шығармаларының бәрінің негізгі тақырыбы да осы болды. 1915 жылы:

Мезгілше, мейлі келсін,
Тісі батсын,
Сұр жылан өзі оятар, қатты шақсын.
Жанадан жолбарыстай ұмытармыз,
Көрелік төңіректі, тек

Таң атсын! – деп, жазған Мағжанның («Есімде... тек таң атсын!»).

Содан бері бір талай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман етті.
Тұлпар-тулақ, ел арып аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада
Қорсылдаған доңыздар мекен етті, –

деуінде қаншама көп сырлар жатыр. Он жыл ішінде дүние аударылып, төңкерілсе де қазақ қайғысы бір сәт те бәсеңдемегенін көреміз. Мағжан творчествосындағы торығушылық, өмірден түңілушілік сезімдерінің пайда болуына әкеп соғады.

Ер азды, Арқа тозды, қайғы басты,
Күніреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасаң,
Кеңедей енді неге ер тумайды?
Кеңе жоқ, ізін басар іні де жоқ.

Дарига, жүрегімді дерт улайды, – деген ақынның көңіл-күйі кім-кімге де ұғынықты болар. «Оқжетпестің қиясында» атты бұл шығармасын ол 1922 жылы жазған. Дәл сол жылы жазылған «Ертегі» поэмасында да осы сарын айқын сезіледі.

Ертеке, ертеке, ертеке, ертеке – ерте екен,
Ерте күнде ерлер екпінді өрт екен.
Хандарынан ерлерінен айрылған,
Алты алаштың жүрегінде дерт екен!

Осы екі үзіндінің өзі-ақ Мағжанның ұлт қайғысын қай дәрежеде түсінгенін айқын аңғартып тұр. Мағжанды біз қазақ әдебиетінің жарық жұлдызы, өшпес із қалдырған ұлы ақын ретінде

танымыз. Бірақ Мағжан жай ақын емес, ол ұлт қайғысын өнерінің өрісіне айналдырған ақын. Мысалы, «Қазақ тілі» өлеңін алар болсақ,

Ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ, ардың
Жауыз тағдыр жойды бәрін не бардың...
Алтын Күннен бағасыз бір белгі боп,
Нұрлы жұлдыз – бабам тілі, сен қалдың!

Мағжан Жұмабаевтың бұл өлеңінде де ұлттық қайғысы көрініп тұр. Сол кезден қалған ана тілдің де жойылып бара жатқанын көрсетеді.

Мағжан поэзиясының пантүріктік, мұсылмандық бағыты империялық үкіметті қатты шошытқандығы белгілі. Оның бұл тақырыптағы поэзиясына сол кезеңдерде жылы сөз айту, жағымды пікір білдірудің өзі қиын болғандығын біз сол кездегі жазылған зерттеулерден де байқай аламыз. Мысалы, Мағжанның ең жақын сырлас, пікірлестері болған, қазақтың тағы бір аса көрнекті сөз зергері Жүсіпбек Аймауытұлының да өз мақала зерттеуі сол кездегі саясаттың ыңғайына жығыла жазғандығы аңғарылып тұр. Мағжан талантын ең алғаш танып бағалаған Жүсіпбек Аймауытұлының «Мағжанның ақындығы туралы» атты мақаласы өзінің терең пайымымен, теориялық байыптылығымен өз кезеңі түгілі, қазір де шоктығы биік тұр десек қателеспейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аяпбергенов С. Ұлтының ұлтжанды Мағжаны. «Солтүстік Қазақстан» газеті, 2003 жыл, 17 наурыз.
- 2 Жұмабаев М. Шығармалары. (Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер) – Алматы, Жазушы, 1989. – 447 б.
- 3 Ұлттық поэзия падишасы. – Алматы, Орталық ғылыми кітапхана. 2001. – 314 б.
- 4 Бес арыс. Мағжанның ақындығы туралы. – Алматы, Жалын, 1999. – 274 б.

SEMANTIC APPROACH TO THE STUDY OF PLACE-NAMES (BASED ON RESEARCHING BRITISH COUNTY-NAMES)

NURANOVA A. A.

student, The Eurasian Humanities Institute, Astana

VOLKOVA L. V.

k.p.s., associate professor, The Eurasian Humanities Institute, Astana

The theme of the paper is «Semantic approach to the study of place-names (based on researching British county-names)». As place-names express significant historical changes throughout decades, centuries, or even millennia, it is obvious that the study of those names draws out a huge canvas of the events, which took place in certain territories. Concerning the problem of British place-names, we would draw your attention to the origins and peculiarities of British county-names, i.e. semantic features of all the counties that stretch from Lancashire to Lincolnshire, and from Yorkshire to Leicestershire. Each county-name derives from various linguistic origins: some of them have Scandinavian, Latin, French and Celtic backgrounds, other express geographical landmarks that formed the basis of each place-name. Contemporary toponymic researches have won renewed interest on the part of modern linguists. This means that the latest results of linguistic studies will fill the blank space in the problem of semantic analysis of British county-names.

All the above-mentioned provisions determine the actuality of the work.

Subject matter of the study is the British place-names. Object of the investigation is semantic significance of the British county-names.

The purpose of the work is to define semantic diversity of the English county-names that leads clearly to the study of their peculiarities and characteristics.

To achieve the purpose of the work, it is essential to perform the main tasks:

- to outline the importance of the science of toponymy in modern linguistics;
- to study semantic origins of the English county-names;
- to make a study of employment of the British county-names in colloquial English.

Methods of investigation are designated by the purpose and tasks in this work, which are implemented through the etymological and comparative historical methods that include semantic classification of toponyms.

The science which studies names is called onomastics (also «onomatology»). As Coates explains names theory is «arguably the most ancient topic area in the whole of linguistics since it was first problematized by Plato in his *Cratylus*, and it is, notwithstanding its antiquity, one of foundational problems still to be resolved».

This study can be subdivided into various subgroups of names, but one of the most important among them is toponymy (or toponomastics). Toponymy is the study of place-names. The names people give to the countries, districts, to geographical features, settlements, streets and houses in which they constitute one of the established domains of onomastics. It is not difficult to see why this should be so. Place-names can provide a unique source of information about a society's history, structure, customs and value. Often, a place-name is the only record of a person's existence or of a historical event [1, p. 35]. Toponym is a unit of toponymy that defines a certain place-name. Each toponym carries important information: geographical, linguistic, historical, as place-names are the result of historical conditions of epochs, when they appeared, formed and developed in these or those countries. The problems of toponymy have been thoroughly studied by Russian linguists, as A. Superanskaya, V. Dahl, L. Uspenskiy. A significant contribution was made by the Swedish linguist E. Ekwall, the English linguist R. Coates, the English toponymist M. Gelling. Also this problem has been investigated by the English and American scientists: O. Padel, R. Ramsay, A. Smith, G. Stewart, W. Watson, etc.

R. Coates in his researches studied peculiarities of Normandy Isles, Hampshire and Sussex, and in the work «A new explanation of the name of London» (1998) he suggested a new etymology of the name «London». A. M. Gelling conducted the research on toponymy of Berkshire, Oxfordshire, and Shropshire [2, p. 35].

With the joining of Anglo-Saxon lands under the power of the Wessex dynasty, the whole country of England was divided into shires. However, this process had ended only by the Norman Conquest. So it is possible to subdivide the establishment of shires into several groups, upon its origin and time. The first group is represented by the shires of Wessex. The origin of Wiltshire, Hampshire, Somerset and Dorset was mentioned earlier. Devonshire appeared on the place lands that had been occupied in the VIIth century. Obviously, Berkshire appeared a bit later than the other shires of Wessex, and was called after Bearruc forest.

The second group comprised erstwhile independent and semi-independent kingdoms of South-Eastern England: Kent, Essex, Sussex,

Surrey, Middlesex. The third group constituted the shires of western Mersey (Midland). Written records about the shires of this part appeared much later. Indeed, Cheshire was mentioned in the Anglo-Saxon Chronicle in 980, Shropshire in 1006, Oxfordshire and Buckinghamshire in 1010, Hertfordshire and Bedfordshire in 1011, Warwickshire, Gloucestershire and Staffordshire in 1016. The fourth group consisted from Danelaw territories (Danelagh). This part of England during a long time had been under the power of the Vikings. Cambridgeshire, Northamptonshire and Huntingdonshire comprised West Midland. East England retained its name after the existing kingdom in 860-s. from the earliest times it has been divided into two parts: Norfolk and Suffolk. A separate group constituted Nottinghamshire, Lincolnshire, Derbyshire and Leicestershire [3, p. 115].

When we look at such a diversity of county-names, we become interested in historical origins of those counties. What does a county-name mean? From what origins does it stem? How close is it connected with its local history, and the history of England, or of the United Kingdom?

The matter of the territorial division of the British counties is not so simple as of states in the USA, or provinces in France. Theoretically, a county is the main administrative territorial unit of England. There are three types of England counties: ceremonial, metropolitan and non-metropolitan counties. At the beginning of the 21st century there were 41 territorial counties.

A modern English word denoting 'a county' derives from the Latin one 'comitatus' with the same meaning. The Old English word was 'scire' (shire) that constitutes a great number of English counties, as in Derbyshire, Yorkshire, Gloucestershire etc. the first mention of this word was found in the Book of Wessex King Ine (the end of the VIIth century). In the Old Language, the word 'scire' defined a position as well, so it is vitally to note that this word could have meant not only a county, but also someone's position too [4, p. 93].

Now let us reflect on how ancient British people named their homelands. Considering the names of the counties, it is quite interesting to note that a few of them were named after landowners. Predominantly, only the Saxons wanted to imprint the names of their chiefs forever. This fact makes us think that the Saxons showed their utter respect to their leaders, mainly because it was vitally important to mark the boundaries of various lands, as Bedfordshire was named after Bieda,

a Saxon landholder; Buckinghamshire contains the name of Bucca; Rutland after Rota.

Another group consists of county-names that derive from various tribes who lived in the territory of the ancient British Isles. For instance, Cornwall reflects the existence of Cornovii, a Celtic tribe that lived in Midlands. Devon as a county-name indicates that there were Dumnomi who lived in the territory of modern Devon, Cornwall, and Somerset counties. Cumberland and Cumbria throughout thousands of years have saved the name of Cymry people till nowadays. Kent captured the time when the Cantii people inhabited the territory of South-East England.

Along with the Brythonic people, the Saxons were spread throughout the territory of Modern England in West, East and Middle lands. This territorial fact can be evidenced by the county-names, as Essex, Wessex, and Middlesex [5, p.44]. Some linguistic evidences are so obvious that even it is not necessarily to be a linguist to trace back the historical origins, as in the case of Norfolk and Suffolk. Both these counties were named after 'folks', or people who lived in the north and in the south.

The next county classification can be made up basing on the landscape of England. It is widely known that England represents a diverse range of its landmarks and landscape features: lakes, hills, mountains, rivers, valleys, ponds, fields, or even meadows. Ancient people could name their homesteads by observing landscape that surrounded them. As the ancient Brythonic and Saxon languages were not so rich with specific terms for naming landscape features, modern county-names were formed by means of similar elements, as – ham, – ford, – don, or even using proper nouns as elements: the Humber River became an element of several county names, as in Humberside, Northumberland. Cambridgeshire was formed by few toponymy elements, one of which is cam- that defines the River Cam over which the bridge was built. Lancashire connects the history of the Brythonic and Old English languages, as these county-names previously had the name Lancaster. For its part, Lancaster defines the River Lune, which means 'pure'. Merseyside, as it has been mentioned in the case of the Humber, reflects the side that is near the River Mersey. Worcestershire had an interesting history of naming, however, in this part we should pay our attention to the Brythonic word «Weogara» that defined a winding river.

Except rivers, English county-names denoted other landscape features. Berkshire possibly was named after a hilly place that in Old Brythonic meant Barrock. As Durham is situated on a so-called peninsula, it is no surprise that ancient British people noticed the same feature,

as Durham originates from the Old English language as 'hilly island'. Westmorland defines not only a corner of the earth, but also a moor area that represents a notable part of the English landscape. Cleveland illustrates England's hilly and mountainous area, as this county-name is literally translated from Old English 'a cliff land'. But the closest attention should be paid to Dorset, as scientists think that this county-name defines a certain kind of shingle shaped as a fist. Huntingdonshire means 'a hill of hunters', that immediately makes us think the territory was abundant in prey.

Then it is possible to distinguish another group that is in close connection with nature. As we know, some of the English county-names were formed in order to note a certain kind of animals, the counties of which were their habitats. That is to say, Derbyshire denoted an area of animal settlements. Having said that, we should remark the ancient people's attitude to animals: Britain's vast history of animal breeding can be considered as evidence of people's respecting animals. Subsequently, let us draw your attention to the county-name of Oxfordshire. Notwithstanding the existence of such elements as 'ford' and 'shire', the element 'ox' provides us with the information in that territory there were some kinds of wild animals, namely, oxen.

All things considered, the fundamental principle of such a classification becomes a close connection between human and nature, or even society. Ancient tribes noticed specific features of landscape, changes of nature, various representatives of wildlife, and wanted to imprint these things in order to differentiate territories, shires and areas. To give an illustration, some counties contain elements of lifeless nature, as rivers, hills, some of them describe wildlife, namely, animal species.

From the morphological point of view, the English counties can be subdivided into several groups as well. Each county name consists of some elements that in the long run form the whole semantic background. We should study the most frequently met elements, as -shire suffix that denotes 'county'. There are 22 county counties that have such a suffix (e.g. Bedfordshire, Cambridgeshire, Derbyshire, Herefordshire, Shropshire etc.).

Another element is -land. Among the English counties we can find 6 county-names: Cleveland, Cumberland, Northumberland, Rutland, West Midlands, Westmorland. The same number of county-names contain a group of -caster, -chester, -caster elements that all in all mean 'camp' or 'fortification': Lancashire, Cheshire, Leicestershire, Greater Manchester, Gloucestershire, and Worcestershire.

The suffix -ham defines a farm, or a homestead from the Old English language. The study showed that there are 5 county-names that have this element: Hampshire, Nottinghamshire, Northamptonshire, Durham, Buckinghamshire.

Also the English counties were famous for their military service, as 5 of them contain -ford element, which from Old English means 'fortification': Oxfordshire, Herefordshire, Staffordshire, Bedfordshire, Hertfordshire.

The element that denotes people is called -folk. There are only 2 county-names with this element: Norfolk and Suffolk.

County-names that contain -set element include Dorset and Somerset counties. But there are 3 county-names that were formed by means of -sex element, which denotes Saxons: Essex, Wessex and Middlesex.

Considering the results of the county-name analysis, we can outline some interesting facts: 45 % of the county-names contain the suffix -shire, 10 % have -ford element, 12 % of the county-names were formed by means of -land element, also 12 % include -cester or -chester elements, 10 % contain -ham element, 6 % contain -sex element, 4 % of the county-names end with -folk element, and 4% of the county-names acquired -set element.

All things considered, we should say that nowadays the problems of toponymy represent a strong interest to modern linguists and scientists. Each place-name contains a certain amount of information that can trace back the history of a place establishment, people who inhabited that territory, animals that could be found there, landscape features or remarkable landmarks, certain information about people's activity, infrastructure, or even construction for military purposes. As linguistic and conceptual view of the world depends on people's conscious activity, toponyms could contain important data about a specific way of thinking. Thus, the problems of toponymy remain open and unsolved till nowadays which gives us some kind of «food for thought».

REFERENCES

- 1 Callary E. Onomastics//The Year's Work in English Studies: Oxford: OUP, 2012.
- 2 Cameron K. Place-names evidence for the Anglo-Saxon invasion and Scandinavian settlements: eight studies. Nottingham: EPNS, 1990.
- 3 Ekwall E. Studies on English Place-names, Stockholm, 1936.

4 Field J. A History of English Place-names. New York: Longman, 1993.

5 Watts V.E. The Cambridge Dictionary of English place-names. Cambridge: CUP, 2004

СПЕЦИФИКА СЛОВЕСНОГО ТВОРЧЕСТВА РЭП-ГРУППЫ «ГРОТ»

ПЕРКУСОВА Е. А.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Современная культура представляет собой определенную структуру, которая объединяет самые разнообразные культурные формы, что обусловлено процессами глобализации, информатизации и другими интенсивными изменениями, ярко проявившимися в конце XX – начале XXI веков. Одним из результатов данных процессов является появление музыкального жанра «рэп», который со временем становится частью современной культуры.

Рэп появился из центра городских кварталов и малосемеек как оригинальное отражение надежд, убеждений и стремлений афроамериканской молодежи. Рэп – это уличный музыкальный жанр. «Более того, рэп является частью традиции устного рассказа, которая зародилась в Африке много веков назад. Примером этой традиции может служить западноафриканский гриот или трубадур, рассказчик. Под аккомпанемент барабана или перкуссии, гриоты развлекали и поучали аудиторию, пересказывая истории племени и текущие события. Их выступления очень часто сопровождалось сатирическими отступлениями, поговорками, шутками, молитвами и насмешками» [1].

Постепенно рэп вошел в культуру современной российской реальности. Во многом это связано со средствами массовой информации, которые активно рекламируют новые веяния, популярные в молодежной среде.

В современном мире рэп стал одним из самых популярных музыкальных жанров. Данный музыкальный жанр влияет на массы с помощью слова, особого метра и ритма. Воздействие музыкального жанра рэп, с точки зрения литературы, ранее практически не исследовался.

В России рэп-культура явилась мощным носителем той энергетики, которая была столь необходима молодежи. Наличие

большого количества рэп-групп обуславливается популярностью данного музыкального жанра. Так, одной из ярчайших в России является группа «Грот», своеобразие которой связано с тематическим новаторством в данном жанре. Группа уделяет внимание таким важным вопросам, как борьба с эгоизмом и равнодушием, развитие духовных ценностей, нравственности и чистоты, культурного просвещения. Все вышеперечисленное говорит о философском подходе группы к созданию рэп-текстов. Также «Грот» уделяет огромное значение тематике патриотизма и самой России, акцентируя любовь к родине. Коллектив уделяет большое внимание пропаганде здорового образа жизни, внося тем самым вклад в развитие психически-устойчивой личности.

Проблематика группы «Грот» также отличается особым своеобразием. Ребята уделяют большое внимание вопросам глобализации, падению моральных ценностей и наркомании.

«Группа была создана в 2000 году, и в ее составе изначально было четыре человека, но в 2009 году группа распалась. Теперь группа «Грот» состоит из двух человек - Виталия Евсеева, родившегося 15 февраля 1988 года, и Дмитрия Геращенко, родившегося 26 марта 1989 года, а бывший участник Вадим Шершов начал сольную карьеру под псевдонимом «Валиум» [2].

Цель данной статьи сводится к попытке осмысления общего представления об идейно-художественном своеобразии словесного творчества рэп-группы «Грот», для чего необходимо обратиться к анализу конкретных текстов.

В тексте «Выстоим» В. Евсеев и Д. Геращенко ярко обрисовывают картину закаленных духом Сибири воинов («Нас воспитала до костей царица зима»), в которой четко прослеживается концепт борьбы:

Пусть обескровлены мы, белее инея,
Но вражьи ищейкам не вынюхать уныния,
Если вода будет ядом, воздух прущим,
Выстоим! Пусть подавятся нашим будущим [3].

Каждое слово в строке работает на общий смысл текста, отражая огромную силу и стойкость. К тому же в данном четверостишии в большом количестве использованы художественные средства: метафора – «вода будет ядом», гипербола – «белее инея», символизирующие закаленный сибирский дух. Данные средства в своей совокупности накаляют обстановку, делая текст ярким и звучным.

Современная литература, музыка, телевидение, киноискусство, клипы, компьютерные игры – отрицательно влияют на молодежь, в

большинстве своем пропагандируя безнравственность, безразличие к окружающему, убийства, насилие, одурманивающие сознание вещества. Современная молодежь, в своей основе, следует за модой, за яркой обложкой, за фантиком, в чем не сомневаются участники группы «Грот»:

Новая мода вроде бы вилами по воде,
Но ты увидишь завтра как в «это» уже кто-то одет!
Пацаны разбегались и прыгали в котел
Прямо так, как с экрана делал любимый актер [3].

Образ «кипящего котла» ясно и четко символизирует некую преисподнюю или огненный ад, в который с разбегу прыгает современная молодежь, пропитанная воспитанием медиаинформации и повторяющая за своими кумирами.

Действительно, каждое молодое поколение находится в поиске своего жизненного пути, своих целей, в чем нынешняя медиаинформация становится некоторым камнем преткновения. А в своем стремлении молодежи ко всему самому модному и популярному жанр рэпа только выигрывает. Участники группы «Грот» проявили удивительную смекалку, выбрав его в качестве своеобразного средства, с помощью которого можно быть услышанными.

Заряд света внутри, материя ниже цента.
Укрепи мой меч, небо, перед каждым концертом.
На маленькой земле, что как песчинка, осколок.
Мы выбрали дорогу, зная, путь опасен и долог [3].

В. Евсеев и Д. Геращенко мечтают о светлом будущем и верят в победу. Ихне страшат любые трудности и преграды на пути, в связи с чем, их тексты пронизаны великим непобедимым духом:

Под руинами к самому небу новый росток,
В зеленом озере сгинут следы войны и обмана,
Битое стекло не поранит босых ног,
И на ковре из цветов мы отстроимся заново [3].

Ребята пишут о том, что им не страшны любые трудности и преграды. В их текстах прослеживается глубочайшая уверенность в завтрашнем дне, огромная сила, призывающая людей не сдаваться, а ради потомков продолжать строить свое будущее:

В глазах, молящих о помощи пламя светит,
Мы должны выжить и построить новый мир детям,
Сквозь ледяные ветра через тысячи ночей
Нести им свою силу на окрепшем от сражений плече.
На рубеже веков еще со смертью поспорим,

Возьмемся за руки и впишем легенду в историю,
Со всех концов земли, чтобы это пламя видели,
И если погибнуть здесь, то погибнуть победителями [3].

Концепт борьбы в текстах группы «Грот» прослеживается также относительно внутреннего врага, которым является для самого себя каждый человек. В борьбе с привязанностями, слабостями и трудностями все преграды и все «заборы» существуют только в умах людей. И их нужно искать не во вне, а внутри себя. Ведь если изменить образ своего мышления, то изменятся и события, происходящие как в жизни определенного человека, так и в стране в целом:

За забором может быть только чужой,
За забором - ненависть, зависть и страх.
Не спеши колючку резать, постой,
Эти заборы только у нас в головах [3].

Свое предназначение и свой смысл существования В. Евсеев и Д. Геращенко видят, как правило, в своем творчестве. Ребята утверждают, что их тексты помогают пробуждаться сознанию многих людей, чей разум давно спал, и способны вдохновлять на новую жизнь:

Наша программа запущена, результаты видны:
Уже тысячи сердец с оттепелью после зимы.
Это врагу как яд, явно не заманчиво,
Просыпаются даже трупы, ночь заканчивается.
Каждая новая запись – оружие за пазухой –
Это тебе глоток воды, перед глобальной засухой
Чистый источник, мысли Сибири холодом льются,
Если проснулись тысячи, то миллионы проснутся [3].

Рассуждая о том, что рано или поздно каждый человек уходит из жизни, ребята предрекают и свой уход. Но этот уход пронизан мотивами и образами «вечного», «нетленного»:

От ветра вечности все деревья затрещат,
И засыплет серой листвой старые кладбища.
Мы обернемся на уходящем в небо мосту,
И все земные тропинки за нами зарастут.
Вековое дерево под тяжестью времен треснет,
Так и мы на Земле: отживем свое и исчезнем.
На самом дальнем погосте мы рано утром видели,
Как улыбались души, оставив в гробах носители [3].

В. Евсеев и Д. Геращенко, сравнивая жизнь с некой многоуровневой игрой, утверждают, что человеческое тело – это всего лишь временная оболочка для вечного духа, и побуждают каждого человека вспомнить о своем изначальном предназначении. Здесь проявляется концепт «судьбы», который прослеживается на протяжении всего творчества группы «Грот»:

Тащи игральную доску. Сегодня я кости брошу,
И мы с тобой разделимся на плохих и хороших.
Смотри на карту. Я все для тебя отметил,
Закрываем глаза и рождаемся на третьей планете.
Среди лесов и полей, залитых космическим светом,
Тебе дадут тело под уровень именно этот.
Мы будем как свои же, но ожившие тени.
Одно условие – мы все забудем при рождении.
Подростком, между дворов и заводской сажки,
Я всматриваюсь в небо, пытаюсь вспомнить себя же.
И первое, что понял: тела тухнут, как свечи.
Мы не тела, но дух, а это значило, что я вечен.
Если пульса не будет, значит, из игры вышел,
Значит, я открыл глаза там, на уровень выше.
Земная жизнь для вечной накопит опыт.
Ты больше, чем человек, попробуй вспомнить, кто ты [3].

В текстах группы «Грот» прослеживается тематика любви, однако скорее не как главенствующая, а как второстепенная. Любовь для лирического героя является чистой и возвышенной, способной изменить человека и помочь ему вырасти в собственных глазах:

Я пронесу тебя на руках по скалам и бродам,
Незачем мне одному мешать кровь с кислородом.
Солнце в тебе и сила управлять мирами,
Ведь ты одна заметила мое лицо под ногами [3].

Автор утверждает, что лишь лирическая героиня смогла увидеть в нем свет и божественную искру и помогла тем самым поверить ему в самого себя. «Кровь с кислородом» – в данном контексте удивительное сочетание образов, символизирующих саму жизнь. «Заметила лицо под ногами» – метафора, символизирующая бесконечную веру в человека, оказание поддержки и искреннее отношение.

В данном тексте, как и во многих других текстах группы «Грот», при анализе можно отметить разделение песни на две темы. Первая тема является главенствующей, определяющей общий смысл

и идею в целом. Вторая тема – переходящая, резко меняющаяся и трансформирующаяся в определенном моменте текста, в связи с чем, изменяющая как образы, так и хронотоп. К примеру, в тексте «Личная Вселенная» главная тема направлена на подчеркивание образа «человека в действии», который подобно Творцу создает собственные миры:

У Создателя со мною одна волна –
Встречать новые миры, им давать имена [3].

Однако переходящая тема песни, во втором куплете – резко меняется, углубляя смысл текста, делая его многоуровневым и объемным, создавая другой, параллельный образ – образ смысла жизни или образ ребенка, в каждом из которых заключается великое многообразие и слияние миров. Лирический герой рисует картину своего будущего, тем самым изменяя время и пространство текста:

Второе сердце внутри у нее стучит –
Вот они – все мои смыслы и причины причин.
После нашей смерти в наших детях – наша победа,
Их руками мы прикоснемся к неизведанному.
Вершины будут покорены, дороги пройдены,
Их голосами расскажем о бескрайности Родины.
Я буду горд, силен, мудр и здоров,
Ведь в моем личном мире так много миров.

На протяжении всего творчества рэп-группы «Грот» можно отметить, что в связи с наличием припевов тексты чаще всего имеют кольцевую композицию.

Таким образом, словесное творчество рэп-группы «Грот» представляет собой обширный тематический спектр, в который входят концепты: «борьбы и войны», «любви и ненависти», «эгоизма и равнодушия», «чести и справедливости» и многие другие. Ребята в своих текстах отражают глубочайшие философские вопросы, касающиеся вечных тем «жизни» и «смерти», и поднимают вопросы, связанные с темами «патриотизма», «любви к Родине», «поэта и поэзии», которые рассматривают В. Евсеев и Д. Геращенко в своем творчестве. Свообразие данных тем согласуется с их взглядами и нравственными ориентирами. Участники группы «Грот» в огромном количестве употребляют гиперболы, сравнения, метафоры, перифразы и другие тропы, которые, украшая текст, делают его ярким, красочным и запоминающимся.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 MaxiRap // [Электронный ресурс] <http://maxiraper.narod.ru/index2.htm>
- 2 Википедия // Грот / [Электронный ресурс] [https://ru.wikipedia.org/wiki/Грот_\(группа\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Грот_(группа))
- 3 WebRap // [Электронный ресурс] <https://webrap.info/text-pesen/grot>

ЛИЧНОСТЬ ИНФОРМАНТА В ФОЛЬКЛОРЕ

ПИРОЖКОВА А. И.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

По утверждению В. Е. Добровольской «личность носителя фольклорных традиций привлекала внимание исследователей на протяжении всего периода существования фольклористики как науки. Хотя большинство работ ограничивается в основном фольклорным исполнением как таковым, нельзя не отметить, что в последнее время проблема фольклорного исполнителя затрагивает и процесс его формирования, особенности его деятельности, взаимодействие с традицией в различных сферах народного быта, традиционной народной художественной культуры» [1, с. 149].

Теме личности в фольклоре в настоящее время посвящены многочисленные исследования. Следует назвать статьи А. Н. Власова «Народный исполнитель в контексте письменной культуры» [2], С. И. Добровой «Формирование личностного начала в фольклорном тексте» [3], А. М. Карвалейру «Личность исполнителя причитаний в традиционной культуре» [4], В. Е. Добровольской «Клавдия Павловна Зеленова: исполнитель и комментатор фольклора» [1], Л. Ф. Миронихиной «Портрет исполнителя» [5], Цветковой А. Д. «Женщина – хранительница традиционного русского фольклора в Казахстане» [6] и др.

Важную роль в интерпретации текста играет информант, поэтому важно изучать не только материал, который собирается во время экспедиций, но и обратить внимание на самого исполнителя. Потребность в изучении творческой личности обусловлена стремлением сохранять портреты живых информантов, которые могут передать подрастающему поколению свои знания. Устное народное творчество связано с историей не только отдельной

семьи, но и всего народа. На разных этапах, в разные годы были актуальны определенные жанры фольклора. В настоящее время мы можем говорить о том, что комплекс проблем, связанных с исполнителем как с феноменом устной традиции, оказался одним из ключевых в фольклористике, поскольку соединен не только с бытованием народного текста, но и со способами его передачи, исполнения, хранения. В данной статье мы рассмотрим репертуар одного информанта, особенности его актуализации и бытования (пассивного и активного).

В качестве материала для анализа привлекаются фольклорные тексты записанные студентами Павлодарского государственного университета им. С. Торайгырова во время фольклорной экспедиции в село Малоубинка Глубоковского района Восточно-Казахстанской области в 2014 году.

Село Малоубинка было основано весной 1787 году несколькими старообрядческими семьями, переехавшими из села Сексисовка, расположенного неподалеку. Первыми поселенцами были староверы-беспоповцы. Они жили по своему укладу, традициям и верованиям. В советскую эпоху, когда в стране процветала атеистическая идеология, староверы разделились на два лагеря: кто-то отказывался от своих убеждений и жил по правилам государства; а кого-то не останавливали жестокие законы, и поэтому они продолжали жить, сохраняя свои традиции, которые были актуальны среди их предков на протяжении долгих лет. Старообрядцы переживали не лучшие годы: они подвергались преследованиям, уничтожались храмы и церкви, у людей изымали иконы. Любые отклонения от советских убеждений пресекались властями.

В настоящее время в результате активных миграционных процессов состав населения села отличается пестротой и этнической разнородностью. По этой причине, несмотря на духовную свободу, на активизацию старообрядческой жизни в Усть-Каменогорске, где функционирует 2 церкви, беспоповская (древлеправославных христиан поморского согласия) и поповская (относящаяся к епархии Новосибирской и всея Сибири), в селах, основанных в 18 веке старообрядцами, возрождение духовной культуры сопрягается с весьма своеобразной ее трансформацией [7].

Во время летней экспедиции 2014 г. в селе Малоубинка Глубоковского района, нам рассказали о местной уставщице Недобитко Татьяне Венальевне, родившейся в 1948 году, которая отпевает покойников и является основным хранителем старообрядческих устоев

в деревне и носителем богатого фольклорного репертуара. Информант является прямым потомком староверов. Она была воспитана в семье, где сохранялись все народные обычаи и семейные ценности. Несмотря на то, что большую часть своей сознательной жизни Татьяна Венальевна жила в советскую эпоху, женщина сумела не утратить, а сохранить традиции и реализовать их в своей жизни. Всю жизнь информант провела в селе, до пенсии работала библиотекарем. Многие фольклорные тексты были еще в детстве усвоены от предков. О Т. В. Недобитко хорошо говорят в селе: она добрый, открытый человек, который всегда рад бескорыстно помочь людям.

В числе первых устных произведений были рассказаны предания и легенды, которые были услышаны в детстве, затем – устные нарративы о календарных праздниках, свадебных и поминальных обрядах.

Татьяна Венальевна усвоила фольклорные традиции от своей бабушки Варвары, которая была повитухой. Очень часто в своих рассказах информант ссылается именно на нее: «Бабушка рассказывала все время мне. Рассказывали про Ноя, что когда он сделал этот ковчег, женщины шли. Он сказал: «Пару по паре. Всякой твари по паре в ковчег». А вот одна женщина, любопытная, решила посмотреть. Идти, не оглядываться, кто идет туда. Сзади, что творится в ковчеге, заходить, не оглядываться. А ей охота посмотреть. Она – завязать шнурок, как будто одеть сапог, и посмотрела, и окаменела. И теперь там, мол, статуя такая стоит, или как статуя сделалась, что посмотрела назад».

Татьяна Венальевна не только перенимала фольклорные знания, но уже с раннего возраста воспроизводила их сама. Так, на Святки, ходила вместе с другими девочками по домам и пела святочные песни, а люди за их старания должны были вознаградить:

Ой, теледа, ой, меледа.
Ходит, ходит теледа
По святым вечерам.
Просит, просит теледа
Пшеничного пирога.
Кто не даст пирога,
Того – корову за рога.
Кто не даст сырчик,
Откусаем пырчик.

В духовном воспитании информантки активное участие принимал и дедушка. Он крестил Татьяну Венальевну, и с тех

пор она относит себя к старообрядцам-беспоповцам, к каким и относились все ее родственники. Также носительница традиций поведала о различии поповской и беспоповской веры: «А нас дед тайком крестил. Не разрешали же тоже крестить. Крестили у другого деда. А тот был беспоповский, старообрядческий. Поэтому так и пошло. Одни поповские, другие беспоповские. А у нас свекровка была поповская, и крестил дед какой-то. Бабушки, они не крестили, они погружали только. Она прочитает вот молитву начальную и погрузит в воду, а уже молитву вычитывает священник, или поп называли. Вот их называли – поповские. А нас вот эти сразу дедушка крестил, он как беспоповский. Покрестил, окупнул. Нигде не записали. У поповских, у них книга была. Они в книгу записывали. А беспоповских нигде не записывали».

Мать умерла, когда Татьяна была еще в юном возрасте. Особенно запомнились рассказы о святочных гаданиях, услышанные и усвоенные от матери: «Кидали валенок через дом. Куда-нибудь кинешь его, а он улетит не туда. Потом лазишь босиком, собираешь. Куда носком ляжет, там жених будет. Закинешь его, а он потом куда-нибудь улетит. Потом по снегу лезешь за ним, без валенка. А так больше ничего не делали. Не ворожили. Ну, раньше рассказывали, что в баню ходили. Мне мама рассказывала, опускали гребешок под пол, доставали, какой волос будет на гребешке, такого цвета жених будет. Рыжие или черные».

Отец Татьяны Венальевны до прихода к власти коммунистов жил по старообрядческим устоям, но потом вступил в партию и вынужден был сменить убеждения. Так информант вспоминает, как он запрещал держать иконы в доме, потому что идеология страны отрицала наличие веры и те, кто не следовал интересам государства, могли за это поплатиться. «...А он придет и говорит: «Уберите иконы!». Иконы у всех стояли, занавесками зашторены, чтоб не видно было, мы и сейчас загородили занавесками».

Т. В. Недобитко вспоминает о трудной советской эпохе, когда приходилось переступать через свои убеждения, потому что не было другого выхода. Любые отклонения от норм идеологии преследовались по закону. «Я в библиотеке работала восемь лет, мы делали атеистические выставки и всех агитировали. «Наука и религия» журнал был. Читали, делали эти конференции. Я потом каялась. Ну, было время такое. По-другому нельзя было. И многие... стала разговаривать с бабушками, одна в библиотеке работала,

другая в библиотеке работала. И все ходят же в нашу церковь. Оказывается, время свое, сейчас все возвращается».

Всего от Татьяны Венальевны было записано шестьдесят девять фольклорных текстов (тринадцать рассказов о календарных праздниках, восемь поверий, семь примет, шесть легенд, пять свадебных песен, рассказы-воспоминания, легендарные рассказы, обряды, предания, эсхатологические легенды, былички, гадания, духовные стихи, пасхальный обряд, родильный обряд, пословицы, свадебный обряд, похоронный обряд, колядки, пасхальный тропарь). В ее памяти хранятся как актуальные в современности фольклорные традиции, так и те, которые находятся в пассивном бытовании. Безусловно, не все тексты воспроизводятся точно: о чем-то она может рассказать подробно, а что-то приходится подолгу вспоминать.

Для Татьяны Венальевны актуальны и по сей день календарно-обрядовые праздники, ритуальные нормы и предписания которых она до сих пор соблюдает в домашнем быту. Так, на Масленицу она печет блины; на Страстную неделю моет дом, а в воскресный день идет на богослужение; накануне Пасхи, красит яйца и печет куличи; в родительский день ходит на кладбище и обменивается ритуальной едой: «За моих помолись, я за твоих помолюсь. Туда несешь сумку, и оттуда несешь сумку»; с Семина дня «начинают картошку капать, убирать урожай».

Носительница традиции хорошо помнит протяжные лирические песни и с удовольствием поет их.

Огонь горит так жарко,
Любовь жарчей огня.
Ох, дайте мне карету
И ворона коня.
Ох, дайте мне карету
И ворона коня.
Я сяду и пседу, в кого я влюблена?
Люблю дружка милого я,
Люблю я всей душой.
А он такой коварный,
Смеется надо мной.
Не смейся, злой, коварный друг,
Не смейся надо мной.
Тебя Господь накажет,
Несчастною судьбой.

Несчастною, злосчастною,
Жененкой молодой.

Таким образом от Недобитко Татьяны Венальевны записан богатый репертуар, что и делает ее уникальным для исследователей исполнителем фольклора. Ее, несомненно, можно назвать хранительницей устного народного творчества, хотя сама она этого не признает. Для Татьяны Венальевны фольклор не является чем-то особенным, потому что она использует его в повседневной жизни и воспроизводит при обычной беседе. Поэтому можно сказать, что одни произведения периодически воспроизводятся в быту, а другие вспоминаются в особых случаях. С уверенностью можно сказать, что, благодаря таким талантливым исполнителям, фольклорная традиция сохраняется, передается младшему поколению и играет неотъемлемую роль в бытовом укладе наших дней.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Добровольская В. Е. Клавдия Павловна Зеленова: исполнитель и комментатор фольклора // *Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь.* – М., 2008. – С. 149-161.
- 2 Власов А. Н. Народный исполнитель в контексте письменной культуры // *Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь.* – М., 2008. – С. 36-55.
- 3 Доброва С. И. Формирование личностного начала в фольклорном тексте // *Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь.* – М., 2008. – С. 56-73.
- 4 Карвалейру А. М. Личность исполнителя причитаний в традиционной культуре // *Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь.* – М., 2008. – С. 114-126.
- 5 Миронихина Л. Ф. Портрет исполнителя // *Личность в фольклоре: исполнитель, мастер, собиратель, исследователь.* – М., 2008. – С. 162-178.
- 6 Цветкова А.Д. Женщина – хранительница традиционного русского фольклора в Казахстане // *Русский язык как второй родной и методика его преподавания в диаспоре. Сборник научных статей.* – Frankfurt am Main, 2008: Peter Lang GmbH. – С.266-273.
- 7 Цветкова А. Д. В. М. Мурзинцева – хранительница традиционной культуры бухтарминских «каменщиков» // *Народная культура Сибири // Материалы ХУШ научного семинара-симпозиума Сибирского регионального вузовского центра по фольклору.* – Омск, 2009. – С.115-120.

КОНЦЕПТ «ДУША/SOUL/ЖАН» В РУССКОЙ, АНГЛИЙСКОЙ И КАЗАХСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

ПИСЬМИЛЕНОВА А. Ж.
студент, ПМПИ, г. Павлодар
САУРБАЕВ Р. Ж.
к.ф.н., ПМПИ, г. Павлодар

1. Концепт в лингвистических исследованиях

1.1 Понятие «концепт»

Термин «концепт» в языкознании традиционно связан с научным осмыслением мира на основе понятия, как выдвинутый еще в Древней Греции.

В наши дни распространения термина концепт, как нам представляется, в известной степени связано с информационным бумом, ментальной эволюцией, необходимостью социального мира.

Хотя концептам уделяется большое внимание, пока еще не удается дать четкую и однозначную дефиницию данного понятия в силу самых разных причин.

Само слово «концепт» происходит от латинского `conceptus`, что означает «понятие». Можно сказать, что концепт – это явление того же порядка, что и понятие. Однако в современном научном языке это слово означает не просто понятие, а некое общее понятие, усредненное, обобщенное, своего рода концентрат представлений о предмете или явлении.

1.2 Структура и типология концепта

Существует множество классификаций концептов, различные типологии концептов в зависимости от основного принципа, положенного в основу дифференциации концептов:

По признаку стандартизованности: индивидуальные, групповые, общенациональные концепты;

По содержательным уровням: одноуровневый, многоуровневый, сегментный концепт.

2. Сапостовительный анализ концепта «Душа/Soul/Жан» в русской, английской и казахской языковых картинах мира

2.1 Вербализация концепта «душа» в русском языке

В. А. Маслова относит концепт «душа» к специфическим русским национальным концептам наряду с концептами «тоска», «дом».

«Душа» понимаемая, как внутренний психический мир человека – центр русской картины мира. Она трактуется так, что выше рассудка, ума, здравого смысла, как оплот духовности, которой в системе ценностей русского народа отводится ключевое место. Русский человек часто говорит о душе, далеко не всегда задумываясь о значении этого слова. Концепт «душа» – является ключевым для раскрытия и понимания экзистенциальных представлений о нематериальной сущности человека в различных культурах, представляет собой один из важных, базовых элементов, формирующих языковую картину мира, закрепляющую в сохраняющихся в национальном менталитете.

Для русских «душа»:

- нематериальная часть человека, которая, как полагают, существует вечно;
- внутренний психический мир человека, включающий эмоции, чувства, волю, характер;
- сам человек;
- вдохновение, воодушевление, человек, являющийся всеобщим любимцем.

В русском языке концепт «Душа» встречается в пословицах:

1 Говорить языку больно,

Молчать душе больно.

2 Душа душу знает.

3 Душа как ткань, полотно или завеса.

4 Душа как растение, деревце.

5 Душе как некая ценность, которую можно заложить, купить или завладеть.

2.2 Вербализация концепта «Soul» в английском языке

В англоязычной картине мира «soul» не играет такой важной роли, как душа в русской, и некоторые ее функций выполняются другими органами, в частности, сердцем (оно вмещает многие эмоциональные состояния) и умом (им связывают мыслительные процессы).

Употребление концепта «душа» в русском языке и «soul» в английском состоит в том, что для русских душа – это прежде «духовность», расплывчатая и метафизическая, тогда как для англичан – это здравый смысл и рассудочность. Как пишет профессор Оксфорда Карен Хьют: «На самом деле, большинство англичан десять раз подумали бы, прежде чем произнести его, за исключением, пожалуй, тех моментов, когда они в церкви».

Выражения, относящиеся к значению смысл, рассудок, жизнь, человек, содержат компонент «soul»:

1 Не обольщай себя надеждой – lay not that flattering unction to you

2 Сходиться во взглядах, разделять мнение – to possess one's soul in patience

3 Душа компании – the life and soul the party

4 Ни души – not a soul

5 В чьих руках находится жизнь – in whose hand is the soul of somebody

2.3 Вербализация концепта «Жан» на казахском языке

Концепт «Жан» на казахском языке - имеет такую же важную роль как «Душа» в русском языке. «Жан» - присущее всем живым организмам природы. Например: Жан дәрмен, Жан тәнгеконак, Әзірейіл барда, жаным бар деме. На казахском языке русскому слову «Душа» соответствует в основном слово «Жан». Существительное «жан» выступает как нечто вроде энергетического дубликата тела, позволяющего ему функционировать, «дух плоти».

В казахском языке концепт «Жан» имеет лингво-психологическую категорию. Для казахского народа самым важным является познание души и спокойствие души. Если русский человек предпочитает определять эмоции через слово «душа», то казахи многие моральные суждения и эмоциональные состояния приписывают именно сердцу. Концепт «Жан» в казахском языке часто встречается:

В пословицах:

1 Қағазға тіл бітірген – адам,
Жансызға жан бітірген – адам.

2 Біреу жанына жол,
Біреумалына жолдас.

3 Жақсыдос үшін жан пида,
Бір кемедегінің жаны бар.

4 Жаманға жан жуымас,
Жалқауға мал жуымас.

5 Еңбектің наны тәтті,
Жалқаудың жаны тәтті

В фразеологиях:

1 Жан алар – жаналғыш

2 Жан алқымға тірелді – қыспаққа түсті

3 Жан алқымда – асығыста

4 Жан алушы – жаналғыш, әзірейіл.

5 Жан алыс, жанберіс – қантөгіс қырғын.

В поэзии:

Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,

Әсте өлмесін білгендей қылықкылған,

Ажал келіп бас салса, жанды ұрласа,

Өмір қайда, сен қайда соны ойла.

(Абай Құнанбаев)

2.3 Соответствие значений слов, используемых для вербализации концепта «душа» в английском, русском и казахских языках

Таблица 1

Английский язык (soul, heart, mind)	Русский язык (душа, сердце)	Казахский язык (жан, жүрек)
Нематериальная часть человека, которая, как полагают, существует вечно	Нематериальное начало жизни	Особая нематериальная часть человека
Внутренний мир человека	Внутренний, психический мир человека, его сознание	Внутренний психический мир человека
Чувствительность, способность сочувствовать	Символ души	Символ души, переживаний

Вслед за Л. В. Варданян на основе данных значений можно вывести модели вербализации концепта «Душа» в каждом из указанных языков.

Рисунок 1

Таким образом, концепт «душа» наряду со словом «soul» вербализуется словами «heart» и «mind». Два последних слова имеют собственные значения, и лишь частью своих значений (переносных, которые соотносимы со значениями слова «soul») - участвуют в вербализации исследуемого концепта).

Рисунок 2

В русском языке для вербализации концепта «душа» наряду со словом «душа» используется слово «сердце». Последнее слово наряду с собственными компонентами номинативными значениями имеет часть переносных значений, относимых со значениями слова «душа», который раскрывают исследуемый концепт.

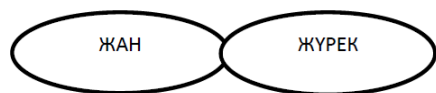

Рисунок 3

На казахском языке концепт «душа» репрезентируется словом «жан» во всех значениях. Настоящая работа посвящена сравнительно-типологическому анализу и словом «жүрек» в той части значений, которые соотносятся со значениями слова «жан»

Заключение

Настоящая работа посвящена сравнительно-типологическому анализу концепта «Душа/Soul/Жан» в русской, английской и казахской языковых картинах мира. В качестве предмета исследования выступили языковые средства и механизмы репрезентации концепта «Душа/Soul/Жан» в русской, английской и казахском языках.

В главе 1 представлены основные теоретические положения данной работы: кратко анализируется работы по проблеме изучения языкового концепта и описания структуры и типологии концептов.

Вопрос о концепте как единице сознания, имеющей языковые выражения и отмеченной этнокультурной спецификой, занимает одно из центральных мест в когнитивной лингвистике.

В последние годы в лингвистике концептам уделяется большое внимание, однако до сих пор не удается дать четкую и однозначную дефиницию данного понятия в силу самых разных причин: одни ученые усматривают причину этого в элементарности и неделимости его структуры и абстрактной его природы; другие относят сложность дефиниции концепта за счет неоднородности структурно-композиционной организации концептов, характера «вызываемых» ими образов, принципов сочетаемости и способов комбинирования между собой.

Существует множество классификаций концептов. Наибольший интерес вызвала трехчленная классификация концептов, образующих концептуальную систему, способом актуализации которой,

выступает язык, которую предложила М. В. Пименова. Согласно данной классификации концепт «Душа» относится к разряду базовых концептов психологического класса, которые формируют концепты внутреннего мира (душа, дух). Однако следует заметить, что границы между классами концептов размыты.

Ее одним важным моментом, связанным с исследованием концептов, является методика их анализа. Вместе с тем следует отметить, что использование той или иной конкретной методики анализа концептов во многом зависит от объекта исследования, а также от типа концепта, который подвергается изучению.

В главе 2 в сравнительном анализе рассмотрено отражение концепта «душа» во фразеологизмах выявлены общие и особенные значения слов, репрезентирующих этот концепт в английском, русском и казахском языках. Из материалов стало ясно, если русский человек предпочитает определять эмоции через слово «душа», то англичане моральные суждения приписывают именно к сердцу «heart», а казахи приписывают эмоциональные состояния к душе «жан».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. / Пер.с англ. А.Д.Шмелева под ред. Т.В.Буггиной М. : Языки русской культуры, 1999.-416
- 2 Вежбицкая А. Язык.Культура.Познание./Пер.с англ. Отв. Ред.М.А.Кронгауз, вступ. Ст.Е.В.Падучевой.-М. : Русские словари, 1997.-416
- 3 Пименова М.В. Душа и дух : особенности концептуализации. Кемерово: ИПК «Графика», 5004.-386 (Серия «Концептуальные исследования». Вып.3)
- 4 Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М.: Языки славянских культур

ТЕХНИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ МЕҢГЕРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

РЫСБЕК Е. С.

студент, Павлодар монтаждау колледжі, Павлодар қ.

НҰРСЕЙІТОВА А. Н.

қазақ тілі пәнінің оқытушысы, Павлодар монтаждау колледжі, Павлодар қ.

Мемлекеттік тілді меңгерту ісі күн санап қолға алынып, Елбасы тарапынан ерекше қолдауға ие болып отыр. Әсіресе, мекемелердегі құжат айналымының қазақ тілінде жүргізілуін, қазақ тілін үйрету үшін құрылған межелі бағдарлама – жоспарларының уақтылы орындалуын құзырлы орындардың қадағалап отыруы мемлекеттік тілді үйренуге деген қажеттілікті арттыра түскен. Ал бүгінгі білім алушы – ертенгі қызметкер. Сондықтан олардың әрқайсысының қазақ тілін ертенгі күннің сұраныс деңгейіне сай меңгеріп шығуын қадағалауымыз қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында «Халықаралық тәжірибелерге сүйене отырып, қазақ тілін оқытудың қазіргі заманғы озық бағдарламалары мен әдістерін әзірлеп, енгізу қажет. Мемлекеттік тілді тиімді меңгерудің ең үздік, инновациялық әдістемелік, тәжірибелік оқу – құралдарын, аудио – бейнематериалдарды әзірлеу керек» [3, б. 3] деген еді. Ендеше бұл қазақ тілін оқытудың сапасын, оның тиімділігін арттыру қажет деген сөз.

Бүгінгі күні қазақ тілін меңгерудің сан алуан жолдары мен әдіс-тәсілдері белгілі. Солардың қатарындағы ең бір тиімдісі – қазақ тілін әр мамандыққа сай, өз кәсібіне қарай бейімдеп оқыту. Яғни білім алушыға бүкіл тілдік жүйені, ондағы грамматикалық ережелерді жаттатып ығыр қылғаннан гөрі, өзінің мамандығына қатысты терминдермен, мәтіндермен жұмыс істеткеніміз дұрыс. Салалық бағытта жұмыс жасауда кәсіби қызметтегі ерекшелік басты назарда болуы маңызды рөл атқарады. Дәрісханаға кірген сәттен бастап қандай мамандық иесімен, қай сала бойынша жұмыс істеу қажеттігін білуіміз керек. Білім алушылардың қай мамандықта оқитындығын білген соң, белгілі бір сабақ жоспары әзірленеді.

Қазақ тілін сала бойынша оқыту мәселесі қарастырылғалы да біршама уақыт өтті. Бірақ әлі де болса кедергілердің тұрғаны жасырын емес. Бұған қол байлау болатын бірнеше себеп бар. Соның ең бастысы – әр салаға арналған оқулықтың болмауы, сөздіктердің жеткіліксіздігі. «Кез-келген жаңа нәрсені толық түсіну, оны жүзеге

асыру барысында бұған дейінгі тәжірибелерден байқағанымыздай мәселені басқаша түсіну немесе дағдылы жағдайдан шыққысы келмеу сияқты жағдайлардың болатыны сөзсіз. Оның үстіне аталған маңызды мәселе жайлы қазақ тілінде ақпараттың тым мардымсыз болуы да бұл жағдайға өз көлеңкесін түсіруде. Мәселен ресми құжаттардан басқа, бейінді оқытуды методологиялық, педагогика-психологиялық, әлеуметтік-социологиялық тұрғыдан талқылаған мақалалар немесе іргелі еңбектер бұл күнге дейін көпшілік талқысына ұсынылған жоқ» [3, б. 13]. Кезінде Ахмет Байтұрсынов «Оқу жұмысының үш жағы үш нәрсеге тіреледі: бірі ақшаға, бірі құралға, бірі мұғалімге. Осы үш тіреу бірдей тең болса, оқу қисаңдамай, ауытқымай тұзу жүреді. Осы үшеуі тең болмағанда оқу жұмысы аумалы жүк сияқты, орнықсыз...» [2, б. 5]. Демек, қазақ тілін кәсіби салалар бойынша оқыту-үйрету жұмыстары барысында да осы үш талап орнықты болса, атап айтқанда, қазақ тілін орыс дәрісханаларында оқытатын базалық білімі бар оқытушының болуы, осы салада пайдаланылатын оқу-әдістемелік құралдар және осы бағыттағы жұмыстардың қаржыландыруы. Осы жұмыстарды орындау қазақ тілінің барлық салада толығымен дамуы мен толық түрде қолданылуына жол ашары сөзсіз. Расында, қазақ тілін кәсіби сала бойынша оқытудың өзіндік талаптары да жоқ емес. Бұл кезекте, ең алдымен, оқытушыларға қойылар талаптың саны өте көп.

Кәсіби қазақ тілден сабақ беретін оқытушы кәсіби сала терминдерін, терминдерінің аудармасын, кәсіби сөздерді, сол салада жүргізілетін құжаттар тізімін білу керек.

Сала бойынша оқытуда ең алдымен білім алушының мамандығына сәйкес маңызды тақырыптарды алу қажет. Сол тақырыпқа қажетті лексикалық минимумдарды ұсыну, оларды коммуникативтік дағдыда қолдана білуге дағдыландыру студенттің сол тақырып аясындағы сөздік қорын молайта түседі. Терминдер нақты бір салаға қатысты ұғым болғандықтан, оны меңгеру қажет. Бірінші кезекте мамандық атауларын білу қажет. Мәселен бір саланың өзінде сан алуан мамандық иелері болуы мүмкін, соларға ассоциация жасату арқылы меңгерту керек. Екіншіден оларды күнделікті өндірістік оқыту сабақтарында жиі пайдаланып отыру қажет. Сондықтан мемлекеттік тілді техникалық мамандықтарда оқыту мәселесі кәсіби қазақ тілінің оқытушысына ғана тікелей байланысты болмауы тиіс. Егерде оқушыларға өндірістік оқыту сабағы кезінде мамандығына қатысты терминдерді, қарапайым күнделікті қолданылатын амандасу, қоштасу тіркестерін айтқызса,

сол кезде оқушының кәсіби қазақ тіліне яғни мемлекеттік тілге деген құрметі мен қызығушылығы артар еді. Біздің колледжде өндірістік оқыту шеберлері сабақ барысында тақырыпқа байланысты терминдердің қазақша баламасын міндетті түрде беріп отырады. Кез келген сабақ жоспарында мамандығына қатысты құрал-саймандардың атаулары қазақша аударылады. Білім алушы шәкірттер техникалық терминдерді қайталап, сөйлеу дағдысына енгізіп тұрады.

Н. Құрман қазақ тілін кәсіби салаларда үйретудің міндеттерін былай көрсеткен: «қазақ тілін үйретудің жаңа мазмұндағы бағдарламалары әзірленуі керек. Ондағы тақырыптар кәсіби салаларға толығымен бейімделуі керек» [4, б. 8].

Қазақ тілін кәсіби салаларда үйретудің маңыздылығы:

- өзінің мамандығы аясында қажетті мәліметтерді игереді;
- өзінің болашақ кәсібі бойынша ойын толық жеткізе алады;
- өзінің қызметіне байланысты терминдердің орысша-қазақша

аудармасын, мағынасын түсінеді;

- мамандығына қатысты мәселелерді талқылай алады;

Осы аяда бірер әрекеттер жасап көрдім. Мәселен «Кәсіптік қазақ тілі» пәні бойынша құрылыс, дәнекерлеуші, автокөлікті жөндеуші, электромонтаждаушы мамандықтарына арналған терминдер жинағын құрастырып жатырмын. Себебі, осы мамандықтың оқитын студенттерге қазақ тілін сала бойынша оқытуға арналған оқулықтар жоқтың қасы. Тек бір-сараң сөздіктер бар, олардың өзі толық сын көтермейді.

Өзінің таңдаған мамандығының нағыз шебері болу үшін оқытушы термин жасаудың жолдарын үйретіп, студенттің қызығушылығын арттыруы қажет.

Бүгінгі таңда қазақ тілін мамандықпен байланыстыра үйретуге көп көңіл бөлінуде. Жоғары оқу орындарының өзгетілді дәрісханаларына қазақ тілін мамандыққа қатысты үйрету, негізінен, қарым-қатынастық (коммуникативті) тұрғыда меңгеріледі.

Кәсіби қазақ тілі оқытудағы талаптар төмендегідей ерекшеленеді:

- а) лексикалық минимумды анықтау;
- ә) кәсіби терминологияны қамту;
- б) кәсіби мазмұндағы мәтіндерді жинақтау, жасау, құрастыру;
- в) берілген мәтіндер мен тапсырма-жаттығулар, лексикалық минимум арқылы жоғары коммуникативтік уәждемені қалыптастыру;
- г) мамандыққа қатысты оқыту түрлері мен әдістеріне және ғылыми стильге үлкен талап қою;
- д) аударма сөздіктермен қатар,

түсіндірме сөздіктерді, қазақша-орысша терминологиялық сөздіктерді қолдану; е) мамандық тілін терең және жан-жақты игеру;

- д) оқу материалдарын практикалық бағытта негіздеу.

Қазақ тілін студенттердің мамандығына сай мына бағыттарда жүргізіледі:

- жалпы ғылым терминдері бойынша ғылыми ұғымдарды қалыптастыру және одан ары қарай дамыту;
- нақты мамандығына байланысты арнайы терминдер қалыптастыру;
- техникалық терминдер негізінде студенттердің техникалық ұғымдарын қалыптастыру; (ортақ терминдер бойынша).

Болашақ маман алған білімін өзінің кәсіби қызметінде пайдаланатын дәрежеде болуы тиіс. Сонымен қатар мамандықтарына қатысты ой-пікірлерін анық, нақты түрде ауызша және жазбаша жеткізу дағдысы қалыптасады. Тілді мамандыққа сай оқытуда тіл үйренушінің кәсіби тілді меңгеруіне мүмкіндік туады.

Кәсіби қазақ тілі сабақтарында терминдерді оқытудағы басты мақсат-болашақ маман қазақ тілімен қатар мамандыққа, кәсіпке байланысты атау сөздерді үйреніп, сөздік қорын байытады, терминдердің түсініктемесіне мән береді және оны келешекте қызмет барысында қолдану-олардың өз саласын жетік меңгерген маман болуына септігін тигізеді. Терминдермен жұмыс барысында сөздердің мағынасын меңгерілмейінше, еш нәтиже бермейді.

Өзінің таңдаған мамандығының нағыз шебері болу үшін оқытушы термин жасаудың жолдарын үйретіп, студенттің қызығушылығын арттыруы қажет.

Ғылым мен техникада терминдердің мәні күшті. Ғылым мен техниканың белгілі бір саласын меңгеру үшін сол салаға тән терминдердің мағынасын, ғылыми мәні мен білдіретін ұғымын жете түсіну қажет.

Термин жасауда негізгі мынадай тілдік тәсілдердің басты нысанаға алынатындығы баршамызға аян. Біріншіден қазақтың өз сөздерін термин қатарына тарту, екіншіден, туыстас түркі тілдерінің сөздік қорын және озық тәжірибелерін пайдалану, үшіншіден, халықаралық терминдерді алғанда тіліміздің дыбыстық ерекшеліктерін ескеру [6, б. 2].

Терминдер түрлі жолдармен жасалады.

1 Әдеби тілде бұрыннан бар кейбір төл сөздер терминдік мағына алып, белгілі саланың терминологиясына телінеді де, сонда әбден орнығып қалыптасады. Мысалы, қазақ тіліндегі айналым (оборот),

күн (стоимость), нұсқау (инструкция) т.б сөздер білімнің әр саласында қолданылатын термин сөздерге айналып, қалыптасып кетті.

2 Ғылым мен техниканың алуан түрлі салаларында қатысты терминдердің ішінде дүниежүзіндегі тілдердің бәріне ортақ көптеген терминдер сөздердің халықаралық қоры болып саналады да, интернационалдық терминдер деп аталады. Мысалы, роман, дирижер, циклон, поэма, синтаксис, т.б.

3 Терминдердің туынды түрлерін қабылдау қажет болғанда, олардың түбір тұлғасы аударылмай, сол қалпында қабылданады да, ал кейбіреулерінің орыс тіліндегі қосымшаларының орнына қазақ тілінде сайма-сай келетін қосымшалар жалғанады. Мысалы, аграрный-аграрлық, редактировать-редакциялау, т.б.

Мамандыққа қатысты сөздік қорды байыту дегеніміз – мамандыққа қатысты лексикалық единицалар мен терминдердің толық түсінігін қалыптастыру. Терминдерді аударғанда сыртқы пішін ұқсастығы, қызмет бірлігі, мағыналық жақындығы болуы шарт.

Терминдерді түсіндіру, игерту мақсатында студенттердің өзара тілдік қатынас жасауы төмендегідей сөйлеу түрлері арқылы жүргізуге болады:

ұжымдық; 2) екеуара; 3) жеке-дара сөйлеу.

Студенттердің мамандығына сай сөздік қорын молайту олардың болашақ мамандығы бойынша қазақша тілдік қатынас жасауына мүмкіндік береді.

Термин сөздерді үйрету тек жалаң сөздер тізбегі беріліп, оларды көшірумен немесе жаттатумен іске аспайды. Уақыт талабына сай, кәсіби білімі жоғары, жан-жақты білікті маман тәрбиелеу үшін:

1) термин сөздерді жеке тіркесі, сөйлем, мамандыққа қатысты мәтіндер түрінде өзара бірлікте алу;

2) баспасөз материалдарымен студенттердің өз бетімен жұмыс жасауын жетілдіру;

3) алынған материалдардың тәрбиелік мақсатына баса назар аударып отыру керек [7, б. 31].

Мамандыққа, кәсіпке қатысты тіл үйрету бір жағынан осы тілді оқытудың мотивациялық аспектілерін кеңейтуді көздесе, екінші жағынан, олардың жалпы тіл туралы дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жалпы термин, оны оқыту мен меңгерту бір күндік немесе бір мақаланың төңірегінде айта салатын мәселе емес, сондықтан тіл мамандарының негізгі мақсаттары: а) білімді, білікті мамандар дайындау; ә) келешек әр мамандықтарға терминдерді игертумен

қатар, сол терминдердің мағынасын, түсінігін қалыптастыру; б) ғылыми-техникалық терминдердің жасалу жолдарын тәсілдерін игерту; в) әр сала бойынша терминком бекіткен, ғылымға негізделіп жасалған терминдерді дұрыс пайдалануға студенттерді үйрету.

Бүгінгі студент – ертеңгі білікті маман. Техникалық-кәсіптік оқу орындарында студенттің термин меңгерудегі білімі жүйелі берілсе, келешекте оны тәжірибе жүзінде пайдалануда ақсамайтыны мәлім. Қазақ тілін әр топтың өз мамандығына сәйкестендіріп, сала бойынша оқыту – мемлекеттік тілді меңгерудің бірден – бір тиімді жолы екендігі сөзсіз.

Жалпы, тіл жеке адамның шаруасы емес. Мемлекеттік де басыбайлы дүниесі емес. Тіл – халық қазынасы, ұлттық жаны. Тілдің мәселесі – ұлттық мәселесі. Мерейін асыратын да өзіміз, құтын қашыратын да өзіміз. Тіл отбасынан бастау алады, отан аясында дамиды. Отбасы өзіміз де, Отанымыз Қазақстан! Елбасымыз айтқандай, «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде». Ендеше, тілімізді, ұлтымызды отбасымызды қадірлегендей қадірлейік!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынов А. Ақжол 5-б

2 Кенжеғалиева Л.Ф., Мұханбетқалиев Ә.С. Мемлекеттік тілді кәсіби салалар бойынша меңгерудің әдістемелік аспектілері // «Мемлекеттік тілді кәсіби салалар бойынша оқыту-үйрету мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық семинар материалдары. Астана, 2009.13-б

3 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.2009. 3-б

4 Құрман Н. Қазақ тілін кәсіби салаларда үйретудің ғылыми – әдістемелік негіздері // «Мемлекеттік тілді кәсіби салалар бойынша оқыту-үйрету мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық семинар материалдары. Астана, 2009. 8-б.

5 Насиева Н. Мамандыққа қатысты лексиканы игеру жолдары // «Мемлекеттік тілді үйретудің ғылыми – әдістемелік мәселелері» атты республикалық ғылыми – практикалық семинар материалдары. Астана, 2009. 31-б.

6 Ақаев С. Терминнің танымдық табиғаты. Алматы, «Комплекс», 2000 ж. 7, 8-б.

7 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. Алматы, Ы. Алтынсарин атын. Қазақтың білім академиясының Респ. баспа кабинеті, 2000 ж. 31-б.

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КӨК БӨРІ БЕЙНЕСІ

САГАТБАЕВА А. М.

студент, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

СҮЛЕЙМЕНОВА Д. Д.

т.ғ.к., профессор,

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ.

Түркі халықтарының мифологиясына зер салғанымызда, олардың бастау алатын бұрынғы мекені Алтай мен Сібір, Монғол жерін мекендеген түркі тайпаларының мифологиясына иек артатынымыз да тегін емес. Себебі Алтай мен Сібірді мекендеген түркі халықтарының арасында миф пен мифологиялық әңгімелер басқа түркі халықтарына қарағанда анағұрлым көп әрі өзгеріссіз таза сақталған. Ал, батыс пен батыс-оңтүстікке қарай орналасқан түркі халықтары сол жақтағы отырықшы халықтармен ертеден араласқандықтан біраз өзгеріске ұшырағанын көреміз. Түркі-қытай ауқымында туып-өскен буддизм, ата-бабаларымыз ұстанған шаманизм, сақ, арий тайпаларынан шыққан зәрдушт діні, ислам діні, осылардың бәрі де ескі қазақ руларына өз кезінде дінмен байланысты біршама мифология әкелген.

Зерттеу жүргізе келе түркі халықтарының мифологиясында кездесетін Көк бөрінің шығу тегіне тоқталғанды жөн көрдік. Ата-тегін білу – бағзы заманнан бері келе жатқан түркі халықтарына тән құбылыс. Олар бір анды өздерінің арғы тегі деп санайды, яғни сол жануарлардан таралды деген ұғым бар. Мәселен, тибеттіктер өздерінің ата-тегін еркек маймыл және ұрғашы рақшасадан (орман перісі) таратады; монғолдар өздерін көк бөрі және маралдан таралды деп санайды; телестіктер де қасқырдан және ғұн патшасының қызынан тараймыз дейді; ал түріктер – ғұн бекзадасы мен қаншық қасқырдан тарағанбыз деп келеді. Яғни көк бөріден таралды деген пікір осы бір сенімнен басталған.

Көк бөрі – түркі мифологиясындағы киелі ұғымдардың бірі. «Қасқырды түркілер «бөрі» дейді. Түркілердің шығу тегі көне түркі тілінде айтсақ «Көк Құртқа» қазақша айтсақ «Көк бөріге» тығыз байланысты екендігін дәлелдейтін бірнеше аңыздар бар. Солардың кейбіріне тоқтала кетейік.

«Бір халық жаугершілік заманда қырылған екен. Бетпақ дала ішінде аяқ – қолы шабылып жараланған он жасар бала ғана тірі қалғандығы айтылады. Ол балаға бір қаншық қасқыр жолығып, емізіп, қанын тоқтатып, жарасын жалап жазып, аштықтан аман

алып қалып, ақырында оның балаларының анасы болады. Жаулар сезіп қалып екеуін де өлтірмек болады, қасқыр мен бала Гауачан тауының терістігіндегі бір үңгірге барып жасырынып, жан сақтайды.

Қаншық қасқыр осы үңгірде 10 ұл табады. Он ұл есейіп, үйленіп, көбейіп үлкен елге айналыпты – мыс. Он ұлының ең күштісінің есімі Ашина, яғни «мейірімді қасқыр» деген мағынаны білдірген. Бұл олардың жалпы атына айналыпты, кейін халық үңгірге сыймайтын болған кезде Ашинаның ұрпағы Асянь – Шад деген елбасы халықты үңгірден шығарып, олар түрік деген атпен Алтайды қоныс еткен» [1, 23 б.]. Н. Бичуриннің қытай жылнамаларынан келтірген ұйғыр халқының ендігі бір аңызында Ғұн көсемінің асқан сұлу екі қызы болыпты. Мұндай сұлуларға ешқандай адам баласын лайық көрмеген көсем, олар өздерін аспан көкке арнасын деп қыздарына көк аспанмен таласқан зәулім қамал-мұнара салғызады. Төрт жылдан кейін бір қасқыр келіп қамалдың түбін қазып ішке кіріп, сонда тұра бастайды. Көсемнің кіші қызы мұны көріп, оған төменге түсіп барғысы келеді. «Көк аспанмен байланыссын деп атамыз бізді осынау мұнараға әкелді. Ал бізге бөрі келіп тұр. Мүмкін тағдырдың сыйлаған бақыты осы болар?» деп ойлайды. Сөйтіп қыз төменге түсіп, қасқырға келеді. Оған күйеуге шығып, қасқырға ұл тауып береді. Олардың өсіп-өнген ұрпақтары түгелдей патшалықты құрайды. Мұндағы адамдар дауысын ұзақ созып, қасқырдың ұлығаны сияқты әуенге салғанды жақсы көретін болған.

Тіпті Қытай ғалымдары «түркі қағаны» мен «бөрі» сөзі синоним, бір ұғымды білдіреді деп таныған. Ежелгі түркілер туға алтынмен әдіптелген көк бөрінің басын бейнелеген. Ал, түркі қағандары шет елден келген елшілерді басы салынған туды көрсеткенде ғана қабылдаған [2, 220, 237, 311 б.].

Осындай қадірлі де қасиетті Көк бөрі бейнесі барлық түркі халықтарының ежелгі дәуір әдебиетінде, фольклорында есте жоқ ескі заманнан бері келе жатқан образ. XIII-XVI ғасырларда жазылған, түркі халықтарына ортақ көне мұрағат «Оғыз-наме» дастаны. «Оғызнама» эпосында Оғыз қағанды жеңістен-жеңіске бастайтын көк бөрі әдемі суреттеледі. Оғыз қаған жорыққа шығар алдында өзінің тайпаластарына:

Мен сендердің қағандарың болдым.

Қолдарыңа қалқан мен садақ алыңдар,

Ол сіздерге «игілік» таңбасы болсын,

«Көк бөрі» ұранымыз болсын! – деп жар салады [3, 208 б.].

Мұндағы «Ұранымыз «Көк Бөрі» болсын!» деген тіркестің мәні

өте зор. Себебі Көк Бөріні түркі халықтарының аса қадір тұтқаны соншалық ол ұран дәрежесіне дейін көтеріліп тұр.

Ал «Шыңғыс-намеде» Көк бөрі бейнесі оның аға-інілерін тауда жатқан ақ боз атты, ақ киімді, алтын дулығалы, алтын қалқанды Шыңғысқа алып келеді [4, 75-77 б.]. Көк бөрі бейнесі әлем әдебиетінің інжі-маржаны «Қорқыт ата кітабында» да ұшырасады. Мысалы жорықтан оралып келе жатқан Қазан хан ел-жағдайын білу үшін бір бөріден жөн сұрайды. Сонымен қатар бөрінің қиын-қыстау жағдайда алған мақсатынан қайтпайтын өжеттігін, табандылығын дәріптеп сөйлейді. Көріп отырғанымыздай көк бөрі бейнесі түбі бір түркі халықтарының туыстығымен қатар, олардың әдебиеті мен фольклорының бастау алар көздерінің бір екендігін, бірлігін аңғартса керек.

Көк бөрі бейнесі ауыз әдебиетінде хандар мен батырлардың ұлылығы, ерлігін суреттеуде бірден-бір теңестіріле көрсететін образ. Мысалы, Қырғыздың ұлы дастаны «Манаста» бас кейіпкер туралы былай дейді:

Манас был недаром учен,
Вольчим слухом был наделен.
Ал оның жау түсірген батырлары жайында:
Есть сорок волков у тебя
Восемьдесят четыре стрелка [5, 56-58 б.].

Қазақтың эпостық жырларында бөрі бейнесі ылғи да ұнамды сипатта алынып, жауға жалғыз шапқан батырдың асқан ерлігін суреттеу мақсатында қолданылады. Мәселен, Қобыланды батыр жырында:

Жалғыз өзі батырдың
Жойып кетіп барады.
Қойға тиген қасқырдай

Сойып кетіп барады, – деп берілсе, ал «Ер Тарғын» жырында Тарғын батыр да жауға тигенде «Ай бетінен кіріп, күн бетінен шығатын көк бөрідей» деп бейнеленеді. Сонымен қатар мұндай суреттемелер майданға шыққан жау батырының ерлігін, өжеттігін көрсетуге де кеңінен қызмет етеді. Қазақ эпостарында Көк бөрі ерлік пен батырлықтың баламасы ретінде алынған. Түркі халықтарының ертегілерінде де Көк бөрінің өзіндік бейнесі сомдалған. Ертегілерде қасқыр мен адам қарым-қатынасын бейнелеу эпостық жырлардан гөрі өзгешелеу құрылған. Қиял-ғажайып ертегілердегі қасқырлар басты кейіпкерлермен адамша сөйлесіп, достасып жүреді. Қиын-қыстау кезеңде адамға жол көрсетіп, түрлі

кедергілерді жеңіп, арман-мақсатына жетуіне көмектеседі. Осы жағынан алғанда ертегілердегі бөрілер эпостардағы бөрілерден гөрі «Оғыз-намедегі» бөріге бір табан жақын. Мәселен, қазақтың «Қасқырдың жасаған қамқорлығы», «Елеместің көргендері» деген ертегілерде бөрі мен адамның достық қарым-қатынасын суреттейді.

Түрік халқының фольклорында Көк бөрі туралы аңыздарды да көптеп кездестіреміз. Көк бөрі образы түркі халықтарының мақал-мәтелдерінде, қанатты сөздерінде үлкен орын алған.

XIX ғасырдағы қазақ халқының ақыны Сүйінбай Аронұлының елді ерлікке шақырған өткір жырларында «бөрі» сөзіне ерекше мән берілген. Мәселен, «Бөрілі менің байрағым» толғауынан үзінді келтірейік.

Жау тисе жапан далада,
Бөрілі найза атамыз.
Қарасайлап шабамыз,
Қызыл қанға батамыз.
Бөрілі байрақ астында,
Ту түсіріп, жау алған
Қазбек, Қастек атамыз

немесе:

Бөрі басы ұраным,
Бөрілі менің байрағым.
Бөрілі байрақ көрінсе,

Қозып кетер қайдағы! – деген жолдардағы бөрі сөзінің жауынгерлердің жан-дүниесіне елеулі ықпал етіп, олардың жігерін жанып, рухын көтеруде мәні зор [6, 55 б.]. Өйткені Көк бөрінің аруағына сыйыну – Ананың аруағына табыну. Ата-ананды, Отанды жаудан қорғау – әрбір ердің абыройлы міндеті.

Қорыта айтқанда, түркі халықтарының әдебиетінде Көк бөрі образы – ықылым заманнан бері көптеген қасиеттерімен, тотемдік қызметімен жан-жақты суреттеліп келе жатқан бейне. Яғни Көк бөрі бейнесі – түркі халықтарының әдебиетінде мәңгі өлмейтін, жалғасын таба беретін қасиетті образ. Өйткені қасқырдың өжеттігі мен қазақтың қанындағы өр мінез егіз ұғым ретінде өз мәнін жоғалтпай бүгінгі таңға дейін жетіп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Л. Н. Гумилев, Древние тюрки, М., 1967.
- 2 Н. Я. Бичурин, Собрание свидения о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I. М-Л., 1950.

3 «Оғыз-наме», А., 1986, 208 б., аударғандар: Ә.Дербісәлин, Ө.Күмісбаев, М.Жармұхамедов.

4 «Короглы». Х.Огузский. Героический эпос. М., 1976.

5 «Манас», Киргизский эпос, Великий поход, кн.Первая М., 1946.

6 «Түркі мифологиясындағы көкбөрі бейнесі», Р.Әбілхамитқызы, Астана.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК

САГНАЕВА А. Ж.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ХУДИЕВА С. Р.

PhD, ассоц. профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последнее время особый интерес представляют исследования в области фразеологии. Во фразеологических единицах и, особенно в паремиях ярко проявляется своеобразие быта, жизни, истории и культуры народа. Знание и активное владение фразеологическим богатством не только украшает речь, но и способствует лучшему пониманию менталитета народа изучаемого языка.

Структурно-семантический тип устойчивых сочетаний слов, называемых пословицами и поговорками изучает паремиология – раздел фразеологии.

Под термином «паремия» большинство современных исследователей понимает афоризмы народного происхождения, прежде всего пословицы и поговорки. Паремии обладают планом выражения и планом содержания и, следовательно, включаются в систему синтагматических и парадигматических отношений языка. Паремии образуют тематические группы, могут вступать в отношения синонимии и антонимии, кроме того, различные варианты пословиц и поговорок образуют варианты парадигмы [1].

При рассмотрении парадигматических особенностей паремий следует учитывать, что план выражения у пословиц и поговорок имеет различный характер. Пословицы всегда имеют структуру предложения, а поговорки могут быть представлены как предложениями, так и словосочетаниями. Таким образом, план выражения паремии – это структура предложения (для пословиц и некоторых поговорок) и структура словосочетания (для поговорок) [2].

Под планом содержания пословиц подразумевается смысловая структура, представляющая собой сложное взаимодействие мотивирующей основы (лексического состава) и выраженного в умозаключении прагматического смысла.

Пословица обладает и прямым и переносным планом, в отличие от поговорки, которая имеет только буквальный план значения. Однако существует немалое количество пословиц, которые выражают только прямой смысл.

С семантической точки зрения, поговорки могут быть характеризующими или оценивающими, поскольку их функциональная специфика заключается в выражении своего отношения к предшествующему контексту. Вследствие этого высказывание о предмете, ситуации, человеке может быть положительным или отрицательным. Поговорки могут быть с точки зрения семантики также междометными или модальными. Такие выражения обладают особенно высокой степенью идиоматичности.

Что касается структуры поговорок, то наряду с повествовательными и вопросительными существует множество восклицательных поговорок. Для структуры поговорок характерной особенностью является возможность интегрирования в контекст с помощью соответствующего местоимения или местоименного наречия.

Как пословицы, так и поговорки характеризуются высокой национально-культурной составляющей и относятся к коммуникативным фразеологическим единицам. Однако, как отмечает М. Р. Бакирова, Д. Ф. Каюмова пословицы и поговорки имеют ряд существенных отличий, которые могут быть сведены к следующим аспектам:

- представляют собой структурно законченные синтаксические конструкции в отличие от поговорок;
- семантика пословицы выступает обобщенной в отличие от конкретизированной семантики поговорки;
- пословица характеризуется высокой образностью, тогда как поговорка буквальна.

Этому узкому пониманию объема фразеологии противопоставляется его широкое понимание. Можно считать установленным тот факт, что фразеология (от греч. *phrasis* «выражение, оборот речи», *logos* «учение, понятие») – раздел языкознания, изучающий фразеологический состав языка в его современном состоянии и историческом развитии [3].

В толковом словаре мы находим следующее определение фразеологии: фразеология – раздел языкознания, изучающий устойчивые словосочетания [4].

В языке важна его национально-культурная семантика, отражающая особенности природы, характер экономики и общественного устройства страны, особенности быта, нравов, обычаев, опыт своих предков и историю народа, мировоззрение, нравственные нормы и эстетические идеалы. Национально-культурная семантика присутствует на всех уровнях языка, но наиболее ярко проявляется в пословицах и поговорках, которые непосредственно и прямо отражают внеязыковую действительность, называют предметы, явления и ситуации окружающего нас мира.

Семантика – это раздел лингвистики, изучающий значение единиц языка, который в качестве инструмента изучения применяет семантический анализ. Семантика представляет собой деятельность, которая заключается в разъяснении смысла человеческих высказываний. Ее цель состоит в том, чтобы выявить структуру мысли, скрытую за внешней формой языка.

Изучением происхождения пословиц и поговорок занимались многие лингвисты, ими выдвинуты различные гипотезы об их появлении и функционировании в языке [5].

По словам фольклориста – паремиолога Пермякова Г. Л., в пословицах и поговорках, как и в любом другом жанре фольклора, находит свое отражение всё, чем живет и с чем сталкивается тот или иной народ на протяжении веков. Здесь и полный набор этнографических реалий: начиная от орудий труда и кончая нарядами, и всесторонняя характеристика географической среды с её ландшафтом, климатом, животным и растительным миром; здесь и воспоминания о давно минувших событиях и выдающихся исторических личностях, отзвуки древнейших религиозных верований, истории народа и подробная картина современной организации общества.

Толковый словарь русского языка Ожегова С. И. дает следующие определения:

«Пословица – краткое народное изречение с назидательным смыслом, народный афоризм» [6].

Самое главное в пословице – умение выразить суждения о жизни в сжатой, меткой форме. В пословицах нет ничего случайного. Гоголь Н. В. прекрасно определил художественные достоинства пословицы. Он писал: «В пословицах наших видна необыкновенная

полнота народного ума, умевшего сделать все своим орудием: иронию, насмешку, наглядность, меткость живописного изображения».

«Поговорка – краткое устойчивое выражение, преимущественно образное, не составляющее, в отличие от пословицы, законченного высказывания» [6].

Жуков В. П. под пословицами понимает «краткие народные изречения, имеющие одновременно буквальный и переносный план или только переносный план и составляющие в грамматическом отношении законченные предложения».

Под поговорками он понимает «краткие народные изречения (нередко назидательного характера), имеющие только буквальный план и в грамматическом отношении представляющие собой законченное предложение: Money can be made – Деньги дело наживное».

Таким образом, Жуков В. П. видит отличительную особенность пословиц в том, что они сохраняют два плана - буквальный и переносный. Пословицы, употребляющиеся в иносказательном смысле, синтаксически нечленимы.

По мнению Жукова В. П., между пословицами и поговорками размещается обширный тип пословично-поговорочных выражений, которые сочетают в себе признаки пословиц и поговорок. Эти выражения характеризуются тем, что часть слов в их составе сближается или совпадает со словами свободного употребления, а другая часть (нередко реальные или потенциальные фразеологизмы) имеет фигуральное, переносное значение [7].

В отдельных работах по фразеологии главное отличие пословиц от поговорок усматривается в том, что пословица выражает общее суждение, а поговорка – суждение частного характера. По мнению ученых, стоящих на такой позиции, не только пословицы, но и поговорки могут иметь форму законченного предложения.

В противовес им Пермяков Г. Л. склонен придерживаться мнения, что признак грамматической завершенности всегда считался решающим или, по крайней мере, очень существенным для классификации пословичных изречений, и в первую очередь, для отделения собственно пословиц от поговорок. И хотя разные исследователи по-разному отвечают на вопрос о сущности этих изречений, все они, по его мнению, сходятся на том, что пословицы имеют вид предложения (т.е. отличаются грамматической завершенностью), а поговорки – лишь его части (т.е. грамматически

незавершенны). При этом все отмечают близость пословиц и поговорок друг к другу и зыбкость границ между ними [8].

Снегирев И. М. обращается и к анализу формы пословиц. Сопоставляя их с другими видами устойчивых словесных комплексов, исследователь называет такие особенности формы данного вида изречений, как краткость и выразительность, приобретаемые за счет использования при их создании стилистических фигур, в частности «сравнений или противоположностей» (т.е. антитез).

К числу формально-семантических особенностей пословицы Снегирев И. М. относит иносказательность: «...пословица оформляется, по большей части, в двуличной одежде иносказания, которая часто не относится ни к лицу, ни к обстоятельству, подчиняясь только своим взаимным условиям – месту и времени [9].

Наблюдения над конкретным материалом привели нас к убеждению о возможности описания пословиц и поговорок с позиции средств их номинации (обозначения типов, моделей), с точки зрения их структурно-смысловых характеристик, условий и правил функционирования. Такой комплексный подход позволит получить целостное представление о пословицах и поговорках, в которых диалектически связаны собственно языковое и внеязыковое содержание. Комплексный анализ предложений выявляет способы репрезентации смысловых единиц и особенности структурно-семантического состава близких по значению синтаксических моделей.

Какую же функцию выполняют пословицы и поговорки в речи, в чем особенность их использования?

Прежде всего, пословицы и поговорки позволяют говорящему:

- Охарактеризовать человека, предмет, явление, действие, состояние;
- Дать совет, как поступить в той или иной ситуации, чего следует остерегаться;
- Обобщить свойства людей и явлений (вот как бывает), даёт им оценку (то хорошо, а это плохо) или предписывает образ действий (следует, или не следует поступать так-то). Обязательное наличие обобщения и очень частое оценочно-предписывающее содержание образуют характерный для пословиц и поговорок назидательный смысл;
- Сообщить явления или свойства;
- Дать оценку;
- Получить предписание;

– Употреблять в совершенно конкретной ситуации, но не обозначать их отдельных элементов, а всю ситуацию связывать с какой-либо общей закономерностью, которую они, собственно, и выражают.

Пословицы и поговорки нужны нам и сегодня, они, прежде всего, украшают нашу речь. Являются живостью нашего языка, умом и начитанностью говорящего, они необходимы в нашем общении. И правильное их использование в нашей речи отражает уровень воспитанности, образованности и культуры. Пословицы и поговорки, являясь частью культуры данного народа, всегда оставались и останутся актуальными, несмотря на развитие экономики и техники, на прогресс. В любое время пословицы и поговорки будут характерной чертой данного народа, объектом внимания и исследования [10].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Байжанова Н. Р. О подходах к изучению пословиц [Текст]. Гуманитар. науки в Сибири. - 2007. - № 3. - С. 63-67
- 2 Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. Фразеология и паремиология. М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
- 3 Ярцева В.Н. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. 1998. – 685 с.
- 4 Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. 2-е изд., доп. - М.: Рус. яз., 2000. – 760 с.
- 5 Дубровин М. И. Английские и русские пословицы и поговорки, Москва: Просвещение, 1993 год; Кузьмин С.С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок, Москва: Русский язык, 1989год.
- 6 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка.
- 7 Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок/ В.П. Жуков - М.: Советская энциклопедия, 1966. - 535 с
- 8 Пермяков, Г. Л. Основы структурной паремиологии/ Г.Л. Пермяков - М.: Наука, 1988. - 235 с.
- 9 Снегирев, И. М. Русские народные пословицы и притчи./ И.М. Снегирев - М.: ЭКСМО-Пресс, 1995. - 510 с.
- 10 <http://nsportal.ru/shkola/vneklassnaya-rabota/library/2012/05/13/funktsii-poslovits-i-pogovorok-v-nashey-zhizni>

МҰХТАР ШАХАНОВ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

САҒЫНДЫҚОВА А. Б., НҰРҒАЗИНА М. Б.
студенттер, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.
ҚАДЫРОВ Ж. Т.
ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

М. Шаханов поэзиясы өз халқының тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, бүгінгі таңдағы аса ділгер, жан толқытар проблемаларға жаңа кілт таба білуімен қуантады.

Дарын танылды. Адал күш танылды. Ар-намыс танылды. Бұл ақынымыздың әрбір шығармасын оқығаннан кейін, азды-көпті ойланбай қала алмайсыз. Ой мен сезімге едәуір жүк түседі... Адамзаттың ата жауы адамның өзі екені қашаннан бері айтылып келе жатқан шындық. Мұхтар Шаханов шығармасының басты жетістігі осы мәңгілік проблемалар хақында ой жарыстыруында.

М. Шахановтың ақындығы мен ойшылдығы бір бөлек әңгіме болса, философиясы бір басқа дүние. Бізге керекті – М. Шаханов поэзиясының, яғни өлеңдерінің ой-ілімдері. Оның өзі де, ойы да әлемді шарлап кеткен. Сөйтіп барып ой түйген, содан барып, адамзат туралы толғанысқа түскен, әлемге жауар бұлттай түнеріп тұрған зұлымдықтан, апаттан құтқару үшін дабыл қаққан. Мұндай ерлік – Мұхтар Шаханов сияқты санаулылардың қолынан ғана келмек.

Біздің ойымызша, адамзаттың бүгінгі таңдағы рухани көркем ойының биігінен қарай отырып, М. Шаханов рухани-адамгершілік құндылықтар тұрғысынан сан қырлы, еліміздің таза ұлттық рухынан тыныс алған күрделі туынды – тұлпарларын әлемдік әдебиеттің үйіріне қосты. Поэзия есігін алғаш ашқанда, М. Шаханов әлі ешкім бастамаған жол іздеуге мақсат ұстанған болатын. Бұл күнде оның өз жолы бар. Оқырман қауым сол жолдың әлі де болса кеңі түсіп, ақынның алда талай татымды дүниелер беретініне сенімді.

Қоғам тіршілігін майданға теңесек, Мұхтар ең алдыңғы шепте, оқтың өтінде өлімге бас тіккен жанкешті жауынгер секілді. Бұл жолда:

«Мықты болсаң, жарқыным, ізінді сал елсізге,

Ізсіз жандар өнерде толып жатыр сенсізде» – деп, кейінірек жазған бір өлеңінде жолын қууға талап білдірген бір інісіне айтқандай, Мұхтардың талай талпынысы, еңбегі зая кетпеді».

Мұхтар шығармаларының негізгі лейтмотиві – адамдықты, адалдықты, әділдікті, тазалықты, пәктікті паш ету; ездікті, зұлымдықты әшкерелеу. Тегінде, бұл – бүкіл ақ ниетті өнер атаулының мұраты болса керек. Бірақ, Мұхтар осы жайларды ешкімге ұқсамай, өз даусымен, өз дәлелімен өрнектеуге тырысады. Мысалы:

«Өмір жайлы сан толқыдым, толғандым,
Достар, достар менен үміт үзбендер
Мені кілең адал ойлы жандардың
Қатарынан іздендер» [1, 210 б.], – дейді ақын.

Оның өлеңдері бірде осылайша жан сезімін алдыңызға бар ақиқатымен жайып салған адамның сырындай қабылданса, енді бірде жігерлендіруші күш танытып отырады:

Өзің-ақ айтшы ғаламда мынау
Жеңудің бәрі жеңіс пе?
Жігітке арман жеткізіп пе еді
Өз сорын өзі жеңбесе.
Өмірдің барлық сәтсіздіктері
Бақытсыздық емес ендеше! [1, 93 б.].

Өмірде өз қабілетінді дұрыс танып, қоғамның, халқының қажетіне жарау үшін арманды дұрыс таңдай білу керектігін уағыздай отырып, осындай қорытындыға келді.

Мұхтар Шаханов сонау поэзияға алғаш келген кезінен бастап ел тағдырын жырлаудан жалыққан жоқ «Сейхундария», «Күре тамырды іздеу», «Сенім патшалығы» секілді философиялық поэмаларында ақиқат пен жалған, сенім мен күдік, махаббат пен қызғаныш, адалдық пен арамдық, ізгілік пен қиянат, ерлік пен сатқындық секілді рухани өмір өлшемдерінен болмыс заңдарына бойлай отырып, бар жақсылықтың басы – туған анаға, туған жерге деген сүйіспеншіліктен басталатынын дәлелдейді:

«Төсінде өзім қызық күндер кешірген,
Дархан далам кетпейді бір есімнен.
Қанша үнілсем, көрінбейді жас шегі,
Сенен шырқау таулар да көп еңселі.
Даңқы сенен биіктер бар.
Солардың барлығынан артық сүйем мен сені.
Ақ қарыңа арманымды түнеткен,
Өзіңнің ғой жүрегіме гүл еккен.
Сол жүрекпен қызды сүйсе несі айып,
Сені сүйем қызды сүйген жүрекпен.

Өміріңде бір адамды беріле

Сүймегендер – сүйе алмайды сені де!» [1, 295 б.].

Мұхтар шығармаларының ерекшелігі, адамды селт еткізер тұсы – өлеңнің ішкі мазмұны, өлеңдегі ойдың тереңдігі мен көкейкестілігі. Табиғатында суреткерлік қасиеті басым болғандықтан ол ашынған жүрек, ақырған ашу, канжылаған қайғыны мезгіл, мекенсіз өлеңнің өзегіне итере салмайды, соған әкелген жағдай мен заманды, тарих пен тағдырды баяндап, тұтас бір өмір келбетін жасайды. Айтар ой, айшықты сезім кейіпкер тағдырымен, ақынның өз тағдырымен тікелей астасып жатады. «Сенім патшалығы» поэмасын оқыған адам осының куәсі болар еді:

Бірдей төзіп ыстыққа да,

Салқынға

Жер астында жатпай ма алтын көзден таса қалпында?

Қашан қазып алғанша күтетін

Шындық кейде ұқсайды сол алтынға!

Сен ақынсын өніп шыққан ертеңге

Қандай өрсі ұсынасың ертеңге?

Қандай жеміс ұсынасың ертеңге?

Ойлан, ойлан...

Әділеттің қылышы

Енді сенің желкенде,

Енді сенің желкенде! [2, 294 б.].

Ол ой маржанын бүкіл әлемнен, ал поэзияның басуларын халықтық жырдан іздейді. Мұхтардың «Жеңілген жеңімпаз хандығы Отырар дастаны немесе Шыңғысханның қателігі» атты шағын поэмасындағы қираған қаланың тағдыры бүгінгі халық тағдырымен тікелей астасып, ұрпаққа ауыр да абыройлы жауапкершілік жүктелгендей болады. Сатқындықтың құрбаны болған Отырар ойран болды. Осы кезге дейін дауасы табылмаған сатқындық туралы, адам бойындағы ең жек көрінішті қасиетті ақын осылайша өз жырына арқау етті.

Қазір адамның ақыл-парасатымен бірге нәпсісі үстемдік құрған кезең. Нәпсі қуаты бүгінгі жылтырақ «бұқаралық мәдениетті» туғызады. Адамды өлтіру, қорлау, зорлау, азаптау, міне қазіргі күннің қызықтырар басты тақырыптары. Ал, қазір жер жүзі «соғыс алаңына» (ойындар, кинофильмдер арқылы) айналды. Мұның бәрі жас ұрпақ санасына мысқалдап сіңе бермек. «Нәпсі философиясынан Рух философиясын жоғары қою адамзат мүддесіне сай екенін Мұхтар Шаханов тамаша дәлелдеп шыққан және ол Рух болмысын қорғауды

проблема етіп көтерген. Бұл биік гуманистік позиция автордың әлемдік деңгейдегі ой-санасының көрінісі».

Жалпы байқап отырсақ нені жырласа да – достықты ма, махаббатты ма, табиғатты ма – тереңнен тартып, философиялық ойға құру, күтпеген тың байламдар жасау – Мұхтар творчествосына тән бір ерекшелік.

Әуел баста Алланың рухынан жаратылған Адам өмір айналымына не үшін жіберілді. Әрине, эволюциялық жетілу жолынан өтіп, өсіп, өркендеп, пенделіктен періштелік биіктікке дейін көтеріліп, тазалап барып Ұлы Рухқа – Аллаға қайта қосылу үшін жіберілген деп түсіндіреді қазіргі заман ойшылдары. Адамзаттың эволюциялық даму жолына көз жіберетін болсақ, талай тар жол, тайғақ кешуден өтті. Мың өліп, мың тірілді.

Қазір біз компьютер, интернет дәуірінде өмір сүріп отырмыз. Шегімізге жеттік, енді Жерді қойып, Ғаламның тағдырына да жауаптымыз біз! Біз енді Мейірім мен Махаббатты төрге шығаруымыз керек. Біз сонда ғана Ұлы Мейірімге, Ұлы Махаббатқа қосыла аламыз. Онсыз түйыққа тірелеміз.

М. Шаханов «Өркениеттің адасуында» маңызды мәселені көтерген, ол – адамзаттың қазіргі адасуы. Енді оның екінші проблемасы бой көрсетпек, ол – адасқан цивилизацияны жөнге салу. Міне, осы тұста жалған пайғамбарлар, әуесқой әулиелер, дүмше саясаткерлер көптеп өсіп-өніп кетсе, сөйтіп олар жығылған үстіне жұдырық дегендей, суға батыр-батып болып тұрған жанды мүлдем батырып жіберсе не болмақ? Шаханов саға поэмасын оқығанда осындай терең ойларға ақынмен бірге сүңгі бересің, ол адамды ой тұңғиығына батыртып, санаға салмақ, ойға өріс береді.

Мұхтар Шаханов «Желтоқсан оқиғасына» орай азаматтық әрі парасаттылық көрсетті. Өзі айтқандай:

Ұлттың бағы жанар ма екен хас тұлпары, нары жоқ,

Ал, біреулер намысы жоқ, жігер, қауқар, қоры жоқ.

Кемсітпекші «желтоқсанның жалаң аяқтары» деп

Жоқ!!! Кешегі сын сағатта көкірегінде жанып от,

Тұрған олар аяз сорған қызыл беттің ары боп,

Дәуірінің тауығына шашылмаған тары боп [3, 37 б.].

Мұхтар Шаханов жайлы қандай еңбек жазылса да, «желтоқсан оқиғасы» мен ақын Мұхтар есімі аталары хақ. Халық намысы жер етілген сол жылдары Мұхтар Шаханов болмағанда күні бүгінге дейін «желтоқсанға» қатысты мәселелердің кейбірі, бәлкім, әлі де жабулы қазан күйінде қалар ма еді?

«Желтоқсан» Мұхтардың азаматтығының, парасаттылығының, нағыз халық ақыны екендігінің айшықты мезеті болғаны аян.

М. Шаханов поэзиясы тоғанға жиналған судың бөгетін ашқанда арындап ағатындай көрінеді. Мұхтардың да көкірек сарайында көптен жиналып қордаланған ой-армандары арындап жыр жолдарына құйылғанын байқаймыз.

Ақын шығармасына ойлы сөз жазған Шыңғыс Айтматов «Қазақ поэзиясында бұрын-соңды мұндай қуатты дүниені кездестірген емеспін», – деп өте жоғары бағалапты. Шыңғыс айтса айтқандай, адамзат тарихынан сыр тартқан небір тағлым аларлық жәйттер, кесек-кесек қанатты тың ойлар, батыл тұжырымдар жан-дүниенді баурап алып, асыл армандарға жетелейді. Тек өзің емес еліңнің, бүкіл адамзаттың болашағы үшін ақынмен бірге толғанасың.

Өзің де бір міндет жүктелгендей болады. Өмірден өз орныңды іздейсің. Қанша оқығанда сусының қанбайды. Қазақ поэзиясының әлемдік деңгейге көтерілгеніне мақтанғың келеді. Өлеңдерін айтпағанда алғашқы поэмасы «Танакөзбен-ақ» ол талайды тамсандырған. Бұған қарап талантты таланттың танитынына көзің жететін секілді. Мұхтар Шахановтың поэзиясының мықты бір ерекшелігі – бұрынғы дәуірлерден қалған үлгі, ғибрат әңгімелерді қазіргі заманның құбылыстарына байланыстыра айта алатындығында. Оның халыққа кең танылған поэмаларының, өлеңдерінің басқа ешбір ақынның жаратылысына ұқсамайтын тосын келбеті осы тарапта болатын. Қандай тақырыпта ой қозғамасын өлеңдерінің ішкі астарында адамға, достыққа, халыққа, Отанға деген құрмет сезімі сезіліп тұратын рухани-адамгершілік құндылықтарға толы екенін байқадық. Егемендігімізді алғанымызбен, қоғамдағы көптеген жастарымыздың ұлттық рух пен ұлттық болмысын жоғалтып бара жатқандығы бәрімізді толғандырады. Сол рухсыздық апатынан сақтануда Мұхтар Шахановтың адамгершілік құндылықтарға толы поэзиясы көмекке келетініне сеніміз мол.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Шаханов М. Эверестке шығу. – Алматы, Атамұра, 2003. – 369 б.
- 2 Шаханов М. Дәуір дастандары.– Алматы, Жазушы, 1992. – 298 б.
- 3 Шаханов М. Танакөз.– Алматы, Рауан, 1996. – 347 б.

СЛОЖНОСТИ ИДЕНТИФИКАЦИИ ФРАЗОВЫХ ГЛАГОЛОВ В ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

САДЫКОВА А. К.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ХУДИЕВА С. Р.

ассоц. профессор (доцент), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Фразовый глагол является одним из наиболее продуктивных источников вдохновения, развития и пополнения лексического состава английского языка, поскольку новые комбинации слов и выражений образуются за счет присоединения частиц и послелогов, тем самым давая жизнь новому понятию. В современном английском языке насчитывается более двенадцати тысяч фразовых глаголов, и наблюдается тенденция к увеличению их количества. Об этом свидетельствуют словари, лингвистические исследования, посвященные фразовым глаголам и их употреблению: L. Smith, 1948; D. Bolinger, 1971; K. Stroka, 1972; M. П. Ивашкин, 1973; J. Povey, 1990; Г. Э. Белая, 1995 и другие.

Хотя считается, что фразовые глаголы в основном используются в неформальном контексте и живом общении, тем не менее, стоит отметить, что в современном языке они все чаще встречаются и в деловых текстах. Многие из фразовых глаголов стали неотъемлемой частью языка газет, юриспруденции [1].

Глаголы можно разделить на основные виды:

Предложные глаголы: глагол + предлог

Все предложные глаголы имеют дополнение, так как после предлога всегда следует объект (существительное или местоимение).

Например: to look after smb. / ухаживать за (кем-либо), заботиться о (ком-либо)

He is looking after the dog / Он ухаживает за собакой.

Предложные глаголы не могут быть разделены. Это значит, что мы не можем поместить дополнение между его двумя частями.

Например: Who is looking after the baby? / Кто присматривает за ребенком? (верно)

Who is looking the baby after? (неверно)

Фразовые глаголы: глагол + наречие (послелог/частица)

Например: I have always got on well with Henry / Я всегда ладил с Генри.

Данное сочетание является идиоматическим: его значение нельзя вывести из значений глагола и соответствующей частицы (предлога).

Иначе еще эти частицы называют послелогоми. Наиболее распространенными послелогоми, входящими в состав фразовых глаголов, являются слова about, across, along, around, away, back, by, down, forward, in, off, on, out, over, through, under, up.

Таким образом, частица, являющаяся частью фразового глагола, может совпадать по форме как с наречием (например, out), так и с предлогом (например, in). В отличие от «настоящих» предлогов, частицы, похожие на предлог, обычно ударны (то есть на них падает логическое ударение).

Например: I put ON my coat / Я надел пальто.

Здесь частица on ударна, а put on - является фразовым глаголом со значением «надевать».

He put the pen on the box / Он положил ручку на коробку.

Здесь on – безударный предлог в составе предложной группы on the table – обстоятельства, относящегося к глаголу to put в значении «класть».

Иногда фразовый глагол включает дополнение. В таком случае обычно возможно употребление частицы не только непосредственно после глагола, но и после дополнения (особенно в вопросительных и отрицательных предложениях).

Например: I turned off the music. или I turned the music off / Я выключил музыку.

Why don't you throw away these boxes? или Why don't you throw these boxes away? / Почему ты не выбрасываешь эти коробки?

Иногда дополнением фразового глагола является местоимение it / them / me / you / him / her / us. В таком случае местоимение ставится перед частицей:

Например: I got the application form, so now I just need to fill it in / Я получил форму заявки, поэтому теперь мне нужно только заполнить ее.

The baby is asleep. Do not wake him up! / Ребенок заснул. Не разбуди его!

По внешнему виду, да и по значению, это те же самые предлоги. Но поскольку за предлогом обязательно должно следовать существительное или местоимение, то их называют наречиями.

Фразово-предложные глаголы: глагол + наречие и предлог

Такие глаголы заканчиваются предлогом, за ними всегда следует прямое дополнение. Как и предложные глаголы, они не могут разделяться (точнее изредка могут, исключения всегда встречаются).

Например: put up with something / терпеть, мириться, примириться с (чем-либо).

I won't put up with your attitude / Я не примирюсь с твоим отношением [2].

Изучим набор структурных и семантических критериев, на основе которых можно было бы дифференцировать сочетания глаголов с частицами, являющиеся фразовыми, от сходных с ними по составу сочетаний глаголов с предлогами, а также свободных словосочетаний, например, глагола и наречия.

Приведем 3 правила идентификации предлога, следующего за глаголом, предлагаемые авторами книг по грамматике английского языка М. Celce-Murcia и D. Larsen-Freeman (1983) или S. Greenbaum & R. Quirk (1990).

Правило 1: Wh- question Rule

Слово, следующее за глаголом, является предлогом, если его можно поставить перед вопросительным словом Wh-вопроса.

Например: I come from Atlanta / Я из Атланты.

В данном предложении «from» является предлогом, поскольку следующий вопрос звучит приемлемо, хотя и формально:

From where do you come? / Откуда ты?

Правило 2: Relative Clause Fronting Rule (Правило относительного придаточного предложения)

Слово, следующее за глаголом, является предлогом, если его можно поставить перед относительным придаточным предложением.

Например: They learned about water skiing / Они овладевали навыками катания на водных лыжах.

Water skiing, about which they learned, is not as easy as it looks / Катание на водных лыжах, которому они учились, не такое легкое, как это кажется на первый взгляд.

Авторы отмечают, что, хотя данное предложение звучит несколько «тяжело», грамматически оно правильно.

Правило 3: The Insert Adverb Rule (Правило вставки наречия)

Рассматриваемое сочетание является сочетанием глагола с предлогом, если между ними можно вставить наречие.

Например: My wife argued with the waiter / Моя жена спорила с официантом.

My wife argued endlessly with the waiter / Моя жена без конца спорила с официантом [3].

К разделяемым обычно относятся переходные глаголы с прямыми дополнениями. В этой ситуации можно разделять глагол с частицей и между ними употреблять дополнение.

Например: He switched on the light = He switched the light (it) on / Он включил свет.

Would you like to look through this list? = Would you like to look this list (it) through? / Не хотели бы Вы просмотреть этот список?

Как видно из примеров, дополнения иногда можно заменять местоимениями, чтобы избежать повторения. Если прямым дополнением у переходного фразового глагола изначально является местоимение, то в таких случаях, оно всегда ставится между глаголом и предлогом, т.е. такой фразовый глагол обязательно разделяют.

Например: They turned us down / Они отказали нам (верно)

They turned down us (неверно)

К категории неразделяемых фразовых глаголов обычно относятся все непереходные, т.е. глаголы без прямого дополнения, и некоторые переходные глаголы.

Например: The prices are going up / Цены повышаются (неразделяемый)

She will go away on Friday Она уедет в пятницу. (неразделяемый)

Фразовые глаголы, состоящие из трёх частей, также не разделяются:

Например: Be careful! Your bag can fall down on someone / Будь осторожен! Твоя сумка может упасть на кого-нибудь [4].

Приведем примеры фразовых глаголов (см. Таблица 1).

Рассмотрим первый пример. При попытке применения правил идентификации предлога они оказались неприменимы. Данный глагол переходный, следовательно, неразделяемый.

Глагол «to carry out» неразделяемый. Он представляет собой конструкцию глагол+частица (послелог/наречие), так как мы не можем доказать наличие предлога.

Глагол «to enter into» - предложный, он представляет собой сочетание глагола и предлога. Для убедительности изменим структуру предложения:

Сравните:

Such amendments shall enter into force for all States Parties six months after their adoption by the Assembly or, as the case may be, by the Conference.

It is necessary to enter such amendments into force for all States Parties six months after their adoption by the Assembly or, as the case may be, by the Conference.

Таким образом, данный глагол разделяем.

Глагол «to hold on» представляет собой конструкцию глагол + частица (послелог / наречие), так как ни одно из правил идентификации предлога не применимо. Следовательно, глагол неразделяем.

Глагол «to arise out of» является фразово-предложным. Он неразделяемый, так как состоит из трёх частей: глагола, послелога и предлога.

Таблица 1 – Примеры употребления предложных и фразовых глаголов в предложениях юридического характера

№	Глагол	Значение	Пример
1	to comply with (фразовый глагол)	подчиняться	The Court may sanction persons present before it who commit misconduct, including disruption of its proceedings or deliberate refusal to comply with its directions, by administrative measures other than imprisonment.
2	to carry out (фразовый глагол)	выполнять, осуществлять	Activities of foreign religious associations in the territory of the Republic as well as appointment of heads of religious associations in the Republic by foreign religious centers are carried out in coordination with the respective state bodies of the Republic.
3	to enter into (предложный глагол)	вступать, заключать	Such amendments shall enter into force for all States Parties six months after their adoption by the Assembly or, as the case may be, by the Conference.
4	to hold on (фразовый глагол)	проводить	Regular elections of the President of the Republic are held on the first Sunday of December and cannot coincide with the election of a new Parliament of the Republic.
5	to arise out of (фразово-предложный глагол)	возникать на основании чего-либо	Where applicable, to prevent the person from continuing with the related crime which is within the jurisdiction of the Court and which arises out of the same circumstances.

В данной статье проведен качественный анализ фразовых глаголов в юридических текстах на английском языке. С целью демонстрации разнообразия их структур и принципа разделяемости-неразделяемости приводятся отдельные примеры.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Степанова И. Б. Фразовые глаголы в английском языке делового общения
- 2 Ильиш Б. А. Современный английский язык/ Б. А. Ильиш–Л. : 1980.– 94с.
- 3 Кузнецова А.С. Глаголы с адвербиальным послелогом *up* в современном английском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.04. / А.С. Кузнецова– Донецк: 1988. – 198 с.
- 4 Угарова Е.В. Фразовые глаголы английского языка. Краткий справочник/ Е.В. Угарова– М.: 2011.– 138 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ПРОФИЛЯ

САМАТ М. М.

студент, медицинский высший колледж, г. Павлодар

МУСИНА Ж. А., АЙТБАЕВА К. Ж.

научный руководители

Наша страна продолжает курс модернизации, о чем говорит в своем послании от 31 января 2017 года Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев, в котором одним из путей к глобальной конкурентоспособности Лидер Нации отражает в вопросах поэтапного перехода на трехязычное образование.

«Казахский язык сохранит свою доминирующую позицию. Больше внимание будет уделяться его дальнейшему развитию. Вместе с тем сегодня английский язык является языком новых технологий, новых производств, новой экономики. В настоящее время 90 % информации создается в мире на английском языке. Каждые два года ее объем увеличивается в два раза. Без овладения английским языком Казахстан не достигнет общенационального прогресса.

Начиная с 2019 года обучение по некоторым предметам в 10–11-х классах будет проходить на английском языке. Необходимо тщательно рассмотреть этот вопрос и принять по нему разумное решение» – говорит Президент.

Благодаря заботе нашего государства о подрастающем поколении программа обучения английскому языку является обязательной для всех средних общеобразовательных школ, начиная с первого класса. В настоящее время в нашей стране реализуется

программа развития образования, в которой предусмотрена трехязычная система обучения - казахский, английский, русский. На сегодняшний день английский это язык международного общения. Любопытнее то, что любой школьник из Казахстана в любой точке мира будет чувствовать себя уверенно.

Ведь во многих странах мира английский язык является национальным официальным языком, иной раз наряду с другими языками: Канада, Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Новая Зеландия, Австралия, Ирландия, Индия, Мальта, ЮАР, Сингапур, Сейшелы, многие страны Африки и так далее.

Чтобы осознать роль английского языка в современном мире, в первую очередь, необходимо знать историю его создания. Создатель наиболее популярного и востребованного Оксфордского словаря выделил 5 основных событий, которые повлияли на формирование языка. Ни для кого не секрет, что выяснить точно, как образовался язык, почти невозможно. Известно, что германские захватчики приехали и обосновались в Великобритании в 5 веке нашей эры. Они говорили на германском праязыке. Специалисты имеют малое количество информации о данном периоде. Это связано с тем, что не были найдены письменные архивы и документы того времени. Образование диалектов подтверждается источниками 7-9 века. Все они относятся к языку, который Альфред Великий в 9 веке назвал английским. Некоторые специалисты считают, что на развитие английского языка повлиял кельтский. С середины 9 века в Великобритании осели норвежские захватчики. Считается, что речь скандинавов достаточно сильно повлияла на развитие английского языка. В течение нескольких столетий после Норманнского завоевания в английском языке произошли весомые изменения. С начала семнадцатого века влияние английского языка ощущалось во всем мире. Со временем его начали использовать люди с разных стран.

Примеры повсеместного использования языка вы найдете всюду. Любая вещь, купленная для домашнего обихода, будь то бытовая техника или мыло моющее средство - в инструкции по применению страна-изготовитель обязательно отражает информацию о товаре на английском языке. Всемирная паутина и социальные сети в ней испещрены словами на английском языке. Слоганы торговых марок и мировых брендов на английском языке мы знаем наизусть (Nike – justdoit.). В современном русском языке некоторые слова заменены английскими: «makeup», «look», «fitness», «grill», «boss», «office».

Знакомые английские слова встречаются на каждом шагу. Зайдем, к примеру, в продовольственный магазин. Такие слова, как milk, salt, bacon, конечно же, в переводе не нуждаются.

Например:

Address Final Kiosk Product Vitamin
Balcony Garage Lamp Radio Wine
Hospital Margarine Sport Xerox Doctor
Idea Nylon Television Yacht Express
Ocean University Zebra Class Jeans [1]

Мы, привели по одному слову на каждую букву английского алфавита, а их на некоторые буквы - по несколько сот. Оба эти языка принадлежат к индоевропейской семье языков. Поэтому во многих словах обоих языков встречаются корни из их общего древнего праязыка. Эти слова не были заимствованы, они изначально общие. Нередко приходится удивляться тому, какие «исконно русские» слова встречаются также и в английском.

Например:

be – быть,
nose – нос,
goose – гусь,
eat – есть,
brow – бровь,
crook – крюк,
beat – бить,
cheek – щека,
widow – вдова,
talk – толковать,
beard – борода,
stream – стремнина,
grab – грабить,
deal – дело,
pastor – пастух, пастор,
three – три,
dale – доль, долина,
stall – стойло.

А также названия ближайших родственников: son – сын, brother – брат, sister – сестра, mother – мать, daughter – дочь [2].

Да и сложно переоценить значение английского языка, а вернее его знание для нас - современной молодежи. Как сказал

Ф-М. Вольтер: «Знать несколько языков – значит иметь несколько ключей к одному замку».

Безусловно, английский язык стоит изучать, чтобы иметь возможность путешествовать и лучше проникать в культуру и обычаи других народов и стран,

Владение английским языком становится нормой для научно-технической интеллигенции большинства развитых стран. Он является основным средством общения при контактах иностранных туристов с обслуживающим персоналом на всех континентах. Полагают, что в настоящее время около 1 миллиарда людей, то есть 1/5 населения нашей планеты, в той или иной степени владеют английским языком.

В наше время английский язык играет чрезвычайно важную роль в таких сферах человеческой деятельности, как наука, техника, экономика, торговля, спорт, туризм. Когда шведские, немецкие или даже японские учёные хотят сообщить своим иностранным коллегам о своих открытиях или поделиться интересными результатами, они публикуют научные статьи в журналах, выходящих на английском языке. Этот язык стал международным языком в авиации и судоходстве. Почти 80 % всех данных, закладываемых в современные компьютеры, представлены на английском языке. Английский язык выступает в качестве рабочего языка абсолютного большинства международных научных, технических политических и профессиональных международных конференций, симпозиумов и семинаров.

Знание английского языка открывает массу возможностей для нас – студентов медицинских учебных заведений, таких как:

- возможность читать зарубежную медицинскую периодику и научные издания. Английский – это международный язык науки, а зарубежные издания обладают куда более новой информацией еще и потому, что самая современная научно-исследовательская база, постоянно обновляемая, находится именно в зарубежных странах;
- знание языка дает возможность продолжить свое обучение за рубежом, в наиболее передовых институтах. Кроме того, это дает возможность стажироваться в ведущих клиниках мира;
- возможность наравне с другими врачами участвовать в международных съездах, конференциях, командировках. Это бесценный опыт, который можно почерпнуть друг у друга, повышая свой профессиональный уровень;

– жнациональной основе, совместной работе, научно-исследовательской работе. Кроме этого, это реальная возможность работать (лечить) с иностранными пациентами;

– и всевременные диагностические аппараты имеют инструкцию и подписаны начиная с кнопки включить и заканчивая с кнопки выключить подписываются на английском языке. Все методические пособия нового образца, скелеты, муляжи, плакаты все на английском языке. Новейшие медицинские исследования, конференции ведущих специалистов, все современные медицинские материалы доступны всему миру именно на английском языке. На данный момент этот язык является языком инноваций, спутником прогресса и квалификации.

В конце концов, знание иностранного языка, особенно английского, – это просто престижно и лишний раз свидетельствует о вашем образовательном и интеллектуальном уровне.

Для поддержания и развития навыков владения данным языком необходимо применение его на практике, что для нашего региона осложнено отсутствием инфраструктуры туризма и редким количеством носителей языка. В качестве «тренажера» по практикованию знания английского можно рассмотреть вариант открытия кафе, в котором весь персонал будет общаться с посетителями только на английском языке и обязательным условием пребывания в нем будет общение только на данном языке. Меню и музыка будет только на английском языке. Это позволит создать искусственную среду для молодежи. Можно предусмотреть демонстрацию фильмов на языке оригинала, а также трансляцию англоязычных каналов [3].

Итак, знание английского языка дает нам преимущество во многих сферах нашей жизни. Один из самых распространенных языков в мире, а так же один из самых простых европейских языков. Знания английского языка в современном мире является своеобразным окном в мир, владея которым мы можем достичь поставленных целей с помощью новых возможностей.

Список использованной литературы

Иностранные языки в школе «Лексика английского языка» № 1 (07) январь и февраль 2004.

Английский язык в школе «Вовлечение учащихся школ английскому языку» № 1, 2011.

Методика обучения иностранного языка «Как повысить интерес к изучению английского языка» № 6 (20) 2007.

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ БІЛІМДЕРІН КЕҢЕЙТІП, ТІЛДЕРІН БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ

САНСЫЗБАЙ С. Т.

студент, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі, Павлодар к.

Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» – деп айтқандай баланың өмірінде ойын ерекше орын алды. Ойын мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуына ықпал ететін тәрбие құралы. Балалар ойын арқылы тез тіл табысып, жақсы ұғысады, бірінен-бірі ептілікті үйренеді. Халқымыз ойындарға тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі деп қарамай олардың мінез-құлқының қалыптасу құралы деп те ерекше бағалаған. Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен, табиғатпен, қоғамдық құбылыстармен, адамдардың еңбегімен, қарым-қатынастарымен танысады [1, 120 б.].

Ойын мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының дамуына игі ықпал ететін жетекші, басты құбылыстардың бірі деуге болады. Бала ойын арқылы өзінің күш жігерін жаттықтырады, қоршаған ортамен құбылыстардың ақиқат сырын ұғынып еңбек дағдысына үйрене бастайды [1, 120 б.].

Балалар ойынында кейде өлең тақпақтар жиі кездеседі. Ол өлең тақпақтардың негізгі мақсаты тапқырлыққа, өз бетімен іскетлікке, қысылған жерде дұрыс шешім қабылдауға тәрбиелейді. Ойын баланың көңілін өсіріп, бойын сергітіп қана қоймай оның өмір құбылыстары жайлы таным түсініктеріне де әсер етеді. Балалар ойын арқылы тез тіл табысып, жақсы ұғысады, бірінен бірі ептілікке үйренеді. Ойын мен еңбектің бір-біріне ұқсас сипаттары көп сондықтан, педагог ғалымдар «Жақсы ойын жақсы жұмыс сияқты да, жаман ойын жаман жұмыс сияқты» деп қарап бұлардың арасында айырма шамалы деген түйіндеме жасайды. Баланың қуанышымен ренішінде ойын кезінде айқын көрінеді [1, 121 б.].

Ойын – дегеніміз не Ойын дегеніміз – халықтың баланы әдептілікке, сауаттылыққа баулитын құралдың бірі. Ойын үстінде бала өзін еркін ұстайды, ал еркіндік дегеніміз барлық дамудың баспалдағы. Әрі ойын баланың болашақ өміріне есік ашып, оның іздемаздық тапқырлық қабілеттерін оятады, яғни ойын бар өнердің бастауы. Ойынның түрлері өте көп. Мысалы: рөлдік ойындар, денешынықтыру ойындары, сюжеттік ойындар, дидактикалық

ойын. Соның ішінде маңыздысы дидактикалық ойын. Бұл ойынның пайдасы – баланың ой өрісінің қалыптасуын, дамуын мақсат етіп қояды. Сойдай-ақ балалардың адамгершілік сезімін оятуға, адамдармен дұрыс қарым-қатынаас жасау, еңбек адамдарына, басқа ұлт өкілдеріне, достық, туған жеріне сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеуге көңіл бөлінеді. Дидактикалық ойындар арнайы мақсатты көздейді және нақты міндеттерді шешеді. Ойынның міндетті баланың қызығушылығын оятып, белсенділігін арттыру мақсатында іріктеліп алынатын нақты мазмұнмен анықталады [2].

Ойын – бала білімін берік меңгерту құралы Ойын – маңызды іс. Егер біз ойынды тек көңіл көтеру үшін немесе дем алу ретінде пайдалансақ, одан ешқандай пайда болмайды. Қандай ойын болса да, ол негізгі мақсатқа жұмысалуы керек, өйткені ойын баланы дамытады. Ойын адам жолын ынтымақтығымен бірге, оның бойындағы көптеген қасиеттерді ұштап, білім дәнін бойға білдіртпей дарытады. Ойындардың қай-қайсысы болса да баладан төзімділікті, тапқырлықты, ізденімаздылықты, шеберлікті, т.б. толып жатқан қасиеттерді талап етеді. Қызығу-танымдық іс-әрекеттің қозғаушы күші Баланың қызығуы жәрдемімен оқып үйрену барысында қабілеті ашылып, дарыны ұшталады, өз күшіне, мүмкіншілігіне сенімі артады, кісілігі қалыптасып, дара тұлғалық сипаттарға ие болады. Танымды қызығу оқыту мен тәрбиелеу нәтижесінде қалыптасады. Педагогикалық әдебиеттерде оны қалыптастырудың үш жағдайы туралы жиі айтылады [2].

Біріншісі – оқытудың мазмұны мұндағы балаларды қызықтыратын мазмұнының берілу түрі, жаңалығы, ғылыммен техниканың соңғы табыстары тандандыратын тарихи деректер, білімінің ғылыми іс жүзінде қолданылуға бұрыннан білетін мағлұматтың жаңа қырының ашылуы [2].

Екіншісі – балалардың таным әрекетін ұйымдастыру формалары, құралдарын және әдістерін жетілдіру. Бұған жататындар: сабақтың дәстүрлі емес түрлерін өткізу, оларды қолданылатын техникалық және көрнекі құралдардың тиімділігін арттыру, танымдық ойындар ұйымдастыру, проблемалық және интегративті ұстанымдарды жүзеге асыру, пәнаралық және пәнішілік байланыстарды тудыру, ғылымның өмірмен, өндіріспен, техника және экологиямен байланысын ашып көрсету, балалардың өздігінен істейтін жұмыстарын және өздігінен білім алуды тиімді ұйымдастыру, шығармашылық және зерттеу жұмыстарын белсенді

қалыптастыру, білімтексеру мен бағалаудың алуан түрлерін ұтымды пайдалану арқылы оқытудағы кері байланысты жетілдіру [2].

Үшінші – тәрбиеші мен бала, бала мен бала арасындағы қарым-қатнас сыйластық, ізеттілік орнатып, жүрек жылуының болуын қамтамасыз ету. Бала өзі ұнатпайтын тәрбиешінің пәнінен ешқашан қызықпайды. Балалар өзара сыйласа алмайтын, тәртіп жиі бұзылатын сабақтардан тезірек құтылуға тырысады.

Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұны неғұрлым сәйкес алынса, соғұрлым оның танымдық, тәрбиелік маңызы да арта түседі. Оны тиімді пайдалану сабақтың әсерлігін тартымдылығын күшейтеді, балалардың сабаққа ынтасы мен қызығушылығын арттырады. Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздың қолында. Адам уақытпен бірге адымдайды, уақытпен бірге өмір сүреді. Білім туралы заңда тәрбиешілер бас қосуларында сапалы білім, саналы азамат өсіру туралы талай пікірлер айтылады. Болашақ еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі балалар. Біз оларды қалай тәрбиелесек ертеңгі Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан да тәрбиешіге жүктелер міндет жүгі өте ауыр. Шәкірттерінің ертеңін ойламаған ұстаз еліміздің болашағына жаны ауырмағаны. Ісіне берілген жаңалықты жатсынбай, ұлттық қасиеттеріміздің асылдарын асқақтата отырып, оқушының жанына нұр құя білу ұстаз парызы деп ойлаймын [2].

Дидактикалық ойындар белгілі бір мақсатты көздеуді және ол мақсаттардың орындалуын тәрбиеші қадағалау керек. Әр бір дидактикалық ойынның өзінің көздеген тақырыбы, мақсаты, шарты болады. Тәрбиеші осы дидактикалық ойынды ойнатқанда мазмұнына сәйкес тандап алу керек. Оларды тиімді, ұтымды пайдаланғанда ғана тәрбиеші балалардың ойынға деген қызығушылық сезімін оятады, белсенділігін, ынтасын арттырады. Сонымен қатар дидактикалық ойындар көзге тартымды, әсем, баланы қызықтатыратындай болу керек. Балаларға дидактикалық құралдарды қолданбас бұрын көркем сөздер және алдын ала жұмыс жүргізу қажет [3, 30 б.].

Дидактикалық ойындар үш топқа бөлінеді:

Заттық дидактикалық ойындар – дидактикалық ойыншықтармен және түрлі ойын материалдарымен ұйымдастырылады.

Үстел үстінде ойналатын дидактикалық ойындар.

Сөздік дидактикалық ойындар.

Сөздік дидактикалық ойындарды ойнау арқылы балалардың ақыл-ойы дамиды, сөздік қорлары молайды, жүйелі байланыстыра

сөйлеуі қалыптасады, сол жаңа сөздерді күнделікті өмірде қолдануға дағдыланады. Дидактикалық ойынды ойнау арқылы бала шыдамдылыққа, ұстамдылыққа тәртіпке үйренеді, достарына деген қарым-қатынаса дамып, берілген бағдарламаға сай талаптарды орындауға белсенділігі артады. Тәжірибе көрсеткендей сөздік дидактикалық ойынды тіл дамыту сабағында қолданудың маңызы зор. Бұл дидактикалық ойындарға баланың тілі ғана дамып қоймай, сонымен бірге өзін қоршаған ортаны танып білуіне салыстыру жіктеуге, өзін-өзі бағалауға көмектеседі. Монодогтық және диалогтық сөйлеуге арналған дидактикалық ойындардың шарты баланы ойлануға, қиялдауға, шығармашылығы дамуына себебін тигізіп қана қоймай, баланың өз ойынан бір жаңа ойын ойлап табуына түрткі болады. Жалпылауыш және жеке ұғымдарын қалыптастыруға мынандай дидактикалық ойындарды ойнату қолайлы: «Ілгішке қажетті киімдерді іл», «Жалпы қалай аталады», «Бір-бірден атап бер» және тағы басқа ойындар [3, 30 б.].

Дидактикалық ойынды ойнау арқылы баларды антоним, синоним сөздерін қолдануды үйренеді. Мысалы: антоним сөздерді үйренуде тәрбиеші бір сөз айтады, ал бала тез ойланып сол сөздің қарама мағынасын айту керек немесе сурет арқылы да болады. Дидактикалық ойын арқылы баланың сөздік қоры ғана емес, ойлау, есте сақтау, зейін қабілеттері дамиды жүйелі сөйлеулері қалыптасады. Мен өз іс тәжірибемде балалармен тілдік дидактикалық сөздік жұмысын жүргізе отырып, оларды айнасындағы заттармен таныстырып, атын атай білуге, қасиеті мен сапасын, түр-түсін және пішінін ажырата білуге, өмірдегі, қоршаған ортадағы түрлі құбылыстар жайындағы ұғым, түсініктерін дамыта отырып, белсенді түрде тілдік қарым-қатынас жасай білуге үйретудемін [3, 31 б.].

Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінде бекіту, сабақта меңгерген материал туралы түсінігін кеңейту, баланың шығармашылығы дамыту, тіл байлығын молайту үшін, тіл дамыту сабақтарында дидактикалық ойындарды пайдаланамын, ойындарды сабақтың тақырыбына, мақсатына сай таңдап аламын. Сабақтың қызықты, тартымды өтуі үшін дидактикалық ойындарды дұрыс пайдалану керек [4, 45 б.].

Балабақшадағы оқыту – тәрбиелеу жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын молайту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті өмірде еркін қолдану, одан әрі күнделікті іс-әрекет кезіндегі тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән беремін. Мектеп жасына дейінгі

кезеңдегі балалармен сөздік жұмысын жүргізу ісі – тіл дамытудың негізгі бір міндеттері деп есептеймін. Өз сөзіммен тұжырымдай келе осы аталған міндеттерді тәрбиеші үнемі сөздік жұмысын жүргізуде басшылыққа алып отыруы тиіс. Балалардың сөздік қорын молайтуда ойын-баланың шын тіршілігі. Ойын арқылы бала айналасындағы нәрседен өзіне қызықтысына ықыласы ауып, таңдап алады. Баланың бір ерекше қасиеті сөйлеуден еш жалықпайды. Ойын бала тілінің дамуына ықпалын тигізіп, таным белсенділігінің дамуына жол ашады. Қай бала болмасын ойынмен өседі, өйткені бала табиғатының өзі тек ойынмен байланысты. Ойын үстінде бала еш нәрсеге тәуелсіз. Ол өзін еркін ұстайды. Ал еркіндік дегеніміз барлық дамудың баспалдағы, бәрін білуге деген талпынысы мен құлшынысы. Баланың білуге деген құштарлығы, сөйлеуі ойын үстінде қалыптасады. Халық даналығында «Ойнай озған, өмірде де озады» деген аталы сөздер сырына жүгінсек, мектепке дейінгі жастағы баланың ойынға деген құлқы, қарым-қатынасы, мінез-құлқы көріністері олар өсіп-есейгенде де жалғасын береді деп санаймын.

Міне сондықтан да оқу-тәрбие үрдісінде әр түрлі ойындар арқылы баланы жан-жақты дамыту ісіне ерекше көңіл бөлемін және бұл менің ең негізгі алдыма қойған мәселем [4, 45 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы. Алматы. Мектеп, – 1986. – 120-121 бб.
- 2 2076-mektepke-deyng-balalardy-oyun-aryly-tanyndy-reketn-damytu.html
- 3 Жұмабекова Ф.Н., Жұматаева А.Д. Мектепке дейінгі педагогика. Л.Н. Гумилев атындағы кітапхана. Астана. – 2007. – 30-31 бб.
- 4 Бөбектерге байғазы. (хрестоматикалық жинақ). – Алматы: Шартапап. – 2000. – 45 б.

ҰЛТТЫҚ БҮТІНДІГІМІЗ БЕН БІРЕГЕЙЛІГІМІЗДІ САҚТАЙЫҚ

САТТАРОВ К.

студент, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, Тараз қ.

АБДЫҚАДРОВА Т. Р.

п.ғ.д., профессор, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, Тараз қ.

Елін сүйген әрбір ұлт, ұрпақ халқының әрбір қасиетін, салт-дәстүрін, табиғи мінез-болмысын, қасиетін қадірлеп өскені жөн. Айталық, қазақтың рухани дүниесі, әдебиеті, өнері, мәдениеті, тарихы бай халық. Қазақ – солардың бәрін жазу-сызуы болмаса да жадында сақтап, бүгінгі ұрпаққа сол қалпында жеткізген ұлы халық.

Үш жүз жыл бойы бодандық зардабын тартып, XX ғасырдың соңында ғана дербес мемлекет болған халқымыз өзге өркениетті елдердің әлдеқашан өтіп кеткен даму жолына енді ғана түсуде. Құқықтық мемлекет құру, қоғамдық өмірді демократияландыру, жалпыхалықтық келісім мен ынтымақ, Қазақстан Республикасының әлемдік қауымдастықтың лайықты, толық мүшесі болып енуі, әрбір азаматтың жоғары экономикалық деңгейге көтерілуі, өз өмірін мазмұнды өткізетін деңгейге жету міндеттері мен даму жолдары алдымызда тұр. Осы даму жолынан қалай қиналмай өтіп кетуге болады? Ұлттық бүтіндігіміз бен бірегейлігімізді, ұлттық болмысымызды, бәсекеде білімі мен білігі жағынан дамыған мемлекеттердегі замандастарынан кем түспейтін жаңа тұрпаттағы ұлттық тұлғаларымызды қалай қалыптастырамыз? Міне, осындай сұрақтар мен өзекті мәселелер көп-ақ. Бұл мәселелердің шешуінің бір ұшы білімді, мәдениетті, ұлтын сүйетін, оның өсіп-өркендеу жолында адал еңбек ететін, ұлттың рухани мұрасынан сусындаған ұлттық тұлғалары болатындығы анық. Аристотельден Абайға дейінгі және олардан кейінгі дүние жүзі ойшылдарының еңбектерін бірнеше рет парақтап шықсақ та тірелетініміз – адам мәселесі. Оның өзін-өзі тануға, ғаламдағы орнын анықтауға, бір-бірімен қарым-қатынасын реттеуге арналады. Себебі дүниедегі барлық қарсылық та, жамандық та онымен байланысты. Кез-келген қоғамның өсуі де, өшуі де адам қолынан жасалып келеді. Болашақтың жарқын болуы үшін адамдардың психологиясын, сана сезімін, мінез-құлқын, дүниетанымын, бағыт-бағдарын өзгертуден бастау керектігіне тоқталып, амалын іздеп шарқ ұруда. Адамды рухани құндылықтар негізінде жетілдіру қоғамды төте жолмен жетілдірудің бірден-бір жолы екендігі ертеден анықталған

ақиқат. Осыған орай мынандай мәселелер туындайды. Ұлттық рухани құндылықтарымыздың қатарына нені жатқызамыз? Ұлттық діліміздің өзге отандастарымызды еліктіретін, сөйтіп бірегей халық болып ұйысуға жәрдемдесетін қандай қадір-қасиеті бар? Мінез-құлқымыздағы жағымсыз әрекеттер қайсы? – деген сұрақтарға философ Ә. Нысанбаев былай деп жауап береді: «Біріншіден, қазақ халқы-табиғатынан қиналғанға қол ұшын беруге даяр тұратын, ізгілікке жаны құмар гуманист халық; екіншіден, ізеттілік яғни, үлкенді сыйлау, кішінің көңіліне қаяу салмау – атадан балаға келе жатқан асыл қасиеттеріміздің бірі дейді; үшіншіден, қоғамның кішкентай ұясы түріндегі отбасындағы ынтымақ-аға ұрпақ пен жас ұрпақ арасындағы келісім. Ата-ананы, аруақтарды құрметтеу, жақындарының арына кір жұқтырмау; төртіншіден, досқа, ағайынға, ұлтқа адалдық; бесіншіден, қазақ еркіндікті, әсіресе ой еркіндігін, жеке басының бостандығын, ешкімге бағынышсыздықты жоғары қоятын халық», – деп көрсетеді өзінің «Адам және ашық қоғам» атты еңбегінде [1, 82]. Ары қарай ол өз пікірінде бізде жаңа экономикалық элитаның яғни рухани-мәдени элитаның да қалыптастып келе жатқандығын, олардың тек ұлттық тілі мен дінінен ажырамай дәстүрлі-мәдениетіміздің үрдісінде жетілуіне терең тоқталады. Сұңғыла ақылмен кез-келген қоғамның ілгері дамуына ықпал ететін, парасат иелерінің қалыптасуын үлкен мәселе етіп көтереді. Сол парасатты адамның (бізше ұлттық тұлға) өз ойын еркін білдіруіне немесе бұл ойдың дер кезінде ықпалды күшке айналуына мүмкіндік беретін әлеуметтік алғышарттарды (демократиялық бостандықтардың, материалдық тәуелсіздіктің, сындарлы пікірді түсініп, қабылдауға әзір әлеуметтік ортаның т.б.) екінші мәселе етіп қояды. Дәстүрлі қазақ қоғамында өз халқының ағымдағы хал-жағдайын ақыл таразысынан өткізіп, болашағын болжап, ілгері даму бағытына ықпалы мол болған ұлы тұлғаларына тоқталып өтеді. Ондай тұлғалардың қатарына – Қорқыт пен Тоныкөктен бастап салыстырмалы түрде, күні кешегі Бұқар мен Абайдың аралығында талай дана бабаларымыздың туған халқының сол кездегі жағдайын, болашақ тағдырын ойлап тебіреніп өткендігін сөз етеді, әрі бұл игі қасиеттердің ұрпағына үлгі боларлық жолын көрсетеді. Ғалым өз ойын ешкімнің намысына тимей жеткізе алатын, кімнің-кім екенін бағалауға қабілетті, тасқа басылған сөздің бәріне құдайдың пікіріндей сен бермейтін әлеуметтік ортаның, парасатты тұлғаның қалыптастыру мәселесін көтереді. Экономикалық даму, демократиялық үрдістердің орнығуы, ақпараттық желілердің

кеңеюі бізді кез-келген ойды жұртшылыққа еркін айтудың үлгісіне жеткізетіндігін айта отырып, ол үшін ешқандай топтың мүддесіне тәуелсіз, маргиналдық пен көзқамандықтан (космополитизмнен) ақиқат пен халық камын (жалпы адамзат болашағына) қалтықсыз жаны ауратын парасат иесін, ұлттық тұлғасының қажеттілігін зерделейді. Ондай зиялы қауымына бүгінгі күні не жетпейді деген сұраққа философ ғалым былай деп жауап береді: «Жетпейтін нәрсе көп, бастыларын санамалап айтсам... біріншіден, жанкештілік жетпейді. Атақ демей, ақша сұрамай, мақтау күтпей ел үшін барлық жолда алаңсыз берілу жоқ. Екіншіден, біліктілік жетіспейді. Үшіншіден ой еркіндігі, рух бостандығы жетпейді. Сөз кезегі тисе өз жағдайымызды айтып жылай бастаймыз. Қай заманда қай елдің зиялысы өз жағдайын айтып жыланып еді? Зар илесе, өз жағдайын, өз мұңын айтып емес, ұлттың қамын жеп, халықтың мұңын жоқтап, елдің болашағын ойлап басын тауға да, тасқа да соқпаушы ма еді?» – деп елінің ертеңін, оның тағдыры мен болашағын ойлайтын тұлғалардың болымысына тоқталады [1, 90].

Философия ғылымдарының докторы, профессор А. Айталы «Ұлттану» атты еңбегінде ұлттық қасиеттер мен құндылықтарды, ұлттық мемлекет, мәдениет, идеология, дін, оқу-тәрбие мәселелерін сөз етіп, ұлттық теориялық тұрғыда зерттеп, бүгінгі күн тұрғысындағы өзекті мәселелерге тоқталады. Қазақ мемлекетінің отаршылдық езгі мен социалистік кезеңде үзіліп қалғандығын анықтайды. Ұлттық мемлекеттің енді қайта түлейтіндігін айта отырып, қазақ халқының дәстүрлі емес мемлекеттік жүйесінің болғандығын егжей-тегжейлі баяндайды.

«Қарға тамырлы қазақ» өзі өмір сүріп отырған, тұрмыс тіршілік болмысын, ел-жұрт арасындағы қарым-қатынастарын, жақсы-жаман жағдаяттарын ой елегінен өткізіп отырған. Соты, қаралаушысы мен ақтаушысы жоқ заманда жер мен жесір дауын, ру ішілік, ру аралық, басқа да ел арасындағы дау-жанжалдарды әділ шешіп отырған. Ел аузындағы «Халық айныса кім түзейді?», «Ата тұрып ұл сөйлесе ер жеткені болар», «Қадірсіз десең халқымнан сұра», «Халқыңа әділ бол», «Бірлігі кеткен ел жаман», «Айыпты айып жусың, ашуды ақыл қусын», «Жетесізден би қойсаң парадан аузың жия алмас», «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ», «Қара жерге халық ие» т.б. шешендік сөздердің астарында бүгінгі билік басындағыларға да қарапайым халық өкіліне де ғибрат аларлық өсиеттерге тұнып тұр деп көрсетеді. Адамды ата тегіне қарамай, адамгершілігіне,

қабілетіне қарай адал бағалау халықтық демократизмнің шынайы белгісі екендігін анықтайды.

Ел арасында елді бағындыра да, бағына да білетін дәстүрлері болған. Шығыс халықтарында соның ішінде қазақ халқында да ел басқаратын адамның өкімі қаншалықты шексіз болса, сонымен бірге оның ел алдындағы, ар алдындағы, құдай алдындағы жауапкершілігі де аса салмақты болған. Көне индиялық Ману қолжазбаларында (шамамен 2000 мың жыл бұрын) тек шындықты айтатын, заңды білетін, ойланып ақылмен іс қылатын билеуші шынайы адал болады деген. Ел билеуші салқын қандылықпен, өзінің, өзіне жақын адамдарының теріс қылықтарын айыптап отырған. Оның ағайын туыстары айыпты өзгелерден анағұрлым артық төлеген. Дара билік Шығыста ел билеушісі ерекше жоғары мәртебелі орынға қойған. Ол әртүрлі күштердің арасалмағын реттеп, таразы басын теңестіріп, тәртіпке үйрететін, заңды негізде әділдікті мойындататын. Халық руханиатында халықты бір қолдан басқаруды мақұлдаған дана сөздері де көп-ақ. «Қой асығын қолыңа ал, қолайыңа жақса сақа қой», «Бас-басыңа би болсаң манар тауға сыймассың, басалқаныз бар болса, жанған отқа күймессін», т.б. деген пікірлерден халқымыздың ел билігіне деген көзқарасы, елді билейтін тұлғаларына деген армандары байқалады.

Көрнекті ғалым, тарихшы Манаш Қозыбаев: «Қазақ – «Азияның кілті мен құлпы» саналған сахарасының шетінен XVI ғасырдың аяғында бір-ақ шыққан ел» екендігін ескере келе, қазақтың қасындағы көршілерінен үнемі зорлық көріп келгендігіне кеңінен тоқталады. Қазақ өзі бейбіт ел болғанымен, табиғи болмысы тыныштықты аңсайтын, өздігінен ешкімге тиісе қоймаса да «қос бүйірден екіге бөлінген жоңғар-қалмақ қазақ даласына 1599-1750 жылдар арасында үзбей ойран салып келгендігін, 40 жылға созылған оқтын-оқтын (1623, 1643, 1720-1740 ж.ж.) үздіксіз шабуылынан азып-тозған Қазақ еліне жоңғарлар үстемдігін оздырғанын, оның соны орыс патшасы отаршыл саясатын жүргізуімен аяқталғанын айтады [5, 72-76 бб].

Қаламгер-ғалым Акселеу Сейдімбек «Қазақ әлемі» атты еңбегінде қазақтың этникалық мәдениетіне, дәстүрлі фольклоры мен этнографиясына, ұлттық тарихына, рухани болмысы мен таным зердесіне қатысты осы отаршылдық туралы соңғы пайымдауларға тоқталады. Ол: «Отаршылдықтың тақсіретін тартқан жүздеген ұлттар мен ұлыстар сияқты қазақ халқы да ең ауыр кезенді социализм тұсында өткерді. Бұл орайда адамзат баласының ұзақ тарихындағы

ең үлкен, ең ауыр қылмыс ХХ ғасырда ҚСРО (СССР) деп аталатын ұлы империяның аясында жүзеге асты деп тұжырым жасауға болады» – деп жазады. Ойын одан ары қарай: «Бір ұрпақтың көз алдында өткен екі бірдей дүниежүзілік соғыстың миллиондаған құрбандары да емес; ол - миллиондаған адамды бас бостандығынан айырған лагерьлердің архипелагы да емес; ол-технократтық жабайылық тудырған экологиялық сүргін де емес; ол – соғыссыз-ақ 4 миллион қазақты қырып тастаған геноцидтік саясат та емес; ол-тұтас ұлттардың қазақ даласына жер аударылуы да емес немесе тың игеру науқанын желеу етіп 3 миллион славянның Қазақстанға басып кіруі де емес; ол – керек десең қырық жыл бойы (1949-1988) қазақ даласында бейбіт халықтың ортасында сынақ үшін жарылған 500-ге тарта жарылған атом бомбасы да емес...

Ол қылмысты былай деп тұжырымдауға болады: адамзат баласының тарихындағы ең үлкен қылмыс – социалистік системаның тотаритарлық өктемдікпен 200-ден астам ұлтты мидай араластырып жіберуі болды. Нәтижесінде жүзге тарта ұлттар жойылып кетті Яғни ғасырлар бойы қалыптасқан жүзге тарта төлтума мәдениет мәңгілік жоқ болып, жұмыр жердің мәдени-рухани болымысы солғын тарты. Мұндай ауқымдағы қасіретті адамзат баласы бұрын соңды басынан кешкен емес» – дейді [3, 441].

Тап осы отаршылдық кезеңде қазақты «оқымаған, надан» деген нәубет сөздер көп айтылды. Өйткені, оның астарында үстем тап идеологиясының саяси мақсат-мүдделері бар-тын. Мәселен, кешегі партократия заманында жүргізілген қазақтарды кемсітуші үгіт-насихаттарда: «қазақтарға барлық жақсылық (оқу, білім, өнер, мәдениет т.б) тек кеңес дәуірінде ғана жасалды, одан бұрын олар (2-ақ пайызы оқыған) сауатсыз, надан болды» деген пікірді ел санасына сіңіруге тырысты. Бұл, әрине, шындыққа жатпайтын пікір еді. Кейінгі деректерге қарағанда: тек 1914 жылы ғана Қазақстанның қазіргі аумағындағы 2011 мектепте оқыған 105 200 баланың арасында қазақтар да аз болмаған. Олардың сыртында көптеген қазақтар арабша сауатын ашқаны белгілі. Надандықтың себептері көп. Халықты надандыққа түсірген-бодандық екендігі бүгінде ешкімге таңсық емес түсінік. Ұлт бойына батпандап сіңген осынау отаршылдықтың дертін қазақ халқы өз жүрегін емдеу арқылы, тұманданған санасын сейірту арқылы, рухани сауығуға өз болымысын парықтау арқылы жетеді. Мұны тура мағынасында да, бейнелі мағынасында да «Рухани жаңғыру», – деп атаймыз дейді Ақселеу Сейдімбек.

Біз ұлттық тұлғаға олардың бойындағы рухани құндылықтарымызға байланысты айтқан ой-пікірлерді жүйеледік. Ұлттық тұлға - жеке ерекшелік қасиеттерді бойына сіңірген, бойында ешкімді қайталамайтын өзіне ғана тән қасиеттері бар, белгілі бір қоғамда өмір сүретін және сол қоғамға бейімделген, ұлтының рухани құндылықтары мен ұлттық ерекшеліктерін жете меңгерген, биологиялық, әрі рухани тіршілік иесі бола алады деп тұжырымдадық. Сонымен ұлттық тұлға дегеніміз – ұлтының рухани қажетін өтейтін, соған өзінің саналы ғұмырын арнайтын адам деп анықтама бердік. Халық ойының, өркениет құндылықтарының иесі болған ұлттық тұлғалар әрқашан да халқының, өз ұлтының алдындағы рухани көсемдік қызметін адал атқарған және тарихи тұлғалар ұлттық құндылықтары мен қасиеттері арқылы ерекшеленген. Ұлтты басқарушы зиялы қауым рулық-жүздік танымнан жалпы ұлттық санаға, дүние-танымға өтуге, ұлт ретінде әлемдік кеңістіктегі өз орнын анықтап алуға, барлық рухани дағдарыс түрлерінен арылуға қызмет еткен. Біздің ұлтымыз рухани бай мұрадан тәлім алған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Адам және ашық қоғам. – Алматы «Қазақ энциклопедиясы», 1998.-272 б.
- 2 Айталы А. Ұлттану. – Алматы: Арыс, 2003.- 226 б.
- 3 Ақселеу Сейдімбек. Қазақ әлемі. – Алматы, 1997.- 464 б.
- 4 Абайдың дүниетанымы мен философиясы. – Алматы: Ғылым, 1999.-184б.
- 5 Т. Әбдіқадырова. Алаш мұралары негізінде ұлттық тұлға қалыптастыру.-Алматы: Қазақ университеті, 2010, 304бб.
- 6 Т. Әбдіқадырова. Алаш және ұлттық тұлға. – Алматы: Қазақ университеті, 2011, 230бб.

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РУССКО-И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ АНЕКДОТОВ

СЕРАФИМЧИК М. Ю.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ГАФИАТУЛИНА Ю. О.

м.ф.н., ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Известный литературовед и русский писатель А. Терц в 1990-е гг. высказал интересную мысль: «Мы настолько привыкли, сойдясь в тесной компании, как последнюю новость рассказывать анекдоты или хотя бы вспоминать, кто что помнит, что сами не видим, не замечаем своего счастья: что мы живем при анекдотах – в эпоху устного народного творчества, в эпоху процветания громадного фольклорного жанра» [1, с. 348]. Поистине, это замечание нисколько не потеряло значимости и в наши дни, что, конечно же, свидетельствует о признании анекдота как особого художественного жанра и делает анекдот вполне достойной темой научного исследования.

Актуальность нашей работы состоит в изучении современных русских и англоязычных анекдотов и в рассмотрении способов создания эффекта смешного в свете лингвостилистического анализа. Основная задача научного исследования провести сопоставительный стилистический анализ анекдотов на материале двух языков (русского и английского), выявить общие и различные черты анализируемых единиц в выбранных языках и определить какие стилистические приемы наиболее популярны в обиходе современного человека.

Начало наше исследование взяло с определения понятия «анекдот» и изучения его истории происхождения. Анекдот имеет два источника происхождения. Первый источник возникновения анекдота берет начало с западной культуры, круга элиты, второй источник – с традиционной народной культуры.

Проведя лингвостилистический анализ анекдотов, мы увидели, что для создания комического усердно трудятся различные разделы лингвистики: фонетика, графика, словообразование, лексикология, грамматика, морфология и синтаксис. При анализе особенно интересно проследить как вышеуказанные науки могут оживлять текст и смешить человека. В результате действия той или иной науки рождается некая языковая игра, которая усиливает выразительность

речи и создает эффект смешного. Таким образом, языковая игра ставится основой большинства шуток.

Такой раздел лингвистики, как лексикология, играет одну из самых ключевых ролей в построении анекдота. Обыгрывание лексического значения слова, игра слов с многозначным значением, фразеологизма, – все это дает богатую основу для создания анекдотов. Прием обыгрывания многозначности слов в анекдоте часто создает взаимопонимание и комический эффект. Данное проявление мы можем проследить в нижеприведенном примере:

He was framed

Q: Did you hear about the guy who stole all those paintings?

A: He tried to brush it off, but I think he was framed [2].

Слова «brush off» и «framed» связаны с искусством и картинами, но, применив их в данном контексте, говоря о воре, который украл картины и был пойман, создается комический эффект.

Вариант обыгрывания многозначности слова «автомат» в русском языке:

Как пользоваться автоматом для получения денег?

1) Зайти в отделение банка.

2) Достать автомат.

3) Получить деньги [3].

Неотъемлемый вклад в создание анекдотов вносит такой раздел лингвистики как словообразование. Один из самых распространенных способов построения комизма при помощи данного раздела лингвистики – это создание нового слова при помощи суффиксации. Рассмотрим пример анекдота,

Сценарий для следующего Терминатора. Терминатор попадает в Россию, где у него из-за мороза садится батарея. Последнее, что он слышит – чьи-то слова «Да тут килограмм пятьдесят медяшки будет!»

Слово «медяшки» образовано при помощи суффикса -яшк-, что придает слову «медь» уменьшительно-ласкательный оттенок. В результате, мы сразу представляем себе контингент людей, которые могли произнести это слово в подобной манере, что и вызывает смех.

Синтаксис, раздел лингвистики, без которого трудно представить создание анекдотов. Мы нередко опускаем 'высоковероятное подлежащее, дополнение, определение, обстоятельство: Он любит (= Он любит некую женщину); Он пьет (= Он пьет спиртные напитки). Это явление, именуемое синтаксической «компрессией» («стяжением», «конденсацией», «универбацией»), заключается в том,

что из слов, входящих в некоторое словосочетание, остается одно, «вбирающее в себя значение всего словосочетания». Значения этих опущенных компонентов различны, они определяются контекстом [3, с. 111]. Пример обыгрывания этого явления:

Тренер утешает проигравшего боксера:

- Но в третьем раунде ты своего противника здорово напугал.
- Чем это?
- Ему показалось, что он тебя убил [4].

В данном анекдоте при чтении последнего предложения, хочется сказать: «Ему показалось, что ты его чуть не выиграл», но вводится другое дополнение и занавес поднят. Смысл резко меняется и в результате достигается комический эффект.

Исследуя построения анекдотов, можно сделать вывод, что своим комизмом шутки обязаны своей композиции. Текст анекдота почти всегда строится по принципу двучастности: в нем есть интродукция (зачин) и развязка, или начало и конец. Анекдот в силу своей жанровой природы и обычной краткости не содержит средней части. Начало, или интродукция, вводит слушателя в план содержания, сообщает тему, интригу, создает известное напряжение ожидания. Развязка анекдота всегда краткая, неожиданная, часто парадоксальная, что обычно и делает анекдот смешным [5]. Рассмотрим пример английского анекдота:

In the dark

- Dad, can you write in the dark?’
- ‘I think so. What is it you want me to write?’
- ‘Your name on this report card’ [2].

Сочетаясь вместе орфография и фонетика, как никакая другая наука, помогают достичь эффекта комического. Намеренное допущение орфографических ошибок и нарушение произношения слова на фонетическом уровне позволяет читателю определить к какой национальности относится человек или в каком состоянии он находится. Проиллюстрируем на русском и английском анекдотах:

Маленький Гиви спрашивает у папы:

- Папа, што таксе «гормон»?
- Это видиления эндакринных жэлэз арганызма. Но болше, всё-таки, музыкальный инструмэнт... [6].

Стилистические фигуры и тропы – одни из самых распространенных способов создания смешного анекдота. Гиперболы, метафоры, сравнения, метонимии необычного типа обогащают текст анекдота и усиливают комический эффект.

Гонка вооружений – это когда ты купил дрель, а сосед перфоратор [7].

Конечно же, мы не можем дрель и перфоратор отнести к военному вооружению, но можем увидеть здесь скрытое сравнение, то есть метафору.

Исследуя принцип построения комизма в русско- и англоязычных анекдотах, мы пришли в выводу полностью созвучным с мнением А. Л. Буркина: «Комизм в анекдоте – явление языковое – связан с оппозицией норма/исключение или нормативный/ненормативный. Анекдот использует замещения одних слов другими, отличающихся по смыслу от предполагаемых. Эти замещения строятся по модели фразеологических ошибок, происходящих по типу бессознательной субституции» [8]. Так или иначе, смех вызывает любое отклонение от нормы, как в явлениях бытовой жизни, так и с точки зрения анализа языка.

Интересный факт, что сталкиваясь с чем-то уродливым или, по меньшей мере, не совсем нормальным, мы должны испытывать отвращение, но на самом деле для нас это забавно. Такие исследователи, как З. Фрейд, Ф Шеллинг объясняют это тем, что уродливые явления вызывают смех у человека тогда, когда он считает себя свободным от этого недостатка, а также ощущает чувство превосходства над кем-либо и полное довольство собой [3, с. 21]. Рассмотрим пример:

- Алло, Тань, ты дома?
- Да!
- Накрашенная?
- Нет!
- Тогда выходи скорей, а то ко мне какие-то хулиганы привязались! [4]

В заключении, мы можем сделать вывод, что над созданием комизма и языковой игры в анекдоте тесно сотрудничают огромное множество разделов лингвистики, каждый из которых имеет свое собственное значение и функцию. Прием обыгрывания многозначности слов, образование новых слов при помощи суффиксации, синтаксическая компрессия, сама структура анекдота, нарушение орфографических и фонетических правил, – все эти способы создания комического лишь капля в бескрайнем океане лингвистики.

ЛИТЕРАТУРА

1 Юрчак, А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / Алексей Юрчак; предисл. А. Беляева; пер. с англ. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 604 с.: ил.

2 <http://www.myenglishpages.com/>

3 Санников В. З., Русский язык в зеркале языковой игры. – 2-е изд., испр. и доп., - М.: Языки славянской культуры», 2002. – 552 с. – (Язык. Семиотика. Культура).

4 <http://anekdotov.net>

5 В. В. Химик, Анекдот как уникальное явление русской речевой культуры, (Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. - СПб., 2002. - С. 17-31), <http://www.philology.ru/literature2/khimik-02.htm>

6 Самые смешные отпадные анекдоты. Смешнее не бывает! / Сборник – «АСТ», 2017 – (Веселье от души)

7 http://www.potehechas.ru/yumor/anekdoty_3.shtml

8 Буркин А. Л. Дополнения к разысканиям в области анекдотической литературы, <http://aesthetica.narod.ru/anekdotos.htm>

THE USE OF METAPHORS IN JOHN GREEN'S NOVEL «THE FAULT IN OUR STARS»

SUSHENITZA T. S.

student, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

GAFIATULLINA Yu. O.

m.f.s., senior lecturer, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

*«The truth is that metaphors are all around us,
and that we are constantly reading our lives
and the world symbolically [1]»*

Metaphor is for most people a device of the poetic imagination and the rhetorical flourish – a matter of extraordinary rather than ordinary language. Moreover, metaphor is typically viewed as characteristic of language alone, a matter of words rather than thought or action. For this reason, most people think they can get along perfectly well without metaphor. On the contrary, according to George Lakoff and Mark Johnsen, metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature [2, p. 4].

The term «metaphor», as the etymology of the word reveals, means transference of some quality from one object to another. This definition is used from the times of ancient Greek and Roman rhetoric, and it is still used to designate the process in which a word acquires a derivative meaning [3, p. 139]. And the same definition is used by many linguists nowadays. So according to V. Gurevich metaphor denotes a transference of meaning based on resemblance, in other words, on a covert comparison. Not only objects can be compared in a metaphor, but also phenomena, actions or qualities [4, p. 13]. Further development of linguistic theory revealed new views on the term metaphor, such as Lakoff's theory, according to which metaphor can be described as a comparison that shows how two things that are not alike in most ways are similar in another important way. This means that a speaker can put ideas or objects into words or containers, and then send them along a channel, or conduit, to a listener who takes that idea or object out of the container and makes meaning of it [2, p. 5].

For many people metaphor stays only as a part of figurative language and mostly we do not realize when we actually use them ourselves, but actually, they are constant part of our colloquial language. By the opinion of John Green, who is one of the bestselling young adult novels writers, «metaphors are all around us, and we are constantly reading our lives and the world symbolically» [1]. Probably, his tendency to use a great amount of profound expressions and veiled metaphors makes his novels so personal, persuasive and memorable.

One of the most recognizable novels written by John Green is «The Fault in Our Stars». It tells a story of teenage star-crossed lovers on a background of the battle with disease. The main characters, Hazel and Augustus, have different cancer conditions, but they still continue to live and try not to «become their disease» [5, p. 34].

Metaphors use for this novel is symbolical, since the main male character expresses his love to the use of this particular stylistic device: «I'm a big believer in metaphor, Hazel Grace» [5, p. 24].

The most important use of metaphor in the novel can be traced in its title «The Fault in Our Stars», which also is an allusion, i.d. reference to the play of William Shakespeare «The Tragedy of Julius Caesar»: «The fault, dear Brutus, is not in our stars, but in ourselves» [6].

The word stars in the title contradicts the abovementioned quote, here in the title it means the fate, doom and superior power, which has control over lives of the main characters. That is, they are not those to

blame for the fact of being terminally ill, since it was not their choice and consequently the responsibility.

Probably the most recognizable metaphor in the novel is represented by Augustus Waters, when he puts a cigarette in his mouth in the company of Hazel Grace. When Hazel expresses disgust that he would smoke, Gus explains: «It's a metaphor, see: You put the killing thing right between your teeth, but you don't give it the power to do its killing» [5, p. 23].

Many readers argue the statement that this is a metaphor, since it has a shade of irony and borders with symbolism. Nevertheless, it is a metaphor, but quite profound one. It could be considered from two points of view. The first one, is of Augustus Waters, denotes that a cigarette is a metaphor for illness and he keeps it unlit in his mouth as an expression of his power over illness. «Gus's thinking here is that he has the power. This is why he tends to use the cigarette when he's feeling nervous or powerless» [7]. However, the second point of view, which is of readers, denotes this to be false. We may have some control over whether we die of cancer (e.g. we can choose not to smoke), but actually such a decision is not up to human beings. So to the readers, the unlit cigarette is a metaphor for false perception of control, and urgent need to feel in control.

Another frequently quoted metaphor also belongs to Augustus: «I'm on a rollercoaster that only goes up, my friend» [5, p. 15].

This expression refers to Gus's positive attitude and general perspective upon life. It also involves an allusion to the song of Ronan Keating «Life is a Rollercoaster». So, life is an attraction which has its ups and downs, and here Augustus is on that point which leads up, since he had already struggled osteosarcoma and lost his leg, and he is on remission. That's why he feels positive about the future.

However, not everyone can relax from permanent fight, since the cancer is kind of a plague of the twenty first century and day by day it takes more and more people: «Don't tell me you're one of those people who becomes their disease. I know so many people like that. It's disheartening. Like, cancer is in the growth business, right? The taking-people-over business. But surely you haven't let it succeed prematurely» [5, p. 34]. The word business is metaphorical to cancer. This simple proper metaphor emphasizes that the number of people who are diagnosed with this sentence increases. Such a serious illness touches not only patients but it leaves a deep scar in the souls of the closest people. So Hazel knows about it, and she would like to prevent such consequences:

«I'm a grenade and at some point I'm going to blow up and I would like to minimize the casualties, okay?» [5, p. 92]. Here she calls herself

a grenade in the meaning that she will imminently die, and the closest people will be hurt. Hazel tries to stay away from people, and to spend as much time as she can with her parents.

When Hazel shows her concern about other people, Gus seems to be quite selfish. The only aim he pursues is to be remembered, he is afraid of oblivion even though it is completely inevitable. During the whole story Hazel tries to convince him that he will never be forgotten. He will live in the memory of people who loved him.

«I got my wish, I suppose. I left my scar» [5, p. 283] Saying scar Augustus means the memory, the love, which he and Hazel have shared.

«You gave me a forever within the numbered days, and I'm grateful» [5, p. 236] Hazel implies in forever within the numbered days that they had only a limited time for expressing their feelings and sharing love, and Augustus and Hazel managed to go through little adventures, while ordinary, healthy people spend the whole life on it.

And, probably the last often mentioned quotation, which is also a metaphor says: «My thoughts are stars I cannot fathom into constellations» [5, p. 281].

It refers to the fact that Augustus has so many things he wants to say, so many things he wants to share with the world, with others, but he can't put them into words. He can't make use of the brilliance running through his brain as he can't actually find a way to express them.

The figurative language which John Green uses in his novels is definitely worth considering. His metaphors are so unexpected, they break into the mind and remain there for a long time.

REFERENCES

- 1 Green J. «Questions about The Fault in Our Stars (SPOILERS!)», Vlogbrothers. Web: 16 October, 2015. Available at: <http://johngreenbooks.com/questionsaboutthefaultinourstarsspoilers/>.
- 2 Lakoff G., Johnsen M. *Metaphors we live by*. London: The university of Chicago press, 2003.
- 3 Гальперин И.Р. *Стилистика английского языка*. Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. М., «Высш. школа», 1977. – 332 с.
- 4 В.В. Гуревич. *English Stylistics. Стилистика английского языка*: Издательство «Флинта», Издательство «Наука»; Москва; 2011.
- 5 Green J. *The Fault in Our Stars*. USA: Penguin Books, 2012. – 285 p.
- 6 http://shakespeare.mit.edu/julius_caesar/full.html.

7 <http://fishingboatproceeds.tumblr.com/post/91855326253/its-a-metaphor-i-have-no-doubt-that-you-completely>.

ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІ ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ НЕМІС ТІЛДЕРІНІҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕ

ТЛЕН Қ. Т.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ОМАРОВА Р. А.

т.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әлемнің тілдік бейнесі – адамның танымдық іс-әрекеті негізінде қалыптасып, концептуалды және тілдік үлгілер түрінде берілетін санадағы әлем, дүние туралы білімдер жиынтығы, яғни адамның әлем туралы жинақталған білімі мен танымының тілдегі бейнелік көрінісі. Адамның өзін қоршаған әлеммен қарым-қатынасқа түсу нәтижесінде әлем жайында қандай да бір түсінік – үлгі қалыптасады, оны лингвофилософиялық әдебиеттерде әлем суреті деп атайды.

Тілдік формада бекітілген әлем туралы білімдердің жиынтығы әртүрлі тұжырымдарда түрліше аталды: «әлемнің тілдік репрезентациясы», «әлемнің тілдік моделі», «әлемнің тілдік бейнесі», «концептуалды жүйе», «индивидуалды концептуалды жүйе» т.б. Осылардың ішінде «әлем бейнесі» термині кең тарады. М. Хайдеггердің айтуынша, «әлем бейнесі» әлем бейнеленген суретті білдірмейді, керісінше сурет сияқты ұғынылатын әлемді білдіреді. Әлем бейнесі – бұл шындық туралы біздің түсінігіміз; адамның барлық рухани белсенділігі: әлем туралы барлық түсінігінің, әлеммен барлық байланысының нәтижесі болатын тұтас, глобалды әлем бейнесі. Егер әлем – адам мен қоршаған ортаның байланысы болса, әлем бейнесі – адам мен қоршаған орта туралы ақпараттардың өңделген нәтижесі. Әлем бейнесі дегеніміз – қоғамдық (сонымен қатар топтық, жеке) санада қалыптасқан шындық туралы білімнің реттелген жиынтығы [1, 16 б.].

Әлемнің тілдік бейнесі туралы түсінік тіл мен ойды қатар қойып қарастырғанда пайда болады. Көптеген ғалымдардың айтуынша, әлемнің тілдік бейнесі тіл арқылы қалыптасады. «Адам қоршаған ортаны өзінің тілі арқылы танып біледі». Өздерінің тұжырымдарында осындай гипотезаны ұстанған Э. Сепир мен Б. Уорф тілдер бір-бірінен өздерінің әлемнің тілдік бейнесімен ерекшеленетінін айтады. В. фон Гумбольдттың тілдің ішкі формасы

туралы ілімін негізге алып, тұңғыш рет «әлемнің тілдік бейнесінің» теориясын ұсынған неміс ғалымы Л. Вейсгербер де сөз арқылы әлемді тануға болады деген қағидаға сүйеніп, өз тұжырымдарында тілдің рөлін тым әсірелеген болатын [2, 108-110 б.].

Қазіргі таңда гендерлік лингвистика негізінен тілдік қатынастағы ерлер мен әйелдер тілінің өзіндік ерекшеліктері мен айырым белгілеріне айрықша назар аударуда. Сол себепті бүгінде әлемдік тіл білімінде әр ел ғалымдары тілдегі гендерлік ерекшеліктер мәселесін көтеріп, жан-жақты зерттеулер жүргізуде. Гендер ұғымын тілдік жағынан сипаттап, оның ерекшеліктерін анықтап, дамытқан ғалым – А. В. Кирилина. Автор өз еңбектерінде гендер және жыныс ұғымдарын келесідей ажыратып берді: Гендер не является языковой категорией, но его содержание может быть раскрыто путем анализа структур языка, что объясняет востребованность лингвистической компетенции для изучения культурной репрезентации пола [3, 158 б.].

Көне заманнан бері қазақ халқының ұрпақтан ұрпаққа беріліп, мұра болып келе жатқан, ауыз әдебиетінің бай салаларының бірі – мақал-мәтелдер. Мақал-мәтелдер – құрылысы жағынан әрі ықшам, әрі көркем, мағынасы жағынан терең ой, кең мазмұнды қамтитын, аса шеберлікпен жасалған сөз өрнегі.

Осы жұмыста біз әйел бейнесін қазақ, орыс, ағылшын және неміс тілдеріндегі мақал-мәтелдердегі рөлін анықтауға тырысамыз. Қазақ халқының өмір салтына сәйкес, тарихи қалыптасқан жағдаяттарға сай көптеген мақал-мәтелдердің әр-түрлілігі анық. Солардың ішінде әйелді ақылшы, ер азаматты бағыттаушы, ердің жамандығын жасырып жақсылығын арттырып отыратын отбасы ұйытқысы ретінде сипаттайтын мақал-мәтелдер. Осындай мақал-мәтелдерде әйелді жағымды немесе жағымсыз қарама-қайшылық арқылы суреттеп береді. Мысалы:

Жаман әйел жақсы еркекті ез қылады,
Жақсы әйел жаман еркекті ел қылады.
Еркек – түздің көркі,
Әйел үйдің көркі.
Ер – бас, қатын – мойын.
Жақсы әйел жаман еркекке біткен бақ,
Жақсы жер, алтын қоныс – алтын тақ.
Жақсы әйел жаман ерін хан қылады,
Жаман әйел жақсы ерін даң қылады.

Ағылшын тілінде осы іспеттес мақал-мәтелдер бар, олардан аңғаратын негізгі ой – әйелдің жақсы болуы еріне байланысты,

Әйел ерінен бір саты төмен тұрады, әйел өз ақылдылығымен және төзімділігімен ерінің жүгін жеңілдететін қамқоршысы, оның тапқан табысын жеткізе білетіндігін көрсету:

A good husband makes a good wife.
Behind every successful man is a woman.
A worthy woman is the crown of her husband.
Man is head, but woman turns it.
Men build houses, women build homes.

Осы тақырыпқа байланысты көптеген орыс және неміс тілдеріндегі мақал-мәтелдер бар:

Муж – голова, жена – душа.
С доброй женой горе – полгоря, а радость в двойне.
Eine Mutter kann man verlieren, aber nie wiederfinden.
House goes mad when women gad.

Барлық тілдердегі мақал-мәтелдерде әйел бейнесінің әдемілігі, сұлулығы туралы көптеген мақал-мәтелдер кездеседі.

Die Frau hat ihre Waffen bei sich»,
«Ум женщины – в её красоте»,
«Every woman would rather be beautiful than good»

Әйелді даудың бастаушысы ретінде көрсететін мақал-мәтелдердің шығуы тегін емес, ағылшын тілінде де мағынасы сәйкес мақалдарды кездестіреміз:

Every woman is beautiful till she speaks.
A woman told me that a woman told her.
One tongue is enough for a woman.

Осы тақырыпқа байланысты біршама неміс, орыс мақал-мәтелдерін табуға болады.

С бабой не сговоришь. Бабу не переговоришь»,
«A woman's tongue wags like a lamb's tail»,
«Волос долог, а язык длинней (у бабы)»
«Alte Weiber und Frosche quacken viel»,
«Viel Frauen, viel Worte».

Мақал-мәтелдерге ортақ түсінік, әйелдердің сөзшендігі, әйелдің ісі ешқашан бітпейтіндігі және олар өсекке жақынырақ болатыны сөз етілген.

Қыздың тұрмыс құрған соң келін ретіндегі бейнесін суреттейтін мақал-мәтелдер:

Келіні жақсының көрегесі алтын.

Жақсы ауылға келген келін – келін, Жаман ауылға келген келін – келсап.

Келесі мақал-мәтелдер тобы ағылшын халқының төл мәдениеті мен тұрмыстағы гендерлік таптаурындардан туындаса керек, сондықтан бұл мақал-мәтелдердің басқа тілдерде баламалар жоқ.

A lady is a woman who makes it easy for a man to be a gentleman.
If you search for a faultless woman, you will remain a bachelor.
A man is as old as he feels, and a woman as old as she looks.

Қазіргі гендерлік лингвистикада әлі де толық зерттелмеген аспектілердің бірі – туыс емес және мәдениеті әр – алуан қазақ, орыс, ағылшын және неміс тілдеріндегі мақал-мәтелдердің ерекшеліктері мен ұқсастықтарын анықтап, саралап, таладаудан өткізе отырып, осы мәдениеттердің көптеген бұрын белгісіз болған қырларын ашу [4, 250 б.].

Мақал-мәтелдердің гендерлік қырын сөз еткенде біз әйел және ер бинарлық жұбының жағымды, жағымсыз қылықтарын сипаттайтын мақал-мәтелдерді, бейтарап реңкі бар мақал-мәтелдерді және олардың қоғамдағы орны, қызметі, әлеуметтік статусын, ана-бала, ата-бала және әке-ұл, ана-қыз арасындағы қатынастарды айқындайтын мақал-мәтелдерге талдау жасау өте маңызды болып табылады.

Осы төрт халықтың менталитеттері әр түрлі болса да, әйел бейнесін бейнелейтін көптеген мақал-мәтелдерде ұқсастықтар кездесіп отырады. Біршама халықтарда әйел бейнесі ерлердің сенімді серігі, жөн сілтер ақылшысы ретінде бейнеленеді. Осы мақал-мәтелдерінде ердің өмір сүруі үшін әйел еңбегінің аса қажеттілігі баса айтылады. Ана, қыз ретінде де әр түрлі мақал-мәтелдерде көрініс табады.

Қорыта әрбір тілдің мақал-мәтелдеріне тоқталсақ, қазақ мақал-мәтелдерінде әйелдің бейнесі тәрбиеші, бағдар беруші, ең адал және кішіпейіл жан ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, қазақ мақал-мәтелдерінде әйел қандай болу керектігі, қалай өзін ұстау керектігі, не айту керектігі, осының барлығы болашақ ұрпаққа ақыл, тәрбие беру үшін жасалынғаны анық. Орыс мақал-мәтелдердегі әйел бейнесі өзгеше болып табылады. Себебі олардың халқында әйел өте қатал, еңбекқор және әр түрлі жағымсыз жақтары да көп көрсетіледі. Көбінесе ол сөйлегіштікке, мінездеріне байланысты болады. Келесі ағылшын мақал-мәтелдерінің әйел бейнесі керісінше әйелдің жағымды жақтары және өмірдің маңыздылығын жақсы түсінетін адам ретінде қарастырылады. Ал неміс мақал-мәтелдерінің әйел затының әдемілілігі, мақсаттылығы, тазалығы, шыдамдылығы көп жерлерде бейнеленеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Маслова В.А. Языковая картина мира и культура / В.А.Маслова // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы международной научной конференции (в трех частях).- 4.1. -Минск, 1997
- 2 Брутян А. Язык и картина мира // Филос. Науки, 1973, №1. б. 108-110.
- 3 Введение в теорию гендера: учебное пособие. – Алматы, 1999. – 158 б.
- 4 Аханов К. А. Тіл біліміне кіріспе. Алматы: Мектеп, 1965. – 600 б. – Б. 250.

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЙ ОЦЕНОЧНЫЙ КОМПОНЕНТ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

ТЮЛЕБАЕВА М. К.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ХУДИЕВА С. Р.

ассоц. профессор (доцент), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последнее время все более актуальными становятся исследования языковых единиц, помогающих выявить особенности ментальности, отраженные в той или иной культуре. Изучение фразеологических единиц как устойчивых, клишированных речевых единиц, являющихся результатом рефлексии и глубоинной разработки социумом наиболее значимых для него понятий, позволяет обнаружить специфические черты народного менталитета [1, с. 116].

Фразеологизм, или фразеологическая единица – устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание, выполняющее функцию отдельной лексической единицы. Фразеологизм употребляется как целое, готовое сочетание слов, не подлежащее дальнейшему разложению и обычно не допускающее внутри себя перестановки своих частей [2, с. 2].

Как самостоятельная лингвистическая дисциплина фразеология возникла сравнительно недавно. В задачи фразеологии как лингвистической дисциплины входит всестороннее изучение фразеологического фонда того или иного языка. Важными аспектами исследования этой науки являются: устойчивость фразеологических единиц, системность фразеологии и семантическая структура

фразеологических единиц, их происхождение и основные функции. Особенно сложной отраслью фразеологии является перевод фразеологических единиц с языка на язык, требующий немалого опыта в сфере исследования этой дисциплины. Фразеология разрабатывает принципы выделения фразеологических единиц, методы их изучения, классификации и фразеографию – описания в словарях. Фразеология пользуется различными методами исследования, например компонентным анализом значения. Фразеология предлагает различные типы классификаций фразеологического состава языка в зависимости от свойств фразеологизмов и методов их исследования.

Предметом истории фразеологии является изучение первичных, исходных форм и значений фразеологизмов, определение их источников по всем доступным памятникам, выявление сфер их употребления в разные эпохи существования языка, а также установление объема фразеологического состава и его системной упорядоченности в ту или иную историческую эпоху развития языка.

К сожалению, в английской и американской лингвистической литературе мало работ, специально посвященных теории фразеологии. Имеющиеся значимые труды таких авторов, как: А. Маккей, У. Вейнрейх, Л. П. Смит и др. не ставят такие фундаментальные вопросы, как научно обоснованные критерии выделения фразеологизмов, соотношение фразеологических единиц и слов, системность фразеологии, фразеологическая вариативность, образование фразеологизмов, метод изучения фразеологии и т.п. Также не ставится английскими и американскими учеными вопрос о фразеологии как о лингвистической науке. Этим и объясняется отсутствие в английском языке названия для данной дисциплины [2, с. 2].

Фразеология (от греч. φράσις – выражение и греч. λόγος – понятие, учение) – раздел теоретической лингвистики, изучающий устойчивые речевые обороты и выражения – фразеологические единицы, совокупность фразеологических единиц какого-либо языка также называется его фразеологией.

Фразеологизмы – это устойчивые сочетания слов, постоянные по своему составу, значению и воспроизводимые в речи в качестве готовых и целостных единиц [3].

Данная статья рассматривает компаративные фразеологизмы, ключевой особенностью этих единиц с симилиативной образной основой является указание на эталонного носителя того признака, с которым сравнивается референт. Это значительно облегчает

понимание смысла компаративных фразеологизмов, как носителями языка, так и изучающими язык. Национально-специфичные образы, закрепленные в сознании носителей языка в виде эталонов и отображающие национальные представления об окружающем мире, даны в эталонных частях устойчивых сравнений, формируют этнокультурное своеобразие компаративного фразеологизма. Культурно-национальная специфика этих образов определяется своеобразием мышления каждого народа и одновременно свидетельствует о таком своеобразии.

Общность компаративной фразеологии исследуемых языков обнаруживается в том, что наибольшим количеством в каждом из них представлены компаративные фразеологизмы с отрицательным оценочным компонентом. Например, *as bold as brass* / наглый как танк, *as fat as a pig* / жирный как свинья, *as dumb as a wooder* / глуп как пробка, *as stubborn as a mule* / упрямый как осел и другие. Общая семантическая асимметрия фразеологической системы объясняется более острой и дифференцированной эмоциональной и речемыслительной реакцией людей на отрицательные явления. Такая реакция характерна для стрессовых, то есть резко отрицательных эмоциональных состояний, тенденций к использованию готовых речевых форм и в том числе устойчивых словесных комплексов [1, с. 117].

ЛИТЕРАТУРА

1 Ведымакова Е.Е. и Куликова Н.В. Национально-специфические особенности компаративных фразеологизмов английского, немецкого и русского языков

2 Клестова И.Л. Фразеология и фразеологизмы английского языка

3 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фразеологизм>

МАҒЖАН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚ

УМЕРСЕЙТОВА А. Т., ҚОСПАҚАЕВА Г. А.

студенттер, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

ҚАДЫРОВ Ж. Т.

ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

Елу жылда – ел жаңа дегендей біздің де заманымыз қайта жаңарып әдебиетіміз бен мәдениетіміз халқымыздың рухани байлығымыздың қайнар көздері қайта аршыла, қайта тазарып, өз ортамызға қосылып жатқандарынамақтануымызға болады. Ол қайнар бұлақ көздері өз халқының болашағы үшін, Тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық және рухани өмірі үшін күреске, сол арпалыстарда жазықсыз жазаланған неше алуан, зиялыларымыздың есімдерінің бірі – жерлесіміз Мағжан Жұмабаев.

Мағжан айтқандай қазаққа әлі де соры арыла қоймаған кез. Сол соры арылмаған қазақты заманында Мағжан өз көзімен көріп, бірге жүріп, олардың қайғы-қасіретін бірге тартып, өзі өле-өлгенше қазақ, алаш үшін күресіп өтті.

Басқа жұрт аспан-көкке асып жатыр,

Кілтін де өнер-білім ашып жатыр.

Ойламай біздің қазақ текке жатыр,

Кең жері күннен-күнге құрып жатыр.

Сұр жылан қанын-сөлін сорып жатыр.

Кешегі шешек жарған қазақ гүлі,

Сарғайып, бір су тимей, солып жатыр.

Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр.

Ақынның бұл жолдарынан қазақтың кең жерінің құрып бара жатқанын, отаршылдық халықты жыландай білдірмей сорып жатқанын, қазақты да құртып бара жатқанын айқын да ашына жырлайды. Ол «Сорлы қазақ» өлеңінде:

Шетке лақтыр, тымақтай алып, елден кү

Ертелі-кеш басына мініп, езгенді – деп, жұртты азаттыққа шақырады.

Мағжан Жұмабаев «Қазағым» деген өлеңінде де малынан, жерінен айырылып жатқан қазақтардың болашақ жағдайы не болмақ дей келіп:

Бар жерді күннен-күнге алып жатыр,

Біреулер алып қала салып жатыр.

Қырылып өзді-өзімен қазақ сорлы,
Жерінен аузын ашып қалып жатыр.
Заман түлкі болғанда, тазы болмай,

Биік қырдан алдағы аса алмаспыз – деп, отаршылдық саясаттың заманындағы қазақ халқының мүшкіл халін айта келіп, оларды бірлікке шақырады.

Мағжан қазақ халқының басындағы зобалаңнан, қанды азаптан құтылудың жолын, тек қазақтың өзі сияқты оқыған азаматтарынан күттіреді:

Азамат, анау қазақ, қаным десең,
Жұмақтың суын апар, жаным десең.
Болмаса, ібіліс бол да у алып бар,

Токтатам тұншықтырып зарын десең – деп, қазақтың мұңлы зарын естігенше, у ішіп өлгенін артық санаған.

Мағжан қазақ халқының тағдырын, ауыр тұрмысын туған елінен, жерінен айрылғандығын жоқтап айтатын ешкім болмаған соң, бір аллаға, тәңірге де мұңын шағады:

Бір отсыз шөл даланы орын қылдың,
Бақ-дәулет, өнер-білім қырын қылдың
Кесір деп кек алатын өгей балаң,
Біз бе едік, төбет итке жырым қылдың.

Мұнда көк төбет кім? Өгей бала кім екені, оның халі қандай екені ап-ашық айтылып-ақ тұр. Әбден ашынған ақын – қазақ сорлы, мазақ сорлы, тіпті жалаңаш араб құрлы болмадық-ау деп, халқына жаны ашып мұңаяды, зарлайды. Осы зор мұңын ақын «Тілегім» атты өлеңінде жалғастырады:

Өзегіне өтпей ме?
Зарлы жырым жетпей ме?
Қарағыма, қалқама,
Көрмейтін рахат жанайын
Жалын болсын маңайым,
Жырымен жаным жұбатам,
Жырыммен жұртымды оятам!

Несіне жас төгейін, – деп, бір уақыт өзіне-өзі жұбату айтады.

«Адам мен жер – Мағжан поэзиясының ең күшті халықтық рухы. Халық атамекенін қалай сүйсе, Мағжан да солай сүйген, өзінің де, туған халқының да тірлігін көрсетеді» дей келіп, «Орал», «Орал тауы», «Түркістан» сияқты өлеңдерін – азаматтық лирикаға жататын күшті жырлар Мағжанда өте көп.

Ар жағы–көк көзді жын ұясы,

Бер жағы түріктің сор даласы – деген өлең жолдарынан ғана дәлел келтіріп, Әбекен Мағжан айтқанындай Орал тауы түрік халқының ата қонысы болғандығын, бұл күнде сол түріктің аты да аталмай, заты да, дыбысы да жоқ, әлдеқайда іріп-шіріп кеткендігін, енді сол анадан тараған түркі балалары қосылып, өзінің туған жерлерін басқаларға тапталмайын деп жар салғанын Әбекен көрмеген болады. Тек күшті жазылған лирика қатарына қоса салады. Енді Мағжанның «Түркістан» өлеңін айта кетсек:

Бұл Тұран ежелден-ақ алаш жері,
Тұрансыз тарқалмаған алаш шері.
Тұранның топырағында тыныш тапқан.
Алаштың арыстандай Абылай ері,
Шер батса, кім іздемес туған елін,
Тұлпар да көксемей ме туған жерін,
Арқаның ардагері алып алаш,
Тұран да, біле білсең, сенің жерін.

Ақын алаштың арыстаны – Абылай өмір сүрген заманда тұран топырағында өмір болғанын айтады. Тұран елінің басына түскен ауыртпалық алашқа ғана батып қоймайды. Неше алуан алаштың ерлері мен хандарының, билері мен сол ханнан тараған – ғұлама Ибн-Сина Әбуғали сияқтылар әлі туған емес дейді.

Мағжан қазақ бостандығы үшін күрескен қасқа жолды Қасымханды, данышпан хан Тәукені, Есім ханды мақтанышпен жырлаған.

Мағжан поэзиясынан өз халқын азаттыққа шақырған үнді, тіпті «Бесік жыры» деген кішкене бөбектерге арналған өлеңінен де табуға болады.

Алмас қылыш,
Найза құрыш.
Белге буарсың,
Сен, сырттаным,
Арыстаным,
Жауды қуарсың!
Туған жерден,
Өскен елден
Ерге не қымбат,
Жас жолбарыс,
Жаумен алыс,

Шанға, қанға бат! – деп бөбектерге де үн қатады. Ол кездегі кішкене бөбектер бұл күндегі шалдар ғой...

Ауыл тұрмысына арналған шығармаларындағы ұлт-азаттық үн «Ұлан» деген өлеңінен де айқын естіледі:

Не мұның бар, айт, қарғам,
Шерің болса, домбыранды ал, жау келді жалғыз жанға
Найзаласты, қоштасты,
Ұлан өлді батып қанға—
деген жолдар.
Ел үшін өл, ер болсаң,
Ел үшін өл, ер үшін – деп
жар салады.
Мағжан тағы да:
Қараңғы, дауылды түн сор далада,
Патшалық құрған өлім айналада.
Шыраққа қолымдағы от тұтаттым,
Үмітпен бір азырақ деп жанама – дейді.

Патша заманындағы қазақ халқы өлім қыспағында болғанын көріп қана қоймаған, ақын оларды сол өлімнен құтқармақшы болып, «шырақ» жағады. Ол шырағы – бостандық, күрес, азаттыққа ұлтын үндеуі еді.

Бұйырса, шырақ сөнбес, ұзақ жанар,

Табылар шыраққа көз салалар жандар – деп, болашақты көрегендікпен меңзейді.

Мағжанның поэзия тәңірі екенін бір ғана төмендегі өлеңінен көруге болады:

Тау суындай гүрілдер,
Айбынды алаш елім дер.
Алтын алқа жерім дер,
Алаш айбынды ұраны
Қасиетті құраны
Алаш атын аспанға,

Шығарар олар бір таңда – дегенікүні кеше ғана желтоқсан оқиғасы Қайрат Рысқұлбеков бастаған 1986 жылғы жастар дүмпіуі, 1991 жылғы еліміздің тәуелсіздік таңының атқаны дәлел. Міне, сол Мағжан аңсаған, Мағжан жырлаған жастары бүгінгі сіздер мен біздер екеніне ешкім дау айта алмас.

Ия, Мағжан кім еді? Өз тілімен айтсақ: «Ол айбатына шыдамас поэзия арыстаны еді, қайратына қарсы тұрмас, поэзия жолбарысы еді». Мағжанның өз тілімен айтсақ: «Мен өлмеймін, менікі де өлмейді». Мағжан – поэзия патшасы, Мағжан – поэзия қазысы, Мағжан – поэзия биі болғаны даусыз.

Бір өкініштісі, Мағжан ақындығы шындықпен кезінде дәл бағасын ала алмады. Оған кінәлі кім екені айтпаса да түсінікті. С. Мұқанов «Абайдан кейін, тіл өнегесінде Мағжанның асқан қазақ ақын жоқ, ол ақынның ақыны» дегені шындық.

Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер
Істей берсін, қолдарынан келгенін.
Қалың елім, қалың қара ағашым,
Қайраты мол, айбынды ел, алашым!
Өзі-ақ құлар сырың берме, сабыр қыл,
Ақымақтар байқамаған шамасын.

Міне, ұлты үшін өлімге шын мәнінде басын тіккен ұлы ақын Мағжан Жұмабаев, кейінгі қазақ халқына сабырлық айтып, сұм заманның өзі-ақ түбінде құлайтынын бір ғасырға жуық бұрын айтып кеткен екен ғой.

Ақын – өмір бойы мал бағумен келе жатқан, дала халқын өз ішінен екіге жарып қарауға келіспегендігі шындық. Керісінше бір халықты бөлгеннен көрі, алты алаштың басын біріктіріп, өктемдігін жүргізіп отырған бөтен халықтың қанындағы жаман әрекетті ел ішіне таратпай, ұлттық болмысымызды, қалыпты тіршілігімізді бұзғысы келмегендігін жоққа шығаруға болмайды. Қазақ халқының бұрыннан қанына сіңіп келе жатқан туыстық, бауырмалдық, салт-дәстүр, наным-сенімдерінің қаймағы бұзылмай қалыпты сақталуын қалағаны рас. Ел ішін жайлаған жалған ұран, өсек-жаладан жаны түршігеді. Кеңестер Одағының мәдени ағарту саласындағы жетістіктермен бірге, идеологиясындағы кемшілігін де байқады. М. Жұмабаев: «Тегінде «тағдыр жазған» жолымен қалтақтап келе жатқан қазақ елі, Ресей революциясының толқынымен, екпінімен кете барып, қанша ұтты, қанша ұтылды, ашық шешуін тарих береді» [1, 110 б.] дей отырып, ой таразысына салып, салмақтап, бұл бодандықтың өзгеріске түскен екінші тәсілі екендігіне көзі жетеді. Іштей көзін талмай жаспен жуып келе жатқан, «Алашым-ай, тәуелсіздікке қолың жетпей, өмірден өксіп өтетін болдың ау» деген күнірне күрсінісін «Қорқыт» поэмасында жасырмай жайып салады.

Ақын Мағжан өзінің таным-талғамын бедерлі сөз, кемел оймен, тіл өнерінің мейлінше айқын бояуларымен жеткізіп, сезім пернелерін дөп басып, шын мәніндегі өлең құдіретін мойындайды. Ол өзінің өткір ойын айтуда әдебиетте жаңа үлгілер іздеді. Бұрыннан келе жатқан қайсыбір сөз қолданыстарымыздың мән-мағынасын жаңартты. Мағжан – ХХ ғасыр басындағы ақындар арасынан ұлт азаттығын поэзияда терең қозғаған ақындардың ең озығы ғана емес, өз кезіндегі ақындардан мынадай үш қасиетімен ерекшеленеді:

Бірінші – күшті ұлттық демократиялық идеясы, революцияға дейінгі және одан кейінгі кезеңдегі халық мұнын реалистік суреттеуі.

Екінші – шығармаларының ерекше бейнелілік, керкемдік формасы.

Үшінші – өлеңдерінің жазылу құрылысы өзгеге ұқсамайтын жаңашылдығымен оқшауланып, ерекше дараланады. Сондықтан да, оны – ақылдың әміршісі деп айтуымызға әбден болады.

Ғалым Ш. Елеукеновтың сөзімен айтқанда «Мағжан Жұмабаевтың қазақ әдебиеті тарихында алатын орны ерекше. Абайдан соң қазақ поэзиясында ең шебер ақындардың бірі ретінде бағаланған Мағжанның поэзияға қосқан үлесі мол» [2, 157 б.] деп тұжырымдаймыз. Ақын поэзиясы өзін туғызған уақыт аясында қалып қойған жоқ. Оның сыршыл лирикасы әлі де талай жүректерді тебіренгенді, өмірдің жарқын күйлерін бейнелейді. Мағжан жырының бұлақты білмейтін шыншылдығы, өткірлігі, биік моральдық, пәктігі бүгінгі заманға да қарымды қызмет ететіні еш күмән келтірмейді.

Жалғыз қазақ емес, күллі Тұран жерінен шыққан түркі текті халықтардың мақтанышына айналған, көзі тірісінде-ақ мәңгілік сөнбес Шолпан жұлдызындай жарқырап шыққан Мағжан ақынның осындай құнды да нәрлі жырлары уақыт өткен сайын соны қырынан танылып, жаңа да жас оқырманын тауып отырары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жұмабаев М. Шығармалар. – Алматы, 1996. – 395 б.
- 2 Елеукенов Ш. Мағжан. – Алматы, Санат, 1995. – 384 б.

ӘДЕБИ ТІЛ МЕН АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ТІЛІ

ҮДЕРБАЕВА З.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ҚАДЫРОВА Б. М.

ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тілдің өмір сүру формаларының ең бастысы – әдеби тіл. Әдеби тілге тіл білімінде көптеген анықтамалар берілді. Орыс әдеби тілінің тарихын сөз еткен еңбектерде әдеби тілге түрліше анықтамалар беріледі. Мәселен, В. Л. Левин: «Әдеби тілінің тарихы-жазба ескерткіштерінің тарихы» [1] десе, А. И. Горшков: «Әдетте, жазусыз әдеби тіл болуы мүмкін емес» – дейді [2]. «Тіл

білімі тарапынан алғанда «әдеби тіл» деп тек көркем әдебиет емес, ғылыми зерттеулердің, саяси трактаттардың, газет-журналдардың тілін де, қысқасы, жазба тілді айтамыз» – деген А. С. Чикобаваның зерттеулерінде әдеби тіл жазба тілмен тығыз байланыстырылады [3]. Себебі, жазуы ертеде пайда болған орыс әдеби тілінің жазумен тығыз байланысты болуы заңдылық. Қазақ тіл білімінде де әдеби тілді жазумен байланыстырушылық бар. Оған М. Балақаев, Ғ. Мұсабаев, Т. Қордабаевтың әдеби тілге берген анықтамаларын айтуымызға болады. Әдеби тіл туралы қазақ тіл білімінде біршама зерттеулер жазылды. С. Аманжолов әдеби тіл нормаларын сұрыптай отырып, оның ауызекі сөйлеу тіліне қарағанда кең көлемде және қоғамның кез-келген саласында қолданылатынына ерекше мән береді. Ғалым «Қазақ тілі теориясының негіздері» еңбегінде: «Әдеби тіл дегеніміз- бүкіл қазақ халқына ортақ ұлт тілі. Бұл ұғымға тек көркем әдебиеттің тілі ғана кіріп қоймайды, оған бүкіл баспасөздің тілі, барлық ғылыми, саяси, тарихи және техникаға байланысты кітаптардың, газет-журналдардың тілі де кіреді» – дейді [4, б. 54].

К. Аханов әдеби тілдің қызметін оның қоғамдық болмысымен, мәдени дамуымен түсіндіреді. Зерттеуші пікірін топшылай келе, тілдің әлеуметтік өзгешелігін, оның халықтың тұрмыс-тіршілігімен сабақтастығын, қоғамның тілге және керісінше, тілдің қоғамға әсер ете алатын табиғатын танымыз.

Р. Сыздық: «Әдеби тіл дегеннің ең басты белгісі-оның өңделген, сұрыпталған, нормаланған тіл болуы, бұл-бір. Қызметі жағынан сол халықтың өмірінде ұйымдастырушы, қоғам мүшелерінің басын қосушы сипаты, яғни жалпыға ортақ қасиеті болуға тиіс, бірақ әдеби тілдердің бір кезеңдердегі жазба түрлерінде әрдайым соңғы белгінің болуы шарт емес» – дейді [5, б. 48]. Әдеби тілді тану үшін оның карама-қарсысына қойылатын басты құбылыс- ауызекі сөйлеу тілі екендігі үшінші шарт, төртінші сипаты әдеби тіл қолданылу тәжірибесінде қоғам сынынан өткен, нормаларын қоғам санасы дұрыс деп қабылдаған және ол нормалардың барша үлгілерге отрақ болуы шарт екендігі аталады.

Пікірлерді саралай келе әдеби тіл дегеніміз ұлт тілінің ең жоғарғы түрі, оның өңделген, сұрыпталған, әлеуметтік сипаты мен стильдік ерекшеліктері мол саласы. Әдеби тіл тарихи құбылыс. Сондықтан тілдік бірліктердің өңделуі мен сұрыпталуы барлық дәуірде бірдей болмайды. Олар төменгі сатыдан жоғары дәрежеге біртіндеп көтеріледі.

Әдеби тіл кенеттен пайда болмайды. Ол бұрыннан белгілі тілдің негізінде жасалады. «Жалпы тіл білімінде» әдеби тілдің жасалуының К. Маркс пен Ф. Энгельстің «Неміс идеологиясы» еңбегіндегі үш түрлі жолын көрсетеді:

1 Бұрыннан бар халықтық тіл негізінде қалыптасады. Мұндай әдеби тіл әр халықтың өзіне тән тума төл тілі болып есептеледі.

2 Әр түрлі ұлттардың, олардың тілдерінің араласып будандасуы негізінде белгілі бір тіл бірнеше ұлттар әдеби тілдерін қалыптастыруға негіз болуы мүмкін.

3 Өзара туыстас, төркіндес, бір-бірімен тығыз байланысты диалектілердің шоғырлануы негізінде қалыптасады. Олардың ішіндегі басқаларға қарағанда жалпылық, ортақтық сипаты молырақ бірі ұлттық әдеби тілдің қалыптасуына негіз болады [6].

Әдеби тілдің өзіндік нормасы, әр түрлі стильдік ерекшеліктері болады. Норма барлық халыққа, барлық адамға, барлық өңірге ортақ болуы керек.

Адамдардың күнделікті қарым-қатынасында сөйлеу тілі қолданылады. Ауызекі сөйлеу стилі тұрмыста, адам еңбек етіп, тіршілік жасайтын салалардың барлығында да пайдаланылады. Ауызекі сөйлеу стилі екі шағын стильден тұрады:

- бейресми ауызекі сөйлеу шағын стилі;
- ресми ауызекі сөйлеу шағын стилі.

Бейресми ауызекі сөйлеу шағын стилі – тұрмыста, отбасында қозғалатын әңгіменің стилі. М. Серғалиев мұндайда әлдебір маңызды мәселе, үлкен проблема көтерілмей, аман-саулық, қоршаған ортаға байланысты сөз болады да, әлдебір мәселе толық шешілмей, қысқа қайрылып, екінші жайға ауысып отыратындығын айтады. Ресми ауызекі сөйлеу шағын стилі деген де шартты. Оның толық мағынасындағы ресми стильге қатысы жоқ.

Ауызекі сөйлеу стилін айқындайтын экстралингвистикалық және лингвистикалық белгілер болады. М. Н. Кожин «Орыс тілінің стилистикасы» еңбегінде ауызекі сөйлеу стилін айқындайтын экстралингвистикалық белгілеріне:

- қарым-қатынастың бейресмилігі мен еркіндігі;
- сөйлеушінің сөзге тікелей араласуы;
- қолданыс тілінің алдын ала дайындықсыздығы, демек, автоматизм;
- ауызша сөйлеу түрінің басымдылығы, мұндайда диалогтің жетекші орын алатындығын жатқызады.

Ауызекі сөйлеу тілінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі толық сақтала бермейді. Стильдің өзі солай аталған соң, әрине, мұнда ауызша сөйлеу өте басым болады.

Ауызекі сөйлеу тілінің экстралингвистикалық белсенді бір түріне бет-пішін, дене қимылы, бас шұлғу, иық қағу сияқты әрекеттер де жатады. Сөйлеу барысында дене қимылдарының болуы көп ретте артықшылық етеді. Мәселен, қаншалықты қуанышты білдірсе де, қос қолды ербендете беру тыңдаушылардың күлкісін туғызуы мүмкін. Сондай-ақ өзі туралы сөйлеп тұрып, кеудесін соққылай беру мәдениеттіліктің көрінісі бола алмайды. Ауызекі сөйлеу стилінде әдеби тіл нормасына жатпайтын сөздердің қолданылуы жиі кездеседі. Әркімнің жастайынан айтып дағдыланған сөздерді жиі пайдалануы да - табиғи құбылыс. Оның үстіне, қызмет бабына байланысты кәсіби сөздер де сөз арасында белсене кірістіріліп отырады. Сол сияқты, өзара жақсы таныс, қызметтес, көршілес немесе кішкентайынан бірге өскен адамдардың сөйлеу дағдысында былайғыларға өрескілеу көрінетін сөздер де көбірек ұшырасады. Осындай сөздердің топтарын құрайтын диалектизмдердің, кәсіби сөздердің, жаргонизмдер мен аргонизмдердің, варваризмдердің ауызекі сөйлеу тіліне аралас жүруі осы стильдің ерекшелігін де танытады. Сөйлеу тілінің лексикасы жөнінде Ә. Болғанбайұлы мен Ф. Қалиұлы былай дейді: «Сөйлеу тілінің өзіндік ерекшелігі бар. Оған қатысты сөздер:

- адамның күнделікті қарым-қатынас кезінде, емін-еркін сұхбат әңгіме үстінде қолданылады;
- алдын ала ойланылып сұрыпталмай, сөйлеу үстінде әңгіменің желісіне қарай туып отырады;
- тақырыптық аясы өте кең, яғни тақырып жағынан шек қойылмайды, қоғам, табиғат, адам өмірінің барлық жағын да қамтуы мүмкін» [7].

Ауызекі сөйлеу тілінің тағы бір ерекшелігі - тілдегі сөздер тура мағынасында қолданылады. Өлбетте, сөздердің ауыспалы мағыналары болатыны да көпшілікке белгілі. Мұндай мағына көп жағдайда көркем әдебиет тілінде, публицистика тілінде мол жұмсалады. Ал ауызекі сөйлеу тілінде сөздердің ауыспалы мағыналары қолданыла қалса, ол белгілі бір мақсатқа байланысты болып жатады. Айталық, әзіл-оспақ, қалжың ретінде метафораны да, метонимияны да, синекдоханы да т.б. қолдануға тыйым салынбаса керек, ал жалпы, ауызекі сөйлеу тілінің табиғатында сөздердің тура мағынасының қолданылатынын баса айтуға болады.

Екеуара, үшеуара сөйлескенде тіл қатысушылардың көңіл-күйі сезілмей тұрмайды. Сөйлесушілердің бәрі бірдей әлдебір оқиғаға таңданыс білдіріп, реніш танытып, ризашылықтарын танытып жатулары әбден мүмкін. Кейбір тұстарда бірі қостамаған әңгіме арқауын екіншісінің қостауы да ғажап емес. Сөйтіп, сөйлеушінің өзіндік баға беру талабы аңғарылады. Осындай реттерде эмоциональдық-экспрессивтік мәні бар сөздердің қолданылуы заңды. Бұрын есігін ашып көрмеген адамның көрме залына барып: «Қандай ғажап!» деуі таңданысты білдірсе, ол көрмеге жиі барып жүрген екінші адамның «Жаман емес» дей салуы да оның бағасын сездіреді. Әлдебіреу алдап не өтірік айтып кетсе, «Қап! Мынаны-ай!» деуімізде де баға берушілік бар. Ал мұндай қуаныш пен өкінішті білдіру ауызекі сөйлеу стилінде көп кездеседі. Сондықтан көңіл-күйін танытатын сөздер мен сөз тіркестерінің ұшырасып отыруы да - сол стильге тән құбылыс.

Сөйлеу барысында сөз тандауға, сөйлем түрлерін сұрыптауға мән аз берілгендіктен, оған қажеттілік аз болғандықтан, сөйлеу тілінің санаулы ғана сөйлемдерден тұрып, стандартқа айналуына тандануға болмайды. Солай болғандықтан сөйлеу тілінің фразеологизмдері мен мақал-мәтелдері де сан жағынан оншалықты көп болмайды. Сөйлеу тілінде окказионализмдер ұшырасып отырады. Публицистикалық стиль мен көркем әдебиет стиліндегі окказионализмдерді құптаймыз. Ал ауызекі сөйлеу тіліндегі окказионализмдер кей жағдайда саналы әрекеттен туындап жатпайды. Көбінесе жағымсыз әрекеттен туындайды. Сөйлеу дағдысында кейбіреулердің «жаңағы», «жаңағы», «осы», «осы» немесе «мысалы», «мысалы» деген сөздер жиі қолданылады. Сөйлегенде орысша сөзді, болмаса жоғарыда айтылған сөздерді қоспай әдеби тіл нормасына сай сөйлеу тіл мәдениетін танытады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Левин В.Л. История русского литературного языка. М., 1957.
- 2 Горшков А.И. История русского литературного языка. М., 1965.
- 3 Чикобава А.С. Введение в языкознание. М., 1953.
- 4 Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. А., 2002.
- 5 Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. А., 2004.
- 6 Қордабаев Т., Қалиев Ф. Жалпы тіл білімі. А., 2004.
- 7 Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы С. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы. – А., 1993.
- 8 Қадырова Б.М. Әлеуметтік лингвистика. Павлодар, 2016

ТІЛ САЯСАТЫ ЖӘНЕ МЕНСОНИМИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ (АСТАНА ҚАЛАСЫ МЫСАЛЫНДА)

ХАЙЫРЛЫ Р. Қ.

студент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Тіл саясаты – тілдің тағдырын анықтайтын мемлекеттік шаралардың жиынтығы. Оны ұлт саясатының ажырамас бөлігі деп қарауға болады. Өйткені, тілге қатысты мәселе қозғалғанда, оның салдары ұлтаралық қарым-қатынасқа әсер етпей қоймайды. Қазақстандай көп ұлтты мемлекетте этностардың татулықта өмір сүруіне тіл саясаты ықпал етеді. ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауында аса маңызды үш мемлекеттік бағдарлама атап өтілді. Басты бағдарламалардың бірі – тілдерді дамыту, мемлекеттік тіл мәртебесін одан әрі нығайтудың міндеттері белгіленді. Жолдауда Елбасы «Біз сол сияқты орыс тілін және өзге де қазақстандық этностар тілін дамытатын боламыз. Мен қазіргі заманғы қазақстандық үшін үш тілді білу – әркімнің дербес табыстылығының міндетті шарты екендігін әрдайым айтып келемін. Сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындар саны кемінде 20 пайызды құрауы тиіс деп есептеймін» деп жастардың шет тілдерін тереңірек меңгеруіне ерекше көңіл бөлу керек екенін және қазақстандықтардың үш тілді білуінің заман талабына сай екенін нақтылады [1, 2, 3].

Эргонимдердің зерттелуі жайында Ресей ғалымдарынан Е. С. Отин [3], Т. А. Соболева, А. В. Суперанская [4], Б. Б. Букчина, Г. А. Золотова [5], Т. В. Шмелева [6], Р. А. Москович [7], М. В. Горбаневский [8, 9], т.б. еңбектерін айтуға болады. Отандық тіл білімінде эргонимдер жете зерттелмегенімен, А. Есенқұловтің «Кейбір өндіріс орындары атаулары» мақаласында жан жақты қарастырылған [10]. Н. В. Подольскаяның анықтамасы бойынша, эргонимия (эргоним грек тілінен Έργο «іс, қызмет, еңбек» + ονομα «есім, ат, атау») – онимнің бір түрі, адамдардың біріккен ісінің, соның ішінде кеңестің, ұйымның, мекеменің, қоғамның, үйірменің жалқы есімі [11, 166 б.].

Тіл саясатының өмірдің кез келген аспектісіне әсер ететіні белгілі. Жоғарыда аталған үш тілділік қала ішіндегі менсонидік атауларға (тағамхана атауларына) ат беру үрдісіне өз ықпалын тигізбей қойған жоқ. Тағамхана атауларының ұлттық тілдегі

баламасы ретінде С. Қ. Иманбердиева менсоним терминін ұсынды. Менсоним (латын тілінде mensa «тамақ, түстену, асхана, науа (лоток), дүкеншік (лавка)» + грек тілінен опута, опота «ат, атау, есім») азық-түлік сату, тамақтану орындарын атайтын жалқы есім, эргонимнің бір түрі, яғни тағамхана атаулары. Аталған термин келесі критерийлерге сәйкес келгендіктен ұсынылып отыр:

– термин бір сөзді болуы керек, мәселен, топоним, зооним, этноним, этнотопоним, космоним. Осындай критериймен жасалған термин ықшамды және өзіндік терминологиялық қатарын құрайды;

– терминнің негізін грек және латын терминоэлементтері құрағаны дұрыс, себебі терминнің халықаралық түсінігі болуы қажет. Сонымен бірге термин ешбір қосалқы мағынаны білдірмеуі керек [2, 6 б.].

Эргонимдердің қалыптасуының негізгі белгісі (критерий) тіл болып табылады. Зерттеу аймағы ретінде Қазақстан Республикасының астанасы Астана қаласының таңдалуы бекер емес. Қала азаматтары үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) сөйлейтіндіктен, аталған тілдер жоғары деңгейде қолданыста. Бұл өз кезегінде, Астана қаласының тағамхана орындарына атау беруінде көрініс тапты.

Астана қаласы бойынша сауалнама жүргізілді. Негізгі мақсат қала тұрғындарының тағамхана атауларына қатысты ойларын білу. Сауалнама 3 түрлі ортада жүргізілді: қазақ, орыс, өзге ұлттар (ағылшын тілді ортада) арасында. Әр ортадан 15 адам жауап беріп, жалпы қатысқан адам саны 45 болды.

Сауалнама үлгісі:

Қала ішіндегі менсонимдік атауларды түсіндірмесіз түсіне аласыз ба?

Атаулардың қай тілде болғаны жөн?

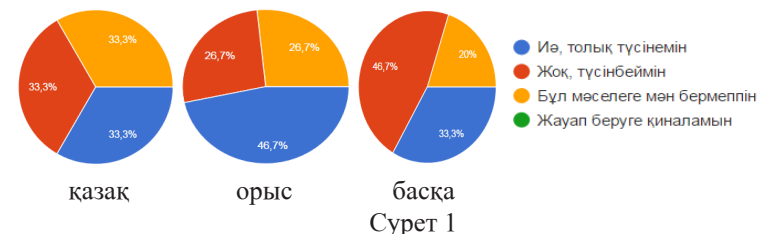
Шет тіліндегі атаулардың аудармасымен бірге берілгені дұрыс деп ойлайсыз ба?

Атаулардың дұрыс жазылып, сауатты берілгеніне мән бересіз бе?

Шет тілінде берілген менсонимдік атауларға қалай қарайсыз?

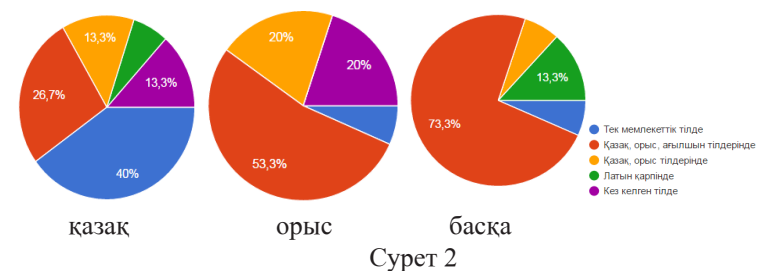
Менсонимдік атаулар қаланың имиджін арттыруға ықпал етеді ме?

1-сұрақ – Қала ішіндегі менсонимдік атауларды түсіндірмесіз түсіне аласыз ба?

Қала ішіндегі тағамхана атауларын тұрғындардың 37,7 %-ы түсінетіндігін, ал 35,5 %-ы түсінбейтіндігін байқауға болады. Респонденттердің 26,6 %-ы менсонимдік атауларға мән бермейді екен. Толық түсінетіндер қатарына жас буын өкілдерінің басым көпшілігін жатқызуға болады (студенттер мен магистранттар). Себебі, олар білім ордаларында үш тілді қатар алып жүреді деген ойға келдім. Қала ішінде атаулардың мемлекеттік тілден өзге тілдерде бар екенін ескерсек, зейнет жасындағы және қызмет бабындағы тұлғалар үшін оны түсіне беру мүмкін емес.

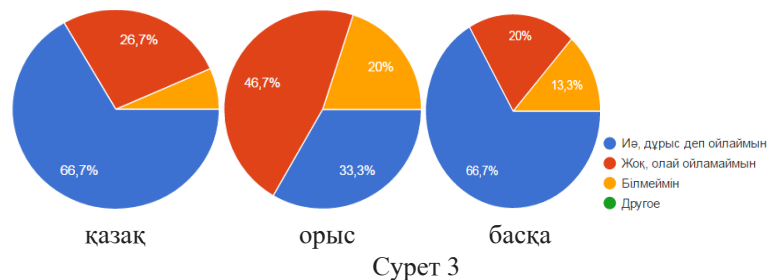
2-сұрақ – Атаулардың қай тілде болғаны жөн?

«Менсонимдік атаулардың қай тілде болғаны жөн?» деген сауалға респонденттердің 51,1 %-ы үш тілділікті қолдайтындығын көруге болады. Олардың басым көпшілігі жас буын өкілдері (қызмет бабындағы және студенттер мен магистранттар) екендігін айта кету керек. Көрсеткіш бойынша, респонденттердің 40 %-ы менсонимдік атаулардың мемлекеттік тілде болғанын қалайды, 33,3 %-ы қазақ, орыс тілдерінде болғанын, ал одан төменгі көрсеткішті «латын қарпі» мен «кез келген тілде болуы дұрыс» деген пікір иеленіп тұр. Тек мемлекеттік тілде болуы керек деген жауапты зейнеткерлер мен қызмет

бабындағы адамдардың көпшілігі қолдады. Себебі, шет тілінде берілген атаулар ол тұлғалар үшін еш мән-мағына бермейді екен.

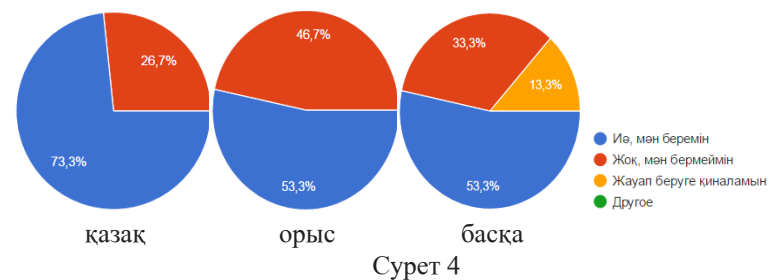
3-сұрақ – Шет тіліндегі атаулардың аудармасымен бірге берілгені дұрыс деп ойлайсыз ба?

Сурет 3

Қала тұрғындарының басым көпшілігі үшін аударманың болуы маңызды. Диаграмма бойынша, ол 55,5 %-ды құрап отыр. Сауалнама барысында, орта буын өкілдері мен зейнеткерлер атаулардың аудармасымен берілуі тіл білмейтіндерге ақпараттық көмек ретінде қызмет атқарады деп, «өте жақсы ой» деген пікір білдірді. Респонденттердің 31,1 %-ы аударманың керектігі жоқ екендігін білдірді. Аударманы керек деп таппайтындар арасында жас буын өкілдері басым. Тек 16,65 % респондент «білмеймін» деген жауап қалдырды. Аударманың болуының маңыздылығы қала ішінде оңай жүріп-тұруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ шетелдік қонақтар үшін де аударманың болуы өте жоғары деңгейде қажет екендігі байқалды.

4-сұрақ – Атаулардың дұрыс жазылып, сауатты берілгеніне мән бересіз бе?

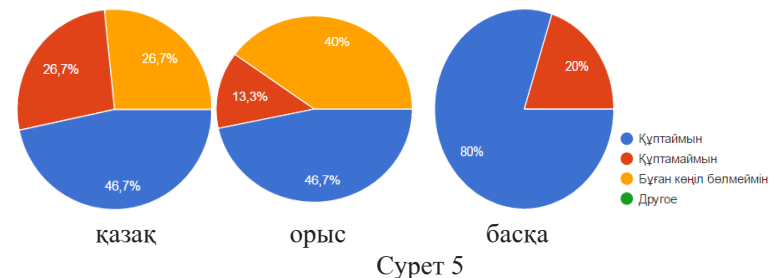

Сурет 4

Астана тұрғындарының 59,9 %-ы үшін атаулардың сауатты жазылуы маңызды болса, 35,5 %-ы үшін маңызды емес. Тек 13,3 % респондент «жауап беруге қиналамын» деген жауап қалдырды. Жас

буын өкілдері мен қызмет бабындағы адамдар «тіл білгендіктен кез келген қателік көзге оғаш көрінеді» деп ойларын білдірді. Бұл да үштілділіктің ықпалы деуге болады.

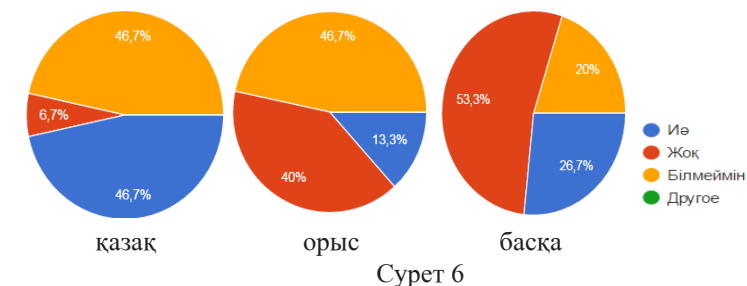
5-сұрақ – Шет тілінде берілген менсонимдік атауларға қалай қарайсыз?

Сурет 5

57,8 % респондент шет тіліндегі атауларды құптайды. 20 % респондент құптамайтын болса, 33,35 % респондент атаулардың қай тілде екендігіне көңіл бөлмейді екен. Шет тілінде берілген атауларды құптамайтындар қатарына зейнет жасындағы кісілер жатса, құптайтындар қатарына жас буын өкілдері жатады. Себебі, өзге тілдегі атаулар өзіндік бір көрік беріп тұратын секілді.

6-сұрақ – Менсонимдік атаулар қаланың имиджін арттыруға ықпал етеді ме?

Сурет 6

33,3 % респондент менсонимдік атаулардың қала имиджін арттыруға ықпалы жоқ дейді. Ал, 28,9 % респондент атаулардың қала имиджін арттыруға ықпалы бар екендігін білдірсе, 37,8 % -ы «білмейміз» деген жауап қалдырды. Қала тұрғындарының басым көпшілігі менсонимдік атауларды қала имиджін арттыруға көмектесетін

фактор ретінде есептемейді. Себебі, респонденттер қала имиджін әдемі ғимараттармен бағалауға болатындығын атап өтті.

Қорытындылай келгенде, жүргізілген сауалнама «Үштілділік» мемлекеттік бағдарламасының сәтті іске асып жатқандығының айғағын көрсетті. Өйткені, респонденттердің басым көпшілігі шет тілінде берілген тағамхана атауларын құптайтындықтарын және атаулар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде болуы керек дегенді атап өтті. Ал мемлекеттік тіліміздің ахуалы жайында сөз қозғасак, көкейтесті мәселелердің жоқ емес екендігін байқауға болады. Астана көшелеріндегі дүкен, мекеме атауларындағы қателіктерге мән бермеу мүмкін емес. Оның ішіне аудармасы қате, атауында қазақша бір ауыз сөз жоқ атауларды жатқызуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2011 жылғы 28 қаңтар.
- 2 Иманбердиева, С.Қ. Қала ономастикасының кейбір мәселелері: әдістемелік құрал.- Алматы: Арқас, 2004. - 132, [4] б.
- 3 Отин Е.С. Из истории русской эргонимии. // Ономастика. Материалы к сер. «Народы и культуры» вып. XXV в. 14//М., 1993 с. 110-123.
- 4 Соболева Т.А., Суперанская А.В. Товарные знаки. -М., 1986. С. 46.
- 5 Букчина Б.З., Золотова Г.А. Слова на вывеске. Русская речь, 1968. № 3.
- 6 Шмелева Т.В. Язык города. Наименования магазинов. - Красноярск, 1985. - С. 13.
- 7 Москович В.А. Товарные знаки. //Ономастика. – М.: Наука, 1969. С.13
- 8 Горбаневский М.В. Русская городская топонимия. - М., 1996. С. 29.
- 9 Горбаневский М.В. В мире имен и названий. –М., 1987. 206 с.
- 10 Есенқұлов А. Кейбір мекеме және ұйым аттарының жасалу жолдары. // Қазақ ономастикасының мәселелері. – Алматы, 1986, 109-115 б.
- 11 Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1977. 198 с.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКИ

ШАЙХИСЛАМОВА К. Ф.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ЖУРАВЛЕВА Е. А.

магистр, ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Одной из важных составляющих частей иностранной культуры является ее менталитет, национальные особенности. Согласно определению, менталитет (от фр. mentalite) – это, в первую очередь образ мышления человека, группы, он является более широким понятием, чем стиль мышления. Другими словами, он представляет собой совокупность социально-психологических установок, способов восприятия, манеры чувствовать и думать [1, с. 233].

Ментальность – это такой способ мироощущения, в котором мысль непосредственно не отделена от эмоций (переживания и радости). Тем самым реакция поведения человека на изменение внешнего и внутреннего мира в каждой культурной среде носит свои особенности.

Эти особенности как нельзя лучше можно выделить, изучая фольклорное наследие народа, в частности, одну из самых древних форм фольклора – народные сказки.

Сказка, согласно определениям, это эпический жанр письменного и устного народного творчества: прозаический устный рассказ о вымышленных событиях в фольклоре разных народов. Вид повествовательного, в основном прозаического фольклора (сказочная проза), включающий в себя разножанровые произведения, тексты которых опираются на вымысел. Сказочный фольклор противопоставит «достоверному» фольклорному повествованию (несказочная проза) [1, с. 57].

Существует много классификаций сказок и устного фольклора, основная, принятая на территории СНГ – это классификация Афанасьева, который делит сказки на бытовые, волшебные и сказки про животных [2]. В отношении английских сказок можно выделить две крупные группы – волшебные сказки (fairy tales) и все остальные.

Она коренится в обрядовой и культовой жизни народов, часто имея мифологические истоки. Существовали профессии, которые способствовали исполнению сказки. Сказку любили ремесленники: портные, сапожники, плотники, печники и прочие представители низшего и среднего класса. Сказка передавалась из уст в уста.

Сказка помогает точнее понять культурные, страноведческие явления и национальный характер народов, в том числе своего собственного. В современных условиях развития общества, при усилившихся потоках многосторонней миграции из-за различных политических, экономических и социальных причин, требующих высокого уровня культурного взаимодействия, это является немаловажным и актуальным, играет важную роль в развитии межкультурной коммуникации.

Сходство сказочных мотивов обусловили социальная среда, в которой возникает сказка, общность исторических условий определенных эпох в разных странах, британские сказки, например, неоднородны по составу из-за того, что Соединенному королевству пришлось пережить множество завоеваний. Однако есть и существенные отличия сказок одних народов от других.

В Великобритании народные сказки были собраны и записаны значительно позже, чем русские или немецкие. Первые сборники английских народных сказок появились в конце прошлого века и были собраны Джозефом Джекобсон (1854-1916), президентом английского фольклорного клуба, который опубликовал два тома английских народных сказок. Позже и другие издатели стали публиковать сборники сказок, пользовавшиеся большой популярностью [3].

Среди национальных отличительных особенностей английской сказки можно выделить в первую очередь то, что для ее героев не характерно часто совершать подвиги и преодолевать себя в целях того, чтобы добиться успеха. В основном то, что мотивирует их – это долги перед кем-то, взятые на себя обстоятельства и принуждение.

И здесь же проявляется английский менталитет – герои применяют свою хитрость и упорство для того, чтобы избежать провала. Герои английских сказок не всегда добродетельны, они способны на плутовство и обман, хотя отличаются предприимчивостью и энергией – чертами характера, которые ценились в буржуазной Англии, где впервые в мире начал развиваться капитализм. Например, обманывая великана-людоеда, Джек в сказке про бобовое зернышко добивается счастья для своих близких.

Отмеченные особенности сюжетов английских сказок могут объяснены спецификой британского менталитета, одной из знаковых черт которого является ориентация на себя. Как правило, англичане стараются добиться своей цели любыми средствами, отражая эту характеристику британской личности в сюжетах английских сказок [3].

Подведя итоги, можно сделать вывод, что сказки являются яркой иллюстрацией образа мышления народа, имеющих культурных концептов, во многом влияя на сложение характеристик данной нации: англичане превозносят индивидуализм и практичность, выступая нацией прагматичной.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
- 2 Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трёх томах / Издание подготовили Л. Г. Бараг и Н. В. Новиков. – М.: Наука, 1984– 1985. – Т. 1-3. – 511+465+495 с.
- 3 http://sociosphera.com/publication/conference/2013/166/osobennosti_otrazheniya-nacionalnogo_mentalitet_a_v_anglijskih_i_nemeckih_skazkah/
- 4 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова – М.: Слово, 2002. – 264 с.
- 5 Joseph Jacobs «Jack and the Beanstalk»- English Fairy Tales, 2003. – 345 p.
- 6 Joseph Jacobs «The Old Woman and Her Pig» - English Fairy Tales, 2003. – 345 p.

М. ӘУЕЗОВТИҢ ҚАЗАҚ ДРАМАТУРГИЯСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

ШЕРАЛИЕВА Г. Р., СЕИДАХМЕТ Г. С.

студенттер, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

ҚАДЫРОВ Ж. Т.

ф.ғ.к., профессор, М. Қозыбаев атындағы

Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

Мұхтар Әуезов мұрасы – халық талантының жарқын көрінісі, нағыз ұлттық қазына. Әуезов мұрасы бай. Соның ішінде жазушының драматургия саласындағы еңбектерін ерекше атау қажет. Себебі жазушы қазақтың драматургиясының классикалық негізін салып, әдебиеттің бұл жанрының дамуына орасан зор қызмет етті. Драматургия саласында сара соқпақ салып, өзінен кейінгі драматургтерге үлкен әсер етіп әдеби дәстүр қалыптастырды. Қазақ драматургиясын зерттеген ғалым С. Ордалиев М. Әуезов

жайлы: «Заманымыздың көрнекті жазушысы Мұхтар Әуезов қазақтың реалистік драматургиясының негізін қалаған, ұлттық театр искусствосының қалыптасып дамуына ат салысқан, асқан талант иесі» – деп, жоғары баға береді [1, 27 б.]. Әуезовтің драматургиясын арнайы зерттеген белгілі ғалым Р. Нұрғали былай дейді: «М. Әуезов драматургия саласында көп еңбек еткен. Мұның бірнеше себептері бар. Халық әдебиетінде, фольклорда форма жағынан драматургияға жақын нұсқалар көп еді. XX ғасырға дейін қазақтың халық әдебиетінен нәр алды. Әрине, қазақтың көшпелі өмірі, қаланың болмауы драматургияның дамуына кедергі жасады» [2, 191 б.].

Тоғыз жасынан қалада өсіп, орыс театрларында болу, Еуропа драматургиясымен танысу М. Әуезовті реалистік драматургияға алып келді. Ол осы озық дәстүрді қазақ топырағында тұңғыш қолданды. Шекспир, Гоголь, Погдиндердің шығармаларын аудару Мұхтар Әуезов үшін үйрену мектебі болды. Әуезов қаламынан 30-дан астам драмалық шығармалар туды» [2, 191 б.].

Қаламгердің драмалық шығармаларының ішіндегі алғашқысы әрі шоқтығы биік тұрғаны – «Еңлік-Кебек». «Еңлік-Кебек» трагедиясының алғашқы варианты 1917 жылы қағаз бетіне түсіп, сол жылы Абайдың әйелі Әйгерімнің аулында «сахнаға» тұңғыш рет қойылса, 1922 жылы Орынбор қаласында жеке кітап ретінде басылып шықты. Содан кейін драматург осы туындысына қайта-қайта оралып, оны бес рет өңдеді де, соңғы нұсқасын 1957 жылы театрға қайта ұсынды. Егер алғашқы вариантында «Еңлік-Кебек» халық аузындағы аңызды сахнаға бейімдеу ғана болып, көбінесе онда этнографиялық жағы басымырақ соқса, кейбір көріністері мен жеке бейнелері көмескілеу шықса, енді кейінгі өңдеулерінде кемеліне келген реалистік және аса көркем туындыға айналады. Мұнда билер сахнасы күшейтілген.

Әуезовке Абайдың қаншалықты таныс жақын екендігін пайымдаған академик Р. Нұрғалидың пікіріне ден қойсақ: «Табиғатынан керемет дарынды жаратылған Мұхтар Әуезовтің ұлттық данышпанымыз Абаймен туыс, елдес, жерлес болуы – оның өмірлік тағдырына шешуші ықпал жасаған факторлардың бірі. Сахарада арыстан секілді шөгіп жатқан, әрбір сайы тарих шежіресін шертіп тұратын қазыналы, құтты Шыңғыстау – екі алыптың, Абай мен Мұхтардың ата мекені, тал бесігі. Мұхтар ұлы шешесі Дінәсіл әжесінің бауырында тәрбие алып, балалық шақтың көшпелі елдегі барлық қызығын көрумен қоса, ертегі-жырды, аңыз-әңгімені зердесіне түгел құйып өседі» [3, 210 б.]. Бұл жерде ғалым Абай мен

Мұхтардың шығармашылық сабақтастығын ең алдымен туған жер тал бесіктен екенін ескертеді.

Мұхтар Әуезовтің қазақ драматургиясын биікке көтерген «Еңлік-Кебек», «Қарагөз», «Түнгі сарын», «Хан Кенә» пьесаларын дүниеге әкелді.

«Еңлік-Кебек» пьесасы Абыз толғауларынан басталады. Абыз – халық арманын, қасиетті идеяны арқалаушы жан.

Абыз.Кәрі көңіл о бір зәр. Күні еңкейіп, көлеңке басқан бейуақтай. Самал желі мұздай, көк майсаны сыздай етті. Ызғар сезген бойым бар. Панасыз ел баладай [4, 8 б.].

Драматург Абыздың монологін пәлсапалық терең ойлылыққа құрайды. Әрсөзіндедидактикалықсарын бар. Олхалықтыңқамынжеп, соныңтілеуінтілейді.

М. Әуезов Абыздың монологіне келістіріп береді. Абыз монологінен басталған пьеса бірден көңілсіз жайды сездіретіндей ойлы сөздермен оқырманды өзіне жетелейді. Ары қарай Абыз сөзіне назар қойсақ:

Абыз.Әлі береке десе кер кетіп, пәле десе жұлынған, тоқсан сусар тон берсең де, тоқсан қара нар берсең де бітпеймін деп басқа шауып, төске өрлеген Матай бауырыңмен бітім таптың ба, табыстың ба, түге? [4, 9 б.].

Жазушы Абызды өткір шешен сөздермен сөйлетеді. Драматург Абыздың шешен сөйлеуіне Абайдың сөзін де қосып айттырады. Абайдың тұрақты тіркеске айналып кеткен «басқа шауып, төске өрлеген» деген сөзін Абыздың монологіне пайдаланады.

Абыз. Қай ер қандай қамқор қайрат етті? Қайтып тыным таптырды? Ұзаққа табыстың ба, жоқ алданыш аял ма? Еміреніп ел табысты ма? [4, 9 б.].

«Абыз монологтарының лейтмотиві, өзекжарды тілі – ел, халық, соның арманы, соның тілегі, соның күйі, соның мұны. Абыз елім, халқым, жұртым демей аяқ баспайды. Ел деген көкейкесті қайырмасы домбыраның құлақ күйіндей боп жүрекке жылы тиіп, көкіректі шымыр еткізген әсер береді» [5, 48 б.]. Пьесада халықтың атынан сөйлейтін, жұртының сөзін жақтайтын Абыз бейнесін драматург биік тұғырдан көрсетеді.

М. Әуезов драматургиясындағы айрықша орны бар тағы бір елеулі туынды – әйгілі «Қарагөз» трагедиясы. Пьесада беймезгіл уақытта жолсыз өмір кешіп, ерте татқан қайғы-зардың уынан қаза тапқан өнерлі жастардың басынан өткен трагедиялық жағдайы баяндалып, асықтық пен ақындық құмарлығында елтіген уыз

жастардың махаббаты сөз болған. Мұнда азаптан туған ақындық, қан-қайғыдан туған қаза жеке бастың ғана күй-шерінен басталып барып, көп мұндар, жылаулар күйіндегі азапты ұғынуға, халықтық қайғы-қамды ұғынуға беттеген шабытты шертеді. Кесірлі кер заманның қайғы-қасірет қазасынан туған ызалы шабытты, ақындықты бейнелейді.

«Қарагөз» трагедиясында автор өзі айтқандай ызадан, қайғы-қасіреттен туған ақындықты ғана суреттемейді, адамгершілік асыл қасиетті қоса жырлайды. Бұрынғы пьесаларында аяулы ару сүйгеніне қосыла алмай, мал бергеннің жетегіне кеткісі келмей қор болса, «Қарагөз» атты трагедияның басты геройы Қарагөз өз руының жігіті Сырым деген өнерлі де отты жасқа, жастайынан бірге өскен құрбысына ғашық болады, жұрттан сырын жасырып, ұтынан өртенеді, уланып елтіген кісідей мас болады. Бірақ Сырымға қосылуға салт көтермейді, өйткені екеуінің де руы – Өсер» [1, 39 б.].

Бұл ретте, «Қарагөздің» идеялық мазмұны өнер адамының (Сырым) тағдырына, оның өнер үшін өгей замандағы әділетсіздікпен арпалысына, бұл жолда тартқан азабына, кешкен қайғысына құрылуы тегін емес.

«Қарагөз» трагедиясында өнер адамының басындағы хикаяны баяндау барысында, драматург кейіпкерлерінің диалогтарын өлең аралас сөздермен береді. Осы жөнінде С.Ордалиевтің пікірін негізге алсақ: «Қарагөз» трагедиясы сүйіскен жастар жайында үлкен ақындық шабытпен жазылған поэма десе де боларлық. Трагедияның тілі көркем, кейіпкерлері поэзия тілімен сөйлейді, сондықтан да кейде олардың диалогтерінің драмалығы аздау болып, әдемі сөздер тізбегіне айналып кетушілігі де кездеседі» [1, 43 б.]. Пьесада оқиға өрбіген сайын тартыс шымырланып жалғасып отырады. Драматург кейіпкерлердің ішкі шытырман сезімдеріндегі арбасуын психологиялық терең шеберлікпен суреттейді.

Трагедияның бас кейіпкері Сырым өр, асқақ, ақынжанды жігіт болып бейнеленеді. Драматург пьесадағы Қарагөз бен Сырымның кейбір диалогтарын өлеңмен құрап жазады. Жазушы кейіпкерлердің сөздерін шалқыма шешендікпен шебер құрастырады. Мысалы:

Сырым: Сен менен кетсең,
Антым болсын осы сөз:
Жас тілегім, құшағым,
Бірге кетсін сенімен!
Сол тірідей өлгенім,
Шала жанып сөнгенім.

Сенсіз маған дүние тұл,
Өрттен қалған денем құл,
Өртеймін десең өзін біл!

Сенсіз қалған Қарауылдың жайлауы көр. Жарық айлы түн,
жұлдызды жарық кеш неге керек сенен соң?! [4, 108 б.].

Сырым: Қайғы басқан қаяулы,
Жарасын ашсам, жақпайды –
Ұрсады маған бай аулы,
Шер жесе де шығарма,
Болмаса жаза таяулы,
Маған да қалған күн қараң:
Аттысы атпен шапқанда
Жаяуы куды жаяулы [4, 121 б.].

Пьесаның осы жерінен Абайдың өлеңдеріне ұқсас тұстары аңғарылады. Абайдың:

Ем таба алмай,
От жалындай.

Толды қайғы кеудеге – деген өлең жолдарының мазмұны Сырымның қайғысымен үндесіп жатқан сияқты. М. Әуезов Сырымның жақсылықтанкүдер үзіп, қайғыдан басқа жол таппай сандалған, амалының таусылған сәтін білдіреді.

Пьесадағы Сырымның сөздеріне ары қарай үнілсек:

Сырым: Сол түннен, Қарагөзден мені айырған сұмдық түннен бастап, ыстық асау жүрегімді тастай суық мұз боп қатқан бір қатал қол уыстап қысып, бүріп алды да қойды. Жүрегім мұз, жаным мылқау болмады ма сол суық қолдан?.. [4, 142 б.].

М. Әуезов Сырымның Қарагөзге деген шексіз махаббатынан туған қайғысын осындай шерлі толғаныспен тебірентеді.

«Сырым образын асқақтатып шырқау биікке көтеріп тұрған сол Қарагөздің оған деген шексіз махаббаты». Сүйгеніне қосыла алмай зар жылаған Сырымның бейнесін М. Әуезов психологиялық дәлдікпен суреттейді. Сырымның өкікке толған сөздерін былай деп береді:

Сырым. Мен келдім зарға толып, күнім, саған,
Бір ауыз сөзің бар ма айтар маған?
Жылайын, жырлайын да тілейін мен,
Көзімде жас қалмасын ағызбаған [4, 149 б.].

Сырым мен Қарагөздің алдында тұрған кедергілер өте көп. Соның ең негізгісі: ежелден келе жатқан әдет-ғұрып. Жеті атадан бергі жерде қыз алып, қыз беріспеу заңы. Осы қағиданы берік

ұстанғандардың бірі – пьесадағы Мөржан бәйбіше. Қарагөздің Наршаға баруға риза еместігі Мөржанның құлағына жетеді. Алақанына салып әлпештеген өз бауырындағы баласының сұмдық сөздерді шығарғанына ыза болып, айбарлы мінезге басады. М. Әуезов Мөржанның Сырымға қарсы болған әрекетінен шығарманың тартысын өршіте түседі. Мөржан: «Жетім қозы – тас бауыр» деп, қанаттыға қақтырмай, туған шешесін жоқтатпаймын деп келсем де, бір қадір-қасиетімді басқа тепкені ме?! (Ақбалаға) Мұны бұзып жүрген кім? Наршадан асып тапқаны қайсы, менсінбегенде? [5, 113 б.].

Мөржанның Қарагөздің қылығына ыза болып айтқан сөзін жазушы осылай береді. Адамның басындағы өмір тәжірибесі жатыр.

«Қарагөз» трагедиясындағы негізгі кейіпкердің бірі – Нарша бейнесі. Нарша бейнесі сырт көзге сонша нәзік, сыпайы көрінсе де, ол да берік жүректің, зор сүйіспеншіліктің иесі. Сезімнің байлығы, ниетінің тазалығы, махаббатының тұрақтылығы Наршаны пьесадағы кейіпкерлер ішіндегі ең көрнектісі етіп ерекшелейді.

«Нарша аузымен Қарагөз сырттай сипатталады. Сыпайы, сұлу мінезді, қылықты қыз көз алдыңызға елестейді. Ата-баба дәстүрімен дүниесін төгіп, заңды күйеу боп келе жатқан Нарша кеудесінде удай дерт: Қарагөз оны сүймейді, майда мінезбен кері серпіп отыр» [6, 132-133 б.].

Қарагөзге ынтыққан Нарша ішіндегі күйінішті сырын Сырымға былай жеткізеді:

Нарша: Сырым, сенің жалынды сөзіңді ажалдыға кез келсін деуші еді жұрт. Бірақ шарай топтың көзінше пұшпағынан ілінген ажалды киік мен болам ба? Азалы, қайғылы – жалғыз Қарагөз емес, сен де арманда дейімбе, мен не дейін? [5, 120 б.].

Нарша өзбасына жалды киікке балайды. Наршаның жүрегіндегі күйікті сырын драматург психологиялық тебіреніспен жеткізеді.

Азапты өмірдің тауқыметіне түскен Қарагөздің есінен айрылуы Наршаны қайғы отына салады. Осынау қатты науқасқа Нарша қолдан келер амал таппай дал болады. Ақыры Сырымды іздетіп шақыртады. Қарагөзге ем бола ма деп Сырымға ән салғызады. Сырымның зарлы үніне Нарша былай дейді:

Нарша: Дәурен өткен соңғы, ән де ажарынан айрылады екен-ау. Тіпті бұрынғы тәтті ән сияқты болып селтеткізбейді [5, 147 б.].

М. Әуезовтің шығармашылығында, әсіресе драматургия саласында көрнекті орыналған – «Түнгісарын» пьесасы. «Түнгісарын» әлеуметтік маңызы және көркемдік қасиеті жағынан Әуезовтің ең

үздік шығармасы болып қалар», – деді Илияс Жансүгіров. Сыншы Илияс Қабылов, белгілі революционер Әліби Жанкелдин, драматург, режиссер Жұмат Шанин, профессор Құдайберген Жұбанов «Түнгісарын» трагедиясын жоғары бағалады. «Түнгісарын» пьесасы өзінің тек идеялық тереңдігімен ғана емес, сонымен қатар көркемдік кемелдігімен де құнды болып табылады. Тарихи тақырыпқа арналған бұл шығарма оның негізгі саналатын тарихи шындық дұрыс та терең әрі көркем бейнеленген», – дейді А. Нұрқатов [6, 168 б.].

«Қазақ театры сахнасында зор табысқа жеткен «Түнгісарын» трагедиясы Әуезовтің өзінің қатысуымен басы қасында болып басшылық етуінің арқасында орыс тіліне аударылып, 1937 жылы орыс драма театрында қойылды. «Түнгісарын» – орыс тілінде қойылған қазақтың тұңғыш пьесасы» [7, 115 б.].

Тарихи кезең жүгін арқалаған пьесада М.Әуезов ел басына күн туғандағы әлеуметтік жағдайды көрсетеді. Пьесадағы кейіпкерлердің көпшілігін типтік характермен берген. Шығарманың тілін драматург кейіпкерлердің характерлерімен байланыстырып күрделендіріп бедерлі суреттейді. Шығармадағы оқшау тұрған образдардың бірі – мұғалім. Мұғалімнің сөзіне үнілсек:

Мұғалім: Ей, Сұлтани Махмұд, не қылар сәт!

Мәгәр халқында юк болса вахбуд

Жас бала жайып саусағын!..

Талпынған шығар айға алыс!..

Міне сәнә дәріс әпендім!.. [5, 252 б.].

Драматург мұғалімнің сөзі арқылы пьесадағы басқа қатысушыларға үлгі ретінде беріп отыр. Мұғалімнің келесі сөзіне келсек:

Мұғалім: Бәсе, не болды маған? Тілім ғана бар, қолымда қайрат жоқ. Жүрегімде дерт бар, жазылар шарам жоқ. Мен бір ғазиз бәндә [6, 296 б.].

«Отызыншы жылдар – Әуезов драматургиясының өрбү-дамуындағы жаңа кезең: Бұл тұста жазушы дәстүрлі тарихи тақырыппен қатар қазіргі дәуір шындығына шұғыл бет бұрып, өзінің көркем прозасымен бірге драматургиясын да жаңа арнаға салды» [6, 251 б.]. Сол жаңа заман тақырыбын қозғаған кеңес өкіметінің құрылысын нығайту жолындағы кедергілер мен кеселдерге қарсы күресін көрсететін «Тас түлек» драмасын айтуға болады.

«Тас түлек» пьесасында автор біркелкі жас буынның тұтас өсуін көрсету арқылы қазақ интеллигенциясының қалыптасу жолын таныту мақсатын алдына қояды. Кешегі қойшы, жылқышылардың жаңа тұрмысқа жетуі сөз болады.

Пьесадағы кейіпкер Сөлкебайдың айтуы арқылы береді.
Мәселен:

Сөлкебай: Қараңғы түнде тау қалғып

Ұйқығакетербалбырап,

Даланыжым-жырт дел-сал қып

Түн басады салбырап, – деген ақындар ғой бұлар [5, 411 б.].

Драматург Абай өлеңдерін көпшіліктің жаққа білетінін, ақын поэзиясынан жастардың рухани ләззат алатынын білдіру мақсатында Сөлкебайдың сөзі арқылы танытады.

М. Әуезовтің бүкіл ғылыми-шығармашылық ғұмырында Абай тақырыбы басты орын алғаны белгілі. Ақынның бай тілін меңгеруде рухани мұраның қалыптасуындағы Абайды зерттеп тануы, бүгінгі таңда Мұхтартану саласына жол ашты. Бұлардың өміріндегі сабақтастық туған топырақ, кіндік қан тамырымен ұштасып жатыр. М. Әуезовтің Абай өлеңдерін, қалдырған өнегесін өзі туып өскен ортада жүріп қабылдап, көңіліне құйып өскені, олардың арасындағы рухани жалғастық тууына жағдай жасағанын ескеру қажет.

Абай мұрасынан нәр алып сусындаған, ақын дәстүрін бойына сіңіріп өскен М. Әуезов оған рухани жағынан өте жақын болып кеткен. М. Әуезовтің Абайды білгені соншалық, соған рухани бар болмысымен сіңісіп кетеді. Жазушы шығармашылығы ақын рухымен шығып отырады. Әуезов шығармашылығын зерделей қарағанымызда анық байқағанымыз, оның «Абай» пьесасы мен «Абай жолы» роман-эпопеясындағы Абай қалыптастырған мұраның іздері. Өнер адамына арналған көркем туындылар жазып отырғандықтан, Абай образын ашуда жазушы ақынның өз шығармаларын шебер де келісті пайдаланған. Жазушы ақын тұлғасын әуелі көркем шығармада «Абай» пьесасы арқылы сомдап бейнелейді. «Тарихтағы Абай бар да, жазушының творчествосындағы Абай бар, егер жазушы тарихтағы Абайды сол қалыпта ғана алып өзінің даяр сөзімен сөйлетіп, өзінің өмірбаянындағы уақиғаларын жинақтап бере салса біз үшін қызықты да болмас еді, ол көшірме ғана, болмаса натуралық сурет болып шығар еді», – деп ғалым Е. Ысмайылов Абайдың өмірдегі тұлғасы мен көркем шығармадағы бейнесінің ара жігін ажыратып береді [8, 262-263 б.].

Әуезов драматургияларында қазақ халқы өмірінің сан алуан қырлары үлкен шеберлікпен көрсетілген. Өмірдің терең қабаттарын қопарып, типтік жағдайлардағы характерлерді дәл тауып, олардың өзара қатығысынан туған үлкен тартыстарды көрсету – М. Әуезов пьесаларының басты ерекшеліктерінің бірі. Шығармаларға

құбылыстың сырт көрінісі, яки адамдар арасындағы ұсақ интригалар емес, әлеуметтік конфликтілер негізгі арна болады. Әуезов – қазақ драматургиясының жаңашылы. Ол дүниежүзілік драматургияның асыл үлгілерін оқып, аудару арқылы шеберлік мектебінен өтті. Мұның үстіне Әуезов пьесаның еуропалық үлгісіне соны ұлттық бояу, нақыш қосты. Қазақтың ежелгі әдебиетіндегі драматургияға жақын үлгілерді (айтыс, беташар, жар-жар, шешендік дауы) жаңашылдықпен пайдалана білді.

Әуезов трагедияларында сан алуан образдар галереясы бар. Олар өздеріне ғана тән, айрықша сөздік сипаттамаларымен кейіптелген. М. Әуезов – қазақ әдеби тілін дамытуға орасан мол үлес қосқан, реформатор суреткер. М. Әуезов қазақ тілінің негізгі сөздік қорын жеріне жеткізе пайдаланады. Мақал-мәтәлдерді, айқышты сөздерді, фразаларды бағды күйінде ала салмай, оларды өз мақсатына орай жаңғыртып, жайнатып, қайтадан құйып шығарды. М. Әуезов пьесалары – қазақ әдебиетінің асыл шығармалары, біздің ұлттық мақтанышымыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ордалиев С. Қазақ драматургиясының очеркі. – Алматы, 1994. – 276 б.
- 2 Нұрғалиев Р. Екі томдық шығармалар. Телағыс. Әдеби дәстүр мен әдеби даму. – Алматы, Жазушы, 1991. – 2 т. – 576 б.
- 3 Нұрғалиев Р. Арқау: Екі томдық шығармалар. Айдын: Қазақ драматургиясының жанр жүйесі. – Алматы, Жазушы, 1991. – 1 т. – 576 б.
- 4 Әуезов М. Жиырма томдық шығ. жин. Пьесалар. – Алматы, Жазушы, 1981. 9 т. – 492 б.
- 5 Әуезов М. Жиырма томдық шығ. жин. Пьесалар. – Алматы, Жазушы, 1982. 10 т. – 432 б.
- 6 Нұрқатов А. М. Әуезов творчествосы. – Алматы, Жазушы, 1995. – 400 б.
- 7 Нұрғали Р. Трагедия табиғаты. – Алматы, Жазушы, 1988. – 176 б.
- 8 Ысмаилов Е. Жаңа белеске (Сын-зерттеу мақалалар жинағы). – Алматы, 1992. – 288 б.

1.1.6 Тарих, археология және этнографияның маңызды мәселелері

1.1.6 Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии

ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВТІҢ АЛАШ ПАРТИЯСЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ

ӘБИШЕВА А. Ә.

студент, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.
МАЛЫБАЕВА Б. С.
т.ғ.к., доцент, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

1991 жылы Қазақстан ата-бабаларымыз сан жылдар бойы аңсаған тәуелсіздігін алды. Сол уақыттан бері еліміз өркендеп дамып, бүгін біз өте жылдам жаңарып жатқан, өзінің тарихын жасап жатқан, әлемдік экономикалық кеңістікте және мәдени кеңістікте қалыпты ырғақпен интеграция жасап жатқан Қазақстанда өмір сүрудеміз. Еліміздің өз алдына жеке мемлекет болып, әлемдік аренада өзіндік орынын алуы ең алдымен еліміз деп еңіреген, жерім деп тебіренген ұлт жанашырлары, Отан үшін жан қиған ақиық, асыл арыстарымыз бен батыр бабаларымыздың және Алаш ардақтыларының арқасы деп білеміз.

Қазақ халқының азат, егемен ел болуын арман етіп, сол жолда аянбай еңбек еткендердің бірі мемлекет және қоғам қайраткері, Алашорда үкіметінің мүшесі, математикадан тұңғыш қазақ профессоры Әлімхан Әбеуұлы Ермеков болды.

Әлімхан Ермеков 1891 жылы қазіргі Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданы, Бөріктас деген жерде дүниеге келді. Әкесі Әбеу халыққа қадірлі, озық ойлы, орысша сауаты бар, өз дәуіріндегі зиялылардың бірі болған. 1899 жылы әкесі Әлімханды Қарқаралыдағы қалалық училищеге оқуға түсіреді. Мектепте зейінді, алғыр, озық болған Әлімхан мектепті үздік бітіріп, 1905 жылы Семейдегі ерлер гимназиясына түседі. Гимназияны 1912 жылы алтын медальмен бітірді. Кейін аттестат конкурсы бойынша Томск технологиялық институтының Тау-кен факультетіне қабылданады, мұнда оның бүкіл өміріне әсер ететіндей Г. Н. Потанинмен кездесу болды. Г. Н. Потанин Әлімхан Әбеуұлының білімділігін байқап, болашаққа нық қадам жасауға бағыт-бағдар берді.

1917 жылы Ә. Ермеков Том институтының 5 курстағы оқуын Ресейдегі Ақпан революциясының басталуына байланысты уақытша тоқтатуға мәжбүр болды. Патша үкіметі тақтан құлатылғаннан кейін қазақ халқы үшін бірінші кезекте тұрған мәселе ұлттық тәуелсіздік, ұлттық бостандықты өз қолына алу еді. Осы мақсатпен ол Семейге келеді. Ақпан революциясынан кейін 1917 жылы сәуір мен мамырда бүкіл Қазақстан бойынша жер-жерлерде облыстық және уездік қазақ съездері өтті. Ә. Ермеков алғаш рет саяси іске, алаш қозғалысына, 1917 жылы 27 сәуір-7 мамыр аралығында Семей облыстық қазақ съезіне қатысады. Ж. Ақбаев, Ә. Ермеков, Х. Ғаббасов жетекшілік еткен Семей облыстық қазақ съезінде әлеуметтік-саяси мәселелер талқыланды. Онда ол съезд президиумының хатшылығына, одан кейін съезд шешімімен Семей облыстық қазақ комитетінің мүшелігіне сайланды. Осындай съездерден соң 1917 жылы 21-26 шілде аралығында Орынбор қаласында өткен бірінші жалпықазақ съезінде сайлау туралы мәселе қаралып, онда депутаттыққа үміткерлікке әр облыстан ұсынылған 81 адамның тізімі бекітілді. Солардың ішінде Семей облысының атынан Г. Н. Потанин, Ә. Ермеков, Х. Ғаббасов, Ж. Ақбаевтар сайланды. «Қазақ» газетінің № 257 санында Алаш партиясы атынан Торғай және Семей облысынан құрылтай жиналысына сайланған депутаттар жайлы сөз қозғалып, онда Әлімхан Ермеков туралы былай дейді: «Әлімхан білімді, шешен, өткір, халыққа қызмет етуді өзіне парыз санаған жігерлі жас азамат. Бұл күнде – «Сарыарқа» газетінің жазушыларының бірі» [1, 415 б.]. Біз осыдан-ақ Әлімхан Әбеуұлының қазақ халқы үшін тыңбай еңбек етіп, «Алаш» партиясының белсенді көсемдерінің бірі болғанын көре аламыз. Айта кетерлік бір жайт, Әлімхан Ермеков «Алаш» партиясының құрамына кіргеннен соң, кейін Кеңес үкіметі орнағанымен де, коммунистік партия қатарына еңбеген. Бұл асыл азаматтың ұлтжандылығын, елінің қамын ойлаған ер екенін білдіреді. Ол 1924, 1930, 1938 жылдардағы өз қолымен толтырған анкеталарда: «Ақпан төңкерісінен кейін де, ұлттық партия «Алаш» құрылғанға дейін де ешқандай партияға мүше болған емеспін. Саяси көзқарасымда езілген тоналған, қазақ ұлтының қамынан асып өзгедей әрекетке барған жоқпын дейді» [2, 56 б.].

Ә. Ермеков ревком құрамында болды. Ревком бір-ақ апта өмір сүрді. 1917 жылы 3 қазанда Құрылтайшылар кеңесіне сайлау өткізу қарсаңында, облыстағы қазақ халқының атынан Ә. Ермеков облыстық комиссияға сайланды. Ә. Ермеков Құрылтайшылар жиынына «Алаш» партиясының атынан Ә. Бөкейхановтан кейінгі

екінші үміткер болып тіркелді [3]. Бұл туралы ақын, ағартушы Сұлтанмахмұт Торайғыров Әлімхан Ермековтың білімділігін, алғырлығын, мінезін өлең жолдарымен былайша көрсетеді:

«Әлімхан Ермекулы жас жігіттен,
Келеді екінші болып бұл ретпенен.
Қазақта мұндай жігіт көрмедім, – деп,
Ардақты қарт Потанин лепес еткен.
Сөйлеп кетсе, қозғалар бойда жаның,
Тас болса да ерітер жүрек қаның.
Шындығы, тереңдігі, әділдігі,
Тусаң ту осылай, – дегізер жанның бәрін.
Адалдық, ақжүректік, ақтығына,
Бір ауыз қарсы айта алмай құрыды әлің...» [4, 268 б.].

1917 жылы «Қазан төңкерісінің жеңісіне байланысты ұлттық мәселелер, бірінші кезекте ұлттық мемлекеттік құрылыс өткір әрі терең талқылана бастады. Езілген қазақ халқын қорғап үн көтеріп, бостандықтың туын ұстап, отаршылдық саясатты тоқтату туралы мәселелер қоя бастағандардың қатарында Ә. Ермеков те болды. Ол басқа да қазақ зиялыларының озық ойлы өкілдері Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов сияқты алыптармен бірге қоян-қолтық жұмыс істеді. Солармен бірге Алашорданың идеялық және ұйымдық негіздерін әзірлеуге, өткізілетін шараларға белсене араласты. 1917 жылы 5-13 желтоқсан аралығында Орынбор қаласында өткен Ә. Бөкейханов, Х. Досмұхамедов, Б. Құлманов, Ә. Ермеков қатысқан екінші жалпықазақ съезінде тез өзгеріп жатқан саяси жағдайдағы қазақ автономиясын құру және оның үкіметін қалыптастыру, милиция, Ұлт Кеңесі, оқу, ұлт қазынасы, муфтилік, халық соты, ауыл басқармасы, азық-түлік мәселелеріне бірінші кезекте көңіл бөле отырып талқылады. Сонымен Ә. Ермеков бүкілқазақтық съезге қатысып, Ұлт Кеңесінің толық мүшесі болып сайланды. Мұндай құрметке ең көрнекті қайраткерлердің бірнешеуі ғана: Ә. Бөкейханов, Ж. Досмұхамедов, М. Тынышбаевтар ие болды. Бұл жағдай халық арасында Ә. Ермековтің қаншалықты беделді де белгілі болғанын көрсетеді [2, 65 б.]. Бірнеше күнге созылған жалпықазақ съезінде «Алаш» автономиясын құру туралы бірауыздан келісімге келеді. Бабалар сан ғасыр аңсаған «Алаш» автономиясы дүниеге келді. Автономияның құрылуын бөркін аспанға атып, сүйіншілеп, барша халыққа жар салып, қуанышпен бөліскен екінші қазақ съезінің делегаты Ә. Ермековтің 1918 жылғы «Сарыарқа» газетінің № 29 санында «Жасасын, Алаш, жасасын» мақаласында жариялайды.

Мақала ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Алаш ұраны» өлеңімен басталады:

«Алаш туы астында,
Күн сөнгенше сөнбейміз.
Енді ешкімнің Алашты,
Қорлығына бермейміз!
...Өлер жерден кеттік біз,
Бұл заманға жеттік біз!
Жасайды Алаш, өлмейміз!
Жасасын, Алаш, жасасын!

Желтоқсанның 12-і күні, түс ауа, сағат 3-те дүниеге «Алаш» автономиясы келіп, азан шақырылып, ат қойылды. Алты алаштың баласының басына Ақ Орда тігіліп, Алаш туы көтерілді. Үлкен ауылдарға қоңсы қонып, шашылып жүрген қырғыз-қазақ жұрты өз алдына ауыл болды. Отансыз жұрт, отанды болды. Автономия – бізге өмірлік мақсат еді. Іштегі дертті айта алмай, күрмеліп жүрген қызыл тіл бұл күнде дүниежүзін жаңғыртып, Алаш ұранын шақырып отыр. Алаш! Алаш! Көтер басты, уақыт жетті, сүртелік көзден аққан қанды жасты...» [5, 153-154 б.]. Осылайша өз тізгінінен айырылып, өзгеге бодан болған қазақ елінің қаншама жылдардан кейін ұлттық мемлекеттілігін қайта қалпына келтірілгендігін сол кездегі баспасөз бетінде Әлімхан Әбеуұлы қуана хабарлаған.

Әлімхан Ермеков 1932 жылғы өзінің ашық хатында: «Қазақстан – ертедегі тарихи себептермен артта қалған ел. Бұл менің туып өскен жерім, сондықтан оның дамып келе жатқан құрылысының майданында адал қызмет ету менің ендігі борышым, ...әділдік жолмен елдің тағдыры, барлық адам баласының тағдыры шешіліп жатса, өзіме тыныштық іздеп, қиыншылықтан қашып, тайып шықсам, оны үлкен қылмыс санаймын», – деп жазған еді. Сталиндік қуғын-сүргінде болып, 18 жыл ГУЛАГ тұтқыны болса да, ол осы жолынан айнымай, өмір бойы халқына адал қызмет етті.

Қазіргі заман қазақ халқының өлгенін тірілтіп, өшкенін жандырды. Шәкәрім, Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Әлихан аталарымызбен қатар Әлімхан Әбеуұлы да халқымызға қайта оралды. Ол бүкіл өмірін елінің егемендігі, халқының тәуелсіздігіне, болашақ ұрпақтың қолын ғылым-білімге, мәдениетке жеткізу ісіне арнады.

Қазақстанның қазіргі Тәуелсіздігі, Егемендігі Алаш Үкіметінің жүз жыл бұрын қасық қандары қалғанша күресуінің тікелей нәтижесі! «Көлде жүрген қоңыр қаз – шөл қадірін не білсін, шөлде

жүрген дуадақ – көл қадірін не білсін». Атамыз Қазақ қадір-қасиетке байланысты айтқан мақалдары көп қой. Тәуелсіздік жолында аянбай, ұлт қамына керек десе жанын аямай қызмет істеген Алаш қайраткерлерінің қадірін ұғыну үшін, сол кездегі халықтың жағдайын білуіміз керек. Сонда ғана, Алаш арыстарының қылған еңбектеріне бүгінгі ұрпақ қаншалықты қарыздар екенін, терең ұғына аламыз. Бостандықтың ақ таны үшін жандарын құрбан еткен, болашақ ұрпақ жолына тәлімді мұра қалдырған алашордалықтардың ұлы істерін насихаттауымыз керек. Бұл – біздің тарих алдындағы парызымыз һәм ата-баба рухына деген мәңгі тағзымымыз болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Қазақ» / Бас редактор Нысанбаев Ә. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. 560 б.
- 2 Өскембаев, Қ. Ә.Ә. Ермековтің қоғамдық-саяси және ағартушылық қызметі (1891-1970 жж.). Қарағанды : ҚарМУ, 2003. - 277 б.
- 3 http://ortalyk-kaz.kz/publ/t_1_a/limkhan_ermekov_ar_araly_a_ajta_oralu/10-1-0-12588
- 4 Бөкейхан Ә., Ақбаев Ж., Ермеков Ә. Мақалалар, сын-зерттеулер және тергеудегі жауаптар. Астана:Фолиант, 2013. 320 б.
- 5 Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы:Ататек, 1995. 368 б.

К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ И СОХРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКА ГУСИНЫЙ ПЕРЕЛЕТ, КАК МУЗЕЯ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ

БАЙБУРИНОВА Т. Б.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
МОШНА Н. И.
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В XX веке музеи под открытым небом получили широкое распространение во многих странах мира. Причины их популярности и неуклонного количественного роста во многом объясняются значительно большими возможностями сохранения и демонстрации объектов культурного наследия, позволяющими показывать их комплексно и всесторонне, размещая памятники архитектуры, предметы быта и орудия труда, произведения искусства в

обстановке, близкой к естественной, в единстве с историческим и природным окружением.

Идея создания музеев под открытым небом и ее воплощение в жизнь связывается с именем Артура Хазелиуса, по инициативе которого в 1891 году был открыт для всеобщего обозрения «Скансен», положивший начало возникновению в Европе нового типа музеев. Главными объектами показа в нем стали крестьянские жилые и хозяйственные постройки, мастерские ремесленников, культовые и общественные здания. Экспозицию памятников архитектуры дополнял зоопарк, в котором была богато представлена фауна Скандинавии [1].

Благодаря новаторскому характеру демонстрации экспонатов и их разнообразию «Скансен» приобрел большую популярность и по праву стал считаться родоначальником музеев под открытым небом. Несколько лет спустя после его открытия в Швеции, Норвегии, Финляндии, Дании появился целый ряд музеев под открытым небом, воссоздававших традиционную народную культуру. Название Скансен стало нарицательным и использовалось для обозначения нового типа музеев. Основными факторами их генезиса считаются становление этнографии как самостоятельной науки и стремление видных ученых при поддержке общественности принять действенные меры по сохранению памятников традиционной народной культуры, подвергавшихся угрозе исчезновения в связи с процессами урбанизации, индустриализации, миграции сельского населения и др.

Идея Хазелиуса об охране памятников прошлого посредством их перенесения и сосредоточения в одном месте почти с момента ее реализации стимулировала возникновение новых концепций, и, в частности, охрану и музеефикацию памятников городской архитектуры и культуры городского сословия, памятников промышленности и техники, наконец, создание археологических музеев на месте раскопок, а также разнообразных специализированных музеев под открытым небом. Развитие этих идей и их реализация в музейной практике наглядно доказывает эволюцию музеев под открытым небом, как в плане расширения толкования и интерпретации самого понятия, так и в развитии широкого спектра деятельности данной группы музеев, в частности во взаимодействии с туризмом.

Вторая половина XX века, а именно 1960-1980-е годы стали временем количественного и качественного скачка в развитии музеев под открытым небом в самых различных странах мира. В этот период

сложились основные теоретические принципы их формирования и структуры [2].

В Республике Казахстан в конце XX-начале XXI вв., произошли качественные изменения в отношении государства и общества к историко-культурному наследию. Охрана исторического и культурного наследия, создание правовых гарантий для сохранения исторического наследия казахстанского народа и этнических диаспор являются одними из основных принципов государственной политики Республики Казахстан в области культуры. Памятники являются связующей нитью между поколениями через сохранение и приумножение традиций и ценностей самобытной культуры. Они как одна из важнейших составляющих культурного наследия выполняют важные социальные функции, служат целям развития науки, образования и культуры, формирования чувства патриотизма, идейно-нравственного и эстетического воспитания.

Сохранение памятников культурного и природного наследия является мировой проблемой, что нашло отражение в ряде международных документов. Она неотделима от изучения системы использования объектов наследия современным обществом. Приведем несколько положений, на которых базируются концепции использования памятников: наследие – это хрупкий, не поддающийся обновлению, невозполнимый источник культуры; охрана наследия не должна основываться на применении только метода раскопок, который может привести к уничтожению памятников.

К актуальным тенденциям в области сохранения культурного наследия относятся: консервация, реставрация, реконструкция и музеефикация. Музеефикацию позволяет осуществлять сохранение и использование наследия в целях познавательного туризма. Это характерно для ряда стран. Месторасположение большинства памятников на территориях, достаточно удаленных от районов с большой техногенной нагрузкой, обеспечивает им состояние, позволяющее проектировать сохранение и музеефикацию памятника в естественной обстановке природной среды. Проектирование памятников, находящихся в черте промышленных центров, требует серьезного подбора адекватных решений по их сохранению и использованию.

Одним из интереснейших и редких памятников, находящихся на территории Павлодара является «Гусиный перелет». Стараниями москвичей и алмаатинцев он внесен в список особо значимых памятников, курируемых ЮНЕСКО (Комиссией по образованию и

культуре при ООН). После этого в Павлодаре возникло движение за предметное увековечение одного из выдающихся памятников природы всей планеты.

«Гусиный перелет» является одним из крупнейших и широко известных в Евразии местонахождения ископаемых животных гиппарионовой фауны. Оно было открыто в 1928 году Ю. А. Орловым. Местонахождение представляет собой береговой обрыв правого склона р. Иртыш, выше железнодорожного моста, на протяжении 800 метров в пределах прибрежного микрорайона г. Павлодара. Наиболее характерным представителем фауны была трехпалая лошадь – гиппарион. В состав гиппарионовой фауны вошли жирафы, носороги-хилотерии, саблезубые кошки, гиены, из древних хоботных- мастодонты, древние олени, антилопы, страусы, черепахи и многие другие виды животных. Всего к настоящему времени в этом местонахождении было установлено более 60 видов животных, но это еще не предел [4].

Возраст местонахождения согласно палеомагнитным данным у разных авторов не идентичен, у одних соответствует с нижней частью ортозоны Гильберт, а у других [5, с.168] древние эпохи Гильберт (5, 4-5, 5), то есть верхи верхнего миоцена (конец мэотиса, понт). Последнего мнения придерживается и П. А. Тлеубердина [6, с. 69].

Первые наиболее крупные исследования «Гусиного перелета» проводилось Палеонтологическим институтом АН СССР в 1929-1930 годах. На основе собранных материалов в Палеонтологическом музее СССР была создана комната, посвященная Павлодарским раскопкам. В ней были собраны скелеты носорога и других животных из костного материала, взятого на «Гусином перелете» [7, с. 21].

С 1946 года «Гусиный перелет» подробно изучается казахстанскими учёными. С начала 1950-х годов в средствах массовой информации впервые была отмечена высокая научная и историческая ценность палеонтологического захоронения и его сохранении, что актуально и по сей день. Вопрос о необходимости охраны захоронения неоднократно поднимался научной общественностью. В 1956 году в «Вестнике АН КазССР» № 11 и в газете «Казахстанская правда» были опубликованы статьи Бажанова В. С. о необходимости охраны палеонтологических памятников, в особенности – «Гусиного перелета». Комиссия по охране природы при президенте АН КазССР, обращаясь к директору Павлодарского краеведческого музея, писала «Совершенно ясно, что Гусиный перелет должен быть объявлен заповедным и огражден от расхищения» [8].

Раскопки на «Гусином перелете» проводились неоднократно и результаты освещены в трудах палеонтологов А. А. Борисяка, Ю. А. Орлова, В. С. Бажанова, Л. К. Габуня, Е. М. Беляевой, В. И. Громовой, П. А. Тлеубердиной, Л. Гайдученко и многих других ученых. По разнообразию видового состава, по сохранности костей «Гусиный перелет» входит в двадцатку всемирно известных палеонтологических памятников и является международным эталоном павлодарской свиты с уникальным комплексом фауны для Сибири и Казахстана, трудно переоценить. Разнообразие видов позвоночных животных позволяет проводить широкие сопоставления, как с азиатскими, так и европейскими местонахождениями гиппарионовых фаун [9, с. 181].

С 7 декабря 1971 года «Гусиный перелет» был объявлен памятником природы республиканского значения и был взят под охрану государства [10, с. 99]. Раскопки захоронения можно было проводить только по разрешению Института зоологии АН КазССР. В 1979 году Институт зоологии АН КазССР, Центральный совет Казахского общества охраны природы выступили с инициативой создания «Музея под открытым небом – Гусиный перелет» для сохранения данного памятника природы как национального достояния Республики Казахстан, представляющего собой праобраз фауны африканских саванн с многообразием представителей его древнего животного мира [11, с. 24].

В 2002 году по инициативе ученых Павлодарского пединститута вновь поднимается вопрос о сохранении этого уникального памятника природы. Была создана научная группа, в состав которой вошли специалисты Павлодарского педагогического института и Института зоологии МОН Республики Казахстан, начата разработка плана работ по созданию на месте памятника природы, закрытого палеонтологического раскопочно-павильона и парковой зоны на прилегающей к памятнику территории. Палеонтологический павильон должен был обеспечить сохранность основной части обнажения костеносного, с учетом сохранения его в естественном виде, а также включать в себя вспомогательные обслуживающие помещения, музейного галерею и научный центр по изучению позднекайнозойских позвоночных.

Музеефикация памятника природы «Гусиный перелет» должно основываться на следующих критериях: историческая значимость, хорошая степень сохранности и доступность памятника для посетителей, возможность сохранения музеефицированного

памятника на длительный срок, достаточная пригодность объекта к экспонированию с инженерной и эстетической точки зрения.

На сегодняшний день помимо подробного изучения памятника, нужно уделить внимание его охране. При этом следует учитывать, что палеонтологические памятники требуют продуманной системы охраны. Создание музеефицированной системы действительно способно сохранить наследие нашего края. В охране нуждается не только территория самого «Гусиного перелета» площадью 2 га, но и близ прилегающие к нему участки. Меры по сохранению в большинстве представляют собой разовые акции, чаще всего это очистка его территории от бытового мусора, что является не только недостаточным, но и несколько не изменяет положение памятника. Необходимо разработать государственную программу по реализации мероприятий, направленных на сохранение этого памятника, имеющего государственную значимость и большую научную ценность. Нужно решить ряд вопросов, касающихся проблемы создания музея под открытым небом. Среди них: определение обязанности органов управления и законодательных органов по осуществлению инвентаризации объекта наследия; проведение научных исследований, консервации, сохранения, реконструкция, организация информации, досуга посетителей; профессиональная подготовка специалистов, занимающихся охраной памятников природы [12, с. 121].

Проведение указанных мероприятий требует больших материальных вложений, но это оправдано при создании такого перспективного палеонтологического комплекса. Во-первых, захоронение «Гусиный перелет» находится на территории города, что уже является большой редкостью. Во-вторых, это будет первое сооружение такого рода на территории республики и является уникальной достопримечательностью не только г. Павлодара, но и Казахстана в целом. Воплотив идею создания научного музея под открытым небом, Павлодар станет городом с воссозданной научно-обоснованной экспозицией с уникальнейшей палеоландшафтной обстановкой эпохи обитания гиппарионовой фауны. В-третьих, создание научно-обоснованной экспозиции по материалам с памятника и парка со скульптурами животных неогенового периода даст новые возможности в области развития туризма и досуга, даже на мировом уровне. Сохранение памятников путем музеефикации насчитывает немало примеров, это и «Томская писаница» - первый в Сибири музеефицированный памятник наскального искусства

[12, с. 10], и Археологический музей «Тунлюшаня» – музей на территории медного рудника и плавильни в Китае [13, с. 56], и Исторический заповедник окаменелостей Ашфол в Северной Америке (раскопки стали местом паломничества туристов) и многие другие не менее известные музеи-заповедники.

Музеями такого типа в свою очередь являются заповедники, так как способствуют сохранению и оценке местного природного и культурного наследия, а также вовлекает местных жителей и посетителей в деятельность по охране наследия и способствуют более ясному осознанию ими своих отношений с природой. Создание такого природного и культурного анклава позволит говорить о формировании новой системы – экомuzeя как особо охраняемой природной территории [14, с. 86].

В настоящее время важна роль интеграции и координации усилий ученых Казахстана в сохранении уникального палеонтологического памятника природы «Гусиный перелет». Нужен только новый подход, новое видение, новое отношение к этому памятнику, для того чтобы он служил современному обществу и таким путем сохранялся.

ЛИТЕРАТУРА

1 Об истории создания Скандсен см. подробно: Де Йонг Адриан, Сноугорд Митте. Первые музеи под открытым небом: о народных традициях - музейными средствами // Museum, № 1, 1993. – С. 27-33;

2 Гнедовский Б. В. Добровольская Э. М. Музеи под открытым небом в СССР: развитие принципов формирования структуры. – М., 1987. – 21с. (Сер.:Музейное дело и охрана памятников. Обзор. инфор. Вып.2.)

3 Галкина Е. Л. Музеи под открытым небом. // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. – М., 1982. – С.45-57;

4 Байшашов. Б.У. Палеонтологический памятник природы «Гусиный перелет»- классическое захоронение гиппариновой фауны/ Б.К. Байшашов, К.К. Ахметов, В.Н. Алиясова// «SELEVINIA» Институт зоологии МОН РК. – Алматы, 2003. – С. 182-185.

5 Вангенгейм. Э.А. Границы миоцен-плиоцен в Западной Сибири и Центральной Азии / Э.А. Вангенгейм, В.С. Зажигин, М.А. Певзнер и др. // Среда и жизнь на рубежах эпох кайнозоя в Сибири и дальнем Востоке. –Новосибирск, 1984. – С. 167-171.

6 Тлеубердина. П.А. Основные местонахождения гиппариновой фауны Казахстана и их биостратиграфическая корреляция/

П. А. Тлеубердина // Материалы по истории фауны и флоры Казахстана. 1988. - Т. 10. – С. 38-73.

7 Байшашов. Б.У. Неогеновые носороги Казахстана / Байшашов. Б.У. – Алматы: Гылым, 1993. – С. 21.

8 Бажанов. В.С. // Вестник АН КазССР. – 1956. - № 11. С. 56.

9 Мартынов. В.А. Варианты неоген-четвертичной границы на юге Западной Сибири / В. А. Мартынов, В. С Волкова, З. Н. Гнибиденко и др. // Среда и жизнь на рубежах эпох кайнозоя в Сибири и на Дальнем Востоке. – Новосибирск, 1984. – С. 181.

10 Государственный архив Павлодарской области// Собрание постановлений Правительства КазССР. – 1971. - № 23, - 118 с.

11 Орлов, Ю.А. Раскопки фауны гиппариона на Иртыше / Ю. А. Орлов // В мире древних животных. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 19-56.

12 Патрушева, Г.М. Новые рекомендации по формированию музейных комплексов под открытым небом / Г.М.Патрушева // Культурологические исследования в Сибири. – 2004. – № 3(14). –С. 121-123.

13 Ху, Юн. Музей на территории древнего рудника // MUSEUM. – 2986. - №150. – С. 55- 59.

14 Алиясова, В. Н. Палеонтологический памятник природы «Гусиный перелет» / В. Н. Алиясова // Биологические науки Казахстана. – 202. – № 4. – С. 85-89.

МИГРАЦИЯ В КАЗАХСТАН В 1990-Е ГОДЫ

БЕКСУЛТАНОВА С.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

ЖЕРГАСИНОВА Ж. Е., МАРАЛБАЕВ А. К.

ст. преподаватели, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

С начала 1990-х гг. население Казахстана заметно пополнилось за счет потоков этнических репатриантов из сопредельных стран. По некоторым данным, численность казахов во всем мире составляет около 15 миллионов. Однако точных сведений о численности казахов за рубежом нет.

За 1995-1999 гг. из-за пределов Казахстана прибыло 122 602 казаха, из них 87,7 % из стран СНГ и Балтии и 12,3 % из стран дальнего зарубежья. Из 2 602 848 казахов, участвовавших в миграционных процессах (1993-1999 гг.), наибольший объем

миграции приходился на внутриобластные переезды – 54,9 % и межобластные передвижения – 37,5 %; 7,6 % составили внешние миграции.

В иммиграционных потоках из стран СНГ и Балтии доля казахов составила 27,4 % (русских – 48,1 %). Прибывают в основном из России и Узбекистана.

В числе иммигрантов из стран дальнего зарубежья (1995-1999 гг.) значительна доля казахов – 51,9 %. Однако с каждым годом объем притока сокращался. Основная часть казахов прибывает из четырех стран: из Монголии – 64,2 %, Китая – 13,4 %, Ирана – 10,2 %, Турции – 4,8 %, часть из Германии – 1,5 % и 0,3 % – из США, Израиля, Греции. Расселяются преимущественно в г. Алматы, Алматинской, Южно-Казахстанской, Кызылординской, Мангистауской областях.

Обратный поток казахских мигрантов из Казахстана по величине меньше по сравнению с прибывшими, незначительна доля в миграционных потоках выбывших: в страны СНГ и Балтии – 4,8 % и дальнего зарубежья – 0,7 %.

Значительная часть казахских эмигрантов выезжает в приграничные области России из сопредельных территорий Казахстана (легче адаптироваться и поддерживать связь с родственниками из Казахстана и т.д.). В расселенческом аспекте предпочтение отдают сельской местности.

По странам дальнего зарубежья: 1280 казахов, или 78,9 % от общей численности казахских эмигрантов дальнего зарубежья, выбыли в Германию, в основном в составе немецко-казахских семей, 24,3 % – в Монголию, 5,2 % – в Турцию, 4,2 % – в США, 3,9 % – в Израиль, 2,8 % – в Канаду, 1 % – в Китай [1, с. 83].

Переезд казахов в РК из других республик, был вызван прежде всего, начавшимся процессом расселения отдельных народов по своим национально-государственным образованиям. В республику, помимо казахов, прибывших из других государств СНГ, прибыло 29,9 тыс. казахов из Монголии, ранее проживавших в Баян-Ульгийском, Хобдинском аймаках и в районах, прилегающих к г. Улан-Батор. Всего, на 1 декабря 1992 г., было переселено 6148 семей из Монголии или же 29935 человек. Из республик СНГ было переселено 4761 семьи или 23884 чел. За 1992 год в РК было переселено 10909 семей или 53819 человек.

Еще одной причиной миграции были обострения межнациональных конфликтов. Причем эта причина превалирует

у мигрантов их тех республик, где наиболее сильно проявились межнациональные конфликты. По данным выборочного обследования мигрантов в 1991 г., 2/3 уехавших из-за обострения межнациональных отношений составили лица русской национальности. В 1992 г. по этой же причине переселяются и лица казахской национальности, ранее проживавшие на территории Таджикистана, которые в основном расселились в Южно-Казахстанской области. В 1993 году по анализу статистических данных основными в миграционном потоке явились миграции с государствами ближнего зарубежья и внутриобластные перемещения. В общем миграционном потоке миграция с государствами дальнего зарубежья составила 14,0 %, с государствами ближнего зарубежья – 41,9 %, межобластная миграция – 17,1 %, внутриобластная миграция – 27,0 %. В целом, разными видами миграции было охвачено 4,1 % постоянного населения Казахстана. (683,5 тыс. чел.). Из республики в страны ближнего зарубежья выехало 232,9 тыс. чел, прибыло 100,3 тыс. человек. Удельный вес казахов за 1993 год согласно расчетным данным, увеличился на 1,6 %, из них 0,7 % прироста казахов связано с общереспубликанским миграционным потоком, а 0,5 % за счет более высоких темпов естественного прироста [2].

Однако на протяжении 90-х годов XX века миграция в Казахстан в количественном выражении было намного меньше, и имело тенденцию к еще большему сокращению. Так, если в 1993 г. в пределы Казахстана прибыло 111,3 тыс. человек, в 1994 г. – 70,4 тыс. чел, в 1995 г. – 71,1 тыс. чел, в 1996г. – 53,8 тыс. чел, то в 1997 г. – 38,0 тыс. чел; в 1998 г. – 40,6; в 1999 г. – 35,4 тыс. чел. Из всех прибывших за период 1989-1999 гг. поселились на постоянное место жительства в Казахстане 308 514 чел, в том числе из стран СНГ и Балтии – 253 720 чел, или 82,2 % от всех прибытий; из дальнего зарубежья – 54 794 чел, или 7,8 % [3, с. 12-19].

В потоке прибытий в этот период основная часть принадлежала казахам – 59,1 %; русские занимали второе место, их доля в массе прибывших в Казахстан составляла 25,7 %; доля украинцев – 4,2 %; немцев – 3,1 %; белорусов и корейцев – по 0,8 % и других национальностей – 6,4 %.

С 1991 г. в Республику Казахстан начали приезжать на постоянное место жительства казахи из других Республик СНГ и дальнего зарубежья. За период с 1991 по 1995 гг. в республику прибыло 137919 казахов, из них более половины – 50,6 %, из ближнего зарубежья, в основном из России, Украины, Таджикистана

и стран Балтии и Закавказья; 49,4 % иммигрантов-казахов из стран дальнего зарубежья Монголии, Ирана, Турции, Китая, Афганистана.

Основной поток иммигрантов из Монголии наблюдался в 1991-1993 гг., когда в республику прибыли 60 тыс. чел. оралманы (репатрианты из Монголии) в большинстве своем поселялись постоянно, хотя пребывали на этническую Родину по фиктивному трудовому соглашению. В последующие годы поток оралманов иссякает: за период с 1996 по 1999 гг. их прибыло в Казахстан 2529 чел., что в 25,1 раза меньше, чем за предыдущие четыре года, а выбыло из республики 623 чел. Миграционный прирост оралманов составил за период с 1996- 1999 гг. всего 1906 чел. Всего за период с 1989 г. по 1999 г. в Республике поселились на постоянное место жительства 43 057 оралманов (21 636 мужчин и 21 421 женщин). Большая часть оралманов – 76,8 %, поселилась в сельской местности Акмолинской Карагандинской Алматинской, Павлодарской и Восточно-Казахстанской областей [3, с. 18-23].

Сокращение численности прибывающих казахов из Монголии и их плохая приживаемость в республике во многом была связана с трудностями, переживаемыми населением Казахстана в условиях перехода к рыночной экономике. Суровый климат многих регионов Казахстана, холодные зимы, недостаток средств для обустройства личным подворьем, участками, элементарными предметами быта и т.д., заставляли их ближе селиться к городам в надежде, найти хоть какую-то работу. Однако, из-за сокращения объемов производства, закрытия большинства промышленных и сельскохозяйственных предприятий сделать это совсем нелегко. Наблюдалась большая миграция оралманов внутри республики, что значительно затрудняло их учет миграционными службами. Так, только за 1997-1998 гг. из дальних сельских районов и поселков переселились в города и поселки Карагандинской области, расположенные ближе к областному центру, более 650 семей репатриантов (состав семьи состоит в среднем из 5 человек). Большинство семей испытывали тяжелейшие материальные трудности, особенно многодетные семьи, одинокие матери, инвалиды и пенсионеры. Так, по официальным данным Карагандинского Управления по демографии и миграции, в 1998 г. из 7580 трудоспособных членов семей репатриантов, работой было обеспечено всего 4044 человек; 3536 человек, или 47 % были безработными, из их числа получили официальный статус всего 787 оралманов, получали пособие по безработице 350 человек, были направлены на профессиональную переподготовку и подготовку

всего 39 человек. Трудность адаптации репатриантов из Монголии усугублялась разницей менталитета, языковым барьером с местным казахским населением, не говоря уже о русском. В соответствии с Законом Республики Казахстан «О миграции населения» и региональными программами миграции населения областей с ними проводилась определенная работа по приему и благоустройству. Тем не менее, судьбы многих «монгольских» казахов складывались в Республике далеко не безоблачно.

С середины 90-х гг. XX века в Казахстан начали съезжаться казахи из Исламской Республики Иран, куда они попали не по своей воле в условиях террора и голода 20-30-х гг. XX века, устроенных большевиками, а впоследствии тоталитарным режимом Сталина. Среди выходцев из Ирана в основном преобладали казахи Западного Казахстана. Предпочтительными местами их расселения стали Алматинская, Южно-Казахстанская и Мангистауская области. По сравнению с казахами из Монголии, они оказались более адаптированными к непростым социально-экономическим условиям современного Казахстана. То же самое можно сказать и о казахах из Турции, куда они эмигрировали из этнической родины через Синдзянь, Индию и Пакистан из-за преследований царского режима и Советской власти. Всего за период с 1989 по 1997 гг. в Республике поселились на постоянное место жительства 2 968 казахов из Ирана и 1755 казахов из Турции [4, с. 104-116].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Каржаубаева А.И. Миграционные процессы в Казахстане в 90-е годы // Молодые ученые о демографических проблемах в Казахстане: сб. научных статей. – Алматы: Раритет, 2000. – С. 72-86.
- 2 Нурумбетова К.К.. Миграция населения Казахстана в начале 1990-х гг. Источник: <http://e-history.kz/ru/contents/view/530>
- 3 Миграция населения Республики Казахстан. Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. – Алматы, 2000. – С. 12-19.
- 4 Сванберг Ингвар. Казахские беженцы в Турции // Казахстанская диаспора: проблемы этнического выживания. – Алматы, 1997. – С. 104-116.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБЛАСТНОГО ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ ИМ. Г. Н. ПОТАНИНА

БОЛКОЕВА М. Л.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
МОШНА Н. И.
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Актуальность темы исследования определяется растущими запросами со стороны общества и государства к музею как одному из важнейших социально-культурных институтов, способных позитивно воздействовать на изменения жизненной среды современного человека. Значительный научный интерес представляет возможность системного рассмотрения коммуникационной деятельности музея, который имеют разный масштаб, ставит и решает разные задачи. Междисциплинарный подход позволяет сформировать дуальную структуру ценностей истории и истории искусства, с одной стороны, и художественных и утилитарных ценностей – с другой. Аксиологический анализ предполагает рассмотрение системы ценностей, доминирующей в сознании автора и определяющей его приоритеты в отношении к окружающему миру, другому, себе. Следовательно, ключевым для аксиологического анализа выступает понятие «ценность».

В статье предполагается провести аксиологический анализ по типологии ценностей, разработанной Алоизом Риглем – австрийским теоретиком искусства, историком, юристом и философом, применительно к историко-краеведческому музею им. Г. Н. Потанина.

Павлодарский областной историко-краеведческий музей был основан в 1942 году на базе областного отделения «Общества изучения Казахстана». В 1959 году ему было присвоено имя Г. Н. Потанина – путешественника, исследователя Средней Азии, уроженца Павлодарской области. Основателем музея был фотограф, краевед Дмитрий Поликарпович Багаев. Экспозиция музея располагается в 9-залах, раскрывающих историю и культуру края. Имеется научная библиотека и два филиала: Дом-музей Д. П. Багаева и Дом-музей песенного творчества им. Майры Шамсутдиновой. Работает «Музей под открытым небом» [1]. Основная экспозиция музея размещена в здании, которое является памятником архитектуры, расположено по улице Ленина. Построено

в 1890-х гг. В нем размещались магазины купца первой гильдии А. Дерова. Администрация, внутренние отделы расположены на втором этаже старинного здания – бывшей почтово-телеграфной конторы. Основное фондохранилище расположено в отдельном здании, являющимся памятником архитектуры по улице Ленина 129. Количество экспонатов – 72435. Количество работников – 67. Большой гордостью и творческим показателем работы музея являются его фонды. Коллекция фондов музея из года в год пополняется, совершенствуется их научная обработка. В фондах музея насчитывается более семидесяти тысяч экспонатов основного фонда [2]. Наряду с лекционной и экскурсионной работой музей организует презентации выставок из фондов республиканских музеев, из собственных фондов. Проводятся мастер-классы, краеведческие уроки, лекции-концерты, творческие вечера, стало традицией проводить мероприятие «ночь в музее». На базе областного историко-краеведческого музея проводятся археологические и этнографические экспедиции по исследованию Павлодарского Прииртышья [3].

Перейдем к аксиологическому анализу. В данной работе выбрана типология ценностей, которую обосновал Алоиз Ригль – австрийский теоретик искусства, историк, юрист и философ.

Привлекательность концепции А. Ригля состоит в том, что позволяет сформировать дуальную структуру ценностей истории и истории искусства, с одной стороны, и художественных и утилитарных ценностей – с другой.

Обращаясь к нашему примеру, перечислим ценности, которыми обладает памятник архитектуры и градостроительства второй половины XIX в – Дом купца Дёрова (в настоящее время – музей):

– Ценность «мемориальной интенции» (Erinnerungswert) – связаны с прошлым и опираются на историческую память. Музей в свою очередь имеет художественный тип сибирской культуры. Содержательно акцент сделан на рассмотрение профессионального изобразительного искусства: живописи, графики, затрагивается народное творчество. Торговый дом купца А. Дерова расположен в г. Павлодар. Построен в 1896 г. по проекту архитектора П. Батова на деньги известного купца I-й гильдии и почетного гражданина города А. И. Дерова. Торговый дом купца А. Дерова является гордостью Павлодара. Это была одна из самых больших по длине и объему построек купеческой части города. Особое внимание уделялось обрамлению окон, дверей, верхних парапетов, балконов.

Стены украшены фигурными обрамлениями в виде круглых розеток, выступов. Памятник купеческой архитектуры, построенный в стиле так называемого сибирского модерна с характерными декорами и розетками.

– Ценности «настоящего» (Gegenwartswerte) возникают из насущных потребностей. Так, после национализации в 20-х гг. в этом здании находились различные учреждения торговли, магазины. В 1938 г. в этом здании проходила первая областная партийная конференция. В годы Великой Отечественной войны несколько комнат занимал эвакогоспиталь N 2448. В 1942 году здесь расположился Павлодарский областной историко-краеведческий музей, который был основан известным фотографом-краеведом Д. П. Багаевым на базе его фотоколлекции и экспонатов, собранных Павлодарским отделением «Общества изучения Казахстана» [2].

– Художественная ценность подразделяется на «относительную» и ценность новизны, т.е. соответствует современным критериям искусства. Здание музея было полностью отреставрировано, причем соблюдены правила реставрации и сохранены особенности той эпохи. Интерес к архитектуре сибирского модерна, в городах Северного Казахстана, имеющих памятники стиля модерн как в камне, так и в дереве, связан с усилением внимания к исторической городской среде, выработке принципов её оценки, сохранению её памятников. В современных городах, в связи с активным строительством на исторических территориях новых деловых, общественных и жилых зданий, возникает проблема сохранения ценных в историко-культурном аспекте зданий, построенных в ранние периоды в городской среде. Здания, особенно деревянные, построенные в конце XIX-начале XX веков подвержены наибольшей опасности их уничтожения - занимая ценную территорию в историческом ядре, они, в то же время, являются малоизученными памятниками архитектуры.

– Утилитарная ценность связана с практическим использованием памятников. На протяжении всего периода существования областной историко-краеведческий музей им.Потанина выполнялись самые разные функции, которые и помогли ему сохраниться. Здание областного историко-краеведческого музея является бывшим торговым домом купца Артемия Ивановича Дерова. Более столетия назад в этом здании размещался склад торгового дома Дерова. Артемий Иванович Деров выстроил его на берегу Иртыша, чтобы прямо сюда причаливали суда с товаром. Наверху купец

разместил смотровую башню, чтобы удобно было следить за тем, как разгружают баржи. Недавно башню отреставрировали. Построен в 1896 г. по проекту архитектора П. Батова, специально для торговых рядов. После национализации в 20-х годах в нем находились различные учреждения торговли, магазины. В 1938 году в этом здании проходила первая областная партийная конференция. В годы Великой Отечественной войны несколько комнат занимал эвакогоспиталь N 2448. Позднее, в 1942 - 1945 гг. здесь размещалась экспозиция краеведческого музея. Решением городского исполнительного комитета Совета народных депутатов в 1977 г. это здание общей площадью 1000 кв.м, передано музею. В настоящее время здесь размещены экспозиционные залы и научная библиотека с фондом 12000 единиц, из которых 600 редких книг и рукописей [3].

– Ценность древности или возраста (A/terswert), – как отмечает Р. Чапайтене: «в этом новаторство Э. Ригля» [4, с. 66]. К этой ценности, по его словам, стали обращаться только во второй половине XIX в. Но поскольку Павлодар не может соперничать по возрасту со многими древними городами, статус заштатного города он приобрел лишь в 1861 году, поэтому, возможно условно, мы отнесем его к ценностям возраста. Безусловно, что этот памятник архитектуры и градостроительства XIX века вызывает у жителей и гостей города эмоциональные переживания, возможность соприкоснуться с предшествующей эпохой. Причем это не зависит от уровня исторических знаний зрителя, «и тем самым пробуждают историческую память» [4, с. 66]. Сегодня музей – это прежде всего социально-культурный институт, который собирает, хранит, исследует и экспонирует материальные и духовные ценности человечества, реализует функции просвещения и образования, культурного и нравственно-эстетического воспитания, рационального досуга и вовлечения людей в мир культуры и социально-культурного творчества» [5]. Несомненно, что историческая память для нашего региона очень важна, особенно сегодня, когда история переписывается заново. Необходимо помнить, что здесь издавна проживали представители различных культур: казахской, русской, немецкой, польской, татарской и т.д. Каждая из этих культур вносила свою изюминку. И в этом неповторимость нашего города. Тогда как историческую ценность чаще всего устанавливают специалисты.

В статье применен аксиологический анализ по типологии А. Ригля и показана роль историко-культурного наследия в нашей жизни. Таким образом, расширение и углубление комплексной

деятельности музея дает основания не только считать его феноменом культуры, но и отметить его возрастающую роль в сохранении материального и нематериального культурного наследия. Краеведческий музей города Павлодара своей научно-исследовательской и культурно-просветительской деятельностью способствует прежде всего сохранению, развитию культурного наследия региона и республики. Музей реализует воспитательную функцию, через уважение к прошлому, развитие патриотизма, направление духовного развития и укрепления исторической памяти детей и молодежи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Павлодарский областной историко-краеведческий музей им. Г.Н. Потанина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: museum-pavlodar.ucoz.kz/index/dom_muzej_bagaeva/0-8.
- 2 Дом-музей Д.П. Багаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: visi1.kazakhstan.kz/ru/guide/establishments/view/8669/pavlodarskiy-oblastnoy-istoriko-krayevdcheskiy-tsey-tsh-pola-shpa
- 3 Таушканова А. О., Шанц Е. А. Музей как средство ориентации личности на культурно-исторические ценности [Текст] // Педагогика: традиции и инновации: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 109-112.
- 4 Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире. Вильнюс: ЕГУ, 2010. – С. 66-80.
- 5 Нагорский Н.В. Музей в духовной жизни общества. – СПб., 2004 г.-432с.

ОБ ИЗУЧЕНИИ КЕРАМИКИ БОБОРЫКИНСКОГО ТИПА ПОСЕЛЕНИЯ БОРЛЫ

ДЕМИДКОВА Е. Д.
студент, ПГУ имени Торайгырова, г. Павлодар

В археологических исследованиях особое место занимает изучение керамики древних культур. Это связано с тем, что керамические изделия являются одними из основных источников информации об уровне развития того или иного общества, включающие как развитие духовной культуры, так и материального производства. По керамическим изделиям можно выявить идеологические представления, существовавшие у древних людей, относящихся к определенной историко-культурной общности, о семейно-брачных отношениях и этнокультурных контактах.

На сегодняшний день наибольший интерес у исследователей неолитических памятников Северо-Восточного Казахстана вызывает поселение Борлы, которое расположено на берегу одноименного озера в Лебяженском районе Павлодарской области [1, с. 225]. Памятник был обнаружен в 2003 г. краеведом В. Щербаковым, обследован в 2008 г. разведгруппой Павлодарской археологической экспедицией под руководством В. К. Мерца [2, с. 474]. Богатая коллекция материалов, полученных во время полевых исследований, представляет различные типы керамики, археологический материал, костяные и каменные орудия [3, с. 400-401].

В составе керамической коллекции памятника выделяется керамика боборыкинского типа, являющаяся уникальным явлением для данного региона, так как основным ареалом распространения боборыкинской культуры считается территория Среднего Зауралья [4, с. 5], а ближайшие памятники этой культуры находятся в 400 км к северу. Этот факт дает возможность исследователям выявить и изучить новые пути распространения боборыкинской культуры, а также расширить представление о ней.

В конце 50-х – начале 60-х гг. XX в. боборыкинская культура была выделена К. В. Сальниковым по материалам поселения Боборыкино II, а именно по новому типу керамики, который отличался от уже известных на Урале культур. Боборыкинская археологическая культура сформировалась, предположительно, в результате синтеза кошкинской культуры и культуры населения, пришедшего из районов Северо-Восточного Прикаспия [4, 5, 15 с.].

В 1996 году А. И. Соловьевым было обнаружено еще одно поселение боборыкинской культуры Автодром 2 в Новосибирской области. Орнаментация на керамике и каменная индустрия указывали на идентичность данного поселения с поселениями боборыкинского типа [5, 4-9 с.]. Это открытие, а также обнаружение керамики боборыкинского типа на поселении Борлы, расширяет горизонты изучения данной культуры и позволяет наметить пути миграций древнего населения, происходивших в период позднего неолита.

Впервые принадлежность борлинской керамики к боборыкинской культуре была определена в 2011 году в работе В. К. Мерца [6, с. 179]. В коллекции было выделено 3 типа боборыкинских сосудов. Первый тип представлен несколькими сосудами и фрагментами тонкостенной керамики с налепным и формованным валиком. Один из них представляет собой небольшой сосуд без орнамента с отогнутым венчиком, ровной шейкой и круглым дном. На внутренней стороне венчика имеются косые насечки. Следующий сосуд имеет шаровидную форму, короткую шейку, прямой венчик, на внутренней части которого присутствует формованный валик, заштрихованный косыми линиями. К этому же типу относится фрагмент керамики тонкостенного сосуда с формованным валиком. По верхней, средней и нижней части валика нанесены ряды округлых вдавлений.

Второй тип керамики представляет тонкостенный сосуд с ровной, слегка отогнутой шейкой, украшенный горизонтально-линейным орнаментом, который нанесен по верхней части. Этот же тип представляют два тонкостенных сосуда с ровной, слегка отогнутой шейкой и горизонтально-линейным орнаментом. Один из сосудов имеет на венчике мелкие перпендикулярные насечки, второй сосуд меньшего размера, имеет более массивные стенки и косые насечки на венчике.

Следующий тип керамики представлен фрагментами сосудов с более толстыми стенками, сильно отогнутым венчиком, на верхней части которого имеются косые насечки. На шейке сосуда имеются округлые вдавления и геометрический орнамент в виде горизонтального зигзага. На средней части сосуда изображена горизонтальная линия, заштрихованная наклонными линиями, параллельно ей нанесен зигзаг, вдоль которого располагается ряд мелких вдавлений [6, с. 180].

Раскопки поселения Борлы, а также сборы подъемного материала продолжают, что ежегодно пополняет коллекцию. В последние два сезона на поселении было исследовано еще несколько развалов боборыкинских сосудов отличающихся довольно крупными

размерами. Несмотря на разнообразность орнаментации и толщины, сосуды имеют ряд общих черт, таких как форма тулова, наклон венчика и форма дна. Один из них имеет баночную форму, округлое дно и слегка отогнутый венчик с круглыми вдавлениями на наружной части. Наибольшая ширина тулова около 28 см. Диаметр венчика превышает диаметр сосуда не более чем на пол сантиметра с каждой стороны. Орнамент представляет собой двоякие вертикально-волнистые линии, которые расходятся от его дна вверх по всей площади сосуда. Между некоторыми вертикально-волнистыми линиями поля заполнены сетчатым орнаментом. Данный орнамент нанесен прочерченным способом. Обжиг сосуда ровный, светло-коричневого цвета. Сосуд выполнен из запесоченной глины, сформован из крупных блоков, по которым происходят его разломы. В целом по форме он ближе к керамике 1 группы, но отличается от нее толстостенностью и наличием орнамента.

Следующий сосуд соотносится с описанным выше третьим типом боборыкинской керамики и является самым крупным в коллекции. Он имеет амфоровидную форму, сильно отогнутый венчик с косыми насечками по верху и внутренней стороне. Также с наружной стороны венчика присутствуют небольшие округлые вдавления. Диаметр венчика составляет около 30 см, а диаметр тулова – 38 см. Орнамент на сосуде отсутствует. Сосуд сформован, вероятно, лоскутным способом из плотной глины с содержанием органики, имеет вертикальное сечение. На тулове сосуда имеются сверленные отверстия, выполненные предположительно для ремонтных целей. Обжиг черного цвета, переходящий в придонной части в светло-коричневые тона. При более тщательном изучении керамики можно будет выявить и другие технологические особенности их изготовления, а первые визуальные наблюдения позволяют сделать выводы о том, что они формировались по ленточному и лоскутному методу.

Фрагменты сосуда баночной формы с более тонкими стенками и слегка отогнутым венчиком диаметром около 30 см, покрытым косыми насечками на его верхней части, может относиться ко второму типу керамики. Они украшены двойными горизонтальными линиями отступающе-накольчатых вдавлений. Тесто содержит большое количество мелкозернистого песка, который может являться естественной примесью.

К этому же типу, видимо, относится и развал целого сосуда, найденный возле очага в квадрате 7-Д. Сохранность сосуда очень плохая из-за сильно слоющихся стенок. Он так же имеет баночную

форму, округлое дно и слегка отогнутый венчик. По верху венчика нанесены косые насечки. Орнамент расположен в верхней части сосуда и выполнен горизонтальными рядами ямочных вдавлений. По тулову сосуда так же нанесены единичные вдавления. В формовочной массе присутствует органика.

Керамика, орнаментированная ямочными вдавлениями, присутствует в материалах поселения боборькинской культуры Автодром-2/2 в Барабе и многочисленных памятников Среднего Зауралья [7, с. 13]. Такие округлые наколы занимают важное место в орнаментации керамики боборькинского типа, так как символизируют ёмкости, полные пищи – символ благополучия [8, с. 15].

Таким образом, общей чертой для всей керамики боборькинского типа поселения Борлы, являются баночная форма сосудов с прямыми слегка отогнутыми венчиками или раздутым туловом и сильно отогнутым венчиком. Вся посуда круглодонная, поверхность лощенная, декорировалась в основном верхняя часть сосудов геометрическим и горизонтально или вертикально линейно-волнистым орнаментом, нанесенным прочерченным или накольчатым способом, часто встречается керамика без орнамента. Сравнивая борлинскую керамику с материалами других регионов, В. К. Мерц заметил сходство с керамикой боборькинской культуры лесостепного Зауралья и поселения Иня 11 в лесостепном Присалаирье, а также с материалами Семипалатинских дюн и Космолы 5 в Среднеазиатском междуречье [6, с. 180]. В 2016 году его точку зрения поддержали другие исследователи, такие как В.Т. Ковалева, С. Ю. Зырянова [7, с. 7], Кирюшин К. Ю., Кирюшин Ю. Ф [8, с. 7].

В целом, рассмотренные типы сосудов соответствуют основным характеристикам боборькинской керамики, но имеют отличительные черты, которые выделяют местный борлинский вариант данной культуры. Дальнейшее исследование памятника и полученных на нем материалов позволит выделить и более точно обозначить ее особенности. Обнаружение данного памятника боборькинской культуры в Северо-Восточном Казахстане, было неожиданным. Оно стало новым импульсом в изучении неолита региона. Исследователями не исключается факт обнаружения новых поселений и стоянок, имеющих материалы, которые относятся к данной культуре. Их открытие и изучение будет иметь важное значение не только для выявления специфических черт казахстанских памятников, но и в воссоздании культурно-исторических процессов, протекавших на территории Северо-

Восточного Казахстана и Среднего Прииртышья в эпоху неолита. Новые полевые исследования позволят дополнить имеющиеся коллекции и расширить источниковую базу по материальной культуре неолитического населения этого региона.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Мерц В. К. Некоторые вопросы изучения неолита Казахстана // Вопросы археологии Казахстана. Вып. 3. Алматы, 2011. – С. 217-231.
- 2 Мерц В.К. Поселение Борлы // Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Павлодарская область. Алматы: Аруна, 2010. С. 474 - 476.
- 3 Мерц В. К. Археологическое изучение Северо-Восточного Казахстана за 20 лет Независимости // Свидетели тысячелетий: археологическая наука Казахстана за 20 лет (1991 – 2011) Сборник научных статей, посвященный 20-летию Независимости Казахстана. Алматы – 2011. С. 386 – 407.
- 4 Ковалёва В. Т., Зырянова С. Ю. Неолит Среднего Зауралья: Боборькинская культура. – Екатеринбург: Центр «Учебная книга», 2010. – 308 с.
- 5 Бобров В. В., Марочкин А. Г., Юракова А. Ю. Поселение боборькинской культуры Автодром2/2 (Северо-Западные районы Барабинской лесостепи) // Вестник археологии, антропологии и этнографии. 2012. С. 4 - 13. № 3 (18)
- 6 Мерц В. К. Новые материалы по неолиту Северо-Восточного Казахстана // Материалы международной научной конференции: «Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы» том 1. Алматы – 2011. С. 178 – 186.
- 7 Ковалёва В. Т., Зырянова С. Ю. Проблема интерпретации боборькинской культуры Среднего Зауралья в контексте новейших открытий // Вестник археологии, антропологии и этнографии, Тюмень – 2016. Электронный журнал № 3 (34). С. 5 – 20.
- 8 Кирюшин К.Ю., Кирюшин Ю.Ф. Керамика боборькинского облика с поселений юго-западных районов Алтайского края // Теория и практика археологических исследований. Барнаул – 2016. № 2 (14) С. 7-23.

К ПРОБЛЕМЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ИЗ ПАВЛОДАРСКОГО РЕГИОНА В РОССИЮ

ДИЛЬДЕШБАЕВА Д. Д.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

МОШНА Н. И.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Миграция населения – перемещения населения, связанные с переменной места жительства. Миграция населения является одной из важнейших проблем народонаселения и рассматривается не только как простое механическое передвижение людей, а как сложный общественный процесс, затрагивающий многие стороны социально-экономической жизни. Миграции населения сыграли выдающуюся роль в истории человечества, с ними связаны процессы заселения, хозяйственного освоения земли, развития производительных сил, образования и смешения рас, языков и народов. Кроме того, планирование и прогнозирование социально-экономического развития общества требуют всестороннего учета специфических проблем расселения населения и его распределения по территории страны. Без изучения различных видов миграции населения невозможно вскрыть многие закономерности развития общества, а, следовательно, эффективно управлять процессами [1, с. 15].

В настоящее время в Павлодарской области миграция русскоязычного населения является актуальной проблемой, так как миграция имеет свои демографические, экономические и социальные последствия и изменения в обществе. Миграция населения Павлодарской области за пределы страны сопровождается потерей высококвалифицированных кадров, которые являются конкурентоспособными на рынке труда.

Что стоит за массовой миграцией из республики?

Одной из важных причин миграции является безработица. По данным Евразийской экономической комиссии уровень безработицы в Казахстане за год (в период с апреля 2015 года по апрель 2016 года) увеличился на 23 %, тогда как официальные органы заявляют о том, что уровень безработицы составляет всего 5, 1 % [2, с. 4].

В 2010 г. в Казахстанском институте политических решений (КИПР) было проведено социологическое исследование, которое показало, что миграционные настроения сохраняются как в форме непосредственного желания эмигрировать, так и в форме

отложенной миграции. В последнем случае родители планируют отправить детей на ПМЖ в другую страну либо обучать детей за рубежом с последующей их натурализацией в стране обучения и воссоединением семьи в новой стране в будущем. Миграционные настроения наблюдаются в среднем у 25 % опрошенных, и они в два раза выше в городской местности, чем на селе. Направить детей на постоянное место жительства также хотели бы около четверти опрошенных, в северных и центральных областях, то есть в регионах концентрации «русскоязычного» населения. Материально-экономические условия жизни (30,5 %) и низкие зарплаты (12,2 %) как причины эмиграции по-прежнему первенствуют, но невозможность дать качественное образование (26,6 %), отсутствие перспектив занятости и профессиональной карьеры (25,5 %), ухудшение межнационального климата (19,2 %) также усиливают желание самим уехать либо отправить детей на обучение или жить в другую страну [3, с. 21].

Уезжают в основном квалифицированные специалисты, потому что в РФ есть спрос на инженеров, врачей, педагогов, фармацевтов и квалифицированных рабочих.

В региональном управлении образования отмечают, что наши кадры очень конкурентоспособны в России [4, с. 107]

Извечный стимул миграции – желание улучшить условия своего существования (социальные, этнокультурные, климатические). Факторы миграции конъюнктурны, так как миграция является пространственным выражением массового реагирования населения на изменившуюся ситуацию. Это не первичный, а рефлекторный процесс [5].

Общественный фондом «Центр социальных и политических исследований» был проведен пилотный опрос русских в Казахстане. Мотивы, побуждающие русских к переезду, представлены на рисунке 1.

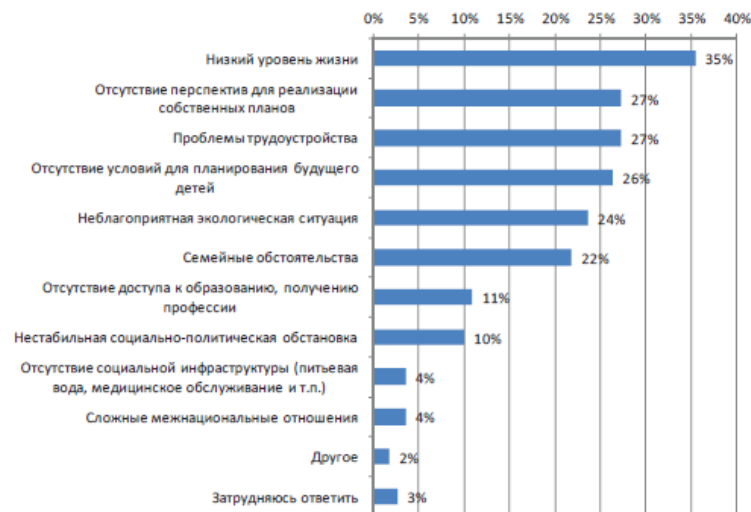

Рисунок 1 – Рейтинг мотивов, побуждающих русских к переезду, % [4, с. 99]

В целом анализ статистических данных позволяет сделать вывод, что эмиграция русских является серьезной проблемой с точки зрения роста численности данной этнической группы в Казахстане. Общий коэффициент нетто-миграции русских в 2015 г. составил – 0, 5 %. В связи с этим беспокойство могут вызывать следующие факты: во-первых, эмиграция выступает основным фактором влияния на изменение числа и структуры русских в стране; во-вторых, ежегодный поток русских, выезжающих за рубеж на ПМЖ, взятый в натуральных числах, не имеет тенденции к снижению; в-третьих, объем внешней миграции русских остается самым высоким; в-четвертых, по результатам пилотного опроса, в зоне повышенного риска эмиграции находится 14 % русских, проживающих в Казахстане.

Важнейшим фактором, определявшим демографическую ситуацию в городе Павлодаре, стала миграционная активность, которая в конце XX – начале XXI вв. привела к значительному уменьшению количественного состава и изменению этнодемографической структуры населения областного центра.

Определяющим стал массовый, стихийный отток представителей русскоязычного населения из области. Основной причиной выезда

стал разрыв политических, экономических и родственных связей в результате распада бывшего СССР. Это сыграло важную роль в изменении не только этнической, но и социальной структуры, в росте значения и удельного веса коренного, казахского населения. Однако в данном регионе общий отток населения сложился на гораздо меньшем уровне, чем в других соседних областях.

В течение последних лет основная часть миграционного обмена Павлодара со странами СНГ приходилась на Россию, Беларусь, Узбекистан, которые являлись для области странами миграционных оттоков, Кыргызстан и Украину, поставлявших мигрантов. Большая часть выезжающих в страны СНГ предпочитали Россию, а в пределах ее территории – регионы Западной Сибири. Жители Павлодара уезжают в Омск, Барнаул, Краснодар, Тюмень, Белгород, Екатеринбург, Челябинск, Калининград.

Статистика миграционной полиции подтверждает – все больше жителей области едут на ПМЖ в Россию.

Новая волна миграции началась пять лет назад и нарастает с каждым годом.

Жители Павлодарской области семьями переезжают в Россию по Государственной программе по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом. В консульства РФ стоят очереди, чтобы сдать заявление на участие в программе нужно записываться за пару месяцев до приема.

В 2010 году из области выехало в Россию 2 503 человека, а в 2016 году уже 4204 жителя отказались от казахстанского гражданства в пользу российского.

Всего за пять лет в РФ переехали свыше 20 тысяч человек. Чтобы понимать масштабы миграции, можно сказать, что область потеряла целый район или каждый год теряет по одному селу.

Департамент внутренних дел Павлодарской области по запросу Ratel.kz предоставил миграционные данные за 16 лет – с 2000 года.

Согласно официальным цифрам, последний раз такие масштабы миграции в Российскую Федерацию наблюдались локально в 2004 и 2008 годах [6].

Согласно статистическим данным Управления статистики Павлодарской области из Павлодарской области с 2000 по 2015 год выехали в Россию – свыше 67000 человек, а из города Павлодара за последние шестнадцать лет – свыше 50000 человек. На рисунке 2 наглядно представлены количество выбывших в Россию.

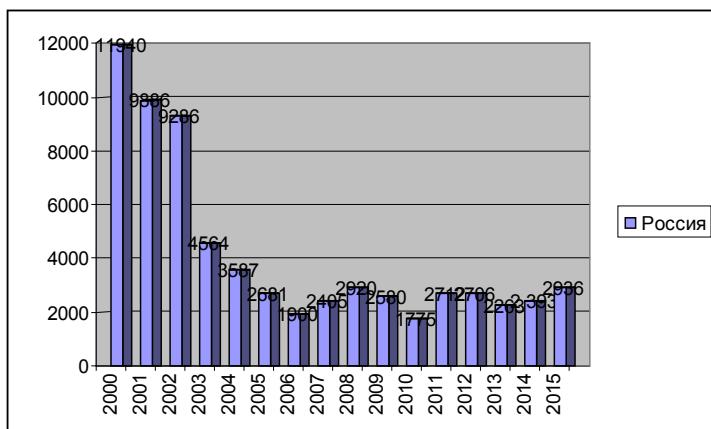

Рисунок 2 – Число выехавших в Россию с 2000 по 2015 годы
[3, с. 21]

Социально-демографический анализ данных показал, что в целом среди русских миграционному риску в большей степени подвержены средние возрастные группы от 30 до 49 лет, представляющие собой экономически активное население, а также население детородного возраста. В молодежной группе от 18 до 29 лет миграционный настрой ниже, чем в родительской, но ненамного. Что касается образовательного уровня потенциальных мигрантов, то чаще всего это люди со средним специальным и высшим образованием

Таким образом, миграция явилась основным фактором, изменившим демографические характеристики населения Павлодара.

Миграция является серьезной проблемой данной этнической группы в Казахстане.

На основе рейтинга побудительных мотивов условно можно выделить три блока обстоятельств, которые оказывают определяющее влияние на принятие решения о безвозвратной миграции за пределы страны:

- социально-экономический;
- семейно-личностный;
- политический.

Основным побудительным мотивом к миграции на текущий момент выступает социально-экономический блок, в основе которого

неудовлетворенность текущим уровнем жизни и перспективами реализации человеком себя, в том числе в сфере трудовых отношений. Например, Казахстан заметно проигрывает России по уровню развития социальной поддержки и обеспечения. Не в пользу Казахстана выступает и устоявшееся мнение о том, что представителям не титульного этноса сложнее добиться успеха или сделать карьеру, особенно на государственной службе, а при приеме на работу оценка чаще всего будет осуществляться не по уровню квалификации, а по наличию связей.

Следующий по значимости блок объединил обстоятельства семейно-личностного характера. В данном случае основными мотивами выступают забота о здоровье и будущем своей семьи. Как показывает практика, неблагоприятная экологическая обстановка в регионе проживания или невозможность дать профессиональное образование своим детям могут перевесить чашу весов в пользу эмиграции.

Мотивы политического характера (3-й блок), включая межэтнические отношения, по результатам исследования, оказывают на порядок более слабое влияние на процесс принятия решения об эмиграции, чем социально-экономические или семейно-личностные мотивы.

Все эти проблемы, связанные с новой волной миграции, требуют пристального внимания и изучения не только ввиду новизны, но и в связи с чрезвычайной актуальностью выработки механизмов проактивного реагирования и регулирования миграционных процессов в Павлодарском регионе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сагынбаева А. Миграция населения Республики Казахстан /А. Сагынбаева // Экономика и статистика. – 2011. – № 3. – С. 12–15.
- 2 Народ на калыме // Городская неделя. -2017. -8 февраля. – С.4
- 3 Садовская Е. Международная миграция в Казахстане в период суверенитета / Е. Садовская // Казахстан Спектр. – 2016. – № 1. – С. 7–42.
- 4 Симакова О. Эмиграция русских: приглашение к размышлению / О. Симакова // Казахстан Спектр. – 2016. – № 1. – С. 99–109.
- 5 Тарасова Е. Почему русские продолжают уезжать из Казахстана / Е. Тарасова // <http://www.apn.kz/publications/article266.html>.
- 6 Маричева Д. В. Павлодарской области 20 тысяч отказались от казахстанского гражданства / Д. Маричева // <http://ratel.kz/raw>.

ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

КАЛЫМОВА А. А.
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.
к.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Исследование исторического статуса и роли женщин в жизни общества принципиально важно, поскольку более половины населения нашей страны составляют именно женщины. Все более значимую роль в современном обществе играет интеллектуальный и духовный потенциал женщин. Возрастает значение участия женщин в демократических процессах различных государств, в том числе и в Казахстане.

На протяжении многих веков во всех странах женщина находилась в зависимости от семьи и государства. Известное утверждение о подчиненности женщин, исконном неравенстве мужчин и женщин своими корнями уходит в глубокую древность. Стремление ограничить женщину в правах и действиях достаточно живуче.

На современном этапе период конца XIX века – начала XX века до сих пор является актуальным в сфере изучения именно женского вопроса, и является актуальным. Все же имеются очень много неизученных и малоизученных проблем в этой сфере, но среди которых женское движение занимает немаловажное значение.

Женское движение является составной частью революционной борьбы. Появление частной собственности и деление общества на классы стала основой социального неравенства, подчиненного положения женщины. В различных формациях угнетение женщин проявлялось по-разному, но основные черты были общими: женщины были закрепощены в семье, находились в экономической зависимости от родителей и мужа, были неравноправны с мужчинами в юридическом отношении и подвергались дискриминации в общественном сознании.

В конце XIX века в рабочем движении, возник женский вопрос – вопрос о том, как повысить активность женщин в борьбе за интересы рабочего класса в целом, как добиться равных прав женщин с мужчинами в экономической, общественно-политической жизни и в семье, как организовать охрану женского труда и как обеспечить сочетание работы женщин вне семьи с функцией материнства. Начало

подлинного освобождения женщин, их гражданского становления неразрывно связано с Великой Октябрьской социалистической революцией, которая привела к ликвидации всех видов эксплуатации и угнетения человека человеком, обеспечила небывалый подъем материального благосостояния и культуры трудящихся [1, с. 1].

Большинство казахских биев высказывали свои суждения, что женщинам принадлежит второстепенная роль, подчиненная всевластному мужчине. Прогрессивно мыслявшие бии отводили женщине активную роль и в семье, и в обществе. Отдельные бии выработали этико-правовую концепцию об идеальной женщине. Идеи великих биев об уважении к женщине, о цементирующей ее роли в обществе, о динамичном ее влиянии на общественные процессы оказали прогрессивное воздействие на развитие исторической мысли в Казахстане. Демократические воззрения казахских биев составили правовую основу последующих изменений статуса женщин в казахском обществе [2, с. 8].

Первые декреты Советской власти, как известно, «служили формой пропаганды» по выражению В. И. Ленина. В Казахстане политические идеи Советской власти о «раскрепощении» женщин не находили понимания и поддержке народных масс. Многоженство скрывалось под видом фиктивных разводов, найма домработниц, калым оформлялся как покупка и продажа скота между родственниками.

Позже, в союзном государстве была реализована социалистическая модель решения женского вопроса. Женщины получили широкий доступ к образованию, равные с мужчинами политические права, равное право на труд и соответственно равную его оплату. В специальных декретах провозглашалось равноправие женщины с мужчиной в семье. В общественном сознании советских людей утвердилось представление о полном равноправии женщин и мужчин. «Женский вопрос» был отнесен к разряду решенных в связи с конституционным провозглашением в 1936 году юридического равенства женщин и мужчин. Законодательное закрепление равноправия женщин и мужчин являлось несомненным социальным приоритетом советского государства [3, с. 89].

Немаловажную роль в отношении женщин за их свободу слова, равноправия в семье, за свои права, за образование и грамотность сыграли первые-женщины Казахстана такие как Алма Оразбаева, Назипа Кульжанова, Сара Есова, Нагима Арыкова. Они стремились в первую очередь повысить значимость женщины в семье, значимость

женского начала, быть грамотной, образованной женщиной, что женщина, как и мужчина может выполнять прекрасно такую же работу. Ведь тому доказательство годы Великой Отечественной войны, когда матеря, жены, сестры, отправляя своих отцов, мужей, братьев на фронт не задумывались кто же займет их места, а гордо и всеми силами выполняя мужскую работу достойно ждали из возвращения. Это говорит о том, что Великая Отечественная война кардинальным образом отразилась на женском самосознании. В дни невероятных испытаний они сумели проявить мужество и спокойствие, отвагу и хладнокровие.

Борьба за раскрепощение женщин и вовлечение их в социалистическое строительство – одна из важнейших проблем, какие решала партийная организация Казахстана в период социалистического строительства. Задача очень нелегкая. До революции жизнь женщины Востока была сплошь опутана традициями старого быта. Калым, многоженство, аменгерство, выдача замуж малолетних совершенно уничтожили человеческое достоинство и сознание женщин активисток. Видя безграмотность женщин, женщины активистки просто не могли на это смотреть.

Начав свою педагогическую деятельность, первой за раскрепощение женщин взялась Алма Оразбаева. Она участвует в разработке важнейших документов, определяющих действительное освобождение женщин из плена феодальных пережитков, выступает на совещаниях и беспартийных конференциях женщин, ездит по аулам, организывает красные юрты. Алма Оразбаева стремилась разбудить сознание казашки, проникнутое равнодушием, смиренном, восточным фанатизмом, создать условия для пробуждения этого сознания [4, с. 214].

Продолжает такой же путь и первая журналистка Казахстана Назипа Кульжанова. Издав несколько книг, более 20 публицистических статей и рассказов она поднимала социально-культурную жизнь народа. Выступала за равноправие женщин, обучение грамотности. Пишет статьи, участвует в различных собраниях, конференциях, съездах, привлекая внимание общества к насущным проблемам. Много труда она вложила в организацию 1 съезда женщин Востока, вела активную работу среди женщин, способствовала созданию женских отделов в аульных, губернских, уездных комитетах. Она поставила себе цель освободить людей, особенно женщин от косности, старых, изживших себя традиций.

Для этого надо было их учить, к чему прилагала усилия Назипа Кульжанова [5, с. 119].

Выдающийся общественный деятель Казахстана, участница женского движения Казахстана, заслуженный работник культуры Казахской ССР, первая комсомолка Казахстана, одна из первых женщин-журналистов и редакторов, одна из первых организаторов Красных юрт и просто женщина с удивительной, яркой и трудной судьбой это все о Саре Есовой. Глубоко образованная женщина с пылким, жарким огнем в груди стремилась поднять страну на новый уровень с грамотными людьми. Сара Есова стремилась везде преуспеть, ведь многое нужно сделать для своего народа. Организация вечеров по сбору средств для интернатов, проводить субботники, ехать в отдаленные аулы и ликвидировать безграмотность, разъяснять женщинам их права, бороться с такими пережитками прошлого, вести целенаправленную работу по раскрепощению женщины Востока. Но она везде успевает вместе со своими подругами-комсомолками – Алмой Оразбаевой, Нагимой Арыковой, Мадиной Бегалиевой. Это потом, через много лет, их назовут пионерами женского движения в республике, которым поверили и за которыми пошли десятки, сотни тысяч казашек [6, с. 164].

Время диктует новые подходы к пониманию роли женщины. Проблема статуса женщины в обществе всегда находилось в центре внимания зарубежных и отечественных исследователей. Женская проблематика одинакова повсюду, но способы ее решения у разных народов всегда были и остаются разными. Современный этап в развитии отечественной исторической мысли характеризуется поиском новых концепций для модернизации роли женщин в семье и обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ельмуратова Б.Ж., Вопросы историографии женского движения конца XIX в. – 20х годов XX века, журнал Өлкетану, Павлодар, 2013г.-5с.

2 Балгозина Р.О. Материалы съездов биев как источник по истории эмансипации женщин.//Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия историческая, Алматы, 2007, №3(46). с 8-14.

3 Абдулкадирова М.А., Абилова М.А., Женщины Казахстана – активные строители социализма, Алма-Ата, 1981г., 336с.

4 Айдаров Х.Г., Кульбаев С.Б. Борцы за Советскую власть в Казахстане, Алма-Ата, 1982г., 214с.

5 Кумисбаев Ш., Они были первыми, Алматы, 2007г., 296с.

6 Козыбаев М.К., Казахская ССР, 1 том, Алма-Ата, 592с.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ БИ ҺӘМ БИЛІГІ: ТАРИХИ МАҢЫЗЫ

ҚҰЛМЫРЗА М. М.

студент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ.

МАЛЫБАЕВА Б. С.

ғылыми жетекші, т.ғ.к., Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ.

Санмыңдаған жылдар өтсе де, есімдері тарих сахнасында, ел жадында алтын әріппен ойып жазылған және еш уақытта өшпейтін қайсар тұлғалар болады. Сондай көрнекті тұлғалардың бірі – Әлихан Бөкейханов. Оның жан-жақтылығы ең басты зиялылығын дәлелдейтін құрал болды. Ол таза ғалым, экономист, тарихшы, этнограф, аудармашы, публицист және өз ұлтының біртуар көсемі. Әлихан Бөкейханов саналы ғұмырын өз ұлтының көзін ашуға, бостандығын алуға жұмсады.

Оның жан-жақты қасиеттерін жоғары да атап өткеніміз сай, ол тек Алаш қозғалысының жетекшісі ғана болған жоқ. Сонымен қатар ол бізге өзінің танымал еңбектерімен белгілі талантты зерттеуші – ғалым екені баршамамызға аян. Осылайша ол – қазақ тарихында «қыр баласы» ретінде танымал ірі тарихи тұлға атанды [1, 159 б.]. Сондықтан оның еңбектеріндегі өзекті мәселелері зерттелуі, қарастырылуы және саралануы қажет деп санаймын.

Әлихан Бөкейхановтың қазақ халқының әлеуметтік құрылымына, құқықтық мәдениетіне, саяси жүйесіне қатысты жарияланған еңбектерінде қазақ халқының билігі жүйесіндегі билер институты айрықша орынға ие. Осы тұста Әлихан Бөкейхановтың билер жөнінде 1914 жылы «Қазақ» газетінде «Тағы да һәм билік» атты мақаласы жарық көрді. Ұлт көсемінің билер жайында толғауы тарихи дерек көзі бойынша аса маңызды қадам болып табылады. Ондағы маңыздылық ұлт зиялысының өзінің халқының не қалайтынын білуі. Өз халқына жақын дұрыс жағдайды туғызудағы ерен еңбегі маңызды рөл атқарады.

«Қазақтың би һәм билігін өзгертіп не керек, шірік жіп қанша жалғағанмен не іске жарайды? Бұл биді, билікті жоғалтып, қазақты орыс судьясына қарату керек деп орыс айтады, шариғатқа қарату

керек деп біздің моллалар айтады. Біз мұның екеуіне де қол қоймаймыз. Себебі мынау: осы күнде қазақта ауыл басын жүз үй. Жүз үй басына бір би. Биді құдай қаңғыртқаны болмаса, би тұзу болса, билік әділ болса, би үй қасында, желіп барып биге түсіп, дау біте қалатын жерде. Биге закон – жол жасап беріп, осы соқпақпен жүр деп, жүргізсек, биді кім болса сонан қорықпайтын қылсақ, біреудің бетіне, біреудің жақсы жағасына қарамайтын қылсақ, ауыл басына бір би жұртқа жақындығынан, жұрт ортасында болғандықтан, жұртқа пайдалы, жұртқа ыңғайлы» [2, 167 б.]. Көрнекті тұлғаның көтерген бұл мәселесі өзекті сипатта болғаны анық. Себебі өзінің әлеуметтік құрылымы, құқықтық мәдениеті, саяси жүйесі бұрыннан қалыптасқан қазақ халқы үшін басқалардың шешім шығаруы, әділдік жолында қызмет етуі жат дүние болып табылды. Олар үшін арқа сүйер және әділ шешімді қалыптастыра алатын тек өз билері ғана бола алатын.

Дәстүрлі қазақ қоғамының саяси–әлеуметтік жүйесіндегі демократиялық биліктің маңызды буыны – би халық түсінігінде: сот, төреші, батагөй, шешен, бітістіруші дипломат, елші ретінде ұғынылды. Би «Жеті Жарғы» бойынша, өзіне бағынышты ру-тайпа шегінде сот және әкімшілік билік жүргізді. Өз қауымының тұрмыс–тіршілігін қадағалап, тәртіп пен тыныштықтың бұзылмауына жауапты болды. Осылайша, билер билеуші хандардың халық арасындағы сенімді тірегіне айналып, сұлтандармен тең құқылы дәрежеде мемлекеттік мәселелерді талқылауға қатысты. Негізгі атқарушы билік хан қолында болып, заң шығарушылық қызмет пен сот билігін билер кеңесі атқарып отырған. Қазақ халқының билері елдің дәстүрлі ұстанымдары мен халық тәрбиесіне үлкен назар аударып, ұлттық дүниетанымды негіздеуге атсалысты.

Алайда, Ресей империясы тұсындағы билік барысында билерге деген салқындық, соттың ұлттық табиғатынан алшақтауы, орысша сөйлеп, шешендік өнерді мәнсінбеу билердің де мұрасына сұраныс туғызбады. Басты кедергі Ресей империясының қазақтың дәстүрлі билік жүйесін реформалау шаралары болды. «Бөліп ал да билей бер» деген саясатты ұстанған патшалық Ресей империясының отарлық саясаты жылдарында қазақ даласы ұсақ болыстарға бөлініп, болыстыққа, би, қазылыққа өзінің дара қасиеттерімен би атанғандар емес, қара басының құлқынын ойлайтын, Ресей патшасы өкілдерінің айтқанын істеп, айдағанымен жүретін дарынсыз, мансапқорлар сайлана бастады. Осы негізде заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі Зиманов Салық Зиманұлының

«Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі» еңбегіндегі мына жолдарға көз жүгіртсек: «XVIII ғасырдан бері Қазақстанды отарлап келген патша өкіметі 1917 жылғы Қызыл Октябрь революциясына дейін Хандық билікті жойып, Ұлы далаға отаршыыл өкімет пен жаңа сот жүйесін енгізуден басқаға жарамады. Халық санасына терең бойлаған «көне билер сотының» еңсесі биік, тұғыры мығым екендігін түсінген Патша билігі бар күшін халықтық билер сотын ыдыратып, өздері тағайындаған сот өкілдерін мойындатуға жұмсады. Ал патша билігін құлатқан Кеңес үкіметі қоғамдық-саяси құбылыстарды бағалау барысында марксистік идеологияға сүйеніп, билер соты мен билерді халықты қанаушы таптың органы мен өкілдері деп жариялады. Осылайша, билер соты мәселесі жабулы күйінде қала берді. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ұлттық зиялылар, еуропалық деңгейдегі сауаты бар ағартушылар мен көрнекті мәдениет қайраткерлері, ақындар мен жазушылар билер сотын халықтық мәні бар орган ретінде арашалап алуға талпынады» [3, 7 б.]. Осындай пасықтыққа белшесінен батқан билікке Әлихандай ұлт зиялысының көзқарасы оң болмай, арашасы болуға тура келді. Сонау Омбыда оқыған 1886-1890 жылдары-ақ Әлихан Бөкейханов Ресей империясының отарлық езгісінде отырған алты алашының тарихын, мәдениетін, көшпелі шаруашылығы мен кәсібін зерттей келе, отаршыл империяның жүргізіп отырған жыртқыштық, озбырлық саясатына сыни көзқарасын білдіре бастады. Ол өзіміздің тегеуріні мықты болған саяси жүйеміздің қайта көрініс табуы үшін тырысып бақты. Билердің рөлі қазақ халқы үшін қаншалықты маңызды екенін өзінің саяси сауаттылығы арқасында көрсете білді. Осы орайда қазақ халқындағы дәстүрлі билер институтының маңыздылығын айқын көрсететін Оразбаева Алтайы Иранбекқызының «Дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер институты» еңбегіндегі мына жолдарға тоқтала кетсем:

«Қазақ халқының тарихында билер институтының маңызы зор болып келген. Себебі, мемлекеттің саяси және әлеуметтік құрылымының ғұрыптық құқық негізінде жүзеге асырылуын қамтамасыз етуші бірден-бір әлеуметтік құрылым ретінде билер институты қоғамдық күштердің арасалмағын теңдестіруші тетік рөлін атқара отырып, қоғам дамуындағы бүкіл саяси-әлеуметтік қарым-қатынастарды реттеп отырған. Сонымен бірге, қазақ қоғамындағы билер институтының ерекшелігі, оның мемлекеттік басқару институттарымен тығыз байланыса келіп, билеушілер мен бұқара халықтың белгілі бір саяси-әлеуметтік құндылықтар

төңірегінде топтасуын қамтамасыз етуімен айқындала алады. Яғни билер институтының дәстүрлі қазақ қоғамындағы тарихи қызметі негізгі үш саланы қамтыған деуге толық негіз бар:

– қоғам ішіндегі көлбеу (горизонтальды) қарым-қатынастарды реттеуші әлеуметтік құрал – бұл билер институтының әлеуметтік өлшемі;

– қоғам мен оның мемлекеттік жүйесі арасындағы жоғарылы – төменді (вертикалды) қарым-қатынастарды реттеуші саяси құрал – бұл билер институтының саяси өлшемі;

– қоғамның дәстүрлі рухани мәдениетін сақтауды, жаңғыртуды және одан әрі дамытуды қамтамасыз етуші мәдени және рухани құрал – бұл билер институтының идеологиялық өлшемі» [4, 5 б.].

Міне осы айтылған жолдардан билердің беделі біршама үстемді болғаны айқын көрініп тұр. Билер институты – қазақтардың тарихи даму үдерісінде көшпелі қазақ қоғамының қажеттілігінен туындап, қалыптасқан құрылым. Қай кезеңде де ол елінің, жұртының біртұтастығы үшін, тәуелсіздігі үшін қызмет етіп, өз заманының ақылшысы болғанына ешбір күмән тумайтыны да анық бедерленіп отыр. Тура жолды тудырып отқан да солар болды. Бірақ Ресейдің реформалары енген соң бұл билік жүйесі әлсіреді. Бұрынғы қазақ хандығы тұсындағыдай билердің беделі жоғары болмай, керісінше төмендей берді. Сондықтан Әлихан осы жолда бұрыннан келе жатқан бұл биліктің дұрыстығына көз жеткізуде аянып қалмады. Ол өз еңбегінде орыс судьяларына қарасақ олар билік емес, бізге үстемдік көрсететінін баса айтты. Сонымен қатар сол судьяларға бағынар болсақ, шығынның да артатынын дәлелдеп, өз мақаласында тіпті сол кеткен шығындар мөлшерімен баса көрсетеді. Оған Әлихан Бөкейхановтың мына сөздері дәлел бола алады:

«Ауыл басына бір судья қоярға зор қазына керек. Қазақтың заңы бойынша бір болысы мың үйден, бір ауылы жүз үйден кем емес. Қазақ биін орыс судьясына аударсақ бір болысқа он судья керек. Әрбір судья мекемесінің шығыны аз болса 3 мың сом жылына тұрады. Бұл бір болысқа 30 мың сом шығын болады. Мың үйге бір басына 30 сом. Бұл шығын мал бағып отырған біздің қазақтың қолынан келмейді. Болыс басына бір судья қылып, он есе биді халықтан ұзатсақ, онда да шығын үй басына 3 сом, қазаққа о да қиын» [2, 167 б.].

Ұлт зиялысы осылайша өзінің жанайқайын білдірді. Бұл кемшіліктердің тек бір бөлігі ғана еді. Әлихандай ұлт жанашыры осылайша қазақ қоғамына тән би мен билік дәстүрінің өзіне тән

ерекшелігін дәлелдеп, қазақ халқының осы ежелден қалыптасқан дәстүрлі сипатын алмауларын сұранды.

Ал қазіргі жаңа тәуелсіз Қазақстанның құқық жүйесінде билер функциясын судьялар атқарады. Сот билігі қазіргі таңда биліктің бір бөлек тармағы болып саналады. Қазіргі таңда сот билігі қызметін жетілдіру өзекті мәселелердің бірі деп айтсақ қателеспейміз және Қазақстандағы сот билігін жетілдіру мәселесіне ертедегі билердің сот ісін жүргізу тәжірибесін қазіргі кезге енгізу болып табылады. Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекетімізді ұзақ уақытқа меңзеп құқықтық мемлекет құрғымыз келсе, онда халықтың құқықтық сауатын оятып, соның кепілі боларлықтай соттың дәрісін күшейтіп, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығаруымыз керек. Оған барар жол, қоғамдағы әділеттілік негізінде жатыр. Бұл орайда халқымызда тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ – деген қағида бар. Мұның мағынасы билік айтушы ешкімді алаламайтын адал, қара қылды қақ жарған әділ болуы керек деген мағынаға саяды. Біз ұлтымыздың сот жүйесін осы әділдікті ту етіп заң негізінде жүргізілуін қалыптастыру басты мақсат ету. Бір сөзбен айтқанда, мындаған жылдар Қазақ елінің мемлекеттік құрылым жүйесіне, дәстүрлі құқығына өлшеусіз үлес қосқан билердің мемлекеттік билік саласында және әділ сот үшін атқарған қызметінің салмағын терең ұғыну – тарихтағы ажырамас бір бөлігі бөліп саналады және сол билерден қалған даналықтар қазіргі би функциясын атқаратын судьяларға үлгі ретінде таралса деген ойдамын.

Қазіргі таңда Әлихан Бөкейхановтың еңбектері тарихи дерек көзі ретінде маңызды орын алады. Жалпы, бүкіл халық ұлт-азаттық қозғалыстағы Әлиханның орнын, оның еңбегінің бүгінгі күнгі қай салада өзекті, соны түсіне білу керек. Әрі болашақта ел басқаратын жастар одан тәлім алатындай етіп, ол үшін елге танытатын, ағартушылық жұмыстар жүргізілуі қажет. Сондықтан болашақта оның әрбір айтылған ойы, жұмыстары тарихи өзекті мәселе ретінде кең ауқымда зерттеледі деген ойдамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Илиясова К.М. Әлихан Бөкейхан және ұлттық мемлекеттік мәселесі // «Алаш мұраты және Тәуелсіз Қазақстан» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдарының жинағы. – Астана: ТОО «Беркут-Принт», 2011. – 311 б.

2 Бөкейханов Ә. Шығармалар. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 384 б.

3 Зиманов С.З. Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі. – Алматы: Атамұра, 2008. – 212 б.

4 Оразбаева А.И. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 206 б.

СТЕРЕОТИПЫ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

РАХИМБАЕВА З. Е.

студент, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

МОШНА Н. И.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

В течение нескольких лет на просторах нашей страны вокруг этноса «казахи» сложилось определенное количество стереотипов. И в этом нет ничего удивительного.

Все люди воспринимают окружающий мир по-разному, однако это совсем не означает, что способность воспринимать мир определенным образом дается человеку от рождения. Восприятие мира происходит через взаимодействие человека с окружающей его культурной и естественной средой и зависит от целого ряда факторов, таких, как пол, опыт, воспитание, образование, потребности и т.д. И уже при взаимодействии у человека складывается впечатление о том или ином предмете. Также важнейшим из факторов в появлении стереотипов является близкое окружение человека, которое нередко навязывает свое мнение.

Термин «стереотип» (греч. stereos – твердый, typos – отпечаток) введен в научный оборот американским социологом У. Липпманом. В книге «Общественное мнение», вышедшей в 1922 г., он сделал попытку определить место и роль стереотипов в системе общественного мнения. Под стереотипом У. Липпман понимал особую форму восприятия окружающего мира, оказывающую определенное влияние на данные наших чувств до того, как эти данные дойдут до нашего сознания. По мнению У. Липпмана, человек, пытаясь постичь окружающий его мир во всей его противоречивости, создает «картину в своей голове» относительно тех явлений, которые он непосредственно не наблюдал [1, с.13].

Среди наиболее существенных свойств этнических стереотипов выделяют их эмоционально-оценочный характер. Эмоциональные аспекты стереотипов понимаются как ряд предпочтений, оценок

и настроений. Эмоционально окрашенными являются и сами воспринимаемые характеристики. Другим важным свойством этнических стереотипов считается их устойчивость, стабильность, даже ригидность (неготовность к изменениям программы действия в соответствии с новыми ситуационными требованиями). Хотя стабильность стереотипов не раз подтверждалась в эмпирических исследованиях, она все-таки относительна: при изменении отношений между группами или при поступлении новой информации их содержание и даже направленность могут изменяться.

Одним из существенных свойств стереотипов является их неточность. У. Липпманом определяется это, как «традиционная бессмыслица» или «прямая дезинформация» [1, с. 14].

Стереотипы возникают в силу действия, по меньшей мере, двух особенностей человеческой психики: во-первых, способности психики объяснять абстрактные, трудно воспринимаемые идеи и представления посредством каких-то реальных образов, доступных и понятных каждому индивиду соответствующей группы. Во-вторых, способности упрощать, т.е. выделять одно или несколько простых признаков в качестве основополагающих для раскрытия сложных явлений. Поэтому стереотип можно трактовать как упрощенный образ части окружающего мира, являющийся результатом отражения в сознании человека типичных качеств и признаков реального мира.

По своему содержанию стереотип представляет собой определенный фрагмент картины мира, существующий в сознании человека; ментальное, устойчивое, обусловленное этнокультурной спецификой представление о предмете или ситуации. Во многих случаях стереотип – это примитивное суждение, результатом которого является «навешивание ярлыка» на объект стереотипизации [2, с. 217].

Стереотипы усваиваются очень рано в качестве «чувственной ткани мира» и начинают использоваться детьми задолго до возникновения ясных представлений об этнических группах. На содержание этнического стереотипа влияют три группы факторов. Во-первых, это специфические особенности стереотипизируемой группы. Во-вторых, условия развития обеих групп и специфика взаимоотношений между ними в данный момент. В-третьих, длительность и глубина исторического контакта между этими же группами.

Этнические стереотипы никогда не существуют «вообще», а всегда несут в обществе определённые функции. Во-первых, это защита территории (этнических границ). Во-вторых, это обоснование

предпочтения межличностных контактов со своими над контактами с мигрантами, «пришельцами», «чужаками». В-третьих, это формирование и сохранение групповой идеологии, объясняющей поведение группы. В-четвёртых, это создание и сохранение положительного образа собственной группы.

Этнические стереотипы подразделяются на авто и гетеро стереотипы. Автостереотипы – это мнения, суждения, оценки, относимые к собственной этнической общности ее представителями. Обычно эти стереотипы содержат комплекс положительных характеристик, что объясняется стремлением этнической общности внести в их содержание черты идеала собственного этноса, подчеркнуть наиболее самобытные качества национального характера [2, с. 221].

В данной статье нами была предпринята попытка рассмотреть, проанализировать автостереотипы, которые сложились у современной молодежи – представителей казахского этноса. При этом мы попытались сравнить стереотипы жителей северных и южных регионов Казахстана и, проанализировав их, сделать свои выводы.

Зачастую можно услышать о жителях северных регионов Казахстана такие мнения: они забыли свой родной язык, северяне совсем отошли от традиций своего народа и тому подобное. Наряду с этим, о казахах южного региона говорят, что они «хитрые, трудолюбивые, отлично знают казахский язык и свято чтут традиции казахского народа. Помимо этого, некоторые люди думают, что из-за близости с узбеками, они ближе к ним по характеру и менталитету и именно от них переняли хитрость» [3]. Но такие изречения нередко являются ошибочными и некорректными. У человека начинает складываться какое-то впечатление о том или ином регионе, но по приезду в этот регион, и, пообщавшись с молодежью, зачастую понимаешь, что это мнение было преувеличенным и местами неверным.

Сложность изучения стереотипов во многом проистекает как раз из-за того, что функционируют они на двух уровнях отношений: и на межгрупповом, и на межличностном. Стереотипы находятся в сложной диалектической взаимосвязи, с одной стороны, с социальными этническими отношениями, а с другой – с межличностными отношениями представителей этнических групп [4, с. 242].

За последние годы по программе «Серпин» в северные регионы Казахстана прибывает студенческая молодежь с целью получить

среднеспециальное и высшее образование. Обучаются эти ребята и в Павлодарском Государственном Университете им. С. Торайгырова.

Нами было проведено небольшое анкетирование среди студенческой молодежи с целью узнать, какие стереотипы складываются у молодежи о своём регионе, и что они думают о других регионах своей страны. В анкетировании были затронуты вопросы о различии традиций и обычаев, а также языка. Также был вопрос о том, какие, по их мнению, сложились стереотипы об их регионе.

Были опрошены двадцать молодых людей в возрасте от 16 до 25 лет. Все опрашиваемые являются студентами ПГУ им. С. Торайгырова. В анкете участвовали студенты, прибывшие на обучение из таких городов как Шымкент, Аксу, Павлодар, Риддер, Семипалатинск, Алматы, Кызылорда, Туркестан и Тараз.

Как показал опрос, большое количество людей соблюдают такие традиции как Наурыз, Қыз ұзату, Беташар, Тұсау кесу, Құрбан айт и другие. Многие считают, что соблюдать традиции и обычаи является необходимостью, так как это является историей и отличием нашего народа, помогают идентифицировать свой этнос. Традиции и обычаи необходимы и для передачи будущим поколениям. Но все равно существующие традиции разных регионов имеют отличия. Некоторые объясняют это тем, что регионы граничат с разными странами, а некоторые из опрошенных объясняют это тем, что со временем люди изменяли обычаи и традиции так, как это было удобно им. Можно взять в пример традиционное блюдо казахов бешбармак. На севере его приготавливают из теста и мяса, а в восточных регионах (город Семей) добавляется рис.

Ни для кого не является секретом, что носителями и хранителями традиций нашего народа является старшее поколение, но большее количество опрошенных считает, что это сосредоточено именно на юге нашей страны. Это объясняется тем, что юг более традиционен, чем север, и здесь мы обнаруживаем еще один стереотип.

Для молодых людей не терпим и, грубо говоря, дик такой обычай как «Қыз алып қашу», то есть кража невесты. Многие считают этот обычай неприемлимым, и так считают не только девушки, но и молодые парни. Объясняют это дикостью для современного общества и ущемлением прав женского пола.

Из двадцати опрашиваемых студентов четырнадцать всегда или же часто разговаривают на казахском языке и только шесть выбрали вариант «иногда», «редко» или же «никогда». Причем не

все они с северных регионов. В основном объясняют это тем, что учились в школах с русским языком обучения. Молодежь считает, что родной язык нельзя забывать и нужно учить казахскому языку представителей других национальностей, не знающих язык. Наш родной язык в различных регионах имеет свои отличия из-за того, что регионы граничат с разными странами: на юге – с Узбекистаном, северные регионы с Россией.

Итак, рассмотрим стереотипы, которые сложились о северном регионе у жителей других регионов нашей страны. К сложившимся стереотипам можно отнести: незнание казахского языка, холодный климат и гостеприимство. Стереотипы о жителях южных регионов, сложившиеся у молодежи из других областей Казахстана, такие: они хорошо знают казахский язык, очень гостеприимны, просматриваются элементы схожие с узбекской культурой, неравенство полов, сохранение традиций, уважение младшего поколения к страшему. В основном все относятся к различиям в сложившихся стереотипах нейтрально и даже положительно, но есть и студенты, которым это не нравится, и они считают, что между регионами различий особо не наблюдается.

На вопрос: «какие положительные и отрицательные черты национального характера казахов вы можете перечислить?», к положительным чертам отнесли такие качества как сила, отвага, честь, гостеприимство, уважение к старшим и патриотизм. К отрицательным чертам они относят непунктуальность, лень, хитрость и у многих прозвучало слово «понты».

Необходимо отметить, что стереотипы, сложившиеся внутри казахского этноса не всегда точны, и хоть людям проще на них ориентироваться, не стоит судить о том или ином обществе, опираясь на стереотипы. Анкетирование показало, то что молодежь из разных регионов мыслит в принципе одинаково, как единый этнос, просто им мешает осознание того, что они одинаковы.

Безусловно, в современных условиях необходимо делать все, чтобы отношения между этносами и среди одного этноса были мирными и открытыми. Для этого необходимо признание безусловного равенства сторон, должно быть доверие, открытость. Необходимо принимать решения, которые были бы значимы для обеих сторон и не ущемляли интересы какой-либо из сторон. И, конечно, все это должно сопровождаться уважением к традиционным нормам, ценностям, правилам поведения, образу жизни друг друга. Выполнение перечисленных условий требует наличия

неконкурентных, недискриминационных стратегий, а это возможно лишь при определенных условиях.

Говоря об этнических стереотипах следует подчеркнуть, что чаще всего стереотип близок к истине, хотя часто происходит их определенное искажение. Стереотип – это факт психологической реальности, детерминирующий межэтнические отношения независимо от того, соответствует ли он действительности или нет.

ЛИТЕРАТУРА

1 Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. С. 13-16 // <http://fanread.ru/book/12057071/?page=13>

2 Садохин А.П. Этнология, 3-е издание, переработанное и дополненное / А.П. Садохин – М. 2004. С. 217-221

3 Рамазанова У. Главные стереотипы о регионах Казахстана / У. Рамазанова // <http://yvision.kz/post/679394>

4 Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения // Общение и оптимизация совместной деятельности / Под ред. Г.М.Андреевой, Я.Яноушека. М.: Издательство Московского университета, 1987. С.242-250

ҚАРҚАРА-АЛБАН КӨТЕРІЛІС БАСШЫЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ БЕЙНЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

САКТАГАН А. А.

студент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ.
МАЛЫБАЕВА Б. С.

т.ғ.к., Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ.

Қазақ ұлтының сан жылдық тарихына үңілсек, ата-бабаларымыздың жоңғар шапқыншылығын бастан өткерді. Алайда солтүстігімізде орналасқан патша үкіметінің отарлау саясатының бойлау үдерісінен құтыла алмады. Тарихи қойнауымыздың ауыспалы кезеңінде қазақ халқы бір жаудан жерін азат еткенімен, келесілерімен күрес жүрісу барысында жойылып кету қауіпі болған еді. Сондықтан қазақ жүздері Ресейдің қол астына өтуге мәжбүр болды. Мұны орыс патшалығы ұтымды пайдаланды. Бекіністер салып, қазақтың құнарлы жерлерін өз қалауынша жаппай иеленді. Бұл кезеңінде келешекте қазақ халқының ұлт-азаттық көтерілісті бастауға итермеледі.

1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің шығуына негізгі себептердің бірі – жер мәселесі. Отарлаушы елдердің қай-қайсысы да бөгде елдердің жерін басып алу арқылы оның қазба байлығын тонауды, халқын құл етуді көздеді. Қарсыласқандарды аяусыз қырып жойды, қолайсыз жерлерге қоныс аударды. Ресей патшасы да дәл солай істеді. Азаттық, әділетсіздік, отаршылдық жолында құрбан болған халық аз емес. Солардың бірі-қазақ халқы [1]. Ата-бабаларымызды қалыптасқан жағдайдың қанағаттандырмағаны сөзсіз, қолдарына қару алып қалыптаса бастаған режимге қарсы тұру, тарих сахнасында «ұлт-азаттық көтеріліс» деген атпен белгілі көтеріліске әкелді. Ұлт-азаттық көтеріліс – әделетсіздікке, басқыншылыққа, қанау, тонау, алдау, елді ішінен іріту сияқты әрекеттерге қарсы халықтың қарулы күресі [2, 3 б.]. Дегенмен, көтерілістің елге, халқына аса ауыр тимей қоймағаны сөзсіз. Талай адамның тағдырына әсер еткен алапат көтерілісті қазіргі таңда еске алу тілге жеңіл болғанымен, жүрегінде мұнды ұялтатыны сөзсіз. Сол күнді бастан кешірген жұртқа ұлт-азаттық көтеріліс естелігінің ауыртпалығын айтып жатудың керекі жоқ екені белгілі.

Жалпы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске қатысты әр түрлі пікірлер айтылған. Соның ішінде М. Қозыбаевтың пікірі ойға қонымды естіледі. М. Қозыбаев: «1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс қазақ сахарасының топырағынан туған ұлттық – революция... Ол халқымыздың ХХ ғасырдағы қуанышы мен трагедиясының қайнар басы болатын» [3, 5-6 б.].

1916 жылғы көтеріліс сирек кездесетін ұйымдасушылық пен ауызбіршіліктің сипаты болды. Қазақ халқы руға бөлінбей, бөлшектелмей, барлық жұрт ел болашағын жоғары қойып, бірліктің ерекше үлгісін көрсете білді. Патша өкіметіне осы бір ауызбіршілікте әсер етті. Жалпы, бұл қиын қыстау кезеңінде «бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып», қазақ халқының бүкіл территориясын қамтыды. Тарих сахнасында маңызды, әрі ауқымды көтерілістердің бірі Жетісудағы «Қарқара-Албан көтерілісі».

Қарқара көтерілісі – аты шулы көтеріліс. Ол патша үкіметінің құжаттарында «Албан көтерілісі» деп жиі аталынды. Ал, кейінгі Кеңес үкіметі жылдарында жарық көрген еңбектерінде кейде «Албан көтерілісі», ал кейде «Қарқара көтерілісі» деп аталып келді. Қарқара өңірінің көтеріліс ошағына айналу себептерінің бірі – осы жәрмеңке таңымалдығы артқан уақытында патша үкіметінің жарлығының шығуы. Бұл – елдің аз уақытта ұйымдасып, бірігуіне әкелді. Көтерілістің ереуіл туы тігілген, Жетісу өңіріне қарасты

жер – Ереуілтөбе. Негізінде, Қарқара көтерілісі шілденің 11-і аталған Ереуілтөбе басына мындаған қазақ жұрты шоғырланып, майданға қазақ жастарын бермейміз деген шешім қабылдаған уақыттан бастау алды. Алайда, шілденің 10-ы күні бір топ ел басшы өкілдері жәрменкеден он шақырымдай «Қабан Қарағай» деген жерде жиылды. Бұл жиналысқа Құрман, Мерке, Шілік, Торайғыр, Сарытоғай, Қоңырбөрік, Қожмамбет, Бөдеті, Иванов, Айт, Әлжанов секілді болыстың беделділері қатысқан екен. «Мәжілісте Иванов болысының беделді адамы Жәмеңке Мәмбетов бірінші болып сөз алып, адам бермейік деген үгітті ортаға салды. Оның бұл пікірін Құрман болысының беделді адамы Ұзақ Саурықов, Байқұлақ Ұлтарбеков, Тұрлығожа Жансеркин, Бекдайыр Сұлтанқұлов, Диканбай Жанпейісов, Әбубәкір Сұлтанбеков қолдап шыға келді. Сөйлегендердің бәрі бір ауыздан өз адамдарын ел боп бірігіп бала бермейік деп үгіттеді. Серікбай Қанаев бұл жиынға үлгеріп келе алмай, барымтаға адам бермелік деп үгіттеп хат жазды», – деп атап көрсетілген [2, 106 б.].

Сонымен, 1916 жылы 11 шілде – Жетісу облысының, Қарқара өңірінде, Албан жұртының ұлт-азаттық көтерілісінің туы көтеріліп, тарихи маңызды датаға ие болды.

Отаршыл топ өкілдері жиылған қалын топты басуға дәрмені жетпеген соң, жоғары жақтан нұсқауларды күтуге тура келді. Бұл уақытта көтеріліс басшылары қарулы күш келетін аудандарға сенім, әрі төтеп беруге шамалары келетін адамдарын жіберіп, бейбіт жандардың өмірін аман қалдыруды нұсқау етті. Әр ауылда қауіп белгілі болған жағдайда, елді қауіпсіз аудандарға көшіретін басшылар мен оларға көмектесетін адамдар белгіленді. Алайда қуғыншы топ қарапайым халыққа жеткен жағдайда, оларды қорғай алатын арнаулы құрылған жасауылдар да құрылған еді.

Жалпы, осы ереуілді бастауға негіз болған жағдайлардың бірі – ел көтерілгенде алдында ұлтжанды, елім, жерім деген ардагерлер тұрды. Ел қамын ойлаған ұлтжандылардың көп бөлігі тарих беттерінде айтылмағанымен, халық жүрегінде өшпес із боп қалғаны сөзсіз. Мәселен, тарихи материалдар көздерінде Ереуілтөбе жиылған белсенділер жасырынбай, бар жауапкершілікті мойына алғаны нағыз ерліктің белгілері десекте болады.

Тарих қойнауының естеліктеріне үнілсек, осы Қарқара-Албан көтеріліс басшылары кім еді, аты-жөні кім деген сұрақтар туындайтыны сөзсіз. Олардың жарқын, тарихи бейнесі Мұхтар Әуезовтың «Қилы заман» атты шығармасынан көруге болады.

Жалпы бұл шығарма әдемі суреттелген әдеби мұра ғана емес, шындыққа толы тарихи дерек көзі. «Қилы заман» шығармасында көтеріліс басшылары Жәмеңке мен Ұзақ аттары өзгертілмей, мейлінше таза қалпында бейнелу тырысылған туынды. Көтеріліс басшыларының даналығы мен ерлігі, айналасына адамдарды бір ортақ мақсатта күш біріктіре білуі барлық құжат беттерінде айқын көрінеді. Естеліктер мен тергеу материалдарында Жәмеңкенің тік мінезді, ерең жаратылған, жаман қасиеттерден өзін аулақ ұстайтын деген пікірлер айтылған. Тіпті, ресми үкімет өкілдері, Жәмеңке болған жайда осы ұйымдасушылыққа қол жетпейтін еді деседі. Оның парасаттылығы, байсалдығы, шешендігі, ер жүректілігі жайлы тарихи материал беттерінен көруге болады. Ал, Ұзақ болса, тік мінезді, тура сөзді алып күштің, асқан ерліктің иесі. Ол жастайынан отарлаушы үкіметтің режиміне қарсы тұрып, талай рет сол үшін жапа шеккен. Ер намысына тиетін әділетсіздіктің дәмін Ұзақ әбден көрген. Сол себепті отаршыл үкіметке күресінде көтерілістің басын бастап, алғашқылардың бірі болып ту көтеруші есебінде ер атануы заңды. Сонымен, Жәмеңке мен Ұзақ – елдің еңсесін көтеріп, көтерілісті бастаған көсемдер мен ақылшылар.

Қарқара-Албан көтерілісінде басқа да қазақ азаматтары көтерілісте асқан шеберлік танытып басшылық қызметін атқарды. Қазақстанның Орталық архив басқармасының қорында «фонды жандармского управления» деген айдарлы тікпеде Жаркент уезінің 4 бөлімше келісім сотының 26 шілде күні қойылған № 820 қаулысы сақтаулы тұр. Сол құжатта Қарқара көтерілісінің қалай басталып, қалай өрбігені жайлы құнды-құнды мәлімет келтірілген [2, 125 б.]. Олардың көпшілігі патша жазалау әскерінің қолынан қаза болып, жауапқа тартылған. Мәселен, Ресейдің жазалаушы топтарының есептеме құжаттарында бұл аты шулы көтерілістің басында деп танылған 66 адамдардың тізімі көрсетілген. Бұл адамдың ішінде он бесі – аса қауіпті қылмыскерлер деп танылып қатаң жазаға тартылған. Он үші осы көтерілісті жақтаушы деп танылып, олар да қатаң жазаға тартылды. Келесі екінші топтағы он үш азаматтарына 13 және 25 жылдар аралығында айдалу туралы үкім шығарылды. Ал қалған 38 адам 15 жылға түрмеге қамалды. Сонымен қатар, барлық көтеріліске қатысушылардың мал-мүлкі тәркіленді.

Міне, сол аталған аса қауіпті деп танылған адамдардың тізімі: Тұрлықожа Жансеркин – Айт болысы; Ұзақ Саурықов – Құрман болысы; Қазыбек Шорманов – Байынқол болысы; Жәмеңке Мәмбетов – Иванов болысы; Серікбай Қанаев – Шелек болысы;

Айтбай Дәркембаев – Қожмамбет болысы; Абдыхалық Байсүгіров – Кеген болысы; Диқанбай Жанпейісов – Алжан болысы; Жанпейіс Отыншин – Әділбек болысы; Жаңабай Құдайбергенов – Қоңырбөрік болысы; Шойбек Мәмбетов – Иванов болысы; Байқұлақ Ұлдарбеков – Иванов болысы; Құрман Әбілбеков – Әділбек болысы; Бекдайыр Сұлтанқұлов – Айт болысы; Әбубәкір Сұлтанбеков – Мерке болысы [4, 94 б.].

Тізімдегі есімдерге көңіл аударсаңыздар, көп есімдердің тарих беттерінде танымал емесітігін, көп біле қойылмайтыны өкінішті. Көтеріліс барысында халықты бір ортаға жинап, халық қамын ойлаған көтеріліс басшылар тек аңыз беттерінде, тарихи жадыда сақталмағаны өкінішті. Себебі, ерең ерлік үлгісін паш еткен бұл азаматтардың есімі ұрпағымызға үлгі, кемел болашағымызға тарихи дастан болып қала бермек.

Қарқара көтерілісінің басшылары туралы айтылатын мәселелердің бірі – көтеріліс басында тәжірибелі адамдар тұрғаны белгілі. Мәселен, Жәмеңке Мәмбетовтың сол уақытта 78 жас шамасында болса, ал Ұзақ Саурықов болса 65 жаста деп көрсетілді. Әрине, бұл жерде ардагеріміздің жастарының нешеде екені маңызды емес, ал олардың асқан парасаттылығы, өмірлік тәжірибелігінде. Бұл есімдерден бөлек, Қазыбек Шорманов – 52 жастан, Жаңабай Құдайбергенов – 51 жаста, Тұрлықожа Жансеркин – 53 жаста [2, 130-131 б.]. Аталған мәлімет көздерінен біз көтеріліс басшыларының патша үкіметінің отаршыл саясатын көзбен көрген зиялы адамдар екенін атап кеткен жөн. Дегенмен, бұл көтеріліс басында жасы келген ардагерлерімізден бөлек, жаста болса ерең ерлікті көрсете білген көтеріліс өкілдері болғаны сөзсіз. Осы тұста халық мақалы дәл аталған жағдайға дәл келіп тұр. «Жасы кіші демегін – ақылы жетсе аға ғой» демекші асқан ерлігін паш еткен көтерілістің жас өкілдері де қатысты. Қарқара көтерілісінің басшылары елді алға бастаған, халқының бетке ұстар азаматтары. Заман талабы халықтың нағыз көсемдерін тудыратыны белгілі. Бұл – тарихи шындық. Осындай кезеңде бір емес, жүздеген елдің қамын ойлаған азаматтары елінің бостандығы жолында өз өмірлерін құрбан қылумен қатар, елін күреске көтерді. Келешек ұрпақ осы аталарының есімін ұмытпай, тарихи жадысында мәңгі шынайы ерліктің сипаты ретінде сақтап, зор құрметке ие болды.

Жалпы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің қазақ халқының тарихындағы ерекше орны осында жатса керек. Ереуілді басында қос-қостап, жүздеп біріккен ұлтжанды аталарымыз тұрды. Олардың

көп бөлігі жазаға ұшырап, аттары халқы арасында аңызға айналып, шынайы ерліктің көрінісі ретінде қалып, ерекше құрметке ие болды. Келешек ұрпақ та осы аталарынан үлгі алуы қазақ елінің егемен болып қалуына өз септігін тигізбек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сәрсенбайұлы Р. Бодандықтан бостандыққа дейін: Ресей-кеңес империясының геноциді // <http://www.zhasalash.kz/saraptama/18257.html>

2 Тәнекеев С. 1916 жыл. Қарқара-Албан көтерілісі. – Алматы: Экономика, 2002. – 400 б.

3 Қозыбаев М.Қ. Аласұрған XX ғасыр (толқыныс, ізденіс, проблемалар) // Казахстан в начале XX века: методология, историография, источниковедение. – Алматы, 1993. – С.5-6.

4 Жұртбаев Т. Бейуақ. – Алматы: «Қазақстан», 1990. – 304 б.

ПОВСЕДНЕВНОСТЬ СОВЕТСКОГО ТЫЛА В ВОСПОМИНАНИЯХ ДЕТЕЙ ВОЙНЫ

ХИХЛУХА В. В.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

МОШНА Н. И.

доцент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последние десятилетия XX века значительное развитие в исторической науке получило такое направление как история повседневности, одновременно став одним из новых методов научного поиска. Данное направление уже давно успешно зарекомендовало себя как в зарубежной, так и в российской исторической науке – это выражается в появлении серий популярных книг, написанных профессиональными историками разных стран на темы повседневной жизни, и их мгновенных переводах с одного языка на другие.

Антропологический поворот в исторической науке позволил переключить внимание исследователей на вопросы культурных стереотипов, поведенческих возможностей отдельных участников исторического процесса.

Как считал Марк Блок, предметом истории является человек, точнее «люди во времени» [1]. Попробуем и мы рассмотреть период Великой Отечественной войны через людей того времени, а именно тех, чье детство выпало на это страшное время, фокусируя внимание

на их повседневную жизнь. В данной статье, автором поставлен акцент на обработку, систематизацию и анализ информации, которая была собрана в ходе опроса тех, на чье детство пришлось война. Был проведен анализ историй жизни простых людей, а именно Детей Войны. Память детей войны хранит информацию о том, какой была их жизнь в военное время: как и где они жили, как и чему учились, что ели, что одевали, как и чем лечились, какие праздники отмечали и как пытались оставаться детьми в это нелегкое время. Автор попытался проанализировать, как война повлияла на судьбу, взгляды, ценности и психологию этих людей. К сожалению, сегодня мы являемся свидетелями того, что на Западе пересматривают историю Великой Отечественной войны, пытаются её переписать, принизив значение СССР и советского человека в итогах борьбы с фашизмом. Не только участников войны, но и детей военного времени становится с каждым годом все меньше и меньше. Задача историков сохранить ценные сведения, воспоминания свидетелей того времени, чтобы предотвратить цикличность исторически - трагических событий. Ценным источником для реконструкции военной повседневности послужили, воспоминания детей войны, которые были получены автором при проведении интервью-бесед.

Исследуемая тема связана с междисциплинарным подходом, который находится на стыке новой социальной истории, новой локальной истории, истории повседневности, устной истории. Можно много говорить о тесной взаимосвязи истории повседневности с устной историей, т.к. эти две самостоятельные исторические субдисциплины «родились» как «история снизу» или «изнутри», дав голос «маленькому человеку», жертве модернизационных процессов. Это совпадение вызвало междисциплинарный методический обмен между историей повседневности и устной историей. Одним из этих методов является метод опроса [2, с. 241]. Данный метод автор применил в статье. Для казахстанской исторической науки интерес к вышеобозначенной тематике является новым направлением. Это доказывается малым количеством научных трудов, где проблемы «повседневности», «истории казахстанской повседневности» являлись бы объектами изучения.

Впервые в исторической науке началось изучение жизненных историй безымянных индивидов, при этом в оборот втягивались типы и виды исторических источников, прежде мало используемых – это устные рассказы и изобразительные материалы. Новизна подхода истории повседневности к исторической действительности

заключается в доверии к устной информации участников и очевидцев исторических событий и процессов. Таким образом, история повседневности доказывает существование исторической индивидуальной и коллективной памяти, а также признает, что движущими силами исторического развития являются не только производительные силы, производственные отношения, государство, но и сам человек. Его внутренний мир, который непосредственно влияет на направление и уровень развития, глубину преобразований, успехи или неудачи какого-либо политического режима, государства, исторического процесса или события [3].

Со времён знаменательного события, когда нашей страной была одержана Великая Победа над фашизмом, прошло уже более 70 лет. За последние годы мы наблюдаем всё более пристальное внимание к изучению вклада советского тыла в годы Великой Отечественной войны, ведь она шла не только на фронтах, но и в тылу, ее эхо докатилось до самой глубинки. К сожалению, с каждым годом становится всё меньше и меньше тех, кто имел непосредственное отношение к военным действиям, тех, кто участвовал в боях, трудился на благо Победы в тылу. Но живы ещё другие свидетели войны, кто в военные годы были детьми, нашими сверстниками. Со слезами на глазах они вспоминают свое военное детство и, несмотря на то, что многое уже стерлось из памяти, тот период они запомнили на всю жизнь. Они могут рассказать нам про свою войну, какой они её знают и помнят. Благодаря интервьюированию мы можем узнать о жизни в тылу глазами маленьких на тот момент детей, которые передают все эмоции и переживания спустя 70 лет.

У детей войны самая сильная и цепкая память. Они хорошо помнят тяжелые годы оккупации, разруху, облавы и расстрелы, голод, холод, страх и отчаяние. Их воспоминания – искренний и правдивый рассказ о войне от первого лица. Вот как вспоминает то время Григорьева Роза Васильевна – кандидат исторических наук, профессор ПГУ им. С. Торайгырова. Когда началась война Розе Васильевне было всего 2 года (родилась - 19.01.1939 г.), она хорошо помнит свое военное детство все, что довелось ей пережить. Накануне войны семья жила в г. Гурьеве. Ее отца, Григорьева Василия Ивановича, сразу же призвали на фронт, он погиб в 1941 году. Мама Розы Васильевны, Екатерина Васильевна, работала на нефтеперегонных станциях, трудиться приходилось целыми сутками, чтобы хоть как-то обеспечить семью (у Розы Васильевны было еще две сестры – Наталья и Светлана). Жили после ухода отца в очень маленьком домике – в одной единственной комнате. Из мебели было две кровати, стол и две лавки. В доме была

большая печь, которую топили нефтью. Екатерина Васильевна получала на детей небольшие продуктовые пайки, но этого было очень мало. Как пишет Роза Васильевна: очень вкусным казался тогда пшеничный суп, который состоял из воды, нескольких картофелин, лука и растительного масла, но самым вкусным, конечно же, был хлеб. Сестры ели рыбу, в Гурьеве ее было очень много, а у Розы Васильевны была на нее сильная аллергия, но иногда, из-за сильного чувства голода, она решалась ее поесть, после чего очень сильно страдала. На праздники – Новый Год, день Великой Октябрьской Социалистической революции маме давали подарки для детей, в основном галеты, немного конфет и грецкие орехи – тогда это было неообразимым счастьем для детей. Роза Васильевна очень часто болела, как и ее сестра. От недоедания часто болели животы, часто простывали, один раз положили в больницу с тяжелой пневмонией. Лечились в основном травами, которые запаривала и пила ими их мать. Из праздников отмечали Новый год и 7 ноября – день Великой Октябрьской Социалистической революции, в эти дни с сестрами учили стихи, пели песни, в основном это были военные и революционные песни. Дни рождения не отмечали. Дома очень редко читала книги мама, одной из книг была – «Козетта», автор – В. Гюго. Эта книга произвела очень сильное впечатление на Розу Васильевну. В Гурьеве был детский сад, который Роза посещала некоторое время вместе с сестрой, позже его закрыли и дети оставались со старшей сестрой. Летом в тайне от мамы, дети убегали из дома на Урал, чтобы покупаться. По словам Розы Васильевны: «За всю свою жизнь, я не помню такого ликования, какое я увидела в День Победы. Люди плакали, смеялись, их на улицах было очень много. Крик, шум, песни, пляски – я буквально задыхалась от восторга. Всегда хмурые, строгие лица вдруг расцвели. Радость была невероятная» [4]. Но жить после войны стало еще труднее. Мама Розы получила тяжелую травму позвоночника, она попала в больницу на 5 лет, а ее с младшей сестрой отправили в детский дом. Благодаря людям, работавшим в детдоме, Роза и ее сестра нормально начали учебу и значительно поправили здоровье (по тем временам в детдоме хорошо кормили). Именно в детдоме, как говорит Роза Васильевна, ей привили потребность в знаниях и стремление к учебе, за что она очень благодарна всем воспитателям, нянечкам и медикам [4].

Из интервью перед нами предстает разнообразная, индивидуальная для каждой окрестности картина тех ужасных лет. Казалось бы, прошло много лет, всё должно было стереться из памяти детей, как страшный сон. Но мы видим обратное – их память хранит отпечаток

того трагического времени. По словам Каткенова Ахата Каткеновича (родился 5.05.1937 года, в с. Арбигень, ныне Щербактинский район, Павлодарской области), когда началась война отца сразу же забрали на фронт, т.к. пришла повестка. Это было не легко. Мама работала дояркой. Каждый ребенок в деревне помогал своим родителям. Ахат Каткенович с его братом Рашатом распахивали землю, сеяли зерно, пасли телят. Летом собирали колоски. Техники не было, все делали руками. Технику в колхоз привезли только в 1947 году. С фронта приходили письма, вести обычно не были хорошими. О погибших почтальоны приносили «черные листы». Были тяжелые времена, поэтому всей деревней всегда помогали тем, кому приходили похороны. На 40 дней каждая семья понемногу делилась продуктами: масло, молоко, курт. Семья Каткеновых жила в землянке, мебели было очень мало, был круглый стол, кровати не было, спали на полу, подушки делали из перьев уток и куриц. Одежды почти не было, на смену две, и на праздник одна. По дому дети выполняли все дела. Сами варили мыло из растений и жира. Мылись один раз в неделю в школе, там была баня. Больше всего из блюд запомнились: каша, сваренная на молоке, лапша и беляши. А так каждый день ели то, что давали, обычно это была каша из проса. Было очень много болезней, в 1943 году младшая сестренка Ахата заболела корью и скончалась. Больница была очень далеко от деревни, медики появились в Арбигене только в 1946 году. Но были лекари, они лечили травами и читали молитвы. Мама Ахмата лечила своих детей бараньим жиром и травами, с утра давала им молоко и говорила, что оно лечит от всех болезней. С детьми часто пели песни Абая «Көзімнің қарасы» и «Желсіз түнде жарық ай» и военные песни, часто читали стихи Жамбыла. Игрушки делали сами, в основном рогатка, машинки. Брат Ахата смог сделать ему макет трактора из дерева. Маленьких детей всегда оставляли со старшими, детсадов в деревне не было. Ахат Каткенович начал изучать алфавит с 7-8 лет, когда научился читать, то прочел произведения С. Сейфулина, С. Муканова, стихи А. Кунанбаева. Кино во время войны показывали только в райцентре, один раз в неделю. Фильмы показывали в основном о войне. Концерты проводили в школе, клубов не было, как-то раз приезжал Лебяжинский народный театр, как говорит Ахат Каткенович, это было великое зрелище. О городе даже не мечтали. Летом играли с друзьями, помогали маме, максимум ездили в райцентр. Когда закончилась война, в деревню приехал человек, который сообщил о победе. Все праздновали, веселились, это был самый счастливый день за все 4 года. После войны все наладилось не

сразу. Материально состояние стало улучшаться только в 60-ых годах. Отец Ахата Каткеновича вернулся с фронта в августе 1946 года [5].

Война легла на еще не окрепшие плечи детей и подростков, формируя, а иногда и калеча детское сознание. Они, как и взрослые, боялись, страдали, трудились и выживали. Воспоминания о войне остались даже у тех, кому было всего 3-5 лет на тот момент. Как вспоминает Хихлуха Зинаида Степановна, уроженка с. Рубцовка, Алтайского края, 1942 года рождения, ее отца, Михайлова Степана Тимофеевича на фронт призвали в августе 1942 года, до этого он работал кузнецом, с фронта не вернулся. Родной брат Василий Степанович дошел до Берлина, но остался жить на Украине. Вся забота о семье, а это 9 детей легла на мать Зинаиды Степановны, которой пришлось работать днем в поле, а ночью сторожем, чтобы прокормить своих детей. Второй брат Федор Степанович, которому было всего 13 лет работал кузнецом, его обучил всему отец, на работе ему выдавали паек хлеба, который он относил домой для своих младших сестер. Как говорит Зинаида Степановна: «Мне тогда было всего три года, а я так хорошо помню как сидела у окна, качалась и говорила, что скоро Федя придет, хлеба принесет» [6]. Чувство голода испытывали постоянно, приходилось есть и траву в поле, и жмых, и колоски жевать. В это время было очень много болезней, которые унесли жизни пятерых детей в семье Зинаиды Степановны, которая сама в раннем детстве переболела тифом, тогда ее вылечила бабушка, которая жила по соседству. Из скота была одна корова, но молоко все сдавали, были и свиньи, шкуру которых тоже нужно было сдавать. Брат Зинаиды Степановны, Василий Степанович присылал посылки с одеждой из Украины, но матери приходилось ее обменивать на продукты, т.к. есть практически было нечего. Без мужчины в семье было очень тяжело, как говорит Зинаида: «Матери как-то раз пришлось самой строить сарай, который развалился на следующий день. В 1947 году, узнав в каком положении мы живем, брат вернулся с Украины, тогда наша жизнь стала немного легче, т.к. был мужчина» [6]. После войны материальное положение улучшилось не сразу. Вдоволь наесться хлеба удалось только в 1954 году, и даже в послевоенное время детям приходилось работать [6].

Жизнь в тылу была очень тяжелой. Из трудоспособного населения остались только женщины, старики и дети. Быт был не налажен, мебели практически не было, посуда в основном была алюминиевая, одежду шили матери сами, а теплой одежды всегда не хватало, многие зимой не ходили в школу из-за того что не было обуви, а летом ходили босиком. Практически все вспоминают о постоянном чувстве голода

в эти годы, с едой было очень сложно, иногда приходилось есть и траву, и мясо сусликов. Дети старались помочь своим родителям не умереть с голоду, работали на своих огородах, выращивали капусту, картошку, косили траву для коровы, а молоко и яйца сдавали государству. Больниц практичекси не было, а если были, то только в районных центрах и городах, в селах были свои лекари, которые лечили травами, иногда молитвами. Учиться получалось не у всех, была острая нехватка книг, тетрадей, бумаги и чернил. Не смотря на войну дети оставались детьми, у них были свои игры: прятки, догонялки, скакали через веревку, а самой распространенной игрой была – «войнушка». Игрушки были из дерева, были и тряпичные куклы, но не у всех. За долгих четыре года, которые продолжалась Великая Отечественная война, дети сполна испытали все её ужасы. А ведь война в сотни раз страшнее, если видеть ее детскими глазами и никакое время не сможет вылечить раны от войны, тем более детские.

Большинство детей работали в колхозах, трудились день и ночь, голодали, отдавая все фронту, делали все возможное для победы. Многие с горечью вспоминают о том, что их дальнейшая жизнь была разрушена и нанесена такая психологическая травма, от которой они так и не смогли оправиться: многие так и не смогли получить образование, всю жизнь тяжело работали. Но при этом все дети советского тыла говорят о взаимоподдержке, взаимовыручке и помощи друг другу.

Впоследствии для многих представителей поколения «детей войны» их военное детство стало ключевым периодом всей жизни. Отношение к войне формировалось уже в послевоенные годы под влиянием СМИ, кинообразов и героев литературных произведений. Культурная память о Великой Отечественной войне наслаивалась на индивидуальный опыт выживания детей в условиях советского тыла.

Таким образом, записывая вспоминая детей войны, мы можем представить более полную картину того времени через восприятие этого страшного времени глазами детей. Горе и переживания детей и взрослых, некоторые отличия в повседневной жизни деревень, сел, городов и общие усилия трудящихся, в том числе и детей, которые, усердно работали в тылу, приближая Победу. Память детей войны всё это хранит, и мы должны это знать. Можно еще много говорить о детях войны, об их детстве, которого не было. Наши потомки должны помнить не только подвиг солдат, трудовой героизм тех, кто оставался в тылу, но и о тех маленьких детях, кто нес на своих плечах непосильную ношу военных лет. В способности помнить, любить,

дорожить, ценить заключена огромная нравственная сила, которая помогает человеку глубже понять себя, оценить своё достоинство, разобраться в окружающей жизни и сохранять в памяти потомков правду о том страшном времени.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. – М., 1986. – 158 с.
- 2 Щеглова Т.К. Устная история. – Барнаул, 2010. – 363 с.
- 3 Пушкарёва Н.Л. «История повседневности» как направление исторических исследований//http://www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskij_issledovaniy_2010-03-16.htm
- 4 Воспоминания. Григорьева Роза Васильевна, 1939, г. Гурьев (ныне Атырау)
- 5 Воспоминания. Каткенова Ахат Каткенович, 1937, с. Арбигень
- 6 Воспоминания. Хихлуха Зинаида Степановна, 1942, с. Рубцовка.

1.1.7 Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар. Кешбасшылық философиясы 1.1.7 Социально-гуманитарные науки. Философия успеха

ТАТУИРОВКА – ВИД ИСКУССТВА ИЛИ СПОСОБ САМОВЫРАЖЕНИЯ

БАХАНКОВ О. О.
студент, Павлодарский колледж управления, г. Павлодар
ТУРАНОВА Г. Д.
преподаватель, Павлодарский колледж управления, г. Павлодар

Целью данной работы являются: изучить историю происхождения татуировок, выяснить каково влияние ношения татуировок на физическое и психологическое здоровье человека, сделать выводы о возможности применения татуировки для реализации самовыражения человека.

Методы, использованные автором: исследовательский, сравнительный, наблюдательный.

Если татуировка – это вид искусства, то каково его влияние на человека, её создающего, демонстрирующего, а также общества. Довольно популярным выражением своего внутреннего мира является выполнение татуировки на своем теле. Таким ремеслом занимались еще наши предки [3, с. 1]. В современном мире спрос на эту процедуру остается актуальным. Композиции из красиво подобранных татуировок можно часто заметить у населения разных слоев. Мастера всего мира стараются совершенствовать себя в этом деле, придумывая новые стили выполнения. Но с чего всё началось? Мало кто знает, что искусство татуировки впервые появилось в Полинезии. Возможно, именно потому современные татуировки в стиле Полинезия и являются одними из самых красивых и насыщенных. Ведь в них нет ни одного случайного элемента [2, с. 9].

Татуировать – термин, заимствованный из полинезийских языков, на таитянском слово Tatau – «татау» имеет идентичное значение – рисунок на человеческой коже. На Таити татуировки использовали чтобы показать свой статус в племени, и они являлись знаком рода [2, с. 83]. В древние времена в Полинезии царили весьма жестокие нравы, и каждый старался выжить по мере своих сил и возможностей. И татуировка здесь играла далеко не последнюю роль.

Так, она могла служить маскировкой, а могла помочь привлечь на свою сторону богов. И, в зависимости от того, какая преследовалась цель, на тело наносились те или иные узоры, при этом они могли наноситься на самые разные участки тела, в том числе на ноги, руки и даже подбородок. Наличие же такого тату свидетельствовало о высоком положении человека в обществе [3, с. 3]. Кстати, даже сам Майк Тайсон сделал себе на лице наколку в полинезийском стиле [1, с. 7]. Кто знает, возможно, тем самым он смог привлечь к себе удачу, которая и позволила ему подняться до мировых высот?

Термин «тату» в английский язык ввёл выдающийся английский путешественник Джеймс Кук. Он употребил его в отчёте о путешествии вокруг света, опубликованном в 1773 году [3, с. 6]. Большой вклад в распространение тату внесли пираты Вест – Индии. Которые наносили себе тату для напоминания о их приключениях. Так же пиратов, которые попадали в тюрьму, клеймили буквой «П». А женщины Японского племени Айну татуировкой на лице обозначали свое семейное положение. По татуировкам на губах щеках и веках можно было определить замужем девушка или нет и сколько у нее детей. Племена Майерии из Новой Зеландии носят на лицах маскаобразные татуировки Мока. По местным обычаям, если у война была татуировка Мока, то после его смерти он удостоивался, вышей почести: голову отрезали и хранили как реликвию племени, а тело война оставляли на растерзание животного.

Теперь давайте рассмотрим два главных стереотипа, касающиеся тату.

Итак, первый стереотип: татуировки делают только наркоманы, зеки и проститутки. В данном пункте необходимо раскрыть разницу между татуировкой сделанной профессионалом и партком, который в первую очередь всплывает в головах людей далёких от этого вида искусства. Художественная татуировка представляет эстетическую и художественную ценность в то время, как партак не представляет из себя не какой ценности он может быть каким-то обозначающим знаком или что-то вроде этого, то есть имея татуировку черепа и роз может быть хорошей матерью и любящей женой, а девушка, не имеющая тату может быть первой проституткой города. Этим я хочу сказать, что татуировка не клеймит никого и что к человеку с татуировкой и без неё нужно относиться абсолютно одинаково.

Стереотип второй: Татуировка имеет скрытый смысл и влияет на будущее. Для начала нужно понимать, что этот стереотип пришёл из тюрьмы и неформальных криминальных группировок.

В их иерархии определенное тату означает принадлежность к определённой ступени власти группировки. Так же тату не несет никакой сакральный смысл, только если человек сам не вложил его в свою татуировку. В своё время известны во всем мире люди набивали себе тату.

Иосиф Сталин: Руководитель Советского Союза в период с 1924 по 1953. Имел татуировку черепа на груди.

Джордж Оруэлл: Британский писатель и публицист середины XX века. Ввел в политический язык термин «холодная война». В Бирме сделал татуировки на косточках пальцев – синие круги, которые символизировали борьбу против правящего класса империалистов.

Уинстон Черчилль: Премьер-министр Великобритании в 1940-1945 и 1951-1955 годах. Носил татуировку якоря на левом предплечье.

Елизавета Баварская: Императрица Австрии и Венгрии во времена второй половины XIX века. В 1888 году в память о посещении Греции сделала татуировку якоря на левом плече.

Николай Второй: Последний Русский царь из династии Романовых. Закончил своё правление в 1917 году. Из дипломатической поездки по Японии привез сувенир – полноцветную татуировку дракона на правой руке.

Теодор Рузвельт: 26-й президент США с 1901 по 1909 год. На груди носил масштабную татуировку своего фамильного герба.

Королева Виктория: Королева Великобритании и Ирландии с 1837 до 1901 года. Ходили слухи, что у неё были татуировки тигра и питона в интимной зоне.

Томас Эдисон: Самый известный американский изобретатель XIX века, получил в общей сложности более 4000 патентов. Считается, что именно он был создателем первого прототипа механической тату-машинки. Сделал сам себе татуировку «пять точек».

Дороти Паркер: Американская писательница и поэтесса, известная едким юмором в отношении городской жизни начала XX века. В 1930 году, находясь в изрядном подпитии, согласилась на татуировку маленькой звёздочки у правого локтя.

У татуировок много сторонников в наши дни, но и противников не меньше. Сторонники считают, что это красиво и оригинально, противники напоминают о заболеваниях и осложнениях, а также о том, что с возрастом, когда кожа становится менее эластичной и упругой, тату перестает быть украшением. Сейчас же тату носят

все: и девушки, и парни, и дамы и мужчины постарше. Этим трудно шокировать кого-то, и скорее удивление уже вызывают особенности того или иного орнамента или узора. Словом, с течением времени к тату все привыкли и стали считать это обычным явлением.

Вывод: тату это отличный способ самовыражения, но, как и везде и во всем нужна мера, а не бездумное, фанатичное следование ложным идеалам в погоне за трендом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Медникова М. Б. Неизгладимые знаки. Татуировка как исторический источник. – 2007
- 2 Барановский Виктор Александрович. Искусство татуировки. – 2002
- 3 Филатова С. В. Энциклопедия татуировок. – 2013.

ҚАЗАҚСТАН – ҰЛТ-ҰЛЫС ДОСТЫҒЫНЫҢ КИЕЛІ БЕСІГІ

БЕЙСЕМБЕКОВА Н. Д., МҰҚАШЕВА І. Б.
студенттер, «Авиценна» медициналық колледжі, Семей қ.
ҚАНАТҰЛЫ М., ДАЛЕЛОВА Г. С.
оқытушылар, «Авиценна» медициналық колледжі, Семей қ.

*«Көп ұлтты болуымыз – біздің
байлығымыз, мақтаншымыз...
Тату елге тыныштық орнайды,
бейбіт елде ғана береке болады...»*

Н. Назарбаев

«Бірлік – берекеге, береке – мерекеге жеткізеді», – деп дана халқымыз айтқандай, қазір елімізде өмір сүріп жатқан ұлттар мен ұлыстардың татулығы мен достығы ретінде аталады. Дана жұрт мұны тегіннен-тегін айта салмаса керек. Қазақ қашаннан да бауырмал халық қой. Әр кезеңдерде елімізден пана іздеп келген «жат жұрттардың» бәрін бауырына басып, төрінен орын беріп, қандай қиын кезеңдердің өзінде бір үзім нанды бөліп жеді. Сөйтіп, қаймағы бұзылмаған қазақ жері көпұлтты мемлекет болып шыға келді. Бүгін елімізде 136 ұлт пен ұлыстың өкілдері бір тудың астында тату-тәтті ғұмыр кешіп жатыр [1, 2-7 б.].

Тәуелсіздігіміздің даңғыл болашағына түскен мемлекетіміздің экономикасы қарқынды даму үстінде. Біздің ең басты құндылығымыз

– тәуелсіздік деп Елбасымыз ұлықтағандай сол құндылықты қастерлеу баршамыздың қасиетті парызымыз. Тәуелсіздігіміздің 20 жылдығына алған асуларымыз бен жеткен жетістіктерімізде елімізде өмір сүруші барша ұлт өкілдерінің еншісі бар. Осындай мол табыстарға қол жеткізуде аудан жұртшылығының да өзіндік үлесі бар. Себебі осындағы барлық ұлттардың татулық пен келісімде өмір сүруінің арқасында баршамыз алаңсыз өмір сүріп, білім алып, еңбек етудеміз.

Адал еңбек, ынтымақ пен бірліктің алмайтын асуы, жеңбейтін қиындығы жоқ. Осы құндылықтар өмірдің өзегіне айналғанда ғана еліміздің өркендеуіндегі белестер биіктей бермек. Ал, отбасы шағын мемлекет десек, осындай мамыражай түсіністік қажеттігі басы ашық әңгіме. Отбасындағы шаңырақты шалқытып, өмірлерін ізгілікпен өріп, ұлтына қарамастан, сыйластықтың жібек жібін жалғағандар қатары қаншама десеңізші жетеді екен. Қазақ жерінде ғасырлар бойы сан түрлі дінді ұстанған әралуан халықтар өзара келісім мен татулықта өмір сүріп келеді. Сондықтан да қазіргі таңда Қазақстан бүкіл әлем үшін дінаралық және ұлтаралық келісім салтанат құрған тату елдің жарқын үлгісіне айналып отыр [2, 4-9 б.].

Иә, біздің еліміз – көп ұлтты және көп конфессиялы мемлекет. Бұл – оның діни-ұлттық сипатын, тыныс-тіршілігін, саяси ахуалын көрсететін жалпы ұғым. 1993 жылғы Ата Заңда «қазақ ұлты», 1995 жылғы Ата Заңымызда «байырғы қазақ жерінде...» деген түсініктемелер бар. Қазақстан – «Қазақ Елі» дегенді білдіреді. Мемлекет халқының басым көпшілігін қазақтар құрайды. Мұсылмандар – 70 пайыздан астам, көбісі түркі халықтары, 25 пайызға жуығы православие дініндегілер, дені орыстар.

Ел тұрғындарына азаматтық құқық беретін негізгі құжат – 1995 жылы қабылданған Ата Заң. Ендеше, Қазақстан Республикасының азаматы болып табылатын әрбір адам осы Ата Заңда көрсетілген құқықтарға толық ие және ондағы көрсетілген жауапкершіліктерге құрметпен қарап, заң талаптарын мүлтіксіз орындауға міндетті.

Қазақстан – көптеген конфессиялар мен ұлт өкілдерінің тату-тәтті өмір сүріп отырған аялы бесігі. Оның мұндай адал ниетін өзгелердің бұрмалауына жол берілмейді. Ел тәуелсіздігін алғаннан кейін мұсылмандар мен православтар, тағы басқаларға діни сенім бостандығы берілді. Десе де, бір нәрсе біздің көңілімізді мазалап жүргенін жасырмаймыз. Қарап отырсақ, дүниежүзінде бір ғана

ұлттан яки діннен тұратын мемлекет жоқ екен. Сөйте тұра, олар өздерін көпұлтты немесе көпконфессиялы деп атай бермейді.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім – біздің басты құндылығымыз. Көпұлтты еліміздегі татулық пен келісім, мәдениеттер мен діндердің үндесуі әлемдік эталон ретінде танылған», – деп атап көрсетті. Біздің елде мұсылмандармен қатар православтық, католиктік, протестанттық, иудаизм, буддизм және басқа да конфессиялардың өкілдері береке-бірлікте өмір сүруде. Тек соңғы үш жылдың ішінде ғана бас қаламызда Орталық Азиядағы аса ірі ғибадат ғимараттары – Өзірет Сұлтан мешіті мен Құдай Ана Успения храмы, ал Қарағанды қаласында католиктік «Пресвятая Дева Мария Фатимская» кафедралды соборы бой көтерді. Қазақ халқының басқа діндерге деген құрметі, толеранттылығы мен өзара түсіністігі маңызды біріктіруші факторға және мемлекеттілікті тұрақты дамытудың, елдегі қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етудің басты шартына айналды. Сұхбат, өзара түсіністік пен құрмет – барлық мәдени-діни қауымдар мен ұлыстардың қауіпсіздігі мен ынтымақ-келісімдерін, әл-ауқаты мен бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ететін жер шарындағы ең әлеуеті мол күш. Біз өзіміздің сыртқы саяси қызметімізде де төзімділік, келісім және ынтымақтастық қағидаттарын ұстанамыз. Барлық азаматтардың ұлттық ұстанымына және діни сеніміне қарамастан, тең құқықты және еркін дамуы қағидаттарына негізделген саясатты іске асырудың басты құралдарының бірі – Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен құрылған қоғамдық институт – Қазақстан халқы ассамблеясы болып табылады. Ассамблея этносаралық қана емес, конфессияаралық қатынастардың да бірегей сұхбат алаңына айналып отыр [3, 9-12 б.].

Бүгінде Қазақстан әлем мойындаған мәдениетаралық және конфессияаралық сұхбат орталығына айналды. Біздің жас та әсем елордамыз – Астана қаласы осыған дейін төрт рет өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съезінің қонақтарын зор ілтипатпен қабылдады.

Қазақстан Шығыс пен Батыстың, ислам мен христиан діндерінің арасындағы алтын көпір іспеттес. Діни көшбасшылардың форумдарын, Қазақстанның ЕҚЫҰ мен ИЫҰ-ға төрағалығы шеңберіндегі іс-шараларды, толеранттылық тақырыбындағы конференцияларды өткізу – Қазақстандағы этносаралық және

конфессияаралық келісім үлгісінің жаһандық деңгейде сұранысқа ие екендігіне дәлел болып табылады.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен осыдан 10 жыл бұрын құрылған Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі қазіргі заманғы діндер арасындағы жаһандық үндесудің ықпалды әрі табиғи бөлігіне айналды. Съездін дін көшбасшыларының, діндер мен халықтардың арасындағы өзара түсіністікті арттыруға мүмкіндік беріп, маңызды рөл атқарып отыр.

Қазақ халқының басқа діндерге деген құрметі, толеранттылығы мен өзара түсіністігі маңызды біріктіруші факторға және мемлекеттілікті тұрақты дамытудың, елдегі қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етудің басты шартына айналды. Сұхбат, өзара түсіністік пен құрмет – барлық мәдени-діни қауымдар мен ұлыстардың қауіпсіздігі мен ынтымақ-келісімдерін, әл-ауқаты мен бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ететін жер шарындағы ең әлеуеті мол күш. Біз өзіміздің сыртқы саяси қызметімізде де төзімділік, келісім және ынтымақтастық қағидаттарын ұстанамыз [4, 8-12 б.].

Барлық азаматтардың ұлттық ұстанымына және діни сеніміне қарамастан, тең құқықты және еркін дамуы қағидаттарына негізделген саясатты іске асырудың басты құралдарының бірі – Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен құрылған қоғамдық институт – Қазақстан халқы ассамблеясы болып табылады. Ассамблея этносаралық қана емес, конфессияаралық қатынастардың да бірегей сұхбат алаңына айналып отыр. Бүгінде Қазақстан әлем мойындаған мәдениетаралық және конфессияаралық сұхбат орталығына айналды. Біздің жас та әсем елордамыз – Астана қаласы осыған дейін төрт рет өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съезінің қонақтарын зор ілтипатпен қабылдады. Қазақстан Шығыс пен Батыстың, ислам мен христиан діндерінің арасындағы алтын көпір іспеттес. Діни көшбасшылардың форумдарын, Қазақстанның ЕҚЫҰ мен ИЫҰ-ға төрағалығы шеңберіндегі іс-шараларды, толеранттылық тақырыбындағы конференцияларды өткізу – Қазақстандағы этносаралық және конфессияаралық келісім үлгісінің жаһандық деңгейде сұранысқа ие екендігіне дәлел болып табылады.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен осыдан 10 жыл бұрын құрылған Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі қазіргі заманғы діндер арасындағы жаһандық үндесудің ықпалды әрі табиғи бөлігіне айналды. Съездін дін көшбасшыларының, діндер мен халықтардың арасындағы өзара түсіністікті арттыруға мүмкіндік беріп, маңызды

рөл атқарып отыр. Барлық діндер жоғары гуманистік және адамгершілік құндылықтарды насихаттайды. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездерін өткізу діндер мен мәдениеттер арасындағы жаһандық сұхбатты ілгерілетіп дамытуға, діни қауымдар арасындағы өзара түсіністікті және құрметті нығайтуға, толеранттылық пен өзара сыйластық мәдениетін дамытуға, діндер, мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы үндесуді арттыруды мақсат еткен барлық халықаралық ұйымдар мен құрылымдармен бірлесе жұмыс жүргізуге мүмкіндік туғызады [5, 7-11 б.].

Қазіргі қоғамдағы жағдай тұрғындардың жат әрі жалған діни идеологиялық «екпелерге» қарсы тұрақты иммунитетін күшейтетін дүниетанымдық көзқарастарды қалыптастыруды талап етіп отыр. Қоғамдық келісім мен тұрақтылықтың конституциялық басымдылығын сақтау, конфессияаралық және этносаралық келісімді нығайту, азаматтардың діни сенім бостандығына құқығын іске асыру, дінде экстремизм жоқ деп тану – радикалдық және экстремистік ағымдар идеологиясына қарсы іс-әрекет етудің қағидаттары болып табылады. Біздің еліміз 20 жылдан астам уақытта көптеген сынақтар мен қауіп-қатерлерге, қиыншылықтарға тап болды, алайда өзінің қазақстандық бірегей жолын ұстана отырып, оларды жеңе білді. Біздіңше, барша қоғам мүшелері, діни бірлестіктердің, этностық қауымдардың өкілдері, ғылыми және шығармашылық зиялы қауым ақпараттық және түсіндіру жұмыстарына, халқымыздың рухани мұрасы мен ұлттық мәдениетін насихаттауға, радикалдық діни ағымдардың орынсыз шабуылдарынан діни негіздерді қорғауға бұдан да белсендірек қатысулары керек.

Қоғамның рухани өмірін арттырудағы маңызды міндет – адамгершілікке баулитын, адалдық пен әділдікті насихаттайтын, өз еліне деген сүйіспеншілікке, халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын құрметтеуге тәрбиелейтін шынайы құндылықтарды түсіндіру болып табылады.

2011 жылдың 11 қазанында Елбасы Н. Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңына қол қойды. Заңның басты ережелерін іске асыру дін саласын құқықтық реттеуді жөнге келтіруге мүмкіндік берді. Өз дәстүрлері мен құндылықтары бар этностық және конфессиялық топтардың әралуандығы, Қазақстанның геосаяси тұрғысынан қолайлы жерде орналасуы қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке, азаматтардың денсаулығы мен жан саулығына төнетін қатерлерге қарсы әрекет етудің тетіктерін жасап шығаруды және

нығайтуды талап етті. Сондықтан жаңа заңның діни бірлестіктерді мемлекеттік тіркеу туралы ережесі осы саланы дұрыс реттеудің қажетті тетігі болып табылады. Жалпы, діни бірлестіктерді қайта тіркеу шаралары ел-жұрттың және негізгі діни бірлестіктердің он бағасын алды, сондай-ақ еліміздегі конфессиялық кеністікті жүйелеу мен қолайлы түрде құрылымдаудың маңыздылығын тағы бір рет дәлелдеп берді. Дін әлімсақтан бері халықтың рухани мұрасын, моральдық құндылықтарын, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын сақтаушы миссиясын атқарып келеді. Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңында: «Қазақстан Республикасы халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың тарихи рөлін таниды, Қазақстан халқының діни мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейді», – деп көрсетілуі кездейсоқтық емес. Заңнамада Қазақстан Республикасының әрбір азаматтың ар-ождан бостандығын құптайтыны, өзге діндерді құрметтеп, конфессияаралық келісімнің маңыздылығын мойындайтыны да жазылған [3, 2-8 б.].

Мемлекетке қатысты саясаты конституциялық ар-ождан бостандығы ұстанымы мен барлық діндердің заң алдында теңдігін ұлттық қауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз ете отырып, үйлесімді түрде іске асырумен, Қазақстан халқының тарихи-мәдени мұрасын, дәстүрлі рухани құндылықтарын дамытып, сақтауға баса мән берумен айқындалуы тиіс. Қазақстанның ұлт бірлігі доктринасында этникалық немесе өзге де тегіне, діни мен әлеуметтік деңгейіне қарамастан, азаматтардың барлығына тең мүмкіндіктердің берілетіні жазылған және бұл ұлтаралық ынтымағымызды негіздейтін басты қағидаттардың бірі болып табылады. Мемлекетіміздің азаматтары қай этникалық немесе діни қауымдастықтың өкілі болып саналса да, бірегей азаматтық қоғам құра отырып, ортақ құқықтар мен бостандықтарды толығымен пайдаланады. Біздің бұл саладағы басымдықтарымыз анықталған. Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев атап өткендей, «Қазақстанда қоғам діннен бөлінбеген, сондықтан да мемлекет осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттеуден тыс қала алмайды. Оның өзінде діни сенімдердің адамгершіліктік бастауларға негізделетінін және үлкен гуманистік әлеуетке ие екендігін ескерген жөн, оларды қоғамның рухани құндылықтарын дамытып, қазақстандық патриотизмді нығайтуға, ұлтаралық және конфессияаралық татулықты тұғырландыру мен діни экстремизмнің алдын алуға пайдалану керек». Қоғамның рухани

қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтардың бостандықтары мен құқықтарын қорғау, теріс піғылды және экстремистік мақсаттарға пайдаланылуына жол бермеу – міне, мемлекеттің дін саласындағы саясатының басты бағыттары осындай [2, 4-11 б.].

Заманауи әлем дүниетанымдық және құндылықтық дағдарысты бастан кешуде. Өркениеттер текетіресін айғақтаған, тарихтың ақыры таянғанын болжамдаған жанайқайлар жиілеп қана қоймай, қаттырақ шыға бастады

Бүкіл жер-жаһанда ұлтаралық және дінаралық қақтығыстардың көбейгені – бүгінгі күннің шындығына айналып отыр. Дұрдараздықтар, діни төзімсіздіктің артуы, ксенофобия мен радикализм қоғамды бөлшектеуде, сондай-ақ жаһандық қана емес, жекелеген мемлекеттердің шеңберіндегі текетірестер туралы сөз қозғауға себеп болуда. Белсенді миграциялық үдерістердің нәтижесінде көптеген елдер қоғамнан оқшауланған, томағатұйық этно-конфессиялық анклавтардың пайда болуы секілді құбылыстармен бетпе-бет келді. Бізге тұрақты қоғам құрудағы төл жетістіктерімізді сақтап қалу өте маңызды. Елімізде әралуан этномәдени және діни дәстүрлердің бірге жасасып келе жатқаны айдан анық. Біздіңше, бұл көпэтникалық және көпконфессиялық жасампаздық пен ілгерішілдіктің басты факторына айналуы тиіс. Біз рухани тәжірибедегі, тарих пен мәдениеттегі табиғи алуан түрлілікті баршаға ортақ игілік пен ілгерішілдік жолында пайдалануымыз керек. Біз өзіміздің сұхбат пен мәмілегерлік ұстанымдарына адалдығымызды растаймыз. Өзара түсіністік пен татулық жолымен ғана жетістікке жетуге болады, осы жол арқылы ғана қазақстандық қоғамның сан айшықты келбетін құрайтын барлық діндер мен мәдениеттердің бірегей ерекшеліктерін сақтай отырып, қоғамдағы тұрақтылықты нығайтып, жасампаздық рухын асқақтата аламыз.

Қазақстан – көпұлтты, зайырлы мемлекет. Жасыратыны жоқ, қазақ ұлты кең пейіл ел! Бір шаңырақта ғұмыр кешкен өзге ұлт өкілдерін бауырларындай санап, бір атаның баласындай татулықты ғұрпындай сақтап келеді. Мұның барлығы да қазақ деген Ұлы елдің мейірбандығы мен тектілігінен туса керек. Сайып келгенде, ел ертеңіне байыппен қарап, өзге ұлттар мен ұлыстарды, этно-орталықтарды шеттетпей ілтипат-құрмет лебізін көрсетіп те жүр. Міне, осындай мәрттіктің, жомарттықтың иелері қазақ деген текті елді қанатында қара бұлттың қаһарын сезінбейтіні анық. Ендеше, өзге елдің құрметі орынды деп білейік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Камалбекова, А. Тілі басқа, тілегі бір / А.Камалбекова // Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар. – 2011. – №4. – Б. 17-20.
- 2 Құлманова, Злиха. Тыныштық, туыстық, ұғыстық / З.Құлманова // Сыныптағы тәрбие. – 2009. – №3. – Б. 16-18.
- 3 Назарбаев Н.Ә. Ынтымағы жарасқан елдің ырысы мол. (Қазақстан халқы Ассамблеясының XI сессиясында жасаған баяндамасы) // Егемен Қазақстан. 2005
- 4 Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. А, 2003
- 5 Назарбаев Н.Ә. Ортақ үйімізде татулық пен келісім болсын. (Қазақстан халқы Ассамблеясы I сессиясында жасаған баяндамасы) // Егемен Қазақстан. 1995

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ ОБЗОР ПОНЯТИЯ ЛЮБВИ

БОКОВА Б. Г.

студент, Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

ТАШТЕМХАНОВА Р. М.

д.и.н., профессор, кафедра регионоведения,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

Феномен любви интересовал философов с давних времен. О любви говорится уже в самых древних мифах Греции. В Древней Греции любовь называли разными словами: «эрос», «филия», «сторге», «агапэ». И в этом есть определенное преимущество. Возможно, у древних греков было меньше поводов для недоразумений, чем сегодня у нас, так как в Древней Греции все виды любви имели определенное название, и, если люди разговаривали между собой, каждый точно знал, что имеет в виду другой человек. Сегодня же, когда кто-то говорит о любви и его с пониманием выслушивают, в конце концов нередко выясняется, что один собеседник имел в виду любовь к ближнему, а другой, например, любовь к богатству.

В древнегреческой мысли почти нет попыток понять, что же такое любовь. Исключением является миф об андрогинах, рассказанный одним из персонажей диалога Платона «Пир», а также еще одно объяснение природы любви, там же озвученное Сократом. В мифе об андрогинах рассказывается, что когда-то давно люди были трех полов. Помимо мужского и женского существовал еще третий пол, соединявший в себе признаки обоих: у этих людей было

по четыре руки и ноги, два лица, глядевшие в разные стороны. «Передвигался такой человек либо прямо, во весь рост, либо шел колесом» [1].

Если рассматривать любовь в широком смысле – это стремление друг к другу, предполагающее в своем существовании уважение друг другу, это отношение к кому-либо. Любовь это устремление к другому, любовь это желание объединиться с ним.

Если рассматривать европейскую историю, то тема любви начинается с Пифагора и Эмпедокла. Для них любовь – великий принцип мировой (космической), жизненной связи. Эта традиция продолжается и в поздней философии (А. Бергсона, П. Тейяр де Шарден).

Первые попытки объяснения феномена любви появились уже в античные времена. Эти попытки были сделаны античными философами Сократом, Платоном и Аристотелем. Начиная с Сократа любовь – особое состояние человеческой души и человеческое отношение. В платоновском «Пире» воссоединительная функция любви-Эроса предстает как главная. В платоновском учении об эросе обнаруживается «перфекционистки-симпатическая» парадигма добродетели: отношением к высшему определено и опосредствовано отношение к «ближнему». Эта же парадигма этики – в учении о любви-дружбе Аристотеля. При этом в интеллектуальном движении от Платона к Аристотелю происходит изменение в понимании любовного отношения: у Платона любовь – это отношение любящего к возлюбленному; отношение неравных, у Аристотеля в дружбе проявляется уравненность. Платон был первым, кто в систематически развитой философии возвысил духовную любовь над чувственной (отсюда выражение – «платоническая» любовь, т.е. духовная, а не физиологическая).

Любовь выражена в Новом Завете, на первый план выдвигается понимание любви самопожертвование, заботу, дарение.

Христианство проповедует любовь между Богом и человеком (сосрадательная любовь Бога, почтительная любовь человека), так же как и людей между собой (заповедь христ. любви к ближнему, причем понятие ближнего распространяется на всех людей - и на друзей, и на врагов). В христианстве теория любви изначально оформляется как этика; христианство явно и настойчиво предписывает любовь; агапэ – фундаментальный принцип христианской этики. Августин, развивая новозаветные представления о любви, соединяет их с неоплатонистским учением об эросе как мистической способности познания. Отсюда берет начало

традиция философии сердца (Б. Паскаль, П. Д. Юркевич, М. Шелер). Фома Аквинский в трактовке любви следует Аристотелю: в любви воплощается желание блага; отношение к чему-то как к благу и есть отношение любви; стремление к высшему благу выражается в любви к Богу [2].

«Любовь, – отмечал писатель А. П. Платонов, – есть соединение любимого человека со своими основными и искреннейшими идеями – осуществления через него (любимого – любимую) своего смысла жизни». Любовь – это взаимное влечение мужчины и женщины, это биологические инстинкты, одухотворенные и нравственно, и эстетически. Нет такой ценности человека, которая бы не входила так или иначе в нежное таинство любви.

Тема любви всегда была очень близка русской философии, много глубоких и удивительных страниц посвящено ей в произведениях В. С. Соловьева, В. В. Розанова, Н. А. Бердяева, С. Л. Франка.

Любовь, согласно Бердяеву, – свободное художество. В творческом акте любви раскрывается творческая тайна лица любимого. Любящий прозревает любимого через оболочку природного мира. Это есть путь к раскрытию тайны лица, восприятию лица в глубине его бытия. Любящий знает о лице любимого то, чего весь мир не знает, и любящий всегда более прав, чем весь мир. Нелюбящий знает лишь поверхность лица, но не знает его последней тайны.

Одно из самых больших и доступных человеку чудес, говорит С. Франк, – это непостижимое чудо явления другого, второго «я». И это чудо осуществляется, конституируется в феномене любви, и потому сама любовь есть явление чудесное, есть таинство.

Любовь – это не просто чувство или эмоциональное отношение к другому, она есть актуализированное, завершенное трансцендирование к «ты» как подлинной, я – подобной, по себе и для себя сущей реальности. В любви человек действительно может «выскочить из собственной кожи», прорвать скорлупу своего эгоизма, своего абсолютного, ни с чем не сравнимого значения. В любви «ты» – не просто мое достояние, разъясняет Франк, не просто реальность, находящаяся в моем владении и существенная лишь в пределах моего самобытия.

Я не вбираю «ты» в себя. Напротив, сам «переношусь» в него, оно становится моим только в том смысле, что я сознаю себя принадлежащим ему. Здесь впервые открывается возможность познания изнутри, познания другого в его инаковости и

единственности через сопереживание. Это познание есть тем самым и признание. Лишь на этом пути, через любовь «ты» становится для меня вторым «я». В любви «ты» открывается как личность, становится доступным откровение святости личности, которую мы не можем не любить благоговейно.

Итак, любовь, по общему мнению русских мыслителей, – это феномен, в котором наиболее адекватно проявляется богочеловеческая сущность личности. Любовь – важнейшая составляющая человеческого духа. Уже в физиологических основаниях любви – в половых особенностях человека, брачных отношениях – русские мыслители открывают трансцендентные бездны, подтверждающие основную идею философии: человек есть самая великая и самая глубокая тайна Вселенной. Любовь – это, по В. Г. Белинскому, не просто каприз чувств или прихоть сердца, а уважение достоинств человека.

Подводя итоги, можно сделать вывод, что феномен любви интересовал философов с давних времен и именно с Платона начинается новая линия античной идеи любви, основанная на выделении из эстетики ее нравственно-философского смысла, двусторонности, соединения в эроте высокого и низкого, доброго и злого, телесного и духовного.

Историко-идейный анализ философии любви и сопоставление классической, идущей от Платона, вплоть до Д. фон Гильдебранда, традиций любви свидетельствует о принципиальном различии между ними. В классических концепциях любовь рассматривалась в ее идеальных воплощениях, и все, несоответствующее этому идеалу, отвергалось как искривление любви. Классические концепции были преимущественно перфекционистскими по своему характеру, и любовь рассматривается в них как, в конечном счете, путь совершенствования и возвышения личности.

В постклассических концепциях любовь осмысливается как феномен, диверсифицированный по многим основаниям, разнообразный по своему коммуникативному содержанию. Причем это разнообразие воспринимается не только как психологически достоверное и моральное допустимое, но и этически оправданное.

Постклассические концепции – преимущественно персоналистски-коммуникативные, и любовь рассматривается в них как форма общения, реальной человеческой связи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Зохре М.Х. Теория любви в философии Платона <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-lyubvi-v-filosofii-platona>
- 2 Апресян Р.Г. Спецкурс «Философия любви» http://iphras.ru/uplfile/ethics/prog/apressyan_phil_love.html
- 3 Тема любви в русской философии <http://www.bibliotekar.ru/filosofiya/181.htm>

ФИЛОСОФИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ГРЕБЕНЮК Д. Д.

студент, Карагиндский государственный университет
имени Е. А. Букетова, г. Караганда

ФЕТАЛИЕВА Н. Ю.

магистр философии, ст. преподаватель, Карагиндский государственный
университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда

Сегодня в нашем мире существует множество глобальных проблем, появляющиеся как итог развития человеческой цивилизации. Ежегодно количество проблем глобального масштаба увеличивается, среди них лидирующие позиции занимают: неконтролируемый рост населения, войны, нехватка продовольственных запасов, высокий уровень смертности, активное загрязнение окружающей среды и др. Все это характерно для нашего современного мира. Проблема же существования индивида в обществе, его переживания, «метания», причина некой отрешенности от всего мира, как следствие социальных явлений и глобальных проблем не учитывается и не рассматривается отдельно.

Человек не может существовать обособленно от общества, имеется определенная зависимость между индивидом и той средой, в которой он живет. Существуют общепринятые нормы поведения, своеобразный «шаблон», которого придерживаются все индивиды. Любое отклонение от нормы, иное поведение отличное от всех, порицается и отвергается обществом. Сущность такого явления была раскрыта в новом течении начала 20 века – экзистенциализме, в трудах таких философов, как: А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, С. Кьеркегор, Г. Марсель, К. Ясперс и др.

Сущность понятия экзистенциализм – «existential», означающее «существование». Экзистенциализм, как направление философской

мысли достаточно популярное. Он исходит из понятия единичности человеческого существования, которое определяется отрицательными эмоциями – озабоченностью, чувством страха, осознанием конечности бытия. Бытие человеческой личности – единственная действительность. Индивид определяет свое существование в обществе, он обречен, выполнять то, что предназначено жизнью. Основной категорией в экзистенциальной философии является свобода человека. По мнению философа А. Г. Спиркина, «свобода – вынужденное бремя, на которое осужден человек, ибо его окружает совершенно чуждый и бессмысленный мир» [1, с. 290].

Человек в экзистенциализме – индивид, приносящий свою жизнь в жертву предназначению. Определение личности – «готовность к самопожертвованию», но не ради существующего идеала. Желание устремиться человека к «вечному» приходит при понимании своей бренности [2].

Индивид проживает свою жизнь в обществе, иногда живя по «шаблону», иногда отвергая его, и становясь чуждым остальному миру, но все же оставаясь один на один с самим собой. Само не подчинение и отверженность от общей цели составляет «свободу». Поэтому экзистенциализм познает окружающую действительность через самопознание.

Именно данная философская мысль утверждает первичность человеческого существования к социальной сущности индивида.

20 век, экзистенциализм они звучат вместе и неразрывно. Прошлое столетие – век страха, разочарования в развитии человечества, эпоха осознания истины, век тоски, ощущение стремления к жизни. Так, один из самых ярких представителей данного течения – А. Камю. На первое место он ставит проблему смысла бытия. Он выражал свои идеи в том, что человек утратил веру в Бога, появилось одиночество, обособленность от всего мира у человека, осознание единого конца существования, посредством которого исчезает личность. Ярким примером является образ человека, описанного А. Камю в произведении «Посторонний». Главный герой является изгоем в обществе, его поступки не понятны и порицаются, кажется, что ему нет оправдания, но автор не осуждает его поведение, потому что герою безразличен мир и сам герой безразличен миру, все окружающие испытывают действительно ненависть к нему, никакой жалости, хотя бы, потому что он – живое существо. По-нашему мнению, важной мыслью философии экзистенциализма выступает следующее высказывание главного

героя: «неужели мне не интересно переменить образ жизни, я ответил, что жизнь все равно не переменишь» [3]. В данном высказывании выражается отношение к миру, к жизни, к бытию, которое так характерно для философии экзистенциализма, оно наполнено болью, неверием в светлое будущее, отрешенностью и отверженностью от всего мира. Именно поэтому А. Камю выступает в защиту главного героя и показывает абсурдность общества, характерного для того периода. Философия экзистенциализма развивалась активно в начале 20 века, после первой и второй мировых войн, тема существования, «свободы», мировосприятие индивида рассматривалась как реакция на глобальные социальные потрясения.

Мы считаем, что и сегодня, в 21 веке, тема экзистенциализма, тема поиска индивидом смысла жизни, его истинного предназначения, причина отверженности от остального общества остается актуальной. Данная проблема является, прежде всего, следствием проблем человеческой цивилизации и потрясений, происходящих в обществе. С качественными изменениями на политической арене, с изменением ценностей в обществе, в сознании людей возникают вопросы о смысле бытия, о том является ли индивид полноценным участником всех сфер жизни. Человек осознает то, что его жизненные проблемы не интересуют общество, несмотря на то, что понимание отчужденности к нему пришло, как следствие политических конфликтов, войн, так характерных для сегодняшних дней.

Сегодня у человека существует множество проблем, связанных с вопросом «о завтрашнем дне», о неустойчивости быта, о ценности самой человеческой жизни, о необходимости этому миру. В результате отсутствия ответов на многие вопросы, у человека появляется чувство ненужности, отрешенности, некой другой реакции на ежедневно привычные вещи. Для общества такие индивиды становятся обособленной группой, которую будут подавлять и осуждать. Вследствие ощущения отверженности в обществе, индивид замыкается в себе, не видит смысла жизни, ощущает свое одиночество. Само существование индивида становится иррациональным явлением. В 21 веке экзистенциализм – своего рода протест против порабощения общественными силами, желание быть другим и мыслить иначе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Спиркин А.Г. Философия: Учебник для технических вузов. – М.: Гардарики, 2000-368с.

2 Философия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://abc.vvsu.ru/books/filosofia.ru>

3 Камю А. Посторонний. Перевод Н.Немчиновой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/INPROZ/KAMU/postoronnij.txt>

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ КИНЕМАТОГРАФИИ КАЗАХСТАНА

ДЖАРТЕНОВА А. К.

студент, Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

АДИРИСОВА Г. К.

преподаватель социально-экономических дисциплин,
Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

Сегодня одним из приоритетов нашего государства является поддержка культуры, так как культура – это основной элемент в системе морально-нравственных ценностей, социализации человека, его приобщения к гражданским обязанностям. Развитие культуры не может происходить в отрыве от одного из ее основных сегментов – киноиндустрии, являющейся мощным средством социализации, аккультурации человека. В рамках программы «Культурное наследие» в Республике Казахстан планируется строительство новой суперсовременной киностудии, отвечающей всем требованиям современной техники. Создание новой киноиндустрии и дальнейшая поддержка ее деятельности приведут к реализации потенциала нашего кинематографа [1, с. 5].

Кинематограф Казахстана переживает сейчас кризис, обусловленный слабостью финансирования, и, как следствие, слабость материально-технической базы по сравнению с западным форматом, засильем западного и американского кино. Таким образом, в отечественном кинематографе существует много противоречий. Несмотря на то, что о казахстанском кинематографе написано немало, в отечественной историографии пока нет работ, в которых была бы полностью воссоздана картина становления казахстанского кино от самых ее истоков вплоть до современности. Мы сделаем попытку восполнить этот пробел.

Первый киносеанс на территории Казахстана состоялся в 1910 году. Но эта дата не является началом повсеместного распространения кинематографа в крае. Очень низкий уровень кинотехники того времени, экономическая отсталость края,

разбросанность населения и бездорожье явились причиной того, что фильмы демонстрировались нерегулярно и не везде. В ту пору их можно было посмотреть лишь в некоторых больших городах, а аулы долгие годы не имели представления о кино.

Начальные шаги кино в Казахстане относятся к 1925 году. Это были хроникальные съемки V съезда Советов республики, проходившего в г. Кызыл-Орде. Первый документальный фильм о Казахстане появился в том же 1925 году. Название «Годовщина существования КазССР» уже говорит о его содержании. В фильме запечатлены первые шаги Советской власти в казахской степи, успехи молодой республики за пять лет своего существования. С момента появления этого фильма кинематограф начинает проявлять интерес к темам из жизни трудящихся Казахстана и делает серьезные попытки создания фильмов о казахах. Кино становится более доступным зрелищем для казахского населения. Кинопередвижки проникают в аулы и демонстрируют фильмы главным образом хронико-документальные, агитационно-пропагандистские. Первые фильмы, которые демонстрировали в г. Верном, были видовыми. В 1929 г. в Алматы было создано отделение Всероссийского акционерного общества «Восток-кино»: сначала снимались киносюжеты «Алма-Ата и ее окрестности», в 1929 г. документальный кинофильм «Турксиб». В 1933 г. создается Казахстанская база треста «Союз-хроника», стали производиться киносъемки – «Советский Казахстан» [2, с. 14].

В создании и развитии национального киноискусства Казахстана принимали участие такие известные деятели казахской литературы, как Мухтар Ауэзов – автор сценариев фильмов «Райхан», «Песни Абая»; Габит Мусрепов, написавший сценарии «Амангельды», «Поэма о любви», «Сын бойца», «Кыз-Жибек»; Абдильда Тажибаев, по сценариям которого созданы фильмы «Джамбул», «Это было в Шугле». Один из ведущих драматургов республики – Шахмет Хусаинов совместно с Владимиром Абызовым написал сценарии фильмов «Девушка-джигит», «Мы здесь живем», «На диком берегу Иртыша». Писатели активно участвовали в дискуссиях по отдельным проблемным вопросам творческого направления казахского кино. Самым важным в творчестве этих писателей является то, что они принесли в национальное киноискусство богатый опыт и традиции различных жанров казахской художественной литературы: прозы, поэзии, драматургии. Это явилось решающим шагом в становлении

отечественной кинематографии как искусства национального по форме и социалистического по содержанию.

Важную роль в развитии киноискусства играли также актеры. Актерский состав был укомплектован главным образом за счет участников художественной самодеятельности, из которых впоследствии выросло немало замечательных артистов: Калибек Куанышпаев, Серке Кожамкулов, Елюбай Умурзаков, Курманбек Джандарбеков, Канабек Байсеитов, Шакен Айманов, Капан Бадыров и другие. Они стали пионерами не только национального театрального искусства, но и кинематографии республики. От картины к картине они творчески росли, упорно осваивая специфику мастерства киноактера, смело двигая вперед национальную кинематографию.

До 20-х гг. XX века на территории Казахстана работало лишь двадцать киноустановок. Благодаря налаженной работе по переводу речевой фонограммы фильмов с русского на казахский язык лучшие произведения многонациональной советской кинематографии и кино зарубежных стран стали достоянием казахов, не владеющих другими языками. Широкий показ художественных, документальных и научно-популярных фильмов, охват ими большинства населения значительно способствовали повышению эстетического вкуса у трудящихся. Самое массовое и доступное искусство кино становится жизненной потребностью и казахского народа. Это обстоятельство, имеет важное значение, так как там, где нет понимающего и умеющего ценить фильмы зрителя, не может быть и настоящего искусства кино. Воспитание зрителя, наличие у него определенного эстетического вкуса и мировоззрения являются одним из решающих факторов, обеспечивающих успешное развитие киноискусства.

Как известно, в первой половине 30-х годов национального киноискусства Казахстана еще не было, так как в ту пору Казахстан не имел технической базы кинопроизводства, не располагал также инженерно-техническими и творческими кадрами кино. Это в значительной степени задерживало рождение национального киноискусства. Пионерам казахского кино приходилось изучать, анализировать и использовать все нужное, полезное из родной культуры для создания и развития нового вида искусства. Но, для развития киноискусства важно было иметь материально-техническую базу, кадры специалистов и профессиональную зрелую кинодраматургию. Они друг друга обуславливают, одно без другого не могут существовать. Прекращение кинопроизводства

в Алма-Ате и перенесение всей работы по созданию фильмов о Казахстане в Москву объясняется именно отсутствием этих трех компонентов кинопроизводства. Но уже к 50-м годам эта проблема была практически ликвидирована и уже во второй половине XX века наблюдается подъем отечественной киноиндустрии.

Творческие удачи деятелей казахского кино связаны с их настойчивыми, напряженными поисками нового, более значительного содержания, новых, более острых и актуальных проблем, более выразительной художественной формы. В результате этих поисков появились его первые, полюбившиеся нам фильмы: «Девушка-джигит», «Наш милый доктор», «Перекресток», «Сказ о матери», «Меня зовут Кожа», «Алдар-Косе» и другие. В советское время произведения казахского кино успешно демонстрировались на экранах всего Союза. Кинематографисты Казахстана участвовали во всесоюзных кинофестивалях в Москве, Ленинграде, Киеве, Минске и на международном кинофестивале стран Азии и Африки. Многие казахские режиссеры и актеры на этих фестивалях были удостоены почетных дипломов.

Ряды творческих и инженерно-технических работников постоянно пополнялись молодыми специалистами, получившими специальное высшее образование в Государственном институте кинематографии в Москве и в Ленинградском институте киноинженеров.

Почти полвека прошло с момента создания киностудии «Казахфильм». За это время она оснастилась новейшей аппаратурой, значительно поднялась ее производственная мощность. Студия с каждым годом расширяется, совершенствуется производственная технология. Перспективы развития казахского киноискусства вызывают необходимость строительства новых съемочных площадей, максимального использования природно-климатических возможностей республики. И эта задача успешно выполняется.

Человек, внесший огромный вклад в развитие отечественного кинематографа, чье имя носит киностудия «Казахфильм» – Шакен Айманов. Ведущий актер и режиссер казахского кинематографа, народный артист СССР, много лет вынашивал мечту поставить фильм об Алдаре-Косе – известном персонаже сказок и легенд. Он сам предложил идею этого фильма, сам отбирал наиболее яркие эпизоды. В 1964 году фильм «Алдар-Косе» вышел на экраны в постановке Ш. Айманова, исполнявшего и главную роль. Это был интересный опыт использования фольклорного материала, когда

сказочный переходящий из сюжета в сюжет герой вдруг обрел реальную биографию, стал живым человеком со своими симпатиями и антипатиями, непростой судьбой и жизненной драмой. Алдар воспринимался как существовавший в действительности человек, и именно этого добивались создатели фильма, наделяя его лучшими чертами, присущими казахскому народу [2, с. 28].

1989 год принес казахстанским режиссёрам первые призы на престижных международных кинофестивалях: лента «Прикосновение» – была показана в конкурсе Нантского кинофестиваля, «Волчонок среди людей» – во Франкфурте-на-Майне и в Лиссабоне, премьера «Влюбленной рыбки» состоялась в Нью-Йорке. Именно в этот год появилось определение «казахская новая волна».

Государственная киностудия «Казахфильм» уделяла в 1990 год больше внимание фильмам на историческую тематику: вышли такие исторические фильмы, как «Гибель Отрара», «Абулхаир-хан», «Абай», «Юность Жамбыла». Однако казахстанский зритель не видел «Абая» и «Юность Жамбыла», по причине того, что в стране не была налажена система кинопроката. Кинокритики обвиняли «Казахфильм», что они делают ставку на фестивальное кино, снимая фильмы только для «фестивалей и кучки кинокритиков». Такие режиссёры, как Абай Карпыков, Бахыт Килибаев, Александр Баранов перебрались работать в Россию, Серик Апрымов – в США.

Перестроечное кино заполнило своеобразный вакуум, образовавшийся в советское время, картины отображали реалии своего времени, в них уже не было той помпезности и приторности, которыми отличалось кино социалистическое.

Расцвет казахской «новой» волны пришелся на середину и конец 90-х годов. Картина Дарежана Омирбаева «Кардиограмма» шла во Франции в прокате два месяца, «Жизнеописание юного аккордеониста» Сатыбалды Нарымбетова удостоено шести призов во главе с премией Жоржа Садуля Французской академии, «Фара» Абая Карпыкова получил приз за лучшую мужскую роль на Московском кинофестивале.

Однако вместо подъема кинопроизводство Казахстана с каждым годом падает. На сегодняшний день оно достигло одного фильма в год. В то же время, к примеру, в Узбекистане ежегодно снимается 10-12, а в России до восьмидесяти кинолент.

В 1998 году начался перелом в развитии казахстанского кино. Начиная с 1999 года ежегодно при поддержке фонда Сорос-Казахстан, проводится фестиваль молодёжного кино «Смотри

по-новому», на котором демонстрируются фильмы студентов и выпускников Алматинского института театра и кино. В начале 2000-х годов по стране началось строительство кинотеатров, которые начали открываться с 2005 года: в 2009 году в стране работало 129 кинозалов, к концу 2010 года – 196. В 2005 году был снят фильм «Кочевник», который смогли увидеть, и зрители Казахстана и убедиться, что отечественное кино реально существует. В 2007 году вышел фильм «Рэкетир», который собрал достаточно большую аудиторию и вызвал огромный интерес. В настоящее время казахстанский кинематограф выпускает 12-15 кинокартин в год.

Казахстанское документальное кино сформировалось в советский период, как часть большой кинематографической отрасли, имело централизованную административную систему управления. При этом в отличие от индустрии игрового кино и мультипликации документальная киноиндустрия сформировалась как структура общенационального масштаба. В 1928 году при Совете Народных Комиссаров РСФСР был образован Всероссийский трест «Востокфильм», призванный выпускать кинофильмы о жизни народов, входящих в Российскую Федерацию, и готовить профессиональные творческие кадры кинематографии из представителей различных национальностей РСФСР, так как, Казахстан в то время являлся автономной республикой, входящей в состав Российской Федерации.

Были выпущены короткометражные документальные фильмы: «Кооперация в аулах», «Новая столица» (об Алма-Ате), «Годовщина КАССР», «Кзыл Аскер», «На джайляу» и два киноочерка о ходе строительства Турксиба. В этих документальных фильмах показаны коренные изменения, происшедшие в те годы в ауле. В очерке «Кооперация в аулах», например, повествуется о многочисленных новшествах в быту казахов. Фильм «На джайляу» посвящен деятельности передвижных красных юрт, этих проводников культуры в степи.

Современное документальное кино видоизменилось: сейчас это не только хроника, но и интересная подача исторического, этнографического, музыкального, культурного наследия любой страны. Ситуация с документальным кинематографом в настоящий момент в Казахстане характеризуется рядом очевидных проблем, которые являются следствием существенного разрыва: при объективном росте потребительского спроса на документальное кино отсутствуют механизмы продвижения, происходит заполнение

экранного пространства зарубежным предложением. В развитии документального кино наблюдаются следующие положительные тенденции:

- растущий интерес общества к историческому прошлому Казахстана, актуализации визуальной информации, отражающей реальные картины прошлого и настоящего, судьбы и портреты человека, идеалы Казахстана, что определяет высокую востребованность документального кино в современной отечественной культуре и в сфере образовательной деятельности;

- творческие усилия авторов документальных фильмов, ставших мощным средством просветительства и воспитания народа.

Вместе с тем, документальное кино, пройдя определенный путь достаточно успешного развития, в условиях коммерции переживает глубокий кризис: разрушена действовавшая государственная структура кинопроката.

Высокопрофессиональные современные документальные фильмы не демонстрируются в кинотеатрах и не доходят до зрителя. В условиях ускоренного процесса создания документального фильма, часто для меньшей затраты времени используются:

- непроверенные «эффектные» кадры, монтаж, смещающий временные параметры исторических фактов;

- недостаточно изучаются нормы духовно-нравственного подхода к воспроизведению визуальной информации, тем самым разрушается культуuroобразующая среда традиционной жизни народа;

- отсутствует госорган, определяющий государственную политику в области создания исторически достоверной кинолетописи эпохи и направляющий деятельность кинодокументалистов;

- отсутствует критика и независимая экспертиза современного документального кино, что никак не стимулирует его развитие.

Становление и развитие киноискусства Казахстана, творческий рост его деятелей были сопряжены с определенными трудностями. Эти трудности были особенно ощутимы на первом этапе истории казахского кино, когда оно еще не выработало собственных традиций, своего почерка, а работники его еще не имели производственно-творческого опыта. Первые шаги кинематографистов Казахстана поэтому были очень робкими, неуверенными. Потребовалось значительное время, насыщенное упорной учебой, работой по изучению и освоению специфики киноискусства, чтобы преодолеть трудности и добиться творческой зрелости. Деятелям казахского

кино приходилось вести постоянные творческие поиски, чтобы добиться успеха в работе и обеспечить дальнейшее развитие родного искусства. Вывод – это урок, это опыт, без которого в искусстве, как и в любом деле, невозможно движение вперед. Можно делать как позитивные, так и негативные прогнозы, но хотелось бы думать, что нас ожидает позитивный путь развития. Но для этого необходимо работать над стратегической политикой развития киноотрасли, соединить в одно целое системы кинопроизводства и проката или хотя бы ввести квоты для показа казахских картин и обратить внимание на молодых, перспективных кинематографистов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Программа «Культурное наследие». К. А. Кульжанова «Республиканский научно-методический педагогический журнал», 2007 г.

2 Абикеева Г. «Национальное строительство в Казахстане и других странах Центральной Азии, и как этот процесс отражается в кинематографе». 2005 г.

3 «Киноискусство Казахстана», Алма-Ата, 1992 г.

4 Мамираимов Т. «Поддержка культуры – важнейший приоритет государства» // ЛГК., 2007 г.

МЕДИАМӘДЕНИЕТТІ ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

ЗАДА А.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Медиамәдениет қазіргі қоғамның ең маңызды жаңғыртушы буындарының бірі болып саналады. Ол қазіргі кезде функциялары кең ауқымды детерминантты құндылық қана емес, мәдениетті қалыптастырудың факторы болып саналады.

Ең бірінші және маңызды функциясы – медиа-мәдениеттік ақпарат алмасу табиғи ортада болмағандықтан, ақпараттық функцияның ерекше бір түрі болып табылады. Медиа-мәдениет ақпарат жиынтығы және байланыс құралы болып табылғандықтан, біз әлеуметтік ақпаратпен тығыз байланыстамыз. Медиа-мәдениеттің арқасында қоғамның ақпаратты алу мүмкіндігі зор, басқа сөзбен айтқанда, тәжірибе жинақтау, қоғамның генетикалық жадын

сақтау, хабарласа алу, ақпаратты ықтимал жинақтау және көбейту болып табылады. Деректер массивтерін өңдеу және бағдарламалық жады қосылған жаһандық компьютерлендірудің салдарынан соңғы жылдары медиамәдениет ақпараттық функциясының рөлі айтарлықтай ұлғайды. Біз қазіргі қоғамдағы медиамәдениет ақпараттың қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті кепілі деген қорытынды жасай аламыз.

Медиамәдениет коммуникативтілігі жоғарыда көрсетілген функциялармен тығыз байланысты. Коммуникативтік функцияның негізгі мақсаты – байланыс актісі болып табылады: медиамәдениет билік пен қоғам арасында, әр түрлі елдердің, халықтардың, әлеуметтік топтар, жеке тұлғалардың, т.б. Бұл коммуникативтік функция тарихи және философиялық, тарихи-әдеби шығармаларында мәдени ақпарат алмасуды қабылдау, мәдениеттер диалогында медиаторларға әрекет етуге мүмкіндік береді және осылайша әлеуметтік прогресті күшейтеді [1, 36].

Медиамәдениет қазіргі қоғам құндылықтарының басты факторлардың бірі болып табылғандықтан, көбінесе, концерттер мен карапайым, баспа кітаптарға қарағанда, бос уақытты өткізуге медиамәдениет көп бағытталған. «Медиа мәдениет: қазіргі заманғы постмодерн» еңбекте Н. Кирилловтың анықтауынша: «Медиа-мәдениет – мәдени-тарихи даму барысында қоғамдық сана мен әлеуметтендіру қалыптасуына ықпал ететін, адамзат әзірлеген ақпараттық-коммуникациялық құралдар комбинациясы. Медиамәдениеттің барлық түрлері (аудиториялық, баспа, көрнекі, аудио-визуалды) ақпаратты тарату және мәдениетін қабылдауын қамтиды; бұқаралық ақпарат құралдары адам дамуының жүйесінің деңгейі де болады, «оқуға, талдауға және медиа мәтіндерді бағалауға, медиаөнерімен айналысуға, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы, жаңа ғылым-білімді игеруге мүмкін болады» т.б. [2, 74 б].

Медиамәдениет реттеушілік функциясы, әлеуметтік тәжірибеге, білімге, нормаларға, идеалдарына, тиісті қоғамға берілген әлеуметтік топты оқытуға, әлеуметтендіруге жауапты болып табылады. Мұнда барлығы ырым мен дәстүрлерден, этикет және мәннен, заңдар мен нормативтік құқықтық актілерінен тұрады, бір сөзбен айтқанда неғұрлым күрделі жүйелерді, яғни моральды, идеологияны қалыптастырады. Барлық осы құндылықтарсыз өмір нысандары қоғамның сақталуы, оның құрылымы мен әлеуметтендіруді қамтамасыз ететін үдерістерін болуы мүмкін емес.

Әрбір дәуірдің мәдениетінің кеңеюіне өзіндік себептері болады. Ол ғылыми техника мен телекоммуникацияның өзгеруімен байланысты. Бұны Д. Белл ХХ ғасырда айтып кеткен болатын. Бірақ пайданың жаңа түрін құру туралы әңгіме ХХ ғасырдың соңғы үшінші бөлігінде болды. Мәдениеттанушылар, философтар және әлеуметтанушылар ғылыми пікірталастар және зерттеу тақырыбын ойлау жаңа ақпаратты тез қалыптастыруға ақпараттық мәдениетті немесе медиа мәдениет деп жиі атай бастады. Медиамәдениет адамның санасының даму деңгейі ретінде қабылданады. Ол бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жаңа мәдени ағымдарды қабылдау үшін қолданылады. Медиамәдениет, ақпарат жас мөлшеріне мәдени өнім болып табылатын, қоғамның құндылықтарына әсер ететін, түрлі әлеуметтік-мәдени топтардың көзқарасы болып табылады. Тиісінше, БАҚ мәдениет саласындағы ағымдарды зерттеулердің ең маңызды бағыты медиа саясат және БАҚ басқару мәселелері болып табылады, БАҚ білім беру, ақпараттық даму қалыптасу жолдары мен өзара түсіністік теориясы мен практикасы [3, 96].

Қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдарының даму деңгейі байланыс және адамға оларды толық әсер ету ерекшеліктерін БАҚ дәлелдейді – бір мәдениет диалогының теориясы болса екіншісі практикалық іске асыру факторы. БАҚ мәдениет маңызды аспектісі – этникалық түрлі мәдениеттердің өзара іс-қимыл, ұлттық және өркениетті деңгейлері, қабілеті, яғни диалог. Медиамәдениет дәлелдейтіні – бірегей әлеуметтік мекемесі ақпарат дәуірі, мәдени өндіріс маңызды факторының болуы. Алайда, ақпараттық және компьютерлік технологияларды жаппай енгізу, біз оң, сонымен қатар теріс тәжірибелерді байқаймыз. Әрине әлеуметтік желілердің теріс әсері басым. Мысалы, бүгінгі таңда әлем халқының екіден бірі Facebook, Twitter, Вконтакте, Whatsapp сияқты әлеуметтік желілерде отырады. Ең басында олар тек сөйлесу, кино қарау, музыка тындау, жаңалықтармен таныс болу мақсатында қолданып, бірақ соңында көптеген қиыншылықтарға ұшырайды. Өзімнің достарымды, таныстарымды көбейтемін деп, танымайтын адамдармен сөйлесіп, салдарынан тіпті өмірлерімен қош айтысып жатады. Әлеуметтік желі арқылы әңгімелескенде, адамдардың көбісінің шынайы өмірде тұйық, адамдармен сөйлесуі қиынға түседі. Және де осы әлеуметтік желінің салдарынан әлем халқы отбасының төрттен бірі ойрандалып жатыр, яғни жас жұбайлар арасында ажырасулар көп-ақ. Әлеуметтік желі мәселесі мекемелерде жұмыс жасайтын адамдарға да өзінің кері әсерін тигізеді. Жұмыскерлер жұмыс уақытында сол сайттарды

жұмыс мақсатында емес, адамдармен әңгімелесу үшін пайдаланады. Бұл мекеменің жұмыс жағдайына кері әсерін тигізуі мүмкін. Адам баласын сауатсыздыққа, меңіреулікке алып келетін әлеуметтік желілердің адамзат үшін пайдасынан зияны көп. Бүгінгі таңда көптеген адамдардың сөздік қорының байымауы да осы әлеуметтік желінің салдарынан екен.

Виртуалды тілдесу арқылы үйреніп қалған бүгінгі жас буын адамдармен шынай өмірде бетпе-бет кездескенде өздігінен сөйлеуге қысылып, өз ойын білдіре алмай жатады. Соңғы уақытта өз өмірін қию сәнге айналып барады. Осы болып жатқан оқиғалар әлеуметтік желінің салдарынан екен. Тіпті президентіміз Н. Назарбаевтың ойынша, әлеуметтік желінің адамның қарым-қатынасына пайдасынан зияны көп деп ойлайды. Оның айтуынша, интернетте отыратын бала түптің-түбінде жалғыз қалады. Ал мұның арты қайғылы өз-өзіне қол жұмсаумен аяқталып жатады. Айта кетсек, Президент жас бүлгіншіктерге: «Бүгінгі қоғамда адамдарды кітап оқитындар мен компьютерде отырып, уақыт өткізетіндер деп екі топқа бөлуге болады. Компьютерде отыратындар өмір бойы кітап оқитындарға қызмет етіп өтеді» – деп өз сөзін айтқан. Әлеуметтік желіде отыратындардың көбісі кітап-журнал, газет оқымағандықтан, сөздік қоры аз болады, тіл байлығын дамыта алмайды. Бірақ соған қарамастан қазіргі таңда әлеуметтік желілер әлемді жаулап алды. Себебі, адам әлемнің кез-келген бұрышында отырған адаммен қарым-қатынас жасауға болады [4, 32 б.].

Соңғы жылдардағы статистика бойынша әлемдегі отыз жасқа дейінгі адамдардың 50 пайызы, ал соңғы 10-15 жылдар аралығында туылғандардың 96 пайызы осы әлеуметтік желілерде әңгімелеседі, пайдаланады. Тағы айта кететін факт, қазіргі уақытта көптеген адамдар осы әлеуметтік желілер арқылы танысып, үйленіп, бірақ соңында ажырасып жатады. Үйленгендердің ажырасуының 30 пайызы осы әлеуметтік желілердің кесірінен екен. Оксфорд университетінің профессоры Сьюзан Гринфилд ойынша, әлеуметтік желілердің кесірінен отбасындағы қарым-қатынас бұзылады. Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың 36 пайызы әлеуметтік желілердің салдарынан бұзылады екен. Оған қоса жыл сайын ғаламда шамамен 100 адам өзінің қалдырған хаты үшін өз-өзіне қол жұмсап, өмірлерімен қош айтысып жатады. Өзіміз білетіндей, бүгінгі таңда Facebook әлемдегі ең танымал әлеуметтік желілердің бірі болып табылады. Соңғы статистика бойынша, ғаламның 350 миллионнан адам тәуелдік синдромына ұшыраған. Және де олар тек виртуалды

достарымен ғана қарым-қатынас жасайды, әңгімелеседі. Facebook – ке тіркелген әйел қауымының 85 пайызы шынай өмірдегі достарынан шаршаған. Көптеген ғалымдардың ойынша, адамдардың көбісі осы әлеуметтік желілерде күніне 6 сағаттан көп уақытын бөледі. Негізі, әлеуметтік желілер мен БАҚ жағымды жақтары да аз емес. Айта кетсек, әр түрлі жастағы адамдарды өзіне баулап, тәуелді ететін әлеуметтік желілер қандай елдерде болмасын өте танымал. Себебі бұл жерде тек әңгімелесіп қана қоймай, кино қарауға, музыка тындауға, соңғы жаңалықтармен хабардар болып отыруға болады.

Әлеуметтік желінің тағы бір оң жағы ол пайдаланушылардың мейірімділік пен жәрдемін айтуға болады. Көптеген адамдар өзінің жан дүниесін әлеуметтік желілер арқылы білдіреді. Өйткені жаһандық кеңістікте адам өзін құпия адам ретінде көрсете алады. ХХІ ғасырдың өмір сүру талабы да модернизацияланған болуды талап етеді. Мәдениеттің мәні, бір жағынан, адамзаттың жинақталған тәжірибесі болса, екінші жағынан осы тәжірибені беру әдісі мен нысаны. Интернет ақпаратты сақтау және тарату тәсілі ретінде оның ажырамас элементі ретінде қазіргі заманғы мәдениет құрылымы болып саналады. Әрине, интернет шексіз мәдениеттерге оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді [4, 6 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Возчиков, В. А. Философия образования и медиакультура информационного общества В.А.Возчиков.(дата обращения: 11.10.2013).
- 2 Кашкина, М. Г. Медиакультура информационного общества в аспекте философского дискурса [Электронный ресурс] / М. Г. Кашкина (дата обращения: 15.10.2013).
- 3 Астафьева, О. Н. Медиакультура и некоторые принципы формирования информационно-коммуникативного пространства [Электронный ресурс] / О. Н. Астафьева.
- 4 Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. М., 2003.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СӘН ӨНЕРІНІҢ ДАМУ МӘДЕНИЕТІ

КУРМАНОВА А. Б.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

АУБАКИРОВА С. С.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Сән (франц. *Moda*, лат. *Modus* – өлшем, әрекет тәсілі) – киім кию мәдениеті, өмірдің әр түрлі аясында жеке талғамның уақытша үстемдік етуі. Сән – әлеуметтік, экономикалық құбылыс. Адам қоғамының дамуына, жаңа тарихи қоғамдастықтар пайда болуына байланысты адам киімі де түбірімен өзгеріп отырады. Қазіргі сәнді демократияшыл деуге де болады, себебі қазіргі таңдау идеясы мен еркіндіктің көптігімен, яғни әртүрлі стильдерімен, пішіндерімен, үлгілерімен, көлемдерімен, киім ұзындығымен, алуан түсті гаммалығымен ерекшеленеді. Қазіргі сәнде екі бағыт айрықша көзге түседі: ол – ретроспективалы (өткенге бағытталған) және перспективалы (болашаққа бағытталған).

Қазақстан өнерінің тарихы – бұл бірінші кезекте көркемдік қолөнердің, мысалға – киім, салт жүрістерге арналған заттар, қолөнер металының бұйымдарының және көптеген басқа да заттардың даму тарихы – протодизайнның мәнді үлгілері болып табылады. Заманауи қазақи дизайнның көздері туралы айтатын болсақ, онда біз толық нұсқада дала көшпенді тұрғындарының бай тәжірибиелеріне жүгіне аламыз, сонымен қатар әлемдегі басқа да елдерінде талап етілетін көшпенділер мәдениетінің шекті құндылығын көрсетеді. Біздің ата-бабаларымыздың бұйымдарында заттардың функционалдылығы және рухани сапалылығы, экологиялығы және заманауи дизайнерлер ынталанатын басқа да сипаттамалармен органикалық сәйкес келеді. Ортағасырдағы «дизайнерлердің» жетістіктері заманауи формаларының туындысын алдын-ала анықтады. Көшпенділер туралы жалпы айтқанда, соның ішінде ғұндар заманауи еуропалықтың ер жынысын ұсына алмайтын шалбар секілді киімнің түрін ойлап тапты [1]. Шығыс елдерімен ойлап табылған парақты тұсағаздар «Батыста тек XVIII ғасырда көш бастады» [2], ашылу аса демократты болды, әсіресе кедей тұрғындар үшін: қағаздың құны қол жетімді болды, және оған кез-келген өрнекті жүргізуге болатын. көшпенділер дизайнның әзірлемесінде қасықтарды, ер-тоқымдарды, екіқолды қылыштарды өрнектеген.

Қазақ даласындағы ежелгі жолдар тек қазақ (немесе ертедегі түркі халқын) руларына ғана емес, сонымен қатар Батыс пен Шығысты, бір-бірінен алыс қашықтықта орналасқан үлкен мемлекеттерді жақындастырды. Дәл осы байланыста сонау б.з.д II ғ пайда болған Ұлы жібек жолы түрлі мәдениеттердің өзара байытылуына және өзара енуіне аса маңызды рөл атқарды. Осы саудагерлер жолымен тасымалданған тауарлардың жиынтығы жеткілікті түрде кең болды: түрлі маталар, қымбат және жартылай қымбат тастар және күмістер, дәрілер және бояулар; сирек сыйлықтар ретінде сатылымға тағайындалған құстар және жануарлар: страустар, сұңқарлар, павлиндер, пілдер, гепардтар, керік жадылар.

Дизайн заманауи мәдениеттің туындысы ретінде республикада XX ғ. екінші жартысында Орталықтың әсер етуімен қалыптаса бастады. Осы облыстағы еуропалық қағидалар осы облыста дизайнның Қазақстанда түрлі сатыда тууына басым болды. «Дизайн» термині ағылшын тілінен аударғанда – сызба, жоба, сурет; ол «дизайнер», «сурешті-құрастырушы», «дизайн-нысан» (заттың ішкі формасы) және т.б жүргізілген түсініктемелердің және анықтамалардың туындауына алғы-шарт болды. «Дизайн» термині жаппай өнеркәсіптік өнімнің жобалау облысында суретші-құрастырушы әрекеттілігі ретінде және осы негізде заттық ортаны құрау үшін қолданылады. Біраз ғана уақытта пайда болған «диазайн» термині анықтамасының спектрі біздің елімізде аса кең. «Көркемдік құрастырудың» анықтамасы «заттардың жобалануына» ауыстырылды. Қазақстандағы дизайнның құралуының барлық бағыттарының ортасында жетекші орын киімді үлгілеудің қазақстандық мектебіне тиесілі. Модельерлердің жұмысының бірінші сатысында (бұл тек бірнеше жылдар ғана бұрын біздің елімізде дизайнерлер деп аталынды) этнодизайнның жеңсік сызығы белгіленді. Республикада киімнің дизайнының бастапқы қадамдарында қазақ костюмінің этноұлттық әлемдік көзқарасының көздерін және сипатын сақтап қалушы «Сымбат» сән Академиясының сенімділігі тарихи жүрісін және сәннің әсер етуімен үнемі жаңа дамулардың енгізілуімен заманауи костюмдердің формаларын және композицияларын параллель дамытушы бейнелейді.

Республикалық сән үйлерінің тігін базасында 1947 ж. қаланған Республикалық сән Үйлерінің тігін зертханалары киімдердің аяқ киімдердің және трикотаж бұйымдардың жиынтығын құрады, 1988 ж. бастап ассортимент, сән және киім мәдениетінің «Сымбат» даму

орталығына ауыстырылады, 1992 ж. «Сымбат» сән академиясына қайта құрылады. Сән үйінің тапсырмасы ретінде нарыққа жоғары сапалы тауарлардың қойылуы және жаңа үлгілердің әзірлемелері – киімдердің барлық түрлері, трикотаж, аяқ киімдер, сонымен қатар Қазақстан тігін фабрикаларына нормативті құжаттамалармен қызмет көрсету үшін Қазақстан Республикасының 60 астам ірі жеңіл өнеркәсіптерімен ынтымақтастығы және жыл сайын олар үшін 2000 астам киім, трикотаж, аяқ киім үлгілерінің әзірлемелері болып табылды. «Сымбат» сән академиясының өндірісіне әзірленген үлгілерді енгізу үшін жүйелі түрде дизайн-құрастырылымдылық және ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Жеңіл өнеркәсіп өндірісінің өкілімен академияның бояу сурет үлгілеріне таңдаулар ұсынылды. Дизайндың объектісі болып табылатын костюмді жобалау кезінде дизайнерлер (яғни заттық ортаның, жиһаздың, ыдыс аяқтар және т.б. бөлігімен) тұтыну заттарын, жаппай өндірістің өнімдерін әзірледі. Қазақстан костюмінің дизайны ерте жылдары тек үлгілеу шеберлігін меңгеру жолында алғашқы қадамдарды жасады. Алайда 1960-шы жылдары Қазақстанның тарихында қазақстанның үлгілеудің тоқтау уақыты деп аталды. Үлгілеу шеберлігіне жылдам және сәтті меңгеруге көршілес республикалардың тәжірибиелері, әсіресе үлгілердің Жалпыодақтық Үйі «...оның суретшілері және құрастырушылары айлар бойы іс-сапарларда жұмыс жасады, қалыптасқан ұжымдарды мамандықтың құмарлығына үйретті. Бұл семинарлар тек мектеп қана емес, сонымен қатар шығармашылық бәсекелестіктің ынтасы болды» [3]. Ресейлердің сабақтарынан кейін, 7 жыл өткеннен соң 1967 ж. Алғашқы Мәскеу халықаралық сән фестивалінде Қазақстанның модельерлері өзінің коллекцияларын жоғары кәсіптік деңгейде көрсетті. Заттық әлемнің, өнеркәсіптің дамуының және тұтыну ортасының, көркемдік, инженерлік, сәулет, философиялық әлемдік көзқарастардың дамушы өзгерістері, үрдістрі және даму қағидалары қиылыса және біріге, дизайнның бірінші толқыны пайда болды, оның тууы ХХ ғ. 60-шы жылдары. 1958 ж. бастап сән Үйі қазақша және орысша тілде «Сымбат» жарнамалық-ақпараттық журналын басып шығарады, онда ұжымның шығармашылық потенциалының даму жолдары – сәннің бағыты, жобалануы, халықтық құзыреттіліктердің үлгілерімен дайындалуы, тігін және трикотаж бұйымдардың және аяқ киімдердің дизайны, тігін бұйымдарының тігу технологиясы (үлгілердің ұсынылуымен) ұсынылған болатын.

Сән журналының беттері қазақстандық дизайнерлер үшін өзінің тұтынуымен өздік бейнелі диалог болды, қазақстандық

үлгілеудің мектебінде танымалдылығы үшін қызмет көрсетті. Тәжірибиелік түрде әрбір нөмір қазақстандық суретші-модельерлердің жұмыстарын, журналдың бейнелік әзірлемелерге арналған жеке беттерін ұсынды. «Сымбат» журналы басылымының арқасында біз біздің дизайнерлеріміздің есімдерін, сонымен қатар киім модельінің бейнеләуіштерін фотосуреттерден көреміз. Дизайнерлердің әзірленген модельдері одақтас республикалардың басқа сән үйлерінің ортасында қазақ ұлттық киім дәстүрлерінің сақталуына, заманауи сәннің бейнеләуішінің мәтіндегі халықтық костюм үлгілерімен байытылуының, этникалық құзыреттіліктердің стильденген тандемінде танылды. Дәл сол уақытта костюмде халықтық дәстүрлерге батысеуропалық сәнінің әсер етуі байқалған болатын. Осындай сәнді әлеммен жұмыс істей отыра, дизайнерлер бірегей көркемдік стильде жаңа заманауи формалардың бейнелік жіктелімдерінің технологиялық байыу атмосферасын құрады. Дәл осы жылдары шығармашылық айналады өзіндік «дизайн» түсінігі туындайды. Гусейновқа және В. Ермиловқа сәйкес «1960-шы жылдары дизайн ретінде киімнің өнеркәсіптік коллекциясының құрылуын есептей бастады. Жоғарғы сән элитарлы дизайнның ортасына жатқызылған болатын. Киім дизайнының облысында «кутюр» және стилистер» шығармашылығын жатқыза бастады [4]. Осы жылдары дизайнның дамуына Орталықтың ұйыдастыру әсері республикада анықтаушы болды. Бұған архивтік құжаттардың назары куә, жеке түрде 1966 ж. 30 қаңтардан бастап КСРО Кеңес Министрінің Қаулысымен «Аймақтық өнеркәсіптің және көркемдік ойлардың алдағы дамуындағы іс-шаралары туралы», «тұрғындардың талғамына және сұранысына жауап беретін, табиғи-климаттық, ұлттық және басқа да аймақтық шарттардың есебімен, халықтық тұтыну тауар өндірісінің айтарлықтай кеңеюі» одақтық және автономды республикалардың кеңес министрлерімен, шетжақты, облыстық, қалалық және аудандық еңбек етуші Кеңес депутаттарымен, министрлікпен және аймақтық өнеркәсіпті басқарушысымен қарастыру [5]. Қаулыда ғылыми-зерттеу, сараптамалы-шығармашылық және көркемдік кәсіпшіліктің бұйым өндірісі облысында құрастырылымды технологиялық жұмыстары атап көрсетіледі [5]. Алматыда «Сувенир» фабрикасы құрылды, «Түскііз» фабрикасы ұйымдастырылды, көркемдік керамиканың Алматы зауыты қайта құрылды. Осы және басқа да шаралардың жүзеге асырылуының арқасында республиканың аймақтық өнеркәсібінің көркемдік бұйымдарының өндірісі жылдам ырғақта

өсе бастады. 1965 ж. осы өніммен сауда желісіне 950 мың рубль, ал 1973 ж. бұйым 7 млн. Рубльмен өндірілді [6]. 1967 ж. Мәскеудегі Сокольник сәнінің Фестивалінде қазақстандық модельдеу үшін отандық авторлардың көрсету жұмысы құралды. Модельдерді дайындауда 1967 ж. Қазақстанның жеңіл өнеркәсібінің жетекші өндірістері қатысты: Республикалық «Сымбат» модельдер үйі, АлмаАты аң терісі комбинаты, Дзержинский атындағы трикотажды фирмасы, 1 Май атындағы тігін бірлестігі, «Большевичка» Семей тігін өндірістік бірлестігі ұсынылған үлгілер материалдың бірлігімен және киім формасы қолөнермен өңдеудің тағайындалуына сәйкес ерекшеленді. Аса мәнді құралдарды іздестіруде өзінің туындыларының шешімін табу үшін дәстүрлі қазақ оюларының мәнді қозғамдары сол уақыттағы типті силуэтті геометрияланған формалары ырақтық құраушының дыбысталуын, көзбен шолу әсерлерін күшейте және композициялық орталықты таба отыра енгізді. Бұл көрме Қазақстанның модельдеуін дамыту үшін өзіндік бейнелі амплитудасы болды. 70-шы жылдардың ортасында модельер И. Доброхотова, киімді құраудың жаңа қағидалары құралды: модельдеу жаппай өндіріске, кез-келген сәннің экономикасына, барлық деңгейдегі потенциалды тұтынушылармен сәннің жаулап алуымен біріздендіріледі, жаппай өндіріске сәйкестендірілген [7].

Қазақстандық дизайнерлер Одағының жүзеге асырылған жобасы – танымдық-көркемдік «Қазақстан Картасы «Атамекен» өз алдында республиканың картасын миниатюрада ұсынады, келушілерді мемлекеттің тарихымен таныстырады, тарихи-мәдениеттік және рухани құндылықтарды меңгеруге, қазақстандық мәдениеттің жетістігіне көз жүгіртуге шақырады. Жобада Қазақстанның барлық табиғи зонасы бейнеленген: таулар, жазықтықтар, көлдер, символды белгіленген аса ірі қалалар, пропорцияның және түстің аса ұсақ сенімділігімен берілген сәулетті көз тартар жерлері. Дәстүр бойынша заманауи дизайнның аса жылдам дамушы бағыттары ретінде «Сымбат» сән Академиясының – киім дизайны, отандық модельдері болып табылады. Тәуелсіздік кезіндегі академияның әрекеттілігі келесі бағыттарда шоғырланған: «Кутюрлардың» киім дизайны және және порт туралы, жаппай тапсырыстардың өндірісі, жаңа кадрларды оқыту және дайындау. «Сымбат» жеке түрде барлық елдің оқушылары киетін мектеп формасының эталоны болып табылады. Академия жұмысының үрдісіне 2005 ж. бірнеше Париж және Нью-Йорк фирмаларынан ынтымақтастықтар түскен. Осыдан, ұлттық киімнің колоритін сақтай отыра және халықтың мәдениетін

және дәстүрін жарнамалай, әлемдік сәннің стилін және бағытын есепке ала отыра, қазақстандық костюм дизайнының «Сымбат» мектебі әлемдік кеңістікте заманауилықтардың элегантты имиджін және бейнесін құрайды.

Сән қоғамда анықталынған уақыт мерзімі кезінде ғана танымал, киімнің стилін және типін, ойын, тәртібін, этикетін, өмірлік бейнесін, өнерін, әдебиетін, ас үйін, сәулетін, ойын-сауықтарын және т.б. анықтайды. Сәннің тарихы өзінің бастамасын адамның тарихқа дейінгі эволюциясын алады. Бірақ та біздің жүз жыл бұрынғы алғашқы сәніміз туралы айтатын болсақ, онда Франция және Англия, Италия гильдияларының цехтары болады. Бұл елдердің порттары үнемі қатынастарды ізденуші және құраушы суретшілерге ауысады: ыңғайлылық және көркемдік, сән және әсемдік. Сәннің тарихы, кез-келген тарихи үрдіс секілді, сипатты даму және серіппе бойынша қозғалу.

Франция сәнге жаңалық енгізушісі және француз сәнінің тарихы екендігі біршама қызық. Дәл өзі басқа елдерді сәннің өзгеруіне бағынуға мәжбүрлейді. Бізге заттардың көбі табиғи болып көрінеді және әрқашанда солай болуы қажет деп Коко Шанель ойлап тапқан. Иық асты арқылы ілінетін сөмке, алқа, және металдық бұйымдар, шалбарлар әйел гардеробының ажырамас бөлігі болып табылады – бұл француз сәні тарихының ерекшелігі, әрбір қыздың гардеробында болуы қажет «кішкентай кара көйлек».

Сән үйінде біздің еліміз туралы айтатын болсақ, онда қазақстандық сән 1947 жылы тігін зерханасынан туынды алды, және бүгінгі уақытта «Сымбат» сән Академиясында артты. «Сымбат» ұлттық киімнің әзірлемесі, Қазақстан Республикасы мемлекеттік туы эталонының өндірушісі және ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың штандарты болып табылады. Аса ірі шет ел фирмаларына киім дизайнын әзірлеуші алғашқы және жалғыз қазақстандық компания. 1972 жылы академия Қазақстанның тарихында отандық сәнді шет елде ұсынымға көрсетті. Қазақстандағы алғашқы «Сымбат» сән журанлы 1958 жылдан бастап шықты, ал Қазақстандағы алғашқы «Сымбат» сән театры 1987 жылы қаланды. Қазақстан киімдерінің топтамасын көрсету алғаш рет Болгарияда 1972 жылы халықаралық сән фестивалінде, Лейпцигте 1974 жылы, Италияда 1975 жылы, ұлттық қозғам бойынша сәннің шығармашылық топтамасы Чехословакиядағы (Брно) 1988 жылы сән фестивалінде өтті, мұнда Қазақстан басты жүлде «Алтын таспаны» жеңіп алды. Бүгінгі таңда «Сымбат» Академиясы өзінің шығармашылық әрекеттілігінің басты

қағидасына сенімді, ұлттық киімнің дәстүрлерін берік сақтайды және оларды заманауи сәнмен үндестірілуін байытады. «Сымбаттың» дәл өзі заманауи жастардың жаңа сәнді бейнесін қалыптастырды және қазіргі таңда Қазақстанның fashion-индустрия қалаушысы, сонымен қатар ҚР мемлекеттік туы эталонының өндірушісі болып есептелінеді. Академияны Балнұр Асанова басқарады – отандық танымал дизайнерлердің бірі, дизайн магистр, өнерзерттеуші, «Сымбат» сән Академиясының арт-директоры, Қазақстан Кеңес директорларының мүшесі, Mast Industries (Нью-Йорк, АҚШ) компаниясының дизайнеры, халықаралық көрме және сайыстардың лауреаты, көркемдік суретші. Ұсынылған топтамаларда үнемі заманауи құрастырылымдылық шешімдердің сәйкестендірілуі және қазақ ұлттық әсемдеудің стильденуі. Метанит, бисер, стразалармен, жартылай қымбат тастармен қолмен тігу ашық және басқаларға ұқсас болғысы келмеуге ынталанатын адамдар үшін киімдерді құрауға жүзеге асырады.

Сән – стильді бірліктің, түсті үндестіктің сәйкестендірілу заңы. Ол сыртқы түрге табиғилықты және салиқалылықты береді, сән өлшемді, уақыт факторының есебін, талғамын, жасын талап етеді. Ата-бабаларымыз айтқандай: шымшық емес, көркем болуға тырысындар – деген екен. Артықшылыққа қол сұқпаңдар, онда мына жағдайға тап боласындар; киім көп, бірақ киетін ештеңе жоқ. Киім жай ғана әдемі болмайды. Оның әдемілігі тағайындалуында: жұмысқа, үйге, мерекеге, қаладан тыс серуенге. Көркемдік киім тек иығы тік, жақсы манерасы бар және әдемі сөйлейтін көркем иеге ғана жарасады.

Сән – қоғамның, адамның, елдің, халықтың, өмір бейнесінің, ойлардың, сабақтардың, мамандықтардың кішкентай ғана ерекшеліктерін көрсететін жұқа, таза, қателіксіз көрсеткішінің бөлігі. Дегенмен, күннің әр түрлі бөлігінде түрлі елдердегі қоғамның дамуында өзінің арнайы ерекшеліктеріне ие, олардың барлығы – климаттық, әлеуметтік, ұлттық және рухани – костюмдердің түрлілігімен айқындалған.

Әрбір дәуір өзінің рухани адам мұратын, костюмнің құрастырылымдылығы арқылы түсіндірілген өзінің әсемдік нормаларын, оның пропорциясын, бөлшектерін, материалдарын, түстерін, сәнді шаштары, гримдерін құрайды. Сөзсіз қоғамның барлық мерзімдерінде костюм әлеуметтік қажеттіліктің мәнді құралы, басқаның артықшылдығы. Қоғамның құрылымы қаншалықты күрделі болса, соншалықты дәстүр байырақ, киіну әр түрлі.

Дегенмен, әрбір дәуір сәннің өнерінде өзіндік бейнесін алушы, мәдениеттің анықталынған жағдайымен сипатталады. Сәннің барлық тарихы – бұл тарихтың символы. Бірақ та, жоғарыда аталғандай сән тек қана киімде ғана емес, сонымен қатар оның тәртібінде түсіндіріледі.

Азаматтық қоғамдағы тәртіптің жұқалылығы таңқаларлықтай әр түрлі. Ол туралы қалжынмен Н. В. Гоголь былай деген болатын: «Бізде Русьте басқа шет елдерді артынан қумағанша, оларды алысқа бүгілуге үйрете бұрылу» біздің үндеуіміздің барлық түстерін және жұқалықтарын қолмен санай алмайсың. Француз немесе неміс барлық түрліліктердің ерекшеліктерін ғасыр бойы түсінбейді: ол миллионшиппен және ұсақ темекі сатушысымен дәл сол дыбыспен және дәл сол тілімен сөйлейді, алайда, жүрегінде шекті жағын бірінші ойлайды. Бізде бірдеңе жетіспейді – екі душы бар орналастырушылар мүлдем басқаша сөйлейтін болады, ал кімде үш жүз, бес жүз болса, онда тағы да бірдеңенің жетіспейтіндігін түсінеді, кімнен сегіз жүз алса, онда сөзсіз түрде миллионға дейін жетсе де, барлық түстер табылады».

Сәннің семиотикалық интерпретациясы туралы айтатын болсақ, сән туралы семиотикалық акциденция қажетті затты әңгімелесу туралы мүмкін болатын семиотикалық әмбебап ретінде белгіде әлеуметтік есті кодтауды еске түсіру қажет.

Бірнеше басқа жақтан қарағанда әлеуметтік ес семиотикалық сипаттау кезінде өзінің құрылымдық орнатқышын мәдениетті ғаламдық белгілік жүйе («ғылымға дейінгі семиотик») контексті қарастыруда әлеуметтік естің ашылуына талап ету. Осы позициялардан әлеуметтік ес (көптеген мәдениеттік артефактілердің жүргізілетін қоғамымен білімдердің желісі) кодтың көмегімен адресанттан адресантқа хабарлама берілуімен салыстырылады.

А. Моляның көмегімен, бізге қызықты зерттеуші бұрышпен мәдениеттің әлеуметтік зерттеушісімен, «әлемнің есі» «хабарламалардың уақыт және кеңістіктегі үздіксіз жиынтық түрінде» материалданған.

Әлеуметтік тұрмыстың семиотикалық түсіндірмесі (жеке түрдегі әлеуметтік есі) «нақты» жалпылама жаңалық ашушылардың спиритуализациясы болып табылмайды. Артефакттардың үлестірілуімен әлеуметтік естің салушысы ретінде қатысуға қабілетті адамдық «әлемдегі тұрмыстың» әрекеттілік интерпретациясының жіберу пункті бар, мұнда семиотикалық және маркстік сипаттау қосымша бейнеде қызметтеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Гумилев Л.Н. Поиски вымышленного царства. – М., 1970.
- 2 Серов Н.В. Цвет культуры. – СПб., 2004.
- 3 Доброхотова И. Беседы о моде, или зеркало, которое не лжет. – Алма-Ата, 1991.
- 4 Гусейнов Г.М., Ермилова В.В. и др. Композиция костюма. – М., 2004.
- 5 Забота партии и правительства о благе народа : сборник документов. – М., 1974.
- 6 Познякова Г., Синенькая Н. Казахские сувениры. – Алма-Ата, 1977.
- 7 Асанова С.Ж. Социально-экономические основы формирования промышленного комплекса по производству национальной одежды. – Алматы, 1995.

ОҚУШЫЛАРҒА ДІНТАНУ ПӘНІН МІНДЕТТЕП ОҚЫТУ ҚАЖЕТ ПЕ?

МУСА Е. У., РЕЖЕПОВА Н. К.
студенттер, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Елімізде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2010 жылғы 3 қарашадағы № 511 бұйрығымен жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған «Дінтану негіздері» факультативті сабағы оқшыларға ерікті түрде (қалауымен) жүргізіліп келеді. Оқу көлемі 34 сағатқа арналған. Бұл пән кейбір мектептерде оқытылады, кейбірінде оқытылмайды. Бәлкім, оның себебі ерікті түрде болғандықтан, оқушылардың қатысқысы келмегендігінен немесе кадр тапшылығынан шығар.

Жалпы дінтанудың өзі бастапқыда пән ретінде Батыс елдерінде теологияға қарсы көзқарастар негізінде қалыптасқаны белгілі. Аталған пәнді қалыптастыру мен дамыту үдерісінде бірте-бірте екі жетекші бағыт қалыптасты. Бірінші бағытты ұстанушылар дінтануды дін туралы (сырттай) оқытатын пән ретінде қабылдаса, екінші бағыттағылар дінтануды дін арқылы (теологиялық тұрғыдан) оқытатын пән ретінде қабылдайды. Қазақстандық білім стандарттарында дінтану дін туралы (сырттай) оқытатын пән ретінде негізделген, ал жалпы оқыту үдерісінде ұстаздар қауымының діни және дінтанулық білімді ұштастыру мүмкіндігіне қарай екі

көзқарас аралас көрініс тапқан деуге болады. Бұл ең алдымен дінтану пәнін оқытуға деген мемлекеттің тұжырымдамалық көзқарасының айқындалмауының салдары болып табылады. Осы орайда дінтану пәнін оқытуда пәнін мақсат етілетіні, оның қандай пән болуы қажеттігі мемлекет тарапынан нақтылануы тиіс.

«Дінтану» мамандығын оқыту үдерісі кейбір оқу орындарында мемлекеттік білім стандарттарына сәйкес бекітілген бағдарлама бойынша жүреді. Дегенмен оқу үдерісінде бірізділіктің сақталмауына төмендегідей жағдайлар әсер етуде:

- негізгі оқу құралдары мен қосымша әдебиеттердің әр алуан болуы;
- оқытушылардың дайындық деңгейінің әркелкілігі;
- кафедралардың мамандандыру бағдарының әртүрлілігі [1, 21 б.].

Дінтану пәнінің оқу әдебиеттерінің санаулы болуы, негізінен орыс тілді және Қазақстанда емес, алыс-жақын шетелдерде даярланған әдебиеттерден құралуы, еліміздегі нақты діни ахуал ерекшеліктерін қамти алмауы, дін мәселелеріне қатысты объективті көзқараспен емес, көбіне атеистік тұрғыдан жазылуы салдарынан идеологиялық жүйелілік пен логикалық бірізділік қалыптаспай отыр. Қазақстанда жыл өткен сайын көптеген адам діннің атын жамылған теріс ағымдардың құрбанына айналуға адал. Адамның жан дүниесін сиқырлап, тіпті өлімге дейін апаратын діни ағымдардың бой көтеруі қоғам үшін аса қауіпті болып тұр. Соңғы жылдары еліміздің әр түпкірінде ірілі-ұсақты діни экстремистік топтар өз әрекеттерін ашық жүргізуге көшті. Дегенмен Қазақстандағы діни секталардың не істеп жатқанын білу және әшкерелеу өте қиын.

Мамандардың айтуынша, өз өмірін сектамен байланыстырған адамның өмірлік іс-әрекеті мен дүниеге деген көзқарасының барлық құндылықты өлшемдері түбегейлі түрде өзгереді және тарылады. Ол өзін толығымен секта оқуымен сәйкестендіреді. Сөйтіп сектант бірте-бірте дүниеден бөлектен бастайды, тоқырауға ұшырап қарым-қатынастың өзге тіліне көшеді. Ең сорақысы олар бізді дәстүрлі дінімізден аластатуға тырысады. Мысалы, «Иегова куәгерлері» әскерде қызмет етуге қарсы, туған күн мен басқа да мерекелерді атап өтпейді. Сондай-ақ беташарды, өзге де дәстүрлерімізді харам дейтіндер табылып жатыр арамызда [2, 56 б.].

Діни секталардан қорғанудың бірден бір жолы ол діни сауаттылық пен білім. Осы орайда Білім және ғылым министрлігі мектеп оқушыларының жат ағымдарға арандап қалмау үшін, діни

сауаттарын ашу үшін дінтану пәнін факультативтік пән ретінде мектеп бағдарламасына енгізген болатын. Қазір еліміздегі барлық орта мектептерде Дінтану негіздері пәні 9-сынып оқушыларына өткізіледі. Міндетті пән болмағандықтан пәннің апталық жүктемесі – 1 сағат, жылдық жүктемесі – 34 сағатты құрап отыр. Яғни балалардың бұл сабаққа қатысу, қатыспаулары өз еріктерінде. Оның үстіне мектептерде аталмыш пәнді тарихшы, әлеуметтанушы, психолог мамандары беріп жүр. Дінтану оқулығында да біраз шикіліктердің бары аңғарылады. Сондықтан дінтанушы мамандардың орта мектепте қызмет атқарып, өз әлуетін тиісті орнына пайдалануы үшін дінтану пәнінің сағат санын көбейту немесе оны басқа да сыныптардың бағдарламаларына енгізу арқылы тұрақты жұмыс орындарын қалыптастыру мәселесін де шешу қажет.

Бір ғана оқу жылында ұстаздар балаларға діннің негіздерін толық үйрете алмасы анық. Сол себепті соңғы кездері дінтану пәнінің сағатын көбейту және оны мектеп бағдарламасына міндетті пән ретінде енгізу туралы ұсыныстар көп айтылып жүр. Расымен де оқулығы да, қосымша сабақтары да бір бастарына жетерлік оқушыларға дінтану пәнін міндеттеп оқыту қажет пе деген сұрақтар да туындайды.

Орта мектептерде «дінтану негіздері» пәнінің оқытылуы құптарлық жағдай. Бірақ тек факультативтік сабақ ретінде оқытылғанын дұрыс көрмейміз. Қосымша сабақ болған соң мектеп басшылығы да, оқушылар да бұған немқұрайлы қарайды. Қазіргі таңда дін мәселесі өте өзекті тақырып болып тұр. Сондықтан жан-жақтан қаумалап жатқан теріс ағымдардан жастарды тек білім, насихат жұмыстары арқылы сақтай аламыз. Сабаққа бірі қатысып, бірі қатыспай жүрген соң оқушылар не үйреңе алады. Сол себепті дінтану пәнін мектеп бағдарламасына міндетті пән ретінде енгізу керек деп ойлаймыз. Осы мәселеге тағы алып қосарымыз, аталмыш пәнді тек тоғызыншы сыныптан емес жетінші сыныптан бастау керек. Неге десеніз тоғызыншы сыныптың оқушылары есейіп қалған жасөспірімдер. Олар осы жасқа дейін діннің не екендігінен, оның бағыттарынан ұғынғандары басым. Сол себепті діни танымдары қалыптасып қалған жасөспірімдерге өзіміздің дәстүрлі дінімізді бойына сіңіру оңайға соқпайды. Ал оқуға белшеніп, әр нәрсені білуге құмартып тұратын жастарында, яғни жетінші сыныптан бастап балалардың діни сауатын ашсақ олар дәстүрлі дінімізді бойларына тез сіңіріп өсер еді [3, 17 б.].

Егер жоғарғы оқу орнындарын алатын болсақ, «дінтану негіздері» пәні қазіргі кезде міндетті компонент ретінде

қарастырылмаған. Тіпті таңдау пәні ретінде де көптеген жоғарғы оқу орындарында оқытылмайды. Егер студенттер, дінтану пәнін тым болмаса таңдау компоненті ретінде оқитын болса, онда дін туралы қандайда бір дұрыс көзқарастары қалыптаса отырып, теріс жол мен ағымдарға түспейді.

Елбасымыздың мынадай сөзі бар: «Саясат күнде өзгереді, ал дін – мәңгілік». Қазіргі кездегі ашылып жатқан жаңалықтарда Құранның алатын орны ерекше. Сондықтан бүкіл ғылымдардың атасы – Құран көрім деп атауға негіз бар. Жалпы білім беретін орта мектептерде дін негіздерін факультативті сабақ түрінде оқыту өз нәтижесін бермей тұр. Бұл мәселе әлде де өзінің өмірлік мәнін күшейтпесе, төмендеткен жоқ. Тіпті осы пәнді міндетті пән ретінде де оқытуға болар еді. Бұған мүдделі орындардың ортақ тіл табысуы, оқушылардың білім деңгейіне сәйкес бағдарлама жасау, оқулықтар даярлау және оқытатын білікті мамандар даярлау жағы жетіспей тұрған сияқты. Халқымыздың жылдан-жылға діни сауаты артып келеді. Сондықтан ата-аналардың, зиялы қауымның және ақсақалдардың пікірлерімен санасып отыру қажет. Айтылатын ұсыныстар да көп. Әрине, оның бәрін бір мақалаға сыйдыру мүмкін емес.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абдина А.Қ., Гаппасова А.Г. Дінтану пәні бойынша оқу-әдістемелік кешен. А. 2009.
- 2 Бөрібаев Т.Қ. Ұлт менталитеті. Астана – 2002ж.
- 3 Әмірғазин С.Т. Діни келешегіміздің келбеті. А., 2004.

МӘДЕНИ ЖӘНЕ ДЕМАЛЫС САЯБАҚТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

МҰХАМЕТЖАН С. Қ.
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
АУБАКИРОВА С. С.
аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

«Саябақ» сөзі қазақ тіліне ағылшын тілінен енген болатын, оның алғашқы мағынасы тоғай, көркем саяжол орман бөлігі, бақша, жазық алаң, табиғи тоған мен күркелер т.с.с. білдіретін. XX ғ., әсіресе кеңестік кезеңде саябақ мағынасы адамға саябақты мәдени-көпшілік кешенге айналды.

Алғашқыда бақтарды пайдалану мақсатында жеміс ағаштары егілген болатын. Сонан соң демалу мен көңіл көтеруге арналған «көңіл көтеру» бағы атауы пайда болды. Бүгінгі таңда ойын-сауық индустриясы дамуда, бұл көңіл-көтеру, демалу саябағы болып табылады.

Саябақ – көгалдандырылған демалуға арналған ашық территория. Әдетте саябақ мемлекеттің жекеменшігіне қарасты, сонымен қатар мұнда барлығы демалуға ықыласты [1].

Саябақ өнері алғашқыда Қытайда (Сучжоу), сонан соң барокко дәуірінде (жүйелі саябақ) Францияға көшті. XVIII ғасырда еркін романтизмде табиғи саябақтар пайда болды. Еуропада қолжетімді қалалық саябақтар XIX ғасырдың басында дамыды. Сондай саябақтардың алғашқылары болып Мюнхендегі Ағылшын саябағы болды.

Қала құрылысы терминологиясында саябақ пен бақтың салуындағы қызметі мен принципін ажырату қарастырылмаған, яғни бақтың аумағының көлемі саябаққа қарағанда кішілеу болады. Сондықтан «саябақ» терминін мамандар қалалық бақтарға да қолданады, дегенмен қазіргі саябақтардың көбі өзінің көлемі бойынша «бақ» немесе «шағын бақ» мағынасы сәйкес келеді [2].

Бақ-саябақ өнері құлиеленушілік дәуірінде пайда болған, онда ғибадатхана, үй-жай, сарайлар салу барысында саябақтар ерекше мағынаға ие болған. Ежелгі Мысырда бақтарды қатаң жүйеде жоспарлаған, соның арқасында өсімдіктерді суару жеңілдетілген. Ежелгі Грекияда әртүрлі салтанаттарды өткізу үшін алғаш рет бақтарда мүсіндерді орналастыру, архитектуралық ғимараттар, колоналар мен ғибадатханалар салына бастаған. Ежелгі римдік бақтарда күрделі гидротехникалық құрылыстар, яғни жасанды су айдыны және бұрқақтар пайдаланылған.

Ортағасырлық араб мемлекеттерінде жүйелі бақтар екі түрде – гүлді (гюлистан) және жемісті (бустан) болып бөлінген. Арабтар жаулап алған Пиреней түбегінде қорғандар ауласында кішігірім бақтардың ерекше типі пайда болды. Еуропа бақтарына қарағанда Жапонияда, Қытай және Кореяда бақтардың композициясы табиғи ерекшелік принциптерімен салынды.

Алғаш рет тұрақты бақ концепциясын ортағасырлық қайта өрлеу заманының итальяндық архитектор Джакомо Виньола құрған болатын. Саябақтарды салу барокко, әсіресе классицизм стилінің үстем еткен заманында гүлденді. Осы кезде саябақ құрылысының негізгі принципі құрылды. XVI ғасыр және XVII-XVIII ғасырлардағы

тұрақты саябақтардың құрылысы мен ағаштар түзу қыркылған өсімдіктердің аясында ерекше көрінген [3].

Мәдени және демалыс саябақтар қоғамдық-саяси, мәдени-ағарту және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын атқаратын. Мұнда көрмелер, көпшілікке арналған іс-шаралар, мемлекеттік және спорт мерекелері өткізілетін, ал жазғы театрлерде спектакльдер, концерттер және кинофильмдер көрсетілетін. Сонымен қатар саябақтарда түрлі курстар, үйірмелер, денсаулық және спорт топтары жұмыс істейтін.

Қаладағы дала табиғатына ұқсас және қала тұрғындарына сыйлық ретінде саябақтар мен бақшалар адам қолымен жасалуда. Қала сәулетінде үйлесімді және де қаланың болмысы мен сипатына, ал кейде елдің дәстүрі мен сәулеттік ерекшелігін толықтыра түседі, сонымен қатар рекреация бөлігі мен туризмінен ажыратылмайтын кейпін құрайды.

Әлемдегі көптеген қалаларда саяхатшылардың қызығушылығын білдіретін саябақтар мен бақтарды табуға болады. Қалалардағы саябақ ғимараттары тұрғындардың демалу және қыдыру, яғни халыққа қызмет көрсету аясы.

Адамның әлеуметтік талғамы дами бастағасын оған ойын-сауық та қажет бола бастады. Әрине-әртүрлі, қызықты және баурап әкететін ойын-сауықтар. Ортағасырлық Еуропада жәрмеңкелер мен көңілді мерекелер өткізілетін аландарда қазіргі таңдағы саябақтар тұрпатты құрылыстар салынған болатын. Ойын-сауық саябағы (аттракциондар саябағы, тақырыптық саябақ) – бір территорияда орналасқан бірнеше аттракциондар мен әртүрлі ойын-сауығы бар жинақтаушы термин. Ойын-сауық саябағы әдеттегі саябақтардан адамдарды, яғни үлкендер, жасөспірімдер, балаларды сауықтыру жұмыстарымен ерекшеленеді. Кейде тақырыптық саябақтарда, бір тақырып айналасында, мысалы Жабайы Батыс немесе Қарақшылар аралы атты саябақтарда ойын-сауықтар, аттракциондар, қоршаған ортасы, қызмет көрсетушілер де белгілі бір стильді ұстанады. Айта кететін жайт «аттракцион» сөзінің өзі орта ғасырларда француздың «attraction» – яғни «қызықтыру» сөзінен пайда болған. Ең алғашқы аттракциондар өте қарапайым: жазда – өткеншектер, қыста – мұзды төмпешіктер болатын [4].

Әлемдегі ең көне (бүгінгі күнге дейін іске қосылған) Копенгагенге жақын жерде орналасқан 1583 жылы салынған Баккен ойын-сауық саябағы. Аты әйгілі Лондондағы Ваксхолл-Гарденз саябағы 1661 жылы ашылған. Венадағы Пратер саябағы 1766

жылы ашылды. Бүгінгі күнге дейін жемісті жұмыс істеп жатқан 1843 жылы Копенгагенде ашылған Тиволи Бағы атты саябақ. Бұл саябақтардың территориясында сауда орындары, түрлі ойын-сауықтар, фейерверк үлгілері және американдық таулар сияқты «сырғанау аттракциондары» орналасқан. Саябақтарда келушілер талғамына қарай индустриализацияның механикалық түрлерін қолдана отырып дамыды [5].

Аймақ көлеміне байланысты саябақтар былай ажыратылады:

- Кішілер – 30-ға дейін
- Орташа бақ пен Саябақтер – 30-100 га-ға дейін
- Үлкендері – 100.....300
- Үлкендерінен ірілері – 300 га-дан аса

Иерарлық бөлуге байланысты саябақтерды жалпы-қалалық, жоспарлы аудандық, тұрғылықты аудандық деп анықтайды. Сонымен қатар саябақтар аймаққа, тұрғылықты орындар тобына сәйкес келеді және мемлекеттік, республикалық маңызға ие болады.

Ландшафт негізгі түріне сәйкес саябақтарды мына түрлерге ажыратамыз: орман негізінде, далалық, таулық, жағалаулық және басқа да ландшафтық, сондай-ақ жасанды негізге (шатырдағы бақша, қысқы жабық бақшалар және т.б.) бөлеміз [6].

Мәдениет және демалыс саябақтарына байланысты О. Б. Соколовкая төмендегі саябақтер классификациясын ұсынады.

Мәдениет және демалыс саябағы – кешенді, көпфункционалды мәдени мекеме, ол табиғи және мәдени-рекреациялық аймақтық қалалық білім беру бөлімі болып табылады, өйткені ол тұрғындар арасында дене шынықтыру – сауықтыру және мәдени-сауық жұмыстарын ұйымдастырады. Мәдениет және демалыс саябағы жасыл массивті болып табылады. Ол көлеміне қарай тұрғылықты пункт жоспарына орналасқан және табиғи мінездемесіне сәйкес тұрғындардың демалысы жайлы жағдай жасайды, және көпшілік мәдени-ағарту спорттық, саяси және басқа да шараларды ұйымдастырады. Жасыл көшеттер оның жалпы көлемінің 70-80 % құрайды. Мәдениет және демалыс саябақтары мына түрге бөлінеді.

Республикалық маңызы бар қалалардағы орталық мәдениет және демалыс саябағы. Мұндай саябақтарда сауықтыру мен мәдени-ағартудың барлық кешені жүзеге асырылады. Өзінің масштабы мен мазмұнына байланысты бұл жұмыс тек қана жалпықалалық емес, сонымен қатар республикалық сипат алады.

– Ірі қалалардағы орталық мәдениет және демалыс саябағы. Мұндай саябақ бірнеше жобаланған немесе жұмыс істеп тұрған

мәдениет және демалыс саябақтары бар қалаларда ұйымдастырылады. Ірі қалалардағы мәдениет және демалыс саябақтары өзіне сай сауықтыру және мәдени-ағарту қызметінің барлық кешені жүзеге асырылады. Өзінің масштабы мен мазмұнына сәйкес бұл әрекет жалпықалалық сипат алады.

– Ірі қалалардағы жалпықалалық маңызы бар мәдениет және демалыс саябағы. Бұл Саябақта қаланың барлық саябақтар жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде саябақ қызметінің бір бөліміне аса көңіл бөлінеді. Осы бөлім қызметі бойынша (дене шынықтыру, ойын-сауық, т.б.). Ол жүйенің орталық саябағы болып есептеледі. Мұндай саябақтың мазмұны мен масштабы (ауқымы) қызметі жалпықалалық сипатқа ие болады.

– Ірі қалалардағы аудандық маңызы бар мәдениет және демалыс саябағы. Аудандық демалыс және мәдениет саябағы өзіне тиесілі негізгі қызмет түрлерін жүзеге асырады, қызметінің мазмұны мен масштабы аймақтық мүмкіндіктері мен аудандық саябақ қызмет ететін тұрғындар санына қарай анықталады.

– Курорт-қалалардағы мәдениет және демалыс саябағы. Мұндай саябақ мәдени-ағарту жұмыстарының барлық кешенін масштабы түрде жүзеге асырады, саябақтар тек қала тұрғындарының тұрақты санына ғана емес, сонымен қатар курортқа келіп демалушылар санына сәйкес болады. Мұндай типті саябақтың ерекшелігі – ғимараттардың басымдық салмағын және ойын-сауық іс-шараларын көбейту.

– Кіші қалалардағы, аймақ, аудан орталықтарындағы мәдениет және демалыс саябағы. Бұл саябақта мәдени-ағарту мекемелеріндегі өткізілгендерді қайталайды.

– Мәдениет және демалыс бағы аз ғана аймақты қамтитын ауылдық жерлерде, аудан орталықтарында, аймақтарда, қалаларда ұйымдастырылады. Ол қалалық немесе аудандық мәдениет және демалыс саябағының филиалы бола алады немесе сыртта сауықтыру және мәдени ағарту жұмыстарын өткізу үшін аудандық мәдениет үйі немесе клубтың базасы бола алады. Мәдениет және демалыс бағының жұмысының мазмұны мен қызмет ауқымы аудандық мәдениет үйі немесе клубпен бірлесіп мәдениет және демалыс Саябағына сәйкес аудан орталығындағы, ауыл тұрғындарын барлық негізгі қызмет түрлерімен қамтамасыз етуі тиіс [7].

Қазақстанда саябақ шаруашылығы XIX ғасырдың екінші жартысында-аяғында басталғанымен қазіргі таңда саябақ қызметінің нарығы қалыптасу үрдісінде. Қазақстанда 80 жуық

демалыс саябақтары жұмыс істейді. Ұлттық статистика агенттігінің көрсеткіштері бойынша, онда 1300 жуық аттракциондары бар, оның көбі-ойын автоматтары мен компьютер ойындары [8].

Салыстыратын болсақ Ресейлік саябақтар ассоциациясы мен аттракциондар өндірушілерінің көрсеткіштері бойынша Ресейде 650 ойын-сауық саябақтары, оның ішінде 30-ы ірі саябақтар бар екен. Ойын-сауық индустриясының Бірлескен одағы мен серіктестігінің мәліметі бойынша саябақтар саны 700-ге жуық. Оларды дәл санаққа енгізу өте қиын өйткені олар лицензияланбайды және сертификацияланбайды. Саябақтар бизнесі Ресейдің Орталық өңірлерінде, негізінде Мәскеуде шоғырланып жақсы дамыған. Аталған рекреациялық қызметтер кіші қалалар мен қала типтес кенттерде дамыған. Мамандардың есептеуі бойынша аттракциондар саябағын салу қала тұрғындарының саны 200 мың адамнан асқанда ғана коммерциялық тиімді болады. Үлкен миллионер-қалаларда стационар саябақтарды салу тиімсіз, өйткені мұнда көптеген балама ойын-сауық орындары бар [9].

Атап айту керек Қазақстанда да саябақ бизнесі негізінде ірі қалаларда ғана дамуда. Шамамен бір ғасырға жуық саябақ шаруашылығының дамуы осындай саябақ шаруашылығының бір ғасырдай тарихы бар қала Алматы қаласы.

Ал, өзімнің туған өлкем Павлодар қаласын қарастыратын болсам. Павлодар облысы 1938 жылғы қаңтар айында құрылған. Облыс орталығы – Қазақстанның ең әдемі қалаларының бірі - Павлодар қаласы, ол Қазақстанның аса ірі өзені болып табылатын Ертістің жағасында орналасқан. Бұл өлке – қарама-қайшылықтан тұратын өлке. Мұндағы табиғат әрі қарапайым, әрі жомарт. Ертіс өңіріндегі Павлодардың көп бөлігін теп-тегіс ұшы-қиыр да алып жатыр. Солтүстігінде – бұрала билеген ақ қайың шоқ тоңайымен орманды дала жайлаған. Қазіргі облыстың алып жатқан аумағында адамдар сонау палеолит кезеңінде (ежелгі тас дәуірі) пайда болғаны анықталған [10].

Павлодар қаласында 50-ден астам саябақтар мен скверлер бар. Олар: Жеңіс алаңындағы «Жеңіс» сквері» алаңы – 5,6 га, балалар саябағы – 1,5 га, қалалық мәдениет және демалыс саябағы – 7,07 га, Т.Әубәкіров атындағы саябақ (бұрынғы гагарин) – 8 га, Ленин-Сәтбаев көшесіндегі Сәтбаев сквері – 1,5 га, ауған жауынгерлері ескерткіші сквері – 1,7 га, Благовещенск собороындағы 3-мынжылдық сквері -5, 1 га, Мәшһүр Жүсіп атындағы мешіт сквері -4,3 га, Ломов көшесіндегі Аймауытов атындағы театр сквері

– 5,7 га, Шөкин көшесіндегі университет ауданындағы «Студенттер» сквері – 4 га, оқушылар сарайы алдындағы «Болашақ» сквері – 2,5 га, жағалаудағы Ленин, Қайырбаев-Кривенко көшелеріндегі «Айналайын» сквері – 1,9 га, Ворушин көшесіндегі «Металлург» саябағы – 12,5 га және т.б [11].

Ең алғашқы саябақтардың бірі ол – балалар саябағы. 1928 жылы В. И. Ленинге алғашқы ескерткіш қойылды, кейіннен сол аймақ көгалдандыра басталды. 1940 жылы Павлодарда алғашқы қалалық саябақ ашылды, ол халық ішінде «Ленсаябағы» атауына ие болды. Қалалық саябақ ашылғанға дейін бұл орын қалалықтардың демалатын жалғыз орын болды. Бұл жерде кафе, аттракциондар және тіпті жазғы театрда жұмыс жасады. Ұлы Отан Соғысына байланысты шерулер де осы жерде өтіп, 1945 жылы жеңіс тойы да осы жерде тойланды. 1955 жылы балалар саябағы болды. Мәскеуліктер әкелген әртүрлі аңдардың мүсіндерімен, әткеншектермен, сырғанақтарға және де бабалар алаңдарымен толтырылды. 1990 жылы басында қайтадан тұрғызылды.

Қалалық ойын-сауық орталығы – мәдени спорттық орталық. 1999 жылы құрылған. Қалалық ойын сауық орталығы құрамына мүгедектермен жұмыс жүргізу және парк қызметі бөлімдері енгізілген. Орталық жұмысының негізгі бағыттары-мүгедектермен жұмыс жүргізу, тұрғындар сауығын ұйымдастыру, мемлекеттік мерекелерге арналған мәдени шаралар ұйымдастыру. Ойын-сауық орталығында 8 ұжым жұмыс істейді. Демалушыларға 8 аттракцион, үлкен тенниске арналған 3 спорттық алаң, 1 футбол алаңы, 2 жазғы дәмхана, жазғы концерттік алаң бар. Ойын-сауық орталығында Қымызмұрындық, Сабантой, Жеңіс күні, Қазақстан халықтар достығы күні, Қала күні мерекелері өткізіледі. Жазғы уақытта ойын-сауық орталығына 100 мыңнан астам қала тұрғындары дем алады.

Гагарин саябағының тарихыға тоеталатын болсақ. Аллюминстрой кентінің шығыс шетіндегі көптеген тұрғын үйлерді жылумен жабдықтау үшін көмір эстакадасы бар жылу қазандығы салынған. Мұнда теміржол төселген. 1958 жылы Циолковский көшесі мен қазандық аралығындағы үлкен тақырда көріктендіру жұмыстары жүргізілді. Ағаш отырғызу мұнда 1959-69 жылдары да, тіпті қазандықты құлатып тастаған соң да жалғастырылды. Осылайша, бұл жер үлкен саябаққа айналды. Жердің бірінші ғарышкері Ю. А. Гагарин қаза тапқан соң саябаққа оның есімі берілді. Гагарин саябағын ашу мен абаттандыруға санитар дәрігер, таби, ат өорғаушы, эколог Э. Л. Тыманович (1890-1978) зор үлес қосты. Соның ықпал

етуімен қалалық саябақ ашылып, аттракциондар, қаладағы екінші шолу дөңгелегі орнатылды. Өкінішке орай, 80-жылдардың аяғында саябақ күтімсіз қалып, жасыл тоғай болып тұрды. Ю. А. Гагарин атындағы қалалық саябақ Аллюминстрой кентінің шығыс шетіндегі, 50-60 жылдардың аяғында орман отырғызылған жерде құрылып, 1975 жылы мәдениет және демалыс саябағы ретінде ашылған. Кейіннен бұл саябақ қараусыз қалып, жарамсыз болып қалды. Бірақ 2015 жылы облыс әкімшілігі қайта қарауға алып, Тәуелсіздік қарсаңында жаңа кейіптегі Гагарин саябағының ашылуы болды [12].

Қазақстанда қала саябақтары және саябақ аймақтарының даму тенденциялары тұрақты. Олар серпінді және инновациялы дамуда. Қаланың қарқынды дамуына байланысты саябақ учаскелерін кеңейту, сонымен қатар жаңа жасыл аймақтарды құру қажет. Саябақтардың ландшафтың өз дәрежесінде ұстап тұру үшін ағаш пен бұталы өсімдіктерді егу және күтім, жазғы гүлзарларды, баданалы гүлдерді, канн және розаларды, көгал аяндарын егу, кіші архитектуралы формаларды (орындық, сауыт, вазандар), плиталық және асфальттыбетонды бүркеулерді, арық құрылымдары мен суғару құбырларын салу және жөндеу, көгалдарды сақтау және саябақтарды қорғау қажет.

Ойын-сауық саябақтары бүкіл әлемде миллиондаған адамдарға демалу орны болып табылады. Біреулерге саябақтағы мерекелік көңіл-күй ұнаса, келесі біреулеріне ойын-сауық, аттракциондардың көптігі, ал үшіншілері жанұясымен демалуды ұнатады. Келушілердің көбіне уақытты көңілді өткізу қызықтырады. Қазіргі таңдағы демалу саябақтары әртүрлі жас категорияларына: балалар мен жасөспірімдер, ересектер мен қарттардың көңілінен шығатын ойын-сауық аяндары мен басқа да талғамдарына сай қажеттіліктер бар. Сондықтанда қалалық саябақтарда осы бағыттағы жұмыстарды арттыру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011.
- 2 Бессчетнов П.П., Голощанов Г.В. Садово-парковое строительство Казахстана. – Алма-Ата: Кайнар, 1988. – 224 с.
- 3 Курбатов В.Я. Всеобщая история ландшафтного искусства: Сады и парки мира. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с.
- 4 Александрова А.Ю., Сединкина Ю.Н., Тематические парки мира. – КноРус, 2013. – 368 с. 6

- 5 Горохов В., Лунц Л. Парки мира. – 1985. – 368 с.
- 6 Веденин, Ю.А., Динамика территориальных рекреационных систем. - М.: Наука, 1992. - 190 с.
- 7 Соколовская О.Б., История садово-паркового искусства: учеб. для вузов. - М.: ИНФА-М, 2004. – 366 с.
- 8 Официальный сайт Министерства Национальной Экономики РК. Комитет по Статистике www.stat.gov.kz
- 9 Косова Л.С. Проблема пассивной рекреации. – Томск: ТГУ, 2009. – С. 40-43.
- 10 Ертістің Павлодар Өңірі. Энциклопедия. // Бас.ред. Б.Ө.Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. – 776 бет.
- 11 Эрнест Соколин, – «Қаламыздың көшелері». – Павлодар, 416 с.
- 12 Г. Мукажанова «Паркова зона и скверный вопрос» // Звезда Прииртышья. – 1969. – 23 сентября.

THE ROLE OF YOUTH IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

NEKRYTAYA V. V., BAIBATYR I. E.,
TURGAIEVA E. K., URALBAEV A. K.
students, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar
KULAKHMETOVA M. S.
associate professor, S. Toraighyrov PSU, Pavlodar

At the present stage a big role in developments of any country plays the youth as it defines the future development of society as a whole. The role of youth is in the continuity of social culture, and the building of society, as well as the implementation of projects in the further implementation of many social, political, and cultural programs [1].

Young people - a special social and age groups, different age limits and their status in society: the transition from childhood to adolescence, and social responsibility. Some scientists come to understanding that youth as a set of young people who give them the possibility to be as socialized formation, providing them with benefits, but restricting the possibility of active participation in certain areas of life of society.

The age framework refers people to the youth, differs depending on the country. As a rule, the lower age limit of youth – 14-16 years, the highest – 25-35 years. Young people in large parts have the same level of mobility, intellectual activity and health, which distinguishes it

from other groups. At the same time in front of any society is the need to minimize the costs and losses incurred by the country due to problems related to the socialization of young people and integrating them into a single economic, political and socio-cultural space [2].

Young people as a specific age and social group is always in their own perceived cultural values, which generated at different time youth slang and shocking forms of subculture. Their representatives were hippies, beatniks, dudes in the USSR and the former Soviet Union - nonconformists. According to a study conducted in July 2016, young people aged 18-24 think idols of today's youth pop and rock stars, representatives of the «golden» youth (52 %), successful businessmen, the oligarchs (42 %), athletes (37 %). One of the first definitions of «youth» concepts in the sociology was given in 1968 by V. T. Lisowski:

Young people is a generation of people on the stage of socialization, assimilate, and in adulthood is already mastered, educational, professional, cultural and other social functions.

Other and more detailed definition was given by I. S. Kohn: Young people - the socio-demographic groups identified on the basis of the aggregate of age characteristics, features and social situation caused by one and the other socio-psychological characteristics. It is this definition was to become a major in the sociology of youth:

Youth as a distinct phase, biologically versatile stage of the life cycle, but its specific age limits, the associated social status and socio-psychological features have socio-historical nature and are dependent on the social system, culture and peculiar to a given society socialization patterns [3].

Some studies show that young people in general political. In elections involving more than half of young people, many of the young people under the age of 35 years interested in politics [4]. Politicians are interested in young people as well as their issues and motivations intensely enough, especially during election campaigns. Experience has shown that the active involvement of young people in the electoral process was timely and has brought good results.

The organization «Zhas Otan» contributed keeping interest in policy.

«Zhas Otan» (kaz. Zhas – Young, kaz. Otan – Fatherland) is the youth wing of the People's Democratic Party «Nur Otan», which was created in the form of public association for the I Congress of «Zhas Otan» May 14, 2008 in Astana. The organization has branches in all regions of the country, the cities of Astana and Almaty, as well as offices on the district and city level. The Central Council of the youth wing

«Zhas Otan» includes deputies of Majilis of Parliament of Kazakhstan, the Maslikhats of all levels, leaders of youth SPAs, young athletes and cultural figures. The number of the organization for 2010 is more than 170 thousand members.

On conclusion, it is important to highlight that the youth wing «Zhas Otan» shares and supports the idea of the People's Democratic Party «Nur Otan». The organization's mission is consolidation of the youth of Kazakhstan on the basis of the country's president of policy platforms to ensure modernization breakthrough in the development of the country. The goal is creating a strong and credible political youth organization capable of leading the youth. «Zhas Otan» has set a number of priorities that define the main directions of work of the organization to fulfill the stated mission and achieve the main goal of Party:

1) consolidation of the youth in support of the president's policies. This task involves ensuring the association on the state-patriotic youth of the country-based development of complex measures to improve the level of confidence of young people to party «Nur Otan», further strengthening the authority of the president in the youth environment;

2) creating an effective system of youth development. In this task, the organization has developed a set of measures to ensure the effective participation of «Zhas Otan» youth wing in the process of gaining experience of the young citizens of the country socio-economic, civil, political and other socially significant activity;

3) protecting the rights and interests of young people – ensuring completeness and quality of the implementation of human rights and state guarantees for young people, provided by the current legislation;

4) expansion of the social base of PDP «Nur Otan» through the involvement of wide sections of youth in the activities of the youth wing «Zhas Otan». It includes the formation of a personnel reserve for the party and government organs. The task involves the creation of a system of identifying, training and recruitment of young leaders capable of becoming a career for the completion of the party «Nur Otan» and public authorities [5].

REFERENCES

- 1 Ковалева А. И., Луков В. А. Социология молодежи: теоретические вопросы. М.: Социум.
- 2 Иконникова С. Н. Молодежь как социальная категория. / С. Н. Иконникова, И. Р. Кон – М., 1970.

3 Кон И. С. Социология молодежи. В кн.: Краткий словарь по социологии

4 Устав Общественного объединения «Молодежное крыло «Жас Отан» при Народно-Демократической партии «Нур Отан». Архивировано из первоисточника 15 августа 2016. <http://www.zhasotan.kz/ru/docs> Взято из источника 28.02.2017. Взято из источника 28.02.2017г.

5 Программа Молодежного крыла «Жас Отан» «Путь успеха молодежи «Жастар – Отанға!» до 2020 года. Архивировано из первоисточника 31 марта 2015г. <http://www.zhasotan.kz/ru/news/611/programma-molodjezhnogo-kryla-zhas-otan-put-uspeha-molodjezhi-zhastar-otana-djo-2020-godja> Взято из источника 28.02.2017 г.

INSTAGRAM AS AN ADVERTISING PLATFORM

SAGITOVA A. B.

student, S.Toraighyrov PSU, Pavlodar

ZHAYABAYEVA R. G.

teacher, S.Toraighyrov PSU, Pavlodar

*«Creativity without strategy is called art
Creativity with strategy is called advertising»*

Jeff Richards

Morning. In our time, it obviously does not start with coffee. With the advent of improved gadgets, with which it is now possible to book a table in a restaurant, to find any address and even buy clothes, Social Media Marketing (SMM) has emerged as a process of attracting traffic or attention to a brand or product through social platforms. This is a set of activities to use social media as channels for promoting companies and solving other business problems [1]. Do you remember that everyone used to watch advertising only on TV, on city billboards or on hanging posters in buses or trams? Technologies do not stand still, and now we can see and even use this very advertisement in social networks. Most of all we were interested in Instagram. It was launched in 2010. In recent years, this social platform has not only become one of the most beloved of many social networks, but also entered the list of the most popular in the world. To be more precise, it ranks 21 in the US ranking and 41 in the world top [2]. People share their beautiful photos and videos, get «likes» and gain popularity. Now Instagram has more than 500 million

users. On average, more than 95 million images and videos are posted on the social network every day, and 4.2 billion publications are noted for «likes» [3] The popularity of the application provoked the emergence of a number of developments, one way or another related to Instagram. Now Instagram is not just a huge collection of selfies and food photos, but also a fantastic service that helps brands and various stores find their customers. We have identified several approaches and developments that affect the attraction of customers and the promotion of their business. One of the main developments is the toolkit for creating advertising. To use this tool, you do not need to work particularly hard. To begin with, it's enough just to have a valid account, because Instagram will do everything for you. You just have to have a few dollars on the map. The algorithm is simple: you link your account with Facebook -> Choose a photo of your product for promotion -> Pay, money for promotion -> Choose your audience (Age, Country, City) -> And «voila» is ready! Your goods are circulating in the tape for all these people. Analyzing this method of promotion, we can say with confidence that it is very effective. Based on the fact that your advertising is constantly flickering in the tape, people on a subconscious level become very interesting, and they Will necessarily go to your page, which means that someone will necessarily be interested in your product. One of the creators of this article in Instagram has more than 8.5 million subscribers. Based on this, we conducted a small social survey «How do you feel about advertising in Instagram?» Which received most of the answers of a similar nature «If advertising is interestingly framed and constantly meets, then why not?» The ratio among subscribers of new and permanent varies at the level of 60/40 – with a margin of one or the other, depending on the brand and product. Regular customers with time often become experts in the brand and themselves advise newcomers. The effectiveness of publications and conversion into sales depends on how close the brand style to subscribers. For fashion stores, it is necessary to make high quality or at least stylish clothes shots, for other categories you can consider other options: exciting, emotional, appetizing photos of even poor quality shooting can sell. Branding content should be very careful, the appearance of the logo directly in the frame is perceived better than overlaying it in the photo. Bright and bright pictures attract more attention than dark ones. In the content plan, you need to include selling posts - photos with an interesting description of the goods and an explanation of the purchase scheme, but it is important to observe a balance: for beginners these publications will be necessary, and regular customers are often annoyed and may cause

the outflow of subscribers. Periodicity is worth determining, individually testing for each channel. Instagram gives an absolutely clear and instant understanding of the effectiveness of a publication. Thus, based on the above, we understand that the popularity and quality distribution of your advertising is influenced by many factors, so to sell your goods; you need to be able to master all the tricks of the toolkit. The second way to promote your business was invented by Instagram users themselves. It is called barter. Barter (from the French barter – to exchange) – natural exchange of goods, in which one thing changes to another without monetary payment, a trade transaction carried out under the «goods for goods» scheme. The proportion of such an exchange is established by the exchanging parties and is fixed in the contract. In this case, we will consider barter in a social platform. Now, this is a very common type of «PR» of your product based on feedback. For example: We sell things, but we lack both popularity in the market, and reviews of real buyers. In order for them to appear, we find so-called «stars» or people who have so many subscribers. And we conclude with them barter. We give a thing, in return for a post in Instagram with a positive response. Accordingly, if it is a star, for example a well-known model, then users, of course, will turn their attention to the thing that she advises, since many of them follow her life and impresses her preferences in clothes. In our opinion, barter is the optimal type of promotion of its brand, which is actually its big plus. There are several similar to barter, types of promotion. For example, we all have well-known contests. Types of competitions in Instagram. There are three types of contests: «like» for winning, user content and «repost» to win. Let's take a closer look at «Laik» for victory. To win, you need to get the maximum number of «likes». You can ask your relatives, friends and their acquaintances who will not be difficult to put a photo on the photo. In such competitions there are pluses and minuses. You can emphasize the pluses: everyone can take part in the competition, there are no special conditions for this, except layka, the number of subscribers of the brand page is increasing, any brand can hold such a contest. But there are also disadvantages: «Laika for Victory» contests have a low focus on clients – the interest of the audience and the probability of user participation is rather low, the participants only automatically put on the likes, and do not discuss the brand, for example, in the comments under the posts.

Contests of custom content. The meaning is simple - users share their photos or videos, which are marked with a special hashtag. Esprit, the manufacturer and seller of clothing and a number of other products,

often conducts similar competitions. The pictures sent are marked with the #everydayamazing tag and are displayed in the news stream in a single stream. This enhances the interaction of the brand and consumers. Pros: the deepening of the emotional connection between consumers and the brand, the competition has a special hashtag, the corresponding photos have a viral effect, all the sent photos or videos are conveniently searched by hashtag, similar competitions and branded hashtags - space for generation, authentic marketing images aimed at the consumer. Cons: for potential participants there is an «entry threshold» in the form of photos or videos, some users may simply not want to do and upload photos, videos, and also put hashtags (especially if they are too large), respectively, the competition will be ignored.

Repost for victory. Such competitions are held very often, it happens that from three to 7-8 organizers unite and hold such a large-scale rally. All you need to do is just add this photo to yourself on the page, mark the organizers and a few friends. The participant is given a certain number. The winner is determined randomly. In this way, you can usefully spend your time in social networks and at the same time promote your business.

REFERENCES

- 1 https://ru.wikipedia.org/wiki/Social_media_marketing
- 2 <http://www.likeni.ru/analytics/25-faktov-ob-instagram-kotorye-dolzhen-znat-kazhdyy/>
- 3 http://partnerkin.com/blog/stati/kak_prodat_cherez_instagram

КОЛЛЕДЖДІҢ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

ТЕМІРБОЛАТ А.

студент, Қорқыт Ата атындағы

Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

АЙТБАЕВА М. А.

п.ғ.к., қауымд. профессор м.а., Қорқыт Ата атындағы

Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

Барлық салалардағы елеулі өзгерістер адам өмірінің жаңа моделінің қызметімен бірге әлеуметтік жағдайдың өзгертуінің тиімді жүйесін құрау және заманауи ақпараттық-коммуникативтік технологияларды еркін игерген жоғары білікті мамандарды даярлау оқу орнына міндеттеледі.

Білім беру жүйесінің өзгеруі негізінде ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалану бүгінгі таңда жаңа перспективалары және мұрагерлік құқығы үшін мүмкіндіктер ашады.

Есте сақтау қажет ХХІ ғасырдың жастары өмірлік бағдарлары бар түбегейлі жаңа қасиеттері бар жаңа буын – білім беру сапасына жаңа талаптар қояды. Басқаша айтқанда, білімнің мақсаты ретінде жүзеге асыратын адам ғана емес, өзгеріп отыратын, дамий түсетін, нағыз маман болуға дайын тұлға болу қажет.

Жеке тұлғаны дамыту барысында міндетті түрде жоғары танымдық белсенділігін пайдалану қажет. Оқушылардың саналы түрде материалды меңгеруі танымдық қызығушылығының қалыптасуы үшін принципті маңызға ие болады.

Үйдегі компьютерлер, басқа да түрлі техникалар жастарға ұнататын істерімен шұғылдануға және ақпараттық жаңалықтарды біліп отыруына септігін тигізеді. Интернеттегі мағлұматтарға қызыққан жастар өздерін ақпараттан тыс қалмайтындарына сенімді болады.

Адамның көпшілігі көру көмегімен барлық келіп түсетін ақпаратты монитордың экранынан қарағанда, тек қана есту емес, онда оқуға деген қызығушылықты арттырудағы шешуші рөл жаңа ақпараттық-коммуникативті технологияларға тиесілі.

АКТ-ні колледждің оқу – тәрбие үрдісінде қолдану оқушылардың интеллектуалды потенциалын дамытуға мүмкіндік береді. Ересек басшылығымен оқушылар үшін компьютерлік технологияларды үйрену, пайдалану өз ақыл-ойын жан-жақты дамытуға, оқу үшін ақпаратты ала отырып әдістерін меңгеруге, ал кейіннен және өндірістік міндеттерді, дағдыларды ала отырып білім алуды жалғастыру өмір бойына көмектеседі. Көрнекі ақпараттық технологияларды пайдаланудағы басты және негізгі мақсат – сабақтарды мөлшелері және қызықты, жаңа ақпаратты ұсынуға және бекітуге, проблемалық жағдайларды жасауға бағытталған [1].

Слайд жасау барысында біз электронды оқулықтарды, ақпаратты Интернет желісін, сонымен қатар өз презентациямызды құрып, интерактивті тақтаны пайдаланамыз.

Егер оқушылармен жаңа материалды талқылау қажеттілігі туындаса, онда компьютерлік презентацияны пайдалана отырып, әңгіме жүргізіледі. Презентация сыныптан тыс іс-шараларды жүргізуге барынша көрнекі, сапалы, тиімді етіп жасауға көмек береді.

Презентацияны көрсету барысында оқушылар өздерінің алдағы өміріне қажетті көпшілік алдында сөз сөйлеу тәжірибиесін алады. Қазіргі заманғы жастар мәдениеті компьютерде жұмыс істей білу, бұл оқушының өзін-өзі бағалауын көтеруіне, жарысуына мүмкіндік беретін элементтерінің бірі болып табылады.

Біз Қызылорда қаласы Құрылыс және Бизнес колледжінде алты апталық педагогикалық практикадан өттік. Тігін бұйымдарының технологиясы мамандығының 2 курс оқушылармен жұмыс істедік. Бұл мамандықта көбіне сабақтарды қолмен жасап көрсетеміз, арнайы сызбалардан, суреттерден, жасалатын бұйымның технологиялық картасын жобасын жасаймыз. Бұйымдарды жасаған кезде есеп, экономикалық немесе экологиялық дәлелді түсінік хаттар да пайдаланылады. Осы мамандықтың тігін үйрету пәніндегі жоба әдісіне ақпараттық технологияның интерактивті тақтасын пайдаланып анимациялық слайд арқылы түсіндіріп, көрсету жұмысын; Auto CAD бағдарламасын пайдалана отырып әр түрлі бұйымдардың сызбасын сызып, сырт көрінісін бейнелеуге, ішкі құрылыстарын көрсетуге; Corel Draw графикалық программасы арқылы түрлі киім мен бұйымдардың суретін, сызбалары мен үлгілерін жасауға айналдыру, еңкейту, үлкейту, жылжыту және салынған объектілерді бейнелеу, мүсіндердің тобымен жұмыс жасау, құюдың түрлі-түсті түрін қолдану; 3ds Max бағдарламасында бұйымның моделін құру, бұйымдарды визуалдау арқылы түс беру, объектіні хромдауды және олардың көлеңкесін шығаруды, лазерлік сәуле түсіруді, фрагменттер мен кадрларды қозғалту арқылы анимациялауды, динамикалық эффектілер көмегімен адамның келбеті мен шаштарын «Hair and Fur» эффектісімен жүзеге асыруды және басқа да көптеген жұмыстарды жасауға мүмкіндік береді; Macromedia Flash бағдарламасында анимация құруды енгізуді. Бұл бағдарлама арқылы тек киім үлгісін, кестені, бұйымдарды салып қана қоймай оларды қозғалтып және оқушылардың қызығушылығын арттырамыз, ізденістілігін оятамыз. Macromedia Flash бағдарламасы қазіргі заман талабына сай, шаблон жасау, мини кино түсіру, электронды кітапша жасауға болады [2]. Мұғалімдерге білім беруде осындай ақпараттық технология түрлерін пайдалану тиімді.

Көрнекі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудағы басты және негізгі мақсат – сабақты мөлшелері және қызықты, алынған ақпаратты ұсынуға және бекітуге, зерттеу объектісі мақсатында проблемалық жағдайларды жеңілдету маңызды компоненттері болып табылады. Компьютерлік технологияны

пайдалану оқушы үшін материалды меңгеруде қабылдауды күшейтеді және есте сақтауды жеңілдетеді.

Қоғамның дамуына бүгінгі таңда өмірдің барлық салаларында жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану қажеттігін талап етеді. Қазіргі заманғы колледждер уақыт талаптарынан қалыс қалмауы тиіс, демек, қазіргі заманғы мамандардың компьютерді барынша пайдалануы тиіс, себебі – колледждің басты міндеті – жаңа буынын сауатты тәрбиеленуі, өз бетімен білім алуға дағдылануы.

Қорытындыда айтарлық жайт, оқу үрдісінде компьютер құралын пайдалану қара бастың қамы емес керісінше нәтижеге қол жеткізу болып табылады. Ақпараттық технологияларды қолдана білу жоғары білікті және бәсекеге қабілетті мамандардың қабілетінің, өзінің кәсіби қызметінің қалыптасуына негізі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Еркебаева Г. Ф. Қазақстан Республикасының ұлттық білім беру жүйесінің міндеттері, бағыттары мен мазмұны. – Халықаралық ғылыми-практикалық конф. Жинағы. Шымкент, 2011 ж.

2 Ермеков Н. Стифутин Н. Информатика. – Алматы, 2012ж.

3 Ермеков Н. Т. Компьютерная графика. – Астана, 2007 г.

ТЕНГРИАНСТВО В ИЗДЕЛИЯХ КАЗАХСКОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА

ЩЕГЛОВА А. Н.

студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

СМАГУЛОВА Б. Т.

преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Декоративно-прикладное искусство является одним из древних и интересных видов традиционного народного творчества, которое отражается в окружающем мире, быту, а также мировосприятие людей, является воплощением эстетических идеалов. Декоративно-прикладное искусство охватывает целый ряд различных отраслей, которые связаны с созданием художественных изделий, предназначенных для быта.

Декоративно-прикладное искусство способствует художественной организации предметной среды, которая отвечает всем эстетическим запросам человека, оно способствует развитию практической и мировоззренческой задачи культуры. Это искусство, возникшее

на ранней стадии развития человеческого общества (около 30 тыс. лет назад среди кроманьонцев), до сих пор остается одним из художественных принципов формирования и развития эстетического вкуса человека, которое ориентировано на красоту мировоззрения.

Предметы декоративно-прикладного – это достояние материальной культуры той эпохи, в которой они создаются. Они тесно связаны с обычаями, этническими и национальными особенностями культуры.

Казахское декоративно-прикладное искусство тесно связано с традициями и обычаями кочевого образа жизни, с художественным ремеслом. Истоки казахского ремесла уходят далеко вглубь веков. Ведь казахский народ – это приемники тех племен, проживавших на территории Казахстана, которые оставили после себя часть материальной и духовной культуры. Этими племенами были древние тюрки, в центре мировоззрения которых стояло тенгрианство.

Тенгрианство – открытое динамичное мировоззрение тюрко-монгольских народов Евразии, имеющее «собственное семантическое основание, из которого возникли соответствующие мифы, эпос, фразеология, а также оно составляет этимологический генезис автохтонных словарных ресурсов этих народов» [1, с. 102].

Тенгрианство «как феномен тюркской культуры является открытым, динамичным мировоззрением, его традиционность проявляется в постоянной трансформации». Тенгрианство «как открытое мировоззрение имеет собственную мифологию, отражающую специфику мироотношения тюрков; натурфилософию как единство научно-познавательного (практического освоения мира), тюркскую фальсафу как восхождение к мудрости, являющуюся эпистемологическим основанием; метафизику, которая проявляется в традиционной трансцендентальности мировоззрения, стремлении к объективации и созерцательности, как проявление доминирования мудрости над философией» [2, с. 69-70].

Как и любое другое искусство тенгрианское искусство является средством актуализации тенгрианских ценностей. Древнее тенгрианское искусство представляет собой художественный стиль, выражающий культурно-духовный мир древних тюрков.

Главной темой тенгрианского искусства является тема изображения зверей, различных зооморфных образов в виде зверей, животных, птиц и даже вымышленных существ, которые могут выражать совершенно разные эмоции: ярость, силу, злость,

могущество, власть. Зародившись в VIII-VII веках до н.э., «звериный стиль» постепенно развивался, отражая строй мыслей и чувств его создателей и характер эпохи.

«Звериный стиль» – это условное название типа декора в декоративно-прикладном искусстве, который был широко распространен на территории Азии. Возникновение этого стиля связано с пережитками тотемизма (культ животных – прародителей рода). Сначала декор, выполненный в «зверином стиле» был характерен для оружия и деталей конской упряжки, но с развитием он стал применяться в украшении ювелирных украшений (на ожерельях, браслетах, ручках, зеркалах и т.п.). В наиболее развитом виде «звериный стиль» встречается у скифов, саков, древних алтайцев и сарматов.

Как уже было сказано выше, казахское искусство тесно связано с древне-тюркским, поэтому не удивительно если мы найдем на предметах казахского декоративно-прикладного творчества элементы тенгрианства.

Тенгрианские элементы присутствуют в изделиях декоративно-прикладного искусства, в основном в виде орнамента. С помощью орнамента казахский народ решает одну из важнейших задач – проблему своеобразного художественного синтеза, который выражается в особом отношении к миру, вселенной, которое в то же время является художественно-эстетическим средством оформления жизненной среды.

История возникновения казахского орнамента уходит глубоко в древность и связана со «звериным стилем». Мотивы «звериного стиля» питают все этапы развития казахского искусства, являются своеобразной традицией. Однако, несмотря на это, мотивы казахского орнамента весьма многообразны, они различны не только по форме, но также по технике выполнения. По содержанию орнаменты делятся на несколько групп: космогонические, зооморфные, растительные, геометрические и т.д. К первому виду, космогоническому, который связан с изображением луны, солнца, звезд, относятся такие виды орнамента как «ай», «жұлдызша», «ай гүл». Для зооморфного вида характерны такие орнаменты как «қошқар мүйіз», «өркеш», «архар мүйіз» и другие. Для растительного – «раушан», «қызғалдақ». Для геометрического – «үшбұрын», «дөңгелек», «ирек» и многие другие. Наиболее многочисленными и часто используемыми являются зооморфные, это узоры в виде головы, рог, копыт животных, крыльев птиц.

Интересным фактом является то, что каждый орнамент несет в себе определенное смысловое значение. Смысл некоторых узоров нельзя установить однозначно. С помощью одного или нескольких узоров в орнаменте можно выразить несколько идей. Знаки құшқар мүйіз (бараний рог) и ашатұяқ (раздвоенное копыто) обозначают материальное благополучие скотовода; если одежда украшалась түйетабан (верблюжий след), то это означало, что одежда сшита для дальней дороги; если человек желал кому-то счастья, свободы и независимости, то дарил вещь со знаками құсмұрын (птичий клюв), құсқанат (птичье крыло) [3, с. 48]. Мы видим, что каждый элемент, каждый завиток или точка имеет не только эстетическую, но и символическую функцию.

Особое смысловое значение имел окрас орнаментов. Каждый из трех основных спектральных цветов (голубой, желтый, красный) и двух ахроматических (белый и черный) означали собственный символ желаний и чувств. Так, синий свет – символ неба, поклонение тенгри, красный – огня, солнца, белый – истины, чистоты, радости, счастья, желтый – разума, черный – земли, зеленый – весны, молодости. Таким образом, цвет и орнамент в древности имели ритуальное значение.

Имели смысловое значение и материалы, используемые для орнаментальных украшений: для выражения богатства и святости применяли золото или янтарь; красный коралл олицетворял радость, жемчуг или серебро – честность и правдивость, бирюза – верность и вечность, прозрачный топаз – чистоту.

Несмотря на утрату ныне смыслового значения многих орнаментальных мотивов, основные узоры, преобладающие в прикладном искусстве казахов зооморфного и растительного мотивов, являются отражением ментальности древних скотоводов и земледельцев, обусловленной культивированием природы, как источника их материальных и эмоционально-духовных потребностей [4, с. 24].

В современной художественной культуре Казахстана причудливо переплетаются традиция и современность, наблюдается взаимодействие различных культурно-исторических эпох, художественных направлений и стилей [5, с. 123]. Многие современные мастера, такие как Б. Бапишев, Б. Абишев, А. Сыдыханов, Г. Маданов, К. Хайрулин, А. Игембаев, и многие другие, в своих творениях обращаются к тенгрианским образам. Таким образом, мы видим, что культурное наследие тенгрианства с его духовными

традициями и ныне продолжает питать творчество представителей современного декоративно-прикладного искусства, которое, в целом, ярко демонстрирует живучесть архетипов казахской духовности, проявляющихся на уровнях быта и художественного мышления.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Тенгрианство и эпическое наследие народов Евразии: истоки и современность. Материалы III Международной научно-практической конференции, – Абакан, 2011. – 142 с.
- 2 Н.Г. Аюпов Проблема человека в тенгрианстве // Адам бол! Что это значит? – Алматы, 2006. - 292 с.
- 3 С.Толенбаев, М.Омирбекова Способы создания казахского орнамента. – Алма-Ата, 1993. – 48 с.
- 4 Ж. Баримбеков, Казахский орнамент. Алма-Ата, 1986. – 43 с.
- 5 Б.Д. Кокумбаева Культурология тенгрианского искусства, – Павлодар, 2012. – 158 с.
- 6 В.И. Эдоков Алтайский орнамент. -Горно-Алтайск, 1971. – 12 с.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, с.ғ.д. А. Орасариевтің алғы сөзі3

1 Секция. Адам потенциалының жағдайы мен дамуы 1 Секция. Состояние и развитие человеческого потенциала

1.1 Интеллектуалды және мәдени-рухани даму 1.1 Интеллектуальное и культурно-духовное развитие

1.1.5 Әдебиет және филологияның өзекті мәселелері 1.1.5 Актуальные вопросы литературы и филологии

Абдрахманова М. Д., Қожахметова Б. Р. Зангердің кәсіби қатынасындағы шешендік өнер	5
Абыкенова Н. А. Когнитивные исследования фразеологических единиц с соматизмами в русском, казахском и английском языках.....	11
Абылхайырова А., Сүтжанов С. Н. Шығармашылық үндестік үрдісі	15
Adamzhanova N. S., Zhuravleva E. A. Male honorifics in English jokes	21
Адамова Т., Тұрышев А. Қ. Диалектілік және кәсіби сөздер	27
Аманғалиева С. А. Функции молодежного сленга в повести Д. Дж. Сэленджера «Над пропастью во ржи».....	30
Амантаева М. Ш., Ислям К. С. Ағылшын, қазақ тілдеріндегі ұлттық болмыс пен ұлттық таныммен тығыз байланысты тұрақты тіркестер.....	36
Амринова Ү., Жуманбаева Р. О. Жүсіп Баласағұн «Құтты Білік» дастанының лексика-семантикалық ерекшеліктері	42
Аширова Ұ. А. Сартай батырдың өшпес ерлігі	49
Aubakur S. S., Baigazinova A. M. The pros and cons of multilingualism.....	54
Байғани Д. Н., Абубакирова Р. М., Қадыров Ж. Т. Дулат Исабеков повестерінің өзіндік ерекшеліктері.....	59
Байльдинова А. Е., Гафиатулина Ю. О. Язык современного англо- и русскоязычного видеоблога (на материале видеохостинга YouTube)	67

Байхан Ә. А., Қадырова Б. М. Территориялық және әлеуметтік диалектілер	70
Бейсембаева С. М. Развитие иноязычных коммуникативных умений старшеклассников средствами современных информационных технологий	74
Бектурганова Р. К. Мотив опьянения в творчестве А. А.Блока	80
Боранбаева А. Ж., Имамбаева Ф. Е. Газет – халық жаршысы	87
Бурсагова Р. К. Поттериана Дж. К. Роулинг как популярное явление современной литературы	94
Горпинченко О. М. Особенности перевода информационно-познавательных материалов на примере общественно-политических реалий	102
Дорошенко Т. А. Значение образа Петербурга в лирике Анны Ахматовой	106
Erishko D., Pyasova D., Kabenova D. M. The fusion of human language and foreign culture.	112
Ермекбаева М. С., Ахметбекова А. М. «Терминологиялық сөздік» ұғымы жөнінде	116
Жөкенова Т., А. Қ. Тұрышев Мәшһүр-Жүсіп және дыбыстар тіркесі.....	122
Ienbergen N. N., Zhuravleva E. A. Gender stereotypes of man in Kazakh and English proverbs	126
Исабек Н. Ж., Тұрсынова М. А. М. Қашқаридің «Түрік сөздігіндегі» кейбір күс пен балық атауларының қазіргі түркі тілдеріндегі көрінісі	133
Исина М. Д. Особенности перевода художественных текстов на материале романа Стефани Майер «Сумерки»	138
Каверина М., Қожахметова Б. Р. Шешендік өнердегі тектілік мәселесі	142
Канатова Т., Райнбекова Г. С. С. Мұқанов шығармаларындағы фразеологизмдердің қолдану ерекшеліктері.....	147
Кереева А., Тұрышев А. Қ. Мәшһүр-Жүсіп және антропонимдер	153
Крестьянинова Н. Ю. Вторая мировая война в творчестве русских и немецких писателей XX века	161
Кубенова А. К. Свадебный обряд приграничных сел Рудного и Горного Алтая.....	167
Курмангалиева Д. У., Кенжегалиева М. Б. Шешендік өнердің майталманы – Қаз дауысты Қазыбек би.....	175
Қалықұл Н., Ергалиев Қ. С. «Контакт» әлеуметтік желісі: лингвопрагматикалық аспект	182
Қалым А. Б., Шахметова Н. А. Поэзиялық дискурстағы автордың көркем әлемі.....	185
Қалышбекова Н., Райнбекова Г. С. Көркем әдебиеттегі антропонимдердің көрінісі (С. Мұқанов шығармалары негізінде).....	192
Қаратай Б., Тұрышев А. Қ. М. Әуезовтің диалектіні қолдануы.....	196
Мадмарова А., Салықжанова Ш. Кейіпкер бейнесін берудегі теңеудің қызметі	202
Мақсатхан А., Сүтжанов С. Н. Айтыс жанры туралы жазбалар	210
Музыка А. В., Попович О. А. Лингвистический и культурный компоненты наименований деревьев в русском языке	215
Мұқанова Ұ. А., Ергали Қ., Қадыров Ж. Т. Шөкәрім шығармаларындағы Абай дәстүрінің ықпалы	219
Мұхтар Н. С., Қоблан А. Қ., Қадыров Ж. Т. Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы философиялық арна.....	225
nuranova A. A., VoLKova L. V. Semantic approach to the study of place-names (based on researching British county-names)	230
Перкусова Е. А. Специфика словесного творчества рэп-группы «Грот».....	236
Пирожкова А. И. Личность информанта в фольклоре	242
Письмиленова А. Ж., Саурбаев Р. Ж. Концепт «Душа/Soul/Жан» в русской, английской и казахской языковых картинах мира	248
Рысбек Е. С., Нұрсейітова А. Н. Техникалық мамандықтарда мемлекеттік тілді меңгерту мәселелері.....	254
Сағатбаева А. М., Сұлэйменова Д. Д. Түркі халықтарының әдебиетіндегі Көк бөрі бейнесі	260
Сағнаева А. Ж., Худиева С. Р. Структурно-семантические и функциональные особенности пословиц и поговорок	264
Сағындықова А. Б., Нұрғазина М. Б. Мұхтар Шаханов поэзиясындағы рухани-адамгершілік құндылықтар.....	270
Садыкова А. К., Худиева С. Р. Сложности идентификации фразовых глаголов в юридических текстах на английском языке.....	275
Самат М. М., Мусина Ж. А., Айтбаева К. Ж. Перспективы изучения английского языка для студентов медицинского профиля.....	280

Сансызбай С. Т.	
Дидактикалық ойындар арқылы балалардың білімдерін кеңейтіп, тілдерін байланыстырып сөйлеуге үйрету	285
Саттаров К., Абдықадрова Т. Р.	
Ұлттық бүтіндігіміз бен бірегейлігімізді сақтайық	290
Серафимчик М. Ю., Гафиатулина Ю. О.	
Лингвостилистический анализ русско- и англоязычных анекдотов	296
Sushenitza T. S., Gafiatullina Yu. O.	
The use of metaphors in John Green's novel «The Fault in Our Stars»	300
Тлен Қ. Т., Омарова Р. А.	
Әйел бейнесі қазақ, орыс, ағылшын және неміс тілдерінің мақал-мәтелдерінде	304
Тюлебаева М. К., Худиева С. Р.	
Отрицательный оценочный компонент компаративных фразеологизмов	308
Умерсейтова А. Т., Қоспақаева Г. А., Қадыров Ж. Т.	
Мағжан поэзиясындағы ұлтжандылық	311
Үдербаева З., Қадырова Б. М.	
Әдеби тіл мен ауызекі сөйлеу тілі	316
Хайырлы Р. Қ.	
Тіл саясаты және менсонимия құбылысы (Астана қаласы мысалында)	321
Шайхисламова К. Ф., Журавлева Е. А.	
Национальные особенности английской народной сказки	327
Шералиева Г. Р., Сеидрахмет Г. С., Қадыров Ж. Т.	
М. Әуезовтің қазақ драматургиясына қосқан үлесі	329

1.1.6 Тарих, археология және этнографияның маңызды мәселелері

1.1.6 Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии

Әбішева А. Ә., Малыбаева Б. С.	
Әлімхан Ермековтің Алаш партиясында алатын орны	338
Байбуринова Т. Б., Мошна Н. И.	
К проблеме изучения и сохранения памятника Гусиный перелет, как музея под открытым небом	342
Бексултанова С., Жергасинова Ж. Е., Маралбаев А. К.	
Миграция в Казахстан в 1990-е годы	349
Болкочева М. Л., Мошна Н. И.	
Аксиологический анализ областного историко-краеведческого музея им. Г. Н. Потанина	354
Демидкова Е. Д.	
Об изучении керамики боборыкинского типа поселения Борлы	359
Дильдешбаева Д. Д., Мошна Н. И.	
К проблеме миграции населения из Павлодарского региона в Россию	364

Калымова А. А., Ельмуратова Б. Ж.	
Положение женщины в общественно-политической жизни Казахстана в конце XIX – начала XX века	370
Құлымырза М. М., Малыбаева Б. С.	
Әлихан Бөкейханов еңбектеріндегі би һәм билігі: Тарихи маңызы	374
Рахимбаева З. Е., Мошна Н. И.	
Стереотипы современной молодежи Казахстана	379
Сактаган А. А., Малыбаева Б. С.	
Қарқара-Албан көтеріліс басшыларының тарихи бейнесінің қалыптасуы	384
Хихлуха В. В., Мошна Н. И.	
Повседневность советского тыла в воспоминаниях детей войны	389

1.1.7 Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар.

Көшбасшылық философиясы

1.1.7 Социально-гуманитарные науки. Философия успеха

Баханков О. О., Туранова Г. Д.	
Татуировка – вид искусства или способ самовыражения	397
Бейсембекова Н. Д., Мұқашева І. Б., Қанатұлы М., Дәлелова Г. С.	
Қазақстан – ұлт-ұлыс достығының киелі бесігі	400
Бокова Б. Г., Таштемханова Р. М.	
Историко-философский обзор понятия любви	407
Гребенюк Д. Д., Феталиева Н. Ю.	
Философия экзистенциализма в современном мире	411
Джаргенова А. К., Адирисова Г. К.	
Из истории развития кинематографии Казахстана	414
Зада А., Аубакирова С. С.	
Медиаөдениетті зерттеудің кейбір аспектілері	421
Курманова А. Б., Аубакирова С. С.	
Қазақстандағы сән өнерінің даму мәдениеті	426
Муса Е. У., Режепова Н. К.	
Оқушыларға дінтану пәнін міндеттеп оқыту қажет пе?	434
Мұхаметжан С. Қ., Аубакирова С. С.	
Мәдени және демалыс саябақтарының қалыптасу тарихы	437
Nekrytaya V. V., Baibatyr I. E., Turgaeva E. K., Uralbaev A. K., Kulakhmetova M. S.	
The role of youth in the development of the Republic of Kazakhstan	445
Sagitova A. B., Zhayabayeva R. G.	
Instagram as an advertising platform	448
Темірболат А., Айтбаева М. А.	
Колледждің оқыту процесіндегі ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың маңызы	451
Щеглова А. Н., Смагулова Б. Т.	
Тенгрианство в изделиях казахского декоративно-прикладного искусства	454

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XVII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

9 ТОМ

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректорлар: Б. Б. Ракишева, А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген Б. Б. Ракишева
Басуға 27.03.2017 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 26,7. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 2972

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.